

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 43. ТОМ 1
ISSUE 43. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 25.11.2021)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомяр]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 43. Том 1. – 282 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомяр І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Ніколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомяр І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2021
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомяр І.М., 2021

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 14 from 25.11.2021)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2021. – Issue 43. Volume 1. – 282 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyslyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2021
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2021

ІСТОРІЯ

UDC 94(477.87)“1953/1964”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-1>**Natália VÁRADI,***orcid.org/0000-0003-4175-4928**Candidate of Historical Sciences,**Associate Professor at the Department of History and Social Sciences
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) varadinatalia29@gmail.com*

THE PLANT CULTIVATION SITUATION OF TRANSCARPATHIA IN THE KHRUSHCHEV ERA (1953–1964)

After Stalin's death, N. Khrushchev emerged victorious from the political struggle. Then, after the execution of L. Beria, head of the Soviet secret service, communist dictatorship was replaced by a period of total oligarchy. The period between 1953 and 1964 can be seen as the era of “thaw”. N. Khrushchev implemented a number of reforms, but the reform era turned into recentralization, causing Khrushchev's failure. Due to its geopolitical situation, Transcarpathia received significant attention from Soviet leaders. The area was of strategic importance in terms of transport from east to west, it was considered a «western gate». The Chop – Batevo area became one of the most important transshipment stations in the Soviet Union. Transcarpathia had been economically integrated into the Soviet system since 1946 and became part of the Ukrainian SSR economy. Plan-based management was implemented in all areas of agriculture. Despite the fact that a lot of work was devoted to the political and economic history of Transcarpathia during the «thaw», the peculiarities of the reform of agriculture in the region at this time were not in the center of attention of scientists. The aim of this article is to find out the key features of the plant cultivation situation of Transcarpathia in the Khrushchev era (1953–1964). The key areas of crop production in Transcarpathia during the time of N. Khrushchev were domestication of tea and citrus plants, the great Party cereal (corn) program, and growing of vegetables, fruits and grapes. The plan for the domestication of tea and citrus plants failed because the kolkhozes were unable to meet the plans regarding the tea plantations, mostly due to frost damage to the plants. A number of problems arose in corn production as well. Orcharding and viticulture were relatively successful even in the mountain areas. Plan-based Soviet management was unable to satisfy all needs of Transcarpathian crop production during the time of N. Khrushchev.

Key words: *Transcarpathia 1953–1964, agriculture, plant cultivation, kolkhoz, sovkhoz, reform.*

Наталія ВАРОДІ,*orcid.org/0000-0003-4175-4928**кандидат історичних наук,**доцент кафедри історії та суспільних дисциплін**Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) varadinatalia29@gmail.com*

СИТУАЦІЯ В РОСЛИННИЦТВІ ЗАКАРПАТТЯ В ЕПОХУ ХРУЩОВА (1953–1964)

Після смерті Сталіна переможцем політичної боротьби вийшов М. Хрущов. Потім, після страти Л. Берії, голови радянської спецслужби, комуністична диктатура змінилася періодом тотальної олігархії. Період між 1953 і 1964 рр. можна розглядати як епоху «відлиги». М. Хрущов здійснив низку реформ, але період реформ переріс у рецентралізацію, що спричинило провал М. Хрущова. Завдяки своєму геополітичному становищу Закарпаття привертало увагу радянського керівництва. Район мав стратегічне значення з погляду транспортного сполучення між Сходом і Заходом, його вважали «західними воротами». Район «Чоп – Батєво» став однією з найважливіших перевантажувальних станцій Радянського Союзу. Із 1946 р. Закарпаття було економічно інтегроване до радянської системи та стало частиною народного господарства Української РСР. У всіх галузях сільського господарства впроваджувалося планове управління. Незважаючи на те, що політичній та економічній історії Закарпаття в період «відлиги» присвячено багато праць, особливості реформування сільського господарства краю в цей час не потрапляли в центр уваги науковців. Мета статті – з'ясувати основні особливості в становищі рослинництва Закарпаття хрущовської доби (1953–1964). Основними напрямками рослинництва Закарпаття за часів М. Хрущова були domestикація чаю та цитрусових, велика партійна злакова (кукурудзяна) програма, вирощування овочів, фруктів і винограду. План domestикації чаю та цитрусових провалився, оскільки колгоспи не змогли виконати плани щодо чайних плантацій, здебільшого через пошкодження рослин унаслідок морозів. Низка проблем виникла й у виробництві кукурудзи. Садівництво та виноградарство були порівняно успішними навіть у гірських районах. Планове радянське керівництво було не в змозі задовольнити всі потреби закарпатського рослинництва за часів М. Хрущова.

Ключові слова: *Закарпаття 1953–1964, сільське господарство, рослинництво, колгосп, радгосп, реформа.*

Problem statement. After Stalin's death, Nikita Khrushchev emerged victorious from the political struggle, in which three triumvirates took turns. Then, after the execution of Lavrentiy Beria, head of the Soviet secret service (December 23, 1953), communist dictatorship was replaced by a period of total oligarchy. The period between 1953 and 1964, the era of "thaw", can be seen as a positive decade in the history of the Soviet Union in terms of improvement of living standards and declining dictatorship (Медведев, 1990: 68).

Khrushchev implemented a number of reforms, but the reform era turned into recentralization, causing Khrushchev's failure on October 14, 1964 (Krausz, 2008: 146; Kun, 2006; Медведев, 1990: 68).

Due to its geopolitical situation, Transcarpathia received significant attention from Soviet leaders. The area was of strategic importance in terms of transport from east to west, it was considered a "western gate". The Chop-Batevo area became one of the most important transshipment stations in the Soviet Union (Brenzovics, 2009: 95–96).

Transcarpathia had been economically integrated into the Soviet system since 1946 and became part of the Ukrainian national economy. Plan-based management was implemented in all areas of agriculture.

Literature analysis

Despite the fact that a lot of work was devoted to the political and economic history of Transcarpathia during the "thaw" (Білоусов В. et al, 1980; Brenzovics 2009; Csanádi, 2004; Oficinszkij, 2010a; Oficinszkij, 2010b; Tokár et al, 2011; Шена, 1972), the peculiarities of the reform of agriculture in the region at this time were not in the center of attention of scientists.

The **aim** of this article is to find out the key features of the plant cultivation situation of Transcarpathia in the Khrushchev era (1953–1964).

Results and discussion

Under pressure from the USSR Ministry of Agriculture and with the tacit consent of the county executive bodies, the collective farms in the region continued to plant tea and citrus fruits. Thus, according to the letter of registration no 17a-14143 dated September 4, 1952, 50 ha of land had been set aside for county collective farms to establish tea plantations in 1953, and a total of 300 ha of tea plantations had to be established between 1953 and 1955 (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 1685. Ark. 13).

The letter № 1406 from January 29, 1953 by Turianycia I., Chairman of the Executive Committee of the County Council, addressed to the leaders of the collective farms of the four lowland districts – Uzhhorod, Mukachevo, Berehove, and Vynohradiv, stated that according to the decree № 1333 adopted by the Soviet Council of Ministers Resolution on 20 January 1953, the county branch of Silhospbank

(Agricultural Bank) was authorized to grant loans to the collective farms in Transcarpathia in 1953 from the credit line set aside for crop production in that year for up to 100% of the costs for up to 12 years, under the terms of which repayment had to start six years after the disbursement of the loan (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 1685. Ark. 51).

According to a report from the County Agricultural Directorate in August 1954, the plantations were severely damaged by frost during the winter. The most significant damage occurred in the winter of 1953–1954. Nearly 25 ha of plantations were completely destroyed, and in the other areas 85–90% of the plants were destroyed, especially in the collective farms in Mukachevo and Irshava districts. In the Uzhhorod district, for example, all the tea plantations in the "Red Partisan" and "Stalin Friendship" collective farms were destroyed (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2021. Ark. 72).

However, in May 1955, the county leadership, in the letter No. 762 to the Soviet Ministry of Food, stated its intention to further increase the area of plantations, for the implementation of which it made some new proposals (TRSA. F. P-179. Op. 1. Spr. № 2390. Ark. 11).

Despite the significant damage, Moscow insisted on overcoming the natural and climatic conditions, so, in addition to tea, the number of lemons, orange, fig, pomegranate, date, as well as laurel and eucalyptus plantations increased in Transcarpathia. Experiments with the introduction of citrus fruits were not terminated until 1956 (Oficinszkij R., 2010b: 281). To achieve this goal, even specialists from the Soviet Tea Industry Scientific Research Institute were sent to the region¹.

Between 1953 and 1961, a capital investment of 127 mln roubles was made for the development of agriculture in Transcarpathia, which was mainly due to bank loans (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 49. Ark. 23). The kolkhozes received loans; however, actions were proposed to the kolkhozes on how to use the amounts allocated. The special decree contained the distribution of loans to the county's collective farms engaged in tea production. In 1953, 540 000, in 1954, 1,2 mln, and in 1955, 1,6 mln were spent for this purpose (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 1685. P. 42).

¹ An example of this is the letter of the Deputy Minister of Food Supply of the USSR, M. Panasiuk, dated 24 May 1955: «The Ministry of Food Supply sends a team of experts from the Soviet Tea Research Institute of the Ministry of Food Supply and the Soviet Research Institute of Tea and Subtropical Cultivated Plants of the Ministry of Agriculture to increase the area of Transcarpathian tea plantations and to help create 1–2 new tea sovkhozes. Before the said brigade arrives in Transcarpathia, I request nearly a thousand hectares of land to be designated for the creation of a sovkhoz and the team to be assisted in their work ... (TRSA. F. P-179. Op. 1. Spr. № 2390. Ark. 11)».

However, the kolkhozes were unable to meet the plans regarding the tea plantations.

The corn program began in 1954. The soil composition and the local climate allowed the kolkhozes of the region to grow corn very successfully, so by 1955 it had already been cultivated on 25 000 ha (Народне господарство, 1957: 51).

According to a resolution adopted by the rnkP Central Committee Plenary in February 1955, 5,2 mln ha of corn were planned to be sown in 1955, of which 4,3 mln ha were for fodder (Баран, 1992: 27). In 1955, the total corn crop increased by 2700 q and accounted for 49% of the county's total grain crop (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2776. Ark. 80–81). For example, in the “Stalin” collective farm in Storozhnytsia, Uzhhorod district, 57,6 q of corn was harvested on each of the 115 ha; in Velyki Luchky, Mukachevo district, in a collective farm named after Lenin, 45,5 q of cot per ha were harvested on an area of 819 ha. Some brigades produced even better results (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2776. Ark. 115–116). The archival documents include a number of reports on achievements, success and commitments².

According to the data of the County Agricultural Directorate, the sowing of corn was ordered in the Volovets district in the mountains, a total of 500 ha, and in the Perechyn district in the foothills, 885 ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2773. Ark. 103).

In 1955, the collective farms in the Svaliava district harvested the most corn – 35,5 q per ha on an area of 390 ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2776. Ark. 82).

In the coming years, the collective farms made even greater efforts. Corn became a kind of party cereal.

According to Joint Resolution No. 123 of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the USSR, adopted on February 9, 1961, *on measures to achieve higher corn yields in Ukrainian kolkhozes and sovkhoses in 1961*, corn had to be grown on a total area of 40 000 ha,

² According to the notification sent by Roman I., the head of the Perechyn Kolhoz-Sovhoz Directorate on April 14, 1954, to M. Kovalenko, Deputy Chairman of the Directorate of Agricultural Production and Food Supply: «In response to your letter No. 571 dated 6 March we would like to inform you that 315 corn growing brigades have been organized in the kolkhoz directorates, of which 14 are mechanized brigades with a minimum labor requirement on a total area of 770 hectares. The brigades undertook to grow corn according to the following expected indicators: 135 brigades with 50 centners per hectare on 2140 hectares; 47 brigades with 51–60 centners on 694 hectares, 6 brigades with 61–70 centners on 152 hectares; 1 brigade with 81–90 centners on 20 acres; 1 brigade with 91–100 centners on 25 hectares. We plan to establish 22 chemical laboratories in the kolkhozes. So far, 9 laboratories have been established, 4 of which are operational. In the „Star of Communism” collective farm, the laboratory was equipped and arranged by the Uzhhorod State University. The laboratory of the Velykyi Berezhnyi Agricultural Brigade was equipped by the Uzhhorod Radio Factory ...[...].» (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 5683. Ark. 4).

reaching a yield of 60 q per ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4759. Ark. 19).

In 1961, the farms of the county harvested corn on an area of 18 065 ha, yielding 30,5 q per ha, the total yield was 55 100 t, which is 16 100 t more than in the previous year. This year, the largest corn-growing districts, i. e. the Berehove and Vynohradiv districts, did not reach the planned 55 q per ha. The kolkhozes and sovkhoses of the two districts harvested 24,5 and 33,4 q of corn per ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4812. Ark. 58).

In 1961, 27,5 and 27,9 q of corn per ha were harvested on the farms of the Mukachevo and Uzhhorod districts, which was also well below the county average. In the Mukachevo district, corn accounted for 72% of the grain grown there, and for 58% in the Uzhhorod district. It is clear, that farms produced far less grain than expected, which also had an impact on the productivity of livestock farming (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 5072. Ark. 4–6).

Towards the end of the Khrushchev era, we know the situation of Transcarpathian corn production from the report of the county leadership dated June 17, 1964³. Of course, many of these results only existed on paper. For example, the district of Svaliava, where corn was sown on 700 ha in 1960, had only 4 corn seeders. The “Memory of Ilyich”, to which most of the district's plantations belonged, for example, had no seeder machine at all. Half of the farms was unable to do the plowing. In the same

³ It states: «According to the decision of the Central Committee of the Soviet Communist Party adopted at the February 1964 Plenary Session, in February – March 84 mechanized brigades were established on the farms of the county, growing corn with a minimum labor cost on 2933 hectares, with a yield of 55 centners of corn, milk-wax ripe corn on 2030 hectares with a yield of 380 centners, potatoes on 538 hectares with a yield of 150 centners, and sugar beets on 90 hectares yielding 300 centners per hectare. In these areas, manual labor is only 5–7%. Furthermore, the areas under mechanized and other brigades also include 19810 hectares of fodder and silage corn, 2754 hectares of potatoes and some other plantations [...]. In most farms, significant organizational work has been done in setting up and assembling mechanized brigades. The brigades are mostly managed by the best mechanics and producers, they have been assigned the land to be sown, the necessary machines, and the agrotechnical materials have been assembled and handed over to them. Members of the brigades received agrochemical education. Quality seeds, organic and mineral fertilizers were obtained. Due to his excellent work, mention should be made of H. Ladanyi and his brigade in the Lenin kolkhoz of the Mukachevo production cooperative, J. Pitra and his brigade in the “For A New Life” kolkhoz, P. Egreshi and his brigade in the “Rosiya” kolkhoz of the Berehove producing cooperative, K. Popovych and his brigade, in the “Prikordonnik” collective farm of the Khust producing cooperative, Roman V. and its brigade in the “Lenin” collective farm of the Tyachiv producing cooperative, O. Tkalych tractor operator and his brigade in the “Dmitrov” collective farm of the Mukachevo producing cooperative, O. Adam tractor operator and his brigade in the “Borets” collective farm of the Perechyn producing cooperative [...]. The farms in the district are abundant in workforce, but the full range of agricultural machinery is not available and there are not enough chemicals to control weeds on plantations [...]» (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 5683. Ark. 13–17).

year, the yield of corn was 23 q per hectare. The kolkhozes harvested 25 730 t less corn than planned. For example, the kolkhozes of the Irshava district harvested only 999 ha of fodder maize, i. e. 24,7%, out of the 4040 ha sown (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4812. Ark. 51–57).

In the 1950's and 1960's, the Soviet leadership covered Transcarpathia with orchards and vineyards. The Ukrainian Communist Party sent a number of draft resolutions to the county executive committee to increase the area of orchards and vineyards, despite the fact that several kolkhoz and district leadership letters stated that the plans were unrealistic and unworkable⁴.

In 1953, orchard and viticulture sovkhoses used 3619 ha of land, of which 1031 ha were arable land, 1246 ha were vineyards, and 856 ha were occupied by orchards (TRSA. F. 1. Op. 1. Od. zb. 2342. Ark. 42).

In 1953, the income from vegetable production was 14,5 mln roubles, 43,4 mln roubles from tobacco production, and 43,9 mln roubles from fruit growing and viticulture (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 1628. Ark. 504).

In 1953, the Muzhiyevo winery in the Berehove district had vineyards on 67,8 percent of the 313,2 ha of arable land, i. e. 215,6 ha. 51,8 q of grapes were harvested on each of the 208,5 ha of productive vineyards. In the same year, P. Bodó's brigade harvested 85,9 q per hectare on a total area of 7,3 ha, and L. Máté's brigade harvested 74 q per ha on 4,8 ha. In the same sovkhos the brigade led by Gönczi Sz. harvested 67,7 q of grapes per ha on 21,6 ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 87. Ark. 33).

After 1953, the collective farms and the sovkhoses planted orchards at an increased pace. 1954 was a record year, as a total of 2700 ha of orchards and vineyards were planted in collective farms that year (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2382. Ark. 20–21). 720 ha of vineyards were planted in 1955, 1250 in 1956, 2450 in 1957, 2050 in 1958 and 2670 ha in 1959, i. e. a total of 10 100 ha in six years (Шена, 1971: 30).

In 1954, only 27 q of grapes were harvested per ha. The yield of the fruits was only 24 and that

⁴ Here is an example of this is from a letter dated 26 July 1956 by the head of the Executive Committee of the Berehove District Council, I. Shchadey: «The district council executive committee and the district office of the Ukrainian Communist Party Executive Committee, together with the kolkhoz leaders, discussed in detail the draft resolution of the UCP and the Transcarpathian Regional Executive Committee „On increasing the area of vineyards in the kolkhozes of the Berehove district from 600 hectares to 800 hectares between 1956 and 1960”. During the discussion of the draft resolution, the leaders of the kolkhozes expressed their opinion that the kolkhozes did not have enough land to plant more than 600 hectares of vineyards. The executive committee of the district council considers it appropriate to increase the area of vineyards to be planted from 600 to 800 hectares for the collective farms in the district between 1956 and 1960 due to the lack of land suitable for planting grapes in collective farms [...] (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2801. Ark. 26)».

of the berries only 31 q (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2382. Ark. 67).

In December 1955, the collective farms in Transcarpathia owned 4686 ha of vineyards, of which 2810 ha were productive vines and also 14 960 ha of orchards, of which 7520 ha were productive. The Sovkhoses had 1800 ha of productive vineyards and 3700 ha of orchards during this period. In the kolkhozes in the Uzhhorod district, for example, 766 ha of vineyards were maintained, of which 428 ha were productive (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2382. Ark. 76). The plantations in the district were in poor condition, sparse in most kolkhozes, weeded, and attacked by diseases. In the “Suvorov” collective farm, 35% of the plants and in the “Soviet Transcarpathia” collective farm, 40% of the plants died. In the “Mikoyan” collective farm, on 40 ha, 70% of freshly planted vines died, and the plantations became virtually irreparable. In the Lenin and the Suvorov kolkhozes, the yield loss caused by sooty mold reached 40% in 1955. According to statistics, 18 ha of freshly planted vines were destroyed in the kolkhozes of the district. It follows that the kolkhozes and sovkhoses, although constantly expanding the areas intended for fruit production, did not always provide for the proper care of the plantations. In 1955, the collective farms applied nutrient irrigation on 1800 ha of vineyards and 4000 ha of orchards, i. e. 38,6 and 26,7% of the plantations, respectively. In many collective farms, the vineyards were in a neglected state, in some places 20–25% of the plants died.

Nevertheless, in August 1955, I. Vash, Secretary of the UCP Transcarpathian County Committee, A. Kirichenko, Secretary of the UCP Central Committee, made the following report⁵.

Thus, the areas intended for growing berries and other fruits continued to expand. On March 1, 1956, the head of the County Agricultural Directorate,

⁵ It states: «The natural conditions of Transcarpathia, its soil and climate, allow a significant increase in the area of vineyards using infertile arable land and other lands. Over the next five years, at least 10 000 hectares of new vineyards can be planted in the county, of which 7,5 thousand in collective farms and 2,5 thousand in sovkhoses. The mentioned plantations will be established in the kolkhozes of Uzhhorod, Mukachevo, Irshava, Berehove and Vynohradiv districts. To do this, between 1954 and 1955, 5 greenhouses with grafting nurseries must be built, each with a capacity of one million seedlings per year, in the following locations: at the agricultural experimental station in the Berehove district, in the planting material producing sovkhos in the Vynohradiv district, in the Uzhhorod fruit nursery, Mukachevo planting material producing sovkhos, and in the Irshava district. In order for the necessary propagating material to be available to us in time, we consider it necessary for the Ministry of Agriculture and Food Supply to allocate financial support for the construction of grafting workshops. In addition, the capacity of existing grafting stations should be increased to one million grafts per year [...] A total of 2500 hectares of land should be provided to existing and newly established sovkhoses for vineyards, and a total of 31 0000 hectares, of which 1800 hectares should be covered by the State Forest Fund, and 1300 hectares from the lands owned by the kolkhozes [...] (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2801. Ark. 44–48)».

A. Pylypenko and M. Spivak, the Minister of Agriculture of the USSR, made the report⁶.

The pace of planting forced from above had a negative effect on the quality of planting and the material efficiency of viticulture, delayed the time of harvest, so the land did not bring income.

In order to implement the resolution of the Central Committee of the Soviet Communist Party and the Council of Ministers of the USSR of 30 June 1956 to increase fruit and grape production, the Transcarpathian County Committee of the UCP and the Executive Committee of the County Council adopted another joint resolution *“On the increase of the plan to extend vineyard area to 15 000 hectares in the kolkhozes and sovkhoses of the county between 1956 and 1960”*. 14 014 ha of vineyards were planned to be planted, including in 1960 (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2801. Ark. 5–7). The annual plan exceeded 2800 ha, and even the Rakhiv kolkhoz in the mountain area was required to plant 50 ha of vineyards.

The extent of the plans did not change later. According to a report dated 20 September 1956 by Doroshenko, director of the Batrad MTS in the Berehove district, for example, the five-year (1956–1960) development plan for the vineyards in the Batrad MTS area included the establishment of 250 ha of new vineyards in the following collective farms: “Victory” (30 ha), “Michurin” (10 ha), “Kaganovich” (30 ha), “Engels” (50 ha), “Road to Communism” (30 ha), “Bolshevik” (10 ha), “Red Star” (10 ha), “Lenin’s Way” (50 ha), “Truth” (15 ha), “Voroshilov” (15 ha). Over the next five-year period

⁶ «In its resolution of 22 August 1955, the Central Committee of the Communist Party of Ukraine approved the measures planned for the period 1956 to 1960 for the development of viticulture in the kolkhozes and sovkhoses in Transcarpathia. The measures include the planting of new vineyards in the kolkhozes of the region on an area of 7,5 thousand hectares. The USSR Ministry of Agriculture provided significant assistance to the region in carrying out this task. In the second half of 1955 and in the first quarter of the current year, 10 C – 80 tractors, 25 plows and 10 KD-35 tractors were allocated in the county’s MTS-s. In the kolkhozes of the county, 917 hectares of land were plowed, while the area of plantations planned to be planted in 1956 was 550 hectares. Given the importance of the task at hand, the County Directorate of Agriculture and the MTS-s have taken steps to strengthen the viticulture brigades in the collective farms and to train new winegrowers. The Mukachevo Agricultural Technical School organized a 2-month agricultural course for 37 people and a viticulture team training for 32 people. In the districts of the region involved in viticulture, in the six-day trainings of the MTS-s, the employees of the kolkhozes (a total of 635 people) were taught the basics of grafting, as well as the techniques of gardening and tree growing (115 people). Considering the prospects for the development of viticulture in the county and the need to plant new vineyards with quality European varieties (rooted, grafted seedlings) (the cultivation of viticulture has spread in the region), in a resolution dated 1 July, the Ministry of Food Supply ordered the viticultural sovkhoses of the Transcarpathian Agricultural Experimental Station to organize the cultivation of planting material for the kolkhozes and sovkhoses of the region. The task for the sovkhoses is to grow 6,8 million seedlings in 5 years, for which the capacity of the greenhouses set aside for grafting must be expanded to 3 600 000 grafts per year. The Transcarpathian Experimental Station has to grow 1,84 million seedlings in 5 years [...] (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 2801. Ark. 1–4)».

(1961–1965), an additional 250 ha of new vineyards had to be planted. The kolkhozes needed 500 ha of valuable plantations suitable for the planting of European Izabella grape varieties (TRSA. F. P-179. Op. 1. Spr. № 2801. Ark. 34–36).

On January 1, 1959, there were 27 000 ha of orchards and 13 200 ha of vineyards in the kolkhozes and sovkhoses of the region. During these years, agricultural and party organizations proclaimed the following slogan: *“Let’s make Transcarpathia a region of orchards and vineyards!”*. By 1965, 100 000 ha of plantations were planned for Transcarpathia, of which 67 000 ha would be orchards and 33 000 ha would be vineyards (Oficinskij, 2010a: 231).

According to a letter sent on 17 January 1959 by I. Romanov, Chairman of the National Economic Council of the Stanislav Economic District of the USSR, to Chairman of the Executive Committee of the Transcarpathian County Council, Harahonych I.⁷

On October 9, 1959, the 9th meeting of the Transcarpathian County Committee of the Ukrainian Communist Party was held, which discussed the role of party organizations in Transcarpathia in the development of fruit production and viticulture. It was stressed at the meeting that the area of vineyards in kolkhozes and sovkhoses increased by 23 000 ha in the last five years. Compared to 1949, the area of vineyards increased 3,3 times, while the area of orchards increased 4,4 times.

In 1960, four new sovkhoses were established from some collective farms, specializing in fruit and grape growing. The five specialized sovkhoses that already existed significantly expanded their production activities. All nine sovkhoses belonged to the newly created Soviet People’s Economy in Stanislav.

According to the 7-year plan (1959–1965), the kolkhozes were to plant 35 700 ha of orchards and 8 200 ha of vineyards, while the sovkhoses were to plant 10,0 and 11 200 ha respectively. In order to achieve a higher indicator, afforestation plans were extended to forestry farms as well. In 10 districts of the region, the forestry farms had to plant 4000 ha, of which 1500 ha in the Tyachiv district and 1000 ha in the Khust district. In the mountain areas 100 ha were ordered to be planted in the Velykyi Bereznyi and Volovets districts, 200 ha in the Perechyn district, and 300 ha in the Rakhiv district (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4058. Ark. 3–21).

⁷ «As agreed upon by the County Executive Committee and according to the plan for the development of viticulture and winemaking in Transcarpathia, winemakers must increase the production of grafted grape planting material to 12,5 million category 1 vine seedlings per year. In order to carry out this task, the sovkhoses will have to plant 250 hectares of new vineyards a year, for which no land suitable for growing planting material is available. In view of the above, please urgently examine the issue of the cultivation of planting material by winemaking sovkhoses and allocate 750 hectares of land suitable for the cultivation of planting material (based on a three-field crop rotation) for the following sovkhoses: Uzhgorod (100 ha), Serednie, Mukachevo (150 ha), Berehove (150 ha), Muzhiyevo (110 ha), Vynohradiv (120 ha) [...] (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4058. Ark. 36)».

Significant amounts of money were needed to carry out these tasks. A total of 59,7 mln roubles was needed to plant new vineyards in the kolkhozes and sovkhoses included in the seven-year plan (Шепа, 1971: 33).

The economic activities of the Transcarpathian wine trust between 1960 and 1961 were estimated at 58,7 mln roubles, which included soil preparation, the planting of new plantations, the care of young plants – a total of 48,8 mln roubles, as well as 1 mln roubles to purchase necessary agricultural machinery and an additional 8,9 mln to build housing.

The Transcarpathian Wine Trust was allowed 11 mln roubles for expansion and development. However, this required 37,7 mln roubles. Therefore, in a letter to the Council of Ministers, the Transcarpathian County Committee requested that in 1960, 37,7 mln roubles be allocated to the Transcarpathian Wine Trust for the development of agricultural production in the sovkhoses (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4821. Ark. 22).

After the expansion of the areas for growing fruits and berries, as soon as the plants started to grow, the problems with fruit processing began. The existing technical base of the processing companies could not meet the needs. According to the calculations, eight grape processing plants with a total capacity of 51 000 t of grapes in each season had to be built in the region, as well as one plant with a capacity of 150 000 decaliter grape juice. By Resolution № 402 of March 22, 1960, the Council of Ministers of the Soviet Socialist Republic of Ukraine authorized the construction of a grape juice plant in the region in 1962 (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4821. Ark. 5–23).

According to an inventory of the region's vineyards in 1960, there were 13,5 mln empty slots on the vineyards, and the rate of thinning was 25%. According to experts' calculations, the kolkhozes and sovkhoses of the region lost 200 000 q of grapes a year due to the thinning alone. In fact, almost 4000 ha of vacant land were cultivated in vain

In a letter to the USSR Council of Ministers, the head of the Transcarpathian County Agricultural Directorate expressed his concerns about the state of viticulture⁸.

Various organizations in the party and the region were aware of the shortcomings in fruit production and viticulture. However, nothing was done other than criticizing the organizational shortcomings in the governance of the sectors. For example, Mozgovy I., Second Secretary of the Transcarpathian County Committee of the UCP, addressed the following

⁸ He emphasized that: «In their calculations for the further development of viticulture, the kolkhozes and sovkhoses in Transcarpathia, based on the results of an inventory of perennial plantations, concluded that 15 million plants were missing out of the total 36 million – to completely eliminate the depletion of these vineyards within three years and to make them fully operational is much more cost-effective than increasing the area under vineyards (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4821. Ark. 27)».

issues in his speech at the agronomist council held on 6 April 1963⁹.

Districts, kolkhozes, and sovkhoses were required to plant orchards and vineyards under the seven-year plan (1959–1965). The area of orchards had to be expanded in all 13 districts and the area of vineyards in 6 districts. By 1965, the Khust and Tyachiv districts had to have the largest orchard areas, i. e. 15 000 ha. In the mountain areas, i. e. in the districts of Velykyi Bereznyi and Perechyn, the area of orchards was expanded to 3000 ha, and in the district of Rakhiv to 5000 ha (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 3354. Ark. 43).

The economic indicators attributed to the fact that the agriculture of the countryside in need of subsidization was, in fact, overestimated, so on 26 February 1958, by decree of the Presidency of the Supreme Soviet of the USSR, Transcarpathia was awarded the Order of Lenin “as a recognition for the success in the production and stockpiling of cereals, grapes, fruit, milk, wool and other agricultural products (Tokár et al, 2011: 153)”. The award was presented by Katerina Furtseva, Secretary of the Central Committee of the CPSU, in Uzhgorod, where she came from Moscow specifically for this purpose. At the same time, Furtseva also handed Yuri Pitra the gold star of the Hero of Socialist Labor. Furtseva also brought with her Nikita Khrushchev's personal gift to Transcarpathia: a portrait of a working woman (Oficinskij, 2010a: 232). The people of Transcarpathia happily welcomed the recognition¹⁰ stated the county committee and county council of the Communist Party of Ukraine, in the letter of gratitude sent on 20 May 1958 to the head of the Central Committee of the CPSU, Chairman of the Supreme Soviet of the USSR, and the Council of Ministers of the USSR (TRSA. F. 1. Op. 1. Spr. № 3213. Ark. 1–15).

⁹ «The state and party inspectorates are currently monitoring the state of fruit production and viticulture in the county. 3000 hectares of orchards and 25 000 hectares of vineyards are missing, and nowhere can we find any documents about where they were planted, what was planted, and so on. We have far fewer orchards today than we did in 1953. We have wasted large sums of money, and all because of ill-considered management, right in the kolkhozes (TRSA. F. P-179. Op. 1. Od. zb. 4069. Ark. 79–81)».

¹⁰ «[...] For the excellent performance of their work, 3 000 workers from our young Soviet region received the highest government honors. Thirty agricultural professionals of Transcarpathia have been awarded the honorary title of Hero of Socialist Work, and the brigade leader of the Lenin Kolkhoz in the Mukachevo district, Anna Mikhailovna Ladányi has received this high honor twice. We are proud of our heroes and honorees. However, it is an even greater joy for us that our county receives the highest honor, which is the Lenin Order of Merit. Transcarpathia lined up with the leading counties of Soviet Ukraine [...] In response to the high-level government award, collective farm employees in Transcarpathia undertake to produce this year: 17 centners of grain, 30 centners of corn, 42 centners of grapes per hectare; and 34 centners of meat, 187 centners of milk and 91 kilograms of wool for every 100 hectares of agricultural land. Furthermore, compared to the previous year, the cost of working days is reduced in the production of 1–1 centners of products: by 10% for grain and by 15% for meat [...]» (TRSA. F. 1. Op. 1. Spr. № 3213. Ark. 1–15).

Conclusions

The key areas of crop production in Transcarpathia during the time of N. Khrushchev were domestication of tea and citrus plants, the great Party cereal (corn) program, and growing of vegetables, fruits and grapes. The plan for the domestication of tea and citrus plants failed because the kolkhozes were unable to meet the

plans regarding the tea plantations, mostly due to frost damage to the plants. A number of problems arose in corn production as well. Orcharding and viticulture were relatively successful even in the mountain areas. Plan-based Soviet management was unable to satisfy all needs of Transcarpathian crop production during the time of N. Khrushchev.

BIBLIOGRAPHY

1. Brenzovics L. Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági – társadalmi helyzete a XX. Században. *Kárpátalja* / Szerk. Baranyi B. Pécs – Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja, 2009. Ol. 75–106.
2. Csanádi G. Sorsfordító évek sodrásában. Uzhhorod: Poli Print, 2004. 335 ol.
3. Krausz T. A rövid XX század. A Szovjetunió története 1914–1991. Budapest: Kossuth Kiadó, 2008. 224 ol.
4. Kun M. Kelet-Európa az 1950-as években: Reformok és visszarendeződés // *Mindentudás Egyeteme*, 2006. Október 16. URL: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=15002>
5. Oficinszkij R. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében // *Kárpátalja 1919–2009* / Szerk. Fedinec C., Vehes M. Budapest: Argumentum, 2010. Ol. 242–244.
6. Oficinszkij R. Mezőgazdaság // *Kárpátalja 1919–2009* / Szerk. Fedinec C., Vehes M. Budapest: Argumentum, 2010. Ol. 274–284.
7. Tokár M. et al. Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Uzhgorod: Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, 2011. 312 ol.
8. Баран В. К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр. Львів: Свобода, 1992. 124 с.
9. Білоусов В. та ін. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород : Карпати, 1980. 317 с.
10. Медведев Р. Н. С. Хрущев. Политическая биография. Москва : Книга, 1990. 68 с.
11. Народне господарство Закарпатської області. *Статистичний збірник*. Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1957. 168 с.
12. Шепя В. Проблеми розвитку виноградарства Закарпаття. Київ : Урожай, 1972. 195 с.
13. Шманько Г. et al. Региональные аспекты приграничного экономического сотрудничества СССР со странами СЭВ / Раздел Ужгородского отдела Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР. Москва, 1983. 190 с.

REFERENCES

1. Brenzovics L. Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági – társadalmi helyzete a XX. Században [The Epochs and Economic and Social Situation of the History of Transcarpathia in the 20th Century]. *Kárpátalja* / Szerk. Baranyi B. Pécs – Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja, 2009. Ol. 75–106. [in Hungarian].
2. Csanádi G. *Sorsfordító évek sodrásában* [In the Turn of Fateful Years]. Uzhhorod: Poli Print, 2004. 335 ol. [in Hungarian].
3. Krausz T. *A rövid XX század. A Szovjetunió története 1914–1991* [The short XX Century. History of the Soviet Union 1914–1991]. Budapest: Kossuth Kiadó, 2008. 224 ol. [in Hungarian].
4. Kun M. Kelet-Európa az 1950-as években: Reformok és visszarendeződés [Eastern Europe in the 1950's: Reforms and Reorganization]. *Mindentudás Egyeteme*, 2006. Október 16. URL: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=15002> [in Hungarian].
5. Oficinszkij R. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében [Peculiarities of the Soviet Period in the History of Transcarpathia]. *Kárpátalja 1919–2009* / Szerk. Fedinec C., Vehes M. Budapest: Argumentum, 2010. Ol. 242–244. [in Hungarian].
6. Oficinszkij R. Mezőgazdaság [Agriculture]. *Kárpátalja 1919–2009* / Szerk. Fedinec C., Vehes M. Bp. 2010. Ol. 274–284.
7. Tokár M. et al. *Kárpátalja évszámokban 1867–2010* [Transcarpathia in the Years 1867–2010]. Uzhgorod: Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, 2011. 312 ol. [in Hungarian].
8. Baran V. K. *Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр.* [Ukraine after Stalin. An Essay on the History of 1953–1985]. Lviv: Freedom, 1992. 124 p. [in Ukrainian].
9. Bilousov V. ta in. *Narysy istorii Zakarpatskoi oblasnoi partiinoi orhanizatsii.* [Essays on the History of the Transcarpathian Regional Party Organization] Uzhhorod: Carpathians, 1980. 317 p. [in Ukrainian].
10. Medvedev R. N. S. *Hrushhev. Politicheskaja biografija* [N. S. Hrushhev. Political Biography]. Moscow: Book, 1990. 68 p. [in Russian].
11. *Narodne gospodarstvo Zakarpatskoi oblasti. Statystychnyi zbirnyk* [People Household of Transcarpathian Region. Statistical Collection]. Uzhhorod: Transcarpathian Regional Publishing House, 1957. 168 p. [in Ukrainian].
12. Shepa V. *Problemy rozvytku vynohradarstva Zakarpattia* [Problems of Viticulture Development in Transcarpathia]. Kyiv: Crops, 1972. 195 p. [in Ukrainian].

13. Shman'ko G. et al. *Regional'nye aspekty prigranichnogo jekonomicheskogo sotrudnichestva SSSR so stranami SJeV / Razdel Uzhgorodskogo otdela Instituta social'nyh i jekonomicheskikh problem zarubezhnyh stran AN USSR [Regional aspects of cross-border economic cooperation between the USSR and the CMEA countries / Section of the Uzhgorod Department of the Institute of Social and Economic Problems of Foreign Countries of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR].* Moscow, 1983. 190 p. [in Russian].

УДК 94(477):323.1]:323.282:622.235.2
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-2>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

*доктор історичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії України*

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;
 доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування
 Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
 (Дрогобич – Львів, Україна) vilnickiy@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ВИБУХІВКИ У ПРОТИСТОЯННІ РАДЯНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ІЗ УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ (1944–1950-і рр.)

У статті розкриваються невідомі та маловідомі аспекти використання вибухових речовин у протистоянні радянської репресивно-каральної системи із українським визвольним рухом. Мета статті – на основі невідомих і маловідомих архівних документів розкрити проблему використання вибухових засобів у боротьбі між радянською репресивно-каральною системою та структурами ОУН і УПА. Встановлено, що саме радянські спецслужби започаткували активне застосування вибухових речовин у боротьбі проти опонентів. Розкрито, що радянські спецслужби використовували достатньо результативний засіб у боротьбі з підпільниками – мінування їхніх запасних бункерів, криївок-складів, «мертвих пунктів зв'язку», складів, сховків (із документами, їжею, зброєю, друкарським обладнанням тощо), а також практикували вкладання мін-сюрпризів у різноманітні предмети (листування, посилки, предмети побуту тощо), тіла загиблих, могили і т. д. Водночас ОУН і УПА як сторона, позбавлена переваг, які мала радянська система, також використовували усі доступні засоби у боротьбі з опонентами. У цій діяльності можна виокремити кілька напрямків: підривання мостів, шляхів сполучень, потягів, автомашин, адміністративних будівель тощо. Використання таких заходів мало на меті якщо не зірвати, то хоча би сповільнити урядові кампанії із виселення родин націоналістів, вивезення корисних копалин, лісу тощо. Практикували підпільники також мінування залишених предметів (зброї, листівок, вінків тощо), тіл убитих опонентів, могил. Можна зробити висновок, що у боротьбі радянської адміністрації проти визвольного руху використовувалися різноманітні форми та методи. Одним із найбільш часто застосовуваних засобів було мінування. Попри те, що встановити чисельні показники ефективності використання мінування не вдалося, можна стверджувати, що йдеться про достатньо поширене та результативне явище. З роками боротьби відбувалася тенденція до зменшення бойових дій, а отже, і використання вибухових засобів. Перспективним напрямом дослідження є проблема використання репресивно-каральними органами у боротьбі з підпіллям інших спецзасобів, більшість із яких була заборонена міжнародними конвенціями.

Ключові слова: вибухівка, мінування, репресивно-каральні органи, ОУН, УПА.

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

PhD hab. (History), Associate Professor,

Head of the Department of Ukraine's History

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University;

Associate Professor at the Department of Mobilization, Organizational, Staffing,

Human Resources and Defense Planning

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi

(Drohobych-Lviv, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

USE OF EXPLOSIVES IN THE CONFRONTATION OF THE SOVIET REPRESSIVE-PUNISHMENT SYSTEM WITH THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT (1944–1950)

The article reveals unknown and little-known aspects of the use of explosives in the confrontation of the Soviet repressive and punitive system with the Ukrainian liberation movement. The purpose of the article is to reveal the problem of the use of explosives in the struggle between the Soviet repressive and punitive system and the structures of the OUN and UPA on the basis of unknown and little-known archival documents. It was established that it was the Soviet secret services that began the active use of explosives in the fight against opponents. It was revealed that the Soviet secret

services used a fairly effective means of combating the underground – mining their spare bunkers, hiding places, “dead communication points”, warehouses, hiding places (with documents, food, weapons, printing equipment, etc.), and also practiced embedding mini-surprises in various objects (correspondence, parcels, household items, etc.), the bodies of the dead, graves, etc. At the same time, the OUN and the UPA, as a party deprived of the advantages of the Soviet system, also used all available means to fight their opponents. In this activity, we can distinguish several areas: blowing up bridges, roads, trains, cars, office buildings and more. The use of such measures was intended, if not to disrupt, then at least to slow down government campaigns to evict nationalist families, export minerals, forests, and so on. The underground also mined abandoned objects (weapons, postcards, wreaths, etc.), the bodies of killed opponents, and graves. Various forms and methods were used in the struggle of the Soviet administration against the liberation movement. One of the most commonly used means was mining. Despite the fact that it was not possible to establish numerical indicators of the effectiveness of the use of mining, it can be concluded that this is a fairly common and effective phenomenon. Over the years of struggle, there has been a tendency to reduce hostilities, and hence the use of explosives. A promising area of research is the problem of the use of other special means by repressive and punitive bodies in the fight against the underground, most of which were prohibited by international conventions.

Key words: *explosive, mining, repressive and punitive bodies, OUN, UPA.*

Постановка проблеми. Незважаючи на доволі значний історіографічний доробок, дослідження діяльності ОУН та УПА не втрачає своєї актуальності. Сприяють цьому передусім епізодичні, однак гострі політичні дискусії навколо питання. В умовах тоталітарного сталінського режиму нетерпимість до інакомислячих усувало підґрунтя для розгортання дискусій. Насамперед опонента намагалися знищити фізично, а вже після того ідеологічно. Не став винятком український визвольний рух. Колосальними зусиллями репресивно-каральна система спромоглася його придушити через десятиліття після перемоги над німецькими загарбниками, проте, як показав час, перемоги в ідеологічній площині радянській системі отримати так і не вдалося. Актуальність висвітлюваних питань зумовлена також недостатнім розкриттям в історіографії проблеми використання у протистоянні радянської влади із визвольним рухом різноманітних вибухових засобів.

Аналіз досліджень. Окреме дослідження, присвячене проблемі використання вибухових речовин у протистоянні репресивно-каральної системи із ОУН і УПА, відсутнє. Деякі аспекти зустрічаються в узагальнюючих працях з історії українського визвольного руху. Перше комплексне дослідження форм і методів боротьби репресивно-каральної системи опублікував І. Білас (Білас, 1994а; Білас, 1994b). Опрацювавши цілий пласт засекречених матеріалів, автор розкрив механізми використання спеціальних засобів у практичній діяльності органів МДБ. Для вивчення проблеми важливими є також праці львівського історика Ю. Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003). У своїх монографіях дослідник висвітлює особливості застосування вибухових речовин для ліквідації визвольного руху. З-поміж досліджень, у яких порушуються проблеми використання спецзасобів, варто виокремити роботи А. Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999b). Зазначені аспекти були

розвинуті у монографії А. Русначенка (Русначенко, 2002). Заслужують на увагу також збірники нових матеріалів, опубліковані В. Сергійчуком (Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005). Особливості формування радянських силових органів досліджував В. Ільницький (Ільницький, 2015). Створення винищувальних батальйонів і залучення їх до боротьби з українськими націоналістами у Дрогобицькій області розкрили В. Ільницький і М. Галів (Ільницький, Галів, 2009), однак у вказаних роботах аспект використання вибухових засобів у боротьбі радянської влади проти підпілля не був окремо висвітлений.

Введення до наукового обігу раніше засекречених документів потребує вироблення нових підходів до вирішення проблеми використання вибухових засобів у збройному конфлікті репресивно-каральної системи з українським визвольним рухом. **Мета статті** – на основі невідомих і маловідомих архівних документів розкрити використання вибухових засобів у боротьбі між радянською репресивно-каральною системою та структурами ОУН і УПА.

Виклад основного матеріалу. Із позицій сьогодення використання вибухових речовин оцінюється на рівні диверсійно-терористичної діяльності. Примітно, що саме радянські спецслужби започаткували активне застосування вибухових речовин у боротьбі проти опонентів. Зрозуміло, що ОУН і УПА як сторона, позбавлена переваг, які мала радянська система, також використовували усі доступні засоби у боротьбі з опонентами. Водночас потрібно підкреслити безпідставність порівняння тогочасної терористичної діяльності українських націоналістів із сучасними проявами тероризму. По-перше, умови діяльності різнилися (можливості для політичних дискусій були відсутні). По-друге, тоді підпілля здійснювало терористичні акти не проти цілого суспільства, а проти окремого її представника (групи представників)

чи певної урядової кампанії (вивезення корисних копалин, лісу, зерна, виселення людей тощо).

Радянські спецслужби виявили, що достатньо результативним засобом у боротьбі з підпільниками було мінування їхніх запасних бункерів, криївок-складів, «мертвих пунктів зв'язку», складів. Цією справою насамперед займалися фахівці саперних відділів внутрішніх військ (далі – ВВ) НКВС (Антонюк, 2009: 241). Саме цей засіб почали найбільш масштабно використовувати чекісти. Зокрема, чекістсько-військова група виявила криївку керівника, котрого тривалий час не вдавалося захопити чи ліквідувати. Зрозуміло, що засідка була малоефективним заходом (військовики, які перебували у ній, часто самі себе демаскували) з огляду на втрати людських і матеріальних ресурсів. Натомість доцільнішим вважалося замінювати вхід у криївку або ж окремі предмети усередині. Про результати цих заходів спецоргани довідувалися внаслідок проведення рейдових операцій чи свідчень заарештованих. Наприклад, 29 листопада 1949 р. військові топографи у Гошівському лісі на території Болахівського району виявили зимовий бункер референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН Прокіпа Пастуха-«Зеновія». Побачивши військовиків, підпільники із нього втекли, а силовики вирішили його замінювати. «Зиновій» для розвідки 31 листопада 1949 р. направив Катерину та Миколу Пристаїв, які на вході у бункер підірвалися на закладеній міні (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 163). Наступний випадок – під час допиту захоплених 5 липня 1950 р. підпільників «З» і «К» чекісти довідалися, що у раніше замінованій криївці, яка розташовувалася у гірсько-лісовому масиві, 26 червня 1950 р. підірвалася машиністка надрайонного проводу ОУН Варвара Сухацька-«Варка» (1924 р.н., ур. Кіровоградської області). Вона працювала вчителем початкової школи с. Дихтинець Путильського району Чернівецької області, а у 1948 р. перейшла у підпілля (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 13. Арк. 274–275).

Криївки повстанців продовжували мінуватися також і під час операцій. Зокрема, у перших числах червня 1950 р. у гірсько-лісистій місцевості, на межі Болахівського і Вигодського районів Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області, за планом оперативної групи МДБ УРСР проводилася чекістсько-військова операція із розшуку підпільників. У лісовому масиві на схід від села Липа Болахівського (тепер – Долинського) району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області виявили криївку референтури пропаганди Долинського надрайонного проводу ОУН. Оскільки підпільників

тоді тут не було, чекісти вирішили її замінювати. 19 вересня за даними агента «Григораш» керівництву Болахівського РВ МДБ стало відомо, що у згаданій криївці на закладеній міні підірвалися підпільники. 21 вересня, перевіряючи цю криївку, працівники райвідділу МДБ виявили тіла двох осіб: керівника технічного звена референтури пропаганди Долинського надрайонного проводу ОУН – Миколи Покотинника-«Явора», «Козаченка» (1922 р.н.), а особу іншого ідентифікувати не вдалося (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60. Спр. 3. Т. 5. Арк. 73; Ф. 65. С-9112. Т. 4. Арк. 308). Тоді, наприклад у Львівській області, спецоргани практикували навіть складання детальних схем-планів із мінування криївок (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 64. Арк. 164).

Продовжуючи чекістсько-військову операцію, розпочату 12 травня 1951 р., у гірсько-лісовому масиві, прилеглому до села Розтоки Вижницького (тепер – Путильського) району Чернівецької області, де було вбито підпільника Ю. Джуряка – особистого охоронця провідника Вижницького районного проводу ОУН Михайла Нечая-«Дорошенка», оперативна група відділу 2-Н УМДБ під керівництвом начальника відділу майора Геркулесова, вивчаючи сліди підпільників-втікачів, виявила у лісовому масиві хутора Серук Розтокської сільради Вижницького (тепер – Пульського) району Чернівецької області ретельно замасковану зимову криївку провідника Буковинського окружного проводу ОУН Ю. Матвіїва-«Недобитого» та М. Нечая-«Дорошенка». Після ретельного огляду криївки та вивчення слідів чекістсько-військова група дійшла висновку, що підпільники продовжують її відвідувати. Вилучивши із криївки радіоприймачі, документи та літературу, її замінювали. Через декілька днів, 20 травня 1951 р., до криївки підійшов провідник Вижницького районного проводу ОУН Михайло Нечай-«Дорошенко», «Лесь» (1916 р.н., ур. с. Розтоки Вижницького (тепер – Путильського) району Чернівецької області) та під час спроби відкрити її загинув від вибуху міні. Другий підпільник, який підходив разом із «Дорошенком», залишився живим і втік. Чекісти припускали, що це був «Недобитий». Розшук «Недобитого» та інших підпільників продовжувався. У загиблого вилучили: одну гвинтівку «СВТ», дві гранати, 50 патронів і документи, які мали оперативний інтерес (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 15. Арк. 171; Оп. 98 (1954). Спр. 5. Т. 1. Арк. 140). Копії перекладів найбільш змістовних документів направили в оперативну групу МДБ УРСР м. Львів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 2. Арк. 40-41; Оп. 98 (1954). Спр. 5. Т. 1. Арк. 133). Із захоплених

звітів і доповідних «Недобитого», підготовлених у перших числах травня для відправлення у крайовий провід ОУН В. Савчаку-«Сталю», чекісти довідалися, що Ю. Мавіїв-«Недобитий» із осені 1950 р. не мав зв'язку із крайовим проводом ОУН і не знав про загибель В. Савчака-«Сталю» та С. Слободяна-«Єфрема». Його зв'язок із крайовим проводом розірвався, і він шукав шляхи для його відновлення (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 2. Арк. 40–41).

Поряд із мінуванням криївок чекісти практикували вкладання мін-сюрпризів у різноманітні предмети (листування, посылки, предмети побуту тощо), які виготовляв 4-й відділ Управління 2-Н МДБ та передавав їх у підпілля (Антонюк, 2009: 241). Такий випадок трапився у Яремчанському р-ні Станіславської області. Зокрема, для ліквідації членів боївки СБ Яремчанського районного проводу ОУН 9 липня 1948 р. чекісти передали через агента «Червону» (комсомолку із смт. Делятин Надвірнянського району Івано-Франківської області) радіоприймач із цілим комплектом живлення та заміною анодною батареєю «БАС-80», розрахованою при підключенні її до радіоприймача на коротке замикання і миттєвий вибух. Вказаний радіоприймач члени боївки СБ Яремчанського районного проводу ОУН «Тарас» і «Ромко» віднесли у криївку, розташовану у гірсько-лісистій місцевості, прилеглий до с. Луг (тепер – у складі м. Яремче) Івано-Франківської області. У згаданому радіоприймачі підпільник «Діброва» зауважив вмонтований механізм, якого зазвичай не буває. Незважаючи на це, він вирішив включити в апарат комплект живлення, щоб послухати радіопередачу. 10 липня 1948 р. під час підключення до радіоприймача заміювана батарея вибухнула. Загинув провідник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Михайло Іщак-«Богдан», «Діброва». Підпільники писали, що вибух був такої сили, що розніс «Діброву» на шматки, знищив саму криївку та все, що у ній було. Кущовий «Тарас», котрий сидів на невеликій відстані від «Діброви», був поранений (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 259; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 167).

Інформацію про ще один випадок із закладеною вибухівкою у радіоприймач подає у своїй праці Д. Проданик. Підпільники намагалися придбати радіоприймач «Родіна-47». Кошти на його придбання вони передали симпатику із с. Космач Солотвинського (тепер – Богородчанського) району Івано-Франківської області (працював фінагентом і часто бував у райцентрі), однак він повідомив у Солотвинський РВ МДБ. Скористав-

шись нагодою, спецоргани передали радіоприймач із вибухівкою, закладеною у радіобатарею. Після того, як приймач опинився у криївці, підпільники під'єднали до нього батарею. Відбулося замикання, утворилася іскра та пролунав вибух. Від отриманих поранень один із націоналістів загинув. До речі, згаданого симпатику есбісти покарали смертною карою (Проданик, 2011: 25).

Мінувалися не лише криївки, але й окремі знайдені сховки (із документами, їжею, зброєю, друкарським обладнанням тощо). Так, 5 серпня 1950 р. у Болехівському районі Станіславської області у лісі південніше с. Бряза силовики встановили дві міни-«сюрпризи». Одну – в банку із маслом, закопану в землю, а іншу – у пусту криївку. Обидва «сюрпризи» спрацювали наприкінці серпня. Під час огляду встановили, що на першому сюрпризі підірвався один із кур'єрів Проводу ОУН «Дорош», залишки його тіла й одягу виявили на місці вибуху. Другий сюрприз також вибухнув, але підпільники його підірвали за допомогою мотузки із безпечної відстані (ГДА СБУ. Ф. 65. С-9112. Т. 4. Арк. 308).

Використання мін-сюрпризів вважалося особливо ефективним засобом. Під час розшуку П. Федуна-«Полтави» Управління 2-Н МДБ УРСР отримало інформацію про те, що він для обміну організаційною поштою із В. Куком-«Лемішем» та Осипом Дяківим-«Наумом» використовує спеціальний зв'язок, який діє за принципом штафетних ліній. Передачу кореспонденції на проміжних ланках цих ліній здійснювали довірені П. Федуна і легально проживаючі кур'єри. Задля конспірації пошта запаковувалася у тюбики із зубною пастою і так перевозилася легальними шляхами. Силовикам вдалося встановити місця, дні та час зустрічей кур'єрів П. Федуна із кур'єрами В. Кука-«Леміша» та «Наума» у м. Львів, а також паролі та розпізнавальні знаки. На основі отриманих даних була розроблена комбінація по підставі кур'єру «Леміша» агента «Бурового», який мав виступати у ролі кур'єра П. Федуна для передачі «Лемішу» тюбика-«сюрпризу». 16 квітня 1951 р. у м. Львів на вул. Академічній відбулася зустріч агентів «Бурового» із кур'єром «Леміша», під час якої вони обмінялися тюбиками. Таким чином, кур'єру «Леміша» було передано тюбик-«сюрприз», а від нього отримано тюбик із листом на адресу П. Федуна-«Полтави». У листі до «Полтави» «Леміш» згадував про організацію зв'язку із закордонними центрами ОУН, який, як впливало із листа, концентрувався у руках П. Федуна. Силовики мали відомості, що тюбик для «Леміша» спрацював (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 65. Арк. 41–42).

Заступник начальника відділу Управління 2-Н МДБ УРСР майор Зубко 13 травня 1951 р. підготував і подав на затвердження (заступнику міністра державної безпеки УРСР генерал-лейтенанту А. Вадісу) «План заходів по ліквідації В. Галаси-«Орлана»» із використанням пакету «сюрпризу». Так, УМДБ Тернопільської області у березні 1951 р. в оунівське підпілля силовики ввели перевічених агентів-бойовиків «Карпенка» та «Гриця», за допомогою яких вдалося перехопити важливий пункт лінії зв'язку крайового проводу ОУН у Золотопотокському районі Тернопільської області. На зустрічі 28 квітня агентами «Карпенка» та «Гриця» від кур'єрської групи «Дніпро» прийнято до 20 різноманітних пакетів із націоналістичною літературою, у тому числі один адресований 155 – члену Проводу ОУН «Орлану», який виходив від референта пропаганди Чортківського окружного проводу ОУН Мирослава Гука-«Косача», цифровий псевдонім «50-05» (28 квітня). Силовики знали, що оунівська пошта відкривається тільки тими керівниками, кому адресована, виникла можливість на черговій зустрічі із кур'єрською групою «Мішки», обумовленою на 22 і 30 травня 1951 р. через агентів «Карпенка» і «Гриця» направити по лінії зв'язку в адрес 155 – «Орлана» пакет із вкладеною до нього вибуховою речовиною. Для цього до 20 травня через можливість МДБ СРСР виготовили такий спеціальний пакет. 22 травня пакет із вибухівкою в адрес 155 разом із іншими пакетами через агентів «Карпенка» та «Гриця» вручили кур'єрській групі «Мішки» для направлення по лінії зв'язку крайового проводу ОУН «Поділля». Для попередження нещасних випадків орієнтували відповідні УМДБ і РВ МДБ про те, щоб всі пакети, захоплені у підпільників із адресом 155, не відкривати, а терміново доставляти в опергрупу МДБ УРСР м. Львів (ГДА СБУ. Ф. 65. С-9108. Т. 7. Арк. 132–133).

Чекісти намагалися використати будь-яку нагоду для ліквідації повстанців. Не гребували навіть мінуванням тіл загиблих повстанців. Так, 11 жовтня 1945 р. у с. Річка Косівського району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області під час нападу підрозділу НКВС (11 осіб) загинув сотенний УПА Іван Шкондеюк-«Святослав» (застрелився із пістолета). Тіло полеглого силовика замінували, а коли місцеві мешканці намагалися покласти його у домовину, міна вибухла. Внаслідок вибуху загинула 70-річна Марія Стефуранчин, а двох малолітніх хлопчаків було поранено (Літопис УПА. Т. 9, 1982, с. 172; ГДА СБУ. Ф. 65. С-9079. Т. 54. Арк. 244).

Подібний випадок трапився 15 січня 1946 р. у с. Підпечари Тисменецького району Івано-Фран-

ківської області. Тіло вбитого повстанця «Юри» у нижній білизні більшовики повісили на паркані біля сільради (на груди цвяхами прибили таблицю з написом: «Бандит Юра»). Біля тіла два дні стояла варта, а після цього його вивезли на околицю села і замінували. У такому стані тіло пролежало аж до 25 березня 1946 р. (Літопис УПА. Т. 9, 1982: 172).

Загалом практика мінування тіл загиблих, могил, криївок тощо використовувалася радянськими спецорганами постійно упродовж усього періоду боротьби. Таким чином, радянська влада на державному рівні проводила диверсійно-терористичну політику супроти українських повстанців, використовуючи усі доступні засоби (навіть заборонені міжнародними конвенціями).

Водночас українські націоналісти активно запозичували тактичні прийоми використання вибухівки у репресивно-каральних органів. У цій діяльності можна виокремити кілька напрямів: підривання потягів, автомашин, адміністративних будівель, мінування окремих предметів тощо. Водночас спецоргани намагалися попереджати нещасні випадки від застосування підпільниками мін-сюрпризів. Із цією метою вище чекістське керівництво постійно наголошувало на випадках підривів на мінах і вимагало від підлеглих посиленої уваги під час вилучення предметів, залишених підпільниками (зброї, листівок, вінків тощо). Водночас наголошувалося на дотриманні особливої обережності при підходах до місць збройних проявів, підпільних криївок, шляхи до яких часто мінувалися підпільниками. Звісно, мінерська справа не була простою і вимагала відповідних знань і навиків, які здобути у підпіллі на короткотермінових курсах було складно. Окремі повстанці засвоїли мінерську справу, очевидно, ще під час навчання і служби у військових підрозділах та арміях іноземних держав.

Після Другої світової війни українські націоналісти розпочали справжню рейкову війну на Прикарпатті. Підпільники пускали під укіс цілі ешелони, руйнували мости, залізничні колії, ставлячи собі за мету якщо не зірвати, то хоча би сповільнити урядові кампанії із виселення родин націоналістів, вивезення корисних копалин, лісу тощо.

Підпільники розпочали застосовувати запозичену у більшовиків тактику мінування відразу після повернення радянської адміністрації. До речі, у цей період найбільше підривів мостів і шляхів сполучень відбувалися на Станіславщині та Буковині. За 1944–1945 рр. на штучних будівлях шосейних доріг Станіславської (Івано-Франківської) області було здійснено 69 диверсійних актів, які спричинили матеріальну шкоду у сумі

1 899,9 тисяч рублів. Всього знищено 66 мостів загальною протяжністю 2 365 метрів. Протягом цього періоду по обласному дорожньому відділу було підірвано та спалено 50 мостів загальною довжиною 1327 метрів, матеріальна шкода складала 1624 тис.рублів, загинуло шість осіб, один поранений і два відведені підпільниками (Літопис УПА. Нова серія. Т. 4, 2002, с. 318). Таким чином дії націоналістів серйозно гальмували радянізацію краю. Наприклад, у ніч із 3 на 4 серпня 1944 р. у селі Мигове Вижницького району Чернівецької області підірвали міст через річку Серет (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 6). Диверсійний акт був здійснений групою із складу куреня «Лугового». 1 і 2 вересня 1944 р. на ділянці залізничної дороги Бергомет (сmt Вижницького р-ну Чернівецької області) – Череш (Сторожинецького району Чернівецької області) рейдуєча диверсійна група зі складу куреня «Лугового» (Миколи Дарія-«Крука») підірвала п'ять залізничних мостів і в шести місцях повністю залізничної дороги (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 48; Оп. 67 (1953). Спр. 10. Арк. 53). 23 вересня 1944 р. у 3 км від залізничної станції Отиня (тепер – Отинія) Станіславської області підпільники спричинили аварію збірного товарного потягу № 901. Дві платформи пішли під укіс і 10 зійшло із рейок, пошкоджено 96 м залізничного полотна (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 50).

Підриви колій траплялися в інших областях. Так, силовики за агентурними даними РВ НКДБ Ковельської ж.д. і УНКВС по Рівненській області встановили, що у селі Дубини і хуторі Дубнівка Острозького району Рівненської області в 1–2 км від залізничного полотна базується у нічний час повстанська група чисельністю до 300 осіб, очолювана «Гамалією». Через агента «Гордєєва» було встановлено, що учасники цієї групи на перегоні Здолбунів – Броди підкладали міни під потяги. Впродовж серпня, жовтня і листопада 1944 р. технічним відділом НКДБ станції Здолбунів на вказаній ділянці виявлено і знешкоджено три міни, підкладені під залізничне полотно. У жовтні 1944 р. повстанцями цієї сотні були підірвані та спалені на вказаній ділянці два шляхопроводи і залізничний міст через річку Горинь, у листопаді на перегоні Здолбунів – Ульбарово на міні підірвався пасажирський потяг № 67 (Архів ВВ НКВС. Т. 44. Арк. 222).

На Станіславщині повстанці також особливо інтенсивно знищували шляхи сполучень із лісовирубками. Це найбільше турбувало вище партійне керівництво та спецслужби. Так, проблемою підготовки диверсійного акту на військово-промисло-

вому заводі с. Брошнів Долинського (тепер – Рожнятівського) району Івано-Франківської області 10 листопада 1944 р. цікавився і вимагав звіту про прийняті заходи заступник начальника відділу НКВС УРСР підполковник держбезпеки Вурилін. 13 жовтня 1944 р. на вузькоколіній залізничній дорозі, яка вела до деревообробного комбінату № 9 у с. Брошнів Долинського (тепер – Рожнятівського) району Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області, були підірвані та спалені вісім дерев'яних і металічних мостів (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 276).

У ніч на 14 листопада 1944 р. повстанці на шосейній дорозі Коломия – Яблонів, у районі села Стопчатів, підірвали два мости, загальною довжиною 13 м і зруйнували телефонну лінію зв'язку протяжністю 1,6 км (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 121зв.) Цієї ж ночі повстанською групою на шосейній дорозі Кути – Делятин у районі села Кути був підірваний міст довжиною 133 м (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 122). Особливо чекісти були вражені після того, як 12 травня 1945 р. на шосейній дорозі між с. Бергомет і Вижниця Вижницького району Івано-Франківської області виявили 30 мін, встановлених підпільниками (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 1. Арк. 14). 25 травня 1945 р. відділом із куреня «Іскри» між селами Пороги (тепер – Богородчанського району) і Майдан Солотвинського (тепер – Тисменецького) району був розібраний шлях вузькоколіїної дороги ліспромгоспу, унаслідок чого зазнав аварії потяг, завантажений цеглою (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 118).

За даними УНКВС Станіславської області, у ніч на 21 листопада 1944 р. група невідомої чисельності на шосе Калуш – Станіслав, за 3 км від Калуша, підпалила дерев'яний міст через р. Лімниця довжиною 300 м. Під час пожежі згоріло близько 50 м лівої і 120 м правої проїжджої частини мосту (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 87 (1951). Спр. 42. Т. 1. Арк. 83).

1 січня 1945 р. підпільники замінували залізничне полотно у трьох місцях між станціями Сенкевичівка – Дембова – Корчма. Міни вдалося зняти, рух потягів продовжив відбуватися за графіком (Архів ВВ НКВС. Т. 130. Арк. 1).

Диверсії спрямовувалися і проти потягів, які транспортували бойові припаси військовим підрозділам. У ніч на 10 квітня 1945 р. підпільниками було заміновано ділянку залізничної дороги між Долиною і Болеховом Станіславської області. Внаслідок вибуху відбулася аварія потяга. Вісім вагонів із бойовими припасами пішли під укіс (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 167).

У протоколі допиту (24 червня 1952 р.) Прокофій Хімчак розповідає, що перебував у складі боївки СБ, котра замінувала дорогу Ворохта – Жаб'є протитанковою міною. Внаслідок вибуху підірвалася (за допомогою мотузки, якою вибухівка була приведена у дію) підвода, на якій їхало четверо бійців винищувального батальйону. Двох вбили, одного поранили та ще один залишився неушкоджений, зуміли втекти (АУСБУ ІФО. Спр. 31007. Арк. 71–72).

12 червня 1945 р. за 10 км від райцентру Долина трьома невідомими підпільниками був підірваний завантажений лісом вузькоколіїний потяг, що належав Долинському лісовому комбінату. Розпочавши стрільбу з автоматів, підпільники зупинили потяг, робітникам наказали лягти на землю лицем донизу і кинути у пічку потягу 82 мм міну, що спричинило потужний вибух (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 121). 16 червня 1945 р. у 2 км від с. Луги Рожнятівського району Івано-Франківської області озброєними підпільниками чисельністю 8 осіб здійснено диверсійний акт шляхом підризу залізничного мосту, унаслідок чого вузькоколіїний потяг Рожнятівського ліспромгоспу, який ішов у с. Ілемня Рожнятівського району Івано-Франківської області для вивезення деревини, зазнав аварії. Відбулося це за таких обставин: підпільники зупинили потяг, бригаду робітників відвели до цвинтаря с. Луги, після чого підірвали міст, на якому перебував потяг (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 125).

3 липня 1945 р. на залізничному шляху Рокитно-Остки, 8 км від Рокитно, під залізничне полотно була підкладена міна. Під час її вилучення відбувся вибух, внаслідок якого загинув старший наряду молодший сержант Стецько і пошкодилося залізничне полотно (Архів ВВ НКВС. Т. 123. Арк. 3).

28 липня 1945 р. о 16.00 у районі «Чорного лісу» на ділянці вузькоколіїнки залізничної дороги лісових промислів і за 11 км від райцентру смт. Перегінське Рожнятівського району Івано-Франківської області повстанським відділом було заміновано протитанковими мінами залізничне полотно. Тут підірвалися три вагони потягу, який прямував із лісовим матеріалом, загинув один і зазнало поранень п'ять червоноармійців, котрі супроводжували ешелон. На місце події вислали оперативно-військову групу, яка провела обстеження лісового масиву і виявила склад, із якого вилучила 21 протитанкову міну (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 143).

22 вересня 1945 р. на околиці райцентру Підбуж Дрогобицької області невідомими була замі-

нована дорога, якою проїжджала підвода робочого батальйону 73 стрілецького полку. У ній перебували три офіцери та три червоноармійці. Були вбиті обидва коня та поранені три червоноармійці, один із них важко. Чекісти дали завдання агентурі встановити осіб, які це зробили (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 223).

30 жовтня 1945 р. о 00.35, на перегоні станції Тлумач – Ланчин Івано-Франківської області під потягом № 357 (Львів – Сегет (Румунія)) у напрямку смт. Делятина Надвірнянського району Івано-Франківської області відбулося два вибухи: зійшов із рейок поштовий вагон, у багажному вагоні розбиті передні скати, пошкоджені тамбури решти вагонів. Жертв не було. На місце пригоди виїхала команда батальйону 154 з.д. полку військ НКВС із групою бійців і розшуковою собакою. Крім того, туди ж виїхав бронепоезд (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 267). 25 листопада 1945 р. повстанці замінували полотно залізничної дороги на шляху Калуш – Брошнів (Рожнятівського району Івано-Франківської області), внаслідок чого зазнав аварії товарний потяг № 1504, завантажений дровами (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 215).

Бюро Обкому КП(б)У восени 1945 р. писало, що зауважило послаблення боротьби з підпільниками Станіславського та Коломийського транспортних відділень НКДБ і полку військ НКВС щодо охорони залізничних об'єктів, унаслідок чого збільшилися випадки диверсії. Так, за період від вересня до листопада 1945 р. на Станіславському відділенні підпільниками був підірваний шлях Ценжів (Тисменицького району) – Боднарів (Калуського району). Відбулося сходження паливного потягу № 2907 із людськими жертвами. 24 листопада 1945 р. на перегоні Станіслав – Павелче (тепер с. Павлівка Тисменицького району) підірваний військовий потяг № 1606. Товарний потяг № 21502 був підірваний підпільниками на перегоні Рожнятів – Калуш Івано-Франківської області (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 372). Кожна із цих акцій призупиняла рух на гілці на тривалий період.

Чекісти у своїх звітах постійно наголошували на збільшенні випадків диверсій на залізничних дорогах Станіславської області, які проводили підпільники (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 366). У документах підпілля міститься інформація про одну із наймасштабніших мінерських акцій. Так, 21 квітня 1946 р. було заміновано залізничний шлях Отинія – Коломия Івано-Франківської області. Внаслідок вибуху загинуло 180 більшовиків, серед них багато

старшин, знищено потяг, шість вагонів пасажирських, вісім товарних (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80. Арк. 226). На жаль, у радянських документах не вдалося віднайти підтвердження цій акції.

Акції, спрямовані на затримку вивезення лісу, мали місце не лише у Станіславській області, але й на Дрогобиччині. 27 серпня 1946 р. повстанський відділ чисельністю 50–60 бійців у районі с. Молдавське (тепер Межигір'я) Турківського району Дрогобицької (тепер Львівської) області (діл. 104 прикордонного відділу) зупинив потяг, який курсував вузькоколійкою (маршрут Турка – Завадка) та перевозив лісовий матеріал. Повстанці вкинули у пічку потягу гранати та підпалили міст: останній згорів, а потяг підірвався. На місце події скерували оперативну групу 104 прикордонного відділу із розшуковими собаками та засобами зв'язку, залучили агентуру (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 4. Арк. 194).

Повстанці використовували різноманітні форми знищення мостів. Поширеним було закладення вибухівки під опорні конструкції споруд. Водночас у підпіллі через відсутність усіх необхідних елементів для вибухівки використовували інші оригінальні способи знищення об'єктів. Так, один із заарештованих відзначає, що восени 1944 р. сотенний «Середній» зібрав сотню і поставив завдання знищити пішохідний міст через річку Лімниця біля села Небилів. Він попередив усіх повстанців, щоб ті суворо виконували його розпорядження. Після інструкції сотня підійшла до мосту, де зустрілася з інтендантом «Березюком» і станичним с. Небилів. До цього моменту уже було підготовлені чотири міни, керосин і бочка нафти. Мінер сотні «Голуб» (ур. Київської області) провів закладку мін під міст, але у зв'язку із відсутністю мотузки для запалу він наказав наносити та накласти навколо мін солому та дрова. Водночас на мості запалили розлиті керосин і нафту, від вогню загорілися солома та дрова, які спричинили детонацію мін, а потім підірвав і знищення мосту (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 92. Арк. 292).

Вибухівку використовували також і для звільнення заарештованих. Так, 22 жовтня 1944 р. відбувалося перекидання заарештованих із КПЗ Жидачівського РВ НКВС у тюрму м. Стрий Львівської області. Довідавшись про це, повстанський відділ у селі Цуцилівці Жидачівського району Дрогобицької області замінував міст. Біля нього було зроблено засідку із метою звільнення заарештованих, але машина з ними на міну не наїхала. Натомість це зробив автомобіль військової частини. Після вибуху по ній відкрили вогонь, унаслідок чого поранень зазнали чотири бійці поль-

ської армії, які їхали у відпустку додому (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 91).

На жаль, загальних підсумкових чисельних показників знищення шляхів і потягів віднайти не вдалося, однак виявлені факти дають можливість стверджувати, що це мало постійний і масовий характер. Цей самий напрямок бойової діяльності реалізовувався і в наступні роки, хоча й меншою мірою.

Мали місце також мінування і підриви окремих об'єктів. Цікавий випадок трапився 30 жовтня 1946 р. на шляху смт Верховина – смт Ворохта Яремчанської міської ради Івано-Франківської області. Боївка референтури СБ районного проводу ОУН Василя Хімчака-«Кучера», скориставшись нагодою, коли більшовики залишили на дорозі поламану танкетку і пішли до будинку, замінували її та підірвали. Внаслідок вибуху танкетку було знищено (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 81. Арк. 65).

Акції проти лісових вирубок, хоч і в менших масштабах, мали місце й у наступні роки. Так, 13 серпня 1947 р. на місце роботи лісової ділянки глухого куту Шепотської гілки УЗД, Берегометського ліспромгоспу, зайшли шість бійців, озброєних автоматами та гранатами у формі офіцерів радянської армії. Тоді робітники проводили завантаження вагонеток прибулого складу потягу № 431. Підпільники наказали припинити роботи, потім відвели машиніста разом із усією бригадою та вантажниками на відстань 300 м, де провели мітинг із закликом саботувати лісозаготівлі. Водночас вони підклали протитанкову міну та підірвали потяг. Після вибуху відділ відійшов, залишивши велику кількість антирадянських листівок. Найкращий потяг ліспромгоспу, який вийшов після капітального ремонту 23 липня, повністю було зруйновано, і він не підлягав відновленню. Підривні акції підпільників на коліях створювали проблеми у роботі лісової промисловості. У зв'язку із цим начальник військового відділу Міністерства лісової промисловості УРСР М. Калінін наказував вжити заходи для ліквідації проявів підпілля у районі Шепотської лісової ділянки (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 104; Оп. 34 (1960). Спр. 8. Арк. 114–115).

До речі, інформації про безпосередніх виконавців мінувань збереглося обмаль. З архівів спецорганів довідуємося лише про окремих – особливо активних – мінерів. Так, проводячи ідентифікацію загиблого 8 листопада 1947 р., Кутський РВ МДБ виявив, що вбитим є працівник референтури СБ Кутського районного проводу ОУН Василь Яремчук-«Мох» (1921 р.н., ур. с. Тюдів Косівського району Станіславської області). У 1946 р. «Мох» був керівником боївки СБ Кутського району

та виконував завдання проводу ОУН із мінування шосейних доріг і підриву мостів. Ним особисто було знищено шість автомашин і три мости (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 8. Арк. 297).

Відсутність належних знань і практичного досвіду призводила до загибелі виконавців акцій. Про це також збереглося обмаль інформації. Так, комендант боївки СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Роман Зарицький-«Жаркий» (1919 р.н.) під час мінування дороги 10 лютого 1946 р. у с. Тустановичі (тепер частина м. Борислав Львівської області) випадково витягнув запобіжник із гранати. Відбувся вибух, яким йому відірвало руку. Оскільки був сильний снігопад, то відвезти його до лікаря було неможливо, і він помер (АУСБУ у Львівській області. Спр. П-20911. Арк. 163).

Радянська адміністрація, силові органи намагалися знищувати будь-які згадки про націоналістів, їхню агітаційну продукцію, меморіали та навіть могили, однак і тут винахідливі націоналісти зуміли знайти досить дієвий механізм протидії цьому – мінування.

25 серпня 1944 р. о 16.00 група бійців 230 окремого стрілецького батальйону внутрішніх військ НКВС чисельністю 15 осіб під командою молодшого сержанта Пяннікова прямувала у м. Кременець на комсомольські збори. Дорогою комсомолец Марченко виявив антирадянський плакат, прикріплений на дошку, яку прибили на стовп. Підійшовши до стовпа, комсомолец Марченко зірвав цю дошку і побачив на стовпі видовбане заглиблення, у якому знаходилася граната «ф-1», підготована до вибуху на випадок зняття плакату. Вибух не відбувся лишень тільки із простої випадковості (неправильно був поставлений запобіжник ковпачка) (Архів ВВ НКВС. Т. 29. Арк. 6).

5 березня 1945 р. один із підрозділів 169 стрілецького полку внутрішніх військ НКВС спільно з оперативними працівниками Маневицького РВ НКВС проводив пошук групи націоналістів у районі с. Градиськ Маневицького (тепер Камінь-Каширського) району Волинської області. Під час операції на просілковій дорозі вони виявили дерев'яний надмогильний хрест, на якому була прибита дошка з націоналістичним написом. Особовий склад підрозділу приступив до зняття хреста, внаслідок цього відбувся вибух, яким було поранено солдата полку Євченка. Як потім з'ясувалося, хрест поставили і замінували підпільники (Архів ВВ НКВС, т. 136, арк. 103; т. 155, арк. 246).

2 квітня 1945 р., перебуваючи на операції у с. Боложинів Буського району, червоноармієць кулеметно-мінометного ескадрону Желонкін

зіскочив із тачанки і почав витягувати хрест (на «бандерівських пам'ятниках»), не маючи на це дозволу старшого начальника, внаслідок вибуху (хрест був замінований) Желонкіна було смертельно поранено (Архів ВВ НКВС, т. 159, арк. 48).

11 вересня 1945 р. 3 взвод 2 стрілецької роти під командуванням командира взводу старшого сержанта М. Малишева під час прочісування с. Кугуїв Щирецького району Львівської області виявив криївку з вибуховими речовинами та гранатами, які знаходилися у ящиках. Силовики обережно їх вилучили назовні. Старший сержант М. Малишев наказав розійтися усім, а сам взяв у руки гранату і почав розглядати. Від дотику до чеки граната розірвалася, внаслідок чого Малишеву відірвало праву кисть і пальці лівої руки та було нанесено численні поранення по усьому тілу. Пізніше з'ясувалося, що так був влаштований підпільниками сюрприз (Архів ВВ НКВС. Т. 124. Арк. 353).

16 червня 1947 р. Червоноармійський РВ МДБ Рівненської області отримав агентурні дані про те, що Крупецький міст на шосейній магістралі Київ – Львів замінований і підготовлений до вибуху. Виїхавши на місце, керівництво райвідділу виявило у нижніх опірних конструкціях закладену вибухівку – 68 кг толу, 3 капсуля-детонатора з мотузками детонуючої дії (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 98. Арк. 184).

Аналогічно до радянської практики націоналісти почали мінувати й тіла вбитих опонентів. 23 серпня 1947 р. о 23.00 підпільники у с. Гряда Брюховицького району вбили Андрія Іванцова, а його тіло замінували ручною гранатою. Вранці 24 серпня у будинок ввійшли дільничний уповноважений міліції й агент уповмінзагу Наконечний і намагалися підняти тіло, граната розірвалася і поранила Наконечного. Заходи у відповідь проводилися силами взводу 6 роти 10 полку внутрішніх військ МДБ 23 особи під командою заступника командира батальйону ст. лейтенанта Акименка (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 440. Т. 6. Арк. 227).

9 жовтня 1948 р. у селі Трофанівка Гвоздецького (тепер – Снятинського) району під час проведення чекістсько-військової операції оперативники на цвинтарі виявили вінки на могилах похованих підпільників. При знятті одного з них відбувся вибух міни, зривник якої був з'єднаний із вінком. Внаслідок вибуху поранень зазнали сержант Морозов і рядовий військ МДБ Буковець (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1953). Спр. 2. Арк. 97).

Мінування практикувалися і в наступні роки. 31 серпня 1949 р. у день «Свята зброї» оунівці розклеїли у с. Жолтанці Куликівського району Львівської області антирадянські листівки та

прикріпили на дереві націоналістичний прапор, замінувавши його (заклавши під дерево міну). Завідувач Куликівського райфінвідділу Корякін, котрий перебував у селі, при спробі зняти прапор із дерева підірвався на міні (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 6. Арк. 129).

31 серпня 1949 р. о 8.00 дільничний уповноважений Сокальського РВ МВС Федорусь і міліціонер Швець проходили по селу Спасів Сокальського (тепер Червоноградського) району і помітили на стіні клубу оунівську листівку, що, як потім виявилось, була замінована. Коли міліціонер Швець знімав цю листівку, відбувся вибух, яким його було смертельно поранено (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 92 (1951). Спр. 13. Арк. 43).

Заступник начальника Управління МДБ по Дрогобицькій області полковник Стехов начальнику 4 відділення МВ, РВ МДБ майору Селіванову писав, що МДБ УРСР володіло даними про використання оунівцями тактики мінування шляхів підходу до місць здійснених ними акцій із метою нанесення репресивно-каральним органам втрат. У зв'язку із цим наводили низку випадків, коли чекістсько-військові групи, котрі прибували на місця збройних проявів для розшуку і ліквідації підпільників із необережності наштовхувалися на загороджувальні міни, закладені підпільниками, та несли великі втрати особового складу. У низці випадків міни закладалися підпільниками на значній віддалі (до 1 км) від місць збройних акцій із розрахунком, щоб вибух наносив втрати ворогу та водночас інформував про підхід чекістсько-військової групи, давав їм можливість сховатися. 14 червня 1948 р. у с. Паликорови Підкамінського (тепер Бродівського) району Львівської області підпільники спалили три колгоспні сараї із дрібною рогатою худобою. Автомашину, на якій була терміново перекинута чекістсько-військова група УМДБ, недалеко від села Полікрови наїхала на протягнутий підпільниками через дорогу провід, прикріплений до підривача протитанкової міни. Вибухом міни були поранені уповноважений капітан Учителев, начальник РВ МДБ капітан Нікітін, ст. оперуповноважений РВ МДБ Токарев, командир роти капітан Васильєв, начальник винищувального батальйону лейтенант Дубський, сержанти Філатов, Юшков і рядовий Скворцов (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 274. Арк. 14–15). 22 вересня 1948 р. розвідувально-пошукова група підрозділу військ МДБ, яка проводила операцію у селі Явче Букачівського (тепер Рогатинського) району Станіславської області, виявила мотузку, протягнену під приміщення сільради. При ретельному огляді під фундаментом приміщення були

виявлені три протитанкові та дві протипіхотні міни, три толові шашки та дві гранати. До однієї із гранат була прикріплена мотузка. Чекісти відзначали, що завдяки належній увазі наряду вибух був попереджений (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1953). Спр. 2. Арк. 116). 29 липня 1949 р. о 1.30 у селі Мізунь Вигодського (Долинського) району підпільники напали на квартиру і кабінет дільничного уповноваженого Литвинова та Єрмолаєва. Зав'язався бій, про який повідомили у РВ МВС. На місце бою виїхав начальник РВ МВС капітан Старіков із оперативною групою. Не доїжджаючи 300 м до моста через річку Мізунка (Долинський район), підвода, на якій їхав капітан Старіков, підірвалася на міні, встановленій підпільниками. Капітана Старікова було поранено (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 92 (1951). Спр. 6. Арк. 133).

В окремих випадках повстанці, намагаючись обезпечити себе, навколо місць постойв розставляли міни, на які натрапляли військовослужбовці. 4 березня 1948 р. від заарештованого підпільника «Вишневого» силовики отримали інформацію про місце розташування криївки із 10 націоналістами у лісі біля с. Кульчиці Самбірського району Дрогобицької області. У зв'язку із цим оперативно-військову групу таємно перекинули у вказаний район, де о 12.00 виявили та блокували добре замасковану велику крийку. Повстанці, котрі перебували у ній, відмовилися здаватися. Чекістсько-військова група перейшла заміновані підходи до криївки. Внаслідок складного бою загинули вісім підпільників, двоє потрапили у полон – Іван Борис-«Блідний» (1928 р.н.) із куща «Чумака» та Любов Ворончак (1928 р.н., ур. с. Кульчиці Рустикальні), особиста зв'язкова сотенного Івана Наконечного-«Орленка». Допитавши захоплених і вивчивши вилучені після операції документи, ідентифікували вбитих: «Кобза» – чотовий підрозділу «Орленка»; «Грушко» – пропагандист підрозділу; Антон Чмирик-«Осінній» (ур. с. Корналовичі Самбірського району Львівської області) – охоронець «Орленка»; «Клим» – охоронець «Орленка»; «Шумний» – охоронець «Орленка»; Филип Манько-«Доля» (1924 р.н., ур. с. Кружики) – референт СБ кущового проводу ОУН («Чумака»); Володимир Ворончак-«Береза», «Коваленко» (1916 р.н, ур. с. Кульчиці Самбірського району Львівської області) – пропагандист куща «Чумака»; «Степовий» – кухар підрозділу. Під час операції вилучили: ручний кулемет, вісім автоматів, шість гвинтівок, шість пістолетів, сім гранат, 1 500 патронів, ракетницю, сумку з медикаментами, велику кількість націоналістичної літератури, особисті записи сотенного «Орленка»,

чотового «Кобзи», референта СБ «Долі». З боку силовиків були важко поранені (оскільки цю криївку повстанці замінували трьома мінами) військовослужбовці 91 стрілецького полку ВВ МДБ – сержант Коваль і рядовий Зайцев, легко поранені рядові Травін і Ровенський (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 180. Арк. 90–91).

Ще одним напрямом підривної діяльності підпільників було мінування адміністративних об'єктів. Зрозуміло, можливості для цього були обмежені. Цікавий випадок трапився на Стрийщині, про який доповідали у НКДБ УРСР Савченку. 13 січня 1945 р. о 6.20 у м. Стрий Львівської області відбувся вибух гаража Стрийської міської ради, розташованого під приміщенням міської ради. Проведеним розслідуванням встановлено, що вибух відбувся внаслідок закладання у приміщенні гаража толу (кількістю 75 кг) і його підпалу. Одразу після цього були затримані підозрювані у здійсненні диверсії – водій міської ради Мечислав Білинський, Володимир Притула, а також мешканець м. Стрий Львівської області Степан Лесів. Останній був у приміщенні міської ради до 20.00 12 січня 1945 р. і з невідомих причин пішов ночувати до водія міської ради Володимира Притули (ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 42. Арк. 15–15зв.).

Резонансний підрив трапився 26 серпня 1947 р. о 12.45 у приміщенні МВС райцентру Нижні Устрики (тепер територія Польщі) Дрогобицької області. Вибухнула міна, підкладена оунівцями. Був важко поранений новопризначений слідчий Михайло Сімонов, 1 емведист, а 1 майор із м. Дрогобич загинув. Внаслідок акції розпочалася паніка не тільки серед працівників радянської адміністрації, але й серед силовиків (Літопис УПА. Т. 9, 1982, с. 456).

Мали місце поодинокі спроби проводити масові теракти проти партійних чиновників. Зокрема, про один із них довідуємося з доповідної міністру держбезпеки УРСР генерал-лейтенанту Савченку (квітень 1949 р.). Реалізуючи агентурну справу «Сімейка», впродовж березня-квітня 1949 р. було вбито трьох і заарештовано 34 учасників ОУН і симпатиків (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 117). Крім цього, слідство встановило, що «Марко» за завданням провідника Станіславського окружного проводу ОУН Петра Федюшки-«Брюса» та провідника надрайонного проводу Михайла Микитюка-«Борзенка» на початку 1948 р. зібрав дані на керівників Станіславського обкому КП(б)У. У червні 1948 р. він отримав гранати та вказівки здійснити терористичний акт над партійно-радянськими працівниками під час святкування 7 листопада шляхом

підриву трибуни, на якій повинні були перебувати вищі керівники, а за неможливості провести мінування трибуни – кинути зв'язку гранат на трибуну. Виконуючи ці вказівки, «Марко» підібрав двох виконавців, яким вручив гранати, однак здійснити теракт під час листопадових демонстрацій не було можливості (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 116).

5 вересня 1949 р. міністр державної безпеки УРСР Савченко у доповідній записці «Про наявність нерозмінованих ділянок у західних областях України» зазначав, що після закінчення Другої світової війни на території західних областей України у місцях колишніх боїв залишилися велика кількість нерозмінованих ділянок, розташованих головним чином у гірсько-лісистій місцевості, а також не прибраних і без охорони штабелів і складів із мінами. Деякі мінні поля розмінювали, але ця робота відбувалася неякісно, поспішно, саме тому гостро стояла проблема повторного розмінування. Загальна площа мінних полів, які залишилися (за неповними даними), становила до 73 км², із них нерозмінованих до 58 км² і близько 15 км² потребували повторного розмінування. Відповідно за областями – Дрогобицькій області 16 км² нерозмінованих територій, Волинській – 16 м², Львівській – 11 км², Тернопільській – 8 км², Станіславській 7 км². У Станіславській області було 13 км² полів, які потребували повторного розмінування, у Тернопільській – 2 км². Крім того, у Волинській і Львівській областях було 10 штабелів і складів із мінами та снарядами.

Водночас МДБ УРСР ця проблема турбувала і тому, що керівники ОУН і УПА дуже часто використовували мінні поля для свого переховування, а міни та снаряди – для здійснення диверсійних і терористичних актів. При проході на мінні поля підпільники використовували раніше вивчені ними шляхи, у тому числі «звірині стежки», сліди проходження людей і т. п., тоді як чекістсько-військові групи, не знаючи цих місць, при пошуках чи переслідуванню підпільників вимушені були обходити мінні поля, тож підпільникам вдавалося уникати переслідування. Коли ж чекістсько-військові групи намагалися проходити через такі ділянки, ці спроби закінчувалися підривами на мінах (підриви на мінах мали місце навіть у 1949 р.) (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 6. Арк. 126–127).

3 липня 1949 р. на стикку Львівської та Рівненської областей підірвався на міні, закладеній під рейки, товарний потяг. Вибухом його перекинуло і розбито два вагони, завантажені рудою. 12 і 16 серпня 1949 при проведенні чекістсько-військових захо-

дів із розшуку підпільників у лісовому масиві біля хутора Малениска Підкаміньського району Львівської області підірвалися на мінах вісім солдатів, із яких п'ять загинуло, а троє зазнали поранень (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 6. Арк. 129).

Саме тому для успішної ліквідації керівників українського визвольного руху, котрі переховувалися у районі мінних полів, вкрай необхідно було терміново розмінувати окремі ділянки та ліквідувати склади із мінами та снарядами, які перебували без охорони. Забезпечити розмінування замінованих ділянок покладалося на командувача Прикарпатського військового округу (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 6. Арк. 130).

Висновки. У боротьбі радянської адміністрації проти визвольного руху використовувалися різноманітні форми та методи. Одним із найбільш часто застосовуваних засобів було мінування. Попри те, що встановити чисельні показники ефективності використання мінування не вдалося, можна дійти висновку: йдеться про достатньо поширене та результативне явище. З роками боротьби відбувалася тенденція до зменшення бойових дій, а отже, і використання вибухових засобів. Перспективним напрямом дослідження є вивчення проблеми використання репресивно-каральними органами у боротьбі з підпіллям інших спецзасобів, більшість із яких була заборонена міжнародними конвенціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Я. М. Застосування спецпрепаратів і оперативної техніки НКВС-НКДБ-МВС-МДБ в антипольських операціях на Волині (1944–1954 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* № 13. 2009. С. 241–249.
2. Архів внутрішніх військ НКВС (далі – Архів ВВ НКВС). Т. 29.
3. Архів ВВ НКВС. Т. 44.
4. Архів ВВ НКВС. Т. 123.
5. Архів ВВ НКВС. Т. 124.
6. Архів ВВ НКВС. Т. 130.
7. Архів ВВ НКВС, т. 136.
8. Архів ВВ НКВС, т. 155.
9. Архів ВВ НКВС, т. 159.
10. Архів управління Служби безпеки України у Закарпатській області (далі – АУСБУ ІФО). Спр. 31007.
11. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – АУСБУ ЛО). Спр. П-20911.
12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз : у 2 кн. Кн. 2. Документи та матеріали. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. 688 с.
13. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. 432 с.
14. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2-Н. Оп. 34 (1953). Спр. 2.
15. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 1.
16. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 8.
17. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 13.
18. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 15.
19. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1.
20. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2.
21. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4.
22. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1.
23. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 6.
24. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1.
25. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 5.
26. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4.
27. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 1.
28. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 2.
29. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 10.
30. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 2. Т. 1.
31. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 87 (1951). Спр. 42. Т. 1.
32. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33.
33. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 4.
34. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 92 (1951). Спр. 13.
35. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 92 (1951). Спр. 6.
36. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 5. Т. 1.
37. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 2.
38. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5.
39. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 64.
40. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 65.

41. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 92.
42. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 98.
43. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80.
44. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 81.
45. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 440. Т. 6.
46. ГДА СБУ. Ф. 65. С-9079. Т. 54.
47. ГДА СБУ. Ф. 65. С-9108. Т. 7.
48. ГДА СБУ. Ф. 65. С-9112. Т. 4.
49. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 180.
50. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 274.
51. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 42.
52. ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88.
53. Ільницький В. Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 13. С. 21–45.
54. Ільницький В., Галів М. Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.). *Український визвольний рух*. 2009. Вип. 13. С. 195–230.
55. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
56. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
57. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.
58. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
59. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Кн. 1: 1943–1945. Київ ; Торонто, 2002. 596 с.
60. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / ред.-кол. Є. Штендера, П. Потічний. Кн. 2: 1946–1948. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1982. 520 с.
61. Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона». Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. Кн. 15. 128 с.
62. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.
63. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.

REFERENCES

1. Antoniuk Ya.M. Zastosuvannia spets preparativ i operativnoi tekhniki NKVS-NKDB-MVS-MDB v antypolskykh operatsiiah na Volyni (1944–1954 rr.) [The use of special drugs and operative equipment of the NKVD-NKDB-MVD-MDB in anti-Polish operations in Volyn (1944–1954)]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. № 13. 2009. S. 241–249. [in Ukrainian].
2. Arkhiv vnutrishnikh viisk NKVS (dali – Arkhiv VV NKVS). [Archive of the Internal Troops of the NKVD] T. 29.
3. Arkhiv VV NKVS. [Archive of the Internal Troops of the NKVD] T. 44.
4. Arkhiv VV NKVS. [Archive of the Internal Troops of the NKVD] T. 123.
5. Arkhiv VV NKVS. [Archive of the Internal Troops of the NKVD] T. 124.
6. Arkhiv VV NKVS. [Archive of the Internal Troops of the NKVD] T. 130.
7. Arkhiv VV NKVS, [Archive of the Internal Troops of the NKVD] t. 136.
8. Arkhiv VV NKVS, [Archive of the Internal Troops of the NKVD] t. 155.
9. Arkhiv VV NKVS, [Archive of the Internal Troops of the NKVD] t. 159.
10. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Zakarpatskii oblasti (dali – AUSBU IFO). [Archive of the Security Service of Ukraine in the Zakarpattia region] Spr. 31007.
11. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in the Lviv region] (dali – AUSBU LO). Spr. P-20911.
12. Bilas I. Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical analysis]. U 2 kn. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 2: Dokumenty ta materialy. 688 s. [in Russian].
13. Bilas I. Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953. Socio-political and historical-legal analysis]. U 2 kn. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian].
14. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] (dali – HDA SBU). F. 2-N. Op. 34 (1953). Spr. 2.
15. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 34 (1960). Spr. 1.
16. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 34 (1960). Spr. 8.

17. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 34 (1960). Spr. 13.
18. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 34 (1960). Spr. 15.
19. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 55 (1953). Spr. 5. T. 1.
20. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 55 (1953). Spr. 5. T. 2.
21. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 55 (1953). Spr. 5. T. 4.
22. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 6. T. 1.
23. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 59 (1953). Spr. 6. T. 6.
24. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 60 (1953). Spr. 3. T. 1.
25. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 60 (1953). Spr. 3. T. 5.
26. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 65 (1953). Spr. 4.
27. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 65 (1953). Spr. 6. T. 1.
28. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 65 (1953). Spr. 6. T. 2.
29. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 67 (1953). Spr. 10.
30. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 67 (1953). Spr. 2. T. 1.
31. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 87 (1951). Spr. 42. T. 1.
32. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 33.
33. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 90 (1951). Spr. 4.
34. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 92 (1951). Spr. 13.
35. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 92 (1951). Spr. 6.
36. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 98 (1954). Spr. 5. T. 1.
37. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 106 (1954). Spr. 2.
38. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 2-N. Op. 110 (1954). Spr. 2. T. 5.
39. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 372. T. 64.
40. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 372. T. 65.
41. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 372. T. 92.
42. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 372. T. 98.
43. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 376. T. 80.
44. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 376. T. 81.
45. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 13. Spr. 440. T. 6.
46. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 65. S-9079. T. 54.
47. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 65. S-9108. T. 7.
48. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 65. S-9112. T. 4.
49. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 71. Op. 6. Spr. 170.
50. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 71. Op. 6. Spr. 274.
51. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 71. Op. 6. Spr. 42.
52. HDA SBU. [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] F. 71. Op. 6. Spr. 88.
53. Ільницький В. Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї [Soviet punitive and repressive bodies: features of formation in the Carpathian region]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 2015. Vyp. 13. S. 21–45. [in Ukrainian].
54. Ільницький В., Халів М. Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобичській області (1944–1948 рр.) [Creation and activity of fighter battalions in Drohobych region (1944–1948)]. Ukrainyky vyzvolnyi rukh. 2009. Vyp. 13. S. 195–230. [in Ukrainian].
55. Кентієв А. Нариси боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) [Essay on the OUN-UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].
56. Кентієв А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. [Ukrainian Insurgent Army in 1944–1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 220 s. [in Ukrainian].
57. Кирчук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 40s–50s of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 2000. 304 s. [in Ukrainian].
58. Кирчук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика [Ukrainian national movement of the 40–50s of the XX century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].
59. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) [The struggle against the UPA and the nationalist underground: information documents of the Central Committee of the CP (b) U, regional party committees, the NKVD-MVD, the MGB-KGB (1943–1959)] [uporiad. A. Kentii, V. Lozyskyi, I. Pavlenko]. Kn. 1: 1943–1945. Kyiv; Toronto, 2002. 596 s. [in Ukrainian].
60. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали [Ukrainian Main Liberation Council. Documents, official publications, materials] [red.-kol. Yevhen Shtendera, Petro Potichnyi]. Kn. 2: 1946–1948. Toronto: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 1982. 520 s. [in Ukrainian].
61. Продань Д. Шлях боротьби Василя Сенчака–“Ворона” [The way of struggle of Vasyl Senchak–“Crow”]. Toronto; Lviv: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 2011. Kn. 15. 128 s. [in Ukrainian].
62. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні у національні руху опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “Pulsary”, 2002. 519 s. [in Ukrainian].
63. Сергієв В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953]. Novi dokumenty i materialy. Kyiv: Dnipro, 1998. 944 s. [in Russian].
64. Сергієв В. Український зсув: Прикарпаття. 1939–1955 рр. [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939–1955]. Kyiv: Українська Вydavnycha Spilka, 2005. 840 s. [in Ukrainian].

УДК 930.2:[001.89-057.875:378.4(477.83-25),ЛПІ]”196/197”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-3>

Ростислав МЕЛЬНИК,
orcid.org/0000-0003-0375-7167

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) [rimarch2010@yahoo.com](mailto:rिमarch2010@yahoo.com)

Ірина СПИЧАК,
orcid.org/0000-0001-7441-0094

студентка IV курсу
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) irspychak0@gmail.com

СТУДЕНТСЬКЕ ПРОЕКТНО-КОНСТРУКТОРСЬКЕ БЮРО ЛЬВІВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ У СИСТЕМІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА 1960–1970-х рр.: ДІЯЛЬНІСТЬ, ЗДОБУТКИ, ВИЗНАННЯ

У статті розглянуто основні аспекти співпраці Студентського проектно-конструкторського бюро Львівського політехнічного інституту у 1960–1970-х рр. Вона розпочалася одразу після створення бюро у 1959 р. Основними формами цієї співпраці були проектно-конструкторські, науково-дослідні та пошукові роботи, лабораторні й експериментальні дослідження, які працівники бюро виконували на замовлення промислових, виробничих, сільськогосподарських підприємств і організацій, наукових установ, транспорту. Окрім разових короткотермінових замовлень, СПКБ проводило для промисловості та виробництва також тривалі за часом науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи. Співпраця бюро з підприємствами й організаціями здійснювалася на госпрозрахункових засадах. Кількість робіт, які воно виконувало для потреб радянської економіки, щороку невпинно зростала. Зростала також їхня вартість. Більшість цих робіт, особливо у галузі архітектурного проектування і будівництва, здобували загальне визнання, а результати деяких із них навіть впроваджувалися по всьому Союзу. Особливою формою співпраці СПКБ з народним господарством була підготовка й розробка студентами на його базі реальних різних курсових і дипломних проектів, які знаходили застосування у промисловості та виробництві. Успішна й ефективна діяльність СПКБ здобула всезагальне визнання наукових, урядових і промислових кіл Радянського Союзу. Його працівники були переможцями та лауреатами численних вітчизняних і міжнародних виставок та оглядів, а саме бюро було відзначено низкою державних нагород і премій найвищого рівня. У 1970-х рр. воно по праву вважалося одним із найкращих студентських науково-дослідних підрозділів усього Радянського Союзу.

Ключові слова: Львівський політехнічний інститут, Студентське проектно-конструкторське бюро, народне господарство, науково-дослідна робота, виставки, проектування.

Rostyslav MELNYK,
orcid.org/0000-0003-0375-7167

Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History, Museology and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) [rimarch2010@yahoo.com](mailto:rिमarch2010@yahoo.com)

Iryna SPYCHAK,
orcid.org/0000-0001-7441-0094

Fourth year student
Institute of Humanities and Social Sciences of Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) irspychak0@gmail.com

STUDENT DESIGN AND ENGINEERING BUREAU OF LVIV POLYTECHNICAL INSTITUTE IN THE SYSTEM OF NATIONAL ECONOMY IN 1960–1970S: ACTIVITY, ACHIEVEMENTS, RECOGNITION

The main aspects of cooperation of the Student Design and Engineering Bureau of Lviv Polytechnic Institute in the 1960s and 1970s are considered in the article. It began immediately after the establishment of the bureau in 1959.

The main forms of this cooperation were design and engineering, research and exploration work, laboratory and experimental research, which employees of the bureau performed on behalf of industrial and agricultural enterprises and organizations, research institutions, transport. In addition to one-time short-term orders, SDEB also carried out long-term research and development work for industry and production. The bureau's cooperation with enterprises and organizations was carried out on a self-financing basis. The number of works it performed for the needs of the Soviet economy grew steadily with each passing year. The price of these works also increased. Most of these works, especially in the field of architectural design and construction, have gained general recognition. The results of some of them have even been implemented throughout the Soviet Union. A special form of cooperation between SDEB and the national economy was the preparation and development by students of real various course and diploma projects, which were used in industry and production. The successful and effective activity of the SDEB gained universal recognition of the scientific, governmental and industrial circles of the Soviet Union. Its employees have been winners and laureates of numerous domestic and international exhibitions and reviews and the bureau itself has been awarded a number of state awards and prizes of the highest level. In the 1970s, it was rightly considered one of the best student research units in the entire Soviet Union.

Key words: Lviv Polytechnic Institute, Student Design and Engineering Bureau, national economy, research work, exhibitions, design.

Постановка проблеми. Радянський період в історії Львівської політехніки (тоді – Львівський політехнічний інститут) – це не лише час розбудови закладу, появи й утвердження нових напрямів науково-дослідної діяльності, створення та розвитку наукових шкіл, підготовки десятків тисяч дипломованих фахівців, а й налагодження тісної й активної співпраці з народним господарством, ефективної й дієвої допомоги промисловості та виробництву у розв’язанні як поточних, так і стратегічних проблем науково-технічного й технологічного розвитку. Основною формою цієї співпраці було виконання науковими співробітниками інституту на замовлення різних підприємств та організацій народного господарства науково-дослідних, проектних і конструкторських робіт із подальшим впровадженням їхніх результатів у реальних промислових і виробничих умовах. Традиційно ці роботи виконувалися на госпрозрахункових (госпрозрахункових) засадах під керівництвом Науково-дослідного сектору (із 1978 р. – Науково-дослідної частини) Львівського політехнічного інституту (далі – ЛПІ), до складу якого, крім численних науково-дослідних лабораторій, входило також створене у 1959 р. Студентське проектно-конструкторське бюро (далі – СПКБ). Воно також було залучено до їх виконання.

Аналіз досліджень. Співпраці СПКБ ЛПІ з народним господарством СРСР у 1960–1970-х рр. присвячено низку публікацій у газеті «Радянський студент» – тодішньому друкованому органі вишу. Більшість із них висвітлює окремі аспекти діяльності бюро, спрямованої на задоволення потреб радянської промисловості та тогочасного виробництва. Серед них окремо слід відзначити статті таких авторів, як В. Кожухар (Кожухар, 1961), В. Ларіна (Ларіна, 1971), А. Берестовська (Берестовська, 1977), Е. Щербаненко (Щербаненко, 1977), І. Огородник (Огородник, 1979), О. Телеп (Телеп, 1977; Телеп, 1979), С. Кисіль

(Кисіль, 1979), В. Ляковська (Ляковська, 1984). Вони дозволяють виділити основні моменти у діяльності СПКБ у сфері надання науково-технічної допомоги промисловості й виробництву та скласти більш-менш загальну картину його співпраці з народним господарством. Її вдало доповнюють статті, вміщені у тогочасних всесоюзних і республіканських виданнях. Серед них – «Вестник высшей школы» (Харченко, 1960; Богацкий, 1972), «Строительство и архитектура» (Проектируют студенты, 1979), «Архитектура СССР» (Студенческое проектно-конструкторское бюро, 1985), «Знания та праця» (Складаний, 1978).

Мета статті – висвітлити співпрацю СПКБ ЛПІ з народним господарством СРСР у 1960–1970-х рр., яка полягала у виконанні на замовлення промисловості й виробництва госпрозрахункових науково-дослідних робіт, розкрити його роль і значення у підготовці інженерно-технічних кадрів для економіки Союзу, зокрема шляхом виконання ними реальних курсових і дипломних проектів, акцентувати увагу на основних здобутках СПКБ у сфері співпраці з народним господарством, перелічити державні відзнаки й нагороди, які бюро отримало як визнання своєї діяльності.

Виклад основного матеріалу. Початково основна мета СПКБ ЛПІ полягала у виконанні проектних і конструкторських робіт, більшість із яких стосувалася реалізації перспективного плану розбудови приміщень і розвитку інфраструктури вишу, зокрема навчальних корпусів, науково-дослідних лабораторій, студентських гуртожитків, спортивно-оздоровчих і відпочинкових баз та інших об’єктів. Бюро також активно проводило дослідження й експертизи різних будівельних конструкцій і споруд. Потужний пласт діяльності СПКБ становили проектно-конструкторські, науково-дослідні й пошукові роботи, лабораторні й експериментальні дослідження, які ним проводилися для промислових, виробничих,

сільськогосподарських підприємств і організацій, наукових установ, транспорту тощо (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 135. Арк. 147). На цьому напрямі діяльності СПКБ та пов'язаних із ним аспектів варто зупинитися більш детально.

Виконання госпдоговірних робіт. У 1964 р. загальна кількість замовлень, виконаних СПКБ для промисловості, сягала 60–80 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 135. Арк. 152). Вже у другій половині 1960-х рр. цей показник зріс утричі: щороку СПКБ виконувало по 200 разових замовлень від підприємств, установ та організацій не лише Львова, а й західних областей України. Найбільше їх виконувалося на кафедрах автомобільних доріг, опору матеріалів, технології силікатів, теплоенергетичних установок електростанцій, фізики металів і металознавства, аналітичної хімії, іноземних мов та ін. (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 109). Водночас на базі навчальних і наукових лабораторій студентами старших курсів проводилися хімічні аналізи, фізико-механічні та металографічні дослідження матеріалів, ґрунтів і металів, напівфабрикатів і виробів, здійснювалися перевірки механізмів, пристроїв та агрегатів, було виконано чимало перекладів іноземної технічної літератури (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 280).

Окрім виконання разових короткотермінових замовлень, СПКБ проводило тривалі за часом науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи. Вони виконувалися на підставі договорів, укладених із підприємствами й організаціями Львова та колгоспами західних областей України. Наприклад, у 1969 р. у групі навчально-виробничих лабораторій бюро студенти проводили роботи за 6-ма такими договорами (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 297).

У 1970-х рр. СПКБ не збавляло обертів. Зокрема, у 1971 р. група навчально-виробничих лабораторій бюро виконала майже 200 різних разових замовлень для підприємств та організацій народного господарства західного регіону України. Найбільша їх кількість (60–80) припадала на кафедри опору матеріалів, фізики металів і металознавства, технології силікатів, зварювального виробництва, автомобільних доріг, гідравліки, іноземних мов (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 293. Арк. 324-325).

Станом на 1979 р. СПКБ мало укладених 15 договорів із підприємствами, установами й організаціями на виконання різних робіт. Середня вартість одного договору становила 20 000 крб. Більшість договорів були довгостроковими (2-3 роки) (Огородник, 1979).

На кінець 1970-х рр. СПКБ було вже багатофункціональним підрозділом із розбудованою

структурою і значним штатом працівників. Свою діяльність воно проводило у декількох напрямках, таких як: архітектура та будівництво, радіотехніка, метрологія, автоматизовані системи управління. Тут активно працювали групи автоматизованих систем управління, метрології, радіотехніки та ін. Діяльність кожної групи характеризували високі здобутки й досягнення. Так, для прикладу, радіотехнічна група розробила сучасну бортову телевізійну систему, яку було встановлено на літаках цивільної авіації, а також автобусну телесистему для обслуговування учасників Олімпійських ігор у Москві. Схвальні відгуки одержали розробки програм для автоматизації проектування радіоелектронних схем на обчислювальних машинах. Активно розроблялася комплексна система управління міським середовищем АСУ «Львів-місто», покликана покращити управління міським господарством, раціонально й ефективно використовувати його матеріальні та транспортні ресурси для задоволення потреб львів'ян, розумно зберігати й використовувати навколишнє середовище. Водночас велася робота над системою планування розвитку сфери обслуговування населення, аналогів якій тоді у країні не існувало. Результати цієї роботи було рекомендовано для впровадження в інших містах республіки. Тоді ж співробітниками СПКБ було розроблено модель інформаційного забезпечення АСУ нафтопроводу «Дружба». На замовлення Новосибірської філії Всесоюзного науково-дослідного інституту транспортного будівництва групою метрології було розроблено портативний термометричний міст для вимірювання температури при експериментальних роботах на трасі БАМу (Берестовська, 1977; Телеп, 1977; Телеп, 1979; Кисіль, 1979).

Незважаючи на багатогалузеву спеціалізацію та широкий фронт науково-дослідних, проектно-конструкторських, пошукових та експериментальних робіт, візитівкою та предметом особливої гордості СПКБ ЛПІ були роботи, пов'язані з розробкою проектної документації для різних об'єктів будівництва й інфраструктури. Винятково важливий напрям діяльності бюро у 1960–1970-х рр. становили проектні роботи з реалізації перспективного плану розбудови об'єктів інституту й розвитку його матеріальної бази. Водночас СПКБ активно займалося розробкою проектно-будівельної документації для підприємств, установ й організацій. Так у 1964 р. ним виконувалися проектні роботи з будівництва таких об'єктів, як: школа на 320 учнів у с. Добротвір, дитячий садок-ясла у с. Пустомитах, кафе на 50 місць по вул. Коперника у Львові, надбудова будинку віварію

Науково-дослідного інституту переливання крові у Львові, аудиторні корпуси для вишів із блок-секцією, прибудова школи № 49 у Львові по вул. Брюсова (зараз вул. Ольги Басараб), гуртожиток на 686 місць для Київського автодорожнього інституту, три підземні гардероби у Парку культури ім. Б. Хмельницького у Львові. Окрім цього, бюро розробляло проект реконструкції згаданого парку (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 135. Арк. 149–151). Розробляючи проектну документацію з будівництва, реставрації чи ремонту перелічених об'єктів, СПКБ активно співпрацювало з різними організаціями й установами не лише Львова, а й усієї республіки (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 106).

Діяльність СПКБ ЛПІ у сфері будівельного проектування швидко здобула визнання, а її результати знайшли широке застосування по всьому Союзі. Вже у другій половині 1960-х рр. проекти гуртожитків, розроблені бюро, взяли участь у житті інженери-будівельники з таких міст, як Київ, Мінськ, Харків, Одеса, Брест, Дніпропетровськ, Гродно, Перм та ін. За проектами СПКБ тоді було зведено гуртожитки багатьох вишів України, зокрема гуртожиток для студентів на 1 500 місць в Одеському політехнічному інституті, гуртожиток для студентів на 686 місць у Київському університеті, гуртожиток для студентів на 693 місця у Київському автодорожньому інституті, гуртожиток на 693 місця в АН УРСР у Києві, гуртожиток для студентів на 693 місця в авіаційному училищі у Києві (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 107).

На початку 1970-х рр. СПКБ продовжувало активно працювати над виконанням проектних робіт на замовлення установ, підприємств, організацій і відомств. До найважливіших із них належали проекти будівництва гуртожитку на 530 місць для студентів Львівського лісотехнічного інституту та 9-поверхового житлового будинку по вул. Енгельса у Львові (зараз вул. Коновальця), а також проект реконструкції концертного залу костелу Марії Магдалини у Львові (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 293. Арк. 319–322).

У 1973 р. Держбуд СРСР визнав чотири проекти студентських гуртожитків, розроблених у СПКБ, найкращими та рекомендував їх для повсюдного використання у межах всієї країни. Як наслідок, 110 проектів, авторами яких були львівські політехніки, було передано установам і підприємствам 35-ти міст Союзу для спорудження у них студентських гуртожитків. Робота СПКБ отримала високу оцінку Союзу архітекторів Львова (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 426. Арк. 221–222).

Враховуючи успішний досвід виконання СПКБ проектних робіт, у 1974 р. Держживільбуд

СРСР надав йому винятковий дозвіл розробляти індивідуальні проекти на об'єкти житлового й цивільного будівництва (Ляковська, 1984). Того ж року архітектурно-будівельна група СПКБ здійснювала проектування низки об'єктів безпосередньо за завданням Міністерства вищої освіти УРСР. До них належали студентський гуртожиток на 430 місць Львівського лісотехнічного інституту, навчально-експериментальні майстерні та гуртожиток на 700 місць Львівського державного університету ім. Івана Франка, навчально-лабораторний корпус Інституту прикладного й декоративного мистецтва у Львові, спортивно-оздоровчий табір у селищі Ясіня Закарпатської обл. Московського державного університету та ін. (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 501. Арк. 168).

У другій половині 1970-х рр. СПКБ здійснювало на договірних засадах проектування інформаційного центру підприємства п/с В-87-51, спортивного комплексу «Динамо» у Львові, бази відпочинку для робітників і службовців ПТО «Іскра» у Львові, концертно-танцювального залу на 600 місць у Львові. (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 717. Арк. 207). Розроблялися проекти реконструкції парку «Високий замок», Музею українського мистецтва, палацу культури студентів, планетарію (Телеп, 1977). Станом на 1977 р. 150 студентських гуртожитків за проектами СПКБ побудовано у 50-ти містах країни (Телеп, 1977).

Вартість робіт, виконаних СПКБ. Фінансовий аспект, без сумніву, слід розглядати як один із основних показників ефективності СПКБ у 1960–1970-х рр., зокрема співпраці з народним господарством. Так, за період із 1959 до 1972 рр. працівниками бюро було виконано таких робіт на загальну суму 1 558 500 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 220). Слід зазначити, що вартість виконаних у бюро робіт впродовж цього часу щорічно зростала. Зокрема, якщо у 1964 р. обсяг виконаних ним робіт становив 63 900 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 135. Арк. 146), то у 1967 р. – 96 700 крб. (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 104–105), 1968 р. – 115 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 285). У 1972 р. у СПКБ було виконано робіт на загальну суму 260 000 крб, тобто у понад чотири рази більшу, ніж у 1964 р. (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 220).

Досить швидкими темпами зростала також вартість госпрозрахункових робіт, виконаних СПКБ на замовлення народного господарства та різних наукових установ. Так, у 1963 р. у навчально-виробничих лабораторіях бюро цих робіт було виконано на загальну суму 12 000 крб, у 1964 р. – 14 609 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 135. Арк. 152). У 1966 р.

працівниками бюро було виконано на замовлення підприємств Львова та інших міст випробувань, аналізів, експертиз, розрахунків, перекладів технічної іноземної літератури на загальну суму 18 000 крб. У цьому контексті можна навести декілька прикладів. Так, у 1969 р. студенти електрофізичного та механіко-технологічного факультетів ЛПІ брали участь у науково-дослідних роботах, які виконувалися у лабораторіях Фізико-механічного інституту АН УРСР. Обсяг цих робіт становив 10 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 296). Наприкінці 1971 р. групу СПКБ було створено на радіотехнічному факультеті. Вона займалася розробкою алгоритмів і програм частотного та часового аналізу на ЕОМ-222 та лінійних цілей елементів, дослідженням надійності кольорових телевізорів «Електрон-701» та «Електрон-703», видачею рекомендацій щодо підвищення їх якості. Загальний обсяг цих робіт становив понад 200 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 220). Фінансовий план СПКБ на 1971 р. передбачав виконання робіт на загальну суму 250 000 крб (Ларіна, 1971).

У 1974 р. річний обсяг госпдоговірної тематики, яка розроблялася у СПКБ, становив вже 350 000 крб. Між науково-дослідними групами ці кошти розподілялися так: архітектурно-будівельна – 127 700 крб, радіотехнічна – 92 900 крб, машинного проектування – 38 500 крб, автоматизації систем управління – 15 000 крб, автоматизації хімічних процесів – 8 800 крб, метрології – 17 300 крб, навчально-виробничі лабораторії – 40 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 501. Арк. 168).

У 1975 р. СПКБ виконало госпдоговірних робіт на суму удвічі більшу, ніж у попередній рік, – 710 700 крб. За видами робіт ці кошти розподілялися так: проектно-конструкторські, проектно-технологічні, конструкторські, науково-дослідні роботи – 503 000 крб, проектно-пошукові роботи – 167 700 крб, висновки, аналізи, експертизи – 40 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 575. Арк. 182). За спеціальностями кошти розподілялися так: радіотехніка – 437 000 крб, архітектура – 87 300 крб, промислове і цивільне будівництво – 37 400 крб, інформаційно-обчислювальна техніка – 37 000 крб, автоматизація систем управління – 24 000 крб, опалення і вентиляція – 15 000 крб, автоматизація хімічних і теплових процесів – 11 300 крб, енергопостачання – 11 000 крб, водопровід і каналізація – 10 000 крб, геодезія – 10 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 575. Арк. 182–183). У 1976 р. на базі СПКБ було виконано госпдоговірних робіт на суму 750 000 крб (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 659. Арк. 219). У 1977 р.

річний обсяг виконаних у СПКБ робіт становив 850 000 крб (Щербаненко, 1977). У 1979 р. він зріс до 1 200 000 крб (Телеп, 1979).

Організація студентської практики та підготовка курсових і дипломних проектів. Ще у 1960-х рр. СПКБ стало місцем, де студенти інституту проходили навчально-виробничу й переддипломну практику. Тоді їх кількість щороку не перевищувала 100 осіб. Так, у 1967 р. навчально-виробничу й переддипломну практику у СПКБ проходили 89 студентів інженерно-будівельного факультету (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 106), 1968 р. – 75 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 283), 1969 р. – 79 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 292). У 1970-х рр. кількість студентів-практикантів у бюро невпинно зростала: у 1972 р. їх було 107 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 220), 1974 р. – 183 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 501. Арк. 169), 1976 р. – аж 500, серед них – студенти Кишинівського політехнічного інституту та Київського інженерно-будівельного інституту (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 659. Арк. 219). Загалом за перших 20 років діяльності СПКБ у ньому пройшли практику 12 583 студенти (Телеп, 1979).

Часто темами дипломних робіт молодих політехніків були реальні науково-дослідні й конструкторські проекти, які розроблялися на базі СПКБ. У 1966-1967 рр. тут було захищено 10 реальних дипломних проектів (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 106). У 1967/1968 н. р. їх було майже стільки ж – 11 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 187. Арк. 283). Наступного, 1969 р., їхня кількість зросла до 15 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 292).

Зростання у 1970-х рр. кількості студентів, які брали участь у роботі СПКБ, корелювалося з показниками виконання ними науково-дослідних, проектних і конструкторських робіт. Так у 1972 р. на базі бюро студенти виконували 58 дипломних і 56 курсових проектів (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 220). У 1974 р. студентами тут було виконано вже 134 реальні дипломні та 99 курсових проектів (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 501. Арк. 169). У 1976 р. загальна кількість виконаних у бюро реальних курсових і дипломних проектів сягнула цифри 360 (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 659. Арк. 219). У 1977 р. студентами було виконано 164 дипломні та 280 курсових робіт (загалом 444 роботи). Загалом упродовж п'яти років – із 1973 до 1977 – у СПКБ було розроблено 778 реальних курсових проектів, 639 реальних дипломних проектів, виробничу практику пройшли 1 246 студентів, у роботі СПКБ брали участь 4 527 студентів (Щербаненко, 1977). За перші 20 років існування СПКБ студентами у ньому було виконано

понад 1 800 реальних курсових і близько 1 200 реальних дипломних проектів, які знайшли практичне застосування у різних галузях народного господарства (Телеп, 1979).

Участь у виставках, нагороди та відзнаки СПКБ. СПКБ було постійним учасником різних вітчизняних і міжнародних конкурсів та виставок, на яких на високому рівні демонструвало свої досягнення у сфері науково-дослідної, проектної та конструкторської діяльності. Вже у 1960 р. низку проектів СПКБ було представлено на спеціальному стенді на Виставці досягнень народного господарства (ВДНГ) СРСР у Москві. До них належали проекти електрифікації двох колгоспів, мотодрому ДТСААФ у Львові, туристичної гірськолижної бази у с. Розлучі у Карпатах. За відмінну організацію науково-дослідної діяльності СПКБ інститут було нагороджено дипломом II-го ступеня виставки, а начальника бюро П. Марченка – Великою срібною медаллю. Двом студентам, активним учасникам СПКБ, було вручено бронзові медалі виставки (Кожухар, 1961). Прикладом успішної експозиційної та виставкової активності бюро, а водночас визнання ефективності його діяльності може бути 1973 р. Представлений тоді ним на ВДНГ СРСР проект спортивно-оздоровчого табору «Політехнік» в Алушті організаційний комітет виставки нагородив трьома бронзовими медалями. Окрім цього, у вересні-листопаді 1973 р. роботи бюро демонструвалися на двох міжнародних виставках – у Празі та Братиславі й у Берліні (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 426. Арк. 221–222). Загалом за період із 1959 до 1979 рр. роботи СПКБ ЛПІ експонувалися на всесоюзних (47 робіт), республіканських (52 роботи), міських (63 роботи), вишівських (98 робіт) виставках. За результатами виставок і конкурсів працівників СПКБ нагороджено медалями (25 осіб), дипломами (38 осіб), почесними грамотами (понад 100 осіб). СПКБ – переможець всесоюзного конкурсу-огляду за 1976–1977 і 1977–1978 рр. (Телеп, 1979).

У певному відношенні СПКБ було піонером, беззаперечним авторитетом і прикладом для наслідування для решти технічних закладів вищої освіти СРСР. 14 грудня 1972 р. досвід роботи бюро обговорювався на засіданні Колегії Міністерства вищої та спеціальної середньої освіти СРСР з метою його впровадження і популяризації серед вузів Союзу (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 360. Арк. 221). Вже у 1974 р. СПКБ сприймалося як самостійна проектно-конструкторська організація, здатна виконувати завдання з комплексного проектування об'єктів вищої школи. На його базі у жовтні 1974 р.

в інституті було проведено Всесоюзну конференцію «Комплексне проектування об'єктів вищої школи» (ДАЛО. Р-120. Оп. 6. Спр. 501. Арк. 169).

У 1974 р. за кращу організацію науково-дослідної роботи студентів СПКБ ЛПІ було нагороджене Почесною грамотою Мінвузу СРСР, ЦК ВЛКСМ і ЦК ВЦРПС (Берестовська, 1977). На всесоюзних конкурсах-оглядах вишів на кращу організацію науково-дослідної роботи студентів бюро зайняло у 1974 р. III місце, а 1976 р. – I. У 1976 р. постановою бюро ЦК ВЛКСМ за активну участь у розвитку науково-технічного прогресу, розробку і впровадження нової техніки, заслуги у підготовці висококваліфікованих кадрів для науки та виробництва колективу СПКБ було присуджено премію Ленінського комсомолу (Телеп, 1977). За розробку і впровадження проекту навчального комплексу ЛПІ загальною площею 80 000 м², визнаного найкращим у республіці, група працівників інституту і будівельних організацій була удостоєна премії Ради Міністрів СРСР за 1978 р. (Лясковська, 1984).

Висновки. Діяльність СПКБ ЛПІ у 1960–1970-х рр., зокрема його співпраця з народним господарством, без сумніву, є однією з найцікавіших і найяскравіших сторінок історії Львівської політехніки радянського періоду. Вона засвідчувала високий статус і науковий авторитет закладу серед урядових і господарських кіл не лише республіки, а й усього Радянського Союзу, підтверджувала відмінну фахову підготовку та професіоналізм наукових працівників і студентів інституту. За короткий відрізок часу СПКБ вдалося виробити й ефективно застосовувати на практиці різні форми цієї співпраці – від виконання на замовлення промисловості й виробництва широкого спектру госпдогвірних науково-дослідних робіт різної складності до підготовки студентами реальних курсових і дипломних проектів і робіт, наукові результати яких передавалися підприємствам та організаціям для впровадження. Щороку співпраця бюро з народним господарством лише розширювалася і поглиблювалася, результатом чого було зростання кількості та вартості науково-дослідних, експериментальних, проектних і конструкторських робіт, які його працівники виконували для потреб радянської економіки. Ті з них, котрі відзначалися новаторством і здобували визнання науковців, промисловців та економістів, впроваджувалися у різні сфери по всьому Союзу. Врешті вершиною успішної діяльності СПКБ було визнання на найвищому державному рівні його внеску у розвиток різних галузей народного господарства СРСР і присудження підрозділу низки високих державних нагород і відзнак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 135. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1964 год. 155 арк.
2. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 171. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1967 год. 278 арк.
3. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 187. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1968 год. 482 арк.
4. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 205. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1969 год. 506 арк.
5. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 293. Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1971 год. 467 арк.
6. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 360. Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1972 год. 361 арк.
7. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 426. Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1973 год. 343 арк.
8. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 501. Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1974 год. 292 арк.
9. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 575, Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1975 год. 294 арк.
10. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 659. Отчет о научно-исследовательской работе института за 1976 год. 355 арк.
11. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Р-120. Львівський політехнічний інститут. Оп. 6. Спр. 717. Отчет о научно-исследовательской деятельности института за 1977 год. 369 арк.
12. Берестовська А. СПКБ творить, дерзає. *Радянський студент*. 1977. 16 березня. № 9 (1409).
13. Богацький Г. Выработывать навыки исследователя. *Вестник высшей школы*. 1972. № 3.
14. Кисіль С. Продиктовано часом. *Радянський студент*. 1979. 24 січня. № 3 (1482).
15. Кожухар В. Медалі Виставки – студентам СПКБ. *Радянський студент*. 1961. 12 січня. № 3–4 (649).
16. Ларіна В. Сьогодні і завтра СПКБ. *Радянський студент*. 1971. 13 січня. № 2 (1164).
17. Ляковська В. 25 років творення... *Радянський студент*. 1984. 19 грудня. № 38 (1711).
18. Огородник І. База науково-практичної підготовки студентів. *Радянський студент*. 1979. 31 січня. № 4 (1483).
19. Проектирую студенти. *Строительство и архитектура*. 1979. Вып. 4. С. 27.
20. Складаний І. Пошука золота пора. *Знання та праця*. 1978. № 9. С. 1–5.
21. Студенческое проектно-конструкторское бюро Львовской политехники. *Архитектура СССР*. 1985. № 4. С. 38–39.
22. Телеп О. З творчим натхненням. *Радянський студент*. 1977. 1 червня. № 19 (1419).
23. Телеп О. СПКБ минуло 20... *Радянський студент*. 1979. 30 грудня. № 39 (1518).
24. Харченко В. Студенческое проектно-конструкторское бюро. *Вестник высшей школы*. 1960. № 1. С. 58–59.
25. Щербаненко Е. Студент отримує патент. *Радянський студент*. 1977. 21 грудня. № 39 (1439).

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 135. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote instituta za 1964 god [Report on the research work of the institute for 1964]. 155 ark. [Manuscript] [in Russian]
2. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 171. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote instituta za 1967 god [Report on the research work of the institute for 1967]. 278 ark. [Manuscript] [in Russian]
3. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 187. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote instituta za 1968 god [Report on the research work of the institute for 1968]. 482 ark. [Manuscript] [in Russian]
4. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 205. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote instituta za 1969 god [Report on the research work of the institute for 1969]. 506 ark. [Manuscript] [in Russian]
5. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 293. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1971 god [Report on the research activity of the institute for 1971]. 467 ark. [Manuscript] [in Russian]
6. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 360. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1972 god [Report on the research activity of the institute for 1972]. 361 ark. [Manuscript] [in Russian]
7. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 426. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1973 god [Report on the research activity of the institute for 1973]. 343 ark. [Manuscript] [in Russian]
8. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 501. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1974 god [Report on the research activity of the institute for 1974]. 292 ark. [Manuscript] [in Russian]

9. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 575. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1975 god [Report on the research activity of the institute for 1975]. 294 ark. [Manuscript] [in Russian]
10. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 659. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi rabote instituta za 1976 god [Report on the research work of the institute for 1976]. 355 ark. [Manuscript] [in Russian]
11. Derzhavnyi arkhiv Lvivs'koi oblasti (DALO) [State archives of Lviv Oblast]. R-120. Lvivs'kyi politekhnichnyi instytut [Lviv Polytechnic Institute]. Op. 6. Spr. 717. Otchet o nauchno-issledovatel'skoi deyatel'nosti instituta za 1977 god [Report on the research activity of the institute for 1977]. 369 ark. [Manuscript] [in Russian]
12. Berestovs'ka A. SPKB tvoryt', derzaie [SDEB creates, goes ahead] *Soviet student*. 1977. March 16. № 9 (1226). [in Ukrainian]
13. Bogatskyi G. Vyrabatyvat' navyki isledovatel'a [To develop researcher skills]. *High school bulletin*. 1972. № 3. [in Russian]
14. Kysil' S. Prodyktovano chasom [Dictated by time]. *Soviet student*. 1977. January 24. № 3 (1482). [in Ukrainian]
15. Kozhuhar W. Medali Vystavky – studentam SPKB [Exhibition medals for the students of SDEB]. *Soviet student*. 1961. January 12. № 3–4 (649). [in Ukrainian].
16. Larina W. Siohodni i zavtra SPKB [SDEB today and tomorrow]. *Soviet student*. 1971. January 13. № 2 (1164). [in Ukrainian].
17. L'askovs'ka V. 25 rokiv tvorennia... [25 years of creations]. *Soviet student*. 1984. December 19. № 38 (1711). [in Ukrainian]
18. Ohorodnyk I. Baza naukovopraktychnoi pidhotovky studentiv [Base of scientific and practical training of students]. *Soviet student*. 1979. January 31. № 4 (1483). [in Ukrainian]
19. Proiektiruiut studenty [Student design]. *Construction and architecture*. 1979. Issue 4. p. 27. [in Russian]
20. Skladanyi I. Poshuku zolota pora [Golden time of search]. *Knowledge and work*. 1978. № 9. p. 1–5. [in Ukrainian]
21. Studencheskoie proiektno-konstruktorskoie biuro Lvovskoi politekhniki [Student Design and Engineering Bureau of Lviv Polytechnic]. *Architecture of the USSR*. 1985. № 4. p. 38–39. [in Russian]
22. Telep O. Z tvorchym natkhnenniam [With creative inspiration]. *Soviet student*. 1977. June 1. № 19 (1419). [in Ukrainian]
23. Telep O. SPKB mynulo 20 rokiv... [SDEB turned 20]. *Soviet student*. 1979. December 30. № 39 (1518). [in Ukrainian]
24. Kharchenko V. Studencheskoie proiektno-konstruktorskoie biuro [Student Design and Engineering Bureau]. *Viestnik vysshei shkoly*. 1960. № 1. p. 58–59. [in Russian]
25. Shcherbatenko E. Student otrymaie patent [The student receives a patent]. *Soviet student*. 1977. November 21. № 39 (1439). [in Ukrainian]

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.071.1+78.08

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-4>**Олена БАЗАН,***orcid.org/0000-0002-2447-4732**старший викладач кафедри камерного ансамблю,
здобувач кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) bazanelena17@gmail.com***РАННІ ТВОРИ ВІТАЛІЯ ГУБАРЕНКА:
НА ШЛЯХУ СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ**

У статті зроблено цілісний розгляд вокальних та інструментальних творів рукописного зошити «Сочинения 1951–1955 гг. ХМУ» Віталія Губаренка, створених у період навчання в Харківському музичному училищі. Простежено характерні риси композиторського письма раннього періоду становлення митця, жанрову спрямованість його творчих уподобань, які знайшли свій подальший розвиток у творчій діяльності. Визначено образно-тематичну сферу вокальних та інструментальних творів, відмічені характерні для композитора звернення до певних авторів-класиків української і російської поезії у вокальних творах та використання таких жанрів, як поема, балада, думка, дума в інструментальних творах. Виявлено питомий вплив здобутків національної культури на розвиток художніх інтересів Віталія Губаренка, відтворення ним краси українського фольклору. При цьому зазначено, що його музична мова вирізняється сучасністю та оригінальністю. Новизна роботи визначена першою спробою зробити музикознавчий аналіз маловідомих творів періоду навчання композитора в музичному училищі міста Харкова в класі композитора Олександра Жука. Методологія дослідження спирається на системний підхід до широкого кола питань, тісно пов'язаних із певним періодом біографії Віталія Губаренка, жанровою семантикою ранніх творів, вивченням рукописів композитора, які відкривають деякі сторони особистості митця. Дослідження творів із раннього зошита дозволяє говорити про яскраві художні ідеї, мелодійність, глибоке філософське мислення, зв'язок із традиціями класичної музики молодого композитора. Проаналізовано вплив спадщини великого Кобзаря – Тараса Шевченка, яка дала потужний енергетичний заряд вокальній творчості Губаренка, розкриваючи його емоційну чуттєвість до дійсності, одухотвореність, мрійництво. Більшість наукових досліджень розкривають творчість зрілого та пізнього періоду майстра, рання творчість мало піддавалася аналізу музикознавців, тому актуальність статті зумовлена необхідністю глибокого цілісного вивчення творчої спадщини Віталія Губаренка саме від ранніх його творів із метою виявлення творчих шляхів та розвитку жанрових напрямів у подальшому творчому шляху.

Ключові слова: Віталій Губаренко, рання творчість, вокальні твори, інструментальні твори, жанрова спрямованість.

Olena BAZAN,*orcid.org/0000-0002-2447-4732**Senior lecturer at the Chamber Ensemble Department,
Degree-seeking at the Department of Music History and Musical Ethnography
Odessa National Music Academy named after A.V. Nezhdanova
(Odessa, Ukraine) bazanelena17@gmail.com***EARLY WORKS OF VITALIY GUBARENKO:
ON THE WAY TO THE OF FORMATION OF INDIVIDUAL STYLE**

In this scientific research, a comprehensive review of vocal and instrumental works of the manuscript “Essays 1951–1955. KhMU” by Vitaliy Hubarenko, created during his studies at the Kharkiv Music School. The characteristic features of composer’s writing of the early period of the artist’s formation, the genre orientation of his creative preferences, which found their further development in creative activity, are traced. The figurative and thematic sphere of vocal and instrumental works is determined, the composer’s appeals to certain authors-classics of Ukrainian and Russian poetry in vocal works and the use of such genres as poem, ballad and others in instrumental works are noted. The specific influence of the achievements of national culture on the development of artistic interests of Vitaliy Hubarenko, their reproduction of the beauty of Ukrainian folklore is revealed. It is noted that his musical language is modern and original. The novelty of the work is determined by the first attempt to make a musicological analysis of little-known works of the composer’s period of study at the Kharkiv Music

School in the class of composer Oleksandr Zhuk. The methodology of this study is based on a systematic approach to a wide range of issues closely related to a certain period of Vitaly Gubarenko's biography, genre semantics of early works, study of the composer's manuscripts, which reveal some aspects of the artist's personality. The study of works from the early notebook allows us to talk about bright artistic ideas, melody, deep philosophical thinking, connection with the traditions of classical music of the young composer. The influence of the legacy of the great kobzar Taras Shevchenko, which gave a powerful energy charge to Hubarenko's vocal work, is analyzed, revealing his emotional sensitivity to reality, spirituality, dreaminess. Most research reveals the work of the mature and late period of the master, early work was little analyzed by musicologists, so the relevance of this research is due to the need for in-depth study of the creative heritage of Vitaly Hubarenko from his early works, to identify creative paths and further development of genre trends way.

Key words: Vitaliy Hubarenko, early work, vocal works, instrumental works, genre orientation.

Постановка проблеми. Творчість Віталія Губаренка – відомого українського композитора, діяльність якого припадає на другу половину ХХ сторіччя – невід’ємний складник української музичної культури. Незважаючи на величезну композиторську спадщину, у дослідженні його творчості залишаються нерозглянутими деякі аспекти, що стосується творів періоду навчання молодого композитора в Харківському музичному училищі.

Аналіз досліджень. Найбільш ґрунтовними дослідницькими роботами про життєвий шлях та творчість В. Губаренка є монографія І. Драч (Драч, 2002) та робота Е. Яворського (Яворський, 1971); деякі окремі опуси та напрями творчості Віталія Губаренка в різні періоди його життя досліджували, зокрема, Г. Полянська, М. Черкашина-Губаренко, Н. Некрасова, Т. Краснопольська; творчі взаємини з виконавцями та диригентами розкривають М. Копиця та О. Руденко; інші питання творчості митця знаходимо в присвяченій йому науковій збірці (Науковий вісник НМАУ, 2003). Однак ранні твори, які не увійшли до позначення опусів, написані за роки навчання в училищі, досі не знайшли достатнього музикознавчого розгляду. У своїх картинах Е. Яворський та Н. Некрасова лише надають перелік творів періоду навчання композитора, а Н. Шмелева приділяє увагу розгляду суто вокальних творів цього періоду. До того ж український слухач не має уявлення про коло ранніх творів видатного майстра, в інтонаційному просторі яких формувався індивідуальний стиль композитора. Отже, на наш погляд, актуальним наразі є цілісний погляд на всі твори зошитів раннього періоду.

Мета статті полягає в дослідженні ранніх творів Віталія Губаренка як творчої лабораторії композитора та в простеженні музично-стильової і жанрової специфіки вокальних та інструментальних творів в аспекті еволюції стилю митця.

Виклад основного матеріалу. Віталій Губаренко належить до покоління шістдесятників, творчість яких спрямована на подолання культурної ізоляції радянського мистецтва, відродження національної свідомості, відкритість до нового. Новації в пошуку тематичної та жанрової сфери,

орієнтація світогляду на найкращі здобутки митців початку ХХ сторіччя, пошук власної індивідуальності з опорою на національну культуру – це риси, властиві композитору. Для його творчого методу характерним є поєднання фольклору з новими авторськими концепціями. Інтерес музикознавців та виконавців до спадку композитора підтверджує, що його творчість залишається актуальною і сьогодні, оскільки вона зрозуміла широким колам слухачів, охоплює масову аудиторію.

Творча спадщина Віталія Губаренка досить велика та представлена різноманітними жанрами вокальної, інструментальної та театральної музики. Ці твори завжди приваблювали слухачів, виконавців та музикознавців своєю щирістю, відвертістю, актуальністю тем та ідей, своєю новизною засобів виразності, поєднанням серйозної філософської думки та відвертої емоційності, індивідуальністю та опорою на національні традиції.

Відлік опусів його творів розпочинається із «Симфоніети» для струнного оркестру, написаної в 1960 році (у студентські роки навчання у Харківській консерваторії). Цьому опусу передувала низка творів консерваторського періоду навчання в класі Дмитра Клебанова (серед яких – низка вокальних романсів на вірші Блока, Лермонтова, Ісаковського; цикл хорів а capella на вірші С. Єсеніна; кантата «Русь» для хору, солістів та симфонічного оркестру на вірш І. Нікітіна; Концерт для скрипки з оркестром; рапсодія «Закарпатські наспіви» для симфонічного оркестру) та творів, створених за роки навчання в музичному училищі в класі Олександра Жука. Ці авторські нароби увійшли до рукопису, який сам композитор позначив як «Сочинения 1951–1955 р. ХМУ». Збірка складається з 14 вокальних (9 хорів і 5 творів для голосу з фортепіано) та інструментальних мініатюр, серед яких є 4 твори для фортепіано та 3 твори для струнних інструментів, записаних у зошиті в такому порядку:

1. «Краснодонці» – пісня на сл. П. Безпощадного (1951).

2. «Колыбельная» на сл. В. Рождественського (1951).

3. Два хори а capella: «Перший кандидат» на сл. І. Зуба та «Пісня про Сталіна» (слова народні) (1951)
4. Три прелюдії для фортепіано (1951).
5. «Дума» для фортепіано (1952).
6. «Думка» для фортепіано (1953)
7. «Балада» для віолончелі та фортепіано (1953)
8. «Тече вода» для мішаного хору а capella на сл. Т. Шевченка (1952)
9. «На мосту над тихою водою» – романс на слова М. Рильського (1952)
10. «Весна» романс на сл. М. Лермонтова (1952)
11. «Стояла я і слухала весну» – романс на сл. Л. Українки (1954)
12. «Пасла дівка Лебеді» – укр. нар. пісня для хору а capella (1953)
13. «За річкою попід гаєм» – укр. нар. пісня для хору а capella (1954)
14. «Ой, на лані стецівському» – обробка укр. нар. пісні (1954)
15. «Тема з варіаціями» для фортепіано (1954)
16. «Ой, одна я, одна» на сл. Т. Шевченка (1955)
17. Поема для скрипки та фортепіано (1954)
18. «Утес» для хору а capella на сл. М. Лермонтова (1955)
19. «Осень» для хору а capella на сл. А. Пушкіна (1955)
20. «Песня о лучших друзьях» на сл. Л. Ошаника для хору (1955)
21. «Рондо» для струнного квартету (1955)

Саме так виглядає зміст раннього зошита Віталія Губаренка, в якому, як ми бачимо, твори розташовані не хронологічно.

У музичній текстології приділяється увага вивченню рукописів композиторів, які допомагають виявляти індивідуальні якості автора. Наприклад, у статті В. Стасова «Автографи музикантів в Імператорській Публічній бібліотеці» знаходимо зауваження щодо почерків деяких композиторів. Стосовно Монсінї та Гретрі автор помічає, що «є щось спільне в їхній музиці, як і в їхньому характері та житті (нарешті, навіть у їхньому почерку, крупному, красивому, однак дещо лінивому)» (Стасов, 1974: 127). Як зазначили ті, хто бачив рукописи Віталія Губаренка, вони мають вигляд, близький до надрукованого. Можемо зазначити, що і в зошиті ранніх творів композитором дуже охайно і каліграфічно виписані нотний матеріал та тексти вокальних творів, прописані всі динамічні відтінки, штрихи та музичні ремарки.

Аналізуючи манеру письма В. Губаренка, можемо сказати, що перед нами постає акуратний, охайний, навіть педантичний молодий чоловік. Можливо, ці якості, властиві характеру композитора, ще більше розвинулися завдяки настановам

його вчителя в музичному училищі Олександра Абрамовича Жука, який привчав своїх учнів до охайності, систематичної кропіткої роботи, прискіпливого опрацювання всіх деталей. Про цей період біографії В. Губаренка знаходимо інформацію в монографії І. Драч: «Роки спілкування з цим вимогливим педантом Віталій Сергійович завжди згадував із вдячністю. О.А. Жук не лише відкрив йому ази професіоналізму як такого, а й навчив прискіпливому ставленню до всіх етапів технічного оформлення своїх думок. У майбутньому це відбилося на тій ретельності, з якою Віталій Сергійович опрацьовував свої нотні рукописи. Хаотична недбалість, що у романтичному образі митця здавалася ознакою геніального відсторонення від усього буденного, стала в очах Губаренка найбільшою вадою, першою ознакою дилетанта» (Драч, 2002: 21). Вивчаючи архів композитора, М. Копиця також зазначає, що він «зберігся в ідеальному стані – професійно складений опис, акуратним, майже «видавничим» почерком написані нотні автографи» (Копиця, 2003: 35).

Із погляду на різноманіття жанрів цю збірку можна назвати «творчою лабораторією» композитора, який далі у своїй творчості так чи інакше звертався до цих жанрів та розвивав їх у більшому масштабі. Цікаво прослідкувати за порядком звернення композитора до того чи іншого жанру. Якщо розподілити композиції в таблицю за часом їх створення, то стає наочно видно, що автор звертався до вокальних та інструментальних жанрів почергово.

Тематика хорів (їх у зошиті налічується 9) свідчить про патріотизм композитора, у них оспівуються подвиги молодогвардійців («Краснодонці», «Песня о лучших друзьях»), віддається шана Сталіну («Перший кандидат», «Пісня про Сталіна»). Також Губаренко звертається до поезії М. Лермонтова, О. Пушкіна та Т. Шевченка («Утес», «Осень», «Тече вода»). Вибір різноманітних тем відбиває широту зацікавлень молодого митця, який шукає відповіді на питання сенсу життя людини та відчуває сучасність.

Не дивно, що сфера хорової музики притягала до себе творчий пошук молодого композитора. Згадаємо про те, що протягом усіх років навчання у музичному училищі Віталій Губаренко захоплено займався в хорі під керівництвом З. Заграничного. Значний вплив на його сприйняття хорового виконавства мала участь у хорі співачки Є. Мирошніченко. Вивчення хорових партитур та практичне знайомство з можливостями людського голосу, його самостійна робота з хором (коли Губаренко допомагав керівнику у роботі з хором та брав участь у концертних поїздках) стали потужною базою для

Рік, місяць	Вокальні твори	Інструментальні твори
1951 Січень Березень - Березень - З вересня по листопад-	«К раснодонці» – пісня для хору на сл. П. Безпощадного «Колыбельная» на сл. В. Рождественського Два хори а capella: «Перший кандидат» на сл. І. Зуба та «Пісня про Сталіна» (слова народні)	Три прелюдії для фортепіано
1952 Березень- Без уточнення місяця написання	«Тече вода» для мішаного хору а capella на сл. Т. Шевченка «На мосту над тихою водою» – романс на слова М. Рильського «Весна» – романс на сл. М. Лермонтова	«Дума» для фортепіано
1953 Січень-Червень-	«Пасла дівка Лебеді» – укр. нар. пісня для хору а capella	«Балада» для віолончелі та фортепіано «Думка» для фортепіано
1954 Січень - Січень - Лютий - Грудень-	«Стояла я і слухала весну» – романс на сл. Л. Українки «За річкою попід гаєм» укр. нар. пісня для хору а capella «Ой, на лані стецівському» – обробка укр. нар. пісні для хору а capella	Поєма для скрипки та фортепіано «Тема з варіаціями» для фортепіано
1955 Січень - Без уточнення місяця написання	«Ой, одна я, одна» романс на слова Т. Шевченка «Утес» для хору а capella на сл. М. Лермонтова «Осень» для хору а capella на сл. А. Пушкіна «Песня о лучших друзьях» для хору на сл. Л. Ошаника	«Рондо» для струнного квартету

формування композиторської майстерності у сфері хорової музики. Його уважне ставлення до співу та особистий виконавський досвід сприяли постійному зверненню впродовж життя до написання хорової музики. Напрямок хорової музики в подальшій творчості продовжили такі твори: *Три хори а capella «Русские эскизы» на вірші С. Єсеніна. Ор. 30. (1978), хор «Доброе утро» а capella на вірші С. Єсеніна Ор. 50. (1994), Кантата «Чуття єдиної родини» на слова П. Тичини Ор. 27. (1977)*. Але вже в ранніх хорових спробах пера ми бачимо, як композитор перебуває в пошуку індивідуальної манери письма, ґрунтуючись на традиційних зразках хорової творчості.

Вокальні твори з раннього зошита В. Губаренка представлені 5 творами для голосу з фортепіано («Колыбельная» та 4 романси). Сфера романсового жанру розкриває емоційну природу молодого композитора, втілює сторони його психологічного обліку крізь образи героїв поетичних творів В. Рождественського, М. Лермонтова, М. Рильського, Л. Українки, Т. Шевченка. У них дуже ясно можна побачити тісний зв'язок музичної лінії зі словом, а також відчуття ставлення та хвилювання самого композитора до героя твору.

У фортепіанному супроводі деяких романсів, особливо у фактурно-гармонійній розробці музичного матеріалу, відчувається зв'язок із камерно-вокальними творами С. Рахманінова. Досліджуючи ранні романси Віталія Губаренка, Шмелева зазначила, що «майстерність музичної вокальної інтерпретації поетичних текстів, продуманість образних контрастів у межах форми, трактовка фортепіанної партії як самостійної в змістовому ставленні вже говорять про становлення композиторського стилю, а у майбутньому складуть основу для розвитку оперного мислення» (Шмелева, 2009: 131). На нашу думку, раннім вокальним творам властиві глибоке занурення автора в психологізм ліричного героя, яскравість образів, самостійність творчих рішень.

У подальшій творчості В. Губаренко лінію **вокальних мініатюр** продовжать: *романси «Радість» і «Осінь» для меццо-сопрано на вірші Ф. Кривіна Ор. 13. (1966), «Осінні сонети» на вірші Д. Павличка. Ор. 35. (1983)*, у яких автор зміг талановито розкрити палітру емоційних станів поетичного першоджерела. А в ранніх романсах формувалось ансамблеве мислення композитора, здатне підкреслити інтимно-камерний ліричний тон поетичного тексту.

Цікаво також відстежити звернення до певних поетів від раннього періоду і протягом творчого шляху композитора. Коло інтересів молодого автора вокальних творів розподіляється на творчість українських та російських поетів: Т. Шевченка, М. Рильського, Лесі Українки, П. Безпощадного, Л. Ошаніна, М. Лермонтова та О. Пушкіна; у консерваторські роки він звертався до творчості І. Блока, М. Лермонтова, М. Ісаковського, І. Нікітіна, а пізніше його увагу привернула творчість Й. Уткіна, І. Драча, В. Сосюри, Ф. Кривіна, Д. Павличка, П. Тичини та С. Єсеніна.

Треба зауважити, що до поезії Т. Шевченка композитор повертався не раз протягом свого творчого шляху: *симфонічна поема «Пам'яті Т.Г. Шевченка» (1962)*, *опера-ораторія «Згадайте, братія моя...» за творами Т.Г. Шевченка (1991)*. «*De profundis*» – *симфонія для тенора, сопрано, симфонічного оркестру на вірші Т. Шевченка (1995)*. Сам Віталій Губаренко вважав Тараса Шевченка «мощним духом, близьким біблійським мудрецам и провидцам» Він писав про нього, що «подобно Моисею, он указал своему народу пути освобождения от рабства. Библийское крупноплановое, обобщенно-метафорическое мышление присуще и всему его творчеству» (Губаренко, 1992: 44). Знаковою подією можна вважати останню за життя майстра оперну прем'єру, яка відбулася під час святкування 180-річчя з дня народження Тараса Шевченка у львівському театрі опери та балету з оперою-ораторією за творами поета «*Згадайте, братія моя...*». Так, від ранніх творів на слова великого поета до кінця свого життя проніс вогонь любові до мудрості шевченківської думки Віталій Губаренко.

В обробках українських народних пісень є звернення до мотивів із народного побуту і народних традицій («За річкою попід гаєм», «Ой, на лані степівському»). Велика кількість обробок народних пісень наступного року увійдуть в окремі зошити: «Українські народні пісні. Обр. В. Губаренка» (Тетрадь 1 та Тетрадь 2. 1955–1956 рр.). Саме робота над обробками українського фольклору допомогла композиторові більше проникнути в мелодійну структуру та гармонійний склад народного мелосу, відчутти зв'язок музики зі словом.

Інструментальні твори зошита «Сочинения 1951–1954 гг. ХМУ» представлені композиціями для фортепіано соло, для струнних інструментів із фортепіано та для струнного квартету.

Фортепіанні твори раннього зошита – це Три прелюдії (1951), «Дума» (1952), «Думка» (1953) і Тема з варіаціями (1954). Ці твори поєднує суто українська тематика, в яких відбилися яскраві

приклади національного пісенно-танцювального колориту. Композитор використовує фольклорні жанри лірико-епічного складу, що підкреслює його інтерес та тяжіння до національної культури. У цих ранніх творах для фортепіано композитор досить органічно перетворює фольклорні колоритні інтонації в контекст фактурних прийомів класичного фортепіанного мистецтва. Із виконавської точки зору мініатюри насичені різноманітними виконавсько-технічними прийомами, націленими на розкриття виразності творів. Певна піаністична складність цих творів, на нашу думку, свідчить про те, що Віталій Губаренко, викладаючи цей музичний матеріал на фортепіано, мислив все ж таки більш оркестрово. Мабуть, це підтверджує розгляд подальшої творчості композитора, який показує, що він більше не писав фортепіанної музики і зрідка звертався до камерно-інструментальних творів за участі фортепіано. Тут можна привести як приклад запит віолончеліста Валентина Фейгеля, скрипаля Григорія Фейгеля та піаніста Ігоря Жукова на написання фортепіанного тріо, але, як пише Маріанна Копиця, «композитор не був прихильником камерних інструментальних жанрів, тим більше таких, що включали фортепіано» (Копиця, 2003: 37).

Характерно, що молодий композитор уже у творах раннього періоду надавав великого значення жанрово-програмному заголовку для інструментальних творів (Балада, Дума, Поема, Думка), який спрямовує інтерпретатора до асоціативних зв'язків із літературними жанрами. Зазначимо, що заголовок твору – це найперша взаємодія з виконавцем і зі слухачем, які вже отримують певний круг асоціацій, спираючись на свій культурний досвід. Н. Кожина визначає заголовок як «минимальную формальную конструкцию, представляющую и замыкающую текст как целое» (Кожина, 1988: 169). Становлячись ім'ям твору, назва володіє якостями знака-символу. Інтерпретація таких творів, завдяки цій інформації, відбувається у взаємозв'язку музичного висловлювання з вербально-смісловою частиною нотного тексту.

Варто зазначити, що жанр музичної поеми досить широко представлений у всій творчості Віталія Губаренка. Створивши у 1954 році «Поему для скрипки та фортепіано», композитор неодноразово у своїй творчості використовував цей жанр у камерно-вокальному, хоровому, камерно-інструментальному та симфонічному різновидах. Цей жанр, який прийшов із літератури (де існує ще з античних часів), в музиці з'явився в епоху романтизму й поширився у XIX–XX ст., виявився як у вокальній, так і в інструментальній музиці.

Це програмний твір, для якого характерні об'єктивне відображення реальності, поєднання інтимних почуттів з узагальненням лірики і патетики, вільне розгортання музичного матеріалу, емоційність. Становлення жанру симфонічної поеми від його появи у творчості Ф. Ліста та подальший розвиток і різноманіття поемних різновидів в українській музичній культурі розглядає у своїй статті Анатолій Калениченко, який не залишив без уваги і творчість В. Губаренка (Калениченко, 2015).

Інтерес до цього жанру багатьох композиторів (українських включно) говорить про можливість використовувати широке коло тем та застосовувати як сюжетну, так і емоційно-узагальнену програмність, або взагалі створювати непрограмні поеми.

В. Губаренко в «Поємі» для скрипки і фортепіано дотримується традицій, які склалися в інструментальних поемах лірико-драматичного або лірико-розповідного характеру (наприклад, в Е. Ізаї, Е. Шоссона), щодо звернення до досить вільної структури музичного вислову. Композитор наситив текст віртуозно-емоційними висловлюваннями скрипки, що ставить перед виконавцями досить непрості технічно-художні завдання.

Композиторський інтерес до ансамблевого поєднання скрипки та віолончелі з фортепіано у подальшому розвинувся у більш масштабні концертні концепції, як-от Концерти, Камерні симфонії та п'єси для солюючих інструментів (як струнних, так і духових) у супроводі оркестру.

«Рондо» для струнного квартету – це показник зародження у творчості В. Губаренка лінії камерної інструментальної музики. Цей пласт у подальшій його творчості представлений такими творами: *Струнний квартет Ор. 12. (1965)*; *«Триптих» для квінтету духових інструментів Ор. 31. (1978)*; *«Іспанська сюїта» для ансамблю віолончелей та фортепіано Ор. 48. (1994)*; *«Легенда» для квартету саксофонів Ор. 56. (1999)*.

«Рондо» для струнного квартету (1955р) разом із «Темою з варіаціями» для фортепіано (1954) були дипломними роботами випускника музичного училища. Це невеликий твір для струнного квартету у формі Рондо, де тема-рефрен поводить тричі і чергується з двома епізодами, але і тема, й епізоди мають тричастинну структуру. Таким чином, схематично Рондо виглядає так:

A(aba₁) – B(bab₁) – A(aba₂) – C(cac₁) – A(ab) – Coda за тональним планом: GdG – aCa – GdG – EsEEs – G

Тема-рефрен – *Allegro* – скерцозно-танцювального життєрадісного характеру в розмірі 6/8 у *соль мажорі* на тлі пульсуючого остинатного ритму у партії альтя проводиться спочатку в скри-

пок, потім у віолончелі з відхиленням у *мі бемоль мажор*, готуючи середній розділ (b), який має дещо вольвовий та рішучий характер. Динамічне розгортання всієї Теми ведеться від *piano*, поступово зростаючи до *forte* у момент кульмінації, яка настає наприкінці середнього розділу, перед поверненням до репризи (a). Потім слідує невелика зв'язка – *meno mosso* – до першого Епізоду (B) – *Andante*. Тріольна пульсація Теми-рефрену змінюється спокійною ніжною темою у *ля мінорі* в розмірі 2/4. Плавна пісенна мелодія теми (b) проводиться у першій скрипці на тлі синкопувального ритму в альтя з підголосками у другій скрипці та віолончелі, потім тема розподіляється між всіма голосами, оплітається різноманітними підголосками, набираючи руху та динаміки уривається в середній розділ Епізоду (a) – *piu mosso* 3/4. Тема ведеться на *forte* у двооктавний унісон першої скрипки та альтя на тлі фігурацій шістнадцятими в другій скрипці та віолончелі. Поступово всі голоси сходяться у єдиному русі шістнадцятими, які чергуються з тріолями, набуваючи урочистого характеру, потім знову повертається лірична тема, але проводиться вона між скрипками, на тлі синкопувального ритму у віолончелі і повторюваних фігурацій у альтовій партії. Знов повертається Тема-рефрен, в останньому розділі якої (a₂) відбувається модуляція у *мі бемоль мажор*.

Другий Епізод (C) – *Meno mosso* – за характером схожий на врочисту ходу, у розмірі 2/4, з пунктирним ритмом. Тема (c) проводиться у першій скрипці на остинатному ритмічному малюнку та в акордовій фактурі інших інструментів. У середньому розділі (a) вже у *мі мажорі* тема набуває більш плавного та вокального складу в першій скрипці, у високому регістрі, на тлі гармонійних педалей у другій скрипці, квартолевих фігурацій у альтя та тріольних фігур у віолончелі. У цій темі відчувається схожість із рахманіновським мелодизмом та гармонічною забарвленістю. У репризі знов повертається тема-хода, але в скороченому варіанті вона вже проводиться другою скрипкою, тоді як перша скрипка грає синкопований ритм у тріольному ритмі октави сі бемоль (домінанта *мі бемоль мажора*) і невелика зв'язка повертає Тему-рефрен. У цьому проведенні вона скорочена, не має вже середнього розділу, а замість нього невеликий перехід, вибудований на поступовому динамічному та темповому зростанні, що готує появу Коди – *Allegro vivo* – тріольний рух першої скрипки спускається з високого регістру до самого низу, до нього підключаються інші голоси з потужною силою, розвиваючи тріольний рух за тризвуками акорду з VI низького ступеня утверджують *соль мажор*.

Цей твір досить яскравий за мелодійно-гармонійним складом, багатий на образно-емоційні барви, ансамблево цілісний із точки зору рівноваги голосів.

До жанру струнного квартету композитор повернеться згодом і створить яскравий тричастинний цикл.

Висновки. Ранні твори навчального періоду, що не були позначені опусом, все ж є невід'ємною частиною всієї творчої спадщини композитора і мають цінність для вивчення їх у виконавській та музикознавчій сферах. Розгляд ранніх творів, а саме рукопису «Сочинения 1951–1955 гг. ХМУ» Віталія Губаренка, дає змогу детальніше проаналізувати шляхи жанрової спрямованості та прослідити еволюцію розвитку стилю, виявити риси індивідуальності вже на цьому етапі його творчості. Творчий спадок Віталія Губаренка містить великий художній потенціал, що базується на характерних для нього ознаках: глибина і акту-

альність художнього змісту, прагнення глибоко та правдиво відтворити в музиці літературний текст крізь призму особистого його сприйняття, опора на фольклорну основу; тонка психологізація музичних образів із їх виразним образно-емоційним розгортанням; естетична довершеність музичної мови та розмаїття жанрово-стильової палітри. Як указувала М. Черкашина-Губаренко, Віталій Губаренко йшов «шляхом розширеного тлумачення класико-романтичних традицій» (Черкашина-Губаренко, 2003: 6). Це свідчить про індивідуальність автора, нестандартність музичного мислення, оригінальність та пошук нових форм для втілення свого світогляду. Риси, характерні для творчості Віталія Губаренка, на наш погляд, закладені вже у ранніх його творах, у яких спостерігається жанрова спрямованість та розвиток подальшого творчого шляху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віталій Губаренко: сторінки творчості. Статті, дослідження, спогади. *Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського*. Вип. 32. Книга 4. Київ, 2003. 206 с.
2. Губаренко В. Опомнитесь, будьте людьми... *Музыкальная академия*, 1992. № 2. С. 44–45
3. Драч І. Композитор Віталій Губаренко: формула індивідуальності: монографія. Суми, 2002. 228 с.
4. Калениченко А. Українська симфонічна поема ХХ століття: історичний профіль. *Студії музикознавчі*. Київ, 2015. число 3. С. 88–95.
5. Кожина Н.А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры, типологии. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва, 1988. С. 167–183.
6. Копиця М. Митець та співавтори його долі. *Науковий вісник НМАУ*, 2003. Вип. №32. Книга 4. С. 33–43
7. Некрасова Н. Очерк о творчестве В. Губаренко. *Композиторы союзных республик. Сборник статей*. Вып. 1. Москва, 1976. С. 48–102.
8. Руденко О. Вплив творчої співпраці на композиторську практику В. Губаренка другої половини ХХ століття. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2020. Вип.34, т.4. С. 32–36.
9. Стасов В. В. Статті о музыке. Вып. 1. Москва: Музыка, 1974. С. 90–162.
10. Черкашина М. Музичний театр Віталія Губаренка – історичний контекст, риси драматургії. *Науковий вісник НМАУ*. Вип. 32. Книга 4. Київ, 2003. С. 5–33.
11. Шмелева Н. Ранние романсы В. Губаренко: лирические откровения. *Проблемы взаимодействия искусства, педагогики та теорії і практики освіти*. Вип.25. Харків, 2009. С. 125–131
12. Яворський Е. Віталій Губаренко. Київ: Музична Україна 1971. 47 с.

REFERENCES

1. Vitaly Hubarenko (2003): storinky tvorchosti. Staty, doslidzhennia, spohady. [Vitaliy Hubarenko: pages of creativity. Articles, research, memoirs]. *Scientific Bulletin of NMAU*. Iss. 32. Book 4. Kyiv. 206 p. [in Ukrainian]
2. Gubarenko V. (1992). Opomnites, budte lyudmi...[Come to your senses, be human...] *Academy of Music*. № 2. P. 44-45. [in Russian].
3. Drach I. (2002). Kompozytor Vitalii Hubarenko: formula indyvidualnosti: monografiia. [Composer Vitaly Gubarenko: formula of individuality: monograph]. Sumy. 228 p. [in Ukrainian].
4. Kalenychenko A. (2015). Ukrainska symfonichna poema XX stolittia: istorychnyi profil. [Ukrainian symphonic poem of the twentieth century: historical profile]. *Musicological studios*. number 3. Kyiv. P. 88–95. [in Ukrainian].
5. Kozhina N. (1988). Zaglavie hudozhestvennogo proizvedeniya: ontologiya, funktsii, parametryi, tipologii. [Title of the work of art: ontology, functions, parameters, typologies]. *Problems of structural linguistics*. P. 167–183. [in Russian]
6. Kopytsia M. (2003). Mytets ta spivavtory yoho doli. [The artist and co-authors of his fate]. *Scientific Bulletin of NMAU*. Issue. №32. Book 4. P. 33-43. [in Ukrainian].
7. Nekrasova N. (1976). Ocherk o tvorchestve V. Gubarenko. [Essay on the work of V. Gubarenko]. *Composers of the union republics. Collection of articles*. Issue.1. Moscow. P. 48–102. [in Russian].
8. Rudenko O. (2020). Vplyv tvorchoyi spivpratsi na kompozytorsku praktyku V. Hubarenka druhoi polovyny XX stolsttia. [The influence of creative collaboration on the compositional practice of V. Hubarenko in the second half of the twentieth century]. *Current issues of the humanities*. Issue 34. vol.4. P. 32–36. [in Ukrainian].
9. Stasov V. (1974). Articles about music. Issue. 1. M.: Muzika. P. 90–162. [in Russian]
10. Cherkashina M. (2003). Muzychnyi teatr Vitaliia Hubarenka – istorychnyi kontekst, rysy dramaturhii. [Musical Theater of Vitaly Hubarenko – historical context, features of drama]. *Scientific Bulletin of NMAU*. Iss. 32. book 4. Kyiv. P. 5–33. [in Ukrainian].
11. Shmeleva N. (2009). Rannie romansyi V. Gubarenko: liricheskie otkroveniia. [Early romances of V. Gubarenko: lyrical revelations]. *Problems of interaction of art, pedagogy and theory and practice of education*. Iss. 25. Kharkiv. P. 125–131. [in Russian].
12. Iavorskyi E. (1971). Vitalii Hubarenko [Vitaly Gubarenko]. Kyiv: Musical Ukraine. 47 p. [in Ukrainian].

УДК 793.5/

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-5>

Юлія БЕЗПАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0003-0516-6053

асистент кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) bezpalenko35juli@gmail.com

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ПРО ТІЛО ТАНЦІВНИКА В ХОРЕОГРАФІЇ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ У ВНЗ

У статті широко розкрито поняття основного положення тіла танцівника в класичному танці з урахуваннями аспектів, що впливають на викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі. Автором досліджено фундаментальні поняття про тіло танцівника під час викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі. Статтю присвячено виявленню аспектів, що впливають на викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі та шляхи їх вирішення через розуміння правильності положення свого тіла. У матеріалі виокремлено та окреслено основні поняття про тіло танцівника, отримані та перевірені практичним досвідом автора як танцівника і викладача; пояснено правильне положення окремих частин тіла та їх взаємозв'язок та описано вправи, які допоможуть зайняти правильне положення тіла в основній позиції класичного танцю.

Ураховуючи аспекти, які найбільш впливають на технологію викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі, у статті виокремлено такі фундаментальні поняття про тіло танцівника, як положення ніг, паху, попереку, живота, грудної клітки, лопаток та плечей, рук, шиї та голови. За допомогою методів обсервації, аналізу та опису проаналізовано положення стоп, де є важливим розуміння поняття «взієм» та «приклевених» до підлоги пальців ніг. У першій позиції ніг автором розкрито превалювання розвернутих та з'єднаних верхніх м'язів ніг над з'єднаними п'ятами. На підставі отриманих даних виявлено, що пах та попереку рівні, грудна клітка штовхається по діагоналі вперед та наверх, живіт розтягнутий та тримається м'язами попереку, лопатки розтягнуті та тягнуться вниз, плечі розкриті. Матеріал детально висвітлює та наводить докази, що руки працюють по всій довжині, вони сильні та перебувають попереду тіла, шия та голова довершують відчуття розтягнутості та витягування тіла наверх, лінія підборіддя, носа та очей завжди паралельні.

Ця тема буде цікавою не тільки викладачам – хореографам вищих навчальних закладів, а й викладачам хореографії шкільної та позашкільної освіти, викладачам і танцівникам різних видів хореографії та всім професійним спортсменам, які використовують хореографію у своїй професії.

Ключові слова: класичний танець, вищий навчальний заклад, положення ніг, положення паху, положення живота, положення попереку, положення грудної клітки, положення лопаток та плечей, положення шиї та голови.

Julia BEZPALENKO,

orcid.org/0000-0003-0516-6053

Assistant at the Directing and Choreography Department

Lviv National Ivan Franko University

(Lviv, Ukraine) bezpalenko35juli@gmail.com

FUNDAMENTAL CONCEPTS ABOUT DANCER'S BODY IN CHOREOGRAPHY IN TEACHING OF CLASSICAL DANCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article broadly discloses the concept of the main dancer's body position in classical dance, taking into account the aspects that affect the teaching of classical dance in higher education institutions. The author explores the fundamental concepts of the dancer's body in the teaching of classical dance in higher education institutions. The article is devoted to identifying aspects that affect the teaching of classical dance in higher education institutions and ways to solve them through understanding the correct position of dancer's body. The article highlights and outlines the basic concepts of the dancer's body obtained and tested by the practical experience of the author as a dancer and teacher; explains the correct position of different parts of the body and their correlation and describes exercises that will help to take the correct position of the body in the main position of the classical dance.

Given the aspects that most influence the technology of teaching classical dance in higher education institutions, the article highlights such fundamental concepts about the dancer's body as the position of the legs, groin, waist, abdomen, chest, scapulas and shoulders, arms, neck and head. With the help of observational, analysis and description methods, the analysis of the positions of the feet is performed, where it is important to understand the concept of "lifting" and "glued" to the floor toes. In the first position of the legs, the author discloses the predominance of the unfolded and connected upper muscles of the legs, over the connected heels. Based on the data, it was found that the groin and waist are straight, the chest is pushed diagonally forward and upward, the abdomen is stretched and held by the lumbar muscles,

the scapulas are stretched and pulled down, the shoulders are open. The article highlights in detail and provides evidence that the arms work along the entire length, they are strong and in front of the body, neck and head complete the feeling of stretching and pulling the body up, the line of the chin, nose and eyes are always parallel.

This topic will be interesting not only for teachers and choreographers of higher educational institutions, but also for school choreography and extracurricular education teachers, teachers and dancers of different types of choreography and all professional athletes who use choreography in their profession.

Key words: *classical dance, higher education institution, position of legs, position of groin, position of abdomen, position of waist, position of chest, position of scapulas and shoulders, position of neck and head.*

Постановка проблеми. Чи відрізняється викладання класичного танцю в балетному училищі від викладання у вищому навчальному закладі? Чи треба, викладаючи хореографію у вищому навчальному закладі, більше звертати уваги на правильність положення тіла танцівника? Зрозуміло, що можна підходити до відповіді на ці запитання з різних боків та аспектів. Викладаючи у Львівському національному університеті імені Івана Франка на факультеті культури та мистецтв на кафедрі режисури та хореографії предмет «Теорія та методика викладання класичного танцю» 10 років, виникла потреба поділитись думками щодо цих запитань!

Аналіз досліджень. Основи розуміння положення тіла танцівника в класичному танці розкрито та описано в геніальних науковців хореографії – представниці жіночої школи А. Ваганової та представника чоловічої школи М. Тарасова. Їхні дослідження та досвід були розвинуті їхніми учнями та послідовниками Н. Базаровою, В. Мей, Г. Березовою, Л. Цветковою, які поглибили розуміння та практичне застосування знань про положення тіла під час виконання exercises класичного танцю. Паралельно з ними досліджуючи дуетний танець, М. Серебренников не міг не висвітлювати основи правильного положення тіла танцівника, розуміючи важливість цього під час взаємодії в парі та використання складних технічних елементів. Завдячуючи своєму викладачу В. Вичегжаніну, його учні Ю. Безпаленко, Г. Горбачук, працюючи у Львівському національному університеті імені Івана Франка на кафедрі режисури та хореографії, описують сучасний практичний досвід застосування основ положення тіла для представників різних видів хореографії.

Мета статті – осмислити фундаментальні поняття про тіло танцівника під час викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі; виявити аспекти, що впливають на викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі та шляхи їх вирішення через розуміння правильності положення свого тіла; виокремити й окреслити основні поняття про тіло танцівника здобути та перевірені практичним досвідом автора як танцівника і викладача; пояснити правильне положення окремих частин тіла та їх взаємозв'язок;

описати вправи, що допоможуть прийняти правильне положення тіла в основній стійці класичного танцю; широко розкрити поняття основної стійки танцівника в класичному танці з урахуваннями аспектів, що впливають на викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Студенти, які навчаються на кафедрі, здебільшого є людьми, які б не пройшли відбір у балетне училище, тому що їхні фізичні дані не відповідають вимогам. Незважаючи на всі зусилля кафедри, години викладання практичних дисциплін є обмеженими, а кожен, хто професійно займається хореографією (будь-якого напрямлення), знає, що один день без заняття потім наздоганяється три дні. Саме ці аспекти найбільше впливають на технологію викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі. Інші аспекти також впливають, але, наприклад, прихід у хореографію в старшому віці, часто не ставав на заваді професійному танцюванню. Так, експериментальні класи в балетних училищах, які навчають підлітків із чотирнадцяти, п'ятнадцяти, а іноді і старших років, показали, що навіть у класичній хореографії можна досягти величких результатів, прийшовши до неї в старші роки. Це видно на прикладі видатних танцівників, як-от А. Мессерер (Ilze Liepa), Д. Роден, М. Коупленд (6 ballet myths to forget; Misty Copeland) та інших. Також у статті не буде розглядатись низький рівень бажання танцівників до самовдосконалення, притаманний сучасним хореографам України, бо це погано впливало на рівень хореографії і впливає на рівень танцівників балетних училищ (Ballet teachers).

Із часом, який виділяється на курс викладання дисципліни, здається все зрозумілим, однак на це поки не можна вплинути. Також на кафедрі є багато прикладів студентів, для яких це не стало перешкодою, тому що вони або ходили додатково на класичні уроки в театр чи на індивідуальні заняття класичного танцю, або займались іншими видами хореографії з урахуванням вимог класичної хореографії. На думку автора, вплинути можна та треба на пояснення та відпрацювання правильного положення тіла танцівника, тому що саме розуміння свого тіла, його положення в просторі, того, як воно рухається, поліпшує

і пришвидшує якість викладання класичного танцю у закладі вищої освіти.

Почнемо опис основного положення тіла з опису *положення стоп*. Усім хореографам відомі вимоги до першої позиції ніг. Перша позиція – ступні ніг, з'єднані п'ятами, розгорнуті носками назовні, утворюють пряму лінію на підлозі (Базарова: 9). І в кінці опису всіх позицій ніг класичного танцю обов'язковими вимогами є гранично натягнуті коліна обох ніг. А що робити, якщо у вашого учня при з'єднаних п'ятках згинаються коліна? Стояти на зігнутих ногах? Досвід багатьох викладачів показав, що витягнуті та з'єднані коліна в першій позиції набагато важливіші за з'єднані п'ятки (Никифорова, 2012). Отже, щоб із часом ноги танцівника, які не відповідають класичним вимогам, завдяки силі м'язів почали їм відповідати, важливо звертати увагу на з'єднання ніг у верхній їх частині та колінах. Тому починати вчити першу позицію треба з роз'єднаних п'яток, відстань між якими залежить від індивідуальних даних танцівника. Особливо у випадках, коли ноги не з'єднуються по всій довжині, п'ятки повинні мати відстань між собою.

Варто зауважити: якщо в танцівника немає розвинутої від природи виворотності, його стопи не повинні бути на одній лінії, взагалі радиться не формувати повну виворотність учням, у яких не дуже розвинений тазостегновий пояс, протягом півтора, а в окремих випадках – двох років, щоб не було «завалу» на великі пальці ступні (Безпаленко, 2014: 63; Березова, 1990: 16). Правильно вставати в першу позицію краще із шостої, розвівши носки ніг у різні боки одним легким рухом – це і буде вільна перша позиція (Безпаленко, 2014: 63).

Важливим чинником першої позиції є «взйом» та «приклеєні» пальці стопи. «Взйом» – зовнішня частина ноги від мизинця до п'ятки (Безпаленко, 2014: 62). За умов правильного положення стопи в першій позиції (у подальшій роботі танцівника у всіх позиціях ніг) із зовнішнього боку стопи не має бути просвіту, ця частина стопи повинна щільно прилягати до підлоги. На противагу зовнішній стороні стопи з внутрішньої буде простір, в який можна просунути пальці руки для перевірки. Таке положення стопи називається «тримати взйом». Також тримання «взйому» передбачає довгий розгинач великого пальця стопи, який у більшості танцівників (є виняток, коли не видно довгий розгинач великого пальця стопи) напружить та буде видний, на відміну від того, коли «взйом» не тримається. Коли танцівник тримає «взйом», вага його тіла рівномірно розподіляється по всій поверхні стопи та ступні не спираються на великі пальці (Ваганова, 2000: 28).

Пальці на стопах повинні бути щільно притиснуті до підлоги. Класичний танець вимагає, щоб пальці ніг у всіх положеннях ніг а terre, у всіх *battement tendu* (в кінцевій точці від себе, торкається тільки великий палець) ніколи не відривались від підлоги (Ваганова, 2000: 30). На пальці стоп можна наступити, щоб танцівник відчув цю щільність, в *battement tendu* можна віддати вагу рукою, також допомагають приклади з приклеєними пальцями, уявлення пальців, як присосок, «входження» пальців у підлогу. Важливо наголосити, що коли ми «приклеюємо» пальці до підлоги, вони не скрючуються, не перенапружуються, вони рівні, між пальцями є простір, вони ніби видовжуються і під час перевірки, коли ми рукою намагаємось їх підняти, вони не відриваються. Це дуже психологічна робота, яка пов'язана з уявою, постійним контролем танцівника та частими намаганнями викладача відірвати пальці від підлоги.

Положення ніг по всій довжині в першій позиції (у подальшій роботі танцівника у всіх позиціях ніг): ноги прагнуть до якнайбільшого та якнайщільнішого виворотного з'єднання. Відчуття це прагнення до з'єднання можна за допомогою рук викладача, які із середини намагаються роз'єднати ноги, а танцівник м'язами тягне одну ногу до іншої по всій довжині. Якщо стояти в шостій позиції та розділити задню частину ноги на дві половини, то саме ці середні лінії повинні бути з'єднані у виворотній першій позиції (цю лінію видно на анатомічних малюнках ноги, це лінія між півперетинчастим м'язом і двоголовим м'язом стегна та лінія, яка ділить литковий м'яз) (М'язи нижньої кінцівки; Безпаленко, 2014: 63). Саме тоді досягається максимальне вивертання внутрішніх м'язів при статичному положенні ніг. Викладач може допомогти відчуття це положення, взявши ноги із середини та потягнувши їх уперед та назовні (Plié: 2018). Більше інформації про поняття виворотності ніг можна знайти в статті автора «Педагогічний досвід учнів В. Вичегжаніна у системі формування основ класичного танцю. Неприродна виворотність».

Правильне положення паху довершує вивертання внутрішніх м'язів ніг. *Пах* повинен бути рівним (Безпаленко, 2014: 63). Якщо покласти щось рівне, наприклад лінійку, на пах та верхню частину ноги (клубову кістку і кравецький м'яз), то всі м'язи паху повинні щільно прилягати до цієї лінійки. Це положення краще видно в обтислому одязі, наприклад лосинах: якщо провалити пах, на лосинах з'являться складки, а якщо штовхнути м'язи паху вперед, то їх не буде. За умов правильного (рівного) положення паху куприк

також займе правильне положення і буде «дивитись» униз, рівно на п'ятки.

Якщо до цього все вищесказане перебуває у правильному положенні, то таке зауваження, як «втягнути» сідничні м'язи, відпадає, бо вони вже перебувають у потрібному положенні.

Також правильне положення куприка та сідничних м'язів допомагає тримати правильне положення *попереку*. Є багато думок про положення попереку класичного танцівника. Ми спираємось на власний досвід танцівника та викладача, на досвід викладачів В. Вичегжаніна, Є. Старікової та танцівників контактної імпровізації. Правильним є рівне положення попереку. В ідеалі – стоячи, притиснувшись до стіни, ви повинні притиснути хребет до неї кожним хребцем, крім шийних. Найлегше це відчуті лежачи на спині, коли ноги зігнуті в колінах та стоять стопами на землі. Підсунувши кисть руки під поперек, треба сильно притиснути її до землі своїм тілом. При цьому живіт треба «ковтнути» (не «надуті»), всі інші м'язи тіла повинні бути розслаблені. Також не допускається підняття тазу. Тиснуть униз тільки хребці попереку (грудо-поперекова фасція), можливо, не у всіх відразу вийде, але, виконуючи цю вправу, можна зрозуміти, що є м'язи попереку, про які ви і не здогадувались. У цьому положенні треба навчитись розслаблятися та довго в ньому перебувати. Із кожним днем ноги в колінах повинні витягатись і в підсумку танцівник при притиснутому до підлоги попереку повинен лежати, утримуючи ідеально виворотну першу позицію ніг. Отже, поперек притиснутий до підлоги, живіт розслаблений та впалий (іншою рукою на початку треба його контролювати, на місці живота повинна бути «яма»), ноги виворотні та гранично натягнуті, лопатки тягнуться вниз і не втикаються в підлогу, шия розслаблена, голова лежить вільно (якщо заважає заплетене волосся, то вона повернута на бік), дихання не зажаті, контрольоване та повільне. Це рівне положення попереку на підлозі треба перенести в положення стоячи.

Плюси такого положення попереку в тому, що:

- фраза «куприк на п'ятці» не буде пустою, ваша вісь вся буде на п'ятці, а не тільки якась її частина;

- фраза «розтягніть хребет від куприка до голови» також не буде беззмістовною (важко розтягнути хребет, коли в попереку прогин);

- фраза «тримайте спину рівною» наповниться змістом;

- піднімаючи вагу, ви не травмуєте спину;

- ваші поперекові м'язи будуть сильні та розтягнуті, а не зажаті.

Для того, щоб прийняти правильне положення *плечей та лопаток*, є таке не дуже розповсюджене поняття, як «скоба» (Безпаленко, 2014: 64). «Скоба» – це уявне скріплення передньої частини тазу з ребрами. Найлегше відчуті це положення можна поклавши великий палець руки на ребра біля сонячного сплетіння, а мізинець на нижню частину живота, коли, ніби скобкою, стягуємо ці дві точки. Стягнення не є максимальним та нерухомим, і про це йтиметься в положенні живота. Це положення можна ще відчуті в положенні «планка», якщо в положенні «планка» тримати рівний поперек і все напруження відчувати в надчеревній та пупкових ділянках (максимальне напруження пресу), то саме це ми називаємо тримати «скобу». Це положення дуже природне, тому що ми ніби прагнемо до положення ембріона, також наше тіло починає працювати правильно – на видих.

Якщо лягти на спину, коли ноги витягнуті, та розтягнути точки, на яких лежить великий палець (підребер'я) та мізинець (пахвинна ділянка), то підніметься (прогнеться) поперек, а якщо прагнути з'єднати ці дві точки, то поперек ляже на підлогу (вирівняється), розтягнеться, а також напружаться м'язи підлопаткової зони.

Помилку нетримання «скоби» найчастіше можна зауважити в танцівників народної хореографії, а також в інших представників хореографії вона розповсюджена, тому що так легше зробити вигляд рівної та сильної спини. Насправді м'язи спини в таких танцівників не працюють, тому тримання «скоби» – це правильне положення не тільки тіла попереду, а й по-справжньому сильні м'язи спини. Тому «скоба» потрібна нам для того, щоб не було помилок у правильному положенні всього тіла і щоб працювали м'язи спини.

Отже, вставши в першу позицію та дотримуючись вищенаведених правил, щоб зайняти правильне положення лопаток та м'язів спини, робиться глибокий вдих із випусканням ребер уперед, наверх (на початках можна класти долоню на живіт, щоб ліпше відчувати та контролювати процес), а потім глибокий видих, затискуючи та опускаючи тільки ребра – це називається «тримати скобу». Зайнявши положення «скоба», сильно тягнемо лопатки вниз при розкритих плечах (Безпаленко, 2014: 64; Тарасов, 1981: 107). Можна на початку допомагати собі, піднімаючи плечі, та коловим рухом опускати лопатки, розкриваючи плечі.

Лежачи на спині та потягнувши лопатки вниз без тримання «скоби», поперек прогнеться і тіло, піднявшись, обіпреться на плечі, м'язи спини максимально напружаться в попереку. А при

правильному положенні все тіло буде лежати рівно, м'язи попереку будуть напружено розтягнуті, максимально напружені будуть верхні м'язи спини, підлопаткова зона та м'язи плечей (найширші м'язи спини, підостьові м'язи, трапецієподібні м'язи, великий і малий ромбоподібні м'язи, м'язи-підіймачі лопаток). Перевірка: поклавши руки на зону під лопатками збоку (найширші м'язи спини), прогнутий попереку напружує тільки грудо-поперекову фасцію і дуже важко при прогнутому попереку напружити найширші м'язи спини, при рівному попереку та сильно опущених лопатках із розкритими плечима напружуються всі м'язи спини.

Правильне положення *лопаток*. Лопатки опущені вниз та розтягнуті (у жодному разі не тягнуться одна до одної, не зібрані) (Цветкова, 2007: 33). Відчуття, ніби вас взяли за руки позаду, відкрили їх у бік та тягнуть у різні боки доже сильно, витягаючи руки із суглобів. Перевірка: піднявши руку в II позицію *allonge*, тильна частина кісті іншої руки лежить на лопатці, коли лопатка тягнеться до хребта, спина перестає бути рівною, лопатка випинається, коли лопатка розтягається (рука витягається дуже сильно в бік) – спина рівна і лопатка ніби зникає під напруженими м'язами. Коли лопатка займає правильне положення (не стирчить) в II позиції, то приймаються всі положення рук, перевіряючи, чи лопатка не вилазить, далі контролюючи її іншою рукою. Якщо це положення лопаток не прищеплено з дитинства, дуже важко буде втримати лопатки в I та підготовчій позиції рук, а також фізіологічна будова танцівника може не давати сховати лопатки, що треба враховувати. Незважаючи на деяку складність цього положення, самоконтроль танцівника цього положення в житті дуже швидко ховає лопатку і робить спину ідеально рівною. Перевіряти положення лопаток можна біля стіни, сидячи на стільці зі спинкою, навіть у переповненому людським просторі, віддаючи їм свою вагу в зоні лопаток.

Плечі повинні бути розкриті (Тарасов, 1981: 107). Якщо розділити хід плечей при опущених лопатках на вперед, посередині, сильно назад, то правильно розкриті – це сильно назад. Виставляючи правильно лопатку, у багатьох танцівників плече іде вперед, але це не показник, що таке положення лопаток неможливе або що фізичні дані танцівника не дають йому це зробити, це майже стопроцентний показник, що плечі розкривались не м'язами плечей (дельтоподібними м'язами), а м'язами спини і самі не мають сили тримати плече. Це також можна перевірити, коли виставляємо лопатку, піднявши руку в II позицію *allonge*.

Положення рук у позиціях, на станку, їх перехід із пози в позу потребує детального та окремого дослідження, тому тут дається короткий опис основних правил. Руки завжди перед собою, це означає, що лікті рук перебувають перед середньою лінією тіла (лінія, що ділить танцівника збоку навпіл), особливо в навчальному процесі та під час *exercises*. Як руки в підготовчій позиції не кладуться на тіло, а перебувають перед ним, так само це прагнення бути попереду тіла зберігається у всіх позиціях. Руки сильні – це означає, що в позиціях *arrondi* вони прагнуть до стиснення уявної надувної кульки, всередину, якщо намагаться опустити руки вниз або наверх або опертись на них, вони будуть створювати опір і в позиціях *arrondi* і в позиціях *allonge*. Це не означає, що їх не можна перевести в інше положення, а те, що цей перевід зустріне супротив. Важливо, щоб цей супротив створювала вся рука (від кінчиків пальців до плеча). Руки на станку лежать так, щоб лікті були перед тілом, насправді дуже рідко можна натрапити на таку практику, але ми виходимо з логічної послідовності положення рук із партнером. Якщо проводити 30–40 хвилин біля станка з ліктями біля тіла та за межами зору, то потім важко вимагати від танцівників тримати руки перед собою. Коли танцівник тримається двома руками за станок, то руки повинні бути в такому ж положенні, як робиться обвідка за дві руки (партнер до партнера обличчям), коли танцівник тримається однією рукою, то рука в положенні «партнер веде партнерку» (як у полонезі або мазурці) (Серебренников, 1979: 41, 42; МГАХ). Також важливим і відмінним від того, що написано в багатьох книжках із класичного танцю, кисть руки на станку рухома (мобільна), вона змінює свою точку тримання при *port de bras*, особливо з прогином уперед, під час підняття ноги назад, особливо в *penche*. Коли руки перебувають у навчальному процесі (сценічне або танцювальне положення, особливо рук, завжди більш вільне та свободне від прийнятих навчальних канонів) перед тілом, «перед собою» танцівник може їх бачити, супроводжувати поглядом та контролювати.

Зайняти правильне положення *живота* допомагає вміння тримати «скобу» та рівний попереку (Безпаленко, 2014: 63). Як було зазначено вище, під час відпрацювання рівного попереку, лежачи на спині, живіт утворює «яму» (відчуття, ніби живіт ковтнули), при цьому дуже важливо, щоб м'язи живота були розслаблені та дихання було вільним. У положенні тіла стоячи відчуття живота, який ніби ковтнули, зберігається. Виходить, що живіт тримається м'язами попереку.

Також живіт треба розтягнути і, враховуючи прийняте положення «скоби», виходить, що крайні м'язи живота знизу та зверху тягнуться одне до одного, а серединні м'язи живота прагнуть розтягнутись, утворюючи антагонізм. Часто можна почути зауваження танцівнику «втягни живіт». Здебільшого, це зауваження не працює. Ураховуючи все вищесказане, правильнішим буде зауваження «підтягнути живіт», а всі м'язи живота спереду та по боках, м'язи попереку будуть перебувати в уявному корсеті.

Положення *грудної клітки* довершує положення живота та верхньої частини спини. Грудна клітка штовхається по діагоналі вперед та наверх, при цьому допомагає розтягувати живіт та розкривати плечі. Утворюється протихід: ребра тягнуться вниз на видих, утворюючи «скобу», лопатки тягнуться вниз, грудна клітка наверх та вперед, ці м'язи стають антагоністами.

Правильне положення *ший та голови*, помилки розповсюджені в танцівників в положенні голови та їх виправлення більш детально описані в статті автора «Педагогічний досвід учнів В. Вичегжаніна у системі формування основ класичного танцю: голова (частина перша)», тому в цій статті подані основні правила (Безпаленко, 2017). Вище вже було сказано, що хребет повинен бути рівним (притиснутим до стіни) і тільки шийні хребці не прилягають до стіни, а перебувають трошки попереду. Але задня частина ший (верхня частина трапецієподібного м'язу) перебуває в постійному штовханні назад та прагне притиснути шийні хребці до стіни доти, поки передні м'язи ший будуть гарні та не будуть утворювати подвійне підборіддя (Безпаленко, 2017: 107). Передні шийні м'язи розтягуються, піднімаючи підборіддя. Передні та задні шийні м'язи постійно перебувають у цьому протистоянні та тягнуться наверх без надмірного та видимого напруження.

Щоб довершити підтягнення всього тіла наверх та зайняти правильне положення голови en face, найліпше позайматись із місяць із картоною на голові (Безпаленко, 2017: 106). Можна використовувати картонку 25 на 25 сантиметрів і 4 сантиметри завтовшки або одноразові стаканчики (що дуже подобається дітям та дозволяє тим танцівникам, які на початках не можуть втримати предмет на голові, перевернути стаканчик верх дном для більшої стійкості). Зрозуміло, що час, поки ми вчимо голову зайняти правильне положення, учні заплітають волосся в нижню дуплюку. Відчуття має бути таким, ніби все тіло в точці маківки штовхається наверх. Для того, щоб допомогти відчутти це постійне штовхання наверх,

викладач тисне своєю рукою на маківку учня вниз, відчуваючи штовхання учня наверх, але в межах неперенапруження м'язів ший та обличчя. Коли учні з картоною на голові почнуть вільно ходити, присідати, навіть крутитись та стрибати, викладачеві залишиться нагадувати про постійне штовхання наверх.

Ще одна вправа для відчуття учнем штовхання наверх – викладач кладе свою руку на спину вихованця, підійшовши до нього збоку. Рука викладача від ліктя до зап'ястя має збігатись із хребтом учня і віддавати вагу тілу. Великий та середній пальці повинні взяти потиличну кістку за нижні виступи (їх легко знайти), голова ніби перебуває на підставці, тримаючи лікоть на хребті, тягнемо голову доверху.

Ця вправа дає можливість збагнути відчуття розтягнення хребта, почуття політності тіла та виправити бажання тягнути голову вперед (Безпаленко, 2017: 106, 107).

Виставити правильне положення голови в ерауlement також допомагають руки викладача. Викладач, як і в попередній вправі, підійшовши з боку учня, кладе одну руку на спину, щільно притискаючи її до хребта, особливо лікоть, тільки тепер долоня кладеться на щоку, інша рука кладеться так само, тільки спереду, рука щільно притискається до тіла та лікоть – до сонячного сплетіння, долоня кладеться на іншу щоку. Долоні розміщуються на щоках та вухах. Викладач повертає голову підборіддям та носом до середньої лінії плеча учня. Руки викладача повинні стати паралельно одна одній. Як і в попередній вправі, тягнемо голову наверх, розтягуючи хребет, надаючи тілу політності (Безпаленко, 2017: 108).

Наступним кроком для правильного положення голови, а також направлення погляду є розуміння паралельності ліній. Коли ми дивимось перед собою, тобто en face, у нас є чотири паралельні лінії: лінія підлоги, лінія підборіддя, лінія носа та лінія очей (в arabesques, лінія підлоги заміняється рукою, що перебуває попереду). Злагоджений вигляд танцівника можливий тільки за умов збереження цих паралельних ліній. Гарним прикладом, який ілюструє непаралельність, є косоокість під час повертання голови ерауlement; особа не доходить підборіддям до середньої лінії плеча (проміжне положення голови), але очима дивиться у бік правильного ерауlement. Також людина може заковувати очі до верху або дивитись униз, але не туди, куди показує її ніс, що заважає гармонійному сприйняттю цієї людини (Безпаленко, 2017: 108). І взагалі, жодні «заглядання» в бік повороту або нахилу голови є неприпустимими (Тарасов, 1981: 113).

При положенні голови enroulement з рукою в третій позиції голова повернута підборіддям та носом до середньої лінії плеча, рука ділить обличчя навпіл. Отже, якщо ми стоїмо біля станка за одну руку, рука в третій позиції перекриває наше обличчя. Лікоть розміщується напроти носа, і погляд спрямований через передню частину ліктя вдаль, ніби відштовхуючись поглядом від ліктя (Безпаленко, 2017: 109]. Тобто в положенні enroulement лінії підборіддя, носу та очей стають вищими на градусів десять (підводиться щодо лінії підлоги) від їх положення en face.

Висновки. Отже, враховуючи аспекти, що найбільше впливають на технологію викладання класичного танцю у вищому навчальному закладі, важливим є виокремлення таких фундаментальних понять про тіло танцівника, як положення ніг, паху, попереку, живота, грудної клітки, лопаток та плечей, рук, шиї та голови. У першій позиції ніг потрібно пам'ятати, що з'єднані верхні м'язи ніг та коліна набагато важливіші ніж з'єднані п'ятки, на початках перша позиція ніг вільна, щоб виворотне положення стоп було правильним та не травмувальним і щоб навчитись тримати «взйом» та щільно притиснуті до підлоги пальці ніг. Ноги вивертаються по всій довжині завдяки триманню

«взйому», постійному вивертанню м'язів ніг на зовні та рівному паху. Поперек перебуває в рівному положенні за допомогою рівного положення паху, куприка, що перебуває над п'ятами та м'язів живота. Живіт тримається м'язами попереку, він підтягнутий та утворює антагонізм «скобою» та розтягненням своїх м'язів. Лопатки тягнуться вниз, розтягнуті в довжину від центру та не стирчать, не обманути правильне положення лопаток та напруження м'язів спини допомагає тримання «скоби» та праця на видих. Плечі розкриті. Грудна клітка штовхається по діагоналі вперед та наверх. Руки відчуються та працюють від лопаток до кінчиків пальців, вони сильні та розміщуються попереду тіла. Шия та голова довершують відчуття розтягнутості та витягування тіла наверх, лінія підборіддя, носа та очей завжди паралельні. Ці фундаментальні поняття про положення тіла є важливими для танцівників класичної хореографії, але ще більш важливішими вони є для танцівників, які не займаються класичним танцем із дитинства та не мають щоденних спеціальних фізичних даних, користуються класичною хореографією як основою та допоміжним елементом для професійного зростання у своєму виді хореографії, зокрема, у вищому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базарова Н., Мей В. Азбука классического танца : учебно-мет. пособ. Санкт-Петербург : Искусство, 1983. 207 с.
2. Безпаленко Ю., Іващишин А. Педагогічний досвід учнів Вичегжаніна В.А. у системі формування основ класичного танцю: голова (частина перша). *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 2. С. 104–110.
3. Безпаленко Ю., Горбачук Г. Педагогічний досвід Володимира Андрійовича Вичегжаніна у системі формування основ класичного танцю. *Вісник Львівського університету* : зб. наук. праць. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 14. С. 62–65.
4. Березова Г. Класичний танець у дитячих хореографічних колективах. Київ : Музична Україна, 1990. 256 с.
5. Ваганова А. Основы классического танца. Санкт-Петербург : Лань, 2000. 192 с.
6. Серебренников Н. Поддержка в дуэтом танце : учебно-мет. пособ. Санкт-Петербург : Искусство, 1979. 151 с.
7. Тарасов Н. Классический танец. Школа мужского исполнительства : учебно-мет. пособ. Москва : Искусство, 1981. 479 с.
8. Цветкова Л. Методика викладання класичного танцю : підручник. Київ : Альтерпрес, 2007. 324 с.
9. Балетные педагоги. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tBnxSPAzIn0> (дата звернення: 10.10.2021)
10. Заняття с детьми с иксовыми ногами (А. Никифорова, педагог новосибирского хореографического училища, заслуженный учитель РСФСР). Апрель 2012 г. URL: https://www.liveinternet.ru/users/anna_bale/post215636281/ (дата звернення: 10.10.2021)
11. Илзе Лиэпа «Мой балет» раздел: Асаф Мессерер (1903–1992). URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=73175&p=37#gl_23 (дата звернення: 10.10.2021)
12. МГАХ. «Полонез-мазурка» 3 кл. (муз. А. Ашкенази). Историко-бытовой танец. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=h96vY67qFUg> (дата звернення: 10.10.2021)
13. М'язи нижньої кінцівки. Фасції і топографія нижньої кінцівки. URL : <https://anatom.ua/basis/text/all/1-27/> (дата звернення: 10.10.2021)
14. 6 мифов о балете, которые пора забыть. URL: <https://bit.ua/2018/11/ballet-myths/> (дата звернення: 10.10.2021)
15. Misty Copeland | Revolution. URL: https://www.youtube.com/watch?v=PTdeXwZY_sl (дата звернення: 10.10.2021)
16. [ENG CC] PLIE ПЛИЕ Правила исполнения | Подробно Про Балет. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fOyMTOoSAMU> (дата звернення: 10.10.2021)

REFERENCES

1. Bazarova N., Mey V. *Azbuka klassicheskogo tantsa : uchebno-met. posob. [ABC of classical dance]*. Sankt-Peterburg : Iskusstvo, 1983. – 207 p. [in Russian].
2. Bezpalenko Yu., Ivashchynshyn A. *Pedahohichniy dosvid uchniv Vychehzhhanina V. A. u systemi formuvannya osnov klasychnoho tantsiu: holova (chastyna persha). [Pedagogical experience of students of Vychehzhhanin V. A. in the system of formation of bases of classical dance: chairman (part one)]*. Aktualni pytannya humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / red.-upor. V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria. Drohobych : Posvit, 2017. – Vyp. 2 – Pp. 104–110. [in Ukrainian].
3. Bezpalenko Yu., Horbachuk H. *Pedahohichniy dosvid Volodymyra Andriiovycha Vychehzhhanina u systemi formuvannya osnov klasychnoho tantsiu. [Pedagogical experience of Volodymyr Andriiovych Vychehzhhanin in the system of forming the foundations of classical dance]*. Visnyk Lvivskoho universytetu : zb. nauk. prats. Lviv : LNU im. I. Franka, 2014. – Vyp. 14 – Pp. 62–65. [in Ukrainian].
4. Berezova H. *Klasychnyi tanets u dytyachykh khoreorafichnykh kolektyvakh. [Classical dance in children's choreographic groups]*. Kyiv : Muzychna Ukraina, 1990. – 256 p. [in Ukrainian].
5. Vaganova A. *Osnovy klassicheskogo tantsa. [The basics of classical dance]*. Sankt-Peterburg : Lan, 2000. – 192 p. [in Russian].
6. Serebrennikov N. *Podderzhka v duetnom tantse : uchebno-met. posob. [Duet dance support]*. Sankt-Peterburg : Iskusstvo, 1979. – 151 p. [in Russian].
7. Tarasov N. *Klassicheskiiy tanets. Shkola muzhskogo ispolnitelstva : : uchebno-met. posob. [Classical dance. School of male performance]*. Moskva : Iskusstvo, 1981. – 479 p. [in Russian].
8. Tsvietkova L. *Metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu : pidruchnyk. [Methods of teaching classical dance]*. Kyiv : Alterpres, 2007. – 324 p. [in Ukrainian].
9. *Baletnye pedahohy. [Ballet teachers]*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tBnxSPAz1n0> [in Russian].
10. *Zanyatiya s detmi s iksovyimi nogami (A. Nikiforova, pedagog novosibirskogo horeograficheskogo uchilischa, zasluzhennyiy uchitel RSFSR. April 2012. [Activities with children with X legs]*. URL : https://www.liveinternet.ru/users/anna_bale/post215636281/ [in Russian].
11. *Ilze Liepa «Moy balet» razdel: Asaf Messerer (1903–1992). [Ilze Liepa “My ballet”]*. URL : http://loveread.ec/read_book.php?id=73175&p=37#gl_23 [in Russian].
12. *MGAH. «Polonez-mazurka» 3 kl. (muz. A. Ashkenazi). Istoriko-bytovoy tanets. [Historical and everyday dance]*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=h96vY67qFUg> [in Russian].
13. *Miazy nyzhnoi kintsivky. Fastii i topohrafiia nyzhnoi kintsivky. [Lower limb muscles]*. URL : <https://anatom.ua/basis/text/all/1-27/> [in Ukrainian].
14. *6 mifov o balete, kotoryie pora zabyit. [6 ballet myths to forget]*. URL : <https://bit.ua/2018/11/ballet-myths/> [in Russian].
15. *Misty Copeland | Revolution*. URL : https://www.youtube.com/watch?v=PTdeXwZY_sl
16. *[ENG CC] PLIÉ PLYE Pravyla yspolneniya | Podrobno Pro Balet. [PLIE Rules of execution | Ballet Detail]*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=fOyMTOoSAmU>

УДК 026.06:004.352

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-6>

Лариса БУТКО,

orcid.org/0000-0002-8817-3381

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) larysabutko@gmail.com

Дар'я ВАСИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9052-8287

старший викладач кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) dvoloshka05@gmail.com

Катерина РАЗНО,

orcid.org/0000-0001-9294-2959

студентка II курсу факультету права, гуманітарних і соціальних наук

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) katerinarazno@gmail.com

ОЦИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТНОГО ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЗАСІБ ЇЇ РЕБРЕНДИНГУ

Активні зміни, що відбуваються в українському суспільстві в XXI ст., суттєво впливають на сферу культури, зокрема, в питаннях її менеджменту. Культурні інститути, серед яких особливе місце посідає бібліотека як провідна інформаційна установа з розгалуженою мережею, потребують оптимізації й модернізації системи управління.

Бібліотеки України є базовим елементом культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури держави. Вони важливі для розвитку інформаційної та мовної культури суспільства, патріотичного, правового та екологічного виховання, формування стійкого інтересу до вивчення та розуміння національної історії та культури.

Отже, вміле поєднання традиційних та інноваційних підходів у менеджменті бібліотеки, її ребрендинг сприятимуть тому, що бібліотечна організація не втратить монополістичної позиції на ринку інформаційних послуг, дозволяючи забезпечувати потреби різних груп споживачів інформації, а також в аспекті загальносвітових тенденцій зможе монетизувати послуги, надаючи своєму продукту споживчої цінності.

Одним із надважливих завдань менеджменту бібліотеки в аспекті її ребрендингу є цифровізація бібліотечної установи в межах загальнодержавної політики, що реалізується в таких напрямках діяльності, як обслуговування читачів, маркетингова діяльність, трансформація інформаційного ресурсу менеджменту тощо. Цифровізація сприяє покращенню якості обслуговування, підвищенню швидкості обслуговування та розширенню асортименту послуг.

Важливим складником цифровізації бібліотеки є оцифрування її документного фонду, що сприятиме його збереженню та максимальному задоволенню інформаційних потреб сучасного споживача і, як наслідок, дозволить бібліотеці зберегти позиції монополіста на інформаційному ринку.

Цей процес характеризується кількома групами проблем (кадровими, фінансовими, технічними), вирішення яких і дозволить менеджменту бібліотеки забезпечити унікальне місце бібліотечної установи на ринку інформаційних послуг.

Ключові слова: бібліотека, менеджмент, ребрендинг, цифровізація, оцифрування, бібліотечний фонд.

Larysa BUTKO,*orcid.org/0000-0002-8817-3381**Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) larysabutko@gmail.com***Daria VASYLENKO,***orcid.org/0000-0001-9052-8287**Senior Lecturer at the Department of Humanities, Culture and Arts
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) dvoloshka05@gmail.com***Kateryna RAZNO,***orcid.org/0000-0001-9294-2959**second-year student of the Faculty of Law, Humanities and Social Sciences
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) katerinarazno@gmail.com*

DIGITALIZATION OF THE LIBRARY DOCUMENTARY FUND AS A KEY MEANS OF ITS REBRANDING

Active changes taking place in Ukrainian society in the XXI century have significantly affected the sphere of culture, including its management. Cultural institutions, among which the library has a special place as a leading information institution with an extensive network, need to optimize and modernize the management system.

Libraries of Ukraine are a basic element of cultural, scientific, educational, information infrastructure of the state. They are important for the development of information and language culture of society, patriotic, legal and environmental education, the formation of a lasting interest in the study and understanding of national history and culture.

Therefore, a skillful combination of traditional and innovative approaches in library management, its rebranding will help ensure that the library organization does not lose its monopolistic position in the ring of information services, allowing to meet the needs of different groups of consumers, moreover, in terms of global trends consumer value.

One of the most important tasks of library management in terms of its rebranding is the digitalization of the library within the national policy, implemented in such areas as reader service, marketing activities, transformation of management information resources, etc. Digitization improves service quality, increasing speed range of services.

An important component of digitalization of the library is the digitization of its documentary fund, which will contribute to its preservation and maximum satisfaction of information needs of modern consumers and, consequently, will allow the library to maintain a monopoly position in the information market. This process is characterized by several groups of problems: personnel, financial, technical, the solution of which will allow the library management to ensure a unique place of the library in the market of information services.

Key words: *library, management, rebranding, digitization, library fund.*

Постановка проблеми. Перед менеджментом сучасних бібліотек сьогодні висунуло багаточільові завдання, що викликають дискусії як серед наукової спільноти, так і серед практиків бібліотечної справи, адже бібліотеки України відстають від швидкоплинних вимог і загальносвітових тенденцій. Усі ці завдання зумовлюють прагнення досягти найактуальнішої для сучасного інституту бібліотеки мети – трансформувати класичну бібліотеку, перетворивши її на сучасний соціокультурний та інформаційний інститут нового типу, який був би цікавим для суспільства. Тобто можемо говорити про актуальність ребрендингу бібліотеки як процесу її ресайлінгу, редизайну та репозиціонування.

Зрозуміло, що, окрім сучасного політико-економічного та соціального підґрунтя цієї проблеми, критичну ситуацію традиційної бібліотечної системи

зумовлюють нові способи передавання інформації, хоча, з іншого боку, вони ж спричиняють і революційні зміни в способах читання книги (Tennenhouse, 2016). Саме вони й сприяли усуненню необхідності в бібліотеках старого типу. Консервативні традиційні бібліотеки з архаїчним підходом до доступу до своїх фондів утрачають статус загребуваної суспільством установи, що зумовлює виникнення широких поглядів на соціокультурну природу бібліотеки, ідеї перетворення на дозвілльєвий центр, інноваційну просвітницьку територію, центр живого спілкування, зустрічей тощо.

На нашу думку, у жодному разі не слід заперечувати традиційний підхід до розуміння сутності бібліотеки та її природи як основного інформаційного центру. Уміле поєднання традиційних та інноваційних підходів у стратегічному менеджменті

бібліотеки, тобто компроміс між традиціоналізмом і новаторством, сприятиме багатовекторності її розвитку, її гнучкості та адаптивності.

Одним з основних напрямів державної політики у сфері бібліотек є цифровізація, що сприяє перетворенню бібліотек на сучасні хаби цифрової освіти та забезпеченню можливості відвідувачам безкоштовно опанувати цифрові навички (Проект Мінцифри та FAVBET..., 2021).

Щодо цього необхідно в аспекті загальної тенденції цифровізації бібліотеки як пріоритетного напрямку бібліотечного менеджменту пришвидшити процес оцифрування документного фонду бібліотек, що полегшить користувачам доступ до необхідних документів, пришвидшить обслуговування читачів та дозволить забезпечити збереженість документів як основного продукту бібліотеки з високою споживчою цінністю.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку культурологічних та економічних наук спостерігається постійний інтерес до менеджменту сфери культури з урахуванням її різноплановості, адже в цій галузі не є можливими прямолінійні, зумовлені суто економічною вигодою рішення. Тому управління соціокультурною сферою має багатопланову специфіку порівняно з іншими видами соціального управління (С. А. Касаткіна, Н. Котлер, Ф. Котлер, В. Котлер та інші).

Особливої актуальності набувають наукові розвідки з питань ребрендингу організацій соціокультурної сфери з огляду на необхідність адаптації цих структур відповідно до вимог сучасного споживача соціокультурного продукту та послуг (В. М. Антонва, К. О. Вакурова, Ю. А. Кірсанова, І. Френкель, Дж. Фрумкін та інші).

Менеджмент бібліотечної установи в умовах її трансформаційних змін та інноваційних векторів її розвитку є предметом пильної уваги як зарубіжних, так і українських дослідників (П. Брофі, С. А. Кумар, З. Лі, Дж. К. Маттеус, З. А. Мец, С. І. Барабаш, О. М. Бруй, Т. Вилегжаніна, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Ю. А. Горшков, І.Ю. Давидова, Г. В. Шемаєва та інші).

Не залишаються осторонь уваги науковців і такі важливі питання розвитку бібліотеки, як її цифровізація та оцифрування її документного фонду (О. О. Будецька, Ж. Мина, Н. П. Пасмор, М. Шевченко, С. Шульженко, У. Ярکا, В. М. Ярмолевич та інші).

Проте активного розвитку, на нашу думку, сьогодні потребує розгляд питання оцифрування бібліотечного

фонду як засобу ребрендингу бібліотеки, тобто того важеля, що зумовить трансформацію цієї установи, її перетворення на сучасний інформаційний інститут, який буде актуальним та підвищить цінність інформації як споживчого продукту.

Метою статті є дослідження практичних аспектів оцифрування документного фонду бібліотеки щодо її цифровізації як засобу ребрендингу.

Вклад основного матеріалу. Традиційним завданням бібліотеки (як найбільшого інформаційного інституту) є формування бібліотечного фонду, тобто збирання, генерування та зберігання інформації. До того ж слід зазначити, що й сьогодні її головна місія не змінилася. Проте відбулися кардинальні зміни умов, у яких провадить свою діяльність бібліотека, що викликає потребу в актуалізації уваги менеджменту бібліотеки саме них, адже це й забезпечить актуальність, гнучкість та продуктивність бібліотеки як інформаційного інституту нового типу.

Умови, у яких провадить діяльність сучасна бібліотека, досить складні: значне збільшення обсягів інформації, зниження якості інформації, її спрощеність, нефільтрованість, збільшення потреби суспільства в інформації, трансформація споживача послуг бібліотеки, старіння бібліотечного фонду, оптимізація та модернізація бібліотечної мережі, нерозробленість нормативно-правової системи, цифровізація суспільства (рис. 1).

Рис. 1. Умови, у яких провадить діяльність сучасна бібліотека

Процеси науково-технічного прогресу у XXI столітті сприяли формуванню державної стратегії загальної цифровізації країни. З упровадженням інноваційних цифрових технологій у роботу інформаційних установ держава та суспільство матимуть можливість розширити доступ до інформаційної бази, а використання сучасних методів допоможе їм отримувати найбільш об'єктивну та достовірну інформацію [Vasulyenko, Butko, Salem, 2021: 8].

У сучасному світі увага акцентується на тому, що доступ до інформації та навички її ефективного використання необхідні для стійкого світового розвитку. А бібліотеки поряд з іншими інформаційними посередниками мають навички та ресурси, щоб допомогти урядам, установам та окремим особам спілкуватися, організовувати, структурувати та розуміти дані, які мають вирішальне значення для розвитку. Тому сьогодні необхідно надати охорону та забезпечити постійний доступ громадськості до культурної спадщини, урядових архівів та інформації за допомогою управління бібліотеками як установами громадської спадщини (Lyon Declaration..., 2014).

Наша держава гарантує забезпечення безоплатного доступу до інформації та культурних благ, що збираються та зберігаються бібліотеками, зокрема, шляхом широкого використання інформаційних технологій у сфері бібліотечної справи, упровадження автоматизованих бібліотечних інформаційних систем (Проект закону України, 2021; Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2016).

Не можна не погодитися з тим, що трансформація інформаційного масиву в цифрову систему зумовила зміни всієї системи інформаційних комунікацій. Інтернет забезпечує можливість безкоштовного доступу в режимі 24/7 до колосального обсягу даних. Сучасний читач економить час, повинен більше часу приділяти роботі, підвищується рівень інтенсифікації часу на роботі. Можна говорити про кліповість свідомості потенційного споживача бібліотечних послуг, тобто зацікавленість лише у короткій відповіді на питання. Виникли поняття цифрових аборигенів, цифрових тубільців як корінних представників епохи цифровізації, тобто покоління людей, які виростили після цифрової революції і, як наслідок, мають інше мислення та інший підхід до обробки інформації. На думку М. Пренскі, цифрові аборигени багатозадачні, інтерактивні, прагнуть надшвидко отримати інформацію, сприймають тільки головне, саму суть повідомлення, постійно прагнуть до самовдосконалення, саморозвитку, самостійного створення інформаційного продукту (Prensky, 2001).

Зазначене й зумовило якісно інші можливості для професійного інформаційного обслугову-

вання, чим і скористалися як різні інформаційні організації, так і окремі особи, що створюють конкуренцію для сучасної бібліотеки як інформаційного інституту та монополіста у сфері надання інформаційних послуг (створюються інтернет-колекції, наукові репозиторії тощо).

У таких складних конкурентних умовах бібліотека має не лише залишитися на плаву, а й розвиватися, тобто повинна віднайти своє унікальне місце в системі масових комунікацій, надаючи такі послуги, які не змогли б надавати інші організації.

Однією з умов зазначеного є оцифрування, віртуалізація документного фонду бібліотеки, який є унікальним та затребуваним, до того ж невинно старішає.

Цей процес характеризується кількома групами проблем (кадровими, фінансовими, технічними), вирішення яких дозволить менеджменту бібліотеки забезпечити унікальне місце бібліотечної установи на ринку інформаційних послуг (Табл.).

Звичайно, старовинні фоліанти, бібліографічні раритети не можна повноцінно зберегти як цифрової копії, таким способом не можна передати фактури паперу, художню цінність ілюстрацій, переливи світла на пергаменті тощо. Але в інших випадках документ – це інформаційне джерело.

Зрозуміло, що сьогодні зберігається інтерес до друкованої книги та інших видань або й підвищується, особливо в умовах пандемії. До того ж спостерігається систематичне підвищення цін на книги та журнали, що також привертає до бібліотеки традиційного читача. Не можна не погодитися з думкою, що залишиться традиційний читач, не готовий до технологічних нововведень. Загалом, споживач повинен мати вибір між традиційним документом та його електронною копією.

Висновки. Отже, оцифрування документів – складний, трудомісткий, ресурсно- та енерговитратний процес, що передбачає створення якісної електронної версії документа, який виключає будь-яку можливість втрати інформаційної цінності документа та зниження його читабельності. Є різні види документів, кожен із яких потребує індивідуального підходу, це досить трудомістка інтелектуальна робота. Бібліотека як основний фундаментальний інститут є «утримувачем» величезних масивів багатоаспектної інформації в традиційному (текстовому) форматі, серед яких є рідкісні й унікальні документи, які можливо зберегти й поширити лише шляхом оцифрування. Саме переведення бібліотечного документного фонду в цифровий формат сприятиме збереженню статусу бібліотеки як флагмана інформаційних інститутів, виведенню її на новий рівень у сучасних економічних умовах, забезпечить її конкурентоздатність.

Типологія проблем оцифрування документів

Групи проблем	Види проблем	Шляхи вирішення
Кадрові	Нестача фахівців зі знанням сучасного програмного забезпечення та навичками роботи із засобами оцифрування документів	Залучення фахівців відповідної кваліфікації та перепідготовка бібліотечного персоналу
Фінансові	Відсутність спеціально обладнаних кабінетів та сучасної техніки	Участь бібліотек у різних програмах із фінансування та активна робота із залучення до співпраці потенційних донорів
Технічні	Вибір графічного формату для сканування	Використовують формати JPEG, TIFF, PNG: використання JPEG призводить до втрати та пошкодження інформації, TIFF краще використовувати для сканування текстових документів та зображень із великою глибиною кольору
	Подеколи низька чіткість відсканованих документів	Нечіткі контури знаків різного типу, розріджена щільність тощо. Використання здебільшого безкоштовної ліцензійної програми IrfanView, що має зручний інтерфейс. Найпоширеніші програми, що дозволяють більш повно використовувати можливості сканера, OCR CuneiForm, PaperScan, VueScan, BlindScanner.
	Необхідність постобробки відсканованих документів	Здебільшого реалізується шляхом використання графічного редактора Photoshop. Проте використовуються й Picture Manager, Microsoft Paint та ін. Безкоштовна програма FastStone Image Viewer дає можливість вирівнювати нахил рядків, приводити нестандартні сторінки до формату стандартних, зберігати документ у форматі pdf з одночасним стискуванням.
	Наявність кольорових дефектів	Тінь, що утворюється на сторінці, може зафарбовуватися, можуть виділятися кольорові плями й точки першоджерела, блакитнувате підсвічування літер, для позбавлення цього можна використовувати програми VueScan, PaperScan Free
	Необхідність оцифрування більшого за робочу поверхню сканера документа	Застосування графічного редактора Microsoft Paint, Photoshop дозволяє з'єднати документ, відсканований частинами
	Надвеликий об'єм копії	Програми FastStone Image Viewer OCR CuneiForm, Readiris Pro, PaperScan Free, RiDoc дозволяють значно зменшити об'єм копії
	Вичленування частини складного документа	Програми, що дозволяють редагувати частини тексту у форматі pdf Acrobat Reader DC, Edge, XChange Editor, PDFelement 7, ABBYY FineReader, PDFfill PDF Tools, SimpleOCR, Скан Крректор А4, Free PDF Editor, PaperScan Free
	Наявність глибоких тіней у місцях з'єднання сторінок	Використання кутових книжкових сканерів, у яких робоча скляна поверхня розміщена не в центрі, а продовжена до переднього краю, або сканерів із камерою з V-подібною коліскою та з V-подібним притискним склом для книги. Або ж під час посторінкового сканування звичайним сканером вкладати та перевертати книгу так, щоб потрібна сторінка завжди розташовувалася першою по ходу руху каретки сканера. Якщо книга сканується розворотом, то її потрібно укладати так, щоб каретка сканера одночасно проходила вздовж обох сторінок, тобто знизу сторінки та вгору. Оцифрування книг розворотом можливе з використанням сканера з розміром робочої поверхні не менше А3.
	Зниження зручності використання	Застосування технології fleer-book (електронні книги, що гортаються)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу» : проєкт закону України № 5002. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI04216A.html (дата звернення: 15.10.2021).
2. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text>. (дата звернення: 15.10.2021).
3. Цифровізація бібліотек : проєкт Мінцифри та FAVBET від 21 травня 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/proekt-mincifri-ta-favbet-cifrovizaciya-bibliotek-stav-najkrashchoyu-praktikoyu-vzayemodiyi-biznesu-z-derzhavoyu>. (дата звернення: 15.10.2021).
4. Vasylenko D., Butko L. & Salem D. The Archives Governance in Conditions of Archive Fund Digitization. *Socio-Cultural Management Journal*, 4 (1), 83–100.
5. Lyon Declaration on Access to Information and Development. URL: <https://www.lyondeclaration.org/content/pages/lyon-declaration.pdf>. (дата звернення: 15.10.2021).
6. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. Retrieved from. 2001. URL: <http://www.nnstoy.org/download/technology/Digital+Natives+-+Digital+Immigrants.pdf>. (дата звернення: 15.10.2021).
7. Tennenhouse E. MIT Researchers Develop a Camera that Reads Through Closed Books. *The Science Explorer*. September 19, 2016. Mode of access: <http://thescienceexplorer.com/technology/mit-researchers-develop-camera-reads-through-closed-books>. (дата звернення: 15.10.2021).

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do zakonu Ukrainy «Pro biblioteku i bibliotechnu spravu»: proiekt zakonu Ukrainy [On Amendments to the Law of Ukraine «About Library and Library Affairs»: Draft Law of Ukraine] № 5002. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI04216A.html [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku «Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy» : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 bereznia 2016 r. [About approval of Strategy of development of library business for the period till 2025 «Qualitative changes of libraries for maintenance of sustainable development of Ukraine»: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 23, 2016]. № 219-p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
3. Tsyfrovizatsiia bibliotek : Proiekt Mintsyfry ta FAVBET vid 21 travnia 2021 roku [Library Digitization: The Mincifier and FAVBET Project of 21 May 2021]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/proekt-mincifri-ta-favbet-cifrovizaciya-bibliotek-stav-najkrashchoyu-praktikoyu-vzayemodiyi-biznesu-z-derzhavoyu>. [in Ukrainian].
4. Vasylenko D., Butko L. & Salem D. The Archives Governance in Conditions of Archive Fund Digitization. *Socio-Cultural Management Journal*, 4 (1), 83–100.
5. Lyon Declaration on Access to Information and Development. URL: <https://www.lyondeclaration.org/content/pages/lyon-declaration.pdf>. (дата звернення: 15.10.2021).
6. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. Retrieved from. 2001. URL: <http://www.nnstoy.org/download/technology/Digital+Natives+-+Digital+Immigrants.pdf>. (дата звернення: 15.10.2021).
7. Tennenhouse E. MIT Researchers Develop a Camera that Reads Through Closed Books. *The Science Explorer*. September 19, 2016. Mode of access: <http://thescienceexplorer.com/technology/mit-researchers-develop-camera-reads-through-closed-books>. (дата звернення: 15.10.2021).

УДК 78.461; 78.35; 78.21

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-7>

Петро ВАКАЛЮК,

orcid.org/0000-0002-4544-1657

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри виконавського мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв Державного вищого навчального закладу

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

(Івано-Франківськ, Україна) *petrovakalyuk@gmail.com*

СОНАТИ ДЛЯ ТРУБИ МАУРІЦІО КАЦЦАТІ: ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НОВАТОРСТВО

У статті розглядаються сонати для труби, струнних і basso continuo op. 35 італійського композитора Мауріціо Каццаті в контексті інструментальної музики капели Сан-Петроніо, керівником якої Каццаті був із 1657 р. до 1671 р., і (ширше) в контексті болонської композиторської школи другої половини XVII століття. Мета статті – з'ясувати причини популярності творів для труби у композиторів капели Сан-Петроніо та визначити роль Мауріціо Каццаті у становленні жанрів церковної сонати і концерту для труби. Методологія дослідження спирається на історичний та аналітичний методи. Наукова новизна публікації зумовлюється відсутністю в українському музикознавстві досліджень, присвячених внеску в розвиток барокової сонати і концерту для труби болонської композиторської школи загалом та її засновника Мауріціо Каццаті зокрема. На основі детального огляду історико-культурного контексту, дослідження діяльності та творчості Мауріціо Каццаті й аналізу основних музично-виразових засобів його Сонат для труби op. 35 встановлюється, що з приходом Каццаті на посаду керівника капели Сан-Петроніо болонська школа починає розвивати власний характерний стиль, котрий відрізняє її від шкіл інших регіонів Італії. Акцент із вокальної музики переноситься на інструментальну, зокрема на жанри церковної сонати та концерту, де особливо виділяються кількісно і якісно композиції для труби. З'ясовується, що причиною, яка найбільше вплинула не лише на вибір композиторами болонської школи труби як улюбленого сольного інструменту, а й на перевагу концертної форми в їхніх творах, стали особливості акустики базиліки Св. Петронія. Саме Мауріціо Каццаті першим серед болонських композиторів звернувся до труби як інструмента, що солює. Його op. 35 став новим етапом у розвитку жанрів сонати і концерту для труби в Італії, а підвалини, закладені його діяльністю і творчістю, зумовили швидкий вихід болонської школи на європейську музичну арену.

Ключові слова: болонська школа, капела Сан-Петроніо, Мауріціо Каццаті, труба, соната для труби, концертна форма.

Petro VAKALYUK,

orcid.org/0000-0002-4544-1657

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Performing Arts

Educational-scientific Institute of arts State University "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University"

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *petrovakalyuk@gmail.com*

THE TRUMPET SONATAS BY MAURIZIO CAZZATI – TRADITION AND INNOVATION

The article views sonatas for trumpet, strings and basso continuo op. 35 by the Italian composer Maurizio Cazzati in the context of the instrumental music of the San Petronio Chapel, led by Cazzati from 1657 to 1671, and, more broadly, in the context of the Bologna School of Composition of the second half of the seventeenth century. The aim of this article is to find out the reasons for the popularity of trumpet works among the composers of the San Petronio chapel and to determine the role of Maurizio Cazzati in the formation of the genres of church sonata and trumpet concerto. The research methodology is based on historical and analytical methods. The scientific novelty of the publication is due to the lack of research in Ukrainian musicology on the contribution of the Bologna School of Composition in general and its founder Maurizio Cazzati in particular to the development of the baroque sonata and concerto for trumpet. Based on a detailed analysis of the historical and cultural context, a study of the activity and work of Maurizio Cazzati and an analysis of the main musical and expressive means of his trumpet Sonatas op. 35 it is stated that with the arrival of Cazzati at the helm of the Chapel of San Petronio, the Bologna School began to develop its own style, which distinguished it from schools in other regions of Italy. The accent is transferred from vocal to instrumental music, in particular to sonata and concert genres, where trumpet compositions are particularly distinguished by both quantity and quality. The peculiarities of the acoustics of the Basilica of San Petronio were the factors that most influenced the choice of the trumpet by the composers of the Bologna School as their favorite solo instrument and also the predominance of the concert form in their works. Maurizio Cazzati was the first Bologna composer to use the trumpet as a solo instrument. His op. 35 became a new stage in the development of the genres of sonata and trumpet concerto in Italy, and the foundations laid by his activities and work, led to the rapid entry of the Bologna school into the European music arena.

Key words: Bologna School, San Petronio Chapel, Maurizio Cazzati, trumpet, sonata for trumpet, concert form.

Постановка проблеми. Постать композитора Мауріціо Каццаті посідає чільне місце в панорамі італійських музикантів другої половини XVII століття. Його вважають засновником болонської композиторської школи, а його діяльність на посаді керівника капели Сан-Петроніо у Болоньї вивела місцевий виконавський та композиторський рівень на передові позиції в тогочасній Європі. Його твори були відомими Генрі Перселлу в Англії, а ім'я його фігурує у *Музичних мемуарах* англійського музиканта та біографа Роджера Норта. Творчість Каццаті започаткувала новий етап у розвитку італійської інструментальної музики. Найбільш далекоглядними щодо цього були його нововведення в жанрі церковної сонати, де він уперше серед болонських композиторів звертається до труби, що солує, давши поштовх до небувалого в Італії розквіту жанрів сонати, концерту та симфонії для труби і струнних. Зважаючи на це, виникає необхідність узагальнювального погляду на болонську композиторську школу як яскраве та неординарне явище італійського музичного мистецтва епохи бароко, в контексті якого актуальним видається дослідження діяльності та творчості Мауріціо Каццаті.

Аналіз досліджень. Особистість та творчість Мауріціо Каццаті наразі не ставали об'єктом детального вивчення українських музикознавців (майже не висвітлені в українському музикознавстві), окрім побіжних згадок у дисертації Г. Омельченко-Агаї Кухі (Омельченко-Агаї Кухі, 2020: 98) чи в монографії В. Апатського (Апатский, 2010: 173). У своїй статті автор спирається на роботи західноєвропейських дослідників, які можна поділити на декілька груп: публікації, що розглядають виконавські традиції у музичній капелі Сан-Петроніо (Berger, 1951; Hamm, Gallo, 1968; Orsen, 2013; Schnoebelen, 1969; Vanscheeuwijck, 2003), біографічно-аналітичні розвідки життя та творчості Мауріціо Каццаті (Kübler et al., 1994; Schnoebelen, 1971) та дослідження, присвячені проблемі виконавства на трубі в епоху бароко (Smithers, 1988), куди можна зарахувати і працю російського музикознавця С. Проскуріна (Проскурин, 2005).

Мета статті – визначити причини феномену популярності труби серед композиторів болонської школи та охарактеризувати початковий етап становлення церковної сонати для труби, що солує, і струнних у болонських композиторів, представлений сонатами Мауріціо Каццаті.

Виклад основного матеріалу. Капелі Сан-Петроніо належить особливе місце серед музичних осередків Італії XVII–XVIII століть. Заснована в 1436 році папою Євгенієм IV як школа церков-

ного співу при базиліці Св. Петронія у Болоньї на початках вона обмежувалася 8–14 співаками та керівником хору. До 1560 року склад її розширюється внаслідок уведення струнних музичних інструментів та органу. Однією з найважливіших подій того періоду стала участь капели у церемонії інкоронації імператора Священної Римської Імперії Карла V у базиліці Св. Петронія (1530).

Уже в перші століття своєї діяльності капела утверджується на італійській музичній арені завдяки активним пошукам новаторських засобів у сфері церковної музики. Із призначенням у 1657 році на посаду музичного директора Мауріціо Каццаті (Maurizio Cazzati, 1616–1678) розпочинається «золоте» століття капели: урочисті музичні дійства, в яких задіювалося до 180 учасників, рівень виконавців, серед яких слід згадати Джованні Батиста Віталі (Giovanni Battista Vitali), Доменіко Гарбієллі (Domenico Gabrielli), Джованні Бонончіні (Giovanni Bononcini), Арканджело Кореллі (Arcangelo Corelli), Джузеппе Тореллі (Giuseppe Torelli), сприяють швидкому розповсюдженню її слави по всій Європі. Саме в цей час формуються характерні особливості музичного стилю капели – монументального театральнo-драматичного стилю літургійної музики, поєданого з вишуканою вокальною технікою.

Композитори болонської капели багато і плідно експериментують у сфері інструментальної музики, долучаючись до створення нових форм і жанрів, серед яких виділяються церковна соната і сольний концерт для труби. Особливо вражає несподівано численний репертуар музики для струнних інструментальних ансамблів з однією чи більше трубами, написаної протягом трьох десятиліть композиторами болонської школи (від перших сонат Мауріціо Каццаті, виданих у 1665 році, до тимчасового розпуску оркестру капели Сан-Петроніо в 1695 році). В архівах Сан-Петроніо зберігаються 83 рукописи інструментальних композицій цього періоду для труби. Із них 33 написані для однієї труби, 45 – для двох і 5 – для чотирьох труб (Smithers, 1988: 100). Тут варто згадати 6 сонат для труби, струнного ансамблю і *basso continuo* Доменіко Гарбієллі, Сонати для труби і струнних, а також для двох труб, струнних і *basso continuo* Джузеппе Марія Яккіні (Giuseppe Maria Jacchini), особливо симфонії, сонати та концерти (разом 42!) для однієї, двох чи чотирьох труб, струнних і *basso continuo* Джузеппе Тореллі. Переважно терміни симфонія, концерт і соната не передбачали особливої різниці у формальній побудові твору і використовувалися композиторами як взаємозамінні, хоча у більшості

партитур із назвою соната фігурує переважно одна труба, а в симфоніях і концертах – дві чи більше (Orsen, 2013: 6). Фактична відсутність у зазначений період зразків подібної комбінації інструментів в інших регіонах указує на Болонью як на єдиний центр поширення цього жанру в Італії. Це дало підставу багатьом музикознавцям (Kübler et al., 1994; Orsen, 2013; Schnoebelen, 1969; Smithers, 1988) визнавати «абсолютне лідерство Болоньї в італійській інструментальній музиці» другої половини XVII століття (Проскурин, 2005: 21).

Викликає подив, що протягом зазначеного тридцятиліття «тільки Болонья (а в Болоньї, ймовірно, тільки Сан-Петроніо) так наполегливо культивувала концертну музику для труб і струнних» (Berger, 1951: 367). Феномен такої популярності труби серед композиторів болонської школи більшість дослідників пояснюють масштабами й особливостями акустики базиліки Св. Петронія (Проскурин, 2005; Kübler, 1994; Orsen, 2013; Schnoebelen, 1969; Vanscheeuwijck, 2003).

За початковим планом базиліка мала стати наймонументальнішою на той час церквою в усьому християнському світі. Хоча грандіозний задум архітектора Ардуїно Аррігуцці (Arduino Arriguzzi) і не був реалізований, Сан Петроніо є однією з найбільших церков в Італії й, безумовно, найвеличнішою у Болоньї. Розміри базиліки (132 метри довжина, 60 – ширина, 44 – висота склепінь) та особливості її будови ставлять специфічні акустичні проблеми перед композиторами та виконавцями. Абсида і хори в сучасному вигляді були закінчені в 1660 році – незадовго після приходу Мауріціо Каццаті на посаду музичного керівника капели Сан Петроніо. Інструментальний ансамбль під час концертів розташовувався в абсиді на спеціально збудованій платформі поміж двома органами, що могла вміщати від 80 до 100 музикантів. Таким чином, внутрішній простір базиліки поділявся на два цілком відмінні за акустичними характеристиками середовища: акустично замкнуте майже ідеальне резонансне приміщення абсиди та просторий відкритий неф, де звуки накладалися і змішувалися внаслідок ефекту реверберації.

Бельгійський дослідник Марк Ваншевейк (Marc Vanscheeuwijck) установив, що тривалість реверберації у нефі базиліки становить 12 секунд у порожньому приміщенні (Vanscheeuwijck, 2003: 60). Ураховуючи те, що у XVII столітті під час святкувань у базиліці збиралося до 6–9 тисяч слухачів, а для кращого поглинання звуку стіни завішувалися портьєрами та гобеленами, він визначив, що тривалість реверберації в заповненому приміщенні мала становити 9,6 секунди (Vanscheeuwijck, 2003: 60). Таке

акустичне середовище є більш сприятливим для інструментів із високою частотою звукових коливань: якщо звуки труби розповсюджувалися у стінах базиліки безперешкодно, то звуки, наприклад, скрипки майже повністю поглиналися. За подібних умов вмiле використання і поєднання різних музичних інструментів було однією з основних вимог успішного виконання твору. Падре Мартіні у листі до свого вчителя Джакомо Антоніо Перті (Giacomo Antonio Pertì) зазначає, що акустика «колегіальної церкви Св. Петронія <...> здатна підкреслити переваги чудових і досконалих композицій, як і виявити недоліки поганих» (Schnoebelen, 1969: 41). Визначальною щодо цього для подальшого розвитку болонської композиторської школи стала творчість Мауріціо Каццаті, котрий уперше звернувся до труби, що солює, якості якої ідеально відповідали акустичним вимогам базиліки Св. Петроніо, у поєднанні зі струнним ансамблем, до якого задля врівноваження звукового ефекту обов'язково долучалися інструменти низьких регістрів (у сонатах Каццаті це тiorба (або контрабас) і орган).

Вплив Мауріціо Каццаті на болонську музику був безсумнівним, проте його неординарна особистість неоднозначно сприймалась метрами болонського музичного товариства. Перш ніж переїхати до Болоньї, він обіймав посади органіста церкви Сант-Андреа в Мантуї, капельмейстра при дворі герцога Сабб'їонети Ніколо Гондзага (Nicolò Gonzaga) в Боццоло та хорового диригента при соборах Феррари і Бергамо. Певний час мав намір переїхати на службу у Венецію, де були опубліковані деякі його твори. Авторитет композитора серед сучасників був настільки високим, що в 1657 році він був запрошений на одну з найпрестижніших посад тогочасної музичної Італії – керівника капели Сан-Петроніо у Болоньї (не подаючи на неї своєї кандидатури).

Одразу після свого призначення керівником капели Каццаті звільнив усіх її членів, котрі відмовилися від проходження конкурсу на підтвердження свого виконавського рівня. Кількість музикантів, із якими підписали безстроковий трудовий договір, скоротилася з 46 до 33 (Schnoebelen, 1971: 31–33). Попри це, як і його попередники, для особливо важливих церковних свят Каццаті додатково запрошував особливо талановитих музикантів з інших міст і країн, збільшивши витрати на них від 50 до 109 лір уже в перший рік свого перебування на посаді (Schnoebelen, 1971: 29). Найважливішою подією, яка відзначалася найбільшою кількістю запрошених музикантів, було щорічне свято покровителя міста Святого Петронія, що припадало на 4 жовтня.

З одного боку, такі нововведення посприяли значному підвищенню рівня церковної музики у Болоньї. Як зазначає Джейсон Орсен (Jason Orsen), без Каццаті «капела Сан-Петроніо, ймовірно, не стала б знаменитою» (Orsen, 2013: 19); з іншого – призвели до конфліктів керівника капели з представниками місцевої музичної еліти. Кульмінацією цих конфліктів стала його полеміка з першим органістом капели Джуліо Чезаре Арресті (Giulio Cesare Arresti), котрий звинуватив Каццаті у некомпетентності, в недотриманні ним правил контрапункту в першому *Kyrie* з *Missa primi toni* ор. 17 (1655). Відповідь на закиди Арресті Каццаті публікує у *Листі до читача* (*Lettera al Lettore*), захищаючи свою позицію правом творця йти за своїм природним хистом навіть ціною порушення загальноприйнятих норм і пояснюючи помилки вимогами музичного смаку: «Тож знай, читачу, що правила Музики – це не божественні заповіді, а людські думки... Потрібно зрозуміти, чи подобається вам Композиція; якщо це так, то можна сказати, що вона створена згідно з правилами, а те, що не подобається, навіть якщо воно написано з дотриманням усіх правил, не є добрим, оскільки музика створена, щоб приносити насолоду, а не викликати незадоволення» (Schnoebelen, 1971: 34). Показово, що під час перевидання цього опусу в 1667 році Каццаті виправляє допущені ним помилки.

Імовірно, саме внаслідок непорозумінь із найвпливовішими місцевими музикантами Каццаті так ніколи і не вступив до Болонської філармонічної академії, заснованої в 1666 році. Ба більше, дослідниця Енн Шнобелен (Anne Schnoebelen) припускає, що однією з причин народження Академії стало саме намагання частини болонських композиторів створити опозицію до непопулярного серед них Каццаті (Schnoebelen, 1971: 35). У будь-якому разі варто згадати, що органіст Джуліо Чезаре Арресті був одним з основоположників новоутвореної академії.

Від співпраці з композитором відмовилися навіть видавці, через що у 1666 році він був змушений купити власну типографію. Попри підтримку своїх безпосередніх роботодавців, котрі в усіх сутичках завжди ставали на його бік, в 1671 році Мауріціо Каццаті залишив пост керівника капели Сан-Петроніо¹ і повернувся в Мантую, де до кінця життя (1678) служив капелмейстром при Кафедральному соборі та при дворі герцогині Ізабелли Гондзага.

¹ Цікаво, що в саме в 1671 році Джуліо Чезаре Арресті повернувся на посаду органіста в капелу Сан-Петроніо, яку він залишив одразу після суперечки з Мауріціо Каццаті.

Хоча в багатому творчому доробку Мауріціо Каццаті (66 опублікованих томів) кількісно переважають вокальні жанри (ораторії, кантати, меси, мотети, псалми, мадригали), найвідомішими й найвагомішими стали його інструментальні опуси 18 і 35, котрі започаткували характерний стиль болонської композиторської школи. Особливо виділяються три Сонати для труби, струнних і *basso continuo* з ор. 35, що стали першими зразками звернення до труби болонських композиторів і заклали основи для розвитку концертного жанру в італійській музиці. Ці сонати – *Капрара* (*La Caprara*, ор. 35 № 10), *Б'янкіна* (*La Bianchina*, ор. 35 № 11), *Дзамбекарі* (*La Zambecari*, ор. 35 № 12) – були опубліковані 1665 року у Болоньї видавництвом Маріно Сільвані (Marino Silvani). Назви сонат відсилають до прізвищ болонських сенаторів того часу. Загалом, опус містить 12 сонат для сольного інструмента, струнних і *basso continuo*, з них перші дев'ять написані для скрипки, що солює, а останні три – для труби. Оскільки на той період у постійному складі капели не фігурував виконавець на трубі, дослідниками припускається, що сонати виконувалися під час святкових церемоній (Kübler et al., 1994: 139), з нагоди яких, як зазначалося вище, запрошували музикантів як з інших інституцій Болоньї, так і з різних міст Італії, а часом і з-за кордону. Уже в перші роки виконання сонат супроводжувалося таким успіхом, що в 1668 році їх повторно опублікувало видавництво Франческо Маньї (Francesco Magni) у Венеції (Kübler et al., 1994: 140).

Як зазначає Енн Шнобелен, імовірно, інтерес Каццаті до труби зародився ще в перші роки його музичної кар'єри в часи служби при дворі герцога Сабб'їонети у Боццоло – невеличкому містечку біля Мантуї. У той період (1647–48) у сусідній Сабб'їонеті знаменитим був трубач Орфео Джентіліні (Orfeo Gentilini), що славився своєю віртуозністю і почестями та привілеями, якими він користувався при дворі герцога (Schnoebelen, 1969: 50). Таке незвичне зацікавлення трубою, майстерність виконавця і його популярність вразили у свій час молодого композитора.

На час прибуття Каццаті у Болонью труба активно залучалася у різноманітних міських святах. Як і у багатьох великих містах Італії – Флоренції, Сієні, Римі, Падуї, Луцці, а особливо у Венеції, «корпус трубачів стає невід'ємною частиною структури державно-правового управління органів влади з чітко визначеними представницькими функціями, законодавчо закріпленими у місцевих конституціях і статутах» (Слупський, 2018: 185). Міська синьйорія Болоньї утриму-

вала постійний штат музикантів, т. зв. *Концерто Паламіно* (*Concerto Palatino*), до якого на той час входили 8 трубачів, 4 виконавці на тромбоні і 4 на корнеті, 2 лютністи й один перкусіоніст (Kübler et al., 1994: 141). Щоденно на балконі місцевого муніципалітету відбувалися два концерти (перед полуднем та перед заходом сонця), на яких виконувалися фанфари, інструментальні композиції й транскрипції популярних вокальних творів. Окрім того, музиканти ансамблю *Concerto Palatino* (разом зі швейцарською гвардією) повинні були супроводжувати представників місцевого уряду під час урочистих виходів у місто та зустрічі почесних гостей. Трубам відводилася особлива роль під час подібних дійств – вісім довгих труб, прикрашених міськими штандартами, були символом «перемоги, могутності й величі» (Kübler et al., 1994: 142) місцевої влади.

Окрім офіційних церемоній, обов'язковою була присутність трубачів у різноманітних турнірах, маскарадах, театральних дійствах та традиційних народних святкуваннях. В усіх цих випадках ідеться, однак, про світські музичні заходи, де труби виконували здебільшого сигнально-фанфарні функції в стилі мілітарної музики. Зі свого боку, Мауріціо Каццаті вперше звернувся до труби у жанрі церковної сонати (*sonata da chiesa*), призначеної для виконання у церкві під час релігійних свят, хоч і безсумнівно у його творах є вплив церемоніального стилю, що виявляється, зокрема, у яскравих фанфарних мотивах, якими насичений тематичний матеріал.

Слід зауважити: звертаючись до написання творів для труби, композитори XVII століття стикалися з певною обмеженістю технічних можливостей інструмента. На той час у вжитку була натуральна труба, на якій можна було видобувати лише звуки натурального звукоряду. При цьому 7, 11, 13 та 14 обертони відзначалися нечистим інтонаванням, що мало виправлятися безпосередньо у процесі виконання (Kübler et al., 1994: 144). Однак ще у 1638 році італійський трубач-віртуоз Джіроламо Фантіні (Girolamo Fantini) у своєму *Способі навчання гри на трубі* (*Modo per imparare a sonare di tromba*) вказує на можливість видобування (лише короткими тривалостями) за допомогою особливої виконавської техніки звуків, котрі не належать до натурального звукоряду. Так, згідно з прикладами, поданими у його посібнику, Фантіні вважав за можливе виконання всієї хроматичної гами від ля першої до до третьої октави, а також окремих додаткових звуків нижчого регістру (Fantini, 1638: 6). Зважаючи на це, привертають увагу доволі традиційні вимоги Каццаті до солістів. Звукоряд його сонат обмежується натуральними звуками

від c^1 до a^2 , включаючи, правда, «складні» 11 та 13 обертони. Тенденцією 11 обертонової до підвищення пояснюється поява в мелодичній лінії fis^2 . Єдиний звук, що не належить до натурального звукоряду, – cis^2 – з'являється лише раз у другій частині сонати *Б'янкіна*. Не використовував Каццаті й звуків високого регістру: діапазон його сонат закінчується тринадцятим обертоном – a^2 , яке трапляється вже на початку століття у Клаудіо Монтеверді.

На відміну від більшості болонських композиторів, котрі віддавали перевагу трубі в строї *D*, Каццаті використовував лише трубу в строї *C*. Дві його сонати – *Б'янкіна* і *Дзамбекарі* – написані у *до мажорі*. Тональність *ре мажор* сонати *Капрара* мала досягатися, за вказівкою самого композитора, виконанням із сурдиною: «Соната, названа *Капрара*, повинна виконуватися на закритій трубі, тобто із сурдиною, у разі бажання виконувати її на відкритій трубі, необхідно грати на тон нижче... *Б'янкіна* і *Дзамбекарі* мають виконуватися... на відкритій трубі. У разі бажання виконувати їх на закритій трубі, треба грати на тон вище» (звернення композитора до виконавців, надруковане в першому виданні ор. 35 в 1665 році) (Cazzati, 1665: 39). Таким чином, композитор залишає вибір тональності для кожного конкретного виконання за трубачем.

Уже з першого погляду на сонати для труби Мауріціо Каццаті звертає на себе увагу майже повна відсутність у них повільних темпів, на відміну від його скрипкових сонат, зокрема з того ж ор. 35. Єдиним фрагментом у темпі *Adagio* є другий епізод першої частини сонати *Б'янкіна*, проте він виконується лише струнними і *basso continuo*. Решта частин написана в темпах *Allegro*, *Vivace* і *Presto*.

Основним формотворчим елементом більшості частин є чергування епізодів, виконуваних ансамблем струнних, із фрагментами труби, що солює, підтриманою партією *basso continuo*. У переходах від одних до інших простежується певний стереотип: кожна наступна фраза починається на слабій долі або накладається на фінальну ноту попередньої. Яскравим прикладом є друга і третя частини сонати *Б'янкіна*, друга і третя (нотний приклад 1) частини сонати *Капрара*, перша і друга частини сонати *Дзамбекарі*. Подібно структуровані частини можуть закінчуватись коротким каденційним *tutti* (обидва замкнуті епізоди другої частини сонати *Капрара*, перша частина сонати *Дзамбекарі*).

Частини, в яких переважає виклад *tutti*, здебільшого коротші. Сюди належить четверта частина сонати *Б'янкіна*, третя частина сонати *Дзамбекарі*, перша частина сонати *Капрара* (8 тактів) та перша

частина сонати *Б'янкіна* (перший замкнутий епізод цієї частини *tutti* має всього 4 такти, другим епізодом, як зазначалося вище, є *Adagio*, де партія труби відсутня). У них найбільше виявляється ще одна особливість власне трубних сонат Каццаті – яскраво виражений гомофонний склад фактури, тоді як у сонатах для скрипки переважає фугато.

Показово, що всі частини трьох сонат для труби витримані в основній тональності. Це зумовлено обмеженими можливостями модулювання натуральної труби. Єдиним винятком є друга частина сонати *Дзамбекарі* (найдовша з усіх), яка у фіналі модулює у *мі мінор* (із завершальним мажорним акордом), проте труба у цьому епізоді участі не бере.

Гармонічний план базується найчастіше на трьох основних функціях – тоніці, субдомінанті й домінанті. Неодноразово трапляються акорди III і VI ступенів, рідше – II ступеня. Короткі відхилення в тональності першого ступеня спрідненості характерні для епізодів, виконуваних лише струнним ансамблем і *basso continuo*, або на довгих тривалостях у партії труби. Як приклад можна навести відхилення в *соль мажор* у тактах 7–9 першої частини та в *соль мажор* і *ля мінор* в тактах 47–55 третьої частини сонати *Б'янкіна*, відхилення у *фа мажор* у тактах 6–7 чи у *соль мажор* у тактах 19–22 і 34–37 в другій частині сонати *Дзамбекарі*. Нетиповою щодо цього є друга частина сонати *Дзамбекарі*, де діатонічна мелодична лінія труби накладається на складніші гармонічні функції партії *basso continuo*, що включає перервані каденції та відхилення в тональності II і IV ступенів (такти 41–50 і 60–69).

Мелодичний матеріал сонат поділяється на декілька типів, в окремих із яких можна виявити

яскраві жанрово-стилістичні алюзії. Це закличні фанфарні мотиви, запозичені композитором з мілітарної та церемоніальної музики. Для них характерні ходи, переважно довгими тривалостями (четвертними й восьмими), за звуками тонічного тризвуку в діапазоні першої октави та швидкі діатонічні пасажі дрібнішими тривалостями (майже завжди шістнадцятими) у вищому регістрі, який у Каццаті охоплює інтервал великої сексти від *до* до *ля* другої октави. Прикладом такого типу мелодики є тема першої частини сонати *Б'янкіна* (нотний приклад 2).

Яскравий характер закличної фанфари має і тема першої частини *Капрари* з її ходами за звуками тонічного тризвуку і маршоподібним гострим пунктирним ритмом (нотний приклад 3).

Через свою стилістику фанфарні мотиви повністю витримані в межах тоніки.

До танцювального жанру з характерним ритмічним малюнком, тридольним розміром і помірно рухливим темпом відсилають теми третьої частини сонати *Б'янкіна* (нотний приклад 4), другої частини сонати *Дзамбекарі*, другої (нотний приклад 5) і четвертої частини сонати *Капрара*.

Крім того, слід згадати частини з *quasi* кантиленною мелодикою. Тут низькі звуки (*c¹*, *e¹*, *g¹*) використовуються тільки на початку або в кінці фрази широкого дихання чи навіть усієї частини, якщо вона коротка, сама ж мелодія проходить у регістрі другої октави в межах все тієї ж великої сексти від *c²* до *a²* (нотний приклад 6):

Окремо виділяється «концертний» тип мелодики – яскраві типово трубні теми, що стануть згодом характерними для сольного концертного репертуару для труби. Найбільш показовими щодо

Нотний приклад 1. *Капрара*, ч. 3.

The image shows a musical score for four instruments: Tromba in Do, Violino, Tr. Do, and Vln. The key signature is G major (one sharp) and the time signature is 3/4. The score is divided into four staves. The Tromba part starts with a rest followed by a melodic line. The Violino part has a rest followed by a melodic line. The Tr. Do part starts with a melodic line. The Vln. part has a rest followed by a melodic line. The notation includes various rhythmic values and accidentals.

Нотний приклад 2. Б'янкіна, ч. 1.

Tromba in Do

Нотний приклад 3. Капрара, ч. 1.

Tromba in Do

Нотний приклад 4. Б'янкіна, ч. 3.

Tromba in Do

Нотний приклад 5. Капрара, ч. 2.

Tromba in Do

Violino I

Violino II

Viola

Violone

Tiorba o Contrabasso

Нотний приклад 6. Б'янкїна, ч. 2.

Tromba in Do

Нотний приклад 7. Дзамбекарї, ч. 1.

Tromba in Do

Нотний приклад 8. Дзамбекарї, ч. 2.

Tromba in Do

Violino

Tr. Do

Vln.

Tr. Do

Vln.

Нотний приклад 9. Капрара, ч. 1.

Tromba in Do

цього є фінальні частини сонат *Б'янкіна* і *Дзамбекарі*, третя частина сонати *Капрара* та перша частина сонати *Дзамбекарі* (нотний приклад 7).

Якщо в частинах фанфарного характеру композитор віддає перевагу акордовому викладу *tutti*, то в епізодах із танцювальними мелодіями переважає імітаційний тип фактури, а частини у концертному стилі поєднують обидві ці тенденції.

Основними типами викладу і розвитку тематизму є:

– зіставлення двох різних тем у партії труби і струнного ансамблю (нотний приклад 8);

– почергове проведення окремих частин теми трубою і струнними (див. нотний приклад 5);

– повтор окремих частин теми в партіях труби і струнних (див. нотний приклад 1);

– зміщення ритмічних акцентів під час проведення окремих мотивів теми то на сильній, то на слабкій долі (нотний приклад 9);

– точний повтор теми або її частин тим самим інструментом чи групою інструментів (див. нотний приклад 7).

Щодо останнього, то потрібно, зокрема, враховувати особливості виконавської практики періоду бароко: мелодичні повтори, виписані у партитурі в партії інструмента, що солює, під час виконання піддавалися різноманітним варіаціям і збагачувалися орнаментикою залежно від фантазії й технічних можливостей соліста.

Висновки. Протягом першої половини XVII століття болонськими композиторами написана велика кількість творів (мес, мотетів, ораторій, псалмів тощо) для найрізноманітніших комбінацій голосів та інструментів, характерних для того періоду. Проте з цієї маси композицій не виділялося майже нічого, що могло б вирізняти їх на тлі творчості композиторів інших італійських музичних центрів. Лише з приходом у капелу Сан Петроніо Мауріціо Каццаті болонська школа починає набувати свого характерного стилю і виходити на передові позиції в Італії. Акцент із вокальної музики переноситься на інструментальну, зокрема на репертуар сонат для 1, 2, 3, 4 чи

5 струнних інструментів із *basso continuo*, які відзначаються високим рівнем поліфонічного письма і завершеністю форми. Проте головним здобутком болонських композиторів став унесок у розвиток жанрів сонати та концерту для труби. У другій половині XVII століття у Болоньї написано і виконано більше сонат, симфоній і концертів для труби, ніж у всій Європі періоду середнього і пізнього бароко (Orsen, 2013: 11). Таке зацікавлення місцевих композиторів трубою пояснюється її звуковими якостями, а не віртуозними можливостями. Труба була одним із небагатьох інструментів, звук яких міг безперешкодно проникати в глибину просторого центрального нефа базилики Св. Петронія. Впливом акустики приміщення базилики зумовлене і поступове становлення концертної форми у творчості болонських композиторів, починаючи від Мауріціо Каццаті: в умовах тривалої реверберації, що по-різному підкреслює звукові ефекти окремих музичних інструментів, труба не могла інтегруватися на рівних умовах у складну поліфонічну фактуру, яка була панівною в партії струнного ансамблю. Тому Каццаті віддає перевагу структурі концертного типу, де репліки труби, що солює, чергуються з епізодами у виконанні струнних.

І хоча звинувачення недоброзичливців Каццаті у відсутності у його творах оригінальних музичних ідей не видаються цілком безпідставними, враховуючи доволі консервативні засоби музичної виразності, характерні для його сонат для труби, новаторство композитора було концепційним і полягало у введенні в репертуар церковної музики нового сольного інструмента, що найбільше відповідав акустичним особливостям базилики Св. Петронія. Сонати Каццаті безсумнівно посприяли зростанню популярності труби серед болонських композиторів, що спричинило написання небагатою раніше кількості високохудожніх творів для цього інструмента в наступні десятиліття. І саме це стало основним досягненням Мауріціо Каццаті з огляду на перспективу розвитку нових жанрів і форм музичного мистецтва Італії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апатский В. Н. История духового музыкально-исполнительского искусства. Киев : НМАУ им. П. И. Чайковского, 2010. 320 с.
2. Омельченко-Агай Кухі Г. С. Жанр сольної кантати європейської традиції в історичному розвитку (XVII–XX століття): дис. ... канд. мист. : 17.00.03. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Київ, 2020. 302 с.
3. Проскурин С. Г. Труба в эпоху барокко: инструментарий, репертуар, исполнительские традиции : автореф. дисс. ... канд. искус. : 17.00.02. Ростовская гос. консерватория им. С. В. Рахманинова. Ростов-на-Дону, 2005. 28 с.
4. Слупський В. В. Становлення та розвиток ансамблю мідних духових інструментів від витоків до кінця XVII століття : дис. ... канд. мист. : 17.00.03. Харківський нац. університет мистецтв ім. І.П. Котляревського. Харків, 2018. 259 с.
5. Berger J. Notes on Some 17th-Century Compositions for Trumpets and Strings in Bologna. *The Musical Quarterly*, Jul., 1951, Vol. 37, No. 3: Oxford University Press. P. 354–367.

6. Cazzati M. L'Autore al Lettore, prima edizione dell'op. 35. Bologna: Marino Silvani, 1665. 40 p.
7. Fantini G. Modo per imparare a sonare di Tromba tanto di Guerra quanto musicalmente in Organo, con Tromba, Sordina, col Cimbalo, e ogn'altro istrumento. Francofort, 1638. 88 p.
8. Hamm C., Gallo F.A. Musiche del Quattrocento in S. Petronio *Rivista Italiana di Musicologia*, 1968, Vol. 3, No. 2: Libreria Musicale Italiana (LIM) Editrice on behalf of Società Italiana di Musicologia. P. 215–232.
9. Kübler S., Basile P., Meucci R. Contesto storico-stilistico e destinazioni d'uso delle sonate per tromba di Maurizio Cazzati. *Rivista Italiana di Musicologia*, 1994, Vol. 29, No. 1: Libreria Musicale Italiana (LIM) Editrice on behalf of Società Italiana di Musicologia. P. 139–156.
10. Orsen J.A. The Italian Double Concerto: A study of the Italian Double Concerto for Trumpet at the Basilica of San Petronio in Bologna, Italy. Performance Studies Division – The University of Cincinnati College – Conservatory of Music, 2013. 52 p.
11. Schnoebelen A. Cazzati vs. Bologna: 1657-1671. *The Musical Quarterly*, Jan., 1971, Vol. 57, No. 1: Oxford University Press. P. 26–39.
12. Schnoebelen A. Performance Practices at San Petronio in the Baroque. *Acta Musicologica*, Jan. – Jun., 1969, Vol. 41, Fasc. 1/2: International Musicological Society. P. 37–55.
13. Smithers Don L. The Music and History of the Baroque Trumpet before 1721. Buren, The Netherlands: Uitgeverij Frits Knuf, 1988. 323 p.
14. Vanscheeuwijck M. The Cappella Musicale of San Petronio in Bologna under Giovanni Paolo Colonna (1674–95). Brussels-Rome, 2003. 422 p.

REFERENCES

1. Apatskiy V.N. Istoriya duhovogo muzyikalno-ispolnitel'skogo iskusstva [History of brass performing arts]. Kyiv: Pyotr Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, 2010. 320 p. [in Russian].
2. Omelchenko-Ahai Kukhi H.S. Zhanr solnoi kantaty yevropeiskoi tradytsii v istorychnomu rozvytku (XVII–XX stolittia) [Genre of solo cantata of European tradition in historical development (XVII–XX centuries)]. Natsionalna muzychna akademiia Ukrainy im. P.I. Chaikovskoho. Kyiv, 2020. 302 p. [in Ukrainian].
3. Proskurin S.G. Truba v epohu barokko: instrumentariy, repertuar, ispolnitel'skie traditsii [Trumpet in the Baroque Era: Instrumentation, Repertoire, Performing Traditions]. Rostovskaya gos. konservatoriya im. S.V. Rahmaninova. Rostov-na-Donu, 2005. 28 p. [in Russian].
4. Slupskiy V.V. Stanovlennia ta rozvytok ansamblu midnykh dukhovykh instrumentiv vid vytokiv do kintsia XVII stolittia [Formation and development of an ensemble of brass wind instruments from the origins to the end of the XVII century]. Kharkivskiy nats. universytet mystetstv im. I.P. Kotliarevskoho. Kharkiv, 2018. 259 p. [in Ukrainian].
5. Berger J. Notes on Some 17th-Century Compositions for Trumpets and Strings in Bologna. *The Musical Quarterly*, Jul., 1951, Vol. 37, No. 3: Oxford University Press. P. 354–367.
6. Cazzati M. L'Autore al Lettore, prima edizione dell'op. 35. Bologna: Marino Silvani, 1665. 40 p.
7. Fantini G. Modo per imparare a sonare di Tromba tanto di Guerra quanto musicalmente in Organo, con Tromba, Sordina, col Cimbalo, e ogn'altro istrumento. Francofort, 1638. 88 p.
8. Hamm C., Gallo F.A. Musiche del Quattrocento in S. Petronio *Rivista Italiana di Musicologia*, 1968, Vol. 3, No. 2: Libreria Musicale Italiana (LIM) Editrice on behalf of Società Italiana di Musicologia. P. 215–232.
9. Kübler S., Basile P., Meucci R. Contesto storico-stilistico e destinazioni d'uso delle sonate per tromba di Maurizio Cazzati. *Rivista Italiana di Musicologia*, 1994, Vol. 29, No. 1: Libreria Musicale Italiana (LIM) Editrice on behalf of Società Italiana di Musicologia. P. 139–156.
10. Orsen J.A. The Italian Double Concerto: A study of the Italian Double Concerto for Trumpet at the Basilica of San Petronio in Bologna, Italy. Performance Studies Division – The University of Cincinnati College – Conservatory of Music, 2013. 52 p.
11. Schnoebelen A. Cazzati vs. Bologna: 1657-1671. *The Musical Quarterly*, Jan., 1971, Vol. 57, No. 1: Oxford University Press. P. 26–39.
12. Schnoebelen A. Performance Practices at San Petronio in the Baroque. *Acta Musicologica*, Jan. – Jun., 1969, Vol. 41, Fasc. 1/2: International Musicological Society. P. 37–55.
13. Smithers Don L. The Music and History of the Baroque Trumpet before 1721. Buren, The Netherlands: Uitgeverij Frits Knuf, 1988. 323 p.
14. Vanscheeuwijck M. The Cappella Musicale of San Petronio in Bologna under Giovanni Paolo Colonna (1674–95). Brussels-Rome, 2003. 422 p.

УДК 930.85:398.1+7.045/7.046:(477-25):(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-8>

Катерина ГАМАЛІЯ,
orcid.org/0000 0002 8982 2005
доктор мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури України
(Київ, Україна) gamaleya@ukr.net

ЖЕРТОВНІСТЬ У СЕМАНТИЦІ ЗОБРАЖЕНЬ ПЕЛІКАНА: ВІРА, НАДІЯ ТА ЛЮБОВ

У статті висвітлено характерні ознаки символу, архетипом якого є пелікан як один із представників орнітофауни планети. У контексті проблеми задіяні праці зарубіжних та вітчизняних дослідників кінця ХІХ – початку ХХ століть, а також роботи сучасних учених-культурологів, антропологів, психологів, філософів, істориків та мовознавців. Загальноприйнятою виявилася гіпотеза, що джерелом походження символу з прадавніх часів є міфологічна свідомість, якій завдячує спадкоємність світової культури.

Актуальність теми зумовлена значенням символіки як специфічного засобу засвоєння дійсності, що дозволяє отримувати і зберігати інформацію в арсеналі надбань як загальної, так і локальної культури. Символ розглянуто не лише як одне з основних понять сфери мистецтва, що є складником системи відображення світу, а і як таке, що має властивість трансформуватися впродовж історичного процесу, набуваючи нового змісту, константно зберігаючи цілісність своєї вихідної структури. Зображення символобразу пелікана в різних видах мистецтва сьогодні має незначний перелік фактів його виявлення і не одержало аналітичної проробки в мистецтвознавчій науці стосовно його еволюції та трансформації на різних етапах історії мистецтва. Актуальність та значущість проблеми підкріплюють постаті митців, які зверталися до використання символічного образу птаха, серед яких є живописці Лоренцо Монако, Тиціан Вечелліо, Ніколас Гільярд, Едвард Берн-Джонс, архітектор Антоніо Гауді.

Показано, що в міфологічній уяві народів країн, де гніздився пелікан, зокрема в Стародавньому Єгипті, виразний за своїм обліком та поведінкою птах ставав об'єктом персоніфікації, набуваючи рис, притаманних людині. На європейську територію образ пелікана було привнесено на елліністичному ґрунті вже адаптованим до нових вимог. Із II–III століть відбулася трансформація семантичного значення образу пелікана від утілення самовідданої батьківської любові до жертовної ролі Христа. Релігійне мистецтво Середньовіччя та Раннього Ренесансу активно задіює орнітосимвол, традиційно розміщуючи його на розп'ятті в іконописі та в інтер'єрі католицького храму. Подальші зміни відбуваються паралельно зі змінами мистецтва до реалізму. Із VIII–XIX століття символіка образу трансформується в епітому милосердя.

Ключові слова: міфологічне мислення, орнітосимвол, пелікан, трансформація, жертовність, милосердя.

Kateryna GAMALIYA,
orcid.org/0000 0002 8982 2005
Doctor of Arts, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) gamaleya@ukr.net

SACRIFICE IN THE SEMANTICS OF PELICAN IMAGES: FAITH, HOPE AND LOVE

The article highlights the characteristic features of the symbol, the archetype of which is a pelican, one of the representatives of the planet's avifauna. In the context of the problem the work of foreign and domestic researchers of the late nineteenth – early twentieth centuries, as well as the work of modern scientists such as culturologists, anthropologists, psychologists, philosophers, historians and linguists were involved. The hypothesis that the source of the origin of the symbol from ancient times is a mythological consciousness, which, among other things, provides the continuity of world culture, has become generally accepted.

The relevance of the topic is due to the importance of symbolism as specific means of perception of reality, which allows you to receive and store information in the arsenal of heritage of both general and local culture. The symbol is considered not only as one of the basic concepts of art, which is part of the system of reflection of the world, but as a phenomenon that can be transformed during the historical process, acquiring new meaning, but constantly maintaining the integrity of its original structure. The image of the symbol of the pelican in various arts has a small list of facts of its discovery and was not a subject of analytical study in art history regarding its evolution and transformation at different

stages of its existence. The urgency and significance of the problem are supported by the names of artists who resorted to the use of the symbolic image of the bird, including painters Lorenzo Monaco, Titian Vecellio, Nicolas Gilliard, Edward Bern-Jones and architect Antonio Gaudi.

It is shown that in the mythological imagination of the peoples of the countries where pelican nested, in particular in Ancient Egypt, this bird, so expressive in its appearance and behavior, became the object of personification, acquiring traits inherent in man. The image of the pelican was introduced to European territory on the basis of Hellenism, already adapted to the new requirements. From the II–III centuries there was a transformation of the semantic meaning of the image of the pelican from the embodiment of selfless parental love to the sacrificial role of Christ. The religious art of the Middle Ages and the Early Renaissance actively used the ornithological symbol, traditionally placing it on the crucifix in the iconography and in the interior of the Catholic church. The following changes take place in parallel with the changes of art to realism. From the VIII–XIX centuries the symbolism of the image is transformed into an epitome of mercy.

Key words: mythological thinking, ornithosymbol, pelican, transformation, sacrifice, mercy.

Постановка проблеми. В аспекті звернення до витоків народних традицій у мистецтві значну увагу сучасних досліджень привертає символ як один із найбільш стійких елементів культурного континууму. «Символіка, – як зазначив М. Дмитренко, – поняття загальнолюдське і національно-специфічне, етногенетичне» (Дмитренко, 2015: 22). Визначення вектора трансформації в європейському мистецтві образу пелікана, одного із найбільш навантаженого глибинними змістами орнітосимволу, відкриває шляхи для нової семантичної атрибуції мистецьких творів. Особливо значущою є можливість подальшого розкриття образу вже на теренах української культури.

Аналіз досліджень. Дослідженню феномену символу присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних фахівців різного профілю. У другій половині XIX століття це питання привернуло увагу мовознавця О. Потебні, істориків М. Грушевського та М. Костомарова, філософа Ф. Шеллінга та інших. У XX столітті проблемою символізму займалися антрополог К. Леві-Стросс, філософи Е. Кассіпер, У. Еко та О. Лосев, психоаналітики К. Юнг та М. Л. Франц, культуролог Ю. Лотман, літературознавець Д. Лихачов, історик М. Барг. На дослідженні ролі символу в українському менталітеті та національній культурі зосередились фольклорист М. Дмитренко, філософи М. Попович, С. Кримський та В. Шаян, мовознавець В. Кононенко та інші. Розгляд арсеналу даних, здобутих дослідниками окресленої проблеми, показує, що серед символів, які домінують у культурному житті нашої планети, зокрема в Україні, чільне місце посідають ті, архетипами яких є птахи, що співіснують із людиною з прадавніх часів.

Мета статті – базуючись на принципі актуалізму і використовуючи діахронічний та компаративно-історичний методи, визначити трансформацію в мистецтві символу образу пелікана як одного з виразних орнітоморфних образів світової культури.

Виклад основного матеріалу. Пелікан (*Pelecanus*) – рід водних птахів, єдиний у родині пеліканових (*Pelecanidae*), що належить до ряду пеліка-

ноподібних (*Pelecaniformes*). Назва *Pelecanus* уперше офіційно використана Карлом Ліннеєм у 1758 році в 10-му виданні його книги «Systema Naturae». Походить цей орнітонім від давньогрецького слова «пелекіс» (πέλεκυς), що означає «сокира», маючи на увазі форму дзьоба птаха. Саме так виглядав дзьоб пелікана, здобутого з викопних решток 30-мільйонорічної давнини. Пелікани розповсюджені на всіх континентах, окрім Антарктиди, гніздяться переважно в тропічних та субтропічних широтах.

У пору розливу Нілу, як і кілька тисяч років тому в Стародавньому Єгипті, на його берегах збираються у величезній кількості птахи, зокрема білі чаплі і пелікани. Єгиптянам удавалося не тільки приручити антилоп, гепардів і гієн, а й перетворювати чапель і пеліканів на пересічних несучок, яйця яких використовували в їжу (Поляков, 2007). Проте в Стародавньому Єгипті пелікана не вважали звичайним домашнім птахом: йому поклонялися так само, як більш відомим сьогодні ібісу і соколу. Пелікан (henet єгип.) був пов'язаний у міфологічних віруваннях зі смертю і загробним життям. Він зображувався на стінах гробниць і фігурував у похоронних текстах (той, хто забезпечує прохід небіжчиків до підземного світу). Зображення пеліканів збереглося в Абу-Ґурабі на рельєфі П'ятої династії в Сонячному храмі фараона Ніусерра (приблизно в 2458–2422 рр. до н. е.). На рельєфі можна бачити родину пеліканів із пташеням, яке годується з миски. Але за прадавньою легендою на пташину родину чекало важке випробування. У квітучій долині Нілу настала страшна посуха, вмирили від спраги тварини, рослини, новонароджені пташенята пелікана. Щоб урятувати дитинчат, птах розірвав собі груди і напоїв їх своєю кров'ю. Фантастична легенда пережила століття і розповсюдилася світом, а образ пелікана трансформувався у символ батьківської самопожертви.

Наприкінці II – на початку III століть н. е. в римських катакомбах починають з'являтися

символічні зображення християн. Це був вид тайнопису прихильників нової віри, здебільшого рабів. Саме в цей час легенда про пелікана, який рятує своєю кров'ю пташенят, які вмирають від голоду або яких ужалила змія, була прийнята в християнській символіці. Уподібнення Христа образу пелікана виникає на елліністичному ґрунті, за переказом згаданої легенди Давнього Єгипту Плінієм Старшим (23/24–79 н. е.). Образ пелікана стає стійкою метафорою Христа, що спокутує своєю кров'ю первородний гріх, і набуває особливого релігійного сенсу (Хейзинга, 1988).

У зібранні Лувра зберігається масштабна робота, атрибутована бл. 1315 року, з одним із найбільш ранніх зображень пелікана в релігійному живописі – «Розп'яття з Богоматір'ю, св. Іоанном Євангелістом і пеліканом на верхньому кінці хреста». Пелікан, розташований на хресті над головою Христа, годує трьох пташенят своєю кров'ю. Його зображення досить міфічне, з великим химерно вигнутим тілом та крихітними крилами, що не здатні підняти їхнього власника над землею. Подібні трактування образу в мистецтві інспіровані уявою автора, який навряд чи бачив наживо овіяного легендами птаха.

Рис. 1. Розп'яття з Богоматір'ю, св. Іоанном Євангелістом і пеліканом на верхньому кінці хреста, 1315. Зібрання Лувра

Пелікан як символ самопожертви трапляється в кількох роботах Лоренцо Монако (1370–1425). Одна з них – «Розп'яття з янголами», виконана на початку XV століття – композиційно нагадує вищезгадану роботу луврського зібрання.

Рис. 2. Лоренцо Монако. Розп'яття з янголами, 1405–1410. Галерея Академії Флоренції

Але глибинне значення жертовної символіки одержує в ній додаткову аргументацію. Спокутну жертву так само символізує зображений над головою Христа пелікан, що сидить на Древі Життя, яке виростає з хреста. Кров струмить із його рани, а розпростерті крила повторюють розташування тіла Спасителя. Безживне Христове тіло з обох боків оточене янголами, які підставляють чаші під струмені його крові. Драматичність моменту підсилена контрастністю золотого тла та готично окресленими темними силуетами янголів. Пелікани прирівнювалися до Христа, оскільки могли повернути до життя пташенят, годуючи їх власною кров'ю, а янголи співвіднесені з пташенятами біля пелікана і композиційними прийомами (символічний зміст – збирання христової крові заради порятунку). У такому ракурсі зображення птаха набувало значної популярності (як символ жертовності Христа з євхаристичним сенсом).

У Середньовіччі сюжет із самопожертвою пелікана трапляється як символічний образ не лише в архітектурі, скульптурі та живописі, а й у релігійних манускриптах та «Бестіаріях», представляючи птахів у супроводі моралізаторських текстів. Символічні зображення пелікана були поширені в декоративно-вжитковому мистецтві (предметах побуту та ювелірних виробів). Золота Бургундська брошка Доби Ренесансу із зображенням пелікана і його пташеняти була знайдена на річці Маас у Бельгії.

Рис. 3. Золота Бургундська брошка, XV ст., Бельгія.
Золото, рубін, діамант

На грудях птаха встановлений рубін, що акцентує увагу на крові, якою годується немовля. Вишукана оздоба текстурована, щоб створити природне враження пір'я (Cherry, 2011). Пташеня зображене лише одне, на противагу встановленій традиційній трійці дитинчат, спирається на розгорнутий сувій із написом, що досі не розшифрований дослідниками. У центрі сувою виблискує діамант, привертаючи увагу до напису. Традиційно такі броші замовляли ювеліру для сімейних подарунків. Із високою вірогідністю можна припустити, що пелікан символізує реального батька, готового до самопожертви заради дитини. Цим же пояснюється неканонічна наявність лише одного пташеняти.

Образотворче мистецтво XV століття в Британії особливо насичене символікою пелікана, пов'язаною з правлінням королеви.

Рис. 4. Ніколас Хіллард. Портрет королеви Єлизавети I (Портрет пелікана), 1575. Деталь.
Художня галерея Вокера, Ліверпуль

Портрет Єлизавети I презентує королеву як пелікана-матір, готову до самопожертви заради своїх підданих. Над піднятою до грудей лівою

рукою розміщено брошку-пелікана із закривавленим пір'ям та трьома пташенятами. Таким чином, вже усталена традиційна символіка пелікана в мистецтві католицької церкви коригується на теренах Британії до ознак панівної особи з матрицентричним акцентом.

Одним із найглибших за думкою та почуттями творінь Пізнього Ренесансу Тиціана Вечеліо (1488–1576) є «П'єта».

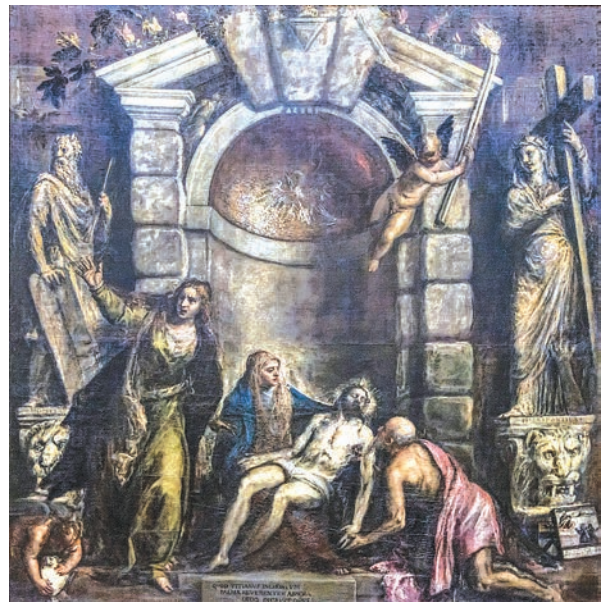

Рис. 5. Тиціан Вечеліо. П'єта, 1576.
Галерея Академії, Венеція, Італія

На картині зображена велика ніша, в якій Діва Марія підтримує тіло Христа разом з уклінним Никодимом, а ліворуч від них стоїть Марія Магдалина. Названі фігури утворюють ідеальний трикутник. Символом батьківської любові і самовідречення є пелікан, що вгадується в ніші, у верхній частині полотна, змалюваного характерно-темним тиціанівським колоритом. Художник писав картину, доглядаючи за сином, смертельно хворим на чуму. І сам митець, і його син Ораціо не пережили смертельної хвороби. Тиціан добре усвідомлював підступність захворювання, але це була його батьківська жертва, подібна до тієї, яку приніс за людство Спаситель. Пелікана зображено над головами персонажів П'єти, оскільки до того традиційно розміщували символ самопожертви у верхній частині розп'яття. Птах співвіднесений із мертвим тілом Христа на руках Марії, з імовірним передреченням Тиціаном смерті сина та власної. Картина була завершена після смерті художника його учнем Пальмою Молодшим.

Відтворення католицькою церквою символіки спокути людських гріхів в образі пелікана трапляється і на території України. У катедральному

костюлі Петра і Павла Кам'янець-Подільська в часи польської влади здійснено чергову реконструкцію. За проектом відомого інженера та архітектора Яна де Вітте (1709–1785) в 1742–1757 споруджено головний вівтар у бароковому стилі з елементами неоготики. Завдяки консервації костелу як музею атеїзму впродовж 60 років (із 1930-го) зберігся інтер'єр вівтарної частини з розп'яттям.

Рис. 6. Головний вівтар Петропавлівського костелу. Проект Яна де Вітте, 1742–1757 рр. Кам'янець-Подільський, Україна

У підніжжі Христа вирізьблено пелікана, який підставляє свої груди трьом пташеняттям, розкинувши крила. Зміна композиції свідчить про внесення нового сенсу в символіку. Розміщення жертовного символу в нижній частині розп'яття, яка асоціюється з Голгофою, апелює не до Євхаристії, а до спокути первородного людського гріха.

Символічний ряд нової картини світу другої половини XIX століття реінтерпретує образ жертовного пелікана в «пелікана милосердного».

Створений Едвардом Берн-Джонсом (1833–1898) для церкви Св. Мартина (Бремpton, Кумбрія) (Cooper S. F., 2018) пелікан у вертикальній композиції вибагливо сплетений із кроною дерева. Відповідно до вимог нового стилю Модерну прихлила декоративність ліній та вишуканість колориту превалює естетичною довершеністю над драматизмом сюжету. Профанність символіки нівелює краплі крові, що зливаються з візерунком стилізо-

ваного пір'я, і пелікан уособлює вже не жертовність, а підтримку і захист [Sewter, 1974].

Наприкінці XIX-го століття образ пелікана знайшов відтворення в пластичному оформленні «Храму Святого Сімейства» Антоніо Гауді (1852–1926) в Барселоні, збудованого на пожертви католицької громади. У 1892 році митець почав роботу над фасадом Різдва, який складається з трьох порталів, що прославляють Віру, Надію і Милосердя. У порталі Милосердя задіяні посмертні маски жителів Барселони і будівельників храму, увічнюючи тих, хто допомагав зводити собор. Поруч із ними розміщено барельєф із зображенням пелікана як символу безкорисливої любові, співчуття і милосердя.

Висновки:

– Символ пелікана є одним з орнітоморфних образів, які почали формуватися у прадавні часи в просторі міфологічного мислення і в ході історичного процесу стали міфологемами всесвітнього порядку, що зберігають в собі пам'ять тисячолітніх надбань культури.

– Символ є основоположним поняттям як для міфології, так і для мистецтва, і символічний образ пелікана широко репрезентований у різних видах мистецької творчості.

– Відповідно до змін соціально-культурної парадигми різних країн та епох відбувалася реінтерпретація символу пелікана. Прадавній символ самовідданої батьківської любові, сакралізований за часів християнства, уособлює образ Христа, що віддає свою кров за людство і перетворює власну плоть у євхаристійну їжу. В окремих країнах символіка набуває більшої профанності з конкретизувальними характеристиками панівної особи (Портрет Єлизавети I) або певними родинними ознаками відданості батька і сина (Золота Бургундська брошка). Імперативом технологічної епохи стала необхідність підвищеної уваги до потреб людини, і образ пелікана, зберігаючи свою універсальність, почав сприйматися як денотація милосердя.

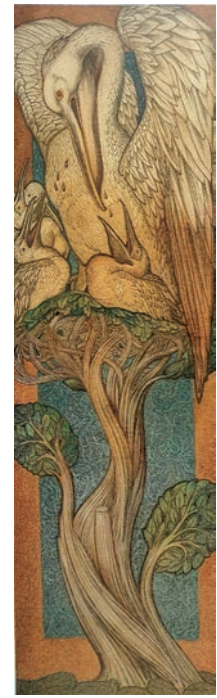

Рис. 7. Е. Берн-Джонс. Пелікан милосердний, 1880. Крейда на папері, Галерея Вільяма Морріса. Лондон, Великобританія

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитренко М. Символ. Символіка. Фольклор. *Україна в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць. Міфи і символіка в етнокультурі українців*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 5. С. 21–32.
2. Поляков Е. Н. Зверобогі Древнього Єгипта. *Вестник Томського державного архітектурно-будівельного університету*. 2007. № 3. С. 52–69.
3. Хейзинга Й. Осень Середньовіччя. Москва : Наука, 1988. 544 с.
4. Cherry J. Medieval goldsmiths. London : British Museum Press, 2011. 96 p.
5. Robinson James. Masterpieces of Medieval Art. London : British Museum Press, 2012. 320 p.
6. Cooper S. F. Burne-Jones as Designer // Edward Burne-Jones. London : Tate Enterprises, 2018. pp. 197–213.
7. Sewter A. Ch. The Stained Glass of William Morris and his Circle. New Haven & London : Yale University Press, 1974. 346 p.

REFERENCES

1. Dmytrenko M. Symbol. Symbolika. Folklor. [Symbol. Symbolics. Folklore]. *Ukraine in the ethnocultural dimension: Collection of scientific papers*. Kyiv : Publishing House of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, 2015. Issue 5. pp. 21–32 [in Ukrainian].
2. Polyakov E. N. Zverobogi Drevnego Egipta. [Beast Gods of Ancient Egypt]. *Bulletin of the Tomsk State Architectural and Construction University*. No. 3. 2007. pp. 52–69 [in Russian].
3. Huizinga J. Osen Srednevekovya [Autumn of the Middle Ages]. Moscow : Nauka, 1988. 544 p. [in Russian].
4. Cherry J. Medieval goldsmiths. London : British Museum Press, 2011. 96 p.
5. Robinson James. Masterpieces of Medieval Art. London : British Museum Press, 2012. 320 p.
6. Cooper S. F. Burne-Jones as Designer // Edward Burne-Jones. London : Tate Enterprises, 2018. pp. 197–213.
7. Sewter A. Ch. The Stained Glass of William Morris and his Circle. New Haven & London : Yale University Press, 1974. 346 p.

УДК 769.91:76.01]- 766.00

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-9>

Валентин ГОЛІУС,
orcid.org/0000-0001-9116-4665
асистент кафедри дизайну та 3D-моделювання
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) ottobisma@gmail.com

Леонід ЗВЕНІГОРОДСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-6629-9784
старший викладач кафедри дизайну та інтер'єру
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) zveni.leonid@gmail.com

Олександр ЛЕВАДНИЙ,
orcid.org/0000-0002-5469-1842
народний художник України, доцент,
професор кафедри дизайну та 3D-моделювання
Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
(Харків, Україна) levadniyart@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ І ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕВОЛЮЦІЇ СИМВОЛІКИ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ

У статті розглянуті та проаналізовані поняття товарного знаку, його стилістики, символіки, визначені термінологічні та смислові складові частини як унікальних графічних елементів, які у сучасному дизайні займають важливе місце, особливо в аспекті брендування товарів, послуг, територій тощо. Створення товарного знаку співвідноситься із візуальною та вербальною складовими частинами стилю бренду, що відображають ті чи інші пріоритетні стратегії країни, фірми, корпорації або конкретного підприємця. Товарний знак – ідентифікатор бренду. Актуальність цього аналізу пов'язана із поширеністю товарних знаків і різноманіттям їх видів, а також схожістю таких понять, як товарний знак, торгова марка, фірмовий знак, логотип, фірмова емблема, бренд і т.д.

Також проаналізована еволюція стилістики та дизайнерських рішень, які використовувалися для проєктування товарних знаків на їх певному еволюційному етапі розвитку від початку ХХ ст. до наших часів. Товарні знаки увібрали у себе як художній, так і дизайнерський досвід і продовжують еволюціонувати у зв'язку із колосальними стрибками у розвитку техніки та технологій, а також відкритістю інформаційного простору завдяки мережі Інтернет. Таким чином, внаслідок взаємодії низки факторів народжується сучасність товарного знаку – його відповідність візуальній графічній культурі нашого часу, що досягається за допомогою застосування сучасних графічних засобів і технологій, особливостей смислового змісту, а функціональна зумовленість забезпечується у товарному знаку, зокрема, образно-символічним змістом. У зв'язку із необхідністю досягнення високого ступеня якості дизайну виникає завдання виявлення найбільш актуальних сучасних способів графічного вирішення асоціативних завдань у дизайні товарних знаків із метою досягнення їхньої інформативності.

Визначення й аналіз певних етапів у розвитку дизайну товарних знаків зумовлені необхідністю подальшого аналізу їхніх характеристик, виявлення передумов для появи тих або інших дизайнерських рішень, встановлення взаємозв'язку з основними віхами становлення дизайну та подій у культурному середовищі.

Ключові слова: дизайн, графічний дизайн, фірмовий стиль, брендування, брендинг, товарний знак, фірмовий знак, логотип.

Valentyn HOLIUS,*orcid.org/0000-0001-9116-4665**Assistant at the Design and 3D Modeling Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) ottobisma@gmail.com***Leonid ZVENIGORODSKYY,***orcid.org/0000-0002-6629-9784**Senior Lecturer at the Design and Interior Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) zveni.leonid@gmail.com***Olexander LEVADNIY,***orcid.org/0000-0002-5469-1842**National Artist of Ukraine, Associate Professor,
Professor at the Design and 3D Modeling Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine) levadnyart@gmail.com*

HISTORICAL AND TERMINOLOGICAL ASPECT OF EVOLUTION OF TRADEMARK SYMBOLS

The article describes and analyzes the concepts of a trademark, its stylistics, symbolism, defines terminological and semantic components as unique graphic elements that occupy an important place in modern design, especially in terms of branding goods, services, territories, etc. The creation of a trademark is significantly correlated with the visual and verbal components of the brand style, which reflect certain priority strategies of the country, firm, corporation or individual entrepreneur. A trademark is a brand identifier. The relevance of this analysis lies in the widespread use of trademarks and the variety of their types, as well as the similarity of such concepts as trademark, trade mark, trademark, logo, logo, brand, etc.

The evolution of stylistics and design solutions used in the design of trademarks at their respective evolutionary stage of development from the beginning of the XX century is also analyzed. Trademarks have absorbed both artistic and design experience and continue to evolve due to the colossal leaps in the development of techniques and technology, as well as the openness of the information space (Internet). Thus, as a result of interaction of a number of factors the modernity of a trademark is born – its conformity to visual graphic culture of our time which is reached by means of application of modern graphic means and technologies, features of semantic maintenance, and functional conditionality is provided in a trademark, in particular, figurative and symbolic maintenance. In connection with the need to achieve a high degree of design quality, there is a problem of identifying the most relevant modern ways of graphically solving associative problems in the design of trademarks in order to achieve their informativeness.

Definition and analysis of certain stages in the development of trademark design due to the need for further analysis of their characteristics, identifying the prerequisites for the emergence of certain design solutions, establishing a relationship with the main milestones of design and events in the cultural environment.

Key words: *design, graphic design, company style, brand identity, branding, trade mark, company mark, logo.*

Постановка проблеми. Основним елементом брендингу, основою візуального стилю бренду є знак: товарний знак – унікальний графічний елемент, що певною мірою виступає ідентифікатором компанії. Поняття якості товарних знаків в аспекті графічного дизайну еволюціонує. Вивчення складників цього поняття, еволюції розвитку дизайнерських і стилістичних рішень, які використовуються для проектування товарних знаків на певних хронологічних етапах заслуговує на постійну увагу професіоналів-дизайнерів. Вимоги до створення товарних знаків розвиваються відповідно до характеру виробничих відносин, до умов ринку і можливостей сучасних технологій і тенденцій дизайну. Дослідження

товарних знаків у термінологічному, символічному й історичному аспектах має суттєвий вплив на ріст якісного рівня графічного дизайну у проектуванні сучасних товарних знаків.

Аналіз досліджень. Аналізу стилістики, символіки й еволюції дизайну товарних знаків присвячено низку робіт Ю. Назарова, В. Тасалова, Є. Черневича, А. Лаврентьева, К. Векермана та С. Серова. Їх понятійний і функційний аспект закріплений і в українських і міжнародних законодавчих актах. Зокрема, аналіз еволюції стилістики та символіки дизайну товарних знаків на різних етапах розвитку суспільства у XX ст. демонструє, що сучасні стилістично-графічні рішення, які використовуються у проектуванні знаків,

увібрали віковий художній дизайнерський досвід і не зупиняються у своєму розвитку завдяки розвитку техніки та технологій і загальнодоступності професійної літератури.

Мета статті полягає у розгляді поняття і терміна «товарний знак» як елементу брендингу та фірмового стилю, а також еволюції стилістики оформлення, графічних і дизайнерських рішень, що використовуються при проектуванні товарних знаків в історичному аспекті, що чинить суттєвий вплив на підвищення рівня якості дизайнерських рішень під час розробки сучасних товарних знаків із позицій графічного дизайну.

Виклад основного матеріалу. Товарний знак. Загальні поняття. Фірмовий знак – унікальний графічний елемент, який певною мірою виступає ідентифікатором компанії. У правових відносинах поняття фірмового знаку не існує, і на цьому рівні споживачі користуються терміном «товарний знак», однак у практиці графічного дизайну склалося так, що його смисловим еквівалентом служить формулювання «фірмовий знак».

Відповідно до чинного законодавства, а саме ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» знак (марка) – позначення, за яким товари та послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб (Закон України № 3771-ХІІ, 1993). У п. 1 ст. 5 цього закону говориться: «Правова охорона надається знакові, що не суперечить публічному порядку, принципам гуманності і моралі...». І тут же, у п. 2, розшифровується, що «Об'єктом торговельної марки може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори, форма товарів або їх пакування, звуки, за умови, що такі позначення придатні для відрізнення товарів або послуг одних осіб від товарів або послуг інших осіб, придатні для відображення їх у Реєстрі таким чином, що дає змогу визначити чіткий і точний обсяг правової охорони, яка надається».

Іншими словами, товарні знаки та знаки обслуговування допомагають споживачеві відрізнити товари і послуги одного виробника від продукції його конкурентів. Найчастіше товарні знаки – це слово, словосполучення або фраза (словесні знаки); зображення (малюнок, графіка і т. п. – образотворчі знаки); об'ємний елемент (форма пакування і т. д. – об'ємні знаки) або комбінація з перерахованих вище елементів (комбіновані знаки), однак спеціальні обмеження на вид і форму товарного знаку в законодавстві відсутні, тому крім знаків, що сприймаються візуально,

бувають звукові знаки (музичні фрагменти) та навіть нюхові (запахи).

У тлумачному словнику «Економіка підприємства» наводиться таке визначення: товарний знак (Trade Mark) – оригінальне позначення, за допомогою якого товари та послуги одного виробника відрізняються від товарів і послуг інших виробників; головне завдання товарного знаку полягає в ідентифікації товару та його виробника на ринку; має правовий захист (Дергачов, 2017: 31). Також у практиці ринкових відносин виділяють поняття «знак обслуговування» (Service Mark) – це той самий товарний знак, тільки він використовується стосовно не товарів, а послуг. Знак обслуговування еквівалентний поняттю товарного знаку, і різниця полягає лише в тім, що компанії цим знаком маркують саме послуги, які вони надають.

На певному етапі, після багаторічної підтримки якості продукції або послуг, що надаються, товарний знак як зареєстроване словесне або графічне позначення продукції або компанії трансформується у смислове поняття «бренд» (brand). Зазвичай так називають вже добре відому торговельну марку, що завоювала визначену частину ринку. Коли говорять про розробку нового продукту або послуги, частіше використовують визначення «торговельна марка», а коли новий продукт визнається споживачами та стає популярним, впізнаваним і завойовує частку ринку, він стає «брендом». Наприклад, бренд Coca-Cola вважається найбільш впізнаваним товарним знаком на планеті – він відомий 94% населення Землі.

Власники товарного знаку мають право проставляти поруч із ним попереджувальне маркування, котре вказує на те, що позначення, яке застосовується, офіційне зареєстроване. Це попереджувальне маркування становить спеціальне позначення, що свідчить про те, що товарний знак охороняється, а отже, гарантує покупцеві придбання товару саме того виробника, на який він розраховує.

Норми про попереджувальне маркування з позначенням її форми визначені у законодавствах багатьох країн. Закон Японії, зокрема, рекомендує для залучення уваги до знаку і попередження його потенційних порушників супроводжувати товарний знак маркуванням у виді латинської букви R або R у колі або словесному позначенні «товарний знак»/«зареєстрований знак». Крім того, у світовій практиці поширені буквені сполучення «TM», а також слова «Trademark» – «зареєстрований знак», «Registered Trademark» (Велика Британія), «Marque déposée» (Франція, Бельгія), «Marks Registrada» (латиноамериканські країни). Нанесення такого позначення є правом, а не обов'язком

власника знаку, що підкріплюється ст. 5D Паризької Конвенції (Паризька конвенція, 1883).

Аналізуючи всі ці визначення, можна зробити висновок, що з позицій графічного дизайну товарний знак – це певний графічний образ, який дозволяє відрізнити одну юридичну особу від інших юридичних осіб і служить для індивідуалізації товару, що виробляється, та послуги, яка надається і підлягає спеціальній реєстрації. Реєстрація логотипу (товарного знаку), згідно із законодавством країни реєстрації, надає право фірмі (підприємству) на його виняткове використання для позначення товарів, що випускаються нею, або послуг, які надаються.

Очевидно, що для графічного дизайнера у цьому висновку ключовими словами є «графічний образ». Завдання дизайнера полягає у тому, щоб створити цей образ. Оскільки графічний товарний знак є одним із основних стилеутворюючих елементів, його розробці та використанню у системі фірмового стилю варто приділяти особливу увагу. Товарний знак має відповідати високим естетичним вимогам і рівню сучасної графіки, але водночас бути простим для сприйняття у його зображенні та використанні, тобто він повинен легко поєднуватися з текстом та іншими елементами оформлення. Образотворчі товарні знаки можуть бути малюнками на найрізноманітніші теми: це люди, тварини, птахи, різні орнаменти і символи, стилізовані зображення об'єктів предметного світу. Образотворчі товарні знаки можуть бути і словами, представленими в особливій формі. Подеколи буває важко провести чітке розмежування між словесним і образотворчим знаком. Буває, що фірма має тільки словесний знак, який є одночасно товарним, як, наприклад, «Olivetti», «IBM», «Panasonic». У будь-якому разі головне їх призначення – ідентифікація компанії на ринку товарів і послуг.

Використання подібних знаків – це розумно, обґрунтовано та найбільш поширено. Звичайно, маються на увазі такі знаки, котрі замість довгого вербального пояснення у візуальній формі інформують про суть і котрі у рамках візуальної комунікації застосовуються для передачі основної інформації про фірму всім зацікавленим особам.

Насамперед знак може розглядатися як формальне утворення. Він має визначену конфігурацію, що може бути простою або складною. Складна конфігурація, у свою чергу, може бути цілою або складатися з елементів. Конфігурації піддаються комбінуванню, причому комбінація може відбуватися до повного злиття, коли первісні складові частини вже важко відокремити одну від

іншої. Тут і лежить головне поле діяльності для графічного дизайнера, творця знаків.

Розробка товарного знаку – основного елемента всієї торговельної марки – справа не проста і досить відповідальна. Товарний знак – не просто гармонійна картинка, розташована на пакуванні або рекламному щиті. Його образ повинен бути не тільки яскраво індивідуальним, добре запам'ятовуватися й асоціюватися з компанією, але і бути «поза часом», «поза модою» і «поза конкуренцією». Обов'язково перед початком роботи варто вивчити аналогічні проекти, провівши необхідні патентні дослідження.

Гарний товарний знак – простий, але не примітивний. Він повинен легко «читатися» та водночас мати декілька смислових рівнів. Тільки у цьому разі для будь-якого споживача незалежно від його освітнього, вікового або соціального статусу зображення стане зрозумілим і близьким, тобто добре запам'ятається. Торговельна марка сама є специфічним товаром як твір графічного мистецтва, і первісна цінність, що вклали в неї розроблювачі, зростатиме в міру становлення фірми та популярності її продукції.

Безумовно, на розробку товарного знаку великий вплив мають культурні традиції країни, у якій він створюється, а також менталітет її громадян, тому психологічному сприйняттю зображення приділяється велике значення, особливо у разі споконвічного використання його за кордоном. Визначені символи, слова або кольори сприймаються представниками Заходу і Сходу по-різному. Відомо чимало випадків, коли фірма, виходячи на міжнародний ринок, розробляє для свого продукту спеціальний «міжнародний» знак (назву) – інший, замість того, під яким цей товар продається на внутрішньому ринку («LADA», «KFC»).

Сучасний товарний знак має величезний спектр різноманітних можливостей використання у практичному житті компанії. Він може бути тиражований у виді символу, відтвореного у кольорі всіма способами поліграфічного друку або рельєфного тиснення на ділових паперах, упакуванні. Він може бути нанесений на папки, сумки або текстильні вироби; відлитий у металі або пластику, відштапований на самому товарі. Беручи до уваги поліфункційність використання товарних знаків, необхідно передбачати технології, за допомогою яких буде відтворюватися зображення. Якщо структура знаку буде невиправдано складною, багатою незначними елементами, а його абрис не виразний – можливості відтворення можуть бути вкрай обмежені через небезпеку перекручувань або втрати окремих деталей у процесі відтворення. Товарний знак

як елемент фірмової символіки буде тиражований тисячі разів у різних розмірах, тому виникає необхідність його перевірки у цьому аспекті. Є дуже простий і спосіб – потрібно зменшити розроблений знак пропорційно до одного квадратного сантиметра та проаналізувати отриманий результат. Якщо у цьому розмірі він добре «читається», його елементи не пропали й абрис «не заплив» – графічне завдання з розробки товарного знаку виконане на відповідному рівні.

Стилістика та символіка товарних знаків.

Основна ідея, сенс графічного твору передається адресату за допомогою форми. «Форма – це те, що, віддзеркалюючись у людській свідомості, дозволяє людині пізнавати світ і висловлювати її естетичне ставлення до світу, формувати її естетичні почуття» (Назаров, 1996: 13). Естетичне враження залишається у людини тільки внаслідок взаємодії з художніми образами, насиченими естетичними властивостями. Художній образ, емоційно-почуттєве забарвлення, натхненність замикаються проєктувальником у «внутрішню» форму, що є способом зображення смислового змісту об'єкта. «Зовнішня» форма графічного твору створюється за допомогою системи композиційних засобів і прийомів, які є способами зображення смислового змісту. «Естетичного освоєння дійсності не існує поза конкретними виразними можливостями предметної форми, котрі роблять її дзеркалом людського, ідейного змісту» (Тасалов, 1967: 46).

Існує нерозривний взаємозв'язок «зовнішньої» та «внутрішньої» форм об'єкта дизайну. Як відомо, якість будь-якого продукту дизайну полягає у відповідності форми її змісту і досягається внаслідок гармонійної взаємодії художнього образу, функції та композиції. Ключовими фундаментальними складниками художнього образу товарних знаків є їхня *стилістика та символіка*.

Стилістика товарного знаку – це сукупність образотворчих композиційно-графічних засобів і прийомів, що дозволяють висловлювати у художньому образі товарного знаку ознаки будь-якого стилю (історичного, національного та ін.), індивідуальну манеру автора, які підкреслюють властивості й особливості товарів і послуг відповідного підприємства. Графічним прийомом стилістики є *стилізація*. Під поняттям «стилізація товарного знаку» слід розуміти як досягнення його умовності з метою виявлення з безлічі ознак найбільш важливої для знакової форми характеристики. Символіка товарного знаку – це символ або комплекс символів, котрі дозволяють висловлювати у художньому образі конкретного товарного знаку профіль діяльності підприємства. Символ у товар-

ному знаку – це складова частина його художнього образу, яка втілює особливості підприємства, його товару або послуг. Спостерігається чергування ознак символіки, що переважають у товарних знаках, в аспекті історичних стилів від абстрактних до реальних, від механічних до біонічних, від інтернаціональних до національних відповідно до розвитку технологій і естетичних уявлень часових періодів. Естетичні властивості об'єктів дизайну залежать від часу, місця та менталітету соціальної групи. Наприклад, створюючи «прекрасне», дизайнер підбирає метафори, образи, стиль, співзвучні та зрозумілі цільовій аудиторії.

Історичний аспект еволюції символіки товарних знаків.

Символіка становить смисловий зміст товарного знаку. Кожен часовий період або територіальна одиниця характеризуються своїми особливостями подачі знакової інформації, певним поєднанням символічних елементів, які зображуються у товарному знаку за допомогою композиційно-графічних прийомів, що містять ознаки будь-якого стилю (історичного, національного та ін.), індивідуальну манеру автора та сутність підприємства. Знакова проєктна культура нерозривно пов'язана з еволюцією предметного оточення людини, з розвитком техніки та технологій. У міру розширення асортименту товарів відбувається ускладнення інформаційного змісту та графічного виконання товарних знаків. Їхня умовність досягається за допомогою стилізації з метою виявлення з безлічі ознак найбільш важливої для знакової форми характеристики. Елементи символіки, що використовуються в товарних знаках, можна розділити на дві групи: перша – «вічні» символи, які виражають історичний незмінний сенс (сонце, місяць, коло, квадрат, хрест); друга – «розпізнавальні» символи товарного виробництва (шестерня – машинобудування, колос – сільське господарство і т. д.). Ці групи доповнюють одна одну в історичному розвитку. Еволюція символів другої групи збігається з розвитком товарного виробництва та технологій; у символіці першої групи можливі смислові зміни та навіть «переворот», які відбуваються у сприйнятті глядача (наприклад, свастика).

Досить довго товарні знаки розвивалися під впливом розробок, заснованих на принципах ранніх художніх течій, геральдики, інженерного проєктування. Ці принципи, які застосовувалися ще у XIX ст. на об'єктах, котрі передували товарним знакам (клейма і т. п.), були використані й у *першій десятиліття XX ст.* на перших розробках. Тільки з виникненням спеціального друкарського, поліграфічного обладнання, в умовах ринкової конкуренції

та розвитку маркетингових технологій почав виявлятися індивідуальний підхід у розробці товарних знаків. Цьому сприяла зміна у сприйнятті дизайну, який став самостійною сферою професійно-мистецької діяльності. Початок ХХ ст. став періодом формування нового виду проектної діяльності – художньої промисловості. Рекламна графіка тоді найяскравіше виявляє свої риси у сфері плакату та інших прикладних форм (упаковки, етикеток, фірмових знаків та ін.), формується «комерційний стиль», «який продовжує образну стилістику етикеток і вивісок ХІХ ст. Для цих композицій характерні насиченість рукописними, хитромудрими шрифтами, розмаїтість орнаменту, претензія на багатий гарний вигляд» (Черневич, 1990: 92). Товарні знаки не виділені поки що майстрами прикладної графіки в окрему групу значущих графічних елементів, ще не прийшло розуміння їхньої важливості. На цьому етапі використовуються печатки підприємств та герби, що походять із ХІХ ст. і спираються на принципи побудови геральдики й емблематику, а це проявляється у наявності явної симетрії. Крім них, на продукції розміщуються написи-назви – предтечі майбутніх логотипів, зроблені з використанням художніх прийомів, які, виконуючи інформаційно-декоративну функцію, розставляють акценти на рекламній продукції. Малюнок їх переважно вільний, не підпорядкований симетричним канонам.

Символіка товарних знаків *періоду конструктивізму 1920–1930 рр.* звертається до мови геометричних фігур і абстрактних елементів графічних форм із високою умовністю. Форма товарних знаків стає площинною і геометрично побудованою, характер – інтернаціональним; набуває значення полярність тонів, кольорів, пропорцій і т. д. Бурхливо розвивається застосування символічних елементів промислового і сільськогосподарського виробництва. «Відмова від стилізації, композиційна гострота та динамізм, стерильність геометричних форм, перебільшена конструктивність – такі нові формальні цінності дизайнерської проектної культури тих років» (Лаврентьєв, 2007: 174). Для графіки доби конструктивізму характерні: заміна мальованої ілюстрації фотографією та фотомонтажем; гранична геометризація композиції, підпорядкування її принципам модульної сітки; використання елементів набірної графіки (шрифтів, акцидентій, лінійок). Товарним знакам цього періоду вже приділяється значна увага, вони визнаються невід’ємним атрибутом підприємств. Стиль конструктивізму накладає відбиток на графічні розробки: присутні у дизайні такі види симетрій, як дзеркальна, поворотна, переносна, що забезпечують чіткі, суворі форми.

Товарні знаки *соцреалізму 1930–1960 рр.* відрізняються великою кількістю вмісту політичної символіки, низькою умовністю зображень предметно-технічних мотивів; мають найчастіше площинний силуетний характер. «Після 1945 р. у руслі загальної тенденції розпочалося масове оновлення товарних знаків. Оновленню знаків сприяв також загальний напрям економічного розвитку цього періоду, що характеризувався появою на ринках великої кількості нових товарів» (Веркман, 1986: 430). Спочатку на цьому етапі у знаках присутня якась незграбність, агресивність малюнка, строгість конструкції. У товарних знаках спостерігається велика кількість елементів символіки промислового виробництва конструктивізму у новому, реалістично докладному, графічному виконанні, а також велика кількість природних елементів.

1960-ті і початок 70-х рр. виявилися переломним етапом в українській і світовій прикладній графіці (Серов, 2005: 70). Служби художнього конструювання працювали на більшості проектно-виробничих рівнів. Протягом усіх 70-х рр. розвиток дизайну йде у руслі функціоналізму. Це загальносвітова стратегія у дизайні, що склалася ще у 1950-х рр. Функціоналізм успадковував характерні риси модернізму в мистецтві та дизайні 1920-х рр.: мінімум декору, створення речей із максимальним урахуванням їхньої користі, ергономіки та комфорту, для чого дизайнер мав знатися не тільки на естетиці, а й на психології та технологіях. Товарні знаки цього періоду характеризувалися різноманітністю сюжетів, вільним компонованням, численним застосуванням симетричних прийомів.

Стилістичні риси товарних знаків візуально-комунікативної концепції *1960–1980 рр.*: модульність, геометричність, контраст фону і форми, наявність типових елементів, простота і двомірність накреслення, інтернаціональність. Головною якістю товарних знаків стає візуальна комунікативність, здатність у закодованому вигляді передавати інформацію про підприємство або його товар. Становлення дизайнерського уявлення про форму і пластику знаку відбувається у контексті системного проектування, у боротьбі із зайвим прикрашенням. Як основа змісту товарних знаків застосовувалася символіка геометричних фігур і абстрактних форм.

Графічні прийоми «альтернативної моделі графічного дизайну» *кінця 1970–1990 рр.* зруйнували модерністські уявлення про знак і позначили перехід до нової епохи – постмодернізму. Альтернативний графічний дизайн звертається до індивідуальних, регіональних, національних особливостей.

Стилістичні риси товарних знаків «нової хвилі»: динамічність, відцентровість, «рваний край» елементів, псевдообсяг, фрагментарність. Головними стали предметно-композиційні, а не інформаційні візуально-комунікативні якості графіки, підвищений інтерес до фактурності, емоційна природа проектного рішення, імпровізація. Символічними елементами в товарних знаках стають точка, лінія, пляма і сам вільний характер їх графічного виконання. Стилістичні риси товарних знаків постмодернізму: полістилістичність, полісимволічність, художня образність, індивідуалізація, авторська графіка, застосування електронних зображень і фотографії. Розвиток комп'ютерних технологій суттєво змінив спосіб графічної подачі товарних знаків у бік ускладнення.

Останнім часом відбувається зростання умовності товарних знаків, відмова від необґрунтованої деталізації та складності, спостерігаються залежність змісту символіки від зміни форм світогляду, чергування символічного змісту у процесі зміни стильових напрямків від абстрактного до реалістичного, від штучного до природного, від інтернаціонального до національного.

Висновки. У статті розібрані загальні та термінологічні поняття таких графічних елементів, як

товарні знаки в аспекті їх стилістики, символіки та дизайну у проектуванні. Проаналізована еволюція стилістики та графічних рішень, що використовувалися у розробці товарних знаків на різних етапах розвитку дизайну ХХ ст., на основі досвіду яких проектуються товарні знаки у ХХІ ст. Безліч товарних знаків, котрі увібрали в себе віковий художній і дизайнерський досвід, застосовуються на різноманітних продуктах дизайну. Дизайнери прагнуть вкласти своє індивідуальне бачення у графічні розробки. Нині колосальні стрибки у розвитку техніки та технологій, інформаційна відкритість (у тому числі через мережу Інтернет, професійні сайти та форуми), загальнодоступність і різноманітність професійної літератури та багато інших факторів безпосередньо впливають на форму та зміст товарних знаків. Характерні риси у тенденціях розвитку графіки сучасного товарного знаку: уникнення суворо симетричних товарних знаків, нечасте використання модульної сітки у побудові, більш вільний динамічний характер рисунку знаку. Дослідниками підкреслюється важливість поглибленого вивчення особливостей символіки товарних знаків ХХ ст., що сприяє росту якісного рівня графічного дизайну у проектуванні сучасних товарних знаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3771-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
2. Економіка підприємства : тлумачний словник термінів / за заг. ред. В. В. Дергачова. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського. 2017. С. 31. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/30123/1/Slovyuk.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).
3. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text (дата звернення: 11.10.2021).
4. Назаров Ю. Поняття «форма» у філософії, мистецтвознавстві, дизайні. *Збірник наукових праць академії мистецтв*. 1996. № 4. С. 13.
5. Тасалов В. Прометей чи Орфей. Мистецтво технічного віку. Москва : Мистецтво, 1967. С. 46.
6. Черневич Є. Графічний дизайн 1887–1917. Внешсигма, 1990. С. 92.
7. Лаврентьев А.М. Історія дизайну : навчальний посібник. Москва : Гардарики, 2007. С. 174.
8. Веркман К. Товарні знаки: створення, психологія, сприйняття. Москва : Прогрес, 1986. С. 430.
9. Серов С. І. Графіка сучасного знаку. Москва, 2005. С. 70.

REFERENCES

1. Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 r. № 3771-XII. [On the protection of rights to marks for goods and services: Law of Ukraine of December 23, 1993 № 3771-XII]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1994, № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> [in Ukrainian].
2. Ekonomika pidpriemstva : tлумачnyi slovnyk terminiv [Economics of the enterprise: an explanatory dictionary of terms]. *KPI them. Igor Sikorsky*, 2017. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/30123/1/Slovyuk.pdf> [in Ukrainian].
3. Paryzka konventsiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 r. [Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text [in Ukrainian].
4. Nazarov Y. Ponyatie “forma” v filosofii, iskusstvoznanii, dizayne. [The concept of “form” in philosophy, art history, design]. *Collection of scientific papers of the Academy of Arts*, 1996, № 4, p. 13 [in Russian].
5. Tasalov V. Prometey ili Orfey. Iskusstvo tehniceskogo veka. [Prometheus or Orpheus. The art of technical age]. Moskva: Art, 1967, p. 46 [in Russian].
6. Chernevich E. Graficheskii dizayn 1887–1917. [Graphic design 1887–1917]. Vneshsigma, 1990, p. 92 [in Russian].
7. Lavrentev A. N. Istoriya dizayna: uchebnoe posobie. [Design History: A Study Guide]. Moskva: Gardariki, 2007, p. 174 [in Russian].
8. Verkman K. Tovarnye znaki: sozдание, psihologiya, vospriyatie. [Trademarks: creation, psychology, perception]. Moskva: Progress, 1986, p. 430 [in Russian].
9. Serov S. I. Grafika sovremennogo znaka. [Graphics of a modern sign.]. Moskva, 2005, p. 70 [in Russian].

UDC 766

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-10>**Ganna GOLUBNYCHA,**

orcid.org/0000-0002-0309-4714

Doctoral Student at the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) ann.golubnycha@gmail.com**ARTISTIC AND IMAGINATIVE PROPERTIES OF GENDER INFOGRAPHICS**

Gender social infographics is becoming widespread as a tool of visual communication at the international level. The purpose of the article is to characterize artistic and imaginative specifics that is representative in gender social infographics; to identify compositional and component features of such infographic projects; to describe scientifically the nature of the visual code of elements of design visualization of gender-specific content; to classify symbiotic infographics, which are hybrids of symbols and diagrams. In this article, complex research methods of the empirical vector (scientific comparison) and the theoretical vector (analysis, synthesis, inductive and deductive techniques) are applied in the design aspect. The concept of gender infographics is introduced into the scientific design terminology. For the first time, the artistic and figurative specificity, graphic design of exclusive components, chromatic, plastic and symbolic coding of social information graphics of the gender vector are highlighted. The concept of hybrid diagrams is introduced by the author, which are further classified by visual characteristics. Conclusions. The general stylistic trends of gender infographics in recent years are described. The article identifies the patterns of building a typographic system on which this type of information graphics is based. The graphic features of gender symbols and variations of their application within the framework of an infographic product are considered. The variety of options for the colour semantic range of gender infographics is described. A classification of gender hybrid diagrams is proposed to potentiate the artistic-figurative variety of design visualization of data arrays. The influence of visual metaphors on the level of information content of an infographic product is revealed. The specificity of the synchronism of visual processing of graphic and text elements of infographics is explained. Solutions are proposed to avoid design mistakes associated with the subjectivity of personal perceptual experience.

Key words: gender infographics; artistic and imaginative instruments; designer visualization; hybrid diagrams; visual metaphors; gender symbols.

Ганна ГОЛУБНИЧА,

orcid.org/0000-0002-0309-4714

аспірант кафедри дизайну і технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) ann.golubnycha@gmail.com**ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ
ГЕНДЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАФІКИ**

Гендерна соціальна інфографіка набуває широкого розповсюдження як інструмент візуальних комунікацій інтернаціонального рівня. Мета статті – охарактеризувати репрезентативну для гендерної соціальної інфографіки художньо-образну специфіку; виявити композиційні та компонентні особливості подібних інфографічних проєктів; науково описати характер візуального коду елементів дизайнерської візуалізації контенту гендерної спрямованості; класифікувати симбіотичні інфографічні складники, що є гібридами символів і діаграм. У статті застосовані комплексні дослідницькі методи емпіричного вектора (наукове порівняння) і теоретичного вектора (аналіз, синтез, індуктивні та дедуктивні прийоми) в дизайнерському аспекті. У науковий дизайнерський термінологічний апарат уводиться поняття гендерної інфографіки. Уперше висвітлюється художньо-образна специфіка, графічне конструювання ексклюзивних компонентів, хроматичне, пластичне і символічне кодування соціальної інформаційної графіки гендерної спрямованості. Уводиться поняття гібридних діаграм, які класифікуються за візуальними характеристиками. Описано загальні стилістичні тенденції гендерної інфографіки останніх років. Виявлено закономірності побудови типографічної системи, на яких базується даний вид інформаційної графіки. Розглянуто графічні особливості гендерних символів і варіації їх застосування в межах інфографічного продукту. Описано різноманітність опцій колірного семантичного ряду гендерної інфографіки. Запропоновано класифікацію гендерних гібридних діаграм для потенціювання художньо-образної різноманітності дизайнерської візуалізації масивів даних. Виявлено вплив візуальних метафор на рівень інформативності інфографічного продукту. Пояснена специфіка синхронності візуальної обробки графічних і текстових елементів інфографіки. Запропоновано рішення для уникнення дизайнерських помилок, пов'язаних із встановленням суб'єктивного особистісного перцептивного досвіду.

Ключові слова: гендерна інфографіка, художньо-образні інструменти, дизайнерська візуалізація, гібридні діаграми, візуальні метафори, гендерні символи.

The problem statement. Recently, in the global information field, there has been a significant interest in social infographics, in particular, of the gender vector, however, with a detailed analysis of such instances, there are some flaws in infographic visual systems that affect the assimilation of the key messages. The study of artistic and imaginative properties characteristic of gender infographics is an extremely important stage of design comprehension for the further high-quality development of an infographic project that will have a high level of informational content and a factor of unhindered decoding of an infographic message in order to achieve the goal of educating the population about the socially significant positions of gender interaction at different cultural levels.

Recent research and publication analysis. Primary basic research papers on information graphics include Heer (2008) and Smicklas (2012), which represent the essence of design infographic visualization knowledge in analytical, communication and executive aspects. Some informative and aesthetic features of social graphics were studied by Bozhko, Golubnycha (2021), and specifically, the specificity of artistic-figurative gender neutrality in information graphics is described in the work of Vezhbovska, Golubnycha (2019). Elam (2009) researched, determined and classified typographic systems of design compositions. Van den Reek (2010) studied the human-induced effect of introducing visual metaphors into an artistic product and the various ways in which they are combinatorially and interactively processed by consciousness. Patry (2012) demonstrated artistic linguistic constructions, techniques that were borrowed into the visual mode to the scientific community. Young (2003) described the properties of the product of art as rewarding experience through sensory contemplation of visions and the emergence of insights in his book. Faroqi-Shah, Gehman (2021) investigated the processes of perception of words by the human visual system, their identification and decoding. Thorpe (1991), Thorpe et al. (1996) are the scientific publications that reveal the core of the phenomenon of processing various types of images by the human brain and the functioning of its area of the visual system.

Purpose of the article. The purpose of the article is to systematize the artistic and imaginative tools of infographic design of the gender vector to identify the most effective and appropriate methods for developing social infographics, in particular, of gender type, to maximize the applied effectiveness and avoid typical mistakes of design creation.

The main part of the article. Infographics is a visual representation of graphic information, certain data sets or individual knowledge, which is developed

for quick and clear understanding and assimilation of information (Smicklas, 2012: 23-39), it is a separate genre of visual communications segment, which combines data visualization, illustrations, the minimum amount of text, general signs and embedded information in one project in order to create an interesting, informative description of a particular situation, informational block or story. Scientists attribute infographics to a variety of graphic and communication design, the property of infographics is the ability to improve cognition by using graphic images to deepen the ability of the human visual system to recognize individual patterns and trends (Heer et al., 2008: 1189-1196).

Gender infographics is a separate type of social infographics, which addresses issues of gender interaction, such infographics are designed to partially transform the worldview in the direction of equality and dignity of both women and men.

Social infographics is a distinct category of infographics, it has an inherent component of informative or informative-motivational nature and inducement to action. The humane vector of world change and the focus on the positive actualization of individual as a member of society are the goals of social infographics (Bozhko, Golubnycha, 2021: 19-23).

As part of the study of gender infographics, the author analyzed 27 infographic samples in detail, which fulfilled the principle of sufficiency in order to formulate artistic and imaginative features of infographics on gender topic.

The analysis of these infographic examples showed that the design visualization of socially significant gender-related information arrays implies a wide range of application of various visual communications techniques.

A certain number of patterns were identified in infographic designs, such as the prevailing use of sans-serif fonts (optimal use in one infographic composition is a maximum of two typefaces with variable styles); the use of ranking headings in titles to underline importance and information subordination; the use of colour techniques, nuances and contrasts, when highlighting certain information; the implication of complementary colour solutions to emphasize the differences of feminine and masculine nature, as well as colour similarity to emphasize the affinity of deterministic properties. Also, gender information graphics are characterized by the involvement of hybrid diagrams and the use of visual metaphors.

The modular arrangement of graphic elements, a variety of modular typographic systems in infographic format are preferable for gender infographics.

The figurative symbols that are present in the infographic composition, which illustrate a certain situation or action, play an important role in keeping attention on the embedded meaning, they are characterized by simplicity of forms, the absence of stroke outlines, these tendencies are common to the world dynamics in graphic design.

Highly desirable elements of gender infographics are signatures of sources of reliable information that is represented.

In this type of infographic, in some cases, it is customary to combine vector and raster graphics, such as photographic images.

In order to achieve a harmonious perception of gender infographics, graphic designers take into account the nominal rules for building a composition, adhere to a visual storyline, since information graphics is a visualized story.

An important aspect that can be traced in the vast majority of examples of gender-related information graphics is adherence to a single style of visualization, which is the leitmotif of the infographic complex, in order to maintain resonance with the audience to whom the infographic product is demonstrated.

All analogs of information graphics, considered in the framework of scientific research, reflect postmodern sentiments, graphic designers reject rigid canons with strict value structuring, which are the characteristic of the aesthetic spectrum, in their designs there is a deconstruction of the classical rules of graphic design, which were based on brevity, hierarchy and orderliness of the Bauhaus and Swiss Style currents. Also, in gender infographics, the freedom of creative visualization is clearly traced, in which there are no clear boundaries and artistic standards, there is a provocation of socially sensitive issues, a craving for clear answers, involvement in the current moral.

The author of the article proposes to consider the features of gender infographics in more detail to reveal all the artistic and imaginative specifics.

The combination of graphic components according to the principles of building a modular typographic system in gender infographics is based on the structural system (Elam, 2009: 87-104).

Gender-related infographics, which are designed according to the principles of a modular typographic system, have a number of the following advantages, such as unimpeded recognition and an understandable hierarchy of information, a clear visual compositional rhythm, which can optionally perform a metamorphosis of its proportions, this is the so-called "adaptive design" in the case of printing project on an area of different formats or displaying on screens with different resolution settings.

The types of graphical representation of infographics and gender data embedded in it logically reflect the nature and type of information primer that should be infographically encoded.

The aspect of data and the way information is presented directly correlates with the nature and type of verbal information that precedes the design of gender infographics.

It means that with the transition to a qualitative expansion of the variability of gender studies, it is likely that the level of professional visualization of the infographic diversity of gender orientation will significantly increase due to the fact that the palette of artistic and imaginative tools of specialists in the field of visual communications, graphic designers in particular, depends on the complexity and the variety of tasks assigned to them.

The author of this article found that in the gender information graphics there is a significant number of explanatory symbols, which she conventionally divides into two groups, procedural and identifying.

Most often, procedural symbols graphically represent an object or a whole group of conceptually related objects that depict the process in a dynamic or static illustration, this process becomes clear to the viewer due to the logical connection of the grouped constituent elements.

The visual dynamics of procedural symbols becomes possible by introducing the plasticity of forms and individual contours, including the option of tilting the graphic elements relative to the compositional axes, as a result of which a conditional diagonal of the symbol's composition arises.

Such symbols can be inscribed in the outer closing contour of various regular geometric shapes, which is done to give a certain completeness, or to restrict from other graphic information blocks.

Procedural symbols are characterized by the image of actions of a gender-stereotyped nature, for example, duties or gender-accepted responsibilities; next to these symbols, textual explanatory presentation of information of various kinds is usually developed. A frequent case is the disclosure of the infographic plot of the transmitted series of information regarding the feminine symbols of the procedural type due to the fact that the actual problems of gender interactions are described precisely with their help.

Gender pictograms (gender identifying symbols) in infographic examples are represented by a variety of variable images, in most cases they are presented in the form of symbols of Venus and Mars, which are internationally accepted symbols and do not follow to discrepancies, as well as in the form of female and male stylized figures. These characters are decoded

using graphic gender attributes such as hair, haircut, clothing, and accessories.

The author came to the conclusion that information graphics on gender issues in recent years (approximately 2018-2021) is characterized by the presence in the infographic composition of hybrid bar and radial diagrams (according to the author's proposed classification).

The author of this article introduces the following explanations: a hybrid bar diagram of the first type is an artistic and figurative symbiosis of a symbol that describes a certain qualitative indicator of data, and a bar diagram that is inscribed in this symbol with individual quantitative informative proportions of certain characteristics related to the above symbol.

Simple gender hybrid bar diagrams of the first type are characterized by gender identity and symbolized data (figure 1). It is important that with a graphically complex outline of such diagrams, the visual accuracy of the proportions of information parameters is preserved.

Complex gender hybrid diagrams of the first type represent more systematic and detailed informational parameters in a complex, which are integrated into the symbolic form of such a diagram (figure 2).

Gender hybrid bar diagrams of the second type are those diagrams in which the smallest modulus of each individual quantitative indicator reveal an individual symbolic manifestation, such as chromatic in simple diagrams, figurative, or figurative-chromatic in complex diagrams (figure 3). These diagrams can be designed both vertically and horizontally.

A certain nuance of constructing hybrid diagrams of the second type is proportional convention in the case when the minimum module of the diagram represents a sufficiently large quantitative amount of data. It means that it is appropriate to use these diagrams in a situation of illustrating clear quantitative proportional information (such as an indicator: 1 of 4 women).

Also, in some samples of gender information graphics, one can observe the presence of hybrid radial diagrams (figure 4).

The information activity basis of gender infographics is comparison, similarity and contradistinction of data sets.

A classic case of gender infographics is the informational interaction of feminine and masculine data.

Informational comparison in gender infographics occurs through the comparative presentation of situational quality indicators of feminine and masculine vectors.

The contradistinction in infographics on gender is due to: a) demonstration of differences in quantitative indicators of feminine and masculine nature of one

Figure 1. Simple hybrid bar diagrams (I type). Fragment from “Blindness to Gender Bias” infographics.

Source: <https://www.peoplemattersglobal.com/article/compensation-benefits/infographic-blindness-to-gender-bias-21058>

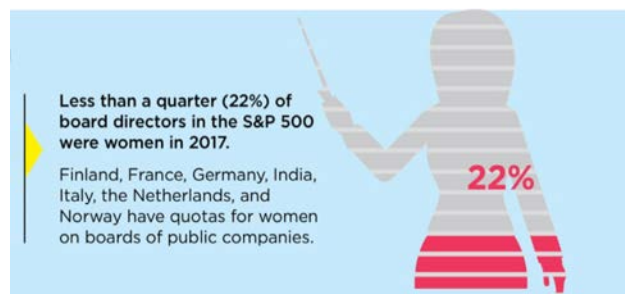

Figure 2. Complex hybrid bar diagrams (I type). Fragment from “Blindness to Gender Bias” infographics.

Source: <https://www.peoplemattersglobal.com/article/compensation-benefits/infographic-blindness-to-gender-bias-21058>

1 IN 4 TEENAGE GIRLS ARE PREGNANT OR HAVE A CHILD

Figure 3. Complex hybrid bar diagrams (II type). Fragment from “Adolescent Girls Are Very Vulnerable” infographics.

Source: UNICEF

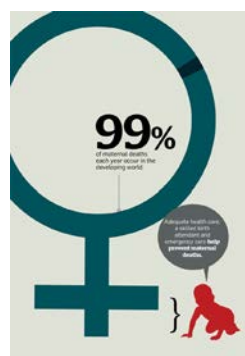

Figure 4. Hybrid radial diagram. Fragment from “Why Invest in Women?” infographics.

Source: <https://www.pinterest.com.au/pin/72177227752738615/>

type of data; b) indicativeness of opposite proportions of quantitative indicators within a particular gender.

The visualized similarity of information is infographically carried out with the help of scientific information blocks of the same gender, these blocks are located side by side, in optical proximity.

Various types of gender information interaction can be presented together within the framework of one infographic project when there is a need for visual coding of complex and multidimensional information. In this case, it is necessary to carefully approach the stage of thinking through a visual idea and the possibilities of competent use of a complex of artistic and imaginative graphic design tools.

Gender properties of certain information blocks are expressed in the presentation of archetypal symbols: feminine attributes are encoded by the fluidity of shapes and outlines of symbolic components, feminine accessories and gender identifiers; the graphic expression of masculine attributes can be traced in the brevity of the constituent symbols, which, of course, represent classically masculine gender characteristics.

Among examples of gender infographics, there are cases of controversial presentation of symbolic data: in some infographic instances, masculine silhouettes are depicted in a larger size, more visually dominant, these cases can lead to a biased perception of gender properties, therefore, when developing gender infographics, direct transfer of real physical dimensions should be avoided and it is important to carefully approach gender stylization. An exception to the use of oversized gender silhouettes, both female or male, is the representation of quantitative data in hybrid diagrams, in which the symbol serves as the spatial filling of the prevailing quantity metric.

Gender indicators of femininity and masculinity in the information graphics are encoded, inter alia, in a chromatic way, in this case, both methods of complementary and near-complementary colouring are used (for indicative contrast). A common occurrence in gender infographics is the use of a gender-identified set of colours (shades of blue and pink). However, gender-neutral colour coding is also widespread in progressive infographics (Vezhbovska, Golubnycha, 2019: 108-113). Masculine data are mainly described using cold shades, feminine ones – using warm ones.

Gender information graphics actively use visual metaphors, which are introduced in order to broadcast the message that the object has certain characteristics that can be obtained from the interpretation of the relationship with another object-resource.

In gender infographics, there are three metaphorical structures: juxtaposition (increasing in complexity, comparison), fusion, and replacement (Van den Reek, 2016: 1-72).

In design data visualization, juxtaposition is used to evoke a certain reaction in the viewer's mind, such as creating meaning from contrasting elements.

Colour juxtaposition in information graphics is used to create contrast, while the location of certain types of objects on top of each other or different types of symbolic components in close proximity to each other is intended to encourage meaning (Young, 2003: 81-120).

Fusion is a technique characterized by a "combination, seemingly incompatible", is a metaphorical combination of completely different ideas, seemingly incompatible associatively, without losing integrity and harmony, and thus creating a completely new logical and semantic order.

Replacement is a visually metaphorical technique that is used when, at the required level of recognition, one object is replaced by another, while maintaining a stable associative series.

The vast majority of examples of gender information graphics are made in a minimalist style. Minimalism in infographic design is based on the following principles: the development of simplicity, the value of neutrality, achieving balance, establishing a hierarchy, the conquest of negative space ("Less Is More, or How Minimalism Changed Graphic Design").

Simplicity plays a crucial role in attracting the observer's attention and in helping to understand the infographic product. To achieve these goals, the minimum possible number of elements in the infographic composition is used.

The visual hierarchy helps observers to follow the planned sequence of elements, letting them know which pieces of information should be considered first, second, third. Design elements, such as colour, size, composition and typography, play an important role in establishing a hierarchy and assigning visual priorities.

One of the most interesting design elements, especially important in minimalist design, is the negative space. Although it is often white, it can also be any other colour. Minimalism involves planning a large amount of negative space in the design to help balance and emphasize other hierarchically aligned design elements ("Less Is More, or How Minimalism Changed Graphic Design").

The average human brain identifies a complex image at a glance for 100-150 ms (Thorpe, 1991: 309-341), (Thorpe, 1996: 520-522), while the value of the word cascade is read by a person for a longer period of 600 ms (Faroqi-Shah, Gehman, 2021: 949-964).

These scientific data mean that when rapidly, briefly scrolling or viewing information graphics both on a computer screen and in analog form, there

is a high probability that text signatures will not be read due to the time limit for decoding, and only infographic product images will be identified.

Hence the problems of figurative and semantic synchronization of symbolic and textual elements of gender infographics in separate assimilation, ie: text captions should to some extent reveal the embedded meaning demonstrated in symbols with a certain degree of disclosure, there must be logical-semantic resonance between symbols and texts so that the perception of the correct infographic message was kept separately, thus excluding discrepancies of text and symbolic components.

There is also a moderate probability of including gender-associated coding errors in the developed gender infographic and subsequent double message.

An example of such coding is the use of gender-identified colours, pink and blue. Even with a skillful infographic explanation of the progressive and modern gender situation, the primer of socially constructed formats of femininity and masculinity remains fixed at the level of archetypes in connection with the use of these colour solutions, because information that had an emotional impact on personality in childhood prevails current information from external sources, obtained in adulthood (Patry, 2012: 56-79).

Analyzing gender infographic analogues, one cannot neglect the fact that in modern infographic design there is the human factor to a certain extent: since the psychological perception of colour decisions and visual images depends on the cultural code, social cliches and personal attitudes, it is likely that with a certain risk of coding errors, the designer may collide, relying solely on his personal preferences and unconscious choices, neglecting the design study of

cultural differences in the nature of shapes, colours, psychological properties of fonts, outlines and other elements for maximal correct infographic coding.

In this regard, it is advisable to propose the use of a more appropriate and progressive instrumental approach to design creation, in which a specialist consciously and rationally “programs” infographics using an arsenal of artistic and imaginative techniques to achieve the assigned tasks to minimize the consequences of the dominant type of gender relations, moving away from subjective vision in favor of the objective.

Conclusions. Techniques for creating conceptually multidimensional hybrid diagrams of different types have a significant potential for gender infographics due to the unlimited possibilities of developing their symbolic form, which determines the objective artistic and semantic uniqueness of each hybrid diagram.

Combinatorial design infographic techniques within the framework of a unified single product make it possible to achieve multilevel nested information blocks and the depth of their possible cognition, thereby increasing the graphical and verbal saturation of gender information graphics.

Also, the integration of visual metaphors into an infographic project has a high application potential, since these transitive artistic techniques open up a wide range of possibilities for information coding of complex data for assimilation at an intuitive, subconscious level of visual information processing.

The principles of infographic design in a modular typographic system format and general tendential compliance with a minimalism style are broader guidelines for infographic design not only for gender informational graphics, but also for the basic category of social infographics.

BIBLIOGRAPHY

1. Божко Т.О., Голубнича Г.В. Взаємозв'язок естетичності й інформативності соціальної інфографіки. *Філософія подієвої культури: історія та сучасність: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 25–26 березня 2021 р. Київ, 2021. С. 19–23.
2. Elam, K. *Typographische Systeme*. Princeton, USA: Princeton Architectural Press, 2009. P. 87–104.
3. Farooqi-Shah, Y., Gehman, M. *The Role of Processing Speed and Cognitive Control on Word Retrieval in Aging and Aphasia*. *Journal of Language, Speech and Hearing Research*. 2021. Vol. 64(3). P. 949–964.
4. Heer, J. et al. *Graphical histories for visualization: Supporting analysis, communication, and evaluation*. *IEEE transactions on visualization and computer graphics*. 2008. Vol. 14(6). P. 1189–1196.
5. *Less Is More, or How Minimalism Changed Graphic Design: веб-сайт*. URL: <https://medium.com/@AprilHQ/less-is-more-or-how-minimalism-changed-graphic-design-b079a6bbb107> (дата звернення: 17.09.2021).
6. Patry, W. F. *How to fix copyright*. Oxford, UK : Oxford University Press, 2012. P. 56–79.
7. Smiciklas, M. *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. London: Que Publishing, 2012. P. 23–39.
8. Thorpe S. J. *Image Processing by the Human Visual System*. *Advances in Computer Graphics, Eurographic Seminars*. 1991. P. 309–341.
9. Thorpe et al. *Speed of Processing in the Human Visual System*. *Nature*. Vol. 381. 1996. P. 520–522.
10. Van den Reek, A. *The Effect of Visual Metaphor in Advertising at Different Processing Routes*. Tilburg, Netherlands: Tilburg University, 2016. P. 1–72.

11. Вежбовська Л. Р., Голубнича Г. В. Ефективність представлення масивів даних соціально значущої тематики за допомогою використання інфографіки. *Дизайн-освіта як галузь креативних індустрій: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.*, 18–19 квітня 2019 р. Київ: КНУКіМ, 2019. С. 108–113.
12. Young, James O. *Art and Knowledge*. Oxfordshire, UK: Routledge, 2013. P. 81–120.

REFERENCES

1. Bozhko T. O., Golubnycha, G. V. (2021). Vzaïmozv'язok estetychnosti y informatyvnosti sotsialnoi infohrafiky [The Interconnection of Aesthetics and Informativity of Social Infographics]. *Filosofia podiiievoi kultury: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Ukraine, Kyiv March 25-26 2021 [in Ukrainian].
2. Elam, K. *Typographische Systeme [Typographic Systems]*. Princeton, USA: Princeton Architectural Press, 2009. P. 87-104 [in German].
3. Farooqi-Shah, Y., Gehman, M. (2021). *The Role of Processing Speed and Cognitive Control on Word Retrieval in Aging and Aphasia*. Journal of Language, Speech and Hearing Research, 64(3), 949-964
4. Heer, J. et al. (2008). *Graphical histories for visualization: Supporting analysis, communication, and evaluation*. IEEE transactions on visualization and computer graphics, 14(6), 1189-1196
5. *Less Is More, or How Minimalism Changed Graphic Design* [online]. (2019). Available at: <https://medium.com/@AprilHQ/less-is-more-or-how-minimalism-changed-graphic-design-b079a6bbb107>
6. Patry, W. F. (2012). *How to fix copyright*. Oxford: Oxford University Press
7. Smiciklas, M. (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. London: Que Publishing [in English].
8. Thorpe S. J. (1991). *Image Processing by the Human Visual System*. Advances in Computer Graphics, Eurographic Seminars
9. Thorpe et al. (1996). *Speed of Processing in the Human Visual System*. Nature, 381, 520-522
10. Van den Reek, A. (2016). *The Effect of Visual Metaphor in Advertising at Different Processing Routes*. Tilburg University
11. Vezhbovska, L., R., Golubnycha, G., V. (2019). Efektyvnist publichnoho predstavlennia masyviv danykh sotsialno znachushchoi tematyky za dopomohoiu vykorystannia infohrafiky [The Effectiveness of Public Presentation of Data Sets of Socially Significant Topics through the Use of Infographics]. *Dyzain-osvita yak haluz kreatyvnykh industrii: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Ukraine, Kyiv April 18-19 2019 [in Ukrainian].
12. Young, James O. (2003). *Art and Knowledge*. Oxfordshire: Routledge

УДК [75.046.3:272/273-523.42-526.62-312.47](477.83/.86)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-11>

Андрій ДЕМ'ЯНЧУК,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

ЧУДОТВОРНА ІКОНА МАТИ БОЖА ЛАСКАВА ТА ЇЇ КОПІЇ В КАТОЛИЦЬКИХ ХРАМАХ ГАЛИЧИНИ

У статті проведено мистецтвознавчий аналіз ікони Матері Божої Ласкавої, встановлено її іконографічний тип у Богородичному циклі. Досліджено історію та художньо-стилістичні особливості оригінальної ікони Матері Божої Ласкавої та її копій. У рамках дослідження було розглянуто оригінальну ікону, а також копії, які зберігалися на теренах Галичини.

Для розкриття теми застосовано комплексний підхід, а саме: історичний, мистецтвознавчий, філософський і богословський. Останній є обов'язковим з огляду на літургійне призначення іконного малярства, яке має вироблені чіткі правила й канони. За допомогою використання методів мистецького аналізу стверджується факт приналежності ікони Матері Божої Ласкавої до основного типу богородичного циклу, а саме Богородиці Всемилоствивої (Панахранти) і Всецариці – Кіріотиси (Theotokos Kiriotisa). Такий тип зображення був поширений не тільки у візантійському, але й у західноєвропейському сакральному мистецтві. Прикладом можуть слугувати образи Андреа дель Сарто «Мадонна в славі», Альбрехта Дюрера «Марія, яку коронує ангел», Рафаеля Санті «Мадонна з Фоліньо», Франца фон Дефреггера «Святе сімейство» й інших художників.

Наведено мистецькі твори, які послужили інспірацією створення ікони Матері Божої Ласкавої. Установлено, що взірцем для створення ікони Матері Божої Ласкавої, яку намалював львівський міщанин Йосип Шольц-Вольфович у 1598 р., послужила популярна на той час гравюра голландського художника-гравера Філіпа Галле «Богородиця з Дитятком у хмарах» 1578 р.

Визначено, що оригінальна ікона Матері Божої Ласкавої в 1765 р. була розміщена в центральній частині головного вівтаря львівської катедрі. Акт коронації в 1776 р. звершив Львівський митрополит Вацлав Сераковський. Після закінчення Другої світової війни в 1946 р. ікона була вивезена до Кракова й реставрована в 1983 р. 19 червня 1983 р. оригінальна ікона була рекоронована Папою Римським Йоаном Павлом II на Ясній Горі в Ченстохові (нині зберігається на Вавелі в Кракові). Тоді ж було виготовлено дві автентичні копії – одна зберігається на головному вівтарі Санктуарію Матері Божої Ласкавої в Любачові, друга – в Митрополичій базиліці Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Львові.

Ключові слова: Католицька Церква, чудотворна ікона, Мати Божа Ласкава, Галичина.

Andrii DEMIANCHUK,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
Candidate of Study of Art (Ph.D),
Associate Professor at the Department of Stage Direction and Choreography
Lviv Ivan Franko National University
(Lviv, Ukraine) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

THE MIRACLE-WORKING ICON OF THE MOTHER OF GOD OF MERCY AND ITS COPIES IN CATHOLIC CHURCHES OF GALICIA

The article presents an art history analysis of the icon of the Mother of God of Mercy, establishes its iconographic type in the Mother of God icon series and a study of history and artistic-stylistic particularities of the original icon of the Mother of God of Mercy and its copies. The original icon as well copies of this icon that have been preserved in Galicia were studied during this research work.

To explore the subject we have used a comprehensive integrated approach namely: historical, art history, philosophical and theological. The latter is obligatory with from the standpoint of the liturgical designation of icon painting that has the clearly established rules and canons. Using the methods of artistic analysis the fact is stated that the icon of the Mother of God of Mercy belongs to the principal type of the Mother of God icon series, namely the All-Merciful Mother of God (Panahranta) and the Most Holy Mother of God (Theiokos Kiriotisa). This type of the image was common not only in Byzantine, but also in West European sacred art. The example can be the icons of Andrea del Sarto "Madonna in Glory", Albrecht Dürer's "Mary crowned by an angel", Raphael Santi's "Madonna of Foligno", Franz von Defregger's "The Holy Family" and icons of other artists.

There are also presented the works of art that inspired creation of the icon of the Mother of God of Mercy. It is established that the model for the creation of the icon of the Mother of God of Mercy, painted by the citizen of Lviv Joseph Scholz-Wolfovich in 1598, was a popular at that time engraving by the Dutch printmaker Philip Galle "The Virgin with Child in the Clouds" made in 1578.

It is established that the original icon of the Mother of God of Mercy was placed in 1765 in the central part of the main altar of the Lviv Cathedral. The act of the coronation was performed in 1776 by Lviv Metropolitan Vaclav Serakowski. After the end of World War II, the icon was taken to Krakow in 1946 and restored in 1983. On June 19, 1983 the original icon was reconsecrated by Pope John Paul II on Jasna Góra in Czestochowa (now kept in the Wawel Castle in Krakow). At the same time, two authentic copies were made – one is displayed in the main altar of the Sanctuary of the Mother of God of Mercy in Lyubachiv, the other – in the Metropolitan Basilica of the Assumption of the Most Holy Virgin Mary in Lviv.

Key words: Catholic Church, the miracle-working icon, Mother of God of Mercy, Galicia.

Постановка проблеми. У мистецтвознавстві малодослідженою є історія, іконографія та художньо-стилістичні особливості оригінальної ікони Матері Божої Ласкавої та її авторських копій, які зберігалися в католицьких храмах етнографічної території Галичини (нині це західні області України – території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (крім північної частини) й південно-східної Польщі – Підкарпатського й Малопольського воєводства).

Важливим аспектом у дослідженні було визначення іконографічного типу оригінальної ікони Матері Божої Ласкавої, її символіки й художньо-стилістичних особливостей, а також поширення її іконографічного типу в західноєвропейському сакральному малярстві; установлення відомих і маловідомих мистецьких творів, які послужили взірцем для створення оригінальної львівської ікони. Не менш важливим є питання культу ікони серед мешканців Львова й усієї Галичини. Зауважимо, що поширення культу чудотворної ікони Матері Божої Ласкавої спричинилося до зростання на цих теренах християнської віри, зокрема акт коронації ікони став великим консолідуючим чинником у нелегкі історичні періоди.

Актуальність дослідження зумовлена конкретним науковим завданням, а саме збором та узагальненням наявних теоретичних матеріалів у вітчизняній і зарубіжній літературі, а також популяризацією сакрального мистецтва в науковому середовищі.

Аналіз досліджень. Важливі історичні відомості про ікону Матері Божої Ласкавої подані в Архіві Львівської архідієцезії в Кракові (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie, AALwK), у багатотомному науковому виданні «Матеріали до історії сакрального мистецтва на східних землях колишньої Речі-Посполитої» ("Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej") у 21-му томі (J. Adamski, M. Bernat, Jan K. Ostrowski, Jerzu T. Petrus), а також у працях польських вчених (S. Tymosz, T. Kukiz, S. Szydelski, M. Dzieduszycki). Іконографія ікон Богородичного циклу, а також технологія давнього та сучасного іконного маляр-

ства досліджувалася Д. Степовик, А. Дем'янчук. Загальні відомості про ікону подані в друкованих (Львівський кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії, Львів, 2001 р.) та електронних публікаціях (зокрема на сайтах: Львівська Архідієцезія Римо-Католицької Церкви в Україні; Любачівський собор Санктуарій Матері Божої Ласкавої Львівської (Konkatedra Lubaczuw. Sanktuarium NMP Jaskawej Lwowskiej) та інших).

Мета статті – розглянути історію, іконографію, стилістичні особливості й техніку виконання чудотворної ікони Матері Божої Ласкавої та її копій у католицьких храмах Галичини; установити іконографічний тип ікони в Богородичному циклі.

Виклад основного матеріалу. Чудотворна ікона Мати Божа Ласкава – «Прекрасна Зірка міста Львова», розміщена на головному вітварі у Львівській митрополичій базиліці Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. Свого часу ікона була відома також як «Домагаличівська», а також «Муркова». З історії ікони відомо, що її намалював у 1598 р. львівський міщанин Йосип Шольц-Вольфович (Juzef Szolc Wolfowicz) як епітафію для померлої онуки Катерини Домагалич (Katarzyny Domagalicz). Спочатку її було розміщено на зовнішній стіні пресвітерію на кафедральному цвинтарі (Львівський кафедральний собор, 2001: 4). Там ікона перебувала майже п'ятдесят років. У 1645 р. львівський архієпископ Станіслав Гроховський (Stanisław Grochowski) через збільшення культу ікони Матері Божої Ласкавої урочисто переніс її до каплички, яку побудував брат Катерини Ян Домагалич. Капличку почали називати «Домагаличівською» (Львівський кафедральний собор, 2001: 5).

З іконою пов'язані й конкретні історичні події. Зокрема, відомо, що в 1648 р. мешканці міста Львова склали Матері Божій Ласкавій подячні вота за врятування міста. Пам'ятною не тільки в історії міста, але й цілої Речі Посполитої, залишилася подія, коли перед іконою Матері Божої Ласкавої в капличці склав подяку Ян Казимир (Jan II Kazimierz Waza), король Речі Посполитої, за перемогу в битві під Берестечком у 1651 р. (Obraz Matki Bożej). А через декілька років, а саме

1 квітня 1656 р., під час окупації Речі Посполитої шведським військом, відомим в історії як «шведський потоп», Ян Казимир перед іконою Матері Божої Ласкавої у Львівській катедрі склав від свого імені й усього народу урочисті Обіти, відомі як Львівські Обітниці, обравши Пресвяту Богородицю королевою Речі Посполитої (Львівський катедральний собор, 2001: 4). Святу Месу відправив папський нунцій П'єтро Відоні (Pietro Vidoni), дипломатичний представник Святого Престолу. Зважаючи на великий культ ікони Матері Божої Ласкавої, архієпископ Вацлав Сераковський (Wacław Hieronim Sierakowski), Митрополит львівський, у 1765 р. розмістив ікону Матері Божої Ласкавої в центральній частині головного вівтаря львівської катедрі (Obraz Matki Bożej).

28 квітня 1766 р. архієпископом Вацлавом Сераковським був проголошений декрет, який стверджував чудотворність Матері Божої Ласкавої, а також встановлення Братства Пресвятої Діви Марії. Урочисту церемонію представлено в поліхромному малярстві на стіні пресвітерія (prezbiterium) із правого боку від головного вівтаря. Зауважимо, що перенесення ікони Матері Божої з каплиці Домагаличів на головний вівтар катедрі було частиною плану, здійсненого митрополитом у відбудові катедрального храму. Були знесені каплиці й вівтарі, в тому числі й каплиця Домагаличів, що перешкоджала, на думку митрополита, «<...> добрій організації відправи літургійних служб» (Tymosz, 2002: 62–65, not. 9). Зміни спровокували суперечку між архієпископом і Магістратом міста Львова. Розглядалася навіть скарга на митрополита, внесена Магістратом, до Конгрегації собору в Римі, яку самі позивачі невдовзі відкликали (Tymosz, 2002: 65, not. 15–17).

Перенесення ікони Матері Божої Ласкавої на головний вівтар – центральне місце Львівської катедрі – сприяло зростанню культу ікони серед всього населення. За отримані благодаті вірні склали Матері Божій подячні vota. Важливою подією в історії Львівської митрополії був акт коронації чудотворної ікони Матері Божої Ласкавої, яка була увінчана папськими золотими коронами 12 травня 1776 р. (згідно з іншими даними, коронація ікони відбулася 23 травня 1776 р.). Церемонію коронування звершив митрополит Вацлав Сераковський (Львівський катедральний собор, 2001: 4; Tymosz, 2002: 62).

У львівській катедрі ікона Матері Божої вшановувалася вірними до половини ХХ ст. Після закінчення Другої світової війни в 1946 р. її перевіз до Польщі архієпископ Євгеній Базяк (Eugeniusz Baziak). 2 лютого 1974 р. апостольський адмі-

ністратор в Любачові єпископ Мар'ян Реховіч (Marian Rechowic) розмістив ікону Матері Божої Ласкавої в прокатедрі в Любачові. 19 червня 1983 р. ікону Матері Божої Ласкавої рекоронував Святіший Отець Йоан Павло II, Папа Римський на Ясній Горі в Ченстохові. 20 червня 1983 р. вона урочисто перенесена на головний вівтар у Санктуарій Матері Божої Ласкавої в Любачові. Невдовзі у зв'язку з необхідністю реставрації оригінальну ікону Матері Божої Ласкавої було розміщено в каплиці будинку єпископа в Любачові, а пізніше перевезено на Вавель у Кракові (Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej w Lubaczowie). Тоді ж у Кракові було виготовлено дві автентичні копії чудотворної ікони Матері Божої Ласкавої. Перша копія ікони була посвячена Папою Римським Йоаном Павлом II 19 червня 1983 р. на Ясній Горі в Ченстохові, інтронізована 8 грудня 1989 р. архієпископом Мар'яном Яворським (Marian Jaworski) і розміщена на головному вівтарі Санктуарію Матері Божої Ласкавої в Любачові (Рис. 1) (Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej w Lubaczowie). 2 червня 1991 р. у Санктуарії перед іконою Матері Божої молився Папа Йоан Павло II, дякуючи за отримані ласки. Другу автентичну копію ікони Матері Божої Ласкавої розміщено на головному вівтарі Львівської митрополічної базиліки Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, яку 26 червня 2001 р. у Львові коронував Папа Йоан Павло II і склав Матері Божій у подяку золоту троянду (Рис. 2) (Про сучасність; Львівський катедральний собор, 2001: 4).

Рис. 1. Ікона Мати Божа Ласкава на головному вівтарі Санктуарію Матері Божої Ласкавої в Любачові

Рис. 2. Ікона Мати Божа Ласкава на головному вітварі Митрополичої базилики Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Львові

Ікона Матері Божої Ласкавої має невеликі розміри (61,2 x 43,7 x 1 см). Вона намальована темперними фарбами на соснових дошках (Львівський катедральний собор, 2001: 4). Іконографічно належить до основного типу Богородичного циклу, а саме Богородиці Всемилолюбивої (Панахранти) і Всецариці – Кіріотиси (Theotokos Kiriotisa) (Дем'янчук, 2016: 90). Такий тип зображення був поширений не тільки у візантійському, але й у західноєвропейському сакральному мистецтві. Прикладом можуть слугувати образи Андреа дель Сарто «Мадонна в славі», Альбрехта Дюрера «Марія, яку коронує ангел», Рафаеля Санті «Мадонна з Фоліньо», Франца фон Дефреггера «Святе сімейство» й інших художників.

Установлено, що взірцем для створення ікони Матері Божої Ласкавої, яку намалював львівський міщанин Йосип Шольц-Вольфович у 1598 р., послужила популярна на той час гравюра голландського художника-гравера Філіпа Галле «Богородиця з Дитятком у хмарах» (Philip Galle "The Virgin With The Child In The Clouds") 1578 р. (Рис. 3–4).

На іконі Матері Божої Ласкавої зображено Діву Марію, яка сидить на троні посеред хмар в оточенні ангелів. Пресвята одягнена в червону сукню й охристо-зелений плащ. Голову Діви Марії вкриває довгий прозорий вельон золотистого кольору, який спадає на плечі. Над головою зображено двох архангелів, які тримають золоту царську корону. У центральній частині навколо Діви Марії

та Дитятка Ісуса в сонячному сяйві знаходяться десять ангелів, нижче яких у хмарах по обидва боки – два ангели, які моляться. Дитятко Ісус лівою рукою обняв шию своєї Матері Марії, а правою – благословляє все людство. Особливою деталлю цієї ікони є те, що Дитятко Ісус не сидить, а стоїть на правому коліні Богородиці. У нижній частині ікони зображено дітей графського роду Домагаличів – Катерину та її брата, які на колінах моляться до Богородиці й Ісуса. Матір Божа Ласкава вважається покровителькою міста Львова, а її день відзначається 1 квітня. Культ ікони найпоширеніший у Польщі й Україні.

Рис. 3. Богородиця з Дитятком у хмарах (гравюра на міді, 271 x 200 мм, Філіп Галле, 1578 р. Друк Антоні Блоклендт ван Мондфорт)

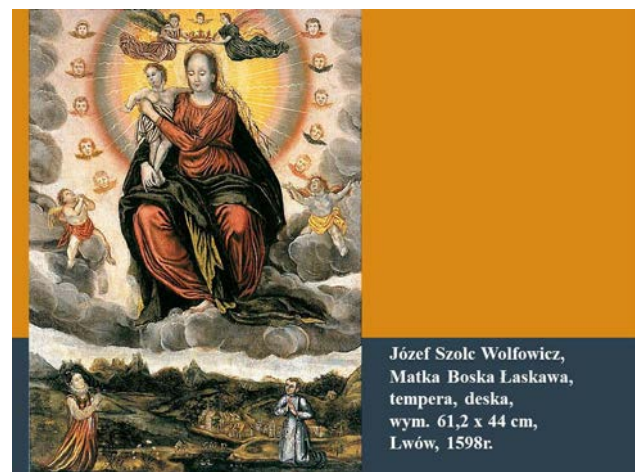

Рис. 4. Чудотворна ікона Мати Божа Ласкава (Йосип Шольц-Вольфович, 1598 р.)

Мати Божа Ласкава представлена в інших видах образотворчого мистецтва. У 1897 р. у катедрі встановлено вітраж «Обітниця Яна Казимира» за картиною Яна Матейка, виконаний у майстерні вітражів і мозаїк В. Екельського й А. Туха

в Кракові. У 1902 р. було виготовлено й встановлено у вікні пресвітерія великий вітраж «Королева Польської Корони», на якому в центральній частині зображено Матір Божу Ласкаву, у верхній частині – герби Польщі, Литви й Руси, а в нижній частині зображено трьох серафимів, які тримають золоту стрічку з написом “*przujmij ńluby nasze*” («прийми шлюби наші»). Вітраж виконаний згідно з проектом Едварда Ігнатія Лепшого в майстерні вітражів і мозаїк В. Екельського й А. Туха в Кракові (Львівський катедральний собор, 2001: 8).

27 вересня 2007 р. ікона Матері Божої Ласкавої, виконана львівськими митцями Левом та Андрієм Дем'янчуками, була подарована Папі Римському Бенедикту XVI Львівським митрополитом, кардиналом Мар'яном Яворським, у рамках візиту до Ватикану “*Ad Limina Apostolorum*” римо-католицьких єпископів України (Рис. 5–6) (Про сучасність та історію образу; Тимків, 2011: 154).

Рис. 5–6. Ікона Матері Божої Ласкавої – дар Папі Римському Бенедикту XVI 27 вересня 2007 р. під час візиту до Ватикану “*Ad Limina Apostolorum*” римо-католицьких єпископів України

Велика ікона Матері Божої Ласкавої зберігається в храмі Благовіщення Пресвятої Богородиці (2008 р.), м. Надвірна, Івано-Франківської обл.

(Рис. 7–8) (Степовик, 2012: 324 іл.; Дем'янчук, 2015: 226 іл.).

Рис. 7–8. Ікона Матері Божої Ласкавої в храмі Благовіщення Пресвятої Богородиці 2008 р., м. Надвірна, Івано-Франківської обл.

Сучасні авторські копії ікони Матері Божої Ласкавої львівських митців Лева й Андрія Дем'янчуків знаходяться в храмах, музеях і приватних колекціях в Україні й світі й виконані із застосуванням давньої технології іконного малярства (Дем'янчук, 2015: 17–136, іл. 241–259).

Висновки. Здійснено спробу дослідити історію, іконографію, художньо-стилістичні особливості й техніку виконання оригінальної ікони Матері Божої Ласкавої та її копій у католицьких храмах Галичини. Установлено, що оригінальна ікона, намальована в 1598 р. Йосипом Шольц-Вольфовичем, належить до основного іконографічного типу Богородичного циклу, а саме Богородиці Всемилоливої (Панахранти) і Всецариці (Кіріотиси). Такий іконографічний тип був поширений у візантійському

й західноєвропейському сакральному мистецтві. Незважаючи на велику популярність ікони, виготовлено небагато її копій. Найвідоміші знаходяться в Кракові й Львові. Ікона представлена в різних видах образотворчого мистецтва: малярстві (монументальному й станковому), вітражі, скульптурній пластиці. Важливий культ ікони в римо-католицьких і греко-католицьких храмах України й Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dzieduszycki M. Końscy i katedralny lwowski obrządku łacińskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Lwów, 1872. S. 51–55.
2. Katedra łacińska we Lwowie. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* / J. Adamski, M. Bernat, Jan K. Ostrowski, Jerzu T. Petrus. Kraków : Międzynarodowe centrum kultury, Wydawnictwo Antykwa, 2013. T. 21. S. 86, il. 166–167.
3. Konkatedra Lubaczów Sanktuarium NMP Łaskawej Lwowskiej. URL: <https://konkatedra.zamojskolubaczowska.pl/matka-boza-laskawa-lwowska/slajd2/>.
4. Krktoś J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie Józefinizmu (1772–1815). Katowice, 1996. S. 59–64.
5. Kukiz T. Obraz lwowskiej MB Łaskawej (w prokatedrze w Lubaczowie). *Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski (poza Śląskiem)*. Część I. Warszawa : Studio Wydawniczo-Typograficzne “Typoscript”, 2000. S. 101–123, il. 36.
6. Lubaczów – Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej. *Sanktuaria. Polskie.com.pl*. (26 września 2018). URL: <https://sanktuariapolskie.com.pl/2018/09/26/lubaczow-sanktuarium-matki-bozej-laskawej/>.
7. Obraz Matki Bożej Łaskawej Ślicznej Gwiazdy Lwowa. *Wikipedia : вільна енциклопедія*. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bozej_Laskawej_Slicznej_Gwiazdy_Lwowa.
8. Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej w Lubaczowie. Parafia: Św. Stanisława Bpa – Sanktuarium MB Łaskawej. *Sanktuaria. Diecezja Zamojsko-Lubaczowska*. URL: <https://diecezja.zamojskolubaczowska.pl/sanktuaria/sanktuarium-matki-bozej-laskawej-w-lubaczowie>.
9. Szydelski S. Szyw kilka o obrazie Najświętszej Maryi Panny Jaskawej w katedrze lwowskiej w 250 rocznicę urodzin Jana Kazimierza. Lwów, 1906. S. 27–42.
10. Tymoszyński S. Proces o prawo patronatu katedry lwowskiej w latach 1761–1765. *Roczniki Nauk Prawnych*. 2002. Nr. 12 (2). S. 65. URL: <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rnp/article/view/7341/7322>.
11. Дем’янух А.Л. Богородиця в українському іконному малярстві (XI–XIX століття). Основні іконографічні типи. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва : збірник наукових праць*. Харків : ХДАДМ, 2016. № 3. С. 85–95. URL: <https://www.visnik.org/pdf/v2016-03-12-demyanchuk.pdf>.
12. Дем’янух А.Л. Як твориться українська ікона: З авторського досвіду. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2015. 336 с.
13. Львівський катедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії. Львів : Вид-ня парафії львівського катедрального собору, 2001. 39 с.
14. Про сучасність та історію образу Матері Божої Милостивої в Львівській Катедрі. *Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви в Україні* (01 квітня 2014 р.). URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Pro_suchasnist_ta_istoriyu_obrazu_Materi_Bozhoi_Mulostivoi_v_Lvivskij_Katedri_onovleno-ua.
15. Степовик Д.В. Новий ренесанс: Ікони Андрія Дем’януха. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2012. 368 с.
16. Тимків Б.М. Українські мистецькі шедеври у Ватикані. *Україна – Ватикан: Державно-церковні відносини в контексті досвіду об’єднаної Європи* : Матеріали V міжнародної наукової конференції, м. Галич, 26–28 травня 2011 р. 2-й зош. Галич : Національний заповідник «Давній Галич», 2011. С. 147–156.

REFERENCES

1. Dzieduszycki M. Końscy i katedralny lwowski obrządku łacińskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny [Lviv cathedral church of the Latin rite dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary]. Lviv, 1872. pp. 51–55 [in Polish].
2. Katedra łacińska we Lwowie. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* / J. Adamski, M. Bernat, Jan K. Ostrowski, Jerzu T. Petrus [Latin cathedral in Lviv. *Materials for the history of sacred art in the eastern territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth*] Krakow: International Cultural Center, Antykwa Publishing House, 2013. Vol. 21. pp. 86, il. 166–167 [in Polish].
3. Konkatedra Lubaczów Sanktuarium NMP Łaskawej Lwowskiej [Lubaczow Cathedral of the Sanctuary of the Mother of God of Mercy]. URL: <https://konkatedra.zamojskolubaczowska.pl/matka-boza-laskawa-lwowska/slajd2/> [in Polish].
4. Krktoś J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie Józefinizmu (1772–1815) [Archdiocese of Lviv of the Latin rite during the period of Josephinism (1772–1815)]. Katowice, 1996. pp. 59–64 [in Polish].
5. Kukiz T. Obraz lwowskiej MB Łaskawej (w prokatedrze w Lubaczowie). *Madonny kresowe i inne obrazy sakralne z Kresów w diecezjach Polski (poza Śląskiem)* [The Lviv icon of Our Lady of Laskawa (in the pro-cathedral in Lubaczow)]. Part I. Warsaw: “Typoscript” Publishing and Typographic Studio, 2000. pp. 101–123, il. 36 [in Polish].
6. Lubaczów – Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej. *Sanktuaria. Polskie.com.pl*. [Lubaczow – the Sanctuary of Our Lady of Mercy. *Sanctuaries. Polskie.com.pl*]. (September 26, 2018) URL: <https://sanktuariapolskie.com.pl/2018/09/26/lubaczow-sanktuarium-matki-bozej-laskawej/> [in Polish].

7. Obraz Matki Bożej Łaskawej Ślicznej Gwiazdy Lwowa. [The image of Our Lady of Mercy, the Beautiful Star of Lviv]. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Obraz_Matki_Bo%C5%BCej_%C5%81askawej_%C5%9Alicznej_Gwiazdy_Lwowa [in Polish].

8. Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej w Lubaczowie. Parafia: Św. Stanisława Bpa – Sanktuarium MB Łaskawej. *Sanktuaria. Diecezja Zamojsko-Lubaczowska*. [The Sanctuary of Our Lady of Mercy in Lubaczyw. Parish: St. Stanislaus the Bishop – Sanctuary of the Mother of God of Mercy]. Sanctuaries. Zamoż-Lubaczyw Diocese. URL: <https://diecezja.zamojskolubaczowska.pl/sanktuaria/sanktuarium-matki-bozej-laskawejw-lubaczowie> [in Polish].

9. Szydelski S. Siyw kilka o obrazie Najświętszej Maryi Panny Jaskawej w katedrze lwowskiej w 250 rocznicę ślubu Jana Kazimierza [A few words about the painting of the Blessed Virgin Mary of Graces in the Lviv cathedral on the 250th wedding anniversary of Jan Kazimierz]. Lwów, 1906. pp. 27–42.

10. Tymosz S. Proces o prawo patronatu katedry lwowskiej w latach 1761–1765. *Roczniki Nauk Prawnych* [The trial for the right of patronage of the Lviv cathedral in the years 1761–1765. *Annals of Legal Sciences*]. 2002. Nr. 12 (2). p. 65. URL: <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rnp/article/view/7341/7322> [in Polish].

11. Demianchuk A.L. Bohorodytsia v ukrainskomu ikonnomu maliarstvi (XI–XIX stolittia). Osnovni ikonohrafichni typy. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv : zb. nauk. prats* [The Mother of God in Ukrainian icon painting (XI–XIX centuries). *Basic iconographic types*]. Kharkiv: KhDADM, 2016. Nr. 3. pp. 85–95. URL: <https://www.visnik.org/pdf/v2016-03-12-demyanchuk.pdf> [in Ukrainian].

12. Demianchuk A. Yak tvorytsia ukrainska ikona: Z avtorskoho dosvidu [The Creation of Ukrainian icon. From the author's experience: monograph]. Kyiv: Olena Teliha Publishing House, 2015. 336 p. [in Ukrainian].

13. Lvivskiy katedralnyi sobor Uspinnia Presviatoi Divy Marii. [Lviv Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary]. Lviv: Publication of Lviv Cathedral, 2001. 39 p. [in Ukrainian].

14. Pro suchasnist ta istoriiu obrazu Materi Bozhoi Mylostyvoi v Lvivskii Katedri (onovleno) *Lvivska Arkhidietseziia Rymsko-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini* [On the modernity and history of the image of the Mother of God of Mercy in the Lviv Cathedral. *Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine*] (April 1, 2014). URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Pro_suchasnist_ta_istoriyu_obrazu_Materi_Bozhoi_Mulostyvoi_v_Lvivskij_Katedri_onovleno-ua [in Ukrainian].

15. Stepovyk D. Novyi renesans: Ikony Andriia Demianchuka [New Renaissance: icons by Andriy Demyanchuk]. Kyiv: Olena Teliha Publishing House, 2012. 368 p. [in Ukrainian].

16. Tymkiv B. Ukrainski mystetski shedevry u Vatykani / Ukraina — Vatykan: Derzhavno-tserkovni vidnosyny v konteksti dosvidu obiednanoi Yevropy. Materialy V mizhnar. nauk. konf. Halych, (26–28 travnia 2011 r.) 2-y zosh. [Ukrainian artistic masterpieces in the Vatican / Ukraine – Vatican: State-church relations in the context of the experience of a united Europe (May 26–28, 2011)]. Halych: National Reserve “Davnii Halych”, 2011. pp. 147–156 [in Ukrainian].

UDC 7.072; 7.031; 745/749

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-12>**Erkan NILUFER,***orcid.org/0000 0002 2040 8463**PhD Student at the Art Criticism Department**Azerbaijan State Academy of Fine Arts**(Baku, Azerbaijan) nil.erkam@hotmail.com*

THE USE OF FABRIC AND SEWING TECHNIQUES AS ART MATERIALS IN THE WORKS OF GOZDE ILKIN AND GUNESH TERKOL

In the modern art environment in Turkey, women artists have tried to reflect what they see, think, understand and assimilate in the social environment of the society in which they live, with people and women, through the works of art they create. In contemporary art, where the concept of art prevails over aesthetics, they used objects found in everyday life. Each material they used had a different style. In the 21st century, innovations in many areas have made a significant difference in art, bringing with it a different style, new ideas and new materials. Traditional rules, such as painting and sculpture on canvas, have been violated, and new and rich expressions have been found in the modern art space with technological advances. Along with the spread of the use of alternative materials, founded by Marshall Duchamp in the twentieth century, sewing, one of the oldest handicraft techniques, is one of the methods we encounter as a new style in the modern art environment. The sewing technique used by many artists around the world, including Tracy Emin, Natasha Kerr, Susan Stockwell, and Grayson Perry, has been a technique and language of art used in the works of Gozde Ilkin and Gunesh Terkol in Turkey. The stories in the works of Gunesh Terkol and Gozde İlkin are embroidered like embroidery as belonging to our world. The multiple moods and fascinating personalities of the abstracted figures are before us, prompting us to look at them. The theatrical and Metaphorical personas are as charming as they are charmingly volatile and quirky. In İlkin's installation, which resembles a film screen where some imaginary images appear and disappear, the artist examines dual situations. It reveals the balance created by dualistic concepts such as body-spirit, mind-heart, happiness-sadness in a holistic existence. Gunesh Terkol, who was selected as the performing artist for the Akbank printing workshop in the winter of 2019–2020, includes her works, which she realized for the first time in her career, by using the printing technique instead of the embroidery technique, in this installation.

Key words: *Gozde Ilkin, Gunesh Terkol, Female artist, fabric, sewing technique.*

Еркан НИЛУФЕР,*orcid.org/0000 0002 2040 8463**аспірант кафедри мистецтвознавства**Азербайджанської державної академії мистецтв**(Баку, Азербайджан) nil.erkam@hotmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ТКАНИНИ ТА ТЕХНІКИ ШИТТЯ ЯК ХУДОЖНІХ МАТЕРІАЛІВ У ТВОРАХ ГОДЗЕ ІЛКІН ТА ГЮНЕШ ТЕРКОЛ

У сучасному мистецькому середовищі Туреччини художниці намагалися зобразити те, що вони бачать, думають, розуміють і засвоюють у соціальному середовищі суспільства, в якому вони живуть, із людьми, через твори мистецтва, які вони створюють. У сучасному мистецтві, де поняття мистецтва переважає над естетикою, вони використовували предмети, що зустрічаються в побуті. Кожен матеріал, який вони використовували, мав різний стиль. У 21 столітті інновації в багатьох сферах значно змінили мистецтво, принісши із собою інший стиль, нові ідеї та нові матеріали. Традиційні правила, такі як живопис і скульптура на полотні, були порушені, і в сучасному мистецькому просторі з технологічним прогресом знайшли нові й багаті вирази. Поряд із поширенням використання альтернативних матеріалів, започаткованого Маршалом Дюшаном у 20 столітті, шиття – одна з найдавніших технік рукоділля – є одним із методів, які ми зустрічаємо як новий стиль у середовищі сучасного мистецтва. Техніка шиття, яку використовують багато художників у всьому світі, включаючи Трейсі Емін, Наташу Керр, Сьюзан Стоквелл і Грейсон Перрі, була технікою та мовою мистецтва, використаною в роботах Годзе Ілкіна й Гюнеш Теркол у Туреччині. Історії у творчості Гюнеш Теркол і Годзе Ілкін вишиті як вишивка, як приналежність до нашого світу. Різноманітні настрої та захоплюючі особистості абстрактних фігур знаходяться перед нами, що спонукає нас дивитися на них. Театральні й метафоричні персонажі настільки ж чарівні, як і мінливі й вигадливі. В інсталяції Ілкін, яка нагадує кіноекран, де з'являються та зникають якісь уявні образи, художник розглядає подвійні ситуації. Він розкриває баланс, створений дуалістичними концепціями, такими як тіло – дух, розум – серце, щастя – печаль у цілісному існуванні. Гюнеш Теркол, яка взимку 2019–2020 років була обрана художницею для поліграфічної майстерні Akbank, включає свої роботи, які вона реалізувала вперше у своїй кар'єрі, використовуючи техніку друку замість техніки вишивки, в цю установку.

Ключові слова: *Гозде Ілкін, Гюнеш Теркол, художниця, тканина, техніка шиття.*

Introduction. Gozde Ilkin, one of the most important representatives of the younger generation in this field, chose sewing and dyeing techniques in her works. She made her paintings, especially old family drawings, by sewing them on canvas with fabrics and threads of the appropriate color. As a material, she used needles and stalks instead of brushes and paints, and fabrics such as curtains, sheets and tablecloths instead of canvas. In addition to fabric, the artist also made paper and other materials. In her works, along with sewing, black pencil drawings and paintings, she tried to express social and political relations, power issues, gender segregation and the issue of changing the city mainly through pictures, videos and installations. (Artam Global Art & Design 2017, 45: 120–121; Ozlem, 2011a: 167, 55; Kaygusuz Burcu Günay, 2021).

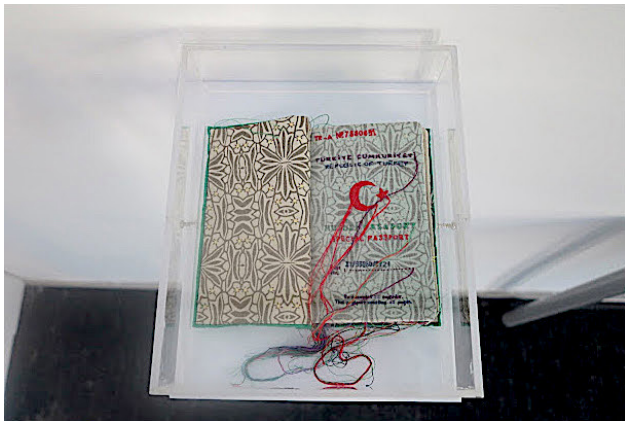
Discussion. One of the most important works of the artist is her work “Special Passport”, created in 2009, which reflects the borders, migration and cross-border relations (ill. 1). With this work, she criticized the expression of a person only in writing and figures on paper in the context of political relations, which are the second border between countries and, whether or not they prevent the transition. In another work, The Bosphorus Tour, which combines two separate pieces in 2015, the artist sought to reflect the impact of the social and political phase of recent history on the transformation of the city (ill. 2). In her work on the Bosphorus, a repetition of Istanbul’s symbols, she analyzed the first part of the city’s transformation on the basis of the part that created it, and the phase of the collapse through the assurance of another part that created the part.

In her works, the artist made fabrics that belong to the house and are mostly memorable from the

family. She said in an interview with the National Art Magazine about her work by painting and sewing parts of pieces in different patterns; “I can say for myself that I am building the words and scenes that make up the sentence of the stage I live in”, she said. “Sewing, conveying and creating ideas is often a means of expressing the situation in drawings or even three-dimensional works <...> When I try to express the situation, I re-live the past by sewing. I mostly plan new scenes from previous family photos or shots from someone’s life. From the pictures in each family, I sometimes create a series of pictures that I plan to take. I create my sewing work mainly on home fabrics such as curtains, sheets, and knots, which I remember, using paint and needle thread” (Ozlem, 2011b: 55). Materials such as cloth, needles and thread, which are considered to be a handicraft and we sometimes use in everyday life, have been the means of expression in the artist’s work.

Gozde Ilkin has prepared a series called “Destroyed House” as part of the 15th Istanbul Exhibition in 2017. She created the “Destroyed House” series with fabric and memorabilia belonging to her family, such as curtains, sheets, tablecloths belonging to her family, and old photos from the family album. In her works, she used old pictures of the past and personal photos taken at weddings, pictures of men in the military, pictures of men eating each other, and again used these images intertwined with pieces from the past (ill. 3), The artist reflected the customs of the society with the traditional materials of the past used in her works, and emphasized the social rules and visual images in the form of rules.

Gunesh Terkol, who used sewing techniques in her work, used textile products and techniques there. She used mainly thin fabric as material. The artist used these

**Ill. 1. Gozde İlkin.
“Special pasport”. 2009.**

Printing, sewing and painting, sound, hazırlanması.2,82x12,20 m.

**Ill. 2. Gozde İlkin “The Bosphorus Tour”.
2015. 14,5 x9,5 sm. 22 səhifa.**

Ill. 3. Gozde İlkin. “Destroyed stuff – Destroyed home series”. 2017. Hand stitching and painting on the box

materials, first by coloring them with natural dyes, and then by soaking them in the sun. During the dyeing process, the artist used mainly vegetables in addition to chemicals, and painted the pieces one by one with vegetables such as onion peel, spinach, beets, and walnut shells. The artist spoke about the relationship between the sexes as a subject in her work on sewing fabrics. (Artam Global Art & Design, 2017, 42: 82).

Handicrafts such as sewing, embroidery and fabric scraps have taken the form of expression and technicality in the artist’s work. In these works, she tried to express her criticism of social sex and foreign behavior. Gunesh Terkol said this in an interview with Guler İnje in the December 2016 issue of the Istanbul Art News Newspaper; “I have always been fascinated by feminist patterns that have turned sewing into a form of struggle, a simple and everyday affair. The main issue in my works is women. In addition, I prepare my works in the workshop, appreciating the fabric and sewing as a poster. In Antakya, Istanbul, Chongqing, Vienna, and Berlin, the examples in the posters we created for different female participants in the direction of feminist

ideas became the basis for new dialogues in which we shared and constructed our words. In our joint works, which preserve individual expressions at the stage of collective thought, we visualize the different sociological processes, economic foundations and the society in which we live in relation to the expressions of the participants” (Istanbul Art News, 2016a: 16). Analyzing the relationship between the sexes with a wide range of materials, such as sewing, black pencil drawings, video and sound, Gunesh Terkol’s works are about women who do not obey the prohibitions in society, reject them and their rising voices and struggle in today’s fast-changing world.

Gunesh Terkol, who uses mainly black, white and red colors in her works, which are as thin as tulle, which seems to fall apart at any moment (ill. 4,5), said this in an interview with Güler İnçe in the Istanbul Art News newspaper in December 2016: “The reason I use black and white is because the figures or plant patterns I use without mentioning the location create a common world or intertwine when they come together. I dried some of the work I did with red paint at different times in the sun and got different tones. Blood represents different shades of color, that is, the passage of life and the color change it creates on the human body. In addition, I try to use natural materials when painting. For example, the color of onion is a color that paints us inside and above, and reflects tears in itself. In addition, I make dreams, spells, figures with the colors I get from spinach, walnut shells and tobacco leaves” (Istanbul Art News, 2016b: 16).

The artist, who criticizes social issues in her work, has four female figures side by side in “4th curtain” (2014). In this work, which depicts four female figures in a black fabric on a white cloth with sewing techniques, the images of women raising, demanding, or defending their voices for their freedom are emphasized. In 2016, she created a creature adorned

Ill. 4. Güneş Terkol. “4th curtain”. 2014. Stitching on fabric, 80x64 cm.

Ill. 5. Güneş Terkol. “Under the ground”. 2016.

III. 6

III. 7

with an earthworm by sewing it on a piece of red cloth like tulle, embroidering it on a piece of cloth she painted red (ill. 5). She tried to exaggerate the violence in the world with the red color she used in her work, which she sewed on a completely red tulle (Şaşmazer, 2021).

Gunesh Terkol's works were shaped by social and political rules. Among her works were poster projects. The poster project, which she made using fabric and sewing techniques, appeared as a visual result of her workshop work in various places, such as Turkey, China and Germany. The artist made fabric poster projects collectively with female participants. In the poster projects, women, IDPs and young people living in different places reflected their dreams, hopes, fears, worries, thoughts and struggles for the future (ill. 6,7),

The result of the artist's seven poster projects was the poster "Home is My Heart". She worked on a piece of paper 200x300 cm for this poster "Home is My Heart", which she prepared for Art Night London, the annual festival of contemporary art in London (ill. 6). This work, which is a poster for street protests made of scraps of fabric, was made by sewing different colored pieces of fabric. Visualized in the form of a street protest, the work contained black female figures and word frames scattered between

the figures, as well as texts (inscriptions) within these frames. "My home is my heart" is a visual reflection of the difference between a woman and a man, who are content with the inside of the house and between the house and the outside of the house.

Güneş Terkol's work on a piece called "Beautiful Days", which depicts a female figure with wings, was a workshop with the participation of women who were forced to move to Istanbul for various reasons (ill. 7). In her book "Beautiful Days" prepared in 2017, she analyzed the living conditions and dreams of women who came to Istanbul from different backgrounds in a collective art. The artist depicts a female figure spreading her wings towards beautiful days in her fabric works made of various materials. This work, which reveals the burden of life and being a woman, is an old and summary of the society in which we live. The image of a struggling woman is reflected in the weaving techniques typical of women.

The conditions of the social environment lived around the common theme in the works of the artists with the technique of sewing on the fabric. They tried to reflect what they saw, thought, understood and mastered in connection with the social environment in their society, man and woman, with the works of art they created.

BİBLİOGRAPHY

1. Artam Global Art & Design. Number: 42. İstanbul : Antik A.Ş. Publication, 2017. 180 p.
2. Artam Global Art & Design. Number: 45. İstanbul : Antik A.Ş.Yayımları, 2017. 176 p.
3. İstanbul Art News. *Turkey's Art and Culture Newspaper*. Interval, 2016.
4. Gürsel Derya. „Güneş Terkol ile „Evim Kalbimdir“ üzerine“. URL: <https://www.unlimiteddrag.com/post/gunes-terkol-ile-evim-kalbimdir-uzerine> (date of access: 02.11.2021).
5. Kaygusuz Burcu Günay. "Kumaş Üzerine İşlenen Hikayeler". S. 891–899. URL: <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1566407636.pdf> (date of access: 02.11.2021).
6. Meriç Derya, Kozbekçi Selda. "Gelenek-Gelecek İlişkisinin 21. Yüzyıl Tekstil Sanatına Kavramsal Açından Yansımaları". S. 417–428. URL: <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1567184964.pdf> (date of access: 02.11.2021).
7. Unsal Ozlem. "Is contemporary art a sewing box?" *Milliyet Sanat*. 2011. Number: 624. P. 54–55.
8. Şaşmazer Nilüfer. "Örüntüler, örüntüler ve öyküler". S. 16–26. URL: <https://www.unlimiteddrag.com/post/2016/12/29/ortuleroruntulerveoykuler> (date of access: 02.11.2021).

REFERENCES

1. Artam Global Art & Design. Number: 42. İstanbul: Antik A.Ş. Publication.2017,180 p. [in English].
2. Artam Global Art & Design. Number: 45. İstanbul: Antik A.Ş. Yayını.2017,176 p. [in English].
3. Istanbul Art News. Turkey's Art and Culture Newspaper. Interval, 2016. [in English].
4. Gürsel Derya. "Güneş Terkol ile 'Evim Kalbimdir' üzerine [On 'My Home is My Heart' with Güneş Terkol] <https://www.unlimitedrag.com/post/gunes-terkol-ile-evim-kalbimdir-uzerine>. 2.11.2021. [in Turkish].
5. Kaygusuz Burcu Günay, "Kumaş Üzerine İşlenen Hikayeler" [Stories Embroidered on Fabric] pp. 891–899. (<https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1566407636.pdf>). 2.11.2021.
6. Meriç Derya, Kozbekçi Selda, "Gelenek-Gelecek İlişkisinin 21. Yüzyıl Tekstil Sanatına Kavramsal Açıdan Yansımaları" [Conceptual Reflections of Tradition-Future Relationship to 21st Century Textile Art]. pp. 417–428. (<https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1567184964.pdf>) [in Turkish]. 2.11.2021.
7. Unsal Ozlem. "Is contemporary art a sewing box?" Milliyet Sanat, number: 624, 2011. pp. 54–55. [in English].
8. Şaşmazer Nilüfer. "Örtüler, örüntüler ve öyküler" [Covers, patterns and stories] pp. 16–26. (<https://www.unlimitedrag.com/post/2016/12/29/ortuleroruntulerveoykuler>) 2.11.2021.

УДК 7.01:7.072.5(100)«20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-13>

Ольга ЗАВ'ЯЛОВА,

orcid.org/0000-0002-9483-5871

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) cellooz@i.ua*

Наталія КОХАН,

orcid.org/0000-0003-2283-0761

*кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) kokhannata@gmail.com*

ЛЕНД-АРТ У КОНТЕКСТІ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ДУМКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті представлено загальний стан наукових досліджень світового й українського ленд-арту: вказано місце цього художнього явища у теорії мистецтвознавства; розглянуто сучасну термінологію та дефініції, що вживаються у теорії ленд-арту («ленд-арт», «арт-ландшафт»; «тимчасовий арт-ландшафт»); визначено двоїсту сутність ленд-арту як художнього явища та як об'єкта дизайнерського проектування; приділено увагу періоду «протоленд-арту». Визначено принципи формування концепції творів ленд-арту як об'єктів ландшафтного дизайну (контекстний і міфопоетичний), розглянуто способи їх формування щодо використаних матеріалів (землі, каменю, дерева та штучних матеріалів), встановлено ступінь інтеграції арт-ландшафтів із залученням об'єктів ленд-арту у сформовану ландшафтну структуру, визначену як «Арт-ландшафт» і «Галерея арт-ландшафтів». У типології творів ленд-арту виокремлено варіант, який спирається на двоїсту сутність ленд-арту та розкриває художню та дизайнерську складові частини вища (за ознаками простору та часу; арт-ландшафтів за ознакою тимчасовості).

Проаналізовано етапи розвитку ленд-арту, запропоновані в Америці, Європі та в Україні. Висвітлено їхні характерні особливості. Огляд еволюції доводить, що розвиток світового ленд-арту розпочався значно раніше, ніж український. Як результат, зарубіжна художня практика сьогодні має окремі величезні композиції, художньо-реставраційні проекти, інші експериментальні об'єкти з різних матеріалів. Ця практика показала двоїсту сутність ленд-арту, який є і художнім явищем, і об'єктом дизайнерського проектування. Закцентовано увагу на вивченні ленд-арту як механізму «антихаотичної», «біогенної» дії на довкілля.

Зазначено, що український ленд-арт як об'єкт ландшафтного дизайну знаходиться тільки на початку свого розвитку. В Україні ленд-арт розвивається здебільшого як художнє явище, у дизайнерській галузі його потенціал розкрито менше. Також поки не опановується екологічна складова частина для відновлення екосистем місцевості, що загалом розробляється на третьому етапі розвитку світового ленд-арту.

Ключові слова: *ленд-арт, ландшафтний дизайн, арт-ландшафт, довкілля, енвайронмент, сучасне мистецтво, інтеграція, мистецтвознавча думка.*

Olga ZAVIALOVA,

orcid.org/0000-0002-9483-5871

*Doctor of Arts, Professor,
Head of Fine Arts, Musicology and Culturology Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) cellooz@i.ua*

Natalia KOKHAN,

orcid.org/0000-0003-2283-0761

*Ph. D. of Art,
Senior Lecturer at the Fine Arts, Musicology and Culturology Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) kokhannata@gmail.com*

LAND-ART IN THE CONTEXT OF ARTISTIC THOUGHT OF THE PRESENT

The work presents the general state of scientific research on world and Ukrainian land art: the place of this artistic phenomenon in the theory of art history is indicated; considered the modern terminology and definitions that are used in the theory of land art (“land art”, “art landscape”, “temporary art landscape”); indicated the dual nature of land art as an

artistic phenomenon and an object of design planning; focuses on the “protoland-art” period. When analyzing theoretical studies, the principles of the formation of the concept of land-art works as objects of landscape design (contextual and mythopoetic) are determined, the methods of their formation depending on the materials used (earth, stone, wood and artificial materials) are considered, the degree of integration of art landscapes with the involvement of land art objects into the existing landscape structure, defined as “art landscape” and “Gallery of art landscapes”. In the typology of land-art works, a variant is highlighted that relies on the dual nature of land-art and reveals the artistic and design components of the phenomenon (according to the features of space and time; art landscapes according to the temporality).

The stages of land art development proposed in America, Europe and Ukraine are analyzed. Their characteristic features are highlighted. The evolution review proves that the world development of land art began much earlier than Ukrainian. As a result, foreign art practice today has: some huge compositions, art and restoration projects, other experimental objects of different materials. This practice has shown the dual nature of land art, which is as well an artistic phenomenon as an object of design. The perspective of the study of land-art as a mechanism of “anti-chaotic”, “biogenic” impact on the environment is emphasized.

It was emphasized that Ukrainian land-art, as an object of landscape design, is only at the beginning of its development. Land art is developing mostly as an artistic phenomenon in Ukraine. Its potential in design industry is not completely revealed. Also, the ecological component for the restoration of local ecosystems, which was developed at the third stage of development of world land art, has not been mastered yet.

Key words: *land-art, landscape design, art-landscape, environment, contemporary art, integration, art history thought.*

Постановка проблеми. Мистецтво другої половини ХХ століття характеризується активною появою нових художніх практик, що було зумовлено гострими соціокультурними, політичними, економічними та мистецькими трансформаціями доби. Серед таких практик з'являється й ленд-арт, який до кінця століття значно поширився передусім тому, що його основним матеріалом була сама земля. Цей вид творчості кардинально вплинув на принципи і можливості роботи з довкіллям, здійснюючи вплив на сучасне мистецтво загалом і ландшафтний дизайн зокрема. Нині ленд-арт – визнане в усьому світі мистецтво перетворення навколишнього середовища, яке застосовується також у дизайні житла (у т. ч. інтер'єрі), міському просторі, навіть сприяє вирішенню екологічних проблем, але, незважаючи на понад піввіковий досвід і безсумнівну практичну й естетичну значущість, ця ланка художньої та дизайнерської діяльності не отримала відповідної уваги дослідників.

Аналіз досліджень. Висвітленню різних аспектів ленд-артового мистецтва присвячені окремі, дуже розрізненні наукові розвідки та публікації, що потребують певного узагальнення. Аналіз фахової літератури визначає провідні наукові підходи та незаповнені лакуни щодо вивчення зазначеної проблеми. Так, деякі аспекти історичного розвитку ленд-арту в Америці, Європі й Азії розглянуто в працях С. Беттгер, М. Гудінга й У. Фурлонга (Gooding, Furlong, 2002), Ж. Іпполіто, Д. Кастнера та Б. Уолліса (Kastner, Wallis, 1998), Е. Кордік, М. Лайлаха, Е. Ролінгс, Д. Слімана, Акіко Такасуе, Б. Тафнелла, С. Уолліса, Н. Хорісаки-Крестенс. Окремі аспекти генетичного розвитку ленд-арту розглядають Д. Бердслі, Д. Бордон, І. Емізлев, Р. Краус, Б. Тафнелл, Б. Уолліс.

Український ленд-арт висвітлений у науковій літературі значно менше. Огляд основних етапів його розвитку й аналіз окремих об'єктів міститься здебіль-

шого у статтях Г. Вишеславського (Вишеславський, 2010) і Н. Кохан (Кохан, 2019). Решта публікацій стосується переважно царини арт-критики.

Низка наукових досліджень (Боговая, Ферсова, 1998; Забеліна, 2005; Сичова, 2004; Смірна, Хаматов, 2016), кожне з яких розкриває деяку зі сторін ленд-арту, та багата практика, що сформувалася майже за півстоліття, вимагають відтворення цілісної картини цього художнього явища, включаючи питання типології, уточнення термінології та періодизації розвитку світового й українського ленд-арту. Недостатньо висвітленими залишаються питання перетину ленд-арту та ландшафтного дизайну.

Мета статті – узагальнити мистецтвознавчий доробок зарубіжних і вітчизняних дослідників ленд-арту; визначити рівень дослідженості принципів і способів формування концепції творів ленд-арту як об'єктів ландшафтного дизайну (арт-ландшафтів), розробки питань типології, термінології та періодизації світового й українського ленд-арту.

Виклад основного матеріалу. У теорії ленд-арту мистецтвознавство ще не відпрацювало сталого понятійного апарату. Специфіка ленд-арту як відносно новітнього виду художньої діяльності, що існує у мистецькому та дизайнерському вимірах, зумовлює уточнення змісту окремих термінів. Так, формування ленд-арту відбувалося у межах сучасного мистецтва, що визначає це поняття як «сучасне». Українська мистецтвознавиця Л. Смірна щодо визначення «сучасне мистецтво» пише, що цей термін «розмитий» через незавершеність «процесу формування сучасного мистецтва як напрямку». Вона виділяє поняття «сучасне мистецтво» та «контемпорарне (новітнє) мистецтво», де «у першому випадку йдеться про твори 1960–1980-х років, у другому – про мистецтво на межі ХХ–ХХІ століть» (Смірна, Хаматов, 2016), тобто авангардні твори від кінця 1960-х років належать до «сучасного мистецтва».

Питання термінології у ленд-арті розглядали П. Бевза, О. Бойчук, Г. Вишеславський (Вишеславський, 2010), Е. Люсьє-Сміт, А. Можейко, Д. Сліман, Р. Смітсон, С. Хантер та ін. Стосовно терміна «ленд-арт» слід зазначити, що це не перша назва цього явища мистецтва. Для періоду становлення ленд-арту характерний термін «земляні роботи» («Earthworks») і «земляне мистецтво» («Earth Art»). Першу назву «земляні роботи» (Earthworks) запропонував відомий теоретик мистецтва Р. Смітсон. У процесі розширення цієї сфери виникла більш містка назва – «ленд-арт» («Land Art»). «Earthworks» та «Earth Art» стали формами ленд-арту. Найпізніша версія визначення ленд-арту як художнього явища належить Г. Вишеславському: «Терміном “ленд-арт” (від англ. *land* – земля) означають твори митців, що виникли у природному середовищі, за умови, що останнє становить у них вагому семантичну і структурно-композиційну частину» (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170–180).

Як показала практика, твори ленд-арту існують не тільки у природному середовищі, є такі, що створюються із природних матеріалів і демонструються тільки у закритих просторах. Тому до зазначеного визначення «ленд-арту» Н. Кохан внесла доповнення щодо місця створення твору: «Терміном “ленд-арт” (від англ. *land* – земля) позначають твори митців, які створені у доквіллі й (або) у закритому просторі. Доквілля у них становить вагому семантичну і структурно-композиційну частину» (Кохан, 2019: 88).

Важливо зазначити, що існує більш широке поняття, яке поглинає ленд-арт та охоплює інші художні практики, спрямовані на взаємодію із простором, - це «енвайронмент» («*Environmental Art*»). Ленд-арт у складі «енвайронменту» розглядали С. Бовер і Г. Вишеславський. С. Бовер зазначає, що «енвайронмент» – це мистецтво, яке виникло з політичної та соціальної кризи кінця 1960-х і початку 1970-х років в Америці, перетворилося «у різноманітний глобальний культурний рух, що розширив роль мистецтва та художників у суспільстві <...>. Багато художніх практик, такі як *land art*, *eco art* і *art in nature* <...> можна вважати частиною цього масштабного культурного явища» (Bower, 2011: 2). Термін «енвайронмент» («*Environmental Art*») він відносить до таких, що поєднують широкий спектр художніх робіт, спрямованих на взаємодію із природним світом (Bower, 13). Закономірним результатом освоєння природного простору художніми практиками стала поява у деяких творах функціональної (тобто дизайнерської) складової частини.

Про особливості енвайронменту А. Берлеант пише, що «енвайронментальне сприйняття залучає всі почуття: зір, дотик, слух, нюх. В оцінці беруть участь м'язові та внутрішні фізіологічні відчуття, а також почуття руху... Енвайронментальна естетика внесла зміни у традиційне бачення доквілля і вплинула не тільки на розвиток мистецтва, а й на сучасне містобудування, архітектуру, дизайн доквілля» (Лексикон, 2003: 520–521). В. Бичков вказує, що енвайронмент став «предметом пильного вивчення багатьох фахівців, котрі створюють спеціальні (зокрема Експо) доквілля, до яких належать театральні художники, художники-дизайнери, які проектують музейні та виставкові експозиції, у тому числі й особливо у художніх музеях і виставкових залах сучасного мистецтва» (Лексикон, 2003: 518–519). О. Бойчук визначає ленд-арт як «сучасний напрям ландшафтного мистецтва, у якому за допомогою спроектованих штучних об'єктів і засобів декоративного оформлення елементи природного ландшафту набувають нових знакових форм і художньої виразності» (Дизайн та ергономіка, 2009: 24).

Так, аналогічний матеріал і простір реалізації сприяли взаємозв'язку ленд-арту та ландшафтного дизайну. Треба зазначити, що термін «*landscape design*» («ландшафтний дизайн») ширше трактується у закордонному науковому полі, ніж на вітчизняних «теренах», і відповідає за змістом ландшафтному проектуванню різних об'єктів - від невеликих композицій при будівлях до відкритих просторів великих розмірів. Поряд із тим у теорії ландшафтно-архітектури існує поняття «ландшафтне мистецтво» – «мистецтво створення антропогенних композицій із використанням природних і штучних компонентів» (Сычева, 2004: 4). Це надало підстави В. Боговій і Л. Фурсовій щодо ландшафтного мистецтва зауважити, що воно схоже із ландшафтною архітектурою та вирішує аналогічні завдання, але вирізняється якісним і естетичним рівнем (Боговая, Фурсова, 1988: 3–4).

О. Забеліна вважає поняття «арт-ландшафт» більш вузьким, яке є складовою поняття «ландшафтне мистецтво». Ця авторка ілюструє свою думку невеликими щодо задіяної території ландшафтами, називаючи їх садами. За її визначенням «арт-ландшафти» – це своєрідні лабораторії, у яких зароджуються нові ідеї, що демонструють перспективи подальшого розвитку ландшафтно-творчої думки» (Забеліна, 2005: 4). В. Сотникова «арт-ландшафти» називає «стильовими напрямками» (Ландшафтная архитектура, 2010: 84); М. Демидко й О. Євсєєва «арт-ландшафти» відносять до групи малих садів (Ландшафтная архитектура, 2010: 152).

У практиці західних митців «арт-ландшафти» отримали назви «радикальні ландшафти», «сучасні сади», «сади нових технологій». У своєму дисертаційному дослідженні Н. Кохан уточнює цей термін: «*Арт-ландшафт – це антропогенна композиція з використанням природних і штучних компонентів, у якій ідея превалює над традиційними характеристиками об'єкту ландшафтного дизайну*» (Забелина, 2005: 45). Можна стверджувати, що арт-ландшафт – це твори ленд-арту, створені як об'єкт ландшафтного дизайну. Ландшафтна практика та теорія підтверджують двоїсту сутність ленд-арту – це художнє явище, що може розглядатися як твір сучасного мистецтва та водночас бути об'єктом дизайнерського проектування.

Звертаючись до витоків ленд-арту, слід зазначити, що ідейною основою виникнення ленд-арту стали пошуки автентичності, справжності у мистецтві у середині минулого століття у Америці, Європі та Японії. Вже тоді художники накреслили перспективи подальшого різноманіття цього явища, що виражалось не тільки у розмірах, матеріалах, функціонуванні, наявності / відсутності людини, а й у шляхах розвитку, таких, наприклад, як екологічні проекти.

Джерелами ленд-арту у мистецтві ХХ століття вбачають різні явища: від витворів редимейду до творів мінімалізму, проте первинними об'єктами, що візуально асоціюються із творами ленд-арту та послужили джерелом натхнення для художників, стали *прадавні кам'яні споруди та «кола на полях»*. Саме прадавні мегалітичні пам'ятки вважаються генетичним корінням сучасного ленд-арту. В аспекті вивчення процесів розвитку ленд-арту ці об'єкти слід розглядати як *протоленд-арт* (за Н. Кохан). У творах сучасного ленд-арту використовуються звукові та візуальні ефекти, будівельні технології древніх мегалітичних споруд тощо.

Існування ленд-арту як художнього явища засвідчила перша виставка «*Earthworks*» наприкінці 1968 року в Нью-Йорку. Ця виставка виявила й підтвердила можливість розробки та демонстрації творів ленд-арту не тільки у відкритому, а й у закритому просторі. На ранньому етапі у практиці ленд-арту, крім землі, використовувалися й інші матеріали: каміння, листовий метал, пластик, живе, оброблене й необроблене дерево, сніг, трав'яний покрив, металеві труби. Надалі їх коло розширилося: з'явилися бетон, папір, тканина, віск, археологічні артефакти тощо. Водночас, здійснюючи акції як дійова особа, основою (або частиною) твору постала і людина.

Непростий шлях розвитку і становлення ленд-арту як мистецького та дизайнерського явища

відображено в *етапах розвитку зарубіжного ленд-арту* (запропоновано Н. Кохан):

– кінець 1940-х – кінець 1960-х років - *становлення ленд-арту*: ідея використання землі як художнього матеріалу (Ісаму Ногучі), перші твори у відкритому та закритому просторі; перші твори з ознаками ландшафтного дизайну (Г. Байер «Земляний Курган», США, 1954) та екологічна посадка рослин (А. Сонфіст «Пейзаж часу», США, 1965). У цей період твори ленд-арту відрізняються за розмірами, матеріалом, формою, місцем демонстрації, наявністю (відсутністю) в них людини;

– кінець 1960-х – кінець 1970-х років - *формування та визнання ленд-арту як самостійного художнього явища*: перші акти інституалізації та музеєфікації творів ленд-арту (експозиції в Арт-Центрі Сторм Кінг, Арт-Центрі Омі, Музеї образотворчих мистецтв у Нью-Йорку). Формування двох напрямів у розвитку арт-ландшафту (із залученням творів ленд-арту): як частки арт-експозиції та як об'єкта ландшафтного дизайну. Розширення діапазону матеріалів: крім традиційних (земля, камінь, дерево), використовуються віск, папір, тканина, метал, бетон, скло тощо; людина стає об'єктом твору; збільшуються масштаби робіт;

– із кінця 1970-х років дотепер - *використання наукових здобутків у ленд-арті та ландшафтному дизайні*: новий рівень розуміння формування творів ленд-арту, де об'єднуються знання з різних галузей науки та практики; порушення художниками проблеми відновлення територій, зіпсованих діяльністю людини; розробка камерних арт-ландшафтів (Й. Бойс) та арт-ландшафтних парків (Г. Байер, М. Хейзер). Розширення спектру матеріалів і технологій, будівництво наймасштабніших творів ленд-арту (М. Хейзер «Місто», початок 1972 року; Ч. Росс «Зірка АХІЗ», початок 1976 року; Д. Таррел «Кратер Роден», початок 1977 року).

У розвитку українського ленд-арту, який розпочався пізніше за західний, Н. Кохан виділяє два етапи:

– *становлення ленд-арту* (початок 1970-х – 1992-й роки): поява перших творів із використанням землі як художнього матеріалу; *поодинокі твори у відкритому просторі*: виставка у відкритому просторі «АПТАРТ за парканом» (Москва, 1983 рік); експерименти із власними тілами (Л. Скрипкіна, О. Петренко (Одеса, 1984–1985-й роки)); *подорож-спостереження покинутого жителями українського села й використання редимейдів у творах із залишених побутових речей* (О. Бабак, О. Бородай, 1989 рік); акції й об'єкти з елементами ленд-арту;

– формування українського ленд-арту як самостійної галузі творчості (1992 – дотепер): перші твори без домішок акціонізму як у відкритому просторі, так і в інтер'єрі; інституалізація ленд-арту: вітчизняні та міжнародні фестивалі, симпозиуми ленд-арту («АртПоле», «Весняний вітер», «Міфогенез», «Трипільське коло», «Хортиця», «Шешори», «Простір покордоння» тощо). Розробка у 2013–2014 роках перших арт-ландшафтів як частини арт-експозиції (парк ленд-арту в с. Миропілля й арт-центр у с. Могриця Сумської області) (Кохан, 2019).

Завдяки аналізу емпіричного матеріалу й теоретичних тверджень щодо етапів розвитку світового й українського ленд-арту можливо визначити їхні особливості та встановити, що світова практика ленд-арту розвивається у трьох вимірах: як галузь сучасного мистецтва, дизайнерська практика й ефективний засіб вирішення екологічних проблем. Натомість український ленд-арт від початку тяжів до акціонізму із підкресленою соціально-політичною тематикою, а згодом зосередився на роботі з довкіллям, де дизайнерська складова частина розвинена меншою мірою.

Певну увагу дослідників приділено також питанням систематизації творів ленд-арту. Один із варіантів наданий у публікації двох британських авторів – М. Гудінга й У. Ферлонга «Пісня про землю: європейські художники й ландшафт» (Gooding, Furlong, 2002), другий – у книзі американських авторів Д. Кестнера й Б. Уолліса «Земля й енвайронментальне мистецтво» (Kastner, Wallis, 1998). Варіант М. Гудінга має більш конкретний характер, тому що розглядає тільки твори ленд-арту, а систематизація Д. Кестнера охоплює й інші художні практики енвайронменту. Обидва варіанти сформовані стосовно способів створення творів ленд-арту, мають аналогічні за змістом позиції та приклади, що їх ілюструють, за деякими – вони відрізняються, але обидві систематизації розглядають ленд-арт тільки як художнє явище.

Порівняно із цим типологія, запропонована Н. Кохан, спирається на двоїсту сутність ленд-арту та розкриває художню і дизайнерську складові частини явища. Дослідниця розрізняє основні типи творів ленд-арту: а) за ознакою часу – постійні та тимчасові (матеріалом твору ленд-арту із нестабільною формою можуть бути газуваті - пара, дим, і рідкі середовища, форма яких із часом змінює свою конфігурацію), б) за ознакою простору – розташовані у відкритому або закритому просторі (інтер'єрі); в) за масштабом і композиційною структурою – «арт-ландшафт» (невеликого розміру антропогенний ландшафт

із простою композиційною структурою) й «арт-ландшафт-парк» (займає територію парку, може розроблятися як монокомпозиція або як група ландшафтних композицій, об'єднаних однією темою і композиційним рішенням); г) за ступенем інтеграції у сформовану ландшафтну структуру – «арт-ландшафт» (єдиний художній простір на певній території) та «Галерея арт-ландшафтів» (два та більше арт-ландшафтів різної тематики на одній території).

Як відзначалося вище, серед творів ленд-арту є постійні та тимчасові. Ця градація за часовою ознакою стосується і ландшафтних творів ленд-арту (арт-ландшафтів). Основу цієї практики безумовно становлять постійні арт-ландшафти, тобто сформовані на певній території для тривалого існування, але й невеликій кількості тимчасових арт-ландшафтів так само приділено увагу дослідників: «Під “тимчасовими” арт-ландшафтами розуміється нетривале зміння художнього образу міського простору, що завжди передбачає його демонтаж у недалекому майбутньому. Тривалість “існування” тимчасового арт-ландшафту може бути від тижня до одного року (подеколи тривалість існування може бути й більшою, але завжди відпочатково планується його демонтаж)» (Кохан, 2019: 138).

На способи формування арт-ландшафту впливають і властивості матеріалів, які використовуються у їх створенні. Залежно від матеріалу арт-ландшафт може бути організований шляхом моделювання рельєфу (земля / геопластика, камінь) і / або створення об'єкта (камінь, дерево), а також формування інсталяції зі штучних матеріалів або «інсталяційного рішення» за допомогою живих дерев. У практиці арт-ландшафтів виділено два принципи формування концепції твору ленд-арту. Перший принцип – контекстний, оскільки базується на контексті місця та візуалізує дещо характерне (реальне) для цієї території у сьогоденні або минулому; другий – міфопоетичний (вигаданий), відтворює створений дизайнером для цього простору міф (історію) або реалізує у ландшафті абстрактні ідеї (Кохан, 2019: 119).

Щодо вищезазначених концепцій (контекстної та міфопоетичної) формування постійного ландшафтного твору ленд-арту, то спосіб моделювання поверхні та її поєднання із геопластиком, рослинністю, металевими конструкціями у них переважно аналогічний. Подібними є і способи формування арт-ландшафтів за допомогою каменю та дерева як матеріалу неживої природи. Камінь може самостійно формувати арт-ландшафт: моделювати поверхню й (або) бути об'єктом ленд-арту.

Він може поєднуватися з геопластичними перетвореннями рельєфу, рослинністю, металевими конструкціями. У тих творах ленд-арту, основу яких становлять живі дерева, останні зростають із об'єктами неживої природи (каменем), або інсталяцією, установленою між ними (у парі «дерево – камінь» спостерігається ефект зміни їхньої домірності (у міру зростання першого)).

У групі *контекстних тимчасових* арт-ландшафтах основний спосіб їх створення – це парадоксальна дія: повторення та (або) приховування зовнішнього вигляду (об'єму) реального об'єкта штучним матеріалом; в арт-ландшафтах із міфопоетичною концепцією арт-ландшафт формується створенням інсталяції. У кожній із груп використовуються різні способи реалізації. Так, у групі контекстних творів об'єкти ленд-арту з каменю можуть бути створені за старовинною технологією (методом «сухої кладки») або в них можуть бути включені технічні пристрої (камера обскура). У міфопоетичних творах ілюзію подолання гравітації створюють камені, насаджені на металеву вісь. Спостерігаються також різні способи використання живого дерева: у групі контекстних арт-ландшафтів дерева виокремлюються із середовища шляхом зміни їх кольору (фарбування), а у творах із міфопоетичною концепцією із живих дерев створюють об'єкти, переплітаючи стовбури або прищеплюючи їх між собою.

Постійні та тимчасові арт-ландшафти (твори ленд-арту) інтегруються у сформовану ландшафтну структуру як «Арт-Ландшафт» і «Галерея арт-ландшафтів». Перший ступінь інтеграції «Арт-Ландшафт» передбачає залучення у сформовану ландшафтну структуру поодинокого твору ленд-арту. Під поодинокими творами ленд-арту розуміються невеликі роботи й парки, що становлять єдиний художній простір на цій території. Вони мають просту композиційну структуру парку (арт-ландшафту). Арт-ландшафти можуть мати і складну композиційну структуру – об'єднувати взаємозалежні композиції ленд-арту, які виступають як частини однієї великої теми. Зазвичай у міському середовищі переважають невеликі контекстуальні роботи; масштабні твори (парки) переважно мають міфопоетичну концепцію. Другий ступінь інтеграції – «Галерея арт-ландшафтів» – це залучення у сформовану ландшафтну структуру від двох і більше арт-ландшафтів, котрі мають різну тему, концепцію і, можливо, різних авторів. Це невеликі арт-ландшафти, створені у природному середовищі.

Практика ленд-арту показала, що твори американських митців загалом за характером втручання у природне середовище відрізняються

тяжінням до формування масштабних творів і штучно побудованого рельєфу. Твори українських авторів на тлі зарубіжних досягнень у цій галузі наближаються до європейських зразків, у них не спостерігається схильності до «агресивного втручання» у природне середовище способом перевертання величезних пластів землі. Вітчизняні митці так само, як і європейські, зосереджені на будівництві споруд (об'єктів) і процесії-дії (спостереженні, споглядальності, викладанні каменів за певною конфігурацією і демонстрації тіла людини як художнього об'єкта, що змінюється, поринає у землю або виходить із неї). Їхні твори орієнтовані на використання стихій (туману, води, вогню, диму, вітру тощо) і пов'язаних із ними фізичних процесів. Тематика українських авторів найчастіше торкається архаїки української культури, звертаючись до фантастичних світлових і кінетичних об'єктів, геометричних структур. Певні відмінності між українським і західним ленд-артом полягають у ставленні до місцевості, її історії, особливостей природного рельєфу, які у вітчизняній практиці суттєво впливають на зміст і художньо-проектні способи творення.

Висновки. Огляд основних наукових досліджень світового й українського ленд-арту дозволив змоделювати загальну панораму його еволюції, яка доводить, що розвиток світового ленд-арту розпочався значно раніше, ніж українського. Закономірним результатом цього став багатющий досвід зарубіжної художньої практики, який налічує величезні окремі композиції (обсерваторії, парки, споруди), художньо-реставраційні проекти (перетворені історичні руїни) та інші великі й невеликі за розмірами експериментальні об'єкти з різних матеріалів. Ця практика показала *двоїсту сутність ленд-арту*, який є і художнім явищем, і об'єктом дизайнерського проектування.

В Україні ленд-арт розвивається насамперед як художнє явище; меншою мірою реалізовано його потенціал у дизайнерській галузі, що лише набуває обертів. Дизайнерська сутність ленд-арту в Україні почала проявлятися у парку ленд-арту в с. Могриця Сумської області. Також в Україні поки не створено масштабних творів, які мали б екологічну спрямованість і практично відновлювали екосистему місцевості, характерних для третього етапу розвитку світового ленд-арту.

Сприятливий вплив прадавніх мегалітичних споруд на довкілля у світі й ідея «ноосферного підходу» до дизайну вказали на *новий ракурс вивчення ленд-арту* як механізму «антихаотичної», «біогенної» дії. Сьогодні це привертає значну увагу як дизайнерів-практиків, так і науковців.

Передбачається, що подальше їх дослідження та застосування у творах ленд-арту може згармонізувати природний і міський простори.

Матеріали та висновки вивчення ленд-арту формують базу для подальших розвідок у рамках

міждисциплінарних досліджень: впливу творів ленд-арту на емоційний стан людини (психологія); механізмів відновлення довкілля (екологія); формування інтелектуального й розвивального простору для дорослих і дітей (педагогіка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боговая И., Фурсова Л. Ландшафтное искусство. Москва : Агропромиздат, 1988. 223 с.
2. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва: означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України. Париж – Київ : Terra Incognita, 2010. 413 с.
3. Гетманченко О., Вяткіна Б. Использование принципов проектирования малого сада в экспресс-проектах приусадебных участков. *Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость*. Иркутск : Иркутский нац. исследовательский технический университет, 2013. С. 151–160.
4. Дизайн та ергономіка : термінологічний словник. Харків : Вид-во НТМТ, 2009. 100 с.
5. Забелина Е. Поиск новых форм в ландшафтной архитектуре. Москва : Архитектура-С, 2005. 160 с.
6. Кохан Н. Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 328 с.
7. Ландшафтная архитектура / сост. В. О. Сотникова. Ульяновск : УлГТУ, 2010. 145 с.
8. Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2003. 607 с.
9. Сычева А. Ландшафтная архитектура. Москва : ООО «Изд. дом «ОНИКС 21 век», 2004. 87 с.
10. Смирна Л., Хаматов В. Модерное, современное и новейшее искусство: попытка осмысления понятий. *ART UKRAINE*. 2016. URL: <http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.Ww0rSu6FOHt>.
11. Gooding M., Furlong W. Song of the Earth : European Artists and the Landscape. London: Thames & Hudson, 2002. 168 s.
12. Kastner J., Wallis B. Land and Environmental Art. London : Phaidon Press, 1998. 304 s.
13. Bower S. A Profusion of Terms. Greenmuseum.org. URL: https://web.archive.org/web/20140201203816/http://greenmuseum.org/generic_content.php?ct_id=306.
14. Bower S. Environmental Art / Animating Democracy: Americans for the Arts (A Working Guide to the Landscape of Arts for Change). 2011. P. 1–16. URL: http://cortada.com/wp-content/uploads/sbower_env__art_trend_paper.pdf

REFERENCES

1. Bogovaya, I., Fursova, L. (1998). *Landshaftnoye iskusstvo* [Landscape art]. Moskva: Agropromizdat. 223 s. [in Russian].
2. Vysheslavskiy, H., Sydor-Hibelynda, O. (2010). *Terminolohiia suchasnoho mystetstva: oznachennia, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy* [Terminology of contemporary art: definitions, neologisms, jargons of contemporary visual art of Ukraine]. Paryzh – Kyiv: Terra Incognita. 413 s. [in Ukrainian].
3. Getmanchenko, O., Vyatkina, B. (2013). *Ispolzovaniye printsipov proyektirovaniya malogo sada v ekspress-proyektakh priusadebnykh uchastkov* [Using the principles of small garden design in express projects of personal plots]. *Izvestiya vuzov. Investitsii. Stroitelstvo. Nedvizhimost*. Irkutsk: Irkutskiy nats. issledovatel'skiy tekhnicheskiiy universitet. Pp. 151–160. [in Russian].
4. *Dyzain ta erhonomika: termin. slov. dlia studentiv inzh.-ped. spets. tekstyl. i kompiuter. Profiliv* (2009) [Design and ergonomics: a glossary for students of engineering and pedagogical specialties of textile and computer profiles]. Kharkiv: Vyd-vo NTMT. 100 s. [in Ukrainian].
5. Zabelina, E. (2005). *Poisk novykh form v landshaftnoy arkhitekture* [Finding new forms in landscape architecture]. Moskva: Arkhitektura-S. 160 s. [in Russian].
6. Kokhan, N. (2019). *Lend-art u konteksti suchasnoho landshaftnoho dyzainu* [Land-art in the context of modern landscape design]: dys. ... kand. Mystetstvozn.: 17.00.07. Kharkiv. 328 s. [in Ukrainian].
7. *Landshaftnaya arkhitektura* (2010) [Landscape architecture] / sost. V. O. Sotnikova. Ulianovsk: UIGTU. 145 s. [in Russian].
8. *Leksikon nonklassiki. Khudozhestvenno-esteticheskaya kultura XX veka* (2003) [Lexicon of nonclassics. Artistic and aesthetic culture of the XX century]. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya. 607 s. [in Russian].
9. Sycheva, A. (2004). *Landshaftnaya arkhitektura* [Landscape architecture]. Moskva: ООО Izd. dom ONIKS 21 vek. 87 s. [in Russian].
10. Smirna, L., Khamatov, V. (2016). *Modernoye. sovremennoye i noveysheye iskusstvo: popytka osmysleniya ponyatiy* [Modern, contemporary and contemporary art: an attempt to comprehend concepts]. *ART UKRAINE*. URL: <http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.Ww0rSu6FOHt> [in Russian].
11. Gooding, M., Furlong, W. (2002). *Song of the Earth: European Artists and the Landscape*. London: Thames & Hudson. 168 s.
12. Kastner, J., Wallis, B. (1998). *Land and Environmental Art*. London: Phaidon Press. 304 s.
13. Bower, S. (2010). A Profusion of Terms. Greenmuseum.org. URL: https://web.archive.org/web/20140201203816/http://greenmuseum.org/generic_content.php?ct_id=306.
14. Bower, S. (2011). *Environmental Art / Animating Democracy: Americans for the Arts (A Working Guide to the Landscape of Arts for Change)*. Pp. 1–16. URL: http://cortada.com/wp-content/uploads/sbower_env__art_trend_paper.pdf.

УДК 75.052:7.025]271.2-788(477-25)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-14>

Вікторія ЗАЙЦЕВА,
orcid.org/0000-0002-1032-0601
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної Академії керівних кадрів культури і мистецтв,
старший науковий співробітник
Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»
(Київ, Україна) v.zaitseva@dakkkim.edu.ua

ІКОНОСТАС ТРОЇЦЬКОЇ НАДБРАМНОЇ ЦЕРКВИ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЯ

Стаття викладає комплексне дослідження іконостасу Троїцької надбрамної церкви в контексті проведення реставраційних заходів у період 1979–1982 рр. Зосередження уваги на дослідженні пам'ятки зумовлене необхідністю ознайомлення з практичним досвідом у галузі збереження та реставрації української мистецької спадщини у зв'язку з втратою автентичності внаслідок попередніх ремонтів, поновлень, реставрацій. Попри широке коло проведених розвідок з історії та іконографії пам'ятки, особливості її реставрації дотепер не були об'єктом спеціального вивчення. Водночас таке питання заслуговує на особливу увагу, адже саме на результатах проведених реставраційних робіт ґрунтується більшість мистецтвознавчих досліджень вівтарної огорожі храму. У статті розглянуто композиційні особливості структури іконостасного ансамблю та окреслено загальну проблематику його стану збереження перед початком реставраційних заходів. Вивчено основні наукові принципи, методи й методики, що були застосовані під час реставрації пам'ятки як важливої складової частини пам'яткоохоронної та мистецтвознавчої сфери. На підставі аналізу бібліографічних джерел, реставраційної документації та комплексу техніко-технологічних досліджень установлено основні результати здійснених заходів. Досвід наукової реставрації Троїцького іконостасу посприяв виявленню нових даних у дослідженні іконописного мистецтва київської школи доби бароко, що має велике значення у справі вивчення української мистецької спадщини. У процесі реставрації українськими художниками-реставраторами було виявлено не тільки наявність аутентичного живопису XVIII ст., а й ретельно вивчено особливості техніки й технології виконання іконних зображень і різьблення іконостасу Троїцької надбрамної церкви, що розширило коло інформації про пам'ятку.

Ключові слова: іконостас, техніка й технологія, реставрація станкового живопису, Троїцька надбрамна церква.

Viktoriia ZAITSEVA,
orcid.org/0000-0002-1032-0601
Graduate student at the Department of Art Study Expertise
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts,
Senior Researcher
National Reserve "Kyiv-Pechersk Lavra"
(Kyiv, Ukraine) v.zaitseva@dakkkim.edu.ua

ICONOSTASIS OF THE TRINITY GATE CHURCH OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA. RESEARCH AND RESTORATION

The paper covers a comprehensive study of the iconostasis of the Trinity Gate Church in the context of restoration activities in the period of 1979–1982. The focus on the study of the monument is determined by the need to get acquainted with the practical experience in the field of preservation and restoration of Ukrainian artistic heritage taking into account the loss of authenticity due to previous repairs, renovations and restorations. Despite a wide range of scientific intelligence into the history of the monument, the peculiarities of its restoration have not been the subject of special study up to the present. At the same time, this issue deserves special attention, because most of the previous art studies of the altar rails of the church are based on the results of the restoration work. The paper considers the compositional features of the structure of the iconostasis ensemble and outlines the general problems of its state of preservation. We have studied the main scientific principles and methods used during the restoration of the monument as an important component of monument protection and art history. Based on the analysis of restoration documentation and a set of technical and technological studies, the main results of the taken measures were determined. The experience of restoration of the Trinity iconostasis helped to reveal new data in the study of icon painting art of the Kyiv school, which is of great importance in the study of Ukrainian artistic heritage. In the process of restoration, the artists-restorers discovered not only the presence of authentic paintings of the 18th century, but also carefully studied the features of the technique and technology of icons and carvings of the iconostasis of the Trinity Gate Church, which expanded the information about the monument.

Key words: iconostasis, technique and technology, restoration of easel painting, Trinity Gate Church.

Постановка проблеми. Іконостас Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври є однією з найяскравіших сторінок українського мистецтва доби бароко. Установлений одразу після завершення художнього оформлення інтер'єру, він став виразним акцентом у загальній архітектоніці внутрішнього простору й завершальним вузлом ідейно-іконографічної програми монументальних розписів. Та жодний витвір мистецтва з плином часу не зберігає свою первинну красу й неповторність. Реставрація пам'яток історії та мистецтва є важливою домінантою в царині збереження та охорони культурної спадщини, а участь реставратора в продовженні існування пам'ятки складає історію її життя.

Аналіз досліджень. Протягом останніх років іконостас Троїцької надбрамної церкви стає предметом жвавого мистецтвознавчого дискурсу. Серед низки публікацій, наявних у науковому просторі, слід зазначити праці О. Пітателевої, яка розглядає іконостас як «самостійний художній організм», що несе змістовне навантаження та входить до складу єдиної художньо-сміслової програми барокового оформлення Троїцького храму (Пітателева, 2004: 104–115). Ідеєю органічного включення іконостасу до загального богословського задуму керується у своїх публікаціях і А. Кондратюк (Кондратюк, 2007: 47–58). О. Ришова простежує особливості живопису іконостасу в контексті дослідження художнього середовища Києва XVIII ст. (Ришова, 2015: 89–95). Пожвавлення наукового інтересу до пам'ятки пов'язане також із новими даними щодо ікон зі святкового ряду іконостасу, які довгий час вважалися втраченими. Так, на основі комплексних досліджень музейних предметів із колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» науковці Я. Литвиненко й О. Пітателева (Литвиненко, Пітателева, 2019: 168–173), О. Ришова, В. Распопіна й інші (Ришова та ін., 2012: 197–200) доводять їх належність до Троїцького іконостасу.

Метою статті є узагальнення результатів попередніх досліджень іконостасу й аналіз наукових підходів і методик, що розкривають особливості реставраційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Новий іконостас для Троїцької надбрамної церкви виготовлений сницарями І. Оветкою та І. Опанасовим у 1734 р. (Звід, 2011: 1325). Виконавцями ікон вважають лаврських живописців Алімпія (Галика), Феоктиста (Павловського), А. Улазовського й інших із залученням іконописця Мойсея Якубовича, який був автором проекту іконостаса Троїцької церкви (Кілессо, 1975: 53).

Вівтарна огорожа храму, що традиційно налічує п'ять ярусів – цокольний, намісний, святковий, апостольський і пророчий – перекидає весь вівтарний об'єм і має підняту центральну вертикаль над аркою царських врат. Конструкція іконостасу ускладнена архітектурними елементами – колонками, капітелями й масивним архитравом із розвиненим карнизом, що членує її на дві частини, зберігаючи горизонтальну лінійну структуру. Образи вміщені в обрамлення зі складним профілем, що різняться як розміром, так і конфігурацією, створюючи певну композиційну гру вигадливих форм, характерну для доби зрілого бароко. Невеликий об'єм внутрішнього простору храму спонукав виконавців до внесення змін у загальноприйнятну структуру іконостасу, зменшивши кількість ікон. Так, замість традиційних дванадцяти святкових ікон додекаортон Троїцького іконостасного ансамблю містив тільки десять. Натепер ікони дванадцятих свят відсутні в іконостасі. Частина їх зберігається у фондах Заповідника «Києво-Печерська лавра» (Пітателева, 2009: 235–248), доля інших не відома.

Насичення Троїцького іконостасу багатством декоративних елементів, притаманне для XVIII ст., дещо відтісняє на другий план іконні зображення, надаючи іконостасній стіні більш ошатного, навіть світського звучання (Драган, 1970: 179). Основою різьблення стало використання мотиву гілки аканта, що вказує на активне звернення до окремих напрацювань європейської традиції, яка «надовго закріпилася в практиці різьблення на місцевому ґрунті» (Іст. укр. мист. Т. 3, 2011: 398). Пишність орнаментальних партій іконостасу, вкритих левкасом і позолотою, доповнюють квіти-розетки й грона винограду – мотив, який широко застосовувався в українському мистецтві ще з початку XVII ст. У декорі присутні й інші мотиви місцевої флори – мальви, соняхи, кукурудза й плоди груш, підпорядковані загальній символіці іконостасу як райського саду.

Окремі іконні зображення були розміщені й зі зворотної сторони іконостасу – у вівтарній частині храму. Групи зображень, змонтованих на нерухомих елементах дерев'яного щита, яким оббито внутрішню стіну іконостаса, розділено на три сегменти відповідно до архітектурних частин вівтаря: в дияконнику, центральній апсиді й жертovníку. На відміну від лицевого фасаду ця сторона виглядає скромно, навіть аскетично, з мінімальним використанням декоративних прикрас. У центральній частині вівтаря над аркою царських врат на ввігнутій площині дерев'яного щита зображено сюжет «Таємної вечері». Обабіч царських врат,

у видовжених обрамленнях зі зрізаними кутами, вміщено поясні ікони «Ісуса Христа» й «Богородиці з Немовлям». Під зображенням «Ісуса Христа» – ікона «Цар Давид». У жертovníку й дияконнику на звороті збереглися обрамлені зображення краєвидів з одинoкими деревами.

Крім того, у верхньому реєстрі зворотного боку іконостасної стіни у фігурних розписних рамах містилися зображення на полотняній основі, частина з яких нині зберігається у фондах Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Ікони були передані до колекції перед початком реставраційних заходів у 1976 р. Усі розміщені за лаштунками іконостасу зображення виконують призначену їм роль у загальній теологічній програмі оздоблення храму. Зокрема, тут знайшло своє місце зображення сцени «Розп'яття» та «Зустріч Авраама й Мельхісидека», що розміщувались у жертovníку, «Зцілення жінки кровоточивої» та «Воскресіння Христового» – у дияконнику. Площу центральної частини займали композиції семи таїнств – «Таїнства священства й Таїнства хрещення», «Таїнства миропомазання та Таїнства покаяння», «Таїнства єлеосвячення та Таїнство шлюбу». Сьомим могло бути «Таїнство причастя» (Пітателева, 2004: 110). За побудовою композицій, стилістичними особливостями й символікою всі збережені на полотні сюжети вважаються достатньо новаторськими з іконографічного боку, що було досить звичним явищем для тогочасного лаврського іконопису й відбивало загальні тенденції своєї доби.

У рамках проекту відновлення архітектурного й живописного ансамблю Троїцької надбрамної церкви в період 1979–1991 рр. були здійснені заходи з консервації та реставрації вівтарної огорожі храму. Роботи, що тривали з вересня 1979 р. по квітень 1982 р., виконувались групою художників-реставраторів Київської міжобласної спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні (далі – КМСНРВМ): А. Беляєв, В. Підкопаєвою, М. Яковенком, В. Назаровою, О. Вислободовим, Р. Юсимом, Є. Чабаном та А. Науменко під керівництвом начальника дільниці з реставрації живопису й творів декоративно-прикладного мистецтва І. Дорофієнко. Для проведення дослідження та консерваційно-реставраційних заходів усі ікони й інші конструктивні деталі іконостасу були демонтовані й переміщені до реставраційних майстерень. У матеріалах обстеження ступінь збереженості іконостасу визначено як задовільний: втрачені фрагменти різьблення склали близько 20%, втрати золочення – до 15% (НЗКПЛ, КПЛ-А-НДФ-498, Арк. 8). Ретельне обстеження

стану збереження іконопису показало схожість загальної картини проблем для всіх складових елементів іконостасу: короблення та тріщини масиву основи, відшарування та локальні втрати ґрунту з фарбовим шаром, повсюдний кракелюр ґрунтового походження, пізні суцільні записи, потемнілий шар лаку й ущільнені забруднення поверхні. Програма реставрації, затверджена в 1981 р. реставраційною радою Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління (далі – УСНРВУ) й Держбуду Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), містила заходи, що стосувалися дезінфекції живопису, відновлення зв'язку між фарбовим шаром і ґрунтом, відновлення втрачених елементів різьблення та доповнення втрат ґрунту й живопису. Не зважаючи на відносно гарну збереженість фарбового шару, головним завданням, що постало перед реставраторами, була необхідність звільнення авторського живопису від суцільних пізніх нашарувань ХІХ ст., що вкривали поверхню всіх без виключення ікон.

Як показали реставраційні дослідження, за свою історію побутування живопис вівтарної огорожі зазнав декілька циклів поновлень. Проте архівні свідчення, що викладають ці заходи, досить мізерні. Одні з останніх робіт здійснювалися в 1888–1889 рр., коли проводились окремі виправлення монументальних розписів інтер'єру. У цей період іконостас Троїцької надбрамної церкви був повністю розібраний, виконано роботи з оновлення позолоти на різьбленні й чергове поновлення живопису ікон іконостасу. У рапорті 1889 р. до Духовного собору лаври від наглядача іконописної школи ієромонаха Феогноста зазначається, що «<...> в Лаврській Свято-Троїцькій, що на Святых воротах, церкви старого іконостаса роботи: столярная, резная, позолотная и иконописная окончены, и иконостас поставлен на место» (ЦДІАК, Ф. 128. Оп. 1. Спр. 2766, Арк. 40). Окрім лаврських іконописців художні роботи в лаврських храмах виконували й запрошені майстри. Одним із виконавців цієї роботи міг бути київський художник Д. Давидов. У 1902 р. до Духовного Собору лаври від його імені надійшло клопотання щодо видачі свідоцтва про написання ним сімнадцяти ікон для Троїцької церкви (ЦДІАК, Ф. 128. Оп. 3. Спр. 577, Арк. 1).

У зв'язку із цим цінні свідчення, пов'язані з періодом створення та можливих ремонтів, надали написи, розміщені на окремих ділянках іконостасу, виявлені під час проведення досліджень і реставрації. Зокрема, згадки про завершення зазначених в архівному документі робіт

містяться на зворотній стороні ікони «Пророки Даниїл та Іезекіль» у вигляді дати, виконаної жовтою клейовою фарбою – «1889». Цікавий напис, розміщений у верхній частині зворотного боку іконостасу: «1889 г. Гр. Шмительсов «Дмит. Палатко». Наявні написи й на інших ділянках: на звороті обрамлення зображення Святого Духа – «1886 г.» та над царськими воротами – «март 1889». Цінний напис, що, ймовірно, належить до періоду створення іконостасу, нанесений на сосновій стійці каркасу за храмовою іконою «Трійця старозавітна», виконаний чорною олійною фарбою церковнослов'янськими літерами «АЩЕА» (1735 р.) (НЗКПЛ, Звіт з реставрації).

Цікаво, що перед початком реставраційних заходів окрім ряду святкових ікон був відсутній ще один образ – ікона «Богородиця з Немовлям» із намісного ряду. На її місці була вміщена ікона «Св. мученик Йосип» кінця XIX – початку XX ст., яка потрапила туди, вірогідно, наприкінці 1950-х рр., коли церкву відкрили для відвідування після повоєнної реставрації. Ікона надійшла до колекції Києво-Печерського заповідника з Георгіївської церкви й не відповідала «ні за хронологією, ні за мистецькими якостями» іншим іконам з іконостасу (Шульц, 2014: 442). На щастя, втрачена під час Другої світової війни ікона Богородиці з Троїцької церкви була випадково виявлена мистецтвознавцями Л. Міляєвою та Г. Логвином у нижній церкві Покровського монастиря міста Києва й повернута до іконостаса після проведення консерваційно-реставраційних заходів в обмін на іншу ікону із зображенням Богородиці (Шульц, 2014: 444).

Після проведення досліджень художники-реставратори приступили до реалізації програми реставраційних заходів за затвердженою методикою. Для відновлення зв'язку між фарбовим шаром, ґрунтом та основою був застосований традиційний метод закріплення за допомогою осетрового клею (5% концентрації – для фарбового шару, 10% – для левкасу). Далі були виконані роботи з доповнення втрат ґрунту (суміш 8% осетрового клею та наповнювача – крейди) і видалення зі зворотного боку ущільнених поверхневих забруднень. Подальший процес розкриття авторського живопису вимагав від художників-реставраторів неабиякого досвіду й відповідальності. Саме від виконання такої складної реставраційної операції залежав подальший експозиційний вигляд пам'ятки. Попереднє рентгенографічне дослідження ікон показало гарну збереженість авторського живописного шару, тому для оптимального підбору композиції хімічних розчинників на невідповідальних ділянках були проведені пробні розчистки. У результаті зондаж-

них досліджень виокремлено два види поверхнево-активних речовин: слабкі м'якодіючі розчинники (спирт – пінен) і сильніші (монометилцелозоль) – для видалення щільних записів. Під час роботи реставраторами був використаний метод пошарового розкриття ікон, починаючи з верхнього покривного шару лаку XIX ст., шарів запису й лакової плівки XVIII ст. Процес виконувався під мікроскопом із застосуванням компресів, а для контролю стану первісного авторського шару проводилось рентгенографічне дослідження. Окрім кропіткого розкриття від пізніх записів, що вкривали поверхню ікон двома, а подекуди й трьома шарами, у реставраторів виникали певні труднощі в проведенні тонування втрат авторського живопису, особливо на ділянках позолоти тла. Крім того, внаслідок дії ультрафіолету й пізніх поновлень на окремих зображеннях відбулося «переродження» пігментів фарбового шару, в результаті чого змінився загальний колорит ікон. Зокрема, ікона «Фома, Варфоломій і Симон» після розкриття отримала «невластиве для свого часу звучання та випадала із загальної схеми» (НЗКПЛ, КПЛ-А-НДФ-400, Арк. 18). Після живописного відновлення втрат у тон авторського шару олійними фарбами живопис було вкрито шаром реставраційного лаку (дамарний лак – пінен 1:1). 15 квітня 1982 р. на засіданні науково-реставраційної ради УСНРВУ ікони були прийняті після реставрації, де відзначена висока якість виконаних робіт.

Суттєвий внесок щодо дослідження іконостасу вніс український художник-реставратор А. Беляй, який брав безпосередню участь у реставраційному процесі. У серії публікацій, присвячених живопису лаврської іконописної школи, дослідник простежив не тільки історію та реставрацію окремих творів, а й детально виклав технологію їх створення, ґрунтуючись на висновках обстежень і мікрохімічних досліджень. За результатами досліджень для виконання іконних дошок і різьблення використане липове дерево, при чому різьблені елементи обрамлень ікон були виготовлені за допомогою одного й того ж профілю фрези або шаблона. Дослідник А. Беляй відзначає, що подібне різьблення, яке імітує «багаторядне перлинне обрамлення» та часто використовується в декорі ікон, зустрічається тільки на іконостасах роботи Києво-лаврської майстерні й тільки в першій третині XVIII ст. (Беляй, 1986: 5) Під час роботи над Троїцьким іконостасом реставратори Київської реставраційної майстерні Є. Євлашевський та А. Марченко реконструювали ці інструменти й за їх допомогою виконали відновлення втрачених елементів різьблення в матеріалі оригіналу (НЗКПЛ, Отчет о реставрации).

Як основа для ікон використані дошки товщиною 2,5–3,5 см. Зі зворотного боку вони оброблені шерхебелем і скріплені липовими й сосновими врізними шпугами з додатковим укріпленням масиву конопляними волокнами на міздровому клею (Беляй, 1985: 6). Ікони горішніх рядів на відміну від намісного й апостольського виконані на суцільних із різьбленим обрамленням картушах, що кріпляться до конструкції за допомогою спеціальних дерев'яних шкантів. Різьблені елементи й іконні дошки іконостасу вкриті декількома шарами білого клеє-крейдяного ґрунту з попереднім насиченням поверхні розчином тваринного клею. Товщина ґрунту коливається в межах 1,5–5 мм, при чому на ділянках різьбленого тла шар значно товщий і досягає 10 мм (зображення путті). Завдяки проведеним у 1981 р. мікрохімічним і стратиграфічним дослідженням, виконаними інженером-хіміком В. Терпило, вдалося з'ясувати особливості живописної техніки лаврських майстрів. Авторський живопис виконаний у змішаній техніці, технологія якої базується на поєднанні шарів білкової темпері й олії. Облачення виконані темперою, для інших деталей використані фарби на олійному в'язеві, що характерно для так званої «фрязької манери» письма (Філатов, 2007: 42). Як і в стінописі храму, колорит ікон іконостасу відіграє провідну роль у художньо-смісловій програмі. Основою живописної палітри ікон з Троїцького іконостасу є традиційний для іконопису із часів середньовіччя набір

органічних і мінеральних пігментів: червоні – кіновар (HgS), вохра, червоний сурик (Pb_3O_4); зелені – яр-мідянка ($\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COOH})_2 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$), вівіаніт ($\text{Fe}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$); сині – азурит ($2\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$); жовті – вохра, аурипігмент (As_2S_3); чорні – сажа; білі – свинцеве білило ($\text{PbSO}_4 \cdot \text{PbO}$). Ідентифікована також присутність завезених з Європи синіх пігментів, таких як смальта, що використовувалася в живописі з 1483 р. (Mora et al., 1984: 65), і берлінської лазурі, винайдені в 1704 р. (промислове виробництво пігменту відоме з 1724 р.) (Гренберг, 2000: 171). Колористична композиція ікон побудована на контрасті теплих і холодних кольорів, гармонійно поєднаних з орнаментованим золотим тлом. Емоційна декоративність досягається домінуванням і винятковим звучанням червоного кольору, тоді як не менш глибокі й насичені зелені, сині й жовті фарби нарощують певний драматизм образів.

Висновки. Реставраційний процес збагатив історію вівтарної огорожі Троїцького храму цінними відомостями щодо колишніх оновлень та інших втручань, заповнивши лакуни в наявних архівних джерелах. Досвід роботи в галузі реставрації пам'ятки з тісним зв'язком комплексних мистецтвознавчих, історичних і техніко-технологічних досліджень дозволив глибше познайомитись з творами українського станкового живопису, отримати відомості щодо їх матеріальної структури й прослідити основні культурно-стилістичні зміни обличчя пам'ятки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пітателева О.В. Іконостас Троїцької надбрамної церкви. Богословська програма та її художнє втілення. *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра та в контексті української історії та культури*: збірник наукових праць. Вип. 12. Київ : ВІПОЛ, 2004. С. 104–115.
2. Кондратюк А.Ю. Іконостас Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври: історіографія теми та проблематика дослідження. *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра та в контексті української історії та культури* : збірник наукових праць. Вип. 17. Київ : Фенікс, 2007. С. 47–58.
3. Рыжова О.О. Європейська релігійна картина як джерело іконографії Лаврського та Київського іконопису XVIII ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. С. 89–95.
4. Литвиненко Я.В., Пітателева О.В. П'ять ікон з іконостаса Троїцької надбрамної церкви. Атрибуція і топографія. *Могиланські читання 2019. Пам'ять і пам'ятки Мазепинської доби: вивчення, збереження, осмислення* : збірник наукових праць. Київ : Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, вид-во «Фенікс», 2019. С. 168–173.
5. Рыжова О.О., Распопина В.А., Изотов А.А., Сорока Е.А. Результаты комплексных натуральных исследований икон из фондовой коллекции Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : Матеріали X міжнародної наукової конференції, м. Київ, 30 травня – 1 червня 2012 р.). Київ : Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, 2012. С. 197–200.
6. Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання / Редкол. тому : Відп. ред. П.Т. Тронько та ін. Київ, 2011. Кн. I, Ч. 3. С. 1217–2197. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0005681.
7. Килессо С.К. Киево-Печерская лавра. Москва : Искусство, 1975. 144 с.
8. Питателева Е.В. Две иконы «Рождества Богородицы» из коллекции НКПИКЗ как утерянные элементы иконостасных ансамблей (к вопросу об иконографии и атрибуции). *Могиланські читання 2008. Церква і музеї: втрати XX століття* : збірник наукових праць. Київ : Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, вид-во «Фенікс», 2009. С. 235–248.
9. Драган М.Д. *Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1970. 203 с.

10. Історія українського мистецтва : у 5 т. Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття / Н.М. Акчуріна-Муфтієва, В.С. Александрович, С.М. Бушак та ін. ; ред. Д.В. Степовик. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2011. Т. 3. 1087 с.
11. Памятник архитектуры Троицкая надвратная церковь (корпус № 27). Материалы обследования. 1980 г. // НЗКПЛ (Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра») КПЛ-А-НДФ-498.
12. О поновлении снаружи Свято-Троицкой на Святых воротах Церкви. 1881–1889 гг. // ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 1. Спр. 2766.
13. Прошение живописца Давыдова Д.Г. о выдаче ему свидетельства о росписи им Крестовозвиженской церкви и написании 17 икон для Троицкой церкви. 1902 г. // ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 3. Спр. 577.
14. Проектні пропозиції та звіт з реставрації іконостасу Троїцької надбрамної церкви КПЛ. 1983 р. // НЗКПЛ (Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра»). Інв. №. 57. Т. І.
15. Шульц І.В. Намісна ікона «Богородиця з Немовлям» з іконостаса Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. Хроніка повернення. *Могиланські читання 2013 року : збірник наукових праць: Збереження історико-культурної спадщини: реставратори та реставрація – доля пам'яток і людей*. Київ : НКПШКЗ, 2014. 528 с. С. 438–444.
16. Проектные предложения по реставрации иконостаса Троицкой надвратной церкви. 1983 г. // НЗКПЛ (Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра»). КПЛ-А-НДФ-400.
17. Беляй А.Ф. Новая атрибуция картины Киево-лаврской иконописной мастерской «Вознаграждение художников». Исследование, консервация, реставрация и атрибуция станковой живописи и резного декора иконостасов Киево-лаврской иконописной мастерской XVII–XVIII веков. *Музееведение и охрана памятников*. Вып. 2. Киев, 1986. 12 с.
18. Отчет о реставрации резьбы царских врат Троицкой надвратной церкви КПШКЗ. 1987 г. // НЗКПЛ (Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра»), науково-тех. архів). Інв. № 27/VI/2.
19. Беляй А.Ф. К вопросу о материалах и технике станковой живописи Киево-лаврской иконописной школы XVII–XIX веков. *Музееведение и охрана памятников*. Вып. 1. Киев, 1985. 25 с.
20. Филатов В.В. Реставрация произведений русской иконописи : учебное пособие для художников высших и средних специальных учебных заведений. Москва : ПРО-ПРЕСС, 2007. 336 с.
21. Mora Paolo, Mora Laura, Philippot Paul. Conservation of Wall Paintings. London : Butterworth, 1984. 494 p.
22. Технология и исследование произведений станковой и настенной живописи / под ред. Ю.И. Гренберга. Москва : ГосНИИР, 2000. 189 с.

REFERENCES

1. Pitatieleva O.V. Ikonostas Troits'koi nadbramnoi tserkvy. Bohoslovs'ka prohrama ta ii khudozhnie vtillennia. [Iconostasis of the Trinity Gate Church. Theological program and its artistic embodiment] *Lavra Almanac*. (12). Kyiv : VIPOL, 2004. pp. 104–115. [in Ukrainian].
2. Kondratiuk A.Yu. Ikonostas Troits'koi nadbramnoi tserkvy Kyievo-Pechers'koi lavry: istoriohrafia temy ta problematyka doslidzhennia [Iconostasis of the Trinity Gate Church of the Kiev-Pechersk Lavra: historiography of the topic and research issues] *Lavra Almanac*. (17). Kyiv : Feniks, 2007. pp. 47–58. [in Ukrainian].
3. Ryzhova O.O. Yevropejs'ka relihijna kartyna iak dzhherelo ikonohrafii Lavrs'koho ta Kyivs'koho ikonopysu XVIII st. [European religious painting as a source of iconography of the Lavra and Kyiv iconography of the XVIII century] *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 2015, pp. 89–95. [in Ukrainian].
4. Lytvynenko Ya., Pitatieleva O. P'iat' ikon z ikonostasa Troits'koi nadbramnoi tserkvy. Atrybutsiia i topohrafia. [Five icons from the iconostasis of the Trinity Gate Church. Attribution and topography.] *Mohyla readings 2019*. Kyiv : National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, “Feniks”, 2019. pp. 168–173. [in Ukrainian].
5. Ryzhova O.O., Raspopyna V.A., Yzotov A.A., Soroka E.A. Rezul'taty kompleksnykh naturnykh yssledovanyj ykon yz fondovoj kollektysy Natsyonal'noho Kyevo-Pecherskoho ystoryko-kul'turnoho zapovednyka [The results of complex field studies of icons from the stock collection of the National Kiev-Pechersk Historical and Cultural Reserve] *Church – science – society: issues of interaction*. Kyiv : National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, 2012. pp. 197–200. [in Russian].
6. Zvid pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy. [Collection of monuments of history and culture of Ukraine.] Encyclopedic edition. Kyiv : 2011. Book 1, Part 3. pp. 1217–2197. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0005681 [in Ukrainian].
7. Kylesso S.K. *Kyevo-Pecherskaia lavra* [Kiev-Pechersk Lavra] Moskva : Yskusstvo, 1975. 144 p. [in Russian].
8. Pytatieleva E.V. Dve ykony «Rozhdestva Bohorodytsy» yz kollektysy NKPKYZ kak uteriannye elementy ykonostasnykh ansamblej (k voprosu ob ykonohrafyy y atrybutysy). [Two icons of the Nativity of the Virgin from the NKPKYZ collection as lost elements of iconostasis ensembles (on the issue of iconography and attribution)]. *Mohyla readings 2019*. Kyiv : National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, “Feniks”, 2009. pp. 235–248 [in Russian].
9. Drahan M. Ukrain's'ka dekoratyvna riz'ba XVI-XVIII st. [Ukrainian decorative carving of the XVI-XVIII centuries.] *Kyiv : Naukova dumka*, 1970. 203 p. [in Ukrainian].
10. Istoriiia ukrains'koho mystetstva : u 5 t. Mystetstvo druhoi polovyny XVII–XVIII stolittia [History of Ukrainian art: in 5 volumes. Art of the second half of the XVI–XVIII centuries] Kyiv : Institute of Art History, Folklore and Ethnography of the Academy of Sciences of Ukraine, 2011 (3). 1087 p. [in Ukrainian].
11. The National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” (1980). KPL-A-NDF-498 [in Ukrainian].
12. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1881–1889). Form 128, register 1 general, case 2766. [in Russian].

13. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1902). Form 128, register 3 general, case 577 [in Russian].
14. The National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” (1983). Case 57. [in Ukrainian].
15. Shul'ts I.V. Namisna ikona “Bohorodytsia z Nemovliam” z ikonostasa Troits'koi nadbramnoi tserkvy Kyievo-Pechers'koi lavry. Khronika povernennia. [The icon of the Virgin and Child from the iconostasis of the Trinity Gate Church of the Kiev-Pechersk Lavra. Chronicle of return] *Mohyla readings 2013*. Kyiv : NKPIKZ, 2014. pp. 438–444. [in Ukrainian].
16. The National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” (1983). KPL-A-NDF-400. [in Russian].
17. Beliaj A.F. Novaia atrybutsyia kartyny Kyevo-lavrskoj ykonopysnoj masterskoj “Voznahrzhdenye khudozhnykov” [New attribution of the painting by the Kiev Lavra Icon Painting Workshop “Reward of Artists”] *Research, conservation, restoration and attribution of easel painting and carved decor of the iconostases of the Kiev Lavra Icon Painting Workshop of the 17th–18th centuries. Museology and protection of monuments*. (2). Kyiv, 1986. 12 p. [in Russian].
18. The National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” (1987). Case 27/VI/2. [in Russian].
19. Beliaj A.F. K voprosu o materyalakh y tekhnike stankovoj zhyvopysy Kyevo-lavrskoj ykonopysnoj shkoly XVII–XIX vekov. [On the question of materials and technique of easel painting of the Kiev-Lavra icon-painting school of the 17th–19th centuries] *Museology and protection of monuments*. (1). Kyiv, 1985. 25 p. [in Russian].
20. Fylatov V.V. Restavratsyia proyzvedenyj russkoj ykonopysy [Restoration of works of Russian icon painting] Moskva : PRO-PRESS, 2007. 336 p. [in Russian].
21. Mora Paolo, Mora Laura, Philippot Paul. Conservation of Wall Paintings. London: Butterworth, 1984. 494 p.
22. Tekhnolohyia y yssledovanye proyzvedenyj stankovoj y nastennoj zhyvopysy [Technology and research of works of easel and wall painting]. Moskva : HosNYR, 2000. 189 p. [in Russian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82 (560)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-15>

Ханум Фархад кызы АБДУЛЛАЕВА,

orcid.org/0000-0002-7485-9806

научный сотрудник отдела турецкой филологии

Института Востоковедения имени академика З. М. Бунятова

Национальной академии наук Азербайджана

(Баку, Азербайджан) *nehivaqo@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ РОМАНОВ ГУСЕЙНА РАХМИ ГЮРПЫНАРА

Начало литературной деятельности Гусейна Рахми Гюрпынара совпало со временем великих перемен в Турции. Одной из отличительных черт его произведений было то, что он разоблачал нелепые традиции, суеверия и невежественные убеждения различных слоев общества, иногда на фоне реальных, а иногда и вообразаемых событий. Писатель родился в Стамбуле в 1864 году, жил и работал в этом городе до конца своей жизни. Гусейн Рахми – один из тех редких людей, кто обладал высокой культурой и интеллектом. В своих произведениях писатель не изображал людей и события на фоне грустных или тяжелых социальных проблем. В романах Гусейна Рахми изображение жизни людей служило главным образом поводом для развлечения. Это было также связано с образом жизни общества, в котором писатель вырос. Такой подход писателя, который высмеивал практически все, с чем сталкивался, и легко мог подмечать забавную сторону в каждом событии и каждой истории, напомнил читателю Гарагеза, героя знаменитой народной пьесы. Такое отношение не только не удручало его, но и повышало его интерес к своей личности и творчеству. Хусейн Рахми пробовал свои силы в написании многих романов, рассказов, пьес и критических стихотворных жанров. Он выступал в роли духовного преемника А. Мидхата Эфенди, причем больше основываясь на концепции своего учителя «писать романы для народа».

Мы можем изучать романы автора по трем основным направлениям. Влияние романтизма больше прослеживается в ранних романтических произведениях. Поворотным моментом в творчестве Г. Рахми можно считать роман «Мураббийя», написанный в 1899 году. После этого романа реалистично-натуралистическое направление в его творчестве стало более заметным. В последние годы своей карьеры он писал больше психологических романов. Однако на протяжении всей своей творческой деятельности он оставался верным романтизму.

Ключевые слова: турецкая литература XIX века, проза, жанр романа, сатирический стиль, Гусейн Рахми Гюрпынар, «Мураббийя».

Ханум Фархад АБДУЛЛАЕВА,

orcid.org/0000-0002-7485-9806

науковий співробітник відділу турецької філології

Інституту Сходознавства імені академіка З. М. Бунятова

Національної академії наук Азербайджану

(Баку, Азербайджан) *nehivaqo@mail.ru*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ РОМАНІВ ГУСЕЙНА РАХМІ ГЮРПІНАРА

Початок літературної діяльності Гусейна Рахмі Гюрпінара збігся із часом великих змін у Туреччині. Однією з відмітних рис його творів було те, що він викривав безглузді традиції, забобони та неосвіченість різних верств суспільства, іноді на тлі реальних, а іноді й уявних подій. Письменник народився у Стамбулі в 1864 році, жив і працював у цьому місті до кінця свого життя. Гусейн Рахмі – один із тих рідкісних людей, хто володів високою культурою й інтелектом. У своїх творах письменник не зображував людей та події на тлі сумних чи важких соціальних проблем. У романах Гусейна Рахмі зображення життя людей було головним чином приводом для розваги. Це також було пов'язано зі способом життя суспільства, у якому письменник виріс. Такий підхід письменника, який висміював практично все, із чим стикався, і легко міг помічати кумедний бік у кожній події та кожній історії, нагадав читачеві Гарагеза, героя відомої народної п'єси. Таке ставлення не тільки не пригнічувало його, а й підвищувало його інтерес до своєї особистості та творчості. Хусейн Рахмі пробував свої сили в написанні багатьох романів, оповідань, п'єс та критичних віршованих жанрів. Він виступав у ролі духовного наступника А. Мідхата Ефенді, причому ґрунтуючись на концепції свого вчителя «писати романи для народу».

Ми можемо вивчати романи автора за трьома основними напрямками. Вплив романтизму більше простежується в ранніх романтичних творах. Поворотним моментом у творчості Г. Рахмі вважається роман «Мураббія», написаний у 1899 році. Після цього роману реалістично-натуралістичний напрям у його творчості став помітнішим. Останніми роками своєї кар'єри він писав більше психологічних романів. Однак протягом усієї своєї творчої діяльності він залишався вірним романтизму.

Ключові слова: турецька література XIX століття, проза, жанр роману, сатиричний стиль, Гусейн Рахмі Гюрпінар, «Мураббія».

Khanum Farhad ABDULLAEVA,
orcid.org/0000-0002-7485-9806

Researcher at the Department of Turkish Philology
Institute of Oriental Studies named after Acad.

Z. M. Bunyatova of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) mehivaqo@mail.ru

FEATURES OF THE ARTISTIC STYLE OF THE NOVELS OF HUSEYN RAHMI GYURPYNAR

The beginning of Huseyn Rahmi Gyurpinar's literary activity coincided with the time of great changes in Turkey. One of the hallmarks of his writings was that he exposed the ridiculous traditions, superstitious beliefs and ignorant beliefs of various sectors of society, sometimes against the backdrop of real and sometimes imaginary events. The writer was born in Istanbul in 1864 and lived and worked in this city for the rest of his life. Huseyn Rahmi is one of those rare people who possessed high culture and intelligence. In his works, the writer did not depict people and events against the background of sad or difficult social problems. In Huseyn Rahmi's novels, portrayal of people's lives was mainly an occasion for entertainment. It was also related to the lifestyle of the society in which the writer grew up. This approach of the writer, who ridiculed almost everything he came across, and could easily notice the funny side in every event and every story, reminded the reader of Garagez, the hero of the famous folk play. Such an attitude not only did not depress him, but also increased his interest in his personality and work. Huseyn Rahmi tried his hand at writing many novels, short stories, plays and critical poetry genres. He acted as the spiritual successor of A. Midhat Efendi, moreover, based more on the concept of his teacher "to write novels for the people".

We can study the author's novels in three main directions. The influence of romanticism can be traced more in the early romantic works. The novel "Murabbiya", written in 1899, can be considered a turning point in the work of G. Rahmi. After this novel, the realistic-naturalistic direction in his work became more noticeable. In the last years of his career, he wrote more psychological novels. However, throughout his entire creative career, he remained faithful to romanticism.

Key words: Turkish literature of 19th century, prose, novel genre, satirical style, Huseyn Rahmi Gyurpinar, "Murabbiya".

Начало литературной деятельности Хусейна Рахми Гюрпынара совпало с началом великой реформации в Турции. Одной из отличительных черт его произведений было преувеличенное изображение всех слоев общества, переживавшего коренные изменения, иногда на фоне реальных, а иногда и воображаемых событий, в основном нелепых традиций, обычаев и невежественных верований. Писатель родился в Стамбуле в 1864 г., жил и работал в этом городе до конца своей жизни. Х. Рахми, потерявший мать в раннем возрасте, вырос также и вдали от отца, который постоянно был в разъездах из-за своей работы. Его обучением и воспитанием занималась бабушка по матери. Из-за болезни он бросил школу «Мулькийя», куда был принят для продолжения образования. Как и большинство молодых людей своего времени, он постоянно работал над собой и совершенствовал свой французский язык.

Гусейн Рахми рано начал писать, работал в различных сферах, и, хотя он два срока подряд

избирался членом парламента, он нашел себя в литературе, а через некоторое время полностью увлекся писательством. Писатель умер в Стамбуле в 1944 г., был похоронен там же, на кладбище Аббас-паши.

Гусейн Рахми был одной из немногих личностей, обладавших высокой культурой и интеллектом. Хотя он вырос в семье богатого государственного служащего, он всегда был привязан к людям, глубоко интересовался их проблемами. Люди, их быт, обычаи и традиции – главная тема романов писателя на полусерьезном, полусатирическом языке. Хотя в обществе, в котором он вырос, между людьми существовали глубокие социальные различия, он сумел уловить золотую середину, сердцем и разумом он не был одним из них, но всегда мог уловить их чувства и пожелания (Kabaklı, 2008: 296).

В своих произведениях писатель не работал над представлением о людях как изнуренных и подавленных, или на фоне каких-то глубоких

социальных проблем. Изображение народной жизни развивалось в романах Гусейна Рахми главным образом в развлекательном плане. Это было также связано с образом жизни общества, в котором писатель вырос. Такой подход писателя, который высмеивал практически все, что встречал, и легко мог видеть забавную сторону в каждом событии и рассказе, напоминал читателю героя известной народной пьесы Гарагёза. Такой подход не только не злил людей, но и повышал их интерес к личности и творчеству самого писателя. Когда мы знакомимся с его произведениями, мы видим, что, как и большинство писателей того времени, он был не только профессионалом в определенной области, но и всесторонним знатоком многих других областей жизни. Как и его современники, он в основном интересовался французской литературой и прессой. Он приложил много усилий для формирования турецкой литературы, во многом перенимавшей стиль и жанровое своеобразие западной литературы. Исследователь Рафик Ахмед Севангиль в своих воспоминаниях о писателе отмечает: «<...> Несмотря на возраст, он всегда был динамичен и полон жизни. Он, будучи веселым человеком, всегда искал в жизни интересные темы и живые мысли. У него это довольно легко получалось. Он описывает все вокруг себя, далекое и близкое, причем вежливо, как говорится, никого «не подминая» под себя, интеллигентно, с тонким чувством юмора. Он любит побеждать и любит людей, он умеет их критиковать, но он всегда избегает властности и в целом был довольно застенчивым. Он не очень доверял людям, потому что боялся быть обманутым. Выпады против общества, против среды, казалось, успокаивали его. Может быть, поэтому он был так счастлив, когда написал роман «Безумный философ». Время от времени объектом критического смеха становились не только окружающие, но и он сам <...>» (Sevengil, 1944: 11).

Гусейн Рахми пробовал свои силы в написании романов, рассказов, пьес и критических стихов. Тридцать шесть из пятидесяти четырех произведений автора – романы, семь – большие рассказы (Kabaklı, 2008: 298). Самыми известными из его романов являются «Шик» (1889 г.), «Мураббийа» (1899 г.), «Шыпсевди» (1911 г.), «Женидьба под кометой» (1912 г.), «Гульябани» («Снежный человек») (1912 г.), «Радость в доме, или как взбаламутилась свекровь» (1922 г.), «Я – придурок?» (1925 г.) и другие (Gürsel, 2000).

Несмотря на то, что он писал и творил в период литературного направления «Сарвати-фюнун», Г. Рахми, как и другие представители среднего поколения, писал произведения в другом стиле

мышления, направлении и методе. Он действовал как духовный преемник А. Мидхата Эфенди, больше полагаясь на концепцию своего учителя «писать романы для народа». Нельзя сказать, что Г. Рахми был представителем какого-либо прозаического литературного движения. Этот аспект присутствовал и в творчестве мастера А. Мидхата.

Можно изучать романы автора по трем основным направлениям. Влияние романтизма больше прослеживается в ранних римских экспериментах. Поворотным моментом в творчестве Х. Рахми можно считать роман «Мураббийа» 1899 г. После этого романа реалистическо-натуралистическое направление в его творчестве становится более заметным. В последние годы своей карьеры он писал больше психологических романов. Однако на протяжении всей карьеры он оставался верным романтизму. Как видно, писатель обратился практически ко всем типам жанров романа. Сам Г. Рахми писал об этом как в критико-публицистических произведениях, так и в своих романах: «<...> С начала применения натурализма и экспериментализма в нашей литературе подход к ней изменился. Следуя новой литературной традиции, мы стараемся изображать персонажей, которых будем играть в наших романах, сначала в образе их родителей и семьи, а затем на фоне изменений в их личностях под влиянием окружающей среды и общества. Таким образом, мы описываем приключения человека, который вырос в определенных условиях и жил в определенной социальной среде, в соответствии с природными обстоятельствами» (Korkmaz, 2007: 112).

Такие сюжеты и стиль раскрытия проблемы в его романах не всегда признавались в обществе. Защищая свой роман «Я что, сошел с ума?», из-за которого его обвиняли в аморальности и передали дело в суд, автор сказал следующее: «Сегодня писать роман в соответствии с требованиями реализма и натурализма – значит иметь глубокие научные познания. Изображая солнце, воздух, общество, моральные ценности и традиции, короче говоря, со всеми деталями, вы создадите полуюмористическую среду. Затем вы, войдя в образ своего героя, который может быть представлен самыми разными социальными слоями населения, стремитесь воплотить их в жизнь в определенной истории в виде нечестных, образованных, необразованных, угнетенных, жестоких и злых личностей. Вы коснетесь массы различных социальных проблем и душевных ран, которые они открывают. Вы вместе с врачом будете обращаться к знахарям, вы отправитесь в морг. Вы решительно будете двигаться по пути истины и ничего не скроете от людей» (Engünün, 1991).

Подобное отношение к собственному творчеству было также связано с характером Г. Рахми. Хотя в его работах наблюдались романтический, эмоциональный и юмористический стили, наблюдательно-выжидательный метод, который был основной линией реализма, им всегда использовался параллельно. Стремление открыто описывать безобразия общественной жизни привело писателя к своего рода натурализму. Г. Рахми, прежде всего, ощущал себя журналистом. По дороге или же пребывая где-либо, он записывал все, что привлекало его внимание и стимулировало к дальнейшему творчеству. Конечно, главная особенность творчества Г. Рахми – развлекаться, видя карикатурную сторону жизни, раскрывать сатирическую сторону простейших событий, превращать их в мишень для смеха. Читая его романы, мы видим, что они затрагивают наиболее злободневные темы. Он описывал все недостатки социальной среды без всяких оправданий, открыто разоблачая ее. Он основал свое заявление на идее о том, что люди должны признавать свои ошибки и грехи, чтобы в дальнейшем избегать их. Литература отражает жизнь, а в жизни происходит как прекрасное, так и безобразное.

Романы Г. Рахми просты по сравнению с романами современных ему писателей. Основной целью написания романа, как и у его учителя А. Мидхата, был расчет на широкий круг читателей. В основном он писал романы для публикации их в прессе. Писатель, который обеспечивал себе материальный доход своим пером, иногда делал неподходящие длинноты «ради письма», а также писал романы на определенную тематику. Основная сюжетная линия его романов делилась на второстепенные и третьестепенные вспомогательные сюжеты, в итоге он сильно отходил от основной темы произведения. На первый взгляд тема, ход событий, выбор героев и некоторые веселые заметки, добавленные к произведению, делали эти романы удобочитаемыми (Köprülü, 1986). Однако использование комических моментов на протяжении всего произведения уводило жанр романа, нацеленного на интеграцию в западную литературу, от его первоначальной цели, делало повествование похожим на традиционное повествование в народных постановках. Те забавные моменты, которые привлекали внимание читателя, одновременно отвлекали его от основной идеи произведения. В итоге складывалось впечатление, будто читатель знакомился со смешным длинным анекдотом, не понимая сути произведения. Однако этот аспект, который никогда не присутствовал у А. Мидхата и казался очень про-

стым представителям литературной школы «Сарвати-фунуна», на самом деле был преимуществом творчества Г. Рахми (Kabaklı, 2008: 300). Точнее было бы сказать, что он на местном языке писал не народные романы, а комедии.

Еще одной особенностью его романов было то, что он, резко прерывая повествование, излагал какие-либо философские или энциклопедические сведения. Если А. Мидхат Эфенди давал эту информацию по-своему, то Г. Рахми непосредственно разговаривал со своими героями. Например, в романе «Шыпсевди» способы поедания алафранги подробно объясняются от лица героев – представителей «философии детерминизма». Примером тому могут послужить споры невежественных женщин о поэзии и философии, высказывания арабских детей о композиторе Ф. Шопене, мнение уличной молодежи о новой литературе. Писатель считал, что таким образом было бы эффективнее пробудить интерес людей к инновациям и европейской культуре. То есть это не было просто сухими философскими рассуждениями. Это нужно было излагать по отдельности в произведениях искусства. По этой причине он и привык размещать в романах научно-философские и социологические идеи и рассуждения (Moran, 2013). Этот метод позволил на первых порах нововведению быстрее распространяться среди масс.

Что касается тем, затронутых в романах Г. Рахми, то мы видим, что они основаны на жизненных событиях, которые автор непосредственно видел, слышал или о которых читал в газетах. Добавляя собственное видение реальных событий, писатель расширял и переделывал эти темы на основе творческого воображения. Как он сам отмечал, тема романа «Мураббийя» взята из жизни семьи его соседа Ахмада Вефика-паши. Дахри-паша в романе – художественный прообраз А. Вефик-паши. Или ночь, которую он провел в казино Ени Пандик, которое он описывает в своем романе «Дамы в казино», где изображены женщины с вызывающим поведением, которых он встречал в реальной жизни.

Темы, над которыми он работал в своих романах, всегда были актуальными. Например, роман «Брак под кометой» был вдохновлен слухами о том, что комета Галлея пройдет близко к Земле и разрушит мир. «Колдовство» – это роман об эпидемии алкоголизма, которая была в моде в то время.

Г. Рахми писал свои романы, чтобы передать, внушить конкретную идею. Основная же идея, которую он хотел донести, была основана на построении определенной сюжетной линии в соответствии с ней. Подавляющее большинство его романов – это

романы, понятные самым простым жителям Стамбула. Г. Рахми после А. Мидхат Эфенди – самый профессиональный писатель, который широко выражал интересы людей, их традиции, проблемы и недостатки в современном понимании. Он вновь и вновь показывал кровоточащие раны общества, такие, как подражание, бедность, суеверия, внебрачные дети, погоня за наследством, развод и лихоимство, что является показателем его упорной работы в этом направлении.

Атмосфера Стамбула, претерпевшая существенные изменения при его жизни, дома и кварталы, которых уже нет в наше время, с особым тщанием сохранены в романах Г. Рахми. Традиции Рамадана, принц, путешествия, набеги на окрестности, конные трамваи, соседские женщины, траурные церемонии, богатые особняки наследников и наложниц, гадалок, ведьм, бакалейщиков оживают, как фотоальбом. Одежда, речь и образ мышления всех представителей стамбульского населения, особенно бедных и невежественных, слуг, наложниц, акушеров, возниц и бездомных отражали образ жизни того времени как в документальном фильме.

Этот стиль, который он использовал в своих романах, иногда производил впечатление некоторого повторения образов его героев. Этот выбор персонажей также основан на методе выбора предмета. Основная цель заключалась в том, чтобы доказать читателю свою объективность, возродив некоего персонажа с отрицательными качествами (Korkmaz, 2007). Хотя эти изображения взяты из реальной жизни, очевидно, что они также дополнены развитым писательским воображением. Писатель безжалостно развенчивает эти негативные типы. Чтобы сделать образы более реальными, он раскрывает все уродство своих героев во всей их наготе. Можно сказать, что положительных героев очень мало.

Понятие времени также актуально в романах Г. Рахми. То есть события, описанные в произведении, относятся к тому периоду, в котором жил писатель. Будучи свидетелем самого бурного исторического периода в Турции, писатель сумел воссоздать этот период, используя его, как исторический источник.

Романы написаны беглым языком и стилем, легко воспринимаются. Стамбульский диалект – ведущий язык у писателя. Каждый из героев говорит на своем диалекте. Он даже добавил роману естественности и живости, наделяя своих нетурецких героев забавными способами говорить, странными словами и выражениями. Двенадцать его романов начались с речей сплетниц из соседских кварталов

(Kabaklı, 2008: 303). В то же время Г. Рахми, ограничив ведущий, основной для своих романов сюжет, в своих научных и философских выступлениях склонялся к довольно строгому языку и стилю. То есть он создавал романы необычным способом, который не был похож на старый или новый, и стремился извлекать пользу из того и другого.

Писатель, основной целью которого при написании романа было просвещение народа, пробовал все способы, которые он считал нужными. Он написал поучительные и забавные романы, понятные широкому кругу людей, у этих романов есть собственный язык, тема, близкие этим людям герои.

Первым романом, принесшим большую известность Г. Рахми, был «Мураббийя». Основная тема здесь – негативные аспекты иностранного воспитания детей, ставшего модным в то время в богатых семьях, и обнажение реальных сторон характера женщин из Европы, приезжавших сюда во имя этой работы. Роман решительно осуждает лицемерные семейные отношения. Автор напоминает нам, что, когда няне доверяют детей, мы должны более тщательно ее подбирать. Приход домой няни должен быть шагом к будущему ребенка, а не для того, чтобы показать обществу свой статус. С другой стороны, в богатых семьях подчеркивается асоциальное поведение и аморальность. Роман впервые был опубликован в газете «Икдам» (Gürpınar, 2021: 3). Позже она была издана в виде книги в Икдамской типографии.

В свои 65 лет Дахри Эфенди был настоящим тираном. Чтобы уменьшить влияние на воспитанника извне, он, в соответствии с социальными принципами того времени, приводит в свое поместье западную няню по имени Анжелика. У Анжелики было темное и асоциальное прошлое. Анжелика, будучи аморальной, начала вступать в интимные отношения со всеми мужчинами в доме. В нее были влюблены все, включая самого Дахри Эфенди, то есть его сын Шами, брат Амджабек и зять Садри. Эти трое влюбленных, совершенно не сомневающиеся в невинности Дахри Эфенди, начинают ревновать к ней друг друга. Дахри Эфенди запрещает Шами и Амджабеку посещать особняк. Шами, потерявший право входа в дом, просто стал терять разум от мысли, что у няни отношения с Садри, он ревнует и не знает, что делать. При поисках он с ужасом замечает, что в шкафу Анжелики прячется не Садри, а Дахри Эфенди. Этот момент является кульминацией событий. Анжелика очень испугалась, когда разгневанный Садри внезапно вошел в комнату с кинжалом в руке. Он не предполагала, что та любовная игра, которую она разыграла с тремя мужчинами, закончится так

плачевно. Шами ворвался в комнату, как сумасшедший, открывая подряд шкафы, осматриваясь и все время спрашивая девушку, где же негодяй, пока не обнаружил этого «врага», которого искал. Девушка плакала, говоря, что никого нет. Когда он потребовал ключ от последнего шкафчика, она отдает его ему. Когда Шами подошел к шкафу и открыл его, то закричал от неожиданности и волнения: «Шами поднял кинжал одной рукой, чтобы убить своего врага с первой же попытки, не дав ему убежать. Он стоял в готовом для удара положении. Когда же он открыл шкаф свободной рукой, то отступил на два шага назад в изумлении от того, что увидел:

– Ох <...> эфенди отец! <...>

Испутив крик, он отбросил кинжал в одну сторону, а сам рухнул в другую сторону. Вот

такие дела <...> Отец Шами, уважаемый эфенди, вышел из гардероба Анжелики, белобородый и с покрасневшим лицом. Он сделал несколько шагов к середине комнаты. Он взглянул на двух молодых людей, распростертых на полу в обморочном состоянии. И он стал третьим, упавшим в обморок <...>» (Gürpınar, 2021: 215–216).

Выводы. Изучая жизнь и творчество Гусейна Рахми Гурпинара, одного из ярчайших представителей турецкой литературы среднего поколения, можно прийти к выводу о его важной роли в становлении и развитии современной турецкой литературы. Писатель, не состоявший ни в каком литературном сообществе или движении своего времени, создавал интересные, а главное, высокохудожественные литературные произведения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Kabaklı Ahmet. Türk Edebiyatı. Türk Edebiyatı Vakfı Yay. III s. İstanbul, 2008. 847 s.
2. Sevensil Ahmet Refik. Hüseyin Rahmi Gürpınar. İstanbul : Hilmi Kitabevi, 1944. 163 s.
3. Gürpınar Hüseyin Rahmi. Mürebbiye. Haz. : Ayşe Şeker. İstanbul : TDK Yay., 2021, 216 s.
4. Korkmaz Ramazan. Yeni Türk Edebiyatı. Ankara : Grafiker Yay., 2007. 608 s.
5. Engünün İ. Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul : Dergah Yay., 1991. 670 s.
6. Gürsel A. Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler. İstanbul : Doğu Batı Yayınları, 2000. 480 s.
7. Korkmaz R. Yeni Türk Edebiyatı. Ankara : Grafikler Yayıncılık, 2007. 608 s.
8. Köprülü M. F. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul : Ötüken Yay., 1986, XXIV + 437 s.
9. Moran B. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış. İstanbul : İletişim Yay., 2015. 336 s.

REFERENCES

1. Ahmet Kabaklı. Türk Edebiyatı [Turkish literature]. Türk Edebiyatı Vakfı Yay., III s., İstanbul, 2008. 847 s. [in Turkish].
2. Ahmet Refik Sevensil. Hüseyin Rahmi Gürpınar [Huseyn Rahmi Gurpınar]. Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944. 163 s. [in Turkish].
3. Hüseyin Rahmi Gürpınar. Mürebbiye [Governess]. Haz. : Ayşe Şeker. TDK Yay., İstanbul, 2021. 216 s. [in Turkish].
4. Ramazan Korkmaz. Yeni Türk Edebiyatı [New Turkish Literature]. Grafiker Yay., Ankara, 2007. 608 s. [in Turkish].
5. Engünün İ. Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları [New Turkish Literature Studies]. İstanbul : Dergah Yay., 1991. 670 s. [in Turkish].
6. Gürsel A. Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler [Reviews on Contemporary Turkish Novel]. İstanbul : Doğu Batı Yayınları, 2000. 480 s. [in Turkish].
7. Korkmaz R. Yeni Türk Edebiyatı [New Turkish Literature]. Ankara: Grafikler Yayıncılık, 2007, 608 s. [in Turkish].
8. Köprülü M. F. Türk Edebiyatı Tarihi [History of Turkish Literature]. İstanbul: Ötüken Yay., 1986, XXIV + 437 s. [in Turkish].
9. Moran B. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış [A Critical Look at Turkish Novel]. İstanbul: İletişim Yay., 2015, 336 s. [in Turkish].

Yasin Babazade,

orcid.org/0000-0001-6888-9916

*Dean of the Faculty of Foreign Languages, Teacher at the Department of Foreign Languages
Nakhchivan State University
(Nakhchivan, Azerbaijan) babazadeyasin@gmail.com*

AMERICAN LEXICOGRAPHY IN THE XVIII–XX CENTURIES

The article deals with the development of lexicography in America in the XVIII–XX centuries. The publication of new English dictionaries in America by famous American lexicographers, such as Samuel Johnson, John Eliott, Noah Webster, Joseph Worcester, etc. and their hard work in lexicography is described. The most significant series of dictionaries currently published in the United States, such as Webster, Random House, Barnhart, American Heritage, etc. are noted. The most prominent compiler of English dictionaries Noah Webster (1758–1843) began his practical lexicographic work in this dictionary in America in the XVIII century. He had a huge impact on the development of American lexicography and at the same time on the development of the American English. Some authors argue that Noah Webster's influence on American English history was as great as George Washington's role in America's struggle for independence

N. Webster reviewed his vocabulary again and prepared a second edition in 1841 when he was over 80. Unfortunately, he did not live to see the days when his dictionary appeared in almost every American home, and the word "Webster" became a synonym for the dictionary in the United States. Today one can hear the phrase "Look it up in the Webster" instead of the "Look it up in the dictionary".

Real success came to Webster's Dictionary only after the rights to it were sold to George and Charles Merriam. In 1847 the dictionary was published by the Merriam publishing house. Since that time, the Merriam – Webster Company has published the Webster Dictionaries. Webster's Dictionary has been reprinted dozens of times.

In 1789 Noah Webster published his "Dissertations on the English Language" where he indicated the reasons for the difference between American English and British and justified the need to create a dictionary that reflects these features. The dictionary enjoyed great influence, especially the edition called "Worcester's Large Dictionary of the English Language" in the 1860. In 1864, a new Webster dictionary was published under the title "Unabridged Dictionary of the English Language". After this publication Worcester's dictionary lost both its meaning and popularity.

Key words: *lexicography, English language, British English, American English, dictionary, publication, spelling.*

Ясін БАБАЗАДЕ,

orcid.org/0000-0001-6888-9916

*декан факультету іноземних мов, викладач кафедри іноземних мов
Нахічеванського державного університету
(Нахічевань, Азербайджан) babazadeyasin@gmail.com*

АМЕРИКАНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ У XVIII–XX СТОЛІТТЯХ

У статті йдеться про розвиток лексикографії в Америці XVIII–XX століть. Описано видання в Америці нових словників англійської мови відомими американськими лексикографами, серед яких Семюел Джонсон, Джон Еліот, Ноа Вебстер, Джозеф Вустер та інші, та їхню важку роботу в лексикографії. Відзначено найбільш значущі серії словників, які зараз публікуються у Сполучених Штатах Америки, як-от Webster, Random House, Barnhart, American Heritage тощо. Найвидатніший укладач англійських словників Ной Вебстер (1758–1843 роки) розпочав свою практичну лексикографічну роботу із цим словником в Америці у XVIII столітті. Він істотно вплинув на розвиток американської лексикографії і водночас на розвиток американської англійської мови. Деякі автори стверджують, що вплив Ноя Вебстера на історію американської англійської мови був таким же великим, як і роль Джорджа Вашингтона в боротьбі Америки за незалежність.

Н. Вебстер знову переглянув свій словниковий запас і підготував друге видання в 1841 році, коли йому було за 80. На жаль, він не дожив до днів, коли його словник з'явився майже в кожному американському домі, а слово «Вебстер» стало синонімом словника у Сполучених Штатах. Сьогодні можна почути фразу «Подивитися у Webster» замість «Подивитися у словнику».

Справжній успіх прийшов до словника Н. Вебстера лише після того, як права на нього були продані Джорджу та Чарльзу Мерріамам. У 1847 році словник вийшов у видавництві «Мерріам». Відтоді компанія "Merriam – Webster" видає «Словники Вебстера». «Словник Вебстера» перевідавався десятки разів.

У 1789 році Ной Вебстер опублікував свої «Дисертації з англійської мови», де вказав причини різниці між американською англійською та британською, обґрунтував необхідність створення словника, який би відображав ці особливості. Словник мав великий вплив, особливо видання під назвою «Великий словник англійської мови Вустера» у 1860 році. У 1864 році був опублікований новий словник Н. Вебстера під назвою «Нескорочений словник англійської мови». Після цієї публікації словник Вустера втратив сенс і популярність.

Ключові слова: *лексикографія, англійська мова, британська англійська, американська англійська, словник, публікація, правопис.*

Introduction. The development of lexicography in America started at the end of the XVIII century. The XVIII century in the history of the English language deserves to be called the century of the regulation of language norms. The linguists of this period tried to bring the English language into the system, subject it to general rules, establish a framework for its use, fix the richness of its lexical composition.

In the late XVIII century, English dictionaries began to appear in America. In 1789 Samuel Johnson's dictionary was published. It was a school dictionary. It comprised an easy and concise method of teaching children the true meaning and pronunciation of the most useful words in the English language. In this dictionary parts of speech were distinguished and explained and a special rule was given for spelling of derivatives and compound words.

Discussion. In 1800 a dictionary of two authors, John Elliott and Samuel Johnson, was published in America under the title "A selected Pronouncing and Accented Dictionary". The authors of this dictionary excluded many words that were included in earlier editions, since they considered these lexical units vulgar, that is, words of non-literary use. In this dictionary a lot of attention was paid to pronunciation. In the same year, the first American Dictionary was published, which established some discrepancy in the meanings of words and their use in the English language of Great Britain and America. The author of this dictionary was Caleb Alexander. It was called "Columbian Dictionary of the English language". The most prominent compiler of English dictionaries Noah Webster (1758–1843) began his practical lexicographic work in this dictionary in America in the XVIII century. He had a huge impact on the development of American lexicography and at the same time on the development of the American English. Some authors argue that Noah Webster's influence on American English history was as great as George Washington's role in America's struggle for independence. "The most famous of all American dictionary makers and a tireless champion of American English, Noah Webster was as influential in the story of American English as George Washington was in the narrative of the American Revolution" (McCrum et al., 2003: 257)

In 1789 Noah Webster published his "Dissertations on the English Language" where he indicated the reasons for the difference between American English and British and justified the need to create a dictionary that reflects these features. "Several circumstances render a future separation of the American tongue from the English necessary and unavoidable <...> Numerous local causes, such as a new country, new associations of people, new combinations of ideas in arts and science, and some intercourse with tribes

wholly unknown to Europe, will introduce new words into the American tongue. These cause will produce, in a course of time, a language in North America, as different from the future language of England, as the modern Dutch, Danish and Swedish are from the German, or from another" (McCrum et al., 2003: 259)

Noah Webster pointed out the shortcomings of the most popular and authoritative English dictionaries of the time. He believed that he could create a more perfect vocabulary, reflecting the peculiarities of American vocabulary. American lexicographers R. Lodwig and E. Barrett interpret N. Webster's opinions in the following way: "Webster believed that our language was changing from that of the British because we were isolated geographically from them. New words, new meanings for old words, different pronunciation, and new usages were the result of the isolation. Why should Americans have to use a British dictionary which did not take any of these factors into account? Webster let it be known that he was the man to write the great American dictionary. And he did (Ступин, 1982: 31).

Noah Webster spent the next 20 years working on his great lexicographic work "An American Dictionary of the English Language." Webster did all the work on the dictionary practically alone. He wrote his dictionary with his own hand, all 70 thousand dictionary entries. This was an American dictionary. The dictionary contained many words of American origin that were not recorded in British dictionaries. Webster illustrated his entries with quotations from American authors. Among the most frequently used sources, along with the Bible, Shakespeare, Milton, one can mention Benjamin Franklin, George Washington, Washington Irving. Webster believed that his dictionary should not only be a reference book, but also a moral guide. The dictionary was supposed to teach patriotism through quotations, selected in an appropriate way.

In the preface to his dictionary, N. Webster formulated the tasks that he tried to solve when compiling it: Firstly, he tried to give the origin and original meaning of the word. Secondly, he tried to give pronunciation norms and change spelling norms. Then he wanted to give a detailed interpretation of the words. A clear advantage of Webster's dictionary is its clear and simple interpretation of words. Ludwig and Barrett, quoted an accurate statement about Webster in their book "The Dictionary and the language". "He was a born definer of words" (Ступин, 1982: 33).

Undoubtedly, Webster's work had a huge impact on American spelling and consolidated its difference from British. (e.g. American spelling of words color, wagon, center, defence, tire and their British equivalents *colour; waggon, centre, defence, tyre*) (Моисеев, 2006: 45).

One of the innovations that Webster used in his dictionary was letter transcription. The lexicographer's attitude to make American pronunciation more distinct and correct also influenced the formation of American pronunciation. "A good articulation consists in giving every letter in a syllable its due proportion of sound, according to the most approved custom of pronouncing it; and in making such a distinction, between syllables, of which words are composed, that the ear shall without difficulty acknowledge their number" (McCrum et al., 2003: 260).

Webster's rival in American lexicography was Joseph Worcester. He published an interesting dictionary called "A Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary of the English Language" in 1830 in Boston. The compiler of this dictionary did not try, like Webster, to change the American spelling system. The dictionary enjoyed great influence, especially the edition called "Worcester's Large Dictionary of the English Language" in the 1860. In 1864, a new Webster dictionary was published under the title "Unabridged Dictionary of the English Language". After this publication Worcester's dictionary lost both its meaning and popularity.

Webster reviewed his vocabulary again and prepared a second edition in 1841 when he was over 80. Unfortunately, he did not live to see the days when his dictionary appeared in almost every American home, and the word Webster became a synonym for the dictionary in the United States. Today one can hear the phrase "Look it up in the Webster" instead of the "Look it up in the dictionary".

Real success came to Webster's Dictionary only after the rights to it were sold to George and Charles Merriam. In 1847 the dictionary was published by the Merriam publishing house. Since that time, the Merriam-Webster Company has published the Webster Dictionaries. Webster's Dictionary has been reprinted dozens of times. One of the most sensational editions of this dictionary, which caused fierce discussions, was Webster's Third New International Dictionary published in 1961.

Along with the Webster dictionaries, other successful dictionaries are being published in the United States. According to Ludwig and Barrett, Century series is one of the best American dictionaries (Ступин, 1982: 34). Thus, in the USA, in addition to Webster, another large explanatory dictionary in 6 volumes appeared under the title "The Century dictionary. An encyclopedic lexicon of the English Language". This dictionary has gained immense popularity literally from the first days of its publication. Its distinguishing feature was the abundance of encyclopedic material included, however, very compact and reasonable. Consequently, the Century dictionary was an explanatory and encyclopedic one (Ступин, 1973: 42).

In 1911, a new edition was published, numbering 12 volumes, which was slightly revised in 1914 and received the name "The Century dictionary and encyclopedia". This dictionary has been reprinted dozens of times. Of the 12 volumes of the dictionary, the first 10 were devoted to the lexical composition of the English language, from the XII century to the beginning of the XX century. The dictionary contained about 530 thousand entries. The eleventh volume included proper names, and the twelfth atlas of the world. According to many experts, many of the characteristics of this dictionary are synonymous with the characteristics of the famous Oxford Dictionary (Ступин, 1973: 42).

The other great American Dictionaries are the "Random House Dictionary of the English Language" completed in 1967; the "Heritage Illustrated Dictionary of the English Language", first published in 1969.

The most significant series of dictionaries currently published in the United States are Webster, Random House, Barnhart, American Heritage. Among the dictionaries published in these series, the most successful ones can be noted: Random House Dictionary of the English Language, American College Dictionary, Webster's Tenth New College Dictionary, Webster's New World Dictionary, Thorndike-Barnhart Comprehensive Desk Dictionary, Macmillan Dictionary, American Heritage Dictionary of the English Language, Funk & Wagnalls Standard College Dictionary.

Conclusion. For linguists who study the history of the formation of the vocabulary of the American version of the English language, the following lexicographic works are of great importance: A Dictionary of American English on Historical Principles, edited by Sir William Craigie and James R. Hullbert; A Dictionary of Americanisms on Historical Principles, edited by Mitford M. Mathews; American Glossary, edited by Richard H. Thornton.

Currently thanks to computer technologies in vocabulary science, both corpus lexicography and cyberlexicography were formed and began to develop intensively in America. Internet lexicography is becoming more widespread in America. English is the basic language of the Internet. It should be noted that the dictionary by Merriam-Webster is America's one of the most trusted online dictionaries. Other best online dictionaries are: Wiktionary, Google dictionary, Dictionary.com, The Free Dictionary, Merriam-Webster Online etc.

The main advantage of electronic forms of dictionaries is the possibility of their constant updating on the Internet, and the search strategy of a user working with electronic forms of dictionaries is distinguished by greater creativity in comparison with the possibilities provided by printed products (Barnbrook, 1996: 173).

BIBLIOGRAPHY

1. Barnbrook G. Language and Computers : A Practical Introduction to the Computer Analysis of Language. Edinburg, 1996. 381 p.
2. The Story of English : Third edition / R. McCrum et al. New York : Penguin Books, 2003. P. 468.
3. Моисеев М. В. Лексикография английского языка [Lexicography of the English language]. Омск, 2006. С. 92.
4. Ступин Л. П. Теория и практика английской лексикографии. Ленинград : Ленинград. ун-т, 1982. С. 76.
5. Ступин Л. П. Словари современного английского языка. Ленинград : Ленинград. ун-т, 1973. С. 67.

REFERENCES

1. Barnbrook G. Language and Computers : A Practical Introduction to the Computer Analysis of Language. Edinburg, 1996. 381 p.
2. The Story of English : Third edition / R. McCrum et al. New York : Penguin Books, 2003. P. 468.
3. Moiseev M. V. Leksikografija anglijskogo jazyka [Lexicography of the English language]. Omsk, 2006. P. 92 [in Russian].
4. Stupin L. P. Teorija i praktika anglijskoj leksikografii [Theory and practice of English lexicography]. L. : Leningrad. un-t, 1982. P. 76 [in Russian].
5. Stupin L. P. Slovarei sovremennogo anglijskogo jazyka [Dictionaries of modern English]. L. : Leningrad. un-t, 1973. P. 67 [in Russian].

УДК 821.521

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-17>

Nina БАЛИКОВА,

orcid.org/0000-0001-9225-8954

*аспірантка кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) balyk89@gmail.com*

ЕСТЕТИ Й ЕКСЦЕНТРИКИ: ПОСТАТІ САМІТНИКІВ У «НОТАТКАХ ЗНІЧЕВ'Я» КЕНКО-ХОШІ

Самітницька література є самобутнім літературним напрямом середньовічної Японії, який виник у другій половині доби Хейан (794–1185 роки) і набув поширення в епохи Камакура (1185–1333 роки) і Муромачі (1336–1573 роки). Він включає в себе твори, написані ченцями-самітниками, сфокусовані на описі самітницького досвіду. Серед найвідоміших творів цього напрямку є збірка есеїв-дзуйхіцу «Нотатки знічев'я», написана ченцем Кенко-хоші в XIV столітті. Вивчення феномену самітництва, його всебічного впливу на життя людей у середньовічній Японії є незамінним для розуміння цього та пізніших періодів японської історії, а також філософії та культури, самітницька література є одним із ключових джерел інформації про образ самітника й самітницькі практики в тогочасному суспільстві. Незважаючи на це, наявна велика наукова прогалина в дослідженні самітницької літератури, її зразків. З метою глибшого дослідження образів самітників в одному із ключових творів напрямку в цій статті докладно проаналізовано текст «Нотаток знічев'я», визначено, які типи самітницьких образів у ньому представлені, які з них є найбільш яскравими й характерними для напрямку самітницької літератури. Найбільш численними є типи естетів-самітників і аскетів-ексцентриків. Основними ознаками естетів є тонке чуття навколишньої краси, а також знання давніх звичаїв і певна мистецька обдарованість. Основними ознаками ексцентриків є гранична зосередженість на релігійному шляху, який має привести до просвітлення, незвичайні аскетичні практики, а також очевидна відірваність від соціуму. Ці два найяскравіші типи самітників символізують собою полюси самітницького досвіду, між якими є багато проміжних варіантів. Отже, ключовою рисою образу самітника як суб'єкта й об'єкта зображення самітницької літератури є його еkleктичність. Самітником може вважатися як екстремальний релігійний праведник, так і вишуканий аристократ, чия самітництво виявляється радше в естетичному ідеалі, ніж на практиці.

Ключові слова: самітницька література, самітники, самітництво, Кенко-хоші, буддизм, дзуйхіцу.

Nina BALYKOVA,

orcid.org/0000-0001-9225-8954

*PhD Student at the Department of the Far Eastern and Southeast Asian Languages and Literatures
Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) balyk89@gmail.com*

AESTHETES AND ECCENTRICS: DEPICTION OF RECLUSES IN KENKO-HOSHI'S "ESSAYS IN IDLENESS"

Recluse literature is a literary movement peculiar to medieval Japan. It originated in the second half of the Heian period (794–1185) and became widespread during the Kamakura (1185–1333) and Muromachi (1336–1573) periods. It includes literary works written by recluse-monks and focusing on the experience of reclusion. One of the most famous literary examples of this movement is "Essays in Idleness" – a collection of essays in the zuihitsu genre, written by monk Kenko-hoshi in the 14th century. The study of the phenomenon of reclusion and its comprehensive impact on people's lives in medieval Japan is indispensable for understanding this and later periods of Japanese history, as well as its philosophy and culture, and recluse literature is one of the key sources of information on the existant ascetic practices and on how medieval Japanese society viewed recluses and reclusion. Despite this importance, there is a scarcity of research on recluse literature and literary works that represent it. This article provides an in-depth textual analysis of "Essays in Idleness", examines the types of recluses most frequently described there, and determines which of those recluse images are most characteristic of recluse literature. The most prominent are the images of an aesthete-recluse and an eccentric ascetic. The main features of aesthete-recluses are their sense of beauty, knowledge of ancient customs and certain artistic talent. The main features of eccentric ascetics are the extreme focus on their religious path leading towards enlightenment, unusual ascetic practices, as well as obvious isolation from society. These two most striking types of recluses symbolize certain extremes of the recluse experience, and there are many intermediate options in between. Thus, the image of the recluse as the subject of recluse literature is highly eclectic. An extremely religious hermit and a refined aristocrat can both be considered recluses in terms of medieval Japanese reclusion discourse.

Key words: recluse literature, recluses, reclusion, Kenko-hoshi, Buddhism, zuihitsu.

Постановка проблеми. Постать самітника є знаковою для японської середньовічної літератури: оскільки практика постригу в буддистські ченці була загальноприйнятою серед усіх провідних верств суспільства і давала певну свободу й час для творчості, саме ченці найчастіше були авторами літературних творів та переписувачами текстів, а перекази про відомих самітників та описи власного чи чужого досвіду усамітнення можна було побачити в більшості тогочасних текстів. Поширеність самітницької тематики зрештою породила окремий самобутній літературний напрям – самітницьку літературу (隱者文学, *інджя бунтаку*), – який об'єднав твори, не лише написані ченцями-самітниками, але й зосереджені на чернечому та самітницькому досвіді. Перші твори, які відносять до цього напрямку, з'явилися у другій половині доби Хейан (794–1185 рр.), але його розквіт припав на епохи Камакура (1185–1333 рр.) і Муромачі (1336–1573 рр.). Саме тоді було написано такі хрестоматійні зразки самітницької літератури, як «Записи із самітницької хижки» Камо-но Чьомей'я і «Нотатки знічев'я» Кенко-хоші – твори, які нині вважаються класикою японської літератури.

Аналіз досліджень. Вплив самітницької літератури на подальший літературний процес, її цінність для розуміння культурних, філософських та соціально-політичних реалій середньовічної Японії важко переоцінити. Незважаючи на це, цей напрям усе ще не досить досліджений: навіть у Японії не так багато праць, присвячених самітницькій літературі як окремому явищу, і більшість із них було видано ще в 70–80-х рр. минулого сторіччя (наприклад, праці Й. Ішіда, Дж. Каракі, Дж. Кубота). Що ж до ситуації поза межами Японії, то якщо в англійській японістиці все ж є декілька праць, присвячених цьому феномену цілком чи частково (К. Браун, М. Марра, М. Токуе), то в Україні та на пострадянському просторі японська самітницька література поки практично не описана як окреме явище і предмет наукових досліджень, а також лишаються поза увагою ключові тексти цього напрямку.

Мета статті – дослідити, які типи самітницьких образів представлені в «Нотатках знічев'я» Кенко-хоші, виявити і проаналізувати найбільш яскраві й характерні типи, встановити на основі цього аналізу ключові риси образу самітника як суб'єкта й об'єкта зображення самітницької літератури.

Виклад основного матеріалу. «Нотатки знічев'я» (徒然草, *Цуредзурегуса*) – це твір жанру *дзуйхіцу*, написаний ченцем Кенко-хоші приблизно між 1330 і 1349 рр. Він входить до переліку «трьох найвидатніших *дзуйхіцу* Японії», є

загалом одним із найвідоміших творів японської літератури.

Назва *дзуйхіцу* дослівно перекладається як «слідувати за пензлем» і означає вільний запис автором усього, що спадає на думку. Хоча жанр *дзуйхіцу* вважається есеїстичним, твори цього жанру є не одиничними есеями, а збірками багатьох есеїв, нарисів, нотаток, оповідань різної величини й тематики.

«Нотатки знічев'я» також є зібранням есеїв, роздумів, спогадів, афоризмів, описів, переказів тощо. У найпопулярнішій сучасній редакції цей твір складається із 243 розділів / *данів*. Окрім самітництва й оповідей про відомих самітників, автора цікавили історія, міфологія, легенди й перекази, притчі, релігія й філософія (буддизм, синтоїзм, даосизм, конфуціанство, а також синкретичні практики), психологія, літературознавство, музика, придворний етикет, опис церемоніалу й календарних свят, етимологія термінів, кулінарія й інше.

Самітницька література має дві визначальні риси: авторами є самітники, а центральною темою є самітницький досвід, зазвичай їхній власний (Ishida, 1986: 22). Отже, щоб дослідити образи самітників у «Нотатках знічев'я» та зрозуміти суть і світоглядне спрямування твору, потрібно передусім розглянути постать самого автора.

Особистість Кенко-хоші досить загадкова. Його справжнє ім'я невідоме. Кенко-хоші – це чернече ім'я, прийняте після постригу (*хоші* – «учитель закону», як приставка до імені є терміном поваги до буддистських ченців). Довгий час серед дослідників загальноприйнятою була думка, що справжнє ім'я Кенко-хоші було Урабе Канейоші, що він був вихідцем із роду синтоїстських священиків Урабе, які несли службу у святилищі Йошіда (звідси ще одне ім'я, під яким він відомий. – Йошіда Кенко), були наближеними до імператорської родини. Сам Канейоші також служив при дворі, але раптово прийняв постриг, взявши собі ім'я Кенко, що було іншим варіантом прочитання ієрогліфів його імені (兼好).

Проте літературознавець Т. Огава (2017 р.) нещодавно довів, що дані про належність Кенко-хоші до роду Урабе зі святилища Йошіда були підроблені священиками з Йошіда в пізніші століття. За його версією, справжнє ім'я Кенко-хоші могло бути Урабе Канейоші, але він не мав стосунку до священицького роду Урабе, імовірно, був вихідцем із воїнського стану.

І все ж незмінними лишаються декілька фактів: Кенко-хоші служив при дворі, був відомим поетом, чії вірші друкувалися в імператорських поетичних антологіях, і з якоїсь причини постригся в ченці приблизно в 1313 р.

(Горегляд, 2006: 223). Прямі підстави постригу достеменно невідомі, проте можна припустити, що основною зовнішньою причиною була поступова втрата ним стабільної позиції при дворі з відходом від справ або смертю його покровителів – наприклад, екс-імператора Го-Нідзьо в 1308 р. (Магга, 1991: 133), а також загальна непевність становища тогочасного придворного службовця.

Кенко-хоші жив у складний час перебудови японського суспільства й переламу всього старого укладу: вплив імператорського двору із центром у столиці Кіото занепадав, а разом із ним занепадали старі звичаї та придворна естетика; усе більшу роль починали відігравати представники воїнського класу зі східних провінцій, яких ще донедавна при дворі вважали неосвіченими варварами, а в місті Камакура, на сході країни, виник новий центр впливу – військова ставка (*бакуфу*) на чолі з військовим правителем (*шьогун*). Окрім того, ворогування між представниками різних ліній імператорського роду призвело до розколу двору на Північний і Південний, кожен із власним імператором. Кенко-хоші, як і представники придворної аристократії, на власні очі бачив занепад двірцевої культури, минушть і непевність рангів і статусів, марність своїх світських прагнень, шукав відповіді в релігії, а саме в буддизмі, який постулював ідеї плінності речей, марності бажань, ідеалізував усамітнення як шлях до спасіння.

Після постригу Кенко-хоші декілька разів змінював місце проживання – оселявся то на самоті глибоко в горах, то на території різних буддистських монастирів. Жив скромно й бідно, часом голодував і заробляв собі на їжу плетінням кошків (Горегляд, 2006: 224–225). Проте Кенко не присвячував усе своє життя суворій аскезі – він подорожував країною; ходив у гості; листувався з іншими поетами; відвідував церемонії й вистави при дворі, які пізніше описав у своїх «Нотатках». У цьому плані Кенко-хоші був досить типовим представником ченця того часу.

Дослідники-літературознавці, услід за Т. Медзакі (1985 р.), називають такий тип усамітнення «естетичним самітництвом» (数奇の遁世, *suki no tonsei*) на противагу суто релігійному самітництву з більш суворими аскетичними практиками. Усамітнення для естета-самітника – це шанс присвятити себе творчості й мистецтву на лоні природи, позбувшись соціальних обмежень та матеріалістичних переживань. Релігійний елемент у такому самітництві обов'язково наявний, але не є визначальним. Власне ж релігійний самітник присвячує своє життя лише шляху Будди, вдаючись до значно суворішого аскетизму.

Отже, Кенко-хоші можна умовно назвати прихильником естетичного усамітнення, та чи значить це, що і в літературі він утілює лише один тип самітницького досвіду? Вивчення тексту «Нотаток знічев'я» показує зовсім іншу картину.

Послуговуючись начитаністю й широким кругозором, Кенко-хоші вмістив у своєму творі не лише власний досвід, але й досвід багатьох інших ченців, аскетів і самітників. На сторінках «Нотаток» можна побачити і ченців різних рангів у монастирських спільнотах та поза ними, і мандрівних монахів, і святих аскетів та даоських «безсмертних», і так званих «ченців у миру» (*нюдо* – аристократи, які постриглися в ченці, але не полишили придворної служби), інших – палітра самітницьких образів у творі надзвичайно багата. Проте найяскравішими «полюсами» цієї палітри є естети-самітники й ексцентричні релігійні аскети, чия вірність своєму шляху спричинила розрив із буденною реальністю.

Естетичне самітництво представлене в «Нотатках знічев'я» двома основними типами *данів*: 1) *дани* про особистий досвід самого автора як ченця й естета, часто у вигляді спогадів або відсторонених роздумів; 2) *дани* про інших історичних діячів, найчастіше у статусі «ченців у миру». Проте потрібно зважати, що жодна із груп не є виключною й вичерпною, адже більшість *данів* не обмежені однією темою.

Основним об'єктом естетичного поцінування в *данах* першого типу виступають: краса природи, часом у поєднанні з естетикою самотніх подорожей; естетика побутових речей; насолода від інтелектуальних та мистецьких занять (читання, складання віршів, музика).

«Нотатки знічев'я» містять одні з найвідоміших класичних описів японської природи. На особливу увагу заслуговує *дан 19* («Саме зміна пір року робить довкілля чарівнішим <...>»), який оспівує особливості різних пір року, у кожній знаходить притаманну лише їй красу та витонченість, пересипає текст алюзіями на класичні зразки японської поезії. Естетику самотньої подорожі описує *дан 11* («Якось десятого місяця йшов я долиною Курусу <...>»), який малює напрочуд живу картину гірських краєвидів, серед яких автор раптово знаходить чиюсь пусту самітницьку хижку. Його зачарування «простотою відлюдного життя» (Кенко-хоші, 2017: 33) змінюється розчаруванням, коли він помічає в садку біля хижки апельсинове дерево з безліччю плодів, чії ряснота і кричущість псують меланхолійно-аскетичну естетику, створену його уявою. *Дан 15* («Коли вирушаєш у недовгу подорож <...>») також твердить про

користь подорожей для пробудження чуттів і заогстрення сприйняття прекрасного. *Дани* 32 («Двадцятого дня дев'ятого місяця <...>»), 43 («Наприкінці весни, прогулюючися під чистим погідним небом <...>») і 44 («З непоказної бамбукової хвіртки вийшов молодий чоловік <...>») змальовують новий тип естетичної насолоди – споглядання вишуканого усамітнення іншої людини. У цих *данах* Кенко-хоші описує прогулянки, під час яких йому траплялась випадкова нагода підглянути за якоюсь самотньою людиною, яка в цей час милувалась місяцем, захоплено читала чи грала на флейті. Це своєрідна втіха від таємного співпереживання з незнайомцем чи незнайомкою, які отримують естетичне задоволення від тих само речей, що й автор. Нарешті, варто згадати *дани* 21 («Хоч би що тривожило душу, у замилуванні місяцем знаходиш спокій <...>»), 191 («Гідний жалю той, у чиїх очах усі речі втрачають уночі свою чарівність <...>») і 212 («Осінній місяць безмежно прекрасний <...>»), які не лише змальовують красу нічної пори, але й вступають у полеміку з людьми, нездатними цю красу побачити й оцінити. *Дан* 21, окрім цього, цитує легендарного філософа-відлюдника Цзі Кана, який був відомий у Японії як один із «Сімох мудреців бамбукового гаю» – умовної групи китайських поетів і митців, які усамітнилися на лоні природи, щоб займатися творчістю й філософією. Уважається, що ця група була одним із перших зразків естетів-самітників для японських митців (Brown, 1997: 27).

Естетику речей оспівують *дани* про вигляд оселі та гармонійне облаштування інтер'єру (це *дани* 10: «Хоча наш дім – лиш тимчасове пристановисько на цьому світі <...>», 72: «Несмак господаря виявляють <...>», 81: «Якщо малюнки й написи на складаних ширмах і розсувних дверях зроблено незграбною рукою <...>»), а також *дани*, присвячені описам різних побутових речей, чие використання пов'язане із двірськими звичаями (*дани* 65: «Тепер носять набагато вищі головні убори, ніж колись <...>», 208: «Коли перевищують сувої священних чи інших текстів <...>», 237: «Як правильно розмістити предмет на вербовій підставці <...>» тощо). Особливо прикметний *дан* 82 («На скаргу однієї людини про те, що парчева стрічка, якою перев'язують сувої з текстами, легко рветься <...>»), у якому стверджується дуже характерна для японської аристократії ідея краси недовершеності: «Негарно, коли річ є цілком довершеною. Недовершеність завжди чарівніша <...>» (Кенко-хоші, 2017: 134).

Про естетичну насолоду від мистецтва говорять *дани* про втіху від читання книг (13: «Сидіти самому

під лампою, читаючи книгу <...>»), про красу давньої японської поезії та недоліки сучасної (14: «Японська поезія, утім, ще принадніша <...>»), особливості звучання храмової музики (220: «Кажуть, що периферія взагалі в усьому груба <...>») та інші.

Щодо *данів* про історичних діячів, їх також можна умовно поділити на два типи: оповіді про людей, які в певній ситуації виявили тонку естетичну чутливість, часто у зв'язку зі звичаями минулого; і оповіді про прості насолоди усамітненої людини.

До першої підгрупи можна віднести *дани* про монастирських ченців та «ченців у миру», які виявили обізнаність у питаннях палацових звичаїв (118: «Того дня, коли їдять гарячу юшку з коропа <...>»), в ієрогліфіці (163: «Одного разу майстри омьодо засперечалися, як пишеться *дев'ятий місяць* <...>»), музичних ладах (199: «Гьосен, настоятель Йокава, казав так <...>»). *Дани* 225 («Оо-но Хісасуке оповідав <...>») і 226 («За часів ексімператора Го-Тоба трапився й такий випадок <...>») розповідають про обдарованих «ченців у миру», один із яких започаткував новий жанр ритуальної пісні й танцю, а інший став автором одного з найвідоміших середньовічних воєнних романів «Повість про дім Тайра».

Друга підгрупа представлена *данами* 215 («Тайра-но Нобутокі-асон на схилі літ згадував <...>») і 216 («Якось Саймьоджі-ньюдо, повертаючись із паломництва <...>»), які малюють ідилічну картину умовного усамітнення «ченців у миру» у власних віддалених маєтках, де вони частують друзів рисовим вином і скромними стравами, які підкреслюють невимушений і невибагливий естетизм їхнього життя, і ведуть неспішні бесіди один з одним.

Підсумовуючи «естетичну» частину «Нотаток знічев'я», можна відмітити такі основні риси зображеного в ній усамітнення: по-перше, у ролі самітника-естета виступають або сам Кенко-хоші (який може бути як дійовою особою *дану*, так і просто оповідачем), або так звані «ченці в миру», рідше звичайні ченці при буддистських монастирях. По-друге, важливими рисами цього типу самітника є тонке відчуття природи, знання давніх звичаїв і церемоніалу, а також зацікавлення певними видами мистецтв, якими він займається сам або про які має гарні теоретичні знання.

Що ж до релігійних самітників, гранично відданих своїй справі, чий аскетичні практики сягали меж звичних уявлень, їх можна знайти у двох типах *данів*: *дани* про екстремальні, ексцентричні й незвичні релігійні практики; і *дани* про курйозні ситуації, коли релігійний аскет стикається з буденною реальністю.

До першої групи можна віднести такі *дани*.

Дан 18 («Людині краще бути ощадливою <...>»), який згадує двох легендарних китайських відлюдників: першим був Сюй-ю, який узагалі не мав жодних пожитків і пив воду з річки, зачерпуючи долонями; коли ж йому подарували для цього глека, Сюй-ю повісив його на дерево, але глек гудів під поривами вітру, відволікаючи аскета, тож Сюй-ю викинув його і продовжував черпати воду долонями. Інший аскет, Сун Чень, не мав навіть постелі, спав на оберемку соломи.

Дан 49 («Не варто чекати, поки постарієш <...>»), де змальовано двох екстремальних аскетів – один із них був настільки зосереджений на молитві, що ігнорував усіх, хто приходив до нього у справах, загуляв вуха і продовжував молитися, зрештою переродився в раю. Інший святий дав обітницю ніколи не сідати на землю повністю, а лише присідати навпочіпки, робив так до самої смерті.

Дан 60 («У павільйоні Шінджьо-ін <...>») оповідає про ченця середнього рангу на ім'я Джьошін, який несамоовито полюблив певний сорт картоплі і навіть продав свою самітницьку хижу, щоб купити собі ще, за що прославився як справжній вірянин (адже буддистський вірянин має бути готовий відкинути такі основні мирські блага, як житло та гроші, що і зробив Джьошін). Джьошін зневажав не лише мирські, але й монастирські звичаї, молився і спав, коли сам хотів, але водночас усі його поважали за силу духу й доброчесність. Зневага до суспільних рамок і власного майна зробила його еталоном справжнього самітника, не зв'язаного путами світу.

Дан 69 («Монах Шьоку з гори Шьошя <...>») переказує китайську легенду про святого, який досяг такого духовного розвитку, що зміг почути, як перемовляється в казані його їжа.

Здебільшого в цій групі містяться відомі легенди про святих і відлюдників, чия сувора аскеза й відмова від звичних зручностей досягли небуденного рівня, дали їм змогу досягти просвітлення, переродитися в раю чи набути дивовижних здібностей. Трохи вибивається із цього ряду *дан 60*, де аскеза не стільки сувора, скільки просто дуже незвична, з мирського погляду навіть безглузда.

Група курйозних *данів* налічує такі.

Дан 144 («Якось святому старцеві Тоганоо <...>»), який оповідає історію про святого Тоганоо, якому у примовляннях служки, який мив ноги коню («буде чисто!»), вчулася молитва («Будда чистий!»). Святий був уражений набожністю служки і спитав, чий це кінь. Служка відповіла: «Пана правоохоронця», і святий, витираючи сльози розчулення, вигукнув, що це дивовижно,

адже разом виходить формула «Будда чистий – права охоронець» (Кенко-хоші, 2017: 228). М. Марра (Марра, 1991: 148) вказує, що темою цього дану є невідповідність теоретичних знань і філософії ченців об'єктивній реальності, критика того, що ченці намагаються йти межі люди, зовсім не уявляючи реалій життя цих людей.

У *дані 236* («У Тамба є місцина під назвою Ідзумо <...>») святий Шьокай, навідуючи синтоїстське святилище разом з іншими ченцями, помітив, що скульптури левів біля входу повернуті одна до одної спинами (зазвичай вони мають дивитися одна на одну). Святий голосно дорікнув своїм супутникам, що вони не помітили такої важливої деталі, і почав повчати їх, що на це має бути дуже вагома і значуща причина, яку потрібно з'ясувати. Коли ж він запитав про це в синтоїстського священика, з'ясувалося, що скульптури просто пересунули бешкетливі діти.

Ця група *данів* ілюструє розрив між фанатичною релігійністю та реальністю, проте не завжди можна зрозуміти, кепкує автор із героїв-святих аскетів чи співчуває їм.

Висновки. Образи самітників у «Нотатках знічев'я» Кенко-хоші представлені дуже широко, проте найбільш яскравими й численними є типи естетів-самітників і аскетів-ексцентриків. Основними ознаками естетів є тонке чуття навколишньої краси – як природної, так і рукотворної (оселі, предмети вжитку), а також знання давніх звичаїв і певна мистецька обдарованість (схильність до літератури або музики). Основними ознаками ексцентриків є гранична зосередженість на релігійному шляху, який має привести до просвітлення, незвичайні або дуже суворі аскетичні практики, а також очевидна відірваність від соціуму – як від мирян, так і від інших ченців. Ці два найяскравіші типи самітників символізують собою певні полюси самітницького досвіду, між якими існує багато проміжних варіантів, куди можна класифікувати більшість інших, звичайних ченців і самітників. Отже, ключовою рисою образу самітника як суб'єкта й об'єкта зображення самітницької літератури є його еклектичність: самітником може вважатися як екстремальний релігійний праведник, так і вишуканий аристократ, який продовжує жити в миру після постригу й чие самітництво виявляється радше в естетичному ідеалі, ніж на практиці. Сам Кенко-хоші в цьому плані уособлює певну золоту середину, поєднує риси самітника-естета та самітника-практика. Подальші дослідження мають уточнити роль та представленість інших типів самітників у цьому й інших творах самітницької літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горегляд В. Классическая культура Японии: Очерки духовной жизни. Санкт-Петербург : Петербургское востоковедение, 2006. 352 с.
2. Кенко-хосі. Нотатки знічев'я. Пер. з давньоаяп., передм. та примітки Н. Баликової. Київ : Либідь, 2017. 392 с.
3. Brown K. The politics of reclusion: Painting and power in Momoyama Japan. Honolulu : University of Hawaii, 1997. 248 p.
4. Marra M. The aesthetics of discontent: Politics and reclusion in medieval Japanese literature. Honolulu : University of Hawaii Press, 1991. X + 222 p.
5. Tokue M. Aesthete-recluses during the transition from ancient to medieval Japan. *Principles of Classical Japanese Literature* / Earl Miner (Ed.). Princeton : Princeton Univ. Press. P. 151–80.
6. 石田吉貞. 隱者の文学 苦悶する美. 東京都: 塙新書, 1986. 253 p.
7. 小川剛生. 兼好法師—徒然草に記されなかった真実. 中央公論新社, 2017.
8. 唐木順三. 隱者たち—脱出と漂白 / 国文学: 解釈と教材の研究—特集. 學燈社, 1974.
9. 久保田淳. 西行, 長明, 兼好 : 草庵文学の系譜. 東京 : 明治書院, 1979. 332 p.
10. 徒然草DB. URL: http://www2.yamanashi-ken.ac.jp/~itoyo/tsuredure/turedure_index.htm.

REFERENCES

1. Goregliad V. Klassicheskaya literatura Yaponii: Ocherki dukhovnoi zhyzni [Classical literature of Japan: Notes on spiritual life]. SPb. : Peterburgskoye vostokovedenie, 2006. 352 p. [in Russian].
2. Kenko-hoshi. Notatky znichev'ya [Essays in Idleness]. Transl. by N. Balykova. Kyiv : Lybid, 2017. 392 p. [in Ukrainian].
3. Brown, K. The politics of reclusion: Painting and power in Momoyama Japan. Honolulu : University of Hawaii, 1997. 248 p.
4. Marra, M. The aesthetics of discontent: Politics and reclusion in medieval Japanese literature. Honolulu : University of Hawaii Press, 1991. X + 222 pp.
5. Tokue, M. Aesthete-recluses during the transition from ancient to medieval Japan. *Principles of Classical Japanese Literature* / ed. Earl Miner. Princeton : Princeton Univ. Press. P. 151–80.
6. Ishida Yoshisada. Inja no bungaku: Kumon suru bi [Recluse literature: Tormented beauty]. Tokyo : Hanawa Shinsho, 1986. 253 p. [in Japanese].
7. Ogawa Takeo. Kenko-hoshi: Tsurezuregusa ni shirusarenakatta shinjitsu [Kenko-hoshi: The truth not told in the Essays in Idleness]. Chuo Koron Shinsha, 2017. [in Japanese].
8. Karaki Junzo. Inja-tachi: Dasshutsu to hyohaku [Recluses: Escape and wandering]. *Kokubungaku: Kaishaku to kyozaï no kenkyu: Tokushu [Japanese literature: Explanations and teaching materials: Special edition]*. Gakutosha, 1974. [in Japanese].
9. Kubota Jun. Saigyô, Chomei, Kenko: Soan bungaku no keifu [Saigyô, Chomei, Kenko: Genealogy of recluse literature]. Tokyo : Meiji Shoin, 1979. 332 p. [in Japanese].
10. Tsurezuregusa D. B. [Essays in Idleness D. B.]. URL: http://www2.yamanashi-ken.ac.jp/~itoyo/tsuredure/turedure_index.htm [in Japanese].

UDC 372.881.111.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-18>

Yuliia BILENKA,

orcid.org/0000-0001-7909-5070

*Lecturer at the Department of English and Methods of its Teaching
Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) yuliabil91@gmail.com*

Malvina KOLOMIETS,

orcid.org/0000-0002-6891-6061

*Lecturer at the Department of English and methods of its teaching
Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) m.kolomiets@udpu.edu.ua*

THE ROLE OF HOME READING AND HOME SCREENING IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING BY STUDENTS OF LANGUAGE DEPARTMENTS

The issue we consider in this paper is the role of home reading and home watching in foreign language teaching and its organization in foreign language classes. We would like to make a reservation at once, the concept of home work is reading or watching a work in a foreign language in the origin. It seems to us that only the language of works of art, corresponding, as a rule, to the norms of modern language, is an irreplaceable model in the study of a foreign language, and the role of this model is especially great. By reading a book written in such a language, the student has the opportunity to observe the existence of language in the language of the author and his characters, to follow the ways of expressing thoughts in a foreign language and directly perceive the meaning of what is read. The book also builds on the visual perception of the message, which is especially important for those whose visual perception is better developed than auditory.

Criteria of choosing material and stages of working with it are presented in the article. We consider that all the aspects can be implied in both- reading and writing.

This paper considers reading and home viewing as an independent type of language activity in the process of learning foreign languages. Theoretical bases of teaching reading, its psychological and linguistic features and classification of types are described.

The second section considers home reading as a means of developing language reading skills, gives a general description, discusses the functions and tasks, as well as presents the stages of work on home reading.

The peculiarities of working with films for home viewing are also investigated and the effectiveness of both activities is determined.

Key words: *language, book, activity, student, home task, education.*

Юлія БІЛЕНЬКА,

orcid.org/0000-0001-7909-5070

*викладач кафедри англійської мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) yuliabil91@gmail.com*

Мальвіна КОЛОМІЄЦЬ,

orcid.org/0000-0002-6891-6061

*викладач кафедри англійської мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) m.kolomiets@udpu.edu.ua*

РОЛЬ ДОМАШНЬОГО ЧИТАННЯ ТА ДОМАШНЬОГО ПЕРЕГЛЯДУ ФІЛЬМІВ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Питання, яке ми розглядаємо в цій роботі, – роль домашнього читання та домашнього перегляду фільмів у навчанні іноземної мови, організація на заняттях з іноземної мови. Концепція домашньої роботи – це читання або перегляд твору іноземною мовою, тобто мовою оригіналу. Нам здається, що лише мова творів мистецтва зазвичай відповідає нормам сучасної мови, є незамінною моделлю у вивченні іноземної мови, роль цієї моделі особливо велика. Коли здобувач освіти читає книгу, написану такою мовою, він має можливість спостерігати за мовою автора та його героїв, стежити за способами вираження думок іноземною мовою, безпосередньо

сприймати значення того, що читає чи чує. Робота із книгою також спирається на візуальне сприйняття повідомлення, що особливо важливо для тих, у кого зорове сприйняття розвинене краще, ніж слухове.

Критерії вибору матеріалу й етапи роботи з ним представлені у статті. Ми вважаємо, що всі аспекти можуть бути застосовані під час як читання, так і перегляду.

У цій роботі читання та домашній перегляд розглядаються як самостійний вид мовної діяльності у процесі вивчення іноземних мов. Описано теоретичні основи навчання читання, його психологічні та мовні особливості, класифікацію типів.

У другому розділі розглянуто домашнє читання як засіб розвитку навичок читання, дано загальну характеристику, зазначено функції та завдання, а також представлено етапи роботи з домашнього читання.

Також досліджуються особливості роботи з фільмами для домашнього перегляду, визначається ефективність обох видів діяльності для розширення словникового запасу здобувача та впровадження його в повсякденне спілкування засобами складання діалогів, дискусій після перегляду матеріалу й опрацювання лексики.

Ключові слова: мова, книга, діяльність, учень, домашнє завдання, освіта.

Introduction. Knowledge of a foreign language is a criterion necessary for a successful career in today's world. In this regard, the importance of a foreign language as a subject in schools, institutions of additional and higher education institutions is increasing.

The ability to speak a foreign language gives the opportunity to study at prestigious foreign universities, attend international conferences and competitions, as well as travel the world without experiencing difficulties and inconveniences in communication.

Reading books in the original is very useful for anyone wishing to learn a foreign language. It is in foreign literature that the most complete idea of the speakers of this language fits because it reflects the history of the people, life, and worldview. At the same time, the discrepancy of any facts of reality testifies to the national identity of the languages being studied, just as the coincidence of facts often testifies to the commonality of traditions, customs, norms of behavior inherent in the respective ethnic groups.

In the development of skills and needs of foreign language reading, the formation of students "psychophysiological mechanisms of reading as an activity, process, as well as in improving students" oral language skills based on reading home reading is designed to play a leading role. Independent reading of foreign language literature for students should become an integral, equivalent component of the whole pedagogical process of learning foreign languages. Abundant reading about yourself will allow you to pass through the minds of students per unit time a large number of language combinations – grammatical structures and lexical combinations so that then in the process of oral processing of the lesson formed the necessary rhetorical "traces" of the main mass is the text of speech and speech material. Being an indispensable and inexhaustible source of a variety of extralinguistic information, literary works expand the general horizons of students and, communicating material for independent derivation and, creates a natural basis for the development of their thinking. Touching on the most interesting

and relevant issues of our time, covering historical events, being rich in plot associations, the literary work does not cause only mental operations, but requires "exit" to communication, and is therefore also the basis for developing oral skills, because it creates psychological prerequisites for speaking, the communicative orientation of learning.

Watching movies can really be a great way to hone your language skills. Plus, it's easier today than ever with streaming online services and digital TV. From experience, I can say that students who are regularly exposed to live English – especially when watching movies – often feel more confident in communication. However, for some, the transition to watching movies in the original may seem too big a step. In this article, we will look at what, how, and why to look to improve your English.

The relevance of this work is due to the current trend of the growing interest of students in learning foreign languages, watching movies and TV series with the original soundtrack, as well as reading authentic foreign literature.

The practical significance of studying this problem is to create conditions under which the organization of educational activities can increase the effectiveness of foreign language learning, realizing its main purpose – the formation of communicative competence.

The object of study of this work is reading and watching as types of foreign language activities.

The subject of research is home reading and home watching as a means of learning a foreign language.

The purpose is to study the features and determine the role in foreign language education.

Reading today is the most realistic form of using language competence acquired at school. In order to apply the oral language skills acquired in school, a student needs at least one interlocutor with whom he will meet regularly, which is very problematic in our environment. A student of any school (gymnasium, lyceum) can do it independently, one on one with a book, magazine, newspaper, and it will open new perspectives

for him in educational, professional, and personal development. But presented to himself, he will read in a foreign language only if it is not a difficult lesson for him (in other words, if he has a well-developed reading technique) and if this lesson is interesting to him, gives him pleasure. And such a result can be reached only by achieving it thoughtfully and systematically from the very beginning of learning a foreign language.

Today, methodologists, depending on the target setting, distinguish four types of reading: viewing, introductory, study, and search. Training in all four of these types is included in the foreign language curriculum.

Review reading involves getting a general idea of the topic and the range of issues addressed in the text. It is a coherent, selective reading, reading the text in blocks for a more detailed acquaintance with its “focusing” details and parts.

As for introductory reading, it is a cognitive reading, in which the subject of attention of the reader is the whole language work (book, article, story) without the intention to obtain certain information. This is a reading “for yourself”, without prior special installation for further use or reproduction of the received information.

Study reading involves the fullest and most accurate understanding of all information contained in the text and its critical interpretation. This is a thoughtful and unhurried reading, which involves a purposeful analysis of the content of the text, which is read based on linguistic and logical connections. Its task is to form a skill that learns to overcome difficulties in understanding a foreign text. The object of “study” seeing this reading is the information contained in the text, but not linguistic material.

Speaking of search reading, we would like to note that it is focused on reading newspapers and literature in the specialty. Its purpose is to quickly find in the text and in the array of texts quite specific data (facts, characteristics, descriptions, figures, instructions).

Home reading itself combines all the types of reading mentioned above. As for its goals and objectives, it should be noted that on the one hand it is instilled in students the skills and abilities to read literature in a foreign language, and on the other hand, the development of skills and abilities of language and writing.

Taking into account the interests of students and their level of proficiency in a foreign language, the availability of reading material, as well as some tips available in the methodological literature can offer the following basic options for home reading:

I) individualized home reading, when each student works on his own text, chosen by him or by the teacher according to his interests.

II) general class home reading, when the whole class reads a common text for all, but with different tasks and settings for reading depending on the language skills of students.

In both versions of independent home reading, there is no need for their topics to correspond to the lexical and conversational topics studied at this stage. However, the topic of home reading should be limited, as a rule, to exemplary topics for oral language and reading, provided by the curriculum.

On the part of the goal in the organization in the organization of home reading at this time identified two trends:

- 1) reading in order to understand the text;
- 2) reading as preparation for a conversation on what is read.

This second direction is not the main and constant in the characterization of reading as a type of language activity. It is introduced into reading by the practical orientation of the educational process of teaching foreign languages to the development of oral language.

Based on the purpose of teaching foreign languages, organization of home reading, taking into account the above, it is necessary to distinguish between two stages. The first stage is self-reading as a process of obtaining information from the text. This stage is mandatory in the work on any text. The second stage is a conversation based on home reading material. This stage of work should be selective and apply only to some of the most relevant to language practice texts or fragments thereof.

In-home reading lessons you should try to use all kinds of language activities: speaking, listening, writing, translation. There are two main elements of working with text in each lesson:

- 1) check comprehension of what is read;
- 2) development of oral language on the basis of reading (monologue, dialogue, discussion).

Watching movies in English is one of the most enjoyable ways to learn English. We just lie on the couch watching a nice movie and <...> learning English? This is true if you are fluent in the language and understand English as well as your native language. If you are just learning a language, you have to work a little.

Criteria for selecting texts for home reading

The teacher’s work on the home reading lesson begins with the choice of literary material. His correct choice largely determines the further results of the work. The following features of students should be considered at a choice:

- 1) their interests, determined by age, cultural level;
- 2) the degree of language proficiency.

Literary material should be interesting to the student, available to him for understanding, but not be primitive. As such material, it is more expedient to choose short stories, stories, or short stories, divided into separate sections. In this lesson, you can consider all aspects of the selected literary work, to conduct all kinds of work on it.

A fundamental requirement for texts to read is their passivity and accessibility for students. However, the strength of the text does not mean lightness. Excessive simplification of the text reduces its instructive value. Psychologists note that the most effective is such training in any activity that requires high stress on the psyche of the individual, the mobilization of his will and attention. It is known that the psyche functions intensely when the performance of activities is associated with any difficulties (Король говорить). In addition, reading is subject to self-regulation, the reader himself can facilitate the conditions of the activity and thus ensure the implementation of the task before him – the extraction of information. It should also be noted that the ability of texts to read is determined not only by the language and life experience of the student, but also the type of reading for which the text is intended.

Texts for home reading can be more complex than texts for, for example, those who study reading in class. The student is working on homework is not limited in time, has the opportunity to use a dictionary or additional literature at its discretion.

Another important requirement for texts is the requirement of instructive value of the text. The instructive value of the text means its educational, educational, and practical value. The practical value is determined by the effectiveness of the text as a means of developing reading skills. Requirements for the language form of texts for reading vary depending on the type of reading. Therefore, although the readability of the text is also determined by the amount of difficulty to understand linguistic material and unexplored linguistic phenomena, the implementation of this requirement will be different. First of all, the difficulties of cognition of the studied linguistic phenomena will be determined not by sound but by graphic form. There are many special manuals, textbook supplements, collections of stories, fairytales for home reading. The texts in them are adapted to the level of high school. But not always textbooks, collections, stories are enough to create in students a holistic picture of the richness and diversity of the literary fund of the country of the language being studied. There is a need to expand the choice of literature for home reading lessons.

N. A. Selivanova advises applying a systematic approach to the selection of literary texts for home

reading, which will create a clearer and deeper understanding of the fiction of countries and the language studied through acquaintance with the works included in the golden fund of national literature: children's, youth and so-called "adult" literature, loved by teenagers.

As mentioned above, for home reading it is better to choose short stories and short stories for more than a complete and comprehensive acquaintance with them. However, more voluminous works, novels, short stories should also not be overlooked, and acquaintance with the whole work is optional.

A holistic approach can be provided by a comprehensive reading of individual parts of the work, which does not lose a sense of wholeness. These parts can be called text fragments. When selecting text fragments it is necessary to take into account the interest of students in the storyline of the development of the behavior of literary characters. It is desirable that each text corresponds to a significant moment for the disclosure of the plot conflict. There are five known key points: exposure, connection, vicissitudes (development of action), culmination, denouement.

The main criteria for selecting episodes include the following

- the significance of the episode in the development of the overall idea of the work;
- problematic, the presence in the episode of a problematic situation, which serves as an effective incentive to penetrate into the essence of the conflict, increases reading motivation, creates a certain psychological mood, contributing to the language activity of students;
- extralinguistic informativeness (we are talking about the subject of the work of art). In this case, the theme is not the range of events that create the life basis of the works, and those phenomena of reality, which are the essence of what happens to the characters: moral and ethical themes of good and evil, friendship, love, justice;
- ethnographic value, in some fragments, should include, if possible, episodes that reveal to students those or other phenomena of reality, which are specific to the country of the language being studied.

It is important to emphasize that home reading texts can be of different styles and each style is characterized by its own special scheme.

Therefore, the suitability of texts or parts of them for work in the lesson of home reading and language practice with them can be determined by the following criteria:

- 1) a bright and interesting plot of the text or passage;
- 2) emotionality and imagery of presentation;

- 3) the relevance of the material;
- 4) thematic proximity of the subject to the life experience and interests of students;
- 5) the possibility of various situational transformations of the content of the text or passage.

Depending on the purpose and nature of language practice in some cases to determine the suitability of the text may be sufficient to meet only two or three of these criteria.

Stages of working on the text and exercises in-home reading lessons

There are different points of view about what stages of work on the text should be included in the learning process, which is most effective. Naturally, the chosen types of work depending on the goals we set for reading.

Some methodologists, based on the purpose of teaching foreign languages in the organization of home reading distinguish two stages.

The first stage is self-reading as a process of obtaining information from the text. This stage is mandatory in the work on any text. However, at this stage, the work on most of the texts offered to students for independent home reading should be completed.

The second stage is a conversation based on home reading material. This stage of work should be selective and apply only to some of the most suitable for language practice texts or their fragments.

Some methodologists consider it inexpedient to use forms and methods of work that turn reading control into work on the development of oral skills or translation skills. Therefore, he uses language exercises only as a means to test comprehension. The lesson includes three stages:

- 1) control of understanding of the general maintenance;
- 2) checking the understanding of some essential details;
- 3) evaluation of what was read.

In a more traditional method, there are usually 3 stages of work on any text: pre-text stage (anticipation stage), text stage, post-text stage. Obviously, the post-text stage will be present when the text is seen not so much as a means of forming reading skills, but for the development of productive skills in oral or written language, but simply put, the ability to speak and write in a foreign language.

Thus, we did not follow any approach, the sequence of work on the text will be approximate as follows: pre-speech exercises, control of the concept of content (text stage), control of the concept of important details of the text (analysis and evaluation, post-text stage), analysis of literary and stylistic features.

There is no agreement between methodologists and the need for pre-text exercises aimed at working with the lexical and grammatical structures used in the text. Some authors believe that such exercises are mandatory and they should precede the discussion of the text itself because it enriches students' vocabulary and prepares the basis for further discussion of the problem. Other authors believe that reading is an independent type of speech activity, not a means of learning oral speech, so preliminary work on words will be superfluous (Ischuk, 1998).

Reading works of fiction in a foreign language in home reading should be aimed at developing self-reading skills and gradually bring students to the ability to read original literature (the literature that exists in the real functioning of the language).

The practice of teaching and the multi-purpose nature of home reading requires you to focus work on the text material read at home in one separate lesson and collection, also to increase the frequency of home reading lessons (for example, 1 lesson out of four). Only in this way you can maintain interest in the material read and ensure the development of appropriate speech skills.

The term "test lesson on home reading", unfortunately, is quite firmly entrenched in the practice of schooling and even language exercises are sometimes suggested to be used only as a means of understanding what is read, which significantly reduces students' interest in this aspect. We must not forget about the educational nature of the aspect of "home reading", where the content itself and properly organized work with it should serve as a powerful incentive to increase the motivation to learn.

It seems that if in the course of learning the language in the selection of material for home reading to put the literary and regional approach, it will be much more effective in terms of teaching reading and speaking, and in terms of improving the cultural and educational level of students. Consideration of linguistic, and extralinguistic characteristics of literary texts gives grounds to assert that in the course of in-depth study of foreign languages home reading should be conducted on works of fiction of the country of the language being studied (Бевз, 2014: 125).

Taking into consideration all these factors we have had the practice of working with "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde. The book is worth using as material full of usable lexical minimum.

Practicing it first half of educational year by students of faculty of foreign languages for three years we examined that "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde can be taken as a good example of the material of home reading. Applicants show the following statistics by questionnaire:

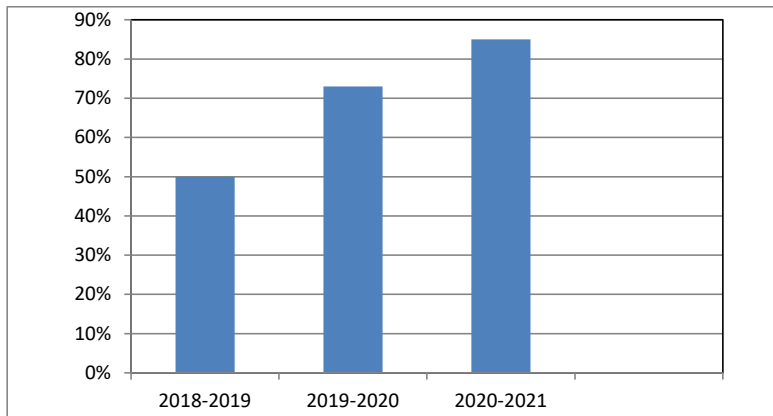

Fig. 1. Efficiency of using new lexical units

Usage of vocabulary that has become active has increased since the beginning of applying this source from 50 to 85%. More than 100 students were included in the questionnaire.

Reading, as one of the sources of information, plays a significant role in human life. The purpose of reading is to comprehend the speech message that is visually perceived. The process of reading is a process of perception and active processing of information, graphically encoded by the system of any language. Learning to read contributes to the implementation of almost all major aspects of education – mental, ethical, aesthetic and labor. It promotes the development of figurative and logical thinking, imagination, attention, memory.

Home reading lessons are very important in mastering a foreign language as a means of communication. With the correct organization of classes, students develop an artistic taste, they learn to analyze, summarize, argue using new lexical items.

Home watching as an effective way of improving language proficiency

Watching movies in English is useful as it:

- improves listening comprehension. By listening to real English speech, student learns to understand English by ear. He hears intonation, pronunciation, the rhythm of the speech and each time understands better and better what the actors are talking about on the screen;

- improves pronunciation. Watching movies in English helps improve pronunciation. Even if the person does not repeat the words, but just listens to the characters speak, there is a chance to improve pronunciation. You involuntarily remember how to pronounce the words correctly, and without noticing it, you begin to imitate the intonation and pronunciation of the actors;

- expands vocabulary. When you watch a movie in English and some unfamiliar word appears to

you several times, you will of course look at its translation in the dictionary. And remember this word for a long time. Words are easier to remember in context, especially when they are associated with strong emotions. And if your favorite actor said “Damn it” you will definitely remember that it translates as “Damn it!”;

- motivates ourselves to learn English. When you watch an interesting film, with an exciting plot, your favorite actors, of course, you want to understand as much as possible. And this desire stimulates you to learn new words to

understand grammar, in order to easily understand everything that is being said on the screen.

There are some steps how to properly watch videos in English:

- choose a video of your level.

If you have recently started learning English, you shouldn't watch complicated films in the original. You will understand little and it will not do you any good. It will only upset and discourage the desire to watch films in English in general. In the initial stages, it is better to choose special training videos. You can watch educational series (they use simple words and constructions, the actors speak clearly and understandably, you can understand 70–80% of the words). The meaning of unfamiliar words will be understood from the general context or from the facial expressions and movements of the actors;

- use subtitles.

Of course, when you watch a video with subtitles, it is easier for you to understand what is at stake. But sometimes you concentrate so much on the subtitles that you don't listen to what the actors are talking about.

Better to watch a movie for the first time without subtitles. Just watch the way you would watch a movie in Russian. Listen, try to understand, but don't translate verbatim;

- memorizing words.

After watching a movie without subtitles, watch it again. Now turn on the credits and prepare a pen with a notebook. As you watch the movie a second time, write down unfamiliar words (you will need to learn and translate them later);

- repeat individual phrases.

It is very useful to repeat the words, sentences, dialogues of the actors. Review a short excerpt. Pause and repeat what you just listened to. Try to imitate intonation, pronunciation, stress in words;

- watch the movie again.

A few days after you have learned all the new words, watch the movie again. Compare how much more you understand now that you already know words that were previously unfamiliar.

In the English practice classes, we introduced the practice of reading a book at home in the first term and watching movies at home in the second. We have selected films with a modern dictionary, which corresponds to the level of a bachelor's degree student in the language department.

Our students worked with the following material: "The King Speech" (2010) (Король говорить), "Soul" (2020) (Душа), "The break up" (2006) (Розлучення по-американськи), "Miss Sloane" (2016) (Небезпечна гра Слоун).

We investigated the effectiveness and preferences of students compared to home reading and obtained the following statistics, where blue is for home reading and red is for home watching accordingly.

We can consider that effectiveness of home watching increased. This is due to the process of digitalization and the desire of students to visually perceive new material. Performing almost identical versions of tasks as in-home reading, students showed more interest and participation in the watching than reading.

Conclusions. The need to master English is becoming increasingly important in today's world, where every fourth inhabitant uses it to communicate at one level or another. The study of this subject is a recognition of the objectively existing social interest in the study of foreign languages and confirmation of the importance of this subject for the implementation of promising tasks of personal development.

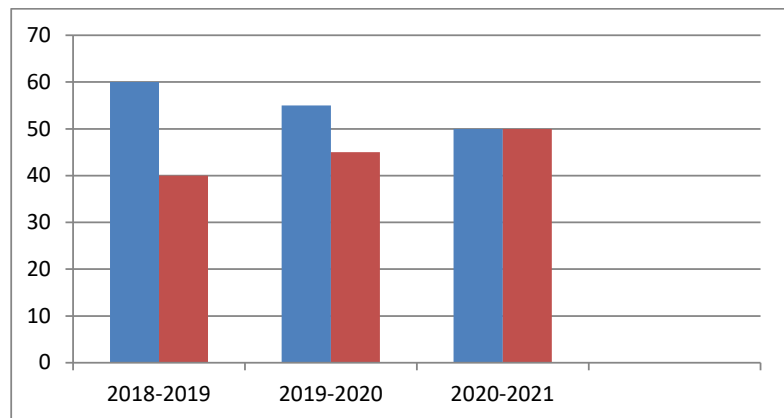

Fig. 2. Home Reading & Home Watching

It is also well known that reading is one of the main sources of information. Its role is especially great today because it provides a person the opportunity to meet their personal cognitive needs. Therefore, the development and formation of reading skills need special attention from the very first level of learning a foreign language.

When learning a foreign language, reading and home watching are considered independent types of language activities and occupy one of the main places in terms of their importance and accessibility.

Reading original fiction and watching films in the language being studied promotes the development of oral language, enriches students' vocabulary, acquaints with the culture of the country of the language being studied, develops analytical thinking.

Thus, we can conclude that properly planned work in the field of home reading and watching significantly contributes to the intellectual and spiritual development of students, develops their imagination and logic, and becomes an effective tool for teaching students to actively master a foreign language.

BIBLIOGRAPHY

1. Бевз О. П. Інтерпретація англомовного тексту як засіб фасилітації особистісного саморозвитку студентів старших курсів мовних факультетів. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 4. С. 123–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppstud_2014_4_20.
2. Бичкова Н. А. Організація уроків домашнього читання на старшому етапі навчання. *Іноземні мови у школі*. 2003. № 6. С. 43.
3. Конишева А. В. Контроль результатів навчання іноземної мови. Санкт-Петербург, 2004. 135 с.
4. Мильруд Р. П., Гончаров А. А. Теоретические и практические проблемы обучения пониманию коммуникативного значения иноязычного текста. *Иностранные языки в школе*. 2003. № 1.
5. Бессерт О. Б. Навчання індивідуального читання : монографія. Архангельськ, 2008. 276 с.
6. Носовичі Є. В., Мильруд Р. П. Параметри автентичного навчального тексту. *Иностранные языки в школе*. 1999. № 1. С. 11–18.
7. Ishcuk N. The Manual on the Home Reading for the Senior Students of the Secondary School. *Англійська мова*. 1998. № 4. URL: http://www.online-literature.com/o_henry/ (дата звернення: 17.09.2021).
8. Вивчення англійської за допомогою книжок. Як вивчити англійську внаслідок читання? URL: <https://nyschool.org.ua/uk/blog/izuchenie-anglijskogo-s-pomoshhyu-knig/> (дата звернення: 27.10.2021).
9. Король говорить : фільм. URL: <https://www.imdb.com/title/tt1504320/> (дата звернення: 28.10.2021).
10. Душа : мультфільм. URL: <https://www.imdb.com/title/tt2948372/> (дата звернення: 28.10.2021).

11. Розлучення по-американськи : фільм. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0452594/> (дата звернення: 16.09.2021).
12. Небезпечна гра Слоун : фільм. URL: <https://www.imdb.com/title/tt4540710/> (дата звернення: 22.09.2021).

REFERENCES

1. Bevz O. P. Interpretatsiia anhlomovnoho tekstu yak zasib fasylytatsii osobystisnoho samorozvytku studentiv starshykh kursiv movnykh fakultetiv [Interpretation of the English text as a means of facilitating the personal self-development of senior students of language faculties]. Porivnialno-pedahohichni studii, 2014, № 4, pp. 123–128 [In Ukrainian].
2. Bichkova N. A. Orhanizatsiia urokiv domashnoho chytannia na starshomu etapi navchannia [Organization of home reading lessons at the senior stage of study]. Inozemni movy v shkoli, 2003, № 6, p. 43 [In Ukrainian].
3. Konysheva A. V. Kontrol rezultativ navchannia inozemni movi [Control of foreign language learning outcomes]. SPb., 2004, p. 135 [In Ukrainian].
4. Milrud R. P., Goncharov A. A. Teoreticheskie i prakticheskie problemy obucheniya ponimaniyu kommunikativnogo znachenie inoyazychnogo teksta [Theoretical and practical problems of teaching to understand the communicative meaning of a foreign language text]. IYaSH, 2003, № 1 [In Russian].
5. Bessert O. B. Navchannya Individualnomu chitanniu : monografiya [Teaching individual reading : monograph]. Arhangel'sk : Arhang. gos. tehn. un-t, 2008, 276 p. [In Russian].
6. Nosovichi E. V., Milrud R. P. Parametri avtentichnogo navchalnogo tekstu [Parameters of the authentic educational text]. IYaSh, 1999, № 1. S. 11–18 [In Russian].

Dmytro BORYS,

orcid.org/0000-0002-7726-152X

PhD in Philology,

Associate Professor at Department of English Philology

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) *dmytroborys@ukr.net*

SUFFIXED CLIPPING IN THE 21ST CENTURY ENGLISH SLANG

The present article focuses on investigating the phenomenon of suffixed clipping as a productive word formation mechanism in the 21st c. English slang. It constitutes a combination of back-clipping and suffixation within one derivational act. The research database represents a selection from three English slang dictionaries, namely “The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English” (2008), “Vice slang” (2008), and “The Routledge dictionary of modern American slang and unconventional English” (2009). According to the degree of linguistic formalization of the derivational morphs, the neologisms under study are categorized into two types: the morphemic suffixed clippings and the morphoid suffixed clippings. The overwhelming majority of the neologisms under study (95.1 %) are morphemic clippings, in which a truncated stem is combined with a conventional suffix. This group features both simple (-ie, -o, and -er) and compound (-ies, -os, and -ers) formatives. The most productive suffix proves to be -ie alongside its three allomorphs (-y, -ey, and -i), which accounts for the formation of 67 % of the items overall. The morphemic clippings reveal three morphoprosodic and phonological trends: the disyllabicity of the derivative, the predominance of open syllables in the derivative, and the voicing of the preserved stem-final consonant /s-/ in the truncated cluster. The insignificant number of exceptions which do not comply with the trends is explained by the linguistic need to restrict the process of truncation to the linear preservation of the minimal lexeme segment capable of conveying the original meaning. The remaining 4.9 % of the neologisms under investigation are morphoid clippings, in which a truncated stem is combined with an irregular suffix whose form and derivational meaning are yet to be investigated. This group is formed with the help of the formatives -izzle and -mbo, the morphemic status of which remains for the time being obscure.

Key words: *suffix, suffixed clipping, morphemic suffixed clipping, morphoid suffixed clipping, English slang, slang neologism.*

Дмитро БОРИС,

orcid.org/0000-0002-7726-152X,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *dmytroborys@ukr.net*

СУФІКСАЛЬНЕ УСІЧЕННЯ В СЛЕНГУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено проблемі дослідження явища суфіксального усічення, яке є продуктивним способом словотвору в сленгу англійської мови початку ХХІ століття. В основі суфіксального усічення лежить поєднання апокопи та суфіксації в межах одного словотвірного акту. Базу даних дослідження становить вибірка з трьох тлумачних словників сленгу англійської мови, зокрема “The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English” (2008), “Vice slang” (2008) та “The Routledge dictionary of modern American slang and unconventional English” (2009). Відповідно до рівня лінгвістичної формалізації ідентифікованих дериваційних морфів досліджувані неологізми поділяємо на два типи: морфемні суфіксальні усічення та морфоїдні суфіксальні усічення. Більшість виявлених неологізмів (95,1%) є морфемними усіченнями, в яких ініціальний фрагмент основи поєднується з традиційним суфіксом. Одиниці цієї групи містять у своїй структурі як прості (-ie, -o та -er), так і складні (-ies, -os та -ers) форманти. Найпродуктивнішим суфіксом постає -ie поряд зі своїми аломорфами (-y, -ey та -i), за якими сумарно утворилося 67% аналізованих неосленгізмів. Морфемні усічення виявляють три морфопросодичні та фонологічні тенденції: двоскладовість похідного слова, переважання відкритих складів у дериваті та одзвінчення збереженої фінальної приголосної /s-/ у кластері, що зазнав декомпозиції. Незначна кількість винятків, які суперечать наведеним тенденціям, пояснюється внутрішньомовною необхідністю лінійного обмеження процесу усічення мінімальним елементом лексеми, здатним нести вихідне значення. 4,9% неологізмів другої групи складають морфоїдні усічення, в яких ініціальний фрагмент основи поєднується з нерегулярним суфіксом, форма та словотвірне значення якого потребують подальшого уточнення. Одиниці цієї групи утворюються за допомогою формантів -izzle та -mbo, морфемний статус яких нині залишається невизначеним.

Ключові слова: *суфікс, суфіксальне усічення, морфемне суфіксальне усічення, морфоїдне суфіксальне усічення, сленг англійської мови, неосленгізм.*

Introduction. Throughout its evolution, our civilization has heavily relied on altering the environment rather than adapting to it. This steady trend stemmed from the need to reduce human effort and gradually forced its way into different aspects of life. The universal interdisciplinary theory of minimizing effort accounts for a number of major milestones in language history too, including invention of writing (no more need to memorize humanity's oral intangible heritage); systemization and standardization of national languages (no more need to balance between a number of synonymous or semantically defective forms "floating" quasi chaotically in asystemic language fabric); phonetical, lexical and grammatical simplification (no more need to pronounce an articulatorily complex sequence of sounds if they can be altered while retaining their recognizability and understandability, or to convey a particular sense with the help of a more extended material form instead of a briefer one, or to supplement every grammar rule with a plethora of exceptions). And it is this global trend towards minimal effort that the derivational phenomenon of clipping perfectly falls into, presupposing "the reduction of a word to one of its parts, as a result of which the new form acquires some linguistic value of its own" (Арнольд, 1986: 135).

Clipping as a complex and multifaceted process may occur autonomously (resulting in back-clipping, mid-clipping, fore-clipping, and edge-clipping) or in contiguity with other processes, such as compounding (resulting in acronyms and blending), transposition (resulting in back formation), and suffixation (resulting in suffixed clipping). It is on the latter mechanism of word formation involving the truncation of the word-final segment coupled with the addition of a postpositional morpheme that the present article is focused.

Suffixed clipping, also known as **embellished clipping** or **hypocoristic formation** (Mattiello, 2013: 103; McCumber, 2010: 126), is typical of informal English in general and of slang in particular. The previous studies have predominantly focused on such aspects as its prosodic morphology (Lappe, 2007); cognitive semantics, including iconicity (Brdar, 2015); sociolinguistics, based on the evidence from Australian English (Brdar, 2015; Mulder, Penry Williams, 2014), Bengali (Lowe, 2004), Dutch (Hamans, 2012), French (Scullen, 1997), Polish (Głowacka, 2005), and Ukrainian (Булава, 2003). Yet, suffixed clipping in the 21st century English slang neologisms has not been addressed as a discrete research issue yet.

The purpose of the present article is threefold. Firstly, my aim consists in identifying all the

productive suffixes contributing to the formation of the suffixed clippings coined in the 21st century English slang. Secondly, the suffixes featured in the slang items under study are to be classified according to their linguistic status and structure, and arranged with respect to their productivity level. Thirdly, it is essential to deduce the phonological and/or morphoprosodic regularities, if any, involved in the formation of the suffixed clippings under study.

The database of the research is 103 novel suffixed clippings. The items under investigation represent a selection from three English slang dictionaries: "The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English" (2008), "Vice slang" (2008), and "The Routledge dictionary of modern American slang and unconventional English" (2009).

Presentation of the main material.

Suffixed clipping, as was said, constitutes a combination of clipping and suffixation within one derivational act (Булава, 2003: 114).

According to the degree of linguistic formalization of the derivational morphs, i.e. whether they have already established their linguistic status as discrete morphemes or not, the suffixed clippings in the 21st century English slang fall into two groups:

- 1) **morphemic suffixed clippings**, formed with the help of conventional suffixes with the fixed form (and allomorphs, if any) as well as derivational meaning;
- 2) **morphoid suffixed clippings**, formed with the help of irregular suffixes whose form and derivational meaning are yet to be investigated.

Morphemic clippings

Morphemic clippings in the 21st century English slang derive from truncated common and proper stems conjoined with a regular suffix or its allomorph. They constitute 98 items, or 95.1% of the slang neologisms under investigation.

The morphemic clippings under analysis tend to showcase overall three phonological and morphoprosodic trends: **the disyllabicity of the derivative, the predominance of open syllables in the derivative, and the voicing of the preserved stem-final consonant /s-/ in the truncated cluster.**

The disyllabicity of the derivative means that, irrespective of the number of syllables in the derivational base, its derivative tends to contain two syllables, e.g.:

- 1) monosyllabic derivational base → disyllabic derivative, e.g. *house* → *hizzie* 'the room, apartment, or house where someone lives' (Dalzell, Victor, 2008: 335);
- 2) disyllabic derivational base → disyllabic derivative, e.g. *Prozac* → *prozie* 'a Prozac tablet' (Dalzell, Victor (a), 2008: 148);

3) trisyllabic derivational base → disyllabic derivative, e.g. *tropical* → *tropo* ‘(of a building) designed for tropical weather’ (Dalzell, Victor, 2008: 667);

4) tetrasyllabic derivational base → disyllabic derivative, e.g. *ammunition* → *ammo* ‘cash’ (Dalzell, 2009: 15).

However, the present research also features two derivatives that contain as many as three syllables: *electros* ‘electrical equipment employed for sexual stimulation’ (Dalzell, Victor, 2008: 234) and *Viaggy* ‘a Viagra tablet’ (Dalzell, Victor (a), 2008: 195). Two reasons underlie the trisyllabic structure of these exceptions to the trend. Firstly, if the root morphemes of the slang items in question were divided into finer segments, their meaning would be undeducible from the truncated form. Obviously, in modern English the disyllabic segments *electr-* and *Viag-* prove to be the shortest linear forms capable of conveying the meanings of ‘electricity’ and ‘Viagra’ respectively. The second reason consists in the non-euphonicity of the potential structurally simpler derivatives such as /*vauz*/, for instance.

The predominance of open syllables in the derivative is characteristic of the overwhelming majority (96 items) of the suffixed clippings under investigation. Again, there are two examples where the initial syllable is closed and which, therefore, fail to comply with the trend: *Numbo* ‘Number 6, a branded cigarette’ (Dalzell, Victor, 2008: 465) (derivational base *Number* [6]) and *Tonky* ‘a member of the Batonka tribe’ (Dalzell, Victor, 2008: 658) (derivational base *Batonka*). Nevertheless, the preservation of the second consonant of the cluster in both cases is due to the linguistic necessity of preventing the loss of the denotational meaning of the root morphemes. It is equally noteworthy that the slang item *Tonky* differs structurally from the other morphemic suffixed clippings in that it results from both apocope (i.e. truncation of the word-final segment (Borys, 2018: 10): *Batonka* → *Batonk-*) as well as apheresis (i.e. truncation of the word-initial segment (Borys, 2018: 26): *Batonka* → *-tonka*), whereas suffixed clippings are prototypically formed with the help of the former only.

The voicing of the preserved stem-final consonant /s/ in the truncated cluster is found in the slang items *bessie* /*bezi*/ ‘best friend’ (Dalzell, Victor, 2008: 49) (derivational base *best* [*friend*]); *bezzie* ‘best’ (Dalzell, Victor, 2008: 50) (derivational base *best*); *cuzzies* ‘HM Customs & Excise’ (Dalzell, Victor, 2008: 182) (derivational base [*HM*] *Customs* [*and Excise*]); *fezzie* ‘a festival’ (Dalzell, Victor, 2008: 248) (derivational base *festival*); (*h*)*ozzy* / *ozzie* ‘a hospital’ (Dalzell, Victor, 2008: 347) (derivational

base *hospital*); *muzzy* ‘a moustache’ (Dalzell, Victor, 2008: 448) (derivational base *moustache*); *prozzy* ‘a girl who is (allegedly) sexually available’ (Dalzell, Victor, 2008: 516) (derivational base *prostitute*); *quezzie* ‘a question’ (Dalzell, Victor, 2008: 524) (derivational base *question*). What accounts for the voicing of the preserved stem-final consonant is its new, intervocalic, position. Thus, the element *-zza*, identifiable in diminutive anthroponyms, is not a suffix, as claimed by L. Bauer, R. Lieber, and I. Plag (Bauer et al., 2013: 402), but results from a combination of the voiced root-final consonant /s/ with the word-final *-a*, the allomorph of the suffix *-er*. Meanwhile, a few instances of the /r/-to-/z/ interchange, as in *Barry* → *Bazza*, *Morrissey* → *Mozza*, *Sharon* → *Shazza* (ibid.: 402) can be explained by the phenomenon of morphological rhotacism.

The morphemic clippings are formed with the help of three simple, i.e. morphologically indivisible, suffixes (*-ie*, *-o*, and *-er*) as well as three compound, i.e. morphologically divisible, suffixes (*-ies*, *-os*, and *-ers*).

-ie-morphemic clippings

The diminutive affix *-ie* is found to be the most productive simple suffix, accounting for the formation of 69 neologisms. It is represented by three allomorphs, only one of which, *-y*, proves to be as common as *-ie*. The affix serves to express **diminutiveness** in such thematic groups of slang as:

1) **body**, e.g. *muzzy* ‘a moustache’ (Dalzell, Victor, 2008: 448) (derivational base *moustache*);

2) **clothes**, e.g. *chemmie* ‘a shirt; a blouse’ (Dalzell, Victor, 2008: 131) (derivational base *chemise*);

3) **devices**, e.g. *pokie* ‘an electronic poker machine’ (Dalzell, Victor, 2008: 505) (derivational base *poker* [*machine*]);

4) **drugs**, e.g. *muggie* ‘marijuana’ (Dalzell, Victor, 2008: 445) (derivational base *muggles* ‘(sl.) marijuana’);

5) **emotions**, e.g. *aggie* ‘angry, agitated’ (Dalzell, 2009: 8) (derivational base *aggravated*);

6) **food and drink**, e.g. *benny* ‘an order of Eggs Benedict’ (Dalzell, Victor, 2008: 48) (derivational base [*Eggs*] *Benedict*);

7) **occupations**, e.g. *reegie* ‘a police officer in the Regional Crime Squad’ (Dalzell, Victor, 2008: 536) (derivational base *Regional* [*Crime Squad*]).

The suffix is also found in one proper name, the pseudonym *Eppy* ‘Brian Epstein, manager of the Beatles’ (Dalzell, Victor, 2008: 236) (derivational base *Epstein*), where it is employed in the diminutive function too.

The other two allomorphs, *-ey* and *-i*, are featured in only one slang neologism each: *Rhodey* ‘a white Zimbabwean’ (Dalzell, Victor, 2008: 538)

(derivational base *Rhodesian*) and *shotti* ‘the front passenger seat in a car’ (Dalzell, Victor, 2008: 579) (derivational base *shotgun (seat)* ‘(sl.) the front passenger seat in a car’) respectively.

-o-morphemic clippings

The second most productive affix in the 21st century English slang neologisms proves to be **-o**. It accounts for the formation of only 15 items, or more than sixfold fewer than **-ie**. The affix serves to express **pejorativity** in such thematic groups of slang as:

1) **buildings**, e.g. *Wanno* ‘Wandsworth Prison’ (Dalzell, Victor, 2008: 687) (derivational base *Wandsworth*);

2) **drugs**, e.g. *robo* ‘dextromethorphan’ (Dalzell, Victor, 2009: 820) (derivational base *Robitussin*);

3) **ethnicity**, e.g. *Leb(b)o* ‘a Lebanese person’ (Dalzell, Victor, 2008: 396) (derivational base *Lebanese*);

4) **food and drink**, e.g. *bevo* ‘an alcoholic drink’ (Dalzell, Victor, 2008: 50) (derivational base *bevy* ‘(sl.) an alcoholic drink, especially beer’);

5) **lifestyle**, e.g. *romo* ‘a follower of the New Romantic youth fashion of the early 1980s’ (Dalzell, Victor, 2008: 546) (derivational base [*New*] *Romantic*);

6) **social background**, e.g. *yarco* ‘a member of a subcultural urban adolescent grouping in Yarmouth, Norfolk, that seems to be defined by a hiphop dress and jewellery sense’ (Dalzell, Victor, 2008: 712) (derivational base *Yarmouth*).

Besides the above-mentioned **pejorative** function, the suffix may equally express an **augmentative** or **intensifying** meaning in adjectives such as *fabbo* ‘fabulous; excellent’ (Dalzell, Victor, 2008: 240) (derivational base *fabulous*) or *morto* ‘mortified’ (Dalzell, Victor, 2008: 440) (derivational base *mortified*); nouns such as *bizzo* ‘an ill-tempered woman’ (Dalzell, Victor, 2008: 60) (derivational base *bitch*) or *epo* ‘an attack, an outburst’ (Dalzell, Victor, 2008: 236) (derivational base *epilepsy*).

-er-morphemic clippings

The least productive of the three simple suffixes detected is **-er**. It serves to create **informal mutations** of more neutral words. The affix in its regular form is found in two examples only: *ecker* ‘MDMA; a tablet of MDMA’ (Dalzell, Victor (a), 2008: 65) (derivational base *ecstasy*) and *Fezzer* ‘a Ford ‘Fiesta’ car’ (Dalzell, Victor, 2008: 248) (derivational base [*Ford*] *Fiesta*).

The suffix equally possesses one allomorph, **-a**, that is identifiable in the slang item *lezza* ‘a lesbian’ (Dalzell, Victor, 2008: 399) (derivational base *lesbian*).

-ies-, -os-, and -ers-morphemic clippings

The compound suffixes **-ies**, **-os**, and **-ers** are formed by virtue of combining the simple suffixes **-ie**, **-o**, and **-er** with the plural ending **-s**. They are added to stems readymade within one derivational act and are, therefore, treated on a par with simple suffixes.

The affixes **-ies** and **-os**, found in nine *pluralia tantum* slang neologisms, express the derivational meanings of **plurality** and **diminutiveness**. In the slang items under study, these suffixes designate either **collectiveness** or **binarity**. The semantics of **collectiveness** is detected in the lexemes *electros* ‘electrical equipment employed for sexual stimulation’ (Dalzell, Victor, 2008: 234) (derivational base *electric [sex toys]*); *photies* ‘photographs’ (Dalzell, Victor, 2008: 492) (derivational base *photographs*); *prellies* ‘Phenmetrazine, a chemical stimulant marketed as Preludin’ (Dalzell, Victor (a), 2008: 147) (derivational base *Preludin*); *steggies* ‘steroids’ (Dalzell, Victor (a), 2008: 177) (derivational base *steroids*); *wimmos* ‘women’ (Dalzell, Victor, 2008: 701) (derivational base *women*). The meaning of **binarity** is conveyed by the neologisms *stillies* ‘stiletto shoes’ (Dalzell, Victor, 2008: 621) (derivational base *stilettos*) and *trainies* ‘trainers, sports shoes’ (Dalzell, Victor, 2008: 663) (derivational base *trainers*).

The informal affix **-ers** also expresses the derivational meaning of **plurality** in two *pluralia tantum* neologisms: **binarity** in *tezzers* ‘testicles’ (Dalzell, Victor, 2008: 645) (derivational base *testicles*) and **collectiveness** in *voddors* ‘vodka’ (Dalzell, Victor, 2008: 682) (derivational base *vodka*).

Morphoid clippings

Morphoid clippings in the 21st century English slang derive from truncated common and proper stems concatenated with an irregular suffix. The latter, in its turn, results from reanalysis. By **reanalysis**, also known as **metanalysis proper** (Campbell, 2004: 117), is meant a structural change within a word or phrase, which consists in the etymologically or morphemically inadequate segmentation of the unit into its constituents and leads to the formation of a new word or morph. The word formation mechanism involved is occasionally referred to as **libfixing**, also known as **recutting** in historical linguistics, or extraction of an affix-like formative (a morphoid) from one word in order to conjoin it to a free stem of another word (Hamans, 2015).

Morphoid clippings constitute a fairly limited group, which features as few as 5 units, or 4.9 % of the slang items under analysis. The two suffixed morphoids identified in the present research are **-izzle** and **-mbo**. The reasons behind categorizing these formatives as morphoids are their formal discreteness and semantic defectivity (Жеребило, 2010: 205).

This study contains four morphoid clippings in **-izzle**, namely: *bizzle* ‘a male companion’ (Dalzell, Victor, 2008: 60) (derivational base *brother*); (*fo*) *shizzle* ‘certainly’ (Dalzell, Victor, 2008: 576) (derivational base *for sure*); *nizzle* ‘a close friend’ (Dalzell, 2009: 697) (derivational base *nigger*); *sizzle* ‘a female companion’ (Dalzell, Victor, 2008: 585) (derivational base *sister*). The slang neologism *nizzle* is also provided with an optional spelling, *nizzel*, thus forming the new allomorph **-izzel**. Conversely, only one morphoid clipping in **-mbo** is detectable in the 21st century English slang: *Chrimbo* ‘Christmas’ (Dalzell, Victor, 2008: 140) (derivational base *Christmas*). Formally, each of the five examples in question comprises a **root morpheme**, represented by a word-initial clipped segment, concatenated with a **morph** resulting from metanalysis by analogy with the existing derivationally heterogeneous lexical items featuring **-izzle** and **-mbo** in the final position. Semantically, the formatives **-izzle** and **-mbo** are for the time being deprived of a conventionalized denotational or connotational meaning, which issues from their delimitation in the function of postpositional morphs as recently as in the 2000s.

The common feature shared by all the morphoid clippings in **-izzle** is the cultural (hip-hop subculture), ethnical (African Americans’ speech), and territorial (American urban slang) restrictions on their usage. Suffixed clippings in **-izzle** used to be fairly popular in African American hip-hop followers’ sublanguage in the early 21st c., thriving on phrases like (*fo*) *shizzle my bizzle*, (*fo*) *shizzle my nizzle*, or (*fo*) *shizzle my sizzle*. The morphoid also used to be actively employed in nonce word formation, predominantly due to its euphemistic function, as in *shizzle my mizzle fizzle dizzle!* instead of the taboo *suck my motherfucking dick!* (Dalzell, 2009: 869). However, M. Widawski claims that **-izzle** is now considered dated (Widawski, 2015: 35).

The morphoid **-mbo** found in the slang item *Chrimbo* ‘Christmas’ (Dalzell, Victor, 2008: 140) (derivational base *Christmas*) results from the metanalysis of the conventionalized etymologically heterogeneous informal lexemes *bimbo* (borrowing from Spanish); *dumbo* (suffixation: *dumb* + *-o*); *el crumbo* (pseudo-

borrowing based on *crumb*); *himbo* (blending: *him* + [*bi*]*mbo*); *jumbo* (deonymization: *Jumbo* → *jumbo*); *mumbo jumbo* (partial reduplication: [*m*]*umbo* + [*j*]*umbo*); *Zimbo* (suffixed clipping: *Zimb[abwean]* + *-o*). Yet, an only example identified in this study does not provide sufficient evidence to assert the discretization of **-mbo** as a novel English suffix.

Conclusions. Suffixed clipping proves to be a productive word formation mechanism in the 21st c. English slang. According to the degree of linguistic formalization of the derivational morphs, the items under study fall into two groups: the morphemic suffixed clippings (a truncated stem is combined with a conventional suffix) and the morphoid suffixed clippings (a truncated stem is combined with an irregular suffix whose form and derivational meaning are yet to be investigated). The overwhelming majority of the neologisms under study (95.1%) are morphemic clippings, featuring both simple (**-ie**, **-o**, and **-er**) and compound (**-ies**, **-os**, and **-ers**) formatives. The most productive suffix proves to be **-ie** alongside its three allomorphs (**-y**, **-ey**, and **-i**), which accounts for the formation of 67% of the units overall. The morphemic clippings reveal three phonological and morphoprosodic trends: the disyllabicity of the derivative, the predominance of open syllables in the derivative, and the voicing of the preserved stem-final consonant /s-/ in the truncated cluster. The insignificant number of exceptions which do not comply with the trends is explained by the linguistic need to restrict the process of truncation to preserving the minimal lexeme segment capable of conveying the original meaning. The remaining 4.9% of the neologisms under investigation are morphoid clippings, formed with the help of the formatives **-izzle** and **-mbo**, whose morphemic status remains for the time being obscure.

Further synchronic studies focusing on suffixed clipping samples from other periods in English as well as in other languages will need to be undertaken to enhance our understanding of the derivational phenomenon from phonological, morphoprosodic, semantic, and cross-lingual perspectives.

BIBLIOGRAPHY

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1986. 295 с.
2. Булава Н.Ю. Усичено-суфіксальні імена в основах українських прізвищ північної Донеччини. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2003. № 7. С. 114–121.
3. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Назрань : Пилигрим, 2010. 486 с.
4. Bauer L., Lieber R., Plag I. The Oxford reference guide to English morphology. New York : Oxford University Press, 2013. 704 p.
5. Borys D. Clipping in English slang neologisms. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Warsaw : De Gruyter Open, 2018, III (1), June 2018. Pp. 1–45. DOI: 10.2478/lart-2018-0001 ISSN 2453-8035.
6. Brdar M. On iconicity in word-formation : The case of embellished clippings in English “Down Under” and their counterparts in other languages. *Dimenzije značenja. Belaj B. (ur)*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015. Str. 63–83.

7. Campbell L. Historical linguistics : An introduction. Cambridge/Massachusetts : The MIT Press, 2004. 448 p.
8. Dalzell T., Victor. T. The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English. London/New York : Routledge, 2008. 721 p.
9. Dalzell T., Victor. T. (a) Vice slang. London/New York : Routledge, 2008. 206 p.
10. Dalzell T. The Routledge dictionary of modern American slang and unconventional English. New York/London : Routledge, 2009. 1104 p.
11. Głowacka D. The role of alignment in morphology and prosody: The case of Polish : Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics. London : University College London, 2005. 304 p.
12. Hamans C. From prof to provo : Some observations on Dutch clippings. *Phonological explorations : Empirical, theoretical and diachronic issues*. Botma B., Noske R. (eds.). Berlin/Boston : Walter de Gruyter, 2012. Pp. 25–40. DOI: 10.1515/9783110295177.25
13. Hamans C. Global language contact. *Languages in Contact 2014*. Chruszczewski P.P., Lanigan R.L., Rickford J.R., Buczek K., Knapik A.R., Mianowski J. (eds.). Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, 2015. Pp. 159–181.
14. Lappe S. English prosodic morphology. Dordrecht : Springer, 2007. 329 p.
15. Lowe A. Two syllables are better than one : A prosodic template for Bengali hypocoristics. *Working Papers of the Linguistics Circle*, 2004. # 18 (1). Pp. 74–83.
16. Mattiello E. Extra-grammatical morphology in English: Abbreviations, blends, reduplicatives, and related phenomena. Berlin/Boston : De Gruyter Mouton, 2013. 340 p.
17. McCumber V. -s : The latest slang suffix, for reals. *Working Papers of the Linguistics Circle of the University of Victoria*, 2010. # 20. Pp. 124–130.
18. Mulder J., Penry Williams C. Documenting unacknowledged inheritances in contemporary Australian English. *Selected papers from the 44th Conference of the Australian Linguistic Society*. Gawne L., Vaughan J. (eds.), 2014. Pp. 160–177.
19. Scullen M. E. French prosodic morphology : A unified account. Bloomington : Indiana University Linguistic Club Publications, 1997. 256 p.
20. Widawski M. African American slang : A linguistic description. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 314 p.

REFERENCES

1. Arnold I.V. Leksikologiya sovremennogo anglijskogo yazyka. [Lexicology of modern English]. Moscow, Vysshaya shkola, 1986, 295 p. [in Russian].
2. Bulava N.Yu. Usichenno-sufiksalni imena v osnovakh ukrainskykh prizvyshch pivnichnoi Donechchyny [Hypocoristics in Ukrainian northern Donetsk region surname stems]. *Zapysky z onomastyky*. Odesa, Astroprynt, 2003, no 7, pp. 114–121. [in Ukrainian].
3. Zhrebilo T.V. Slovar lingvisticheskikh terminov. [Dictrionary of linguistic terms]. Nazran, Pilgrim, 2010, 486 p. [in Russian].
4. Bauer L., Lieber R., Plag I. The Oxford reference guide to English morphology. New York, Oxford University Press, 2013, 704 p.
5. Borys D. Clipping in English slang neologisms. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Warsaw, De Gruyter Open, 2018, III (1), June 2018, pp. 1–45. DOI: 10.2478/lart-2018-0001 ISSN 2453-8035.
6. Brdar M. On iconicity in word-formation : The case of embellished clippings in English “Down Under” and their counterparts in other languages. *Dimenzije značenja*. Belaj B. (ed.). Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015, pp. 63–83.
7. Campbell L. Historical linguistics : An introduction. Cambridge/Massachusetts, The MIT Press, 2004, 448 p.
8. Dalzell T., Victor. T. The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English. London/New York, Routledge, 2008, 721 p.
9. Dalzell T., Victor. T. (a) Vice slang. London/New York, Routledge, 2008, 206 p.
10. Dalzell T. The Routledge dictionary of modern American slang and unconventional English. New York/London, Routledge, 2009, 1104 p.
11. Głowacka D. The role of alignment in morphology and prosody: The case of Polish : Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics. London, University College London, 2005, 304 p.
12. Hamans C. From prof to provo : Some observations on Dutch clippings. *Phonological explorations : Empirical, theoretical and diachronic issues*. Botma B., Noske R. (eds.). Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 2012, pp. 25–40. DOI: 10.1515/9783110295177.25
13. Hamans C. Global language contact. *Languages in Contact 2014*. Chruszczewski P.P., Lanigan R.L., Rickford J.R., Buczek K., Knapik A.R., Mianowski J. (eds.). Wrocław, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu, 2015, pp. 159–181.
14. Lappe S. English prosodic morphology. Dordrecht, Springer, 2007, 329 p.
15. Lowe A. Two syllables are better than one : A prosodic template for Bengali hypocoristics. *Working Papers of the Linguistics Circle*, 2004, no 18 (1), pp. 74–83.
16. Mattiello E. Extra-grammatical morphology in English: Abbreviations, blends, reduplicatives, and related phenomena. Berlin/Boston, De Gruyter Mouton, 2013, 340 p.
17. McCumber V. -s : The latest slang suffix, for reals. *Working Papers of the Linguistics Circle of the University of Victoria*, 2010, no 20, pp. 124–130.
18. Mulder J., Penry Williams C. Documenting unacknowledged inheritances in contemporary Australian English. *Selected papers from the 44th Conference of the Australian Linguistic Society*. Gawne L., Vaughan J. (eds.), 2014, pp. 160–177.
19. Scullen M.E. French prosodic morphology : A unified account. Bloomington, Indiana University Linguistic Club Publications, 1997, 256 p.
20. Widawski M. African American slang : A linguistic description. Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 314 p.

Олена ВОЛГІНА,
orcid.org/0000-0002-5711-723X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри викладання другої іноземної мови
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) volgina0709@gmail.com

ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ «DONNA/ЖІНКА» В ІТАЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

У лінгвістиці XXI ст. зростає науковий інтерес до проблем пареміології у руслі нових інтегративних підходів, спрямованих на дослідження когнітивних і комунікативних факторів. Вияви народної культури, відбиті та закріплені в італійських прислів'ях та приказках, дозволяють дослідити когнітивні механізми і моделі національного мислення, виявити фонові знання носіїв мови через вивчення паремійних аналогів і етнокультурних лакун, розкрити стереотипи масової свідомості. З огляду на це, паремійний фонд італійської мови розглядається як одиниця колективної свідомості, у якій сублімуються поняття, уявлення та емоції італійців про жінок.

У статті здійснено реконструкцію концепту «донна/жінка» як фрагмента культури в пареміології італійського народу. Метою дослідження є встановлення когнітивних та етнокультурних особливостей семантичної організації прислів'їв та приказок. У ментальності носіїв італійської мови аналізований концепт є одним із ключових складників концептуальної картини світу і виступає найбагатшим джерелом культурної інформації. Концепт «донна/жінка» розглядається у статті як епіцентр італійської ментальності, певна етнокультурна константа, яка вміщує образ жінки, сформований протягом багатьох століть.

Установлено, що в пареміях зі стрижневим компонентом «донна/жінка» на матеріалі італійської мови зображуються вічні цінні якості жінки як дружини, матері, берегині сімейного затишку. Серед специфічних особливостей італійської ментальності виділяють жіночі хитроці, підступність, балакучість, капризи та прихити. Незважаючи на негативну маркованість більшості оцінних дефініцій, підтверджується важливість ролі й призначення жінки в італійському суспільстві.

У статті на прикладі аналізу фразеологічних одиниць, у яких вербалізується лінгвокультурний концепт «донна/жінка» в італійській мові, робиться висновок, що прислів'я та приказки дають можливість якнайкраще ідентифікувати лінгвокреативний дух італійського народу. Сформовані в мовній свідомості італійського етносу особливості сприйняття жінок, знайшли своє втілення в італійській лінгвокультурі й свідчать про мудрість італійського етносу.

Ключові слова: лінгвокультурна специфіка, ментальність, концепт, фразеологічна одиниця, прислів'я, приказка, італійська мова.

Olena VOLGINA,
orcid.org/0000-0002-5711-723X
Candidate of Philological Sciences,
Associated Professor at the Department of Teaching Second Foreign Language
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) volgina0709@gmail.com

REFLECTION OF THE CONCEPT “DONNA/WOMAN” IN ITALIAN PROVERBS AND SAYINGS

In linguistics of the XXI century the scientific interest in the problems of paremiology is increasing in rising new integrative approaches aimed at studying cognitive and communicative factors. Manifestations of folk culture reflected and enshrined in Italian proverbs and sayings allow to investigate cognitive mechanisms and models of national thinking, to identify the background knowledge of speech carriers through the study of paremia analogues and ethno-cultural lacunas, to reveal the stereotypes of mass consciousness. Hereof, the Italian proverb fund is considered as a unit of collective consciousness, in which the concepts, representations and emotions of the Italians about women are sublimated.

The article describes the reconstruction of the concept of “donna/woman” as a fragment of culture in the paremiology of the Italian people. The purpose of the study is to establish cognitive and ethno-cultural features of the semantic organization of proverbs and sayings. In the mentality of the Italian media, the analyzed concept is one of the key components of the conceptual picture of the world and acts as the richest source of cultural information. The concept of “donna/woman” is considered in the article as an epicenter of Italian mentality, a certain ethnocultural constant that accommodates the image of a woman formed for many centuries.

It is established that in proverbs with a rod component «donna/woman» on the Italian material depicts such eternal women qualities as a wife, a mother, a guardian of family comfort. Among the specific features of Italian mentality are feminine tricks, insidiousness, loquacity, caprices and whims. Despite the negative marking of the most evaluative definitions, the importance of the role and predestination of a woman in Italian society is confirmed.

In the article bases on the example of the analysis of phraseological units, in which the linguistic cultural concept “donna/woman” in Italian and it is concluded that the proverbs and sayings give an opportunity to best identify the lingocreative spirit of the Italian people. Formed in the linguistic consciousness of the Italian ethnic group, the peculiarities of the perception of women, found their implementation in Italian linguistic culture and indicate on the whole the wisdom of Italian ethnos.

Key words: *linguistic specificity, mentality, concept, phraseological unit, proverb, saying, Italian language.*

Постановка проблеми. Початок XXI ст. відзначається підвищенням інтересу мовознавців до нових інтегрованих лінгвістичних напрямів, як-от когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, які зосереджуються на глибокому розумінні об'єктів навколишньої дійсності, традицій, звичаїв, світогляду народу, мова якого досліджується. З огляду на це, паремійний фонд мови розглядається як епіцентр ментальності етносу, що містить певні етнокультурні константи, які відображають систему цінностей, уподобань, переконань та уявлень носіїв мови (М. Алефіренко, Є. Висоцька, І. Голубовська, В. Жайворонюк, В. Жуков, В. Калашник, В. Мокієнко, Г. Пермяков, О. Рогач, В. Телія та інші).

Одним із найважливіших завдань лінгвоконцептології є вивчення вербалізованих у мові етнокультурних концептів як ментальних одиниць (С. Воркачов (2007), В. Красних (2002), В. Маслова (2019), М. Піменова (2004), О. Потапенко (2010), А. Приходько (2013), О. Селіванова (2010), Н. Семененко (2011), В. Снігаренко (2019), Ю. Степанов (2007)). Зберігаючи інформацію етнічного і культурного спрямування, прислів'я та приказки репрезентують особливості національного способу світосприйняття і розглядаються як засіб доступу до концептів, як спосіб їх об'єктивації, оскільки вони у короткій та влучній формі акумулюють інформацію про особливості уявлень певного етносу.

Об'єктом концептуального аналізу є базові концепти, які тісно пов'язані з культурою та ментальністю етносу та відображають специфіку його мовної свідомості. Одним із таких ключових концептів в італійській, як й у багатьох інших культурах, є концепт «*donna/жінка*».

Аналіз досліджень. Концепт «*donna/жінка*» постійно перебуває у центрі наукових пошуків сучасних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Особливості мовної репрезентації «*donna/жінка*» у латинських прислів'ях досліджені в працях М. Петришин (2018), в англійській мові – Ю. Абрамової (2007), Ю. Андрющенко (2014), О. Куцик (2015), С. Шепітько (2013; 2019), у німецькій – М. Власенко (2018), у французькій – Ю. Мухут-

динової (2006), у чеській – Л. Даниленко (2019) та в українській мові – Н. Барвіної (2013), І. Голубовської (2010), В. Калько (2018), Т. Сукаленко (2009). Вивчення прислів'їв є актуальним напрямом сучасних мовознавчих студій, оскільки паремійний корпус мови дозволяє реконструювати етнокогнітивні моделі національного мислення і знання, виявити фонові знання носіїв мови через вивчення паремійних аналогів і етнокультурних лакун, розкрити стереотипи масової свідомості.

Мета статті – на базі словникового матеріалу шляхом семантико-структурного та концептуального аналізів здійснити реконструкцію концепту «*donna/жінка*» і виявити параметри, за якими жінка категоризована в італійській культурі.

Виклад основного матеріалу. Статтю присвячено вивченню засобів вербалізації концепту «*donna/жінка*» в італійських прислів'ях та приказках на початку XXI ст. Вибір концепту «*donna/жінка*» пояснюється тим, що жінка посідає особливе місце в італійському суспільстві, що, безумовно, знаходить своє відображення у мові й культурі. У народній італійській традиції жінки розглядаються як такі створіння, від яких чоловіки втрачають здоровий глузд, починають ризикувати, досягати неможливого, про кого вони турбуються і без кого не можуть обійтися.

Концепт «*donna/жінка*» репрезентується в італійській мові у 102 прислів'ях та приказках, за даними словників «Трессані» (Трессані 2019), «Зінгареллі» (Zingarelli 2019). Критерієм відбору виявилась обов'язкова актуалізація у їх значеннях концептуальних ознак «особа» та «жіноча стать», які розглядаються як ядерні. Окрім базових, встановлено додаткові когнітивні ознаки, які відображені у тих чи інших прислів'ях та приказках, але не є обов'язковими, як-от врода, хитрощі, виверткість, підступність, брехливість, плаксивість, нещирість, балакучість, капризність, хворобливість, ледарство, повільність, гріховність, безглуздість, норевистість, непокірність, непримиренність, упертість, незговірливість, авторитарність та інші.

З огляду на ці концептуальні ознаки, лексичні одиниці, які вербалізують концепт «*donna/жінка*», умовно розподілено на групи.

Ключовими словами-репрезентантами концепту «*donna/жінка*» у прислів'ях та приказках італійської мови на початку XXI ст., за даними лексикографічних джерел, визнано *donna n.f.*, *madre n.f.*, *moglie n.f.* Ці лексичні одиниці відповідають необхідним вимогам, що висуваються до ключових слів: є простими за морфологічним складом, мають досить загальні значення, що неминуче призводить до їх значущості для носіїв мови і, відповідно, до загальновідомості та частоти вживання. Лексичні одиниці *femmina n.f.*, що має стилістичний маркер *peggiorativo*, *mammola n.f.*, що має стилістичний маркер *ironico*, *virgo n.f.* маркована *poetico* та *zitella n.f.* маркована *regionale* не можуть претендувати на статус ключових номінацій концепту «*donna/жінка*». Периферія концепту «*donna/жінка*» представлена лексичними одиницями з різноманітним стилістичним маркуванням: *bambolina*, *bambola*, *bella donna*, *bellezza*, *befana*, *dea*, *Dama del cuore*, *fancuilla*, *fidanzata*, *giovannetta*, *madrigna*, *matrona*, *megera*, *promessa*, *pudzella*, *pupa*, *racchia*, *scorfana*, *single*, *sposa*, *strega*, *zita*, *zitellina*, *zitellaccia*, *vergile*, *vedova*, *Venere*, *virgo* та іншими.

В італійських прислів'ях вербалізовано риси національного менталітету, які відображають найрозповсюдженіші якості, притаманні жінкам, серед них особливо виділяють хитрощі, вивертність, підступність, брехливість. Ці концептуальні ознаки зафіксовано у прислів'ях: *La donna finta porta la corona in mano e il rasoio alla cinta*. – Жінка-удавальниця несе у руці вінець, а за поясом бритву; *Le donne dicono sempre la verità, ma la dicono solo a metà*. – Жінки увесь час говорять правду, але не всю, а тільки її половину; *Non credere a albero che pende e nemmeno a donna che parla pietosa*. – Не вір дереву, яке нахилиється, і жінці, яка говорить жалісно; *Chi fida in donna, è guercio, zorro e cionco*. – Хто довіряє жінці – косий, кривий та безвільний; *Chi creda nel cuore della donna, zappa nell'acqua e semina nella sabbia*. – Хто довіряє серцю жінки, сапає воду та сіє нісок; *Chi piglia l'anguilla per la coda e la donna per la parola, può dire di non tener nulla (proverbio toscano)*. – Хто намагається зловити вугра за хвіст, а жінку на слові, ризикує нічого не снімати; *Astuzia di donne le vince tutte*. – Хитрість жінки перемагає все; *Lagrima di donne, fontana di malizia*. – Жіночі сльози – фонтан хитрощів.

Інша когнітивна ознака «підступність/двоєдушність» має вияв у схильності жінок до плаксивості: *Ove donne, ivi lagrime*. – Де жінки, там сльози; *Le lacrime delle donne son come quelle del coccodrillo*. – Сльози жінки – крокодилові сльози; *Femmina piange*

da un occhio e dall'altro ride. – Жінка одним оком плаче, а другим сміється; *La donna è come la gatta: fotte e piange*. – Жінка як кішка: тебе обдурить і тобі ж жаліється; та лукавості: *Le donne son sante in chiesa, angeli in strada, diavole in casa, civette alla finestra e gazze alla porta*. – Жінки – святі у церкві, янголи на дорозі, дияволиці вдома, кокетки у вікні і сороки на порозі. На жаль, чимало прислів'їв свідчать про те, що поведінка жінок часто характеризується нещирістю.

У результаті дослідження виявлено низку паремій, що експлікують когнітивну ознаку «капризність», яка іноді може бути репрезентована через хворобливість: *Le donne son malate tredici mesi dell'anno*. – Жінки хворі тринадцять місяців на рік; *La donna ha venticinque malanni più dell'uomo*. – У жінки на двадцять п'ять хвороб більше, ніж у чоловіка; *Donna si lagna, donna si duole, donna s'ammala, quando la vuole*. – Жінка жаліється, хворобою мучиться, хворіє, коли забажає; *Le donne hanno quattro malattie all'anno, e tre bei mesi dura ogni malanno*. – У жінки чотири хвороби на рік, і цілих три місяці триває кожна хвороба; *La donna ha più capricci che ricci*. – У жінки примх більше, ніж кучерів; *Donna capricciosa, cavalo sbrigliato*. – Капризна жінка – розгнуданий кінь. Отже, не меншим лихом ніж жіночі примхи та капризи є жіноча надокучливість та сварливість.

Когнітивна ознака «балакучість» численно представлена в італійських прислів'ях та приказках: *Le donne se le tacciano le crepano*. – Жінки, якщо мовчать, то лопаються; *Le donne quando non ragazze han sette mani e una lingua sola, e quando son maritate han sette lingue e una mano sola*. – У жінки у дівках сім рук і один язик, у заміжжі – сім язиків і одна рука; *Più facile trovar l'assenzio, che in mezzo a poche donne un gran silenzio*. – Простіше знайти солодкий полин, ніж у невеликому колі жінок більше мовчання; *Tre donne fanno un mercato e quattro fiera*. – Три жінки – базар, а чотири – ярмарок; *Tre donne e un pollo (un'oca) fanno un mercato*. – Три жінки і гуска – ось і базарна вулиця; *Fumo di cappa e donna parlatora, il marito di casa caccian fora*. – Від дружини-щебетухи і димового ковпаку чоловік біжить із дому, як із пекла; *Le donne tacciano quello che non sanno*. – Жінки мовчать лише про те, про що не знають.

У низці італійських прислів'їв виявляється ставлення етносу до жіночого ледарства та безділля: *La donna girellona è in un vaglio*. – Жінка-нероба – вода у решети; *Femmine e galline per girellar troppo si perdanno*. – Дівчини і кури, вештаючись без діла, гинуть; *Donna oziosa non può*

esser virtuosa. – Бездіяльна жінка не може бути добродісною; *Le donne son figliuole dell'indugio.* – Жінки – дочки гаяння часу; *Donne e gatti non han fretta, mentre fanno toeletta.* – Жінки і кішки не поспішають, коли займаються собою; *Fa prima il tempo a cambiarsi che la moglie a vestirsi.* – Скоріш погода зміниться, ніж дружина перевдягнеться.

Серед відмінних рис італійської лінгвокультури, експлікованої у фразеологічних одиницях, слід назвати паремії, в яких відображається ставлення італійців до гріховності: *È più difficile far la guardia a una donna che a un sacco di pulci.* – Спостерігати за однією жінкою складніше, ніж за купою блох; *Da una tissa a una donna ci corre un par di corna.* – Від корови і жінки можна отримати лише пару рогів. Як бачимо, негідна поведінка жінок, подружня зрада суворо засуджується у суспільстві.

Когнітивна ознака «безглуздість» знаходиться своє відображення у прикладах: *Mallanno e donna senza ragione, si trovano in ogni luogo e in ogni stagione.* – Лихо і нерозумну жінку можна знайти у будь-якому місці і у будь-який час; *Donne spesso volte hanno lunga la veste e corto l'intelletto.* – Жінки досить часто мають довгу сукню, а розум короткий; *Le donne hanno lunghi i capelli e corti i cervelli.* – У жінок довге волосся і короткий розум. У паремійному корпусі можна знайти прислів'я та приказки, де стверджується, що жінка необов'язково має розумною, врода та доброта часто компенсують нестачу розуму і чоловіки залишаються задоволені вибором своєї другої половинки: *Dio ti guardi da furia di vento, da frate fuor di convento, da donna che parla latino e da nobile poverino.* – Боже, бережи тебе від вітру шквального, від монаха поза монастирем, від жінки, що спілкується латинською, та від благородного бідняка.

В італійських прислів'ях та приказках добре відображено жіночу норовистість, непокірність та упертість: *Il fumo, il fuoco e la donna ritrosa, caccian l'uomo di casa.* – Дим, вогонь та вперта жінка женуть чоловіка з дому; *Le donne piglian ben le pulci.* – Жінки жалять сильніш за блох; *È meglio abitare con le fiere nelle spelonche, che avere in casa una femmina litigiosa.* – Краще жити з дикими звірами у печері, ніж мати вдома скандальну жінку; *La moglie ritrosa (bisbetica) è pessima cosa.* – Непослушлива (вперта) жінка – найгірше діло; *È meglio avere la cura di un sacco di pulci che d'una donna.* – Краще терпіти турботу від безлічі блох, ніж від однієї жінки.

Хоч для італійської ментальності притаманний патріархальний погляд на місце жінки у суспільстві, у низці прислів'їв знаходимо підтвердження прагненню жінок верховодити: *Guai a quella casa*

in cui la moglie porta i calzoni. – Біда тому дому, де жінка керує; *In casa non c'è pace, quando gallina canta e gallo tace.* – У домі немає спокою, де жінка співає, а півень мовчить; *Dove donna domina, tutto si contamina.* – Де жінка керує, все забруднюється.

Когнітивна ознака «врода» відтворена у значній кількості паремій. Проте найчастіше вродлива жінка асоціюється з легковажністю: *Chi ha buon cavallo e bella moglie, non ista mai senza doglie.* – У кого є добрий кінь і вродлива дружина, той не живе без страждань; *Chi ha bella donna e castello in frontiera, non ha mai pace in lettiera.* – Хто має вродливу дружину і замок на межі, не має миру в ліжку; *Moglie bella, marito cornuto.* – Дружина-красуня – чоловік рогатий; *Bella moglie, dolce veleno.* – Вродлива жінка – солодка отрута.

Як бачимо, італійська нація виробила свою уяву про жіночу вроду. Багато італійських прислів'їв про жіночу красу мають етнокультурну маркованість: *Donne e sardine son buone piccoline.* – Жінки і сардини добрі маленькі; *Non c'è cosa più carina di una donna piccolina.* – Немає нічого дорожче маленької жінки; *La donna lunga fa meno il vento e quella corta è piena di virtù.* – Висока жінка – легковажна, а низька – повна добродісності; *Donne e tortelli, se non buoni non sono belli.* – Жінки і тортелі, якщо не смачні, то й не добрі; *La bella donna è un bel cipreso.* – Вродлива жінка – гарний кипарис; *La donna grassa è buona per il sapone.* – Жінка-товстушка солодка на смак; *Moglie grassa, marito allergo, moglie magra, marito addolorato.* – Дружина товста – чоловік веселий, дружина худа – чоловік засмучений; *A donna bianca bellezza non manca.* – Жінці-блондинці краси достатньо; *Donna brunetta di natura netta.* – Жінка-брюнетка – чиста натура.

Однак врода жінок не завжди оцінюється позитивно чоловіками, оскільки врода викликає заздрість, ревності та зайвий клопіт: *Chi ha bella donna e castello in frontiera, non ha mai pace in lettiera.* – У кого вродлива дружина і замок на межі, той не має спокою у ліжку; *Moglie bella, marito cornuto.* – Жінка-красуня – чоловік рогатий; *Chi ha buon cavallo e bella moglie, non ista senza doglie.* – У кого є гарний кінь і дружина, той не живе без страждань. Аналіз показує, що іноді й у природі самих жінок зрадливість, непостійність: *Donna è come l'onda, o ti sostiene o ti affonda.* – Жінка як хвиля, то тебе підтримує, то кидає униз; *Donna, vento e fortuna, mutano come la luna.* – Жінка, вітер і доля мінливі як місяць; *Donna e luna, oggi serena e domani bruna.* – Жінка як і місяць, сьогодні спокуслива, завтра похмура.

Щоб чоловік був задоволений своєю дружиною, вона має бути привабливою, розумною, чесною, вмілою, здатною народити дітей і водночас «сліпою» та «глухою»: *Le buone donne non hanno nè occhi, nè orecchi.* – У добрих жінок немає ні очей, ні вух; *La donna bisogna che piaccia, che taccia e che se ne stia in casa.* – Жінка потрібна така, яка подобається, мовчить і сидить вдома; *La donna saggia supera ogni difficoltà.* – Мудра жінка подолає усі перешкоди; *Savia femmina rifa la casa e la matta la disfa.* – Мудра жінка дім прикрашає, а нерозумна – руйнує; *Di buona terra to' la vigna, di buona madre to' la figlia.* – Добра земля дає тобі лозу, а добра мати – дітей. Діти взагалі високо цінуються в італійській етнокультурі, їх наявність робить родину багатогою і дарує безмежне щастя: *Chi ha soldi ma non figli non è ricco, chi ha figli ma non soldoni non è considerato povero.* – У кого є гроші, але немає дітей, той не багатий, а того, у кого є діти, але немає грошей, не можна вважати бідним; *Chi non ha figliuoli, non sa che sia amore.* – Хто не має дітей, той не знає, що таке кохання.

Чоловік в італійських прислів'ях щодо своєї дружини виступає як власник, часто ставлячись до неї як до своїх речей: *La moglie, il fusile, il cane non si prestano a nessuno.* – Дружину, рушницю, собаку не позичають нікому; *Moglie e pipa non si prestano a nessuno.* – Дружину та люльку не позичають нікому. Водночас будь-який чоловік про свою дружину відізнається скоріш позитивно, аніж негативно: *Se v'è in paese una buona moglie, ciascuno crede che sia la sua.* – Якщо у селищі є одна добра дружина, кожний вірить, що це його.

У деяких італійських прислів'ях жінка репрезентована як загальне зло. Причому найрозповсюдженішими характеристиками є *dolore* (біль, журба), *doglia* (скорбота, горе), *guai* (біда, лихо), *malanno* (лихо, нещастя): *Chi ha moglie allato, sta sempre travagliato.* – У кого дружина поряд, той завжди засмучений; *Chi dice donna, dice danno.* – Хто говорить жінка, говорить прокляття; *La maggior doglia di tutte è avere moglie.* – Найгірше горе – мати дружину; *La cattiva moglie è una febbre quotidiana.* – Погана жінка – щоденна гарячка; *Il piacere non ha famiglia, il dolore ha moglie e figliuoli.* – Відсутність сім'ї приносить тобі задоволення, наявність дружини і дітей – страждання; *Chi non sa quel che sia malanno e doglie, se non è mariato, prenda moglie.* – Хто не знає, що таке страждання, якщо він неодружений, одружується; *Moglie e guai, non mancan mai.* – Дружина і лихо, у них ніколи не відчуваєш нестачі; *Moglie è maglio.* – Дружина – петля; *Moglie e giggo del tuo paese.* – Дружина – ярмо твого краю.

Жінкам, із точки зору чоловіків, не лише притаманно бути джерелом зла, а й притягувати біди; спілкування з жінкою асоціюється з втратою розуму, спокою та свободи: *Uomo ammogliato, uccello ingabbiato.* – Одружений чоловік як птах у клітці; *Uomo sposato, uomo accalappiato.* – Одружений чоловік – ланцюгами обвитий; *Uomo sposato è uomo imprigionato.* – Одружений чоловік – у пастці опинився; *Dal mare sale e dalla donna male.* – Від моря – сіль, від жінки – зло; *Le donne s'attaccano sempre al peggio.* – Жінки завжди притягують лихо; *Chi donna pratica, giudizio perde.* – Хто живе із жінкою, той утрачає розсудливість; *Tutti i peccati mortali sono femminile.* – Усі смертельні розчарування – жінки. Кожна нова дружина сприймається гірше за попередню: *Chi prenda una moglie, merita una corona di pazienza, chi ne prende due, merita una corona di pazzia.* – Хто бере одну дружину, той вінчається з терпінням, хто бере дві дружини, того чекає вінок божевілля; *La prima è moglie, la seconda compagna, la terza eresia.* – Перша дружина – дружина, друга – жінка, щоб скрасити самоту, третя – помилка.

Чимало виявлено прислів'їв та приказок, у яких жінка через притаманну їй підступність, кваліфікується за допомогою апеляції до диявола: *Tre figlie e una madre, quattro diavoli per un padre.* – Три дочки й одна мати – чотири диявола для батька; *La donna è nata prima del diavolo.* – Жінка народилась раніше диявола; *La donna porta il diavolo in corpo.* – Жінка – диявол у плоті.

Більшість позитивних якостей, які відображені в прислів'ях і приказках та якими наділяє жінку італійський народ, приписують їй як дружині, а не як жінці взагалі, тим паче дівчині. Про гарних дівчат мало прислів'їв та приказок, почасти тому, що дівочість швидкоплинна: *Zitella che dura non perde ventura.* – Дівчину, котра вірна собі не мине щастя; *Zitella che aspetta non sbaglia mai.* – Дівчина, яка чекає, ніколи не помиляється.

Висновки. Аналіз прислів'їв та приказок, що вербалізують концепт «*donna/жінка*» в італійській мові, продемонстрував системний устрій ментального світу італійського народу. Більшість одиниць паремійного корпусу мотивується образами, ґрунтованими на специфічно італійських реаліях, на італійській культурі, як-от: жінка виконує роль дружини, матері, берегині; чоловік – голова роду, батько; міцна сім'я – щасливе життя; родина – велика сила. Національно-культурна своєрідність італійських прислів'їв та приказок убачається в тому, що вони містять комплекс наївних уявлень носіїв мови про жінку, з одного боку, як еталон краси, ідеал дружини, чиє головне

призначення – хатне господарство та виховання дітей, а з іншого – як хитру, лукаву, вільну, балакучу особу, схильну до пліток.

Отже, можна зробити висновок, що для італійського народу притаманний позитивний образ коханої, замужньої, вродливої жінки. Водночас у багатьох прислів'ях та приказках простежується негативне уявлення про жінку як хитру, підступну, брехливу, плаксиву, норовисту персону, звідки

можна стверджувати, що негативне ставлення до жінки є, на жаль, пріоритетним.

Таким чином, прислів'я та приказки італійської мови постають репрезентантами національної ментальності і потужним джерелом енергетичного коду італійського етносу.

Перспективою подальших наукових студій є аналіз відображення концепту «*donna/жінка*» у прислів'ях та приказках на матеріалі різноструктурних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Ю. В. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів втілення концептів чоловік та жінка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2007. 20 с.
2. Андришченко Ю. І. Концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія*, 2014. № 1107. Вип. 70. С. 54–59.
3. Барвіна Н. О. Концепт «жінка» в українській фразеології : культурні стереотипи. *Лінгвістика*, 2013. № 2 (29). С. 108–114.
4. Власенко М. В. Вербалізація концепту *frau* у німецькій мові фразеологічними одиницями : лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 20 с.
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт : типология и области бытования : монография. Волгоград, 2007. 400 с.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу. *Studia Lingvistica*. Київ, 2010. С. 400–413.
7. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні : монографія. Київ, 2019. 440 с.
8. Калько В. В. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз українських паремій. *Молодий вчений. Сер. Філологічні науки*, 2018. № 9 (61). С. 100–105.
9. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекцій. Москва, 2002. 284 с.
10. Куцик О., Колечко М. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2015. С. 131–140.
11. Маслова В. А. Лингвокультурология. 2-е изд. Москва, 2019. 208 с.
12. Мухутдинова Ф. Б. Концепт «Женщина» во французском языковом сознании : на материале афористики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Москва, 2006. 24 с.
13. Петришин М. Й. Концепт жінка в латинських прислів'ях і приказках. *Наукові записки. Сер. : Філол. науки. Центральноукр. держ. ун-т імені В. Винниченка. Кропивницький : КОД*, 2018. Вип. 164. С. 107–112.
14. Пименова М. В. Дух и душа : особенности концептуализации. Кемерово, 2004. 386 с.
15. Потапенко О. І. Лінгвоконцептологія : монографія. Київ, 2010. 336 с.
16. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Днепропетровск, 2013. 307 с.
17. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.
18. Семененко Н. Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка) : автореф. дисс. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Белгород, 2011. 46 с.
19. Снігаренко В. Т. Основи етнолінгвістики : навч. посіб. Торецьк, 2019. 62 с.
20. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва, 2007. 248 с.
21. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
22. Шепітько С. В. Пословицы как объект исследования англоязычной науки. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. № 1072*. 2013. С. 99–105.
23. Шепітько С. В., Висоцька Є. О. Лінгвістичні характеристики англійських прислів'їв та їх функції у текстах художньої літератури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 30 (69). № 4. Ч. 1, 2019. С. 128–131.
24. Treccani : Dizionario della lingua italiana. Roma : Giunti T.V.P., 2019. 1212 p.
25. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana. Roma : Zanichelli, 2019. 985 p.

REFERENCES

1. Abramova Yu. V. Rehuliatyvnyi potentsial brytanskykh prysliviv yak zasobiv vtillennia kontseptiv cholovik ta zhinka [Regulatory potential of British proverbs as a means of implementing concepts by a man and a woman] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Kharkiv, 2007. 20 p. [in Ukrainian].
2. Andriushchenko Yu. I. Kontsept «zhinka» u vymirakh suchasnykh humanitarnykh nauk [Concept «woman» in the measurements of modern humanitarian sciences]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Ser. : Filolohiia*, 2014. Nr 1107. Vyr. 70. pp. 54-59. [in Ukrainian].
3. Barvina N. O. Kontsept «zhinka» v ukrainskii frazeolohii : kulturni stereotypy [Concept «woman» in Ukrainian phraseology: cultural stereotypes]. *Linhvistyka*, 2013. Nr 2 (29). pp. 108-114. [in Ukrainian].

4. Vlasenko M. V. Verbalizatsiia kontseptu frau u nimetskii movi frazeolohichnyy odyntsiamy : lnhvokulturolohichnyi aspekt [Verbalization of the concept frau in German phraseological units: linguistic cultural aspect] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Zaporizhzhia, 2018. 20 p. [in Ukrainian].
5. Vorkachev S. H. Lnhvokulturnui kontsept : typolohiia y oblasti butovanyia [Lingvicultural concept: typology and areas of batteriness] : monohrafiia. Volhohrad, 2007. 400 p. [in Russian].
6. Holubovska I. O. Etnichni osoblyvosti ukrainskoi natsionalno-movnoi kartyny svitu [Ethnic features of the Ukrainian national-language picture of the world]. Studia Lingvistica. Kyiv, 2010. pp. 400-413. [in Ukrainian].
7. Danylenko L. I. Cheska paremiolohiia v henetychnomu, lnhvokohnytnomu i dyskursyvnomu vysvitlenni [Czech paremiology in the genetic, linguocognitive and discursive illumination] : monohrafiia. Kyiv, 2019. 440 p. [in Ukrainian].
8. Kalko V. V. Kontekstualno-interpretatsiinyi analiz ukrainskykh paremii [Contextual-interpretation analysis of Ukrainian paremia]. Molodyi vchenyi. Ser. Filolohichni nauky, 2018. Nr 9 (61). pp. 100-105. [in Ukrainian].
9. Krasnukh V. V. Etnopsykholynhvystyka y lnhvokulturolohiiia [Ethnopsychollinguistics and linguistic culture]: kurs lektsyi. Moskva, 2002. 284 p. [in Russian].
10. Kutsyk O., Kolechko M. Kontseptualizatsiia obrazu zhinky v ukrainskii ta rosiiskii paremiolohii [Conceptualization of a woman's image in Ukrainian and Russian paraemiology]. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Drohobych, 2015. pp. 131-140. [in Ukrainian].
11. Maslova V. A. Lnhvokulturolohiiia [Lingvoculturalism]. 2-e yzd. Moskva, 2019. 208 p. [in Russian].
12. Muhutdinova F. B. Kontsept «Zhenshina» vo frantsuzskom yazykovom soznanii : na materiale aforistiki [Concept «woman» in the Frenchman treasure : on the maintenance of aphoristics]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.05. Moskva, 2006. 24 p. [in Russian].
13. Petryshyn M. Y. Kontsept zhinka v latynskykh prysliviakh i prykazkakh [Concept woman in Latin proverbs and sayings]. Naukovi zapysky. Ser. : Filol. nauky. Tsentralnoukr. derzh. ped. un-t imeni V. Vynnychenka. Kropyvnytskyi : KOD, 2018. Vyp. 164. pp. 107–112. [in Ukrainian].
14. Pymenova M. V. Dukh y dusha : osobennosti kontseptualyzatsyy [Spirit and soul : peculiarities of conceptualization]. Kemerovo, 2004. 386 p. [in Russian].
15. Potapenko O. I. Lnhvokontseptolohiiia [Lingvoconceptology] : monohrafiia. Kyiv, 2010. 336 p. [in Ukrainian].
16. Prykhodko A. H. Kontseptu y kontseptosystemu [Concepts and concept systems] : monohrafiia. Dnepropetrovsk, 2013. 307 p. [in Russian].
17. Semenenko N. N. Kohnytyvno-prahmatycheskaia paradyhma paremycheskoi semantyky (na materyale russkoho yazuka) [Cognitive and pragmatic paradigm of paremic semantics (on the material of the Russian language)] : avtoref. dyss. ... dokt. fyol. nauk : 10.02.01. Belhorod, 2011. 46 p. [in Russian].
18. Selivanova O. O. Lnhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava, 2010. 844 p. [in Ukrainian].
19. Sniharenko V. T. Osnovy etnolnhvistyky [Basics of ethnolinguistics] : navch. posib. Toretsk, 2019. 62 p. [in Ukrainian].
20. Stepanov Yu. S. Kontseptu. Tonkaia plenka tsyvylyzatsyy [Concepts. A thin film of civilization]. Moskva, 2007. 248 p. [in Russian].
21. Sukalenko T. M. Metaforychne vyrazhennia kontseptu ZhINKA v ukrainskii movi [Metaphorical expression of the concept WOMAN in the Ukrainian language] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2009. 20 p. [in Ukrainian].
22. Shepytko S. V. Poslovytsu kak obiekt yssledovanyia anholiazuchnoi nauky [Proverbs as an object of exploration of the English language science]. Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Nr 1072. 2013. pp. 99-105. [in Ukrainian].
23. Shepitko S. V., Vysotska Ye. O. Lnhvistychni kharakterystyky anhlomovnykh prysliviv ta yikh funksii u tekstakh khudozhnoi literatury [Linguistic characteristics of English language proverbs and their functions in the texts of fiction]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Ser. Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. T. 30 (69). Nr 4. Ch. 1, 2019. pp. 128-131. [in Ukrainian].
24. Treccani : Dizionario della lingua italiana 2019. Roma : Giunti T.V.P., 2019. 1212 p. [in Italian].
25. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana. Roma : Zanichelli, 2019. 985 p. [in Italian].

УДК 81'42:82 – 91:3=111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-21>**Юлія ГОДИСЬ,***orcid.org/0000-0002-1322-9029*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *yugagod@gmail.com*

СЕМАНТИКА ОЦІНКИ В ПРОМОЦІЙНИХ АНОТАЦІЯХ ДО ТЕКСТІВ ЖАНРУ «МИСТЕЦТВО УСПІХУ»

У статті охарактеризовано позитивну оцінку як семантичне ядро промоційних анотацій до текстів мотиваційного жанру «мистецтво успіху». З'ясовано, що меліоративна семантика формує мовні конвенції цього мікрожанру, які зближують його з рекламним дискурсом. Виходячи з комунікативної мети жанру – переконати потенційного адресата прочитати/купити книгу, текст промоційної анотації уподібнюється до рекламного і стає образним утворенням з експресивно-сугестивним забарвленням. Такий ефект досягається через оцінні судження, що впливають на адресата і спонукають його зацікавитись книгою та в подальшому прочитати чи придбати її.

Дослідження промоційних елементів, котрі «посилюють твердження у вигідному для адресанта напрямі», показало, що прикметники та іменники є найпродуктивнішим засобом вираження оцінки в промоційних анотаціях. Здійснений аналіз довів, що оцінно нейтральні лексеми в промоційних анотаціях набувають певної евалюативності. Серед атрибутивних промоційних елементів переважають прикметники із семою «популярність». Вони дають позитивну оцінку книзі загалом та відображають ставлення суб'єкта до неї. Формування оцінної структури нейтральних прикметників визначається контекстуальними умовами, в яких актуалізуються ознаки легкості та практичності. Оцінні іменники актуалізують сему «позитивний результат» або сему «популярність». Серед дієслів інгерентної оцінки частими є *help* та *improve*, однак у промоційних анотаціях загалом превалюють дієслова адгерентної оцінки. Семантично нейтральні займенники *anyone*, *all*, *everything* набувають оцінного відтінку в контексті промоційної анотації, передаючи ідею легкості, доступності та універсальності книги.

На синтаксичному рівні оцінка виражається через уживання імперативу та питальних конструкцій, які створюють ефект близьких відносин між адресантом та адресатом, роблячи персуазивну функцію промоційних анотацій очевидною.

Ключові слова: жанр «мистецтво успіху», промоційна анотація, меліоративна оцінка, промоційний елемент.

Yulia GODIS,*orcid.org/0000-0002-1322-9029*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Sciences

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *yugagod@gmail.com*

SEMANTICS OF EVALUATION IN SELF-HELP BOOK BLURBS

The article describes positive evaluation as a semantic core of self-help book blurbs. It is claimed that positive evaluative semantics form linguistic conventions of the genre under investigation. These conventions make self-help book blurbs close to advertising discourse. According to the communicative aim of the analyzed genre, a text of a self-help book blurb resembles an advertisement and becomes a figurative formation with expressive and suggestive coloring. Such an effect is achieved by means of evaluative judgements which have a great impact on an addressee and encourage him/her to take interest in the book and then read or buy it.

A study of promotional elements that reinforce statements in a direction beneficial for the addresser has shown that adjectives and nouns are the most productive means of expressing evaluation in blurbs. The findings of the research have proven that evaluatively neutral words acquire certain evaluation in blurbs. Adjectives containing the seme of “popularity” predominate among the attributive promotional elements. They provide a positive evaluation of a book as a whole and reflect the editor’s attitude to it. The formation of the evaluative structure of neutral adjectives is determined by the contextual conditions in which the features of “lightness” and “practicality” are actualized. Evaluative nouns mostly actualize the semes of “positive outcome” and “popularity”. Among the verbs of inherent evaluation, “help” and “improve” are frequent, however, in general verbs of adherent evaluation are more abundant in blurbs. Semantically neutral pronouns “anyone, all, everything” acquire an evaluative shade conveying the ideas of “lightness”, “accessibility” and “universality” of the book.

At the syntactic level, evaluation is expressed by means of imperative and interrogative constructions which create an effect of close relationships between an addresser and an addressee making the persuasive function of self-help book blurbs more obvious.

Key words: self-help genre, self-help book blurb, positive evaluation, promotional element.

Постановка проблеми. Комунікативні аспекти мови дедалі активніше формують вектор сучасних мовознавчих пошуків. На вістрі лінгвістичних інтересів – жанрознавчі студії, де особливу увагу приділено природі мовленнєвих жанрів, їх типам, структурі та взаємодії в дискурсі. Нові конвенції спілкування зумовлюють появу нових жанрів мовлення в глобальній комунікації (Бацевич, 2006: 11). Сучасний світ генерує сприятливі умови для розвитку мотиваційного жанру «мистецтво успіху» – продукту мовленнєвої діяльності, експліцитно спрямованого на навчання та спонукання масового адресата до досягнення успіху.

Структура жанру «мистецтво успіху» включає такий паратекстуальний елемент, або (у термінах Т. Яхонтової) мікрожанр (Яхонтова, 2009), у межах макрожанру, як промоційна анотація. Хоча цей вид тексту є вторинним, «прив'язаним» до основного тексту, він здатний на порівняно автономне існування, як-от анотація та довідка про автора на вебсайтах (goodreads.com, Amazon.com) або реклама на флєсках.

За визначенням Oxford Advanced Learner's Dictionary, промоційна анотація (англ. *blurb*) – це «короткий опис змісту книги, написаний на палітурці» (OALD). Чи справді цей мікрожанр описує лише зміст книги? Можливо, це повноцінна маркетингова стратегія, побудована на мовних і дискурсивних конвенціях, притаманних рекламному дискурсу?

Аналіз досліджень. На початку ХХ ст. промоційна анотація супроводжувала здебільшого художню літературу і на неї можна було натрапити лише на палітурках книг чи на кіноафішах. На сучасному етапі розвитку видавничої справи без цього жанру вже не обходиться жодна публікація. Із появою інтернету цей мікрожанр став одним з основних форматів продажу інформації у вебпросторі загалом та «найбільш персуазивним елементом у видавничій індустрії» (Dwyer, 2015) зокрема.

Однак, незважаючи на свою популярність, промоційна анотація не досить добре вивчена лінгвістично. Нам вдалося знайти лише одне релевантне дослідження у вітчизняній науці (Полтавець, 2015). Ю. Полтавець, вивчаючи видавничу анотацію, визначає її як «стислу характеристику видання щодо його змісту, виду, жанру, читацької адреси, цільового призначення та інших особливостей, складену видавцем та розміщену в макеті анованої каталожної картки або, якщо його немає, в будь-якій іншій частині вихідних відомостей видання» (Полтавець, 2015: 33). Авторка зазначає, що відомості про зміст твору становлять основний інформаційний блок і структурний еле-

мент анотації, і стверджує, що сучасні видавці та редактори припускаються суттєвих помилок, не розрізняючи видавничі та книготорговельні анотації (Полтавець, 2015:36). Називаючи такий приклад «Увага! Увага! Увага! Ця книжка сповнена іграшковими привидами, ляльковими загадками, а також жартівливими викраденнями! Бережіть нерви! Читайте книжку пошепки!» книготорговельною анотацією, журналістка, однак, не подає визначення останньої. Спираючись на цей приклад, логічно припустити, що стрижнем цього типу анотацій є яскраво виражена промоційність, а відтак, на наш погляд, цей жанр доцільно називати *промоційною анотацією*.

Значно далі просунулись у вивченні цього жанру західні мовознавці. Зокрема, у прикладній лінгвістиці дослідники зосереджуються на описі функціонально-семантичної структури промоційних анотацій до художньої та наукової літератури [Bhatia 2004, Gea-Valor 2005, Gesuato 2007], до підручників з англійської мови [Basturkmen 2009]. С. Каспалія, аналізуючи крос-культурні відмінності між промоційними анотаціями міжнародних та місцевих сінгапурських видавництв, доводить, що соціокультурні чинники впливають на побудову жанру [Kathpalia 1997], а турецька науковиця Н. Ондер, порівнюючи семантичну структуру жанру інтернет-книг на британському сайті Amazon та турецькому Okuoku, доходить висновку про те, що слова, які не завжди слугують маркерами позитивної оцінки в інших жанрах і контекстах, у промоційній анотації набувають позитивної оцінки [Onder 2013, p. 186]. Ідею домінування меліоративної лексики в цьому жанрі просувають у своїх працях С. Качіані [Cacchiani 2007] та С. Гесуато [Gesuato 2007].

Функціонально-семантична структура промоційної анотації як паратекстуального елементу в межах жанру «мистецтво успіху» та як індивідуального мікрожанру була предметом дослідження лінгвістичної розвідки (Godis, 2017). З'ясовано, що вона представлена чотирма функціонально-семантичними блоками (*загальна характеристика книги, рекламування книги, відомості про автора та додаткова інформація*), комунікативне призначення яких сумарно становить мету промоційної анотації – переконати потенційного адресата прочитати/купити книгу. Наголошувалося на думці, що такі тексти можна назвати оцінно-персуазивними, оскільки блоки *загальна характеристика книги та рекламування книги* є найчастотнішими, а в описі змісту книги превалює яскраво виражена оцінка.

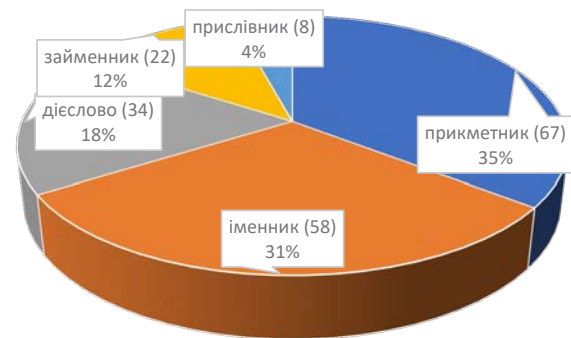
Як бачимо, більшість дослідників промоційних анотацій сходяться на думці, що персуазивність

тут домінує над інформативністю, а позитивна оцінка є стрижнем жанру. До того ж сам жанр дедалі частіше називають «рекламою книг» (Gea-Valor, 2005:45). З огляду на це, **мета статті** полягає у спробі з'ясувати, які мовні конвенції рекламного дискурсу відображені в цьому жанрі, та показати, як саме тут виявляється семантика оцінки. Матеріалом для аналізу слугували 7 промоційних анотацій до творів американських авторів жанру «мистецтво успіху».

Виклад основного матеріалу. Глобальний характер рекламної діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства впливає на побудову, інтерпретацію та використання різних жанрів, «посягаючи» на їх жанрову цілісність. Щодо цього Н. Ферклоу зауважує, що «жанр споживацької реклами колонізує професійний та громадський дискурси, породжуючи багато нових гібридних частково промоційних жанрів» (Fairclough, 1993: 141). Про «колонізовані» рекламою жанри говорить і В. Бхатія. За його спостереженнями, чим більше промоційних елементів містить жанр і чим чіткіше тут виражена маркетингова стратегія, тим ближче цей жанр до реклами (Bhatia, 2004: 90; 2005: 222).

Відомо, що рекламний дискурс характеризується такими двома основними комунікативними елементами, як інформація та переконання. Подібно до завдання реклами переконати адресата в правдивості та істинності рекламного повідомлення мета промоційної анотації полягає в переконанні реципієнта прочитати/купити книгу, а сам текст, як і рекламний, стає утворенням, що характеризується «інформативністю, образністю, експресивно-сугестивним забарвленням, що досягається шляхом ефективного використання мовних засобів, покликаних вплинути на адресата» (Заболотна, 2009: 197). Для досягнення такої комунікативної мети автори цих текстів ретельно підбирають лексеми та граматичні структури. Широкий спектр оцінної семантики в промоційній анотації формує мовні конвенції цього жанру, що зближують його з рекламним дискурсом. Саме оцінні судження впливають на потенційного адресата, спонукають його зацікавитись книгою та в подальшому прочитати/придбати її, тобто реалізувати кінцеву інтенцію адресанта.

У процесі дослідження виявлено, що промоційними елементами, котрі «підсилюють твердження у вигідному для адресанта напрямі» (Maat, 2007: 68) на лексико-граматичному рівні в промоційних анотаціях є різні класи оцінних слів. Кількісні дані, здобуті у процесі аналізу, унаочнює діаграма 1.

Діаграма 1. Частотність оцінної лексики різної частиномовної належності в промоційних анотаціях жанру «мистецтво успіху»

Як видно з Діаграми 1, прикметники (35%) та іменники (31%) є найпродуктивнішими засобами вираження оцінки в промоційних анотаціях, адже саме вони, за спостереженнями О. Бессонової, превалюють у частиномовній структурі оцінного тезаурусу англійської мови (Бессонова, 2002). Оскільки блок *рекламування книги* з риторичною стратегією *позитивна оцінка книги* формує кістяк смислової структури промоційних анотацій (див. Godis, 2017), то домінування *атрибутивних промоційних елементів* тут є цілком закономірним. Такі лексеми, як *wonderful, celebrated, bestselling, great, famed, famous, delightful, valuable* тощо, дають оцінку книзі загалом та відображають ставлення суб'єкта до неї. Крім того, вони апріорі належать до меліоративної лексики, оскільки містять позитивну сему у своїй семантичній структурі: *Acclaimed as a modern-day classic, this celebrated bestseller offers an understanding of – and a solution to – your personal financial problems that will guide you through a lifetime* (Clason); *This is a great gift for a graduate or anyone who seems baffled by the world of finance and a wonderful, refreshing read for even the most experienced investor* (Clason). У наведених прикладах оцінка реалізується багатоаспектно. Підкреслені прикметники в поєднанні з іншими меліоративними лексемами (*celebrated bestseller; great gift*) посилюють позитивну оцінку книги. Ознака «новизни» актуалізується через прикметник *refreshing* у другому прикладі, а вираз *for even the most experienced investor* посилює позитивну оцінку.

Детальний аналіз атрибутивної лексики показує, що прикметники, які є оцінно нейтральними, у промоційних анотаціях набувають певної евалюативності: *The step-by-step blueprint for success and achievement presented in these pages includes proven principles drawn from psychology, religion, philosophy, business, economics, politics, history, and metaphysics*

(Tracy); *Inside you will find instructive examples and step-by-step guidelines on how to develop the style, spirit and techniques of a first-rate salesperson* (Bettger). Формування оцінної структури прикметників *step-by-step, proven, instructive* визначається контекстуальними умовами. Саме в такому мовному оточенні зазначені прикметники актуалізують ознаки «легкості» (*step-by-step blueprint for success and achievement*) та «практичності» (*instructive examples, step-by-step guidelines, proven principles*) книги, що і створює її меліоративну оцінку.

Тенденція до порівняння рекламованої книги з книгами інших авторів призводить до широкого використання прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння: *The most helpful and inspiring book on salesmanship that I have ever read* (Bettger); *In this treasure chest, he gives us an encyclopedia of inner wealth more knowledge-based, action-oriented, and relevant to today's global achiever than any other source you can tap* (Tracy). Показовим у другому прикладі є вживання метафори *treasure chest*. Називаючи книгу «скарбницею», автор імпліцитно приписує їй ознаки «унікальності» та «універсальності», створюючи позитивний образ книги.

Як видно з Діаграми 1, оцінні іменники теж посідають помітну позицію (31%) серед промоційних елементів. Вони номінують прагматичні якості книги. Проаналізувавши найчастотніші іменники, ми дійшли висновку, що їх можна розділити на дві групи: ті, що актуалізують сему «позитивний результат» (*success, happiness, wealth, achievement, prosperity*), та ті, що містять сему «популярність» (*bestseller*), наприклад: *This great book can be your key to success and happiness if you will only follow its powerful principles* (Tracy); *The #1 New York Times Bestseller* (Kiyosaki).

У формуванні позитивної оцінки в промоційних анотаціях беруть участь і дієслова (18%). Їх аналіз дав змогу виділити дієслова інгерентної оцінки (6) та дієслова адгерентної оцінки (28). Дієслова інгерентної оцінки завжди виражають експліцитну оцінку, оскільки в їх структурі наявна оцінна сема. У цій групі домінують дієслова *help* та *improve*: *Countless readers have been helped by the famous "Babylonian parables", hailed as the greatest of all inspirational works on the subject of thrift, financial planning, and personal wealth* (Clason); *Many of the more than one million graduates of the seminar program upon which this book is based have dramatically increased their income and improved their lives in every respect* (Tracy).

У наведених прикладах меліоративний оцінний компонент притаманний структурі підкрес-

лених дієслів. До того ж семантика тут підсилена граматичною категорією часу *Present Perfect*, котрий виражає завершеність та результативність дії. Масштаби таких позитивних наслідків передають словосполучення *countless readers* та *many of the more than one million graduates*. Прикметник у найвищому ступені порівняння *the greatest* також сприяє позитивній оцінці книги, яка підсилена займенником *all*. У другому прикладі займенник *every* теж виконує функцію інтенсифікатора, виражаючи при цьому дещо гіперболізовану оцінку.

Дієслово *increase* у другому прикладі, без сумніву, сприяє меліоративній оцінці, проте набуває її лише в цьому мовному середовищі (*have dramatically increased their income*). Не маючи постійної оцінної семантики у своїй структурі, в зазначеному контексті воно виконує роль дієслова-оцінки, набуваючи контекстуальної (адгерентної) оцінки. Частка таких дієслів у промоційних анотаціях жанру «мистецтво успіху» доволі висока – 28 з 34, що становить 82%. Вони є ядерним компонентом словосполучень і поряд з іншими компонентами беруть участь у формуванні позитивної оцінки, наприклад: *These ideas are combined in a fast-moving, informative series of steps that will lead you to greater success than you ever imagined possible – they can raise your self-esteem, improve personal performance, and give you complete control over every aspect of your personal and professional life* (Tracy). У наведеному прикладі показовими є прислівник *ever* та займенник *every*. Вони виконують роль інтенсифікаторів. До того ж фраза *every aspect of your personal and professional life* імпліцитно виражає ідею «універсальності» книги, підсилюючи таким чином її меліоративну оцінку, адже семантика оцінки, як влучно зауважила О. Вольф, формує певну «модальну рамку, котра накладається на висловлення» (Вольф, 2002: 25).

Хоча прислівники є аутсайдерами в рекламуванні книги (4%), вони помітно додають позитивної оцінки реченням, у яких уживаються, виконуючи при цьому дві основні функції: інтенсифікації (як було продемонстровано у вищенаведеному прикладі з *ever*) та специфікації (уточнення). У більшості проаналізованих випадків прислівники-специфікатори, з'єднуючись із дієсловами, уточнюють оцінну характеристику дії, наприклад: *This book has helped me immeasurably, and anyone who wants to be a successful person should read it* (Bettger); *No matter what you sell, your on-the-job performance and profits will increase dramatically when you apply Bettger's keen insights on...* (Bettger).

Засобом номінації оцінки на лексичному рівні в промоційних анотаціях є також займенники.

Найчисленнішими серед них є *anyone, all, every*. Хоча словникові дефініції фіксують семантичну нейтральність цих займенників, у промоційних анотаціях вони набувають оцінного значення. Розглянемо такі приклади: *Drawing on the experiences not only the author, but famous U.S. businessmen, Hill gives real-world lessons which anyone can follow* (Hill); *Beloved by millions, this timeless classic holds the key to all you desire and everything you wish to accomplish* (Clason). У першому прикладі підкреслений займенник передає ідею «легкості» та «доступності» запропонованих у книзі методів і практичних інструкцій, імпліцитно виражаючи позитивну оцінку книги. У другому – формування меліоративної оцінки відбувається на смислового рівні через ідею «універсальності» книги, що виражена у фразі *the key to all you desire and everything you wish to accomplish*.

Семантика оцінки може бути представлена й одиницями синтаксичного рівня. Проте в промоційних анотаціях цей рівень (порівняно з лексикограматичним) виявився менш продуктивним. Нам удалося зафіксувати лише п'ять випадків імперативу та три питальні конструкції. Ці синтаксичні структури створюють ефект близьких відносин між адресантом та адресатом, роблячи персуазивну функцію промоційних анотацій очевидною. Імперативна конструкція помітно скорочує комунікативну дистанцію між автором та потенційним читачем/покупцем, наприклад: *If you want all insider wisdom on how to personally get and STAY rich, read this book! Bribe your kids to do the same* (Kiyosaki); *Read it and recommend it to the loved ones – and get on the road to the riches* (Clason). Семантика імперативу в наведених прикладах передбачає радше певні рекомендації (*read this book*) та своєрідне запрошення (*get on the road to the riches*), ніж команди чи нав'язування. Інколи така рекомендація посилюється модальним дієсловом *must*: *To get over the top financially, you must read Rich Dad Poor Dad. It's common sense and market savvy for your financial future* (Kiyosaki). Проте автор відразу пояснює причини такої рекомендації: книгу варто прочитати, оскільки

вона містить практичні знання і забезпечить вам справжнє розуміння ринку. Такий прийом дещо пом'якшує ілюкативну силу імперативу, роблячи рекомендацію його основною функцією.

Скорочують комунікативну дистанцію й питальні конструкції, імітуючи діалог між видавцем і читачем. Така ілюзія діалогу сприяє керуванню увагою адресата. Важливо зазначити, що після запитання видавець відразу подає відповідь, котра імпліцитно містить позитивну оцінку книги/автора, наприклад: *What can a book written in the 1920s tell modern investors about their finances? A whole lot if it's George Clason's delightful set of parables that explain the basics of money* (Clason). Такі питальні конструкції (вслід за М. Гі-Велер) можна назвати «збудниками цікавості» (Gea-Valor, 2005: 60), оскільки вони інтригують його, попри привернення уваги читача, і в поєднанні з відповіддю, що містить меліоративну оцінку книги, є надійним джерелом переконання купити/прочитати книгу.

Висновки. Меліоративна оцінка (як семантичне ядро промоційних анотацій) уподібнює їх рекламному дискурсу, роблячи ці тексти образним утворенням з експресивно-сугестивним забарвленням. Такий ефект досягається через оцінні судження, що впливають на адресата і спонукають його зацікавитись книгою та в подальшому прочитати чи придбати її. Серед промоційних елементів, котрі «підсилюють твердження у вигідному для адресанта напрямі», зафіксовані слова різної частиномовної належності, однак найпродуктивнішими в досліджуваному жанрі є прикметники та іменники. Оцінно-нейтральні лексеми в контекстуальних умовах промоційних анотацій набувають певної евалютивності. На синтаксичному рівні оцінка виражається через уживання імперативу та питальних конструкцій, які створюють ефект близьких відносин між адресантом та адресатом, роблячи персуазивну функцію досліджуваного жанру очевидною. Таким чином, промоційна анотація – це повноцінна маркетингова стратегія, котра масштабно експлуатує мовні конвенції рекламного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 248 с.
2. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. Донецьк : ДонНУ, 2002. 362 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва : Едиториал, 2002. 280 с.
4. Заболотна Т. Лексико-стилістичні особливості віртуальної реклами. *Психолінгвістика*: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2009. С. 196–202.
5. Полтавець Ю. С. Змістові та мовно-стилістичні особливості видавничих анотацій до сучасних дитячих книжкових видань. *Журналістика, видавнича справа, редагування: вчора, сьогодні, завтра*: зб. наук. праць «Актуальні проблеми теорії соціальної комунікації». Вип. V. Київ, 2015. С. 33–40.

6. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
7. Basturkmen H. Back cover blurbs: puff pieces and windows on cultural values/ in K. Hyland and G. Diani Academic Evaluation: Review Genres in University Settings. Basingstoke : Palgrave, 2009. P. 68–83.
8. Bettger F. How I raised Myself from Failure to Success in Selling. New York : Prentice Hall Press, 1986. 192 p.
9. Bhatia V.K. Generic patterns in promotional discourse/in Persuasion across genres: A linguistic approach, ed. by H. Halmari and T. Virtanen. Amsterdam, 2005: John Benjamins. P. 213–225.
10. Bhatia V.K. Worlds of written discourse: A genre-based view. London : Continuum, 2004. 288 p.
11. Cacchiani S. From narratives to intensification and hyperbole: Promotional uses of book blurbs. *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference*, 2007. URL: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/CL2007/paper/79_Paper.pdf
12. Clason G.C. The Richest Man In Babylon. A Signet Book: New American Library, a division of Penguin Group (USA) Inc., 1988. 194 p.
13. Dwyer C. Forget the book, have you read this irresistible story on blurbs? www.npr.org/2015/09/27/429723002/forget-the-book-have-you-read-this-irresistible-story-on-blurbs
14. Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse and Society*, 1993. No.4(2). P. 133–168.
15. Gea-Valor M.L. Advertising books: a linguistic analysis of blurbs. *Iberica*, 2005. No.10. P. 41–62.
16. Gesuato S. Evaluation in back-cover blurbs. *Textus XX*, 2007. P. 83–102.
17. Godis Yu. Ya. The Generic Structure of Self-Help Book Blurbs. *Science and Education A New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V (36), Issue 136. P. 29–32.
18. Hill N. Think and Grow Rich. Success Co. Books, 2011. 218 p.
19. Kalench J. The Greatest Opportunity in the History of the World. MIM Publications, 1994. 103 p.
20. Kathpalia S. Cross-cultural variation in professional genres: A comparative study of book blurbs. *World Englishes*, 1997. No. 16. P. 417–426.
21. Kehoe J. Money Success & You. Zoetic Inc., 1991. 142 p.
22. Kiyosaki R. Rich Dad Poor Dad. Warner Books Inc., 2000. 208 p.
23. Maat H. P. How promotional language in press releases is dealt with by journalists: Genre mixing or genre conflict. *Journal of Business Communication*, 2007. Volume 44. No 1. P. 59–95.
24. Onder N. Generic structure and promotional elements in best-selling online book blurbs: a cross-cultural study. *Iberica*, 2013. No. 25. P. 171–194.
25. Oxford Advanced Learner's Dictionary [www.oxfordlearnersdictionaries.com]
26. Tracy B. Maximum Achievement. Simon & Schuster, Inc., 1993. 344 p.

REFERENCES

1. Batsevych F.S. Vstup do lingvistychnoi genologii [Introduction to the Linguistic Genology]. Textbook. K., 2006. 248 p. [in Ukrainian]
2. Bessonova O.L. Otsinnyi tezaurus angliyskoi movy: kognityvno-genderni aspekty [Evaluative thesaurus of the English language: cognitive and gender aspects]. Monograph. Donetsk: DonNU, 2002. 362 p. [in Ukrainian]
3. Volf E.M. Funktsionalnaya semantika otsenki [Functional semantics of evaluation]. M: Editorial, 2002. 280 p. [in Russian]
4. Zabolotna T. Leksyko-stylistychni osoblyvosti virtualnoi reklamy [Lexical and stylistic peculiarities of virtual advertising texts]. Psycholinguistics. Scholarly collection: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 2009. P. 196-202. [in Ukrainian]
5. Poltavets Yu. Zmistovi ta movno-stylistychni osoblyvosti vydavnychyh anotatsiy do suchasnyh dytiachykh knyzhkovykh vydan [The semantic and verbal characteristics of the annotations of kids editions]. Journalism, publishing, editing yesterday, today, tomorrow. Scholarly collection: Current problems of the social communication theory. Issue V. K., 2015. P. 33-40. [in Ukrainian].
6. Yakhontova T.V. Lingvistychna genologiya naukovoi komunikatsii [Linguistic Genology of Academic Communication]. Monograph. Lviv, 2009. 420 p. [in Ukrainian].
7. Basturkmen H. Back cover blurbs: puff pieces and windows on cultural values/ in K. Hyland and G. Diani Academic Evaluation: Review Genres in University Settings. Basingstoke: Palgrave, 2009. P. 68–83.
8. Bettger F. How I raised Myself from Failure to Success in Selling. New York: Prentice Hall Press, 1986. 192 p.
9. Bhatia V.K. Generic patterns in promotional discourse/in Persuasion across genres: A linguistic approach, ed. by H. Halmari and T. Virtanen. Amsterdam, 2005: John Benjamins. P. 213-225.
10. Bhatia V.K. Worlds of written discourse: A genre-based view. London: Continuum, 2004. 288 p.
11. Cacchiani S. From narratives to intensification and hyperbole: Promotional uses of book blurbs. *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference*, 2007 URL: http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/CL2007/paper/79_Paper.pdf
12. Clason G.C. The Richest Man In Babylon. A Signet Book: New American Library, a division of Penguin Group (USA) Inc., 1988. 194 p.
13. Dwyer C. Forget the book, have you read this irresistible story on blurbs? www.npr.org/2015/09/27/429723002/forget-the-book-have-you-read-this-irresistible-story-on-blurbs
14. Fairclough N. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse and Society*, 1993. No. 4(2). P. 133-168.

15. Gea-Valor M.L. Advertising books: a linguistic analysis of blurbs. *Iberica*, 2005. No. 10. P. 41-62.
16. Gesuato S. Evaluation in back-cover blurbs. *Textus XX*, 2007. P. 83-102.
17. Godis Yu. Ya. The Generic Structure of Self-Help Book Blurbs. *Science and Education A New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V (36), Issue 136. P. 29-32.
18. Hill N. *Think and Grow Rich*. Success Co. Books, 2011. 218 p.
19. Kalench J. *The Greatest Opportunity in the History of the World*. MIM Publications, 1994. 103 p.
20. Kathpalia S. Cross-cultural variation in professional genres: A comparative study of book blurbs. *World Englishes*, 1997. No. 16. P. 417-426.
21. Kehoe J. *Money Success & You*. Zoetic Inc., 1991. 142 p.
22. Kiyosaki R. *Rich Dad Poor Dad*. Warner Books Inc., 2000. 208 p.
23. Maat H. P. How promotional language in press releases is dealt with by journalists: Genre mixing or genre conflict. *Journal of Business Communication*, 2007. Volume 44. No 1. P. 59-95.
24. Onder N. Generic structure and promotional elements in best-selling online book blurbs: a cross-cultural study. *Iberica*, 2013. No. 25. P. 171-194.
25. Oxford Advanced Learner's Dictionary [www.oxfordlearnersdictionaries.com]
26. Tracy B. *Maximum Achievement*. Simon & Schuster, Inc., 1993. 344 p.

УДК 811.161.2'373.45

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-22>

Аліна ГОНЧАРЕНКО,

orcid.org/0000-0001-6528-0873

кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник

*Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України
(Київ, Україна) goncharenko.al.v@gmail.com*

Ірина ОЛЕКСАНДРУК,

orcid.org/0000-0003-2701-1714

молодший науковий співробітник

*Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України
(Київ, Україна) ira_oleksandruck@ukr.net*

СЛОВОТВІРНЕ ОСВОЄННЯ НОВІТНІХ АНГЛІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОПУЛЯРНИХ СПІЛЬНОТ І СЕРВІСІВ ВІРТУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹

У статті здійснено аналіз одного з важливих компонентів поповнення лексичної системи української мови ХХІ ст. – новітніх мовних одиниць, засвоєних із англійської мови та не зареєстрованих лексикографічно, які вживаються на позначення популярних спільнот і сервісів віртуальної комунікації. Проаналізовано особливості адаптації таких назв до словотвірної системи української мови. Визначено продуктивність морфологічного способу деривації, у межах якого значно переважає суфіксація. Виділено типи частиномовної деривації та ступені похідності нових слів. З'ясовано, що на основі словотвірної семантики формуються значення: маскулітних і фемінітних назв користувачів соціальних мереж і месенджерів; ознаки соціальної платформи, належності особі, котра користується соцмережею чи має відношення до неї; тривалості чи однократності дії у певній соціальній мережі; ознаки за дією. Виявлено словотвірні синоніми-деривати, що виникли внаслідок приєднання до тієї самої твірної основи різних, проте рівноправних словотвірних суфіксів. Встановлено, що новітні англізми, пов'язані зі сферою віртуальної комунікації, у процесі засвоєння українською мовою формують словотвірні ланцюги та словотвірні парадигми, котрі складаються у словотвірні гнізда. На основі проаналізованого ілюстративного матеріалу визначено найбільш словотвірні основи назв сервісів мережевої комунікації. З'ясовано, що кількість новоутворених лексичних одиниць безпосередньо залежить від популярності соціальної платформи. Зазначено, що зі стилістичного погляду значна частка похідних від назв популярних спільнот і сервісів віртуального спілкування має відчутний відтінок розмовності. Широке коло визначених дериватів свідчить про високий ступінь лексико-словотвірної адаптації таких запозичень носіями мови, що є важливою передумовою їх повного засвоєння та включення до лексикографічних джерел. У розвідці наголошено на необхідності всеохопного постійного наукового вивчення новітніх англійських слів, які внаслідок екстралінгвістичних і внутрішньолінгвістичних чинників проникають до української мови.

Ключові слова: англійське слово, віртуальне спілкування, соціальна мережа, деривація, словотвірне гніздо.

Alina HONCHARENKO,

orcid.org/0000-0001-6528-0873

Candidate of Philology,

Junior Researcher

*O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) goncharenko.al.v@gmail.com*

Iryna OLEKSANDRUK,

orcid.org/0000-0003-2701-1714

Junior Researcher

*O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ira_oleksandruck@ukr.net*

¹ Статтю підготовлено у межах наукового проєкту «Новітні англійські слова в українській мові» (державний реєстраційний номер 0121U110505 від 12 квітня 2021 р.).

WORD-FORMING ADAPTATION OF NEW ENGLISH BORROWINGS ON THE DESIGNATION OF POPULAR COMMUNITY AND VIRTUAL COMMUNICATION SERVICES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE²

The article analyzes one of the important components of replenishment of the lexical system of the Ukrainian language of the XXI century – the latest language units borrowed from the English language and not registered lexicographically, which are used to denote popular communities and virtual communication services. The peculiarities of adaptation of such names to the word-forming system of the Ukrainian language. The productivity of the morphological method of derivation is determined, within which suffixation significantly prevails. The types of partial speech derivation and the degree of derivation of new word formation are distinguished. The types of parts of speech derivation and stages of new word formation are distinguished. It was found that on the basis of word-forming semantics meanings are formed: masculine and feminine names of users of social networks and messengers; signs of a property of a social platform, belonging to a person who uses a social network or relates to it; duration or one-time action in a certain social network; signs of action. Word-forming synonyms-derivatives, which arose as a result of joining different, but equal, word-forming suffixes to the same creative basis, are revealed. It is established that the newest Englishisms related to the sphere of virtual communication, in the process of mastering the Ukrainian language, form word-forming chains and word-forming paradigms, which are formed into word-forming nests. On the basis of the analyzed illustrative material the most word-formed names of services of network communication are defined. It was found that the number of newly formed lexical items directly depends on the popularity of the social platform. It is noted that from a stylistic point of view, a significant proportion of derivatives from the names of popular communities and virtual communication services has a noticeable tinge of colloquialism. A wide range of defined derivatives indicates a high degree of adaptability lexically on word-forming level of such borrowings by native speakers, which is an important prerequisite for their full integration and inclusion in lexicographic sources. The research emphasizes the need for comprehensive ongoing scientific study of the latest English loans, which due to extralinguistic and intralinguistic factors penetrate into the Ukrainian language.

Key words: *Englishism, virtual communication, social network, derivation, word-forming nest.*

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів сучасних українських мовознавчих студій є дослідження явища міжмовних контактів і вивчення особливостей функціонування запозичень як результату взаємодії різних лінгвістичних систем. Упродовж останніх десятиліть через розширення та зміцнення політичних, економічних, культурних зв'язків України з іноземними, зокрема англійськими, державами, масштабну глобалізацію та швидкий розвиток інформаційних технологій посилюється вплив на українську мову іншомовних, переважно англійських слів. Значне поповнення запозиченнями спостерігається у сучасній українській публіцистиці, мові реклами, технічній та економічній термінології, розмовному мовленні. Адаптуючись до нового лінгвокультурного простору, такі назви породжують складні процеси у системі мови-реципієнта, які потребують наукового аналізу й узагальнення.

Аналіз досліджень. Нині спостерігається інтенсивне зростання кількості досліджень, присвячених вивченню особливостей функціонування англійських запозичень в українській мові. Ця проблематика є предметом наукових пошуків Б. М. Ажнюка, Є. А. Карпіловської, Л. О. Симоненко, О. А. Стишова, С. А. Федорець, В. М. Фурси та ін. Учені аналізують шляхи та причини появи таких слів (Ю. О. Молоткіна), доціль-

ність їх використання (О. С. Дьолог), особливості адаптації на всіх мовних рівнях (Я. В. Битківська, С. В. Горобець, Л. П. Кислюк, І. О. Коробова, Н. О. Попова, О. Б. Петрова).

Утім, попри наявні вагомні напрацювання лінгвістів, активне вживання англійських слів, динамічне кількісне збільшення їх структурно-семантичних типів у словниковому складі української мови початку XXI ст., відсутність фіксації у лексикографічних джерелах зумовлюють необхідність їх постійної реєстрації та всеохопного наукового вивчення. Майже недослідженою сьогодні залишається група новітніх запозичень, пов'язаних зі сферою віртуальної комунікації. Водночас опис неологізмів, що виникли в українській мові зі стрімким поширенням інформаційних технологій, дозволяє зрозуміти сучасні тенденції розвитку мови, які відбивають її адаптацію до основних змін у суспільстві.

Мета статті – розглянути нові, лексикографічно не зареєстровані мовні одиниці, котрі вживаються на позначення популярних спільнот і сервісів віртуальної комунікації, та проаналізувати особливості їхньої адаптації до словотвірної системи української мови.

Виклад основного матеріалу. Віртуальне спілкування є невіддільною частиною комунікаційної активності сучасного суспільства. Його реалізація стає можливою за посередництва різноманітних мережевих груп, що забезпечують відкриту й необмежену соціокультурну

² The article was prepared within the scientific project “New English borrowings in the Ukrainian Language” (state registration number 0121U110505 from 12.04.2021).

взаємодію. «Інтернет-спільноти об'єднують групи людей, які підтримують спілкування за допомогою комп'ютерних мережеских засобів і зв'язків, наявність яких робить можливим формування соціальних об'єднань, обмін знаннями (і не лише) між учасниками та залучення нових членів» (Трач, 2017: 208). Популярним типом таких спільнот є соціальні мережі. Окрім того, універсальним засобом комунікації на відстані стали спеціальні сервіси миттєвого обміну повідомленнями як між двома учасниками, так і у групових чатах – месенджери.

За результатами загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного компанією Research & Branding Group у січні 2021 р., більшість українців надають перевагу соціальним мережам Facebook, YouTube та Instagram, активно збільшується кількість користувачів Twitter. Серед популярних месенджерів – Viber, Telegram, WhatsApp і Skype (Соціальні..., 2021). Платформа TikTok не увійшла до числа найуживаніших, однак вона стрімко набуває прихильності серед молоді. Широке й активне послугоування такими засобами інтернет-комунікації зумовлює активне вживання їх назв в усному та писемному мовленні українців.

Як відомо, у процесі засвоєння іншомовні найменування проходять декілька етапів адаптації у мові, яка запозичує. Дослідники визначають їх по-різному, утім, усі сходяться на думці, що словотвірне освоєння слова у мові, утворення похідних від запозичених основ є однією із важливих ознак повної адаптації назви у новому мовному оточенні, котрій передують графічне переоформлення з латиниці на кирилицю, співвіднесеність із граматичними категоріями мови-реципієнта, вироблення парадигматичних зв'язків.

Нині дедалі частіше бачимо визначені слова у транслітерованому кириличному оформленні, хоч іноді з розбіжностями у їх написанні – *фейсбук*, *юту(ю)б*, *інстаграм*, *твіт(т)ер*, *ти(і)кток*, *вайбер*, *телеграм*. Напр.: *В Україні склалася унікальна ситуація, коли активні користувачі Фейсбуку ... називають себе "блогерами"*. (Чим відрізняються..., 2015); *У Вашої дитини буде унікальна можливість отримати практичний досвід від людини, основна робота якої – ютуб!* (Ютубер..., 2021); *Користувач твіттера поділився фотографією милого презенту від бабусі* (Хлопець..., 2020); *В лікарні «Кременчуцька» медицину розвиватимуть у соцмережах і тік-тоці* (Фейсбучно-лікувальний..., 2021); *У вітчизняному сегменті Інстаграму є багато блогерів, хоча не всі з них – україномовні* (Перспективи..., 2018);

Стрімко набирає підписників «Телеграм» (У Viber..., 2021); *Можливість здійснювати онлайн-розрахунки в «Вайбер» з'явилася у наших співвітчизників під завісу минулого року* (там само). Як засвідчує наведений ілюстративний матеріал, виділені назви виявляють тенденцію до набуття граматичних ознак роду, числа, відмінка відповідно до норм української мови.

Назви соціальних платформ активно продукують похідні слова та цілі словотвірні гнізда за українськими словотвірними моделями, що є незаперечним показником їхнього освоєння на ґрунті української мови. Свій дериваційний потенціал вони реалізують у творенні різноманітних частин мови – іменників, прикметників, дієслів, прислівників. У межах кожної частиномовної деривації виокремлюються лексико-семантичні об'єднання.

Іменникова деривація. Під час творення іменникових дериватів найвиразніше окреслюється лексико-семантична група найменувань користувачів соціальних мереж і месенджерів. До цієї групи належать іменники, найчастіше продуковані суфіксом *-ер*, який приєднується до запозиченої твірної основи, пор. *фейсбукер*, *юту(ю)бер*, *інстаграмер*, *ти(і)ктокер*. Напр.: *Однак конкретні дописи фейсбукерів неможливо знайти в пошуковиках (можна знайти лише профіль)*. (Чим відрізняються..., 2015); *Її чоловік ... також активний інстаграмер* (Перспективи..., 2018); *З чого складається день ютубера?* (Ютубер..., 2021); *Будинок розташований на півночі Москви, де живе і працює група популярних тіктокерів* (Dream..., 2021).

У межах визначеної лексико-семантичної групи фіксуються словотвірні синоніми-деривати, котрі виникли внаслідок приєднання до тієї самої твірної основи різних, проте рівноправних словотворчих суфіксів. Зокрема, йдеться про слова, утворені за допомогою питомих формантів *-ець/-івець* та *-анин/-янин*, котрі надають похідній лексемі значення локалізованого суб'єкта, пор.: *фейсбуківець*, *інстаграмівець*, *твіттерівець* і *твіттеріанин*. Напр.: *Гордість фейсбуківців прив'язана до віри в майбутнє компанії* (Дев'ять..., 2017); *Продовжилося боротьбою за звання <...> дотепного твіттерівця* (Хлопець..., 2020); *Фішка нововведення полягає у тому, що тепер кожен твіттеріанин зможе спробувати себе в амплу знавця Photoshop* (Твітер..., 2016).

Помітною тенденцією в українському національному словотворенні є активізація процесу фемінізації (творення морфологічних одиниць із чітко окресленим жіночим родом, альтернативних або парних аналогічним поняттям чоловічого

роду), що торкнулася не лише питомих назв, а й новозасвоєних. Як зауважує О. О. Тараненко, інтенсифікацію творення й уживання таких одиниць спричинено низкою факторів: значно ширшим опануванням жінками суто «чоловічих» царин діяльності, а також зростанням в українському соціумі під впливом Заходу ідей фемінізму, спрямованих, зокрема, і на подолання «мовної дискримінації жінки» (Тараненко, 2015: 69).

Серед користувачів спільнот і сервісів віртуальної комунікації жінки займають рівні позиції з чоловіками, тож у процесі адаптації на українськомовному ґрунті назви соціальних мереж і месенджерів витворюють і деривати-фемінітиви. Найбільшу продуктивність традиційно виявляє суфікс *-к(а)*, який приєднується до вже похідних іменникових найменувань користувачів соціальних платформ із граматичними ознаками чоловічого роду, пор. *інстаграмерка*, *ти(і)токерка*, *твіт(т)ерянка*. Напр.: *Усі ці інстаграмерки неодноразово заявляли, що не прагнуть до якоїсь конкретної цифри підписників* (Перспективи..., 2018); *Скандал <...> між тітокеркою та полковником, "докотився" до суду* (Взаємні..., 2021); *Варто зазанчити, що Оля також непересічна денникарка та твітерянка* (Виставка..., 2013).

За спостереженнями дослідників, на початку ХХІ ст. помітним в українській мові є зростання продуктивності словотвірної моделі, коли до твірних основ-маскулізмів додається питомий суфікс *-иц(я)* (Стишов, 2020: 133). Серед аналізованої групи найменувань із таким формантом засвідчено лише одну одиницю на позначення особи жіночої статі, котра послуговується засобами віртуальної комунікації, – *фейсбучниця*. Напр.: *Найстарша фейсбучниця України, 92-літня одеситка Лада Бондарева* (Держава..., 2020).

Деякі деривати від назв соціальних платформ, які позначають осіб чи явища сфери віртуального спілкування, засвоєні українською мовою шляхом транслітерації безпосередньо від англійської. Серед них – *твіт* (tweet) «допис у соціальній мережі Twitter», *твітинг* (tweeting) «публікація твітів; спосіб комунікації шляхом обміну твітами», *ретвіт* (retweet) «репост у соціальній мережі Twitter», *інстаблогер* (instablogger) «особа, котра активно веде свій акаунт у соціальній мережі Instagram». Зауважимо, що у межах української мови назва *інстаблогер* також набула фемінітивних ознак за допомогою суфіксів *-к(а)* та часом *-ш(а)*, які надають новоутвореному слову певного відтінку зневажливості, пор. *інстаблогерка*, *інстаблогерша*. Напр.: *Користувачі писали, що інстаблогерка вчинила нерозумно, ризикуючи*

своїм життям і дитини, заради гарних кадрів (У Криму..., 2021); *Хто саме ця інстаблогерша, не повідомляється* (там само).

Прикметникова деривація. Найменування соціальних мереж і месенджерів утворюють в українській мові широке коло ад'єктивних похідних внаслідок суфіксації. Визначальним із-поміж продуктивних прикметникових суфіксів є формант *-ськ-*. Він може приєднуватися до твірної основи на першому етапі деривації й утворювати похідні, що передають значення «властивий соціальній мережі», пор. *ютубівський*, *фейсбуківський*, *інстаграмівський*, *твітерський*, *тіктоківський*. Напр.: *Короткий огляд ютубівського життя в Україні та її околицях* (Годівничка..., 2018); *Теоретично користувачами фейсбуківської валюти могли б стати 2,5 млрд осіб* (Франція..., 2019). *На своїй інстаграмівській сторінці зірка публікувала фото, зроблені на Чорному морі* (Літні..., 2020); *Після твітерських гумористів в пісочницю з чайником-Халком завітали справжні експерти* (Хлопець..., 2020); *Ідея тіктоківського будинку – будинку, в якому живуть і разом знімають ролики популярні тітокери – виникла в США* (Dream, 2021).

Водночас формант *-ськ-/івськ-* продукує лексеми, мотивовані найменуваннями осіб-користувачів віртуальних платформ на *-ер*. Такі новотвори мають словотвірне значення «такий, що має стосунок, належить особі, яка користується соцмережею», пор. *тітокерський*, *вайберський*. Напр.: *Перший у світі тітокерський будинок – Нуре House – відкрився в грудні 2019 року* (там само); *Кожен п'ятий український хоча б раз розраховувався з продавцями і постачальниками послуг за допомогою вайберських чат-ботів* (У Viber..., 2021).

Матеріали дослідження засвідчують, що новітні запозичення слугують твірними основами для творення відносних прикметників за допомогою суфікса *-н-*, пор. *фейсбучний*, *інстаграмний*. Напр.: *Аж тут популярний фейсбукер і мій фейсбучний друг Олександр Равчев підкинув аргументів на користь Гриценка у віртуальних дискусіях* (Гриценко, 2014); *Офіційним стало також слово «інстаграмний» [instagrammable] – щось, що заслуговує окремого допису в цій соцмережі* (Розміщуйте..., 2020).

Дієслівна деривація. Словотвірне освоєння новітніх англізмів сфери віртуального спілкування українською мовою відбувається і шляхом переведення іменникової основи у дієслівну. У цьому процесі активну участь беруть як українські дієслівні суфікси, так і префікси.

Зокрема, суфікси *-и-* та *-ну-* передають словотвірне значення «здійснювати діяльність у певній соціальній мережі», проте, якщо дієслівні деривати з формантом *-и-* називають дію чи стан, що відбуваються постійно, то суфікс *-ну-* передає значення однократної дії, пор. *ютубити, фейсбучити, інстаграмити* та *твітнути*. Напр.: *Тепер Youtube – це сервіс, де можна ютубити питання, які вас цікавлять* (iPhone..., 2020); *Американське видавництво Merriam-Webster... зареєструвало слово «інстаграмити» як цілком літературне дієслово* (Розміщуйте..., 2020); *Також система запропонує вам твітнути подяки усім користувачам, які згадуються у вашому промо-відео* (Як..., 2013); *Жити в Києві – фейсбучити українською* (UA..., 2019).

Продуктивним є творення нових слів із семантикою завершеної дії шляхом додавання префікса *за-* до новоутворених дієслівних дериватів, пор. *заютубити, зафейсбучити, затвітити*. Напр.: *Щоб знайти відповідь на питання достатньо загулити, заютубити або заінстаграмити* (Буккроссинг, 2021).; *Немає за що оком зачепитися, нічого сфотографувати та зафейсбучити* (Європа..., 2016); *Після чого система запропонує вам затвітити лінк на промо-відео свого екрану* (Як створити..., 2013).

Прислівникова деривація. Непоодинокими новотворами у сучасній українській мові представлені також прислівники, утворені шляхом вторинної деривації за допомогою суфікса *-о*, пор. *фейсбучно, інстаграмно, твітерно, телеграмно*. Напр.: **Фейсбучно-лікувальний прорив.** (Фейсбучно-лікувальний..., 2021); *Це має бути інстаграмно цікава історія* (Ресторанний..., 2021); *У відповідь на сердите нагадування головного редактора кіностудії Василя Земляка <...> Ліна Василівна відповіла, телеграмно* (Історія..., 2021).

Під час дослідження було також виявлено одичні деривати – іменники *ютубівець, телеграмник, фейсбучник, ютуберка, тіктокерша*, прикметники *ютуберський, телеграмський, телеграмний, інстаграмерський, вайберний, фейсбуковий*, дієслова *тікточити, скайпити, заскайпити*, прислівники *твітерно, по-інстаграмному*, що трапляються у писемному мовленні учасників форумів, блогів, чатів. Цей факт свідчить про невпинне зростання словотвірного потенціалу твірних основ – назв спільнот і сервісів віртуальної комунікації та входження продукованих ними новоутворень до активного слововжитку. На українськомовному ґрунті такі слова витворили словотвірні парадигми та гнізда, які можна представити за схемою, що демонструє різні ступені деривації:

	I ступінь	II ступінь
Фейсбук →	Фейсбукер Фейсбуківець Фейсбучний → Фейсбучник → Фейсбуківський Фейсбуковий Фейсбучити →	Фейсбучно Фейсбучниця Зафейсбучити
Інстаграм →	Інстаграмер → Інстаграмівець Інстаграмівський Інстаграмний → Інстаграмити →	Інстаграмерка Інстаграмерський Інстаграмно По-інстаграмному Заінстаграмити
Юту(ю)б →	Юту(ю)бер → Юту(ю)бівець Юту(ю)бівський Юту(ю)бити →	Юту(ю)берка Юту(ю)берський Заюту(ю)бити
Твіт(т)ер →	Твіт(т)ерівець Твіт(т)ерянин → Твіттерський Твіт(т)ити → Твіт(т)нути	Твіт(т)ерянка Зат(т)вітити
Ті(и)кток →	Ті(и)ктокер → Ті(и)ктоківський	Ті(и)ктокерка Ті(и)ктокерша Ті(и)ктокерський
Телеграм →	Телеграмник Телеграмний → Телеграмський	Телеграмно
Вайбер →	Вайберний Вайберський	
Скайп →	Скайпити	Заскайпити

Як свідчить наведений ілюстративний матеріал, найбільшого словотвірного освоєння в українській мові набули назви соціальних мереж Facebook та Instagram, багато різночастининомовних похідних мають назви платформ YouTube, Twitter, TikTok і месенджера Telegram. Меншої адаптації на словотвірному рівні зазнали назви сервісів Viber і Skype. Деривати від найменування месенджера WhatsApp в українській мові у дослідженні не було засвідчено.

Висновки. Новітні англомовні запозичення, пов'язані зі сферою віртуальної комунікації, засвоюючись українською мовою, активно пристосовуються до її словотвірної системи, формують словотвірні ланцюги та словотвірні парадигми, які стають складниками словотвірних гнізд із різним частининомовним наповненням. Проаналізований ілюстративний матеріал доводить, що кількість новоутворених лексичних одиниць безпосередньо залежить від популярності соціальної платформи. Зі стилістичного погляду більшість засвідчених найменувань мають відчутний відтінок

розмовності, утім, широке коло визначених дериватів може вказувати на високий ступінь лексико-словотвірної адаптації таких запозичень носіями мови, тобто у реальній мовленнєвій практиці, що є важливим фактом для повного та вичерп-

ного опису складного процесу освоєння новітніх англійців в українській мові. Перспективним видається подальше дослідження словотвірних, а також семантичних аспектів функціонування новітніх запозичень у складі української мови ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буккроссинг. *Supii Lake Explore Center* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3keLdkW> (дата звернення 28.10.2021).
2. Взаємні позови: тіктокерка оголосила військовому судову війну. 24 канал : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3VZcuOd> (дата звернення 28.10.2021).
3. Виставка Олі Супрун відкрилась у Тернополі. *Записки Ханаса* : вебсайт. URL: <https://khanasv.blogspot.com/2013/02/blogpost.html?spref=bl> (дата звернення 28.10.2021).
4. Годівничка Ютубу. *Варіанти* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/31H3gtK> (дата звернення 28.10.2021).
5. Гриценко зірвав погони Медведчука. *Українська правда* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3wnlprP> (дата звернення 28.10.2021).
6. Дев'ять принципів, за якими працює Facebook. *Life* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/304YZPK> (дата звернення 28.10.2021).
7. Держава і я у смартфоні. *Информационное агентство «Контекст-Причерноморье»* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3o52COd> (дата звернення 28.10.2021).
8. Європа затрапезна, Україна блискуча, Росія оруеллівська. *Детектор медіа* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3GX2Uzr> (дата звернення 28.10.2021).
9. Історія кіно твориться утаємничено. *День* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3wnSNyJ> (дата звернення 28.10.2021).
10. Літні канікули в умовах карантину. *Високий замок* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3wqmE9t> (дата звернення 28.10.2021).
11. Перспективи розвитку громадянської журналістики на прикладі україномовних інстаграм-блогерів. Медіакритика : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3bPcbLg> (дата звернення 28.10.2021).
12. Ресторанний бізнес: як вижити під час і після пандемії. *Будуй своє!* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3qhXmcS> (дата звернення 28.10.2021).
13. Розміщуйте і заробляйте. Як Instagram стає одним із головних рекламних майданчиків України. *НВ Бізнес* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3ESQOfn> (дата звернення 28.10.2021).
14. Соціальні мережі та месенджери в Україні. *Research & Branding Group* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3CYhS5D> (дата звернення 28.10.2021).
15. Стишов О. А. Особливості суфіксального словотворення неологізмів на позначення осіб у сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2020. Вип. 53. С. 127–140.
16. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
17. Твіттер хоче бути схожим на Snapchat. *Zeleni.agency* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3CWWSfJ> (дата звернення 28.10.2021).
18. Трач Ю. В. Соціокультурна взаємодія в інтернет-просторі. *Питання культурології*. 2017. Вип. 33. С. 206–213.
19. У Криму інстаблогерка влаштувала фотосесію з дитиною на краю скелі. *Рівненські новини* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3bO6ihJ> (дата звернення 28.10.2021).
20. У Viber стала популярною нова функція. *ITsider* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3n1hvlv> (дата звернення 28.10.2021).
21. Фейсбучно-лікувальний прорив. *Pplus* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3015mnX> (дата звернення 28.10.2021).
22. Франція і Німеччина виступили проти фейсбуківської валюти. *Zbruc* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3H4noq2> (дата звернення 28.10.2021).
23. Хлопець отримав від бабусі чайник, але подарунок виявився небезпечним. *Ukr.media* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/308FtCu> (дата звернення 28.10.2021).
24. Чим відрізняються блогери від фейсбукерів. *Piddubnyu* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3ERF8CU> (дата звернення 28.10.2021).
25. Ютубер. Від ідеї до успішної реалізації. *Public media academy* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3CYiOHb> (дата звернення 28.10.2021).
26. Як створити відео-презентацію свого твіттера. *Watcher* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3BUh3JG> (дата звернення 28.10.2021).
27. Dream Team House. *Nina.az* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3CU86BG> (дата звернення 28.10.2021).
28. iPhone Home Scree – Степан Веселовський. *Iland* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3BVcM8T> (дата звернення 28.10.2021).
29. UA vs RU: гра з нульовою сумою. *Харківська обласна організація Національна спілка письменників України* : вебсайт. URL: <https://bit.ly/3mTdCyC> (дата звернення 28.10.2021).

REFERENCES

1. Bukkrossynh. *Supii Lake Explore Center* : websait. URL: <https://bit.ly/3keLdkW> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].

2. Vzaiemni pozovy: tiktokerka oholosyla viiskovomu sudovu viinu [Mutual lawsuits: Tiktokerka declared a military war on the military]. 24 kanal : vebsait. URL: <https://bit.ly/3BZcuOd> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
3. Vystavka Oli Suprun vidkrylas u Ternopoli [Oli Suprun's exhibition opened in Ternopil]. Zapysky Khanasa : vebsait. URL: <https://khanasv.blogspot.com/2013/02/blogpost.html?pref=bl> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
4. Hodivnychka Yutubu [YouTube feeder]. Varianty : vebsait. URL: <https://bit.ly/3IH3gtK> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
5. Hrytsenko zirvav pohony Medvedchuka [Gritsenko tore Medvedchuk's shoulder straps]. Ukrainska pravda : vebsait. URL: <https://bit.ly/3wnlprP> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
6. Deviat pryntsyypiv, za yakymy pratsiuie Facebook [Nine principles that Facebook works on]. Life : vebsait. URL: <https://bit.ly/304YZPK> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
7. Derzhava i ya u smartfoni [The state and I are on a smartphone]. Informatsionnoe agentstvo "Kontekst-Prichernomore" : vebsait. URL: <https://bit.ly/3o52COd> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
8. Yevropa zatrapezna, Ukraina blyskucha, Rosiia oruellivska [Europe is shabby, Ukraine is brilliant, Russia is Orwellian]. Detektor media : vebsait. URL: <https://bit.ly/3GX2Uzr> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
9. Istoriiia kino tvorytsia utaiemnycheno [The history of cinema is created in secret]. Den: vebsait. URL: <https://bit.ly/3wnSNyJ> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
10. Litni kanikuly v umovakh karantynu [Summer vacation in quarantine]. Vysoky zamok : vebsait. URL: <https://bit.ly/3wqmE9t> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
11. Perspektyvy rozvytku hromadianskoi zhurnalistyky na prykladi ukrainomovnykh instahram-bloheriv [Prospects for the development of citizen journalism on the example of Ukrainian-language Instagram bloggers]. Mediakrytyka : vebsait. URL: <https://bit.ly/3bPcbLg> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
12. Restoranni biznes: yak vyzhyty pid chas i pislia pandemii [Restaurant business: how to survive during and after a pandemic]. Budui svoje! : vebsait. URL: <https://bit.ly/3qhXmcS> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
13. Rozmishchuite i zarobliaite. Yak Instagram staie odnym iz holovnykh reklamnykh maidanchykyv Ukrainy [Post and earn. How Instagram is becoming one of the main advertising platforms in Ukraine]. NV Biznes : vebsait. URL: <https://bit.ly/3ESQOFn> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
14. Sotsialni merezhi ta mesendzhery v Ukraini [Social networks and messengers in Ukraine]. Research & Branding Group : vebsait. URL: <https://bit.ly/3CYhS5D> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
15. Styshov O. A. Osoblyvosti sufiksalnogo slovtvorennia neolohizmiv na poznachennia osib u suchasni ukrainskii movi. [Peculiarities of Suffixal Word Formation of the Neologisms Denoting Identification of Persons in Modern Ukrainian Language]. Lihvistychni doslidzhennia / KhNPU im. H. S. Skovorody. 2020. Vyp. 53. S. 127–140. [in Ukrainian].
16. Taranenko O. O. Aktualizovani modeli v systemi slovtvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets KhKh – pochatok KhKhI st.) : monohrafiia. [Updated models in the word formation system of the modern Ukrainian language (end of the XX – beginning of the XXI century)]. Kyiv : Vyd. dim Dmytra Buraho, 2015. 248 s. [in Ukrainian].
17. Twitter khoche buty skhozhyh na Snapchat [Twitter wants to be like Snapchat]. Zeleni.agency : vebsait. URL: <https://bit.ly/3CWWSfJ> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
18. Trach Yu. V. Sotsiokulturna vzaiemodiiia v internet-prostori. [Sociocultural interaction in the Internet space]. Pytannia kulturolohi. 2017. Vyp. 33. S. 206–213. [in Ukrainian].
19. U Krymu instabloherka vlashtovala fotosesiiu z dytynoiu na kraiu skeli [In the Crimea, an instablogger arranged a photo shoot with a child on the edge of a cliff]. Rivnenski novyny : vebsait. URL: <https://bit.ly/3bO6ihJ> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
20. U Viber stala populiarnoiu nova funktsiia [A new feature has become popular in Viber]. ITSider : vebsait. URL: <https://bit.ly/3n1hvlv> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
21. Feisbuchno-likuvalnyi proryv [Facebook treatment breakthrough]. Pplus : vebsait. URL: <https://bit.ly/3015mnX> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
22. Frantsiia i Nimechchyna vystupyly proty feisbukivskoi valiuty [France and Germany opposed Facebook's currency]. Zbruc : vebsait. URL: <https://bit.ly/3H4noq2> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
23. Khlopets otrymav vid babusi chainyk, ale podarunok vyiavyvsia nebezpechnym [The boy received a kettle from his grandmother, but the gift was not dangerous]. Ukr. media : vebsait. URL: <https://bit.ly/308FtCy> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
24. Chym vidrizniaiutsia bloheri vid feisbukeriv [What is the difference between bloggers and Facebookers]. Pidubnyi : vebsait. URL: <https://bit.ly/3ERF8CU> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
25. Iutuber. Vid idei do uspishnoi realizatsii [From idea to successful implementation]. Public media academy : vebsait. URL: <https://bit.ly/3CYiOHb> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
26. Yak stvoryty video-prezentatsiiu svoho tittera [How to create a video presentation of your Twitter]. Watcher : vebsait. URL: <https://bit.ly/3BUh3JG> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
27. Dream Team House. Nina.az : vebsait. URL: <https://bit.ly/3CU86BG> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
28. iPhone Home Scree – Stepan Veselovskiy [iPhone Home Screen – Stepan Veselovsky]. Iland: vebsait. URL: <https://bit.ly/3BVcM8T> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].
29. UA vs RU: hra z nulovoiu sumoiu [UA vs RU: A game with zero sum]. Kharkivska oblasna orhanizatsiia Natsionalna spilka pismennykyv Ukrainy : vebsait. URL: <https://bit.ly/3mTdCyC> (data zvernennia 28.10.2021). [in Ukrainian].

УДК 811.112.2'276.6:32

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-23>**Оксана ДАНИЛЕНКО,***orcid.org/0000-0001-6502-6023**старший викладач кафедри німецької та французької філології
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) oksdanylenko@gmail.com***СТРУКТУРНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РИТУАЛЬНОГО ЖАНРУ
ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ НОВОРІЧНИХ ЗВЕРНЕНЬ
КАНЦЛЕРКИ НІМЕЧЧИНИ 2020–2021 рр.)**

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки дослідження новорічних звернень глав держав виступає одним із провідних напрямів лінгвістики, оскільки новорічні привітання є окремим ритуальним жанром. Вони показують типову ситуацію, характерну для багатьох країн і культур, і мають мовні й текстові особливості.

У статті уточнюється поняття «жанр» і розглядаються різні жанрові класифікації політичних текстів. У рамках роботи матеріалом дослідження виступають новорічні привітання канцлерки Німеччини 2020–2021 рр. Звертається увага на те, що новорічні звернення повинні відповідати певній структурі. Незважаючи на наявність загальних комунікативних блоків, структура новорічних звернень А. Меркель має свої особливості. У ході аналізу було виявлено, що новорічне привітання 2020 р. має чіткіші частини, в яких йдеться про підсумки року, що минає, і плани на майбутнє, а в промові 2021 р. досить складно виділити такі блоки, оскільки коронавірусна ситуація кардинально впливає на зміст виступу. Текст новорічного звернення багато в чому визначається системою цінностей. Пані Меркель починає привітання 2020 р. із такої значущої історичної події для країни, як 30-річчя падіння Берлінської стіни. Важливими темами в її зверненні є соціальне життя, зміни клімату, добробут усіх європейських країн. Щодо 2021 р. політикиня робить наголос на найвищій цінності людини через призму COVID-19: здоров'я, безпека, віра. Вона наголошує, що увага до інших і прояв здорового глузду є ознаками людяності, і бажає, щоб панівна тема пандемії не була центральною темою нового року.

Зазначено, що в новорічному посланні німецькому народові 2021 р. А. Меркель частіше, на відміну від 2020 р., вживає займенник «я», тим самим підкреслює не тільки спільність пережитого, але й нагадує всім, що це її останнє звернення як канцлерки, а пара питальних речень надають цьому новорічному зверненню емоційності. Проведений аналіз показав, що прагнення політикині чітко й зв'язно формулювати думки проявляється також і на синтаксичному рівні за допомогою розгорнутих складнопідрядних речень.

Ключові слова: політичний дискурс, жанр, новорічне звернення, структурні особливості, лексико-граматичні засоби.

Oksana DANYLENKO,*orcid.org/0000-0001-6502-6023**Senior Lecturer at the German and French Philology Department
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) oksdanylenko@gmail.com***STRUCTURAL AND LINGUISTIC PECULIARITIES OF A RITUAL GENRE
IN POLITICAL DISCOURSE (AS EXEMPLIFIED IN THE 2020–2021 NEW YEAR
ADDRESSES OF THE CHANCELLOR OF GERMANY)**

At the present stage of the development of linguistic science the study of new year addresses of the heads of states is one of the leading trends in linguistics as new year greetings are a separate ritual genre, they show a typical situation which is characteristic of many countries and cultures, and have certain language and text peculiarities.

The notion of genre is specified and different genre classifications of political texts are considered in the article. The materials for the research in the context of this paper are the 2020–2021 new year greetings of the Chancellor of Germany. Attention is drawn to the fact that new year addresses are to conform to a certain structure. Despite the presence of common communication units, the structure of Ms Merkel's new year addresses has its own peculiarities. It was found out in the course of the analysis that the 2020 new year greetings had more distinct parts dealing with the results of the outgoing year and the plans for the future, whereas it is rather difficult to single out these units in the 2021 speech as the coronavirus situation radically influenced the contents of the address. The wording of the new year address is much determined by the system of values. Ms Merkel begins her 2020 greetings with such a historic event, significant for the country, as the 30th anniversary of the Berlin Wall fall. The important topics in her address are social life, climate changes, the welfare of all European countries. As to the year 2021 this politician lays emphasis upon the highest human values in the light of COVID-19: health, safety, faith. She emphasizes that respect for others and a display of common sense are signs of humanity and wishes for the prevailing pandemic theme to cease being the central topic in the new year.

It is noted that in her 2021 new year address to the German people Ms Merkel uses the pronoun "I" more frequently if compared with the year 2020, thus not only stressing their common experience but also reminding everybody that it is her last address in her capacity as Chancellor; and a few interrogative sentences impart emotionalism to this new year address. The analysis which was performed showed that the politician's striving for the exact and coherent wording of her thoughts was manifested also on the syntactic level through extended complex sentences.

Key words: political discourse, genre, new year address, structural peculiarities, lexical and grammatical means.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів у сучасних дослідженнях політичної лінгвістики є вивчення жанрової градації президентської риторики. Новорічне звернення президента до народу або новорічне привітання глави держави являє собою окремих жанр, воно відбиває типову ситуацію, характерну для багатьох країн і культур, і має мовні й текстові особливості. Цей жанр зародився 12 лютого 1931 р., коли Папа Римський уперше привітав усіх по радіо з Новим роком латинською мовою (Ослопова, 2009: 19). Жанр сформувався із жанру привітання, історія якого сягає корінням ще в XVII ст.

Актуальність дослідження особливостей новорічних текстів канцлерки Німеччини зумовлена дискурсивною природою такого мовленнєвого жанру й процесом політичної комунікації в цілому, з урахуванням якої текст повинен розглядатися разом із позамовними факторами, які впливають на процес спілкування, і активністю його використання політикою з метою формування позитивного іміджу й залучення широкого кола слухачів.

Аналіз досліджень. Вивченню особливостей новорічних звернень до народу присвятили свої роботи як українські, так і російські лінгвісти (Н.В. Кондратенко, Л.О. Ласиця, В.Ю. Ослопова). Такий тип тексту досліджений ґрунтовно й цілісно також і закордонними лінгвістами, зокрема Холлі Вернер, Андіною Фрік.

Для визначення характеристик політичного дискурсу поняття жанру має велике значення. На нашу думку, основним є визначення, що дав родоначальник теорії мовленнєвих жанрів М.М. Бахтін, згідно з яким жанри являють собою «відносно стійкі типи висловлювань», вироблені в певній сфері використання мови (Бахтін, 1986: 263).

У сучасній лінгвістиці існують різні жанрові класифікації політичних текстів. Так, відповідно до класифікації, яку запропонував А.П. Чудінов, серед жанрів політичної комунікації, виходячи з різних параметрів та умов, розрізняють: жанри усного й писемного мовлення, монологічні й діалогічні жанри, а також малі, середні й великі жанри (Чудінов, 2012).

Є.Ю. Альошина виділяє такі жанри політичного дискурсу: інформаційні жанри; жанри, які переконують; призовні жанри; жанр виправдання / покаяння (Альошина, 2016: 293).

О.І. Шейгал класифікує жанри політичної комунікації за характером провідної інтенції на ритуальні, орієнтаційні й агональні (Шейгал, 2001). Також учена, досліджуючи питання диференціації політичного дискурсу, спирається на подієву локалізацію та зазначає, що один і той же жанр може входити в різні події політичного життя, які своєю чергою поділяються на циклічні (ритуальні), календарні (поточні) і спонтанні (Шейгал, 2004).

Ритуальна політична комунікація реалізується завдяки різним мовленнєвим жанрам: привітання, інавгураційна промова, побажання, подяка й так далі. Особливе місце в політичному дискурсі займає такий жанр президентської риторики, як новорічне звернення глави держави до народу.

Метою нашого дослідження є опис структурних і лінгвістичних особливостей текстів новорічних привітань канцлерки Німеччини 2020–2021 рр.

Об'єкт нашого дослідження становлять останні два новорічних звернення А. Меркель, а **предметом** аналізу виступають композиційно-змістовні й лексико-граматичні особливості цих політичних текстів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці новорічне звернення глави держави розглядається як ритуальний жанр політичного дискурсу, який має низку екстралінгвістичних, структурних і семантичних ознак ритуалу. Так, Л.А. Ласиця підкреслює такі особливості новорічного привітання: циклічність, ритуальна атрибутика, власна історія, відмінна від інших жанрів комунікативна мета, чіткі вимоги до адресата, адресанта й приводу, наявність обов'язкових структурних елементів (Ласиця, 2017: 19).

Таку ж позицію поділяють і німецькі лінгвісти Х. Циммерман і М. Шретер, розглядаючи новорічне привітання як інструмент політичного впливу, який демонструє політичні стратегії глав держав, актуальність напрямів певних політичних пріоритетів (Zimmermann, 1969, Schröter, 2006).

Оскільки текст новорічних привітань президента належить до ритуальної політичної комунікації, то його форма виявляється більш значущою, ніж його інформативність. Необхідно відзначити, що багато лінгвістів, аналізуючи структуру новорічних звернень, наводять схожі характеристики їх композиції. Так, В.Ю. Ослопова виділяє такі компоненти, характерні для текстів новорічного

звернення президента до народу: звернення до адресата, підсумки року, що минає, плани на майбутній рік, побажання (Ослопова, 2009: 21). О.М. Назаренко у своїй роботі звертає увагу на стандартні складові частини новорічного привітання: звернення до аудиторії, саме привітання, перелік досягнень минулого року, плани й надії на майбутній рік і побажання (Назаренко, 2018: 103). Дослідниця Л.І. Стрій також зазначає, що привітання має певну структуру: рамкові складові частини, конгратуляційну й констатувальну частини, оптативний компонент (Стрій, 2015: 167).

Новорічні привітання А. Меркель як 2020 р., так і 2021 р. мали типові для такого жанру компоненти.

Почнемо зі звернення до громадян країни, яке залишається всі ці роки постійним, офіційним і політично коректним: *Liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger*. Обидві промови канцлерки Німеччини також мають чітко виражений завершальний компонент – привітання з Новим роком і побажання: *In diesem Sinne wünsche ich Ihnen und Ihren Familien ein gesundes, frohes und gesegnetes neues Jahr 2020. / Und so wünsche ich Ihnen und Ihren Familien von Herzen Gesundheit, Zuversicht und Gottes Segen für das neue Jahr 2021.*

Незважаючи на наявність загальних комунікативних блоків, структура цих новорічних звернень має свої особливості, які залежать від конкретного «минаючого року». Так, новорічне привітання 2020 р. має чіткіші частини, в яких йдеться про підсумки року, що минає, і планах на майбутнє: *<...> wenn wir uns daran erinnern, was wir in den letzten Jahrzehnten gemeinsam erreicht haben. <...> Liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger, ein neues Jahrzehnt liegt vor uns. Die 20 er Jahre können gute Jahre werden. Überraschen wir uns einmal mehr damit, was wir können. Veränderungen zum Guten sind möglich, wenn wir uns offen und entschlossen auf Neues einlassen.*

В останньому новорічному зверненні канцлерки досить складно виділити блоки «Підсумки року, що минає» та «Плани на майбутній рік», оскільки коронавірусна ситуація кардинально вплинула на зміст виступу 2021 р.: *<...> was für ein Jahr liegt hinter uns! <...> Ein bis dahin unbekanntes Virus dringt in unsere Körper und unsere Leben ein <...> 2020, dieses Jahr der Pandemie, war ein Jahr des Lernens <...>. Und so wird es auch noch eine ganze Weile bleiben <...> und nie haben wir trotz aller Sorgen und mancher Skepsis mit so viel Hoffnung dem neuen Jahr entgegengesehen.*

Вітальні тексти, які були нами проаналізовані, попри розбіжності в змістовному плані, схожі не тільки побудовою, а й загальною комунікатив-

ною метою – об'єднати націю, продемонструвати єднання з народом, підбити підсумки року, що минає, намітити плани на майбутнє.

Текст новорічного звернення глави держави до народу багато в чому визначається системою цінностей народу. Так, А.П. Чудінов пропонує розділяти цінності на: вищі цінності (людина), матеріальні цінності, цінності соціального життя, цінності духовного життя та культури, політичні цінності. Крім цього, дослідник виділяє абсолютні цінності (життя, сім'я, здоров'я і так далі) і відносні цінності, які змінюються залежності від політичної ситуації (Чудінов, 2009: 39).

Щодо торішнього звернення до німецького народу, то канцлерка Німеччини починає його з річниця такої значущої історичної події для країни, як 30-річчя падіння Берлінської стіни. Пані Меркель перераховує такі цінності, як "Frieden, Freiheit, Demokratie" (мир, свобода, демократія). А. Меркель робить акцент на соціальному житті співгромадян: *So hatten zum Beispiel noch nie so viele Menschen Arbeit wie heute. Zugleich erleben wir täglich, wie sehr der digitale Fortschritt unser Leben in allen Bereichen verändert, natürlich auch unser Arbeitsleben <...>. Denn wir wollen, dass alle Menschen Zugang zu der Bildung haben, die sie für diesen Wandel brauchen. Wir wollen, dass sie auch in Zukunft einen guten und sicheren Arbeitsplatz haben – und im Alter eine verlässliche Rente.*

Важливою темою в новорічному зверненні є боротьба зі зміною клімату, а саме з підвищенням температури на всій Землі. У новорічному зверненні не менш вагомою звучить ідея єдності: канцлерка переконана, що процвітання залежить не тільки від сильних сторін співгромадян Німеччини, але й від добробуту як сусідніх країн, так і всієї Європи. Пані Меркель звернулася зі словами подяки до всіх, хто працює на благо всього суспільства.

У новорічній вітальній промові 2021 р. канцлерка Німеччини робить наголос на найвищі цінності людини через призму COVID-19: здоров'я, безпека, віра. Так, на відміну від свого попереднього виступу, А. Меркель називає минаючий 2020 р. найважчим за останні 15 років. Вона вважає, що боротьба з пандемією COVID-19 є завданням століття в політичному, соціальному й економічному планах. Канцлерка Німеччини виділяє заслуги співробітників медичних установ, а також не забуває про тих, хто оплакує загиблих родичів або страждає від наслідків перенесеного захворювання. Вона закликає співгромадян проявити терпіння та витримку навіть під час масової вакцинації. Канцлерка цілеспрямовано вживає такі слова як "Virus, Pandemie, Corona, impfen", щоб зробити акцент на тому, що увага до інших

і прояв здорового глузду є ознаками людяності: *Das Virus macht normales Verhalten zu einem Risiko <...> Die Aufgaben, vor die die Pandemie uns stellt, bleiben gewaltig <...> Ist also auch im neuen Jahr alles Corona? <...>*

Незважаючи на те, що панівною темою останнього виступу є пандемія, політична лідерка щиро бажає, щоб вона не була центральною темою нового року, і побіжно торкається традиційних тем, до яких зверталася вона раніше у свої промовах, таких як економіка, клімат, глобалізація: *<...> die Welt, in der wir leben, rasant und grundlegend. Umso wichtiger ist es, dass Deutschland mit all seiner Kraft und seiner Kreativität mutige Ideen für die Zukunft entwickelt. Dass unser Wirtschaften, unsere Mobilität, unser Leben klimaschonend wird. <...> echter Bildungsgerechtigkeit profitieren können. Dass wir uns auch mit Europa besser behaupten in der globalisierten, digitalisierten Welt.*

Відзначимо той факт, що А. Меркель у своєму новорічному посланні 2021 р. дуже часто вживає займенник «я». Таким чином політикиня не тільки підкреслює спільність пережитого, але й нагадує всім, що це її останнє звернення як канцлера: *Dies ist deshalb heute aller Voraussicht nach das letzte Mal, dass ich mich als Bundeskanzlerin mit einer Neujahrsansprache an Sie wenden darf. Ich denke, ich übertreibe nicht, wenn ich sage <...>*

Щодо лексико-граматичних особливостей текстів новорічних привітань, слід звернути увагу на те, що у виступах канцлерки переважають складні речення з кількома підрядними, на тлі яких односкладні речення містять найбільш значущу інформацію. Ангела Меркель послідовно викладає свої думки, використовуючи часто підрядні або сурядні речення, що робить її мову політкоректною та логічною. У вітальній промові 2020 р. немає жодного питального речення.

У новорічній промові 2021 р. спостерігається інша ситуація: пара питальних речень повністю змінюють звичний всім формат вітальної промови А. Меркель. Цей тип речень як один зі способів

мовного впливу в політичному дискурсі привертає увагу аудиторії, надає новорічному зверненню емоційності й експресивності.

Аналізуючи мову президентів, К.В. Сауніна у своїй роботі виділяє такі типові для глав держав типи питань, як: уточнювальні питання; питання, спрямовані на привернення уваги аудиторії; питально-відповідні форми; риторичні питання без відповіді й із відповіддю; цитовані й непрямі питання; ланцюжка питань (Сауніна, 2012: 18–20).

Спіраючись на класифікацію дослідниці, в тексті виступу канцлерки Німеччини ми зустрічаємо такі питальні речення: *Was lässt mich hoffen? Seit wenigen Tagen hat die Hoffnung Gesichter <...> Ist also auch im neuen Jahr alles Corona? Nein, und das war es auch im alten nicht.* Завдяки таким питально-відповідним формам А. Меркель скорочує дистанцію між собою та слухачами, підкреслює своє єднання з народом, озвучує питання, які виникають у кожного з нас у період пандемії світового масштабу.

Висновки. На підставі проведеного аналізу текстів новорічних привітань канцлерки Німеччини на композиційному, лексичному й синтаксичному рівні представляється можливість зробити такі висновки.

У плані впливу на адресата велику роль відіграє не тільки стандартна композиційна структура, але й вибір тем для вітальної промови. А. Меркель торкається великої кількості питань у своїх виступах, що вони стають схожими на звітну промову після закінчення року. Прагнення політикині чітко й зв'язно формулювати думки проявляється також і на синтаксичному рівні за допомогою розгорнутих складнопідрядних речень.

Незважаючи на те, що структура новорічних привітань не змінюється, щороку висувуються нові події на передній план. Таким чином, можна стверджувати, що тенденція до посилення зв'язку між політичними й мовними явищами зростає та дає лінгвістам плідний ґрунт для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешина Е.Ю. Жанровая градация политического дискурса. *Российский гуманитарный журнал*. Санкт-Петербург, 2016. Том 5. № 3. С. 293–301.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
3. Ласица Л.А. Новогоднее обращение главы государства: семантические особенности ритуального жанра политического дискурса. *Вестник Оренбургского государственного университета*. Оренбург, 2017. № 1 (201). С. 19–24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novogodnee-obraschenie-glavy-gosudarstva-semanticheskie-osobennosti-ritualnogo-zhanra-politicheskogo-diskursa/viewer> (дата звернення: 10.09.2021).
4. Назаренко О.М. Комунікативно-прагматичний аспект промов Президента України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія філологія*. 2018. № 32. Том 3. С. 102–104.
5. Ослопова В.Ю. Новогоднее обращение главы государства к народу как жанр политического дискурса. *Вестник Томского государственного университета. Языкознание и литературоведение*. Томск, 2009. С. 19–22.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novogodnee-obraschenie-glavy-gosudarstva-k-narodu-kak-zhanr-politicheskogo-diskursa/viewer> (дата звернення: 10.09.2021).

6. Саунина Е.В. Способы воздействия в речи руководителей государств : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2012. 21 с. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/dissnews/old/synopsis/Saunina_0.pdf (дата звернення: 05.11.2021).

7. Стрій Л.І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2015. 190 с. URL: http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/rada%20philology/Дисертація%20_Стрій.pdf (дата звернення: 05.11.2021).

8. Чудинов А.П. Современная политическая коммуникация : учебное пособие. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. 292 с.

9. Чудинов А.П. Дискурсивные характеристики политической коммуникации. *Политическая лингвистика*. Москва, 2012. № 2 (40). С. 53–59.

10. Шейгал Е.И. Власть как концепт и категория дискурса. *Сб. эссе о социальной власти языка*. Воронеж : ВГУ, 2001. С. 57–64.

11. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 324 с.

12. Schröter M. Bezüge auf die Adressierten als Handelnde in der öffentlichen politischen Rede. *Strategien politischer Kommunikation. Pragmatische Analysen* / Hrsg. v. Heiko Girth u. Constanze Spieß. Berlin : Erich-Schmidt, 2006. S. 46–60.

13. Zimmermann H. Die politische Rede. *Der Sprachgebrauch Bonner Politiker*. Stuttgart : Kohlhammer, 1969. 425 S.

REFERENCES

1. Aleshina E.Yu. Zhanrovaya gradatsiya politicheskogo diskursa [Genre gradation of political discourse]. *Russian Liberal Arts Journal*. 2016. Vol. 5, no. 3, pp. 293–301 [in Russian].

2. Bakhtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva [The Aesthetics of Verbal Creation]. Moscow : Iskusstvo, 1986. 445 p. [in Russian].

3. Lasitsa L.A. Novogodnee obrashchenie glavy gosudarstva : semanticheskie osobennosti ritualnogo zhanra politicheskogo diskursa [The head of state's new year address : semantic peculiarities of the ritual genre of political discourse]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta* [Journal of Orenburg State University] (electronic journal), 2017. No. 1 (201), pp. 19–24. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/novogodnee-obraschenie-glavy-gosudarstva-semanticheskie-osobennosti-ritualnogo-zhanra-politicheskogo-diskursa/viewer> [in Russian].

4. Nazarenko O.M. Komunikatyvno-pragmatychnyj aspekt promov Prezydenta Ukrainy. [The communicative and pragmatic aspect of the speeches of the President of Ukraine] *Journal of International Humanitarian University. Philology series*, 2018. Vol. 3, no. 32, pp. 102–104 [in Ukrainian].

5. Osloпова V.Yu. Novogodnee obrashchenie glavy gosudarstva k narodu kak zhanr politicheskogo diskursa [The new year address of the head of state to the nation as a genre of political discourse]. *Vestnik tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Yazykoznanie i literaturovedeniye* [Journal of Tomsk State University. Linguistics and Literature] (electronic journal), 2009. pp. 19–22. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/novogodnee-obraschenie-glavy-gosudarstva-k-narodu-kak-zhanr-politicheskogo-diskursa/viewer> [in Russian].

6. Saunina E.V. Sposoby vozdeystviya v rechi rukovoditeley gosudarstv [Means of influence in the speeches of heads of states] (Extended abstract of candidate's thesis), Saratov : Saratov State University, 2012. 21 p. [in Russian].

7. Strij L.I. Rytualjni zhanry ukrajinskogho politychnogho dyskursu : strukturno-semantychnyj i linghovpragmatychnyj aspekty [The ritual genres of Ukrainian political discourse : structural, semantic and linguo-pragmatic aspects] (PhD Thesis), Odessa : Odessa I.I. Mechnikov National University, 2015. 190 p. [in Ukrainian].

8. Chudinov A.P. Sovremennaya politicheskaya kommunikatsiya [Modern political communication]. Yekaterinburg : Ural'skiy universitet, 2009, 292 p. [in Russian].

9. Chudinov A.P. Diskursivnye kharakteristiki politicheskoy kommunikatsii [Discourse characteristics of political communication]. *Political Linguistics*, 2012. No. 2 (40), pp. 53–59 [in Russian].

10. Sheygal E.I. Vlast kak kontsept i kategoriya diskursa [Power as a discourse concept and category]. *Sb. esse o sotsial'noy vlasti yazyka* [Collected essays on the social power of language]. Voronezh : VGU, 2001. pp. 57–64 [in Russian].

11. Sheygal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of political discourse]. Moscow : Gnozis, 2004. 324 p. [in Russian].

12. Schröter M. Bezüge auf die Adressierten als Handelnde in der öffentlichen politischen Rede. *Strategien politischer Kommunikation. Pragmatische Analysen* [For addressees as subjects of socio-political speech. Strategies of political communication. Pragmatic analysis]. Berlin : Erich-Schmidt. 2006. pp. 46–60 [in German].

13. Zimmermann H. Die politische Rede. *Der Sprachgebrauch Bonner Politiker* [Political speech. The language of Bonn politicians]. Stuttgart : Kohlhammer, 1969. 425 p. [in German].

Турана Фаиз Кызы ДЖАББАРЗАДЕ,
orcid.org/0000-0001-5265-4901

докторант

*Института литературы имени Низами Гянджеви Национальной Академии Наук Азербайджана
(Баку, Азербайджан) turana.cabbarova@mail.ru*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ

Проблемы интертекстуальности или связи между текстами, исследованные уже в 70-х годах прошлого столетия, охватывают все этапы истории литературы. По этому поводу следует заметить, что использование образов, сюжетов, имен, известных нам по античной греческой литературе, фольклору восточных народов и классической литературе в каком-либо новом произведении, отнюдь не случайно. Такая реальность, заявляющая о себе в качестве продолжения литературных традиций, художественной памяти, а в иных случаях и в форме пародии, объясняется внутренними закономерностями словесного искусства или же может расцениваться как процесс создания текстов. Тот факт, что понятие «интертекстуальность», введенное Ю. Кристевой в конце XX века в литературоведческую науку (в дальнейшем оно получило широкое применение), в сущности, еще до этого являлось объектом филологических изысканий, лишь обозначает ранее незаметные стороны проблемы. Немалые заслуги в деле изучения истоков интертекстуальности имеют труды таких исследователей, как А. Веселовский, А. Потебня, а также представителей русского формализма: В. Тьянова, Б. Эйхенбаума, В. Шкловского, М. Бахтина. Рассуждения А. Потебни о прозе, проблемы, исследуемые А. Веселовским в контексте «параллелизма», Ю. Тьяновым – «пародии», М. Бахтиным – «диалогизма», имели целью пролить свет на особенности имплицитных и эксплицитных форм выражения в известных текстах, перекочевавших далее в новые. Можно утверждать, что создание художественного произведения путем заимствования фрагментов, образов и сюжетов из других текстов является процессом формирования нового текста и одновременно заслуживает быть расцененным как фаза именно современного характера, обеспечивающая связь между поколениями. Литераторы, занимающиеся творчеством в наши дни, добиваются связи между текстами путем использования образов, мотивов, а иногда даже просто имен героев, которые известны нам по древним мифам и легендам.

Ключевые слова: *интертекстуальность, художественный текст, литературоведение, формализм.*

Турана Фаиз ДЖАББАРЗАДЕ,
orcid.org/0000-0001-5265-4901

докторант

*Институту літератури ім. Нізамі Гянджеві Національної Академії Наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) turana.cabbarova@mail.ru*

ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Проблеми інтертекстуальності або зв'язку між текстами, досліджені вже в 70-х роках минулого століття, охоплюють всі етапи історії літератури. З такого приводу слід зауважити, що використання образів, сюжетів, імен, відомих нам з античної грецької літератури, фольклору східних народів і класичної літератури в будь-якому новому творі, аж ніяк не випадково. Така реальність, яка заявляє про себе як продовження літературних традицій, художньої пам'яті, а в інших випадках і у формі пародії, пояснюється внутрішніми закономірностями словесного мистецтва або ж може розцінюватися як процес створення текстів. Той факт, що поняття «інтертекстуальність», введене Ю. Кристевой наприкінці XX століття в літературознавчу науку (надалі воно набуло широкого застосування), по суті, ще до цього було об'єктом філологічних пошуків, лише позначає раніше непомітні сторони проблеми. Чималі заслуги у справі вивчення джерел інтертекстуальності мають праці таких дослідників, як А. Веселовський, О. Потебня, а також представників російського формалізму – В. Тьянова, Б. Ейхенбаума, В. Шкловського, М. Бахтіна. Міркування О. Потебні про прозу, проблеми, досліджувані А. Веселовським у контексті «паралелізму», Ю. Тьянова – «пародії», М. Бахтіним – «діалогізму», мали на меті пролити світло на особливості імпліцитних та експліцитних форм вираження у відомих текстах, перекочували далі в нові. Можна стверджувати, що створення художнього твору шляхом запозичення фрагментів, образів і сюжетів з інших текстів є процесом формування нового тексту й одночасно заслуговує бути розцінено як фаза саме сучасного характеру, що забезпечує зв'язок між поколіннями. Літератори, які займаються творчістю нині, прагнуть зв'язку між текстами шляхом використання образів, мотивів, а іноді навіть просто імен героїв, які відомі нам за стародавніми міфами й легендами.

Ключові слова: *інтертекстуальність, художній текст, літературознавство, формалізм.*

Turana Faig JABBARZADE,

orcid.org/0000-0001-5265-4901

Doctoral Student

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan) turana.cabbarova@mail.ru**THEORETICAL SOURCES OF INTERTEXTUALITY**

The problems of intertextuality or the connection between texts, investigated already in the 70s of the last century, cover all stages of the history of literature. In this regard, it should be noted that the use of images, plots, names known to us from ancient Greek literature, folklore of Eastern peoples and classical literature in any new work is by no means accidental. This reality, which declares itself as a continuation of literary traditions, artistic memory, and in other cases in the form of a parody, is explained by the internal laws of verbal art or can be regarded as a process of creating texts. The fact that the concept of "intertextuality", introduced by Y. Kristeva at the end of the twentieth century into literary science (later it was widely used), and, in fact, even before that was the object of philological research, only denotes the previously invisible aspects of the problem. The works of such researchers as A. Veselovsky, A. Potebnya, as well as representatives of Russian formalism – V. Tynyanov, B. Eikhenbaum, V. Shklovsky, M. Bakhtin have considerable merits in the study of the origins of intertextuality. A. Potebnya's reasoning about prose, the problems studied by A. Veselovsky in the context of "parallelism", Yu. Tynyanov – "parody", M. Bakhtin – "dialogism", were aimed at shedding light on the features of implicit and explicit forms of expression in well-known texts, migrated further into new texts. It can be argued that the creation of a work of art by borrowing fragments, images and plots from other texts is a process of forming a new text and, at the same time, deserves to be regarded as a phase of a modern nature that provides a connection between generations. Literators engaged in creative work today achieve a connection between texts by using images, motives, and sometimes even just the names of heroes that are known to us from ancient myths and legends.

Key words: *intertextuality, literary text, literary criticism, formalism.*

Постановка проблеми. Вопросы исследования межтекстовых связей, или интертекстуальности, являются одной из проблем, находящихся в центре внимания современной литературной критики. Лингвистический раздел филологического анализа рассматривает такую проблематику в рамках дериватологии текста, а литературоведение – в качестве интертекстуальности. Следует подчеркнуть, что в литературоведении XX века возможности исследования интертекстуальности как лингвистического явления значительно расширились благодаря работам Ю. Кристевой. Помимо этого, в качестве теоретических истоков можно указать на работы о прозе А. Потебни, понятие «параллелизм» у А. Веселовского, «пародия» – Ю. Тынянова, «диалогизм» – М. Бахтина (Бахтин, 2002).

Анализ исследований. В некоторых работах подобное явление еще называют «вторым текстом». Это проекция отрывка, взятого из структуры первичного текста, в новый текст. Бывшее второстепенное в новом тексте приобретает новую функцию и отличается более сложным характером. Р. Якобсон в этом отношении подчеркивает, что «русский формализм тесно связан с поэтикой символизма как в качестве отправной точки, так и своими отличительными особенностями. Многие идеи формализм перенял у символиста А. Потебни» (Бекиргызы, 2019: 112).

Именно поэтому М. Гольберг подчеркивает, что «Потебня стоит у истоков современной тео-

рии диалога» (Дзык, 2003). В конечном счете можно резюмировать, что такой подход создает определенную аналогию между исследованиями А. Потебни и М. Бахтина. Близость теории интертекстуальности к идеям А. Потебни и переход на новый этап через его опосредование было продолжено концепцией полифонии М. Бахтина.

Следует также отметить, что в начале XX века Ю. Тынянов, В. Шкловский, Б. Эйхенбаум как представители формальной школы активно подчеркивали роль пародии в видоизменении художественной формы. В частности, В. Шкловский писал, что «произведение искусства формируется на фоне других произведений или ассоциативно. Его форма определяется отношением к предшествующим формам. Не только пародия, но и каждое произведение искусства создается параллельно и в оппозиции к модели <...> Рождение Пантагрюэля из уха его матери было определенной пародией на Библию. Искусство – результат столкновения эпох и мировоззрений» (Шкловский, 1929).

Цель статьи – рассмотреть основные направления в понимании проблемы интертекстуальности в современной филологической науке путем анализа имеющихся парадигм и подходов.

Изложение основного материала. Формирование исторических связей между литературными текстами. Известно, что с течением времени общественно-политические формации сменяют друг друга, аналогичные ситуации

выводят на сцену известные тексты, однако в новых интерпретациях. Комический мультфильм «Война мышей и лягушек» напоминает «Иллиаду» Гомера, античных героев, которые, однако, выглядят здесь как пародия. Такой процесс саморегуляции внутри каждой культуры, как видно, также характерен для античной литературы. Спустя несколько столетий пародии на рыцарские романы, подобно ветряным мельницам «Дон Кихота», искали отличительные черты изменяющегося и обновляющегося мира в сравнениях и аналогиях. Говоря о «Гаргантюа и Пантагрюэль» Ф. Рабле, Б. Шкловский верно оценивает позицию в истории литературы «Дон Кихота» Сервантеса как пародию на более ранние рыцарские романы. Вместе с тем, делая такой вывод: «Рабле придал новый дух старому роману», исследователь подчеркивает: «Гаргантюа и Пантагрюэль» – это наиболее совершенный пример пародии (или межтекстовой связи) в жанре романа с идеей», «величайший романы – это пародии на сами романы» (Шкловский, 1929).

По этому поводу Ю. Тынянов в своем исследовании «О пародии» пишет, что «Нельзя забывать, что в систему литературы входят и некоторые старые явления, играющие роль современную; с этим стоит в связи интереснейшее явление переадресованной пародии: пародируется какое-либо старое произведение или старый автор, на которого опирается какое-либо современное направление в литературе. Это, между прочим, разрушает целый ряд формальных аналогий, на основании которых произведения замыкаются в насильственное ложное единство, и выдвигает требование объединения по функциональному признаку» (Тынянов, 1977).

Мы следим за подобными явлениями, которые Ю. Тынянов называет пародией, в современной литературе и различных интертекстуальных текстах. Достаточно неожиданные, абсолютно не закрытые, то есть полностью открытые тексты, без соблюдения трех принципов единства открывают и расширяют границы мышления, а разделенные на части сюжеты дают возможность адресату не только следить за событиями, но и находиться внутри них. Эволюция происходит не только через изобретение новой формы, но также благодаря становлению, то есть образованию новой функции существующей формы. Пародия – это не избавление от существующей традиции в литературе, а функция придания тексту новых оттенков. Ю. Тынянов выдвигает мысль о необходимости сознательного изменения писателями пародии во имя развития литературы, чтобы она была открыта инновациям (Тынянов, 1977).

По словам В. Шкловского, «Мысль все время возвращается к первобытному рисунку, скрытому в подземных катакомбах. Ведь там темно. Жест, он же необходимость, тесно связан с рисунком, и в этом смысле темнота не помеха» (Шкловский, 1929). В этих преобразованиях «не пародия только, но и всякое произведение искусства создается как параллель и противоположение какому-нибудь образцу. Новая форма является не для того, чтобы выразить новое содержание, а для того, чтобы заменить старую форму, уже потерявшую свою художественность» (Шкловский, 1929). Эта теоретическая оценка объясняет различия художественной литературы между основным и вторым текстом.

В начале XX века русский литературный критик Альфред Бем называл повторный оборот схожих текстов в художественной литературе «литературным припоминанием» и исследовал эти идеи в свете мировой и русской литературы. Авторское исследование творчества Достоевского, в частности, проведение аналогии между текстами Н. Гоголя «Грозное наказание» и Ф. Достоевского «Хозяйка», является новой интерпретацией подобных мотивов и выявляет интертекстуальную связь. А. Бем подчеркивает, что «Достоевский – гениальный читатель, или точнее – гениальный истолкователь чужого художественного творчества. Но, в сущности, задача моя еще уже – я хочу показать, как в Достоевском преломлялось творчество трех наших крупных писателей, его предшественников, – Грибоедова, Пушкина и Гоголя» (Бем, 2001: 266). Эти его идеи как бы продолжены в словах и подходах М. Бахтина, в его идее о существовании полифонии в жанре романа и готовят новый этап теоретической мысли в указанной области.

Идея М. Бахтина о том, что «культурно-историческая телепатия» как феномен подсознания в художественных текстах вызывает «передачу и умножение сложных умственных и художественных комплексов между пространствами и временами» (Бочаров, 2007: 35), есть указание на интертекстуальность. В исследовании М. Бахтина возврат к известным текстам также названо мениппеей. В своих изысканиях поэтики Ф. Достоевского автор рассматривает событие мениппеи в романах литературы эпохи Возрождения и философских трактатах средневековья, а также в древнерусских сатирических текстах.

Подобные рассуждения в определенной степени связаны с древней философской мыслью. М. Бахтин характеризует учение Платона о припоминании (анамнесис), то есть «припоминании того, что думает разум в мире мысли до того, как

душа сойдет в мир и войдет в человеческое тело» на основе подобных текстов, которые время от времени появляются в литературе. Термин «реминисценция», часто используемый в литературной критике XX века, – это переход к новому этапу тысячелетней памяти литературы, наличие новых импровизаций существующих элементов и мотивов в литературе и искусстве, наличие аллюзий и ретроспектив. В истории литературы «культурно-историческая телепатия», «литературное припоминание», мениппея или реминисценция выделяются не по первичным, а по производным признакам. Ключевым моментом здесь является не первичность формирования, а функция передачи, которая сама по себе – часть великого порядка и действует как акт подсознания. М. Бахтин в своей монографии «Проблемы поэтики Достоевского» пишет: «Мы считаем Достоевского одним из величайших новаторов в области художественной формы. Он создал, по нашему убеждению, совершенно новый тип художественного мышления, который мы условно назвали полифоническим. Поэтому-то его творчество не укладывается ни в какие рамки, не подчиняется ни одной из тех историко-литературных схем, какие мы привыкли прилагать к явлениям европейского романа» (Бахтин, 2002: 31).

Главное здесь – идея полифоничности романа и его подчинение традиционной литературно-исторической схеме. В трудах М. Бахтина полифония или многоголосие стали изучаться под названием интертекстуальность в конце 60-х годов XX века. Согласно современным литературным критикам, теоретические основы интертекстуальности восходят к концепции полифонии М. Бахтина и сочинениям Ю. Тынянова о пародиях. Ю. Тынянов называет пародию на старое произведение или автора в современной литературе интересным литературным событием, но в то же время считает это новым направлением. Автор объясняет интертекстуальные отношения, обращаясь к конкретному тексту в новом тексте с фразой «направленность на какое-либо произведение». По мнению исследователя, «направление не означает связи какого-либо произведения с другим произведением, а есть особый акцент на этой связи» или «эта ориентация может включать не одну, а несколько произведений, и объединяющие их черты – жанровые, авторство или эти и другие литературные направления». Все это соединяется в проблемы, изучаемые современной литературной критикой в качестве *интертекстуальности*. Использование Ю. Тыняновым при переводе слова *пародия* выражения Н. Остолопова *перепеснь* или *пере-*

нев более четко объясняет как семантику, так и функцию этого слова: «это старое слово литературного теоретика, поэта и пародиста начала XIX века Остолопова, оно содержит сближение понятий пародии и подражания, вариаций (перепеснь – перепев)» (Тынянов, 1977).

Ссылаясь на понятие «свое слово» или «чужое слово», с которым мы сталкиваемся в большинстве исследований интертекстуальности, Ю. Тынянов приходит к выводу о том, что «сюда не подойдут замечательные пародии Н. Полевого, в эволюционной связи с которыми стоят столь же замечательные и столь же мало комические пародии Панаева» (Тынянов, 1977: 284–309). Такой подход открывает как для художника, так и для исследователя более широкие возможности. Развитие литературы происходит не только с открытием новых форм, но и с применением старых форм к новой функции.

В период наступления эпохи постструктурализма исследования Р. Барта также повлияли на теорию интертекстуальности. При более близком знакомстве с историей литературы в рамках теории интертекстуальности выясняется, что появление одного текста в другом было обычным явлением и имело место на всех этапах исторического развития литературных процессов. То, что фольклорные тексты стали ведущей темой классической литературы, переход образов и сюжетов античной литературы в средневековье и в новую литературу подтверждает преемственность и периодичность этого процесса. Искусство слова, возникшее еще в рамках первобытной культуры, благодаря своей функции воссоздания и воспроизводства формирует устойчивость и последовательность развития художественной литературы. Интертекст древней литературы становится составной частью последующих этапов литературы. Мифические тексты, образы и мотивы, пришедшие из эпоса в современную литературу, наряду с интеграцией в новый текст обогащают текст новыми понятиями и значениями. В образцах античной литературы все детали, составляющие текст, участвуют в передаче читателю сочетания необходимых вербальных и невербальных знаков. Подобные тексты представляют основную идею через изощренные детали и коды. Использование первичной информации в качестве символов исходит из внутренней логики древнего текста. Миф как движущая сила античной литературы своей информативной насыщенностью и системой кодов занимает значимое место в истории литературы. Художественное слово, присутствующее во все периоды истории, основано на

многочисленных мифологических структурах. Иногда это проявление достигает своего пика, а иногда о нем вспоминают, хотя и косвенно, лишь на когнитивном уровне.

Поскольку художественный текст воздействует как на сердце, так и на разум читателя, то даже самая маленькая часть структуры этого текста становится носителем эстетической информации. Миф своими кодами в текстах переводит историю литературы на новый этап. Отношения между автором, текстом и читателем определяются, как видно, культурными, социальными и языковыми факторами. Проекция древних и средневековых текстов в современную литературу – это не кризис становления нового текста. Это прецедент превращения текстов в главный ориентир художественной литературы во все периоды истории ее развития. Информация, которую мы восприняли ранее, при усвоении художественного текста является «фоновым знанием» (Молчанова, 2011). Подобные знания основаны на культурно-исторических и реальных фактах. Именно эти фоновые знания образуют невидимую связь между читателем – текстом – автором, которая составляет ядро интертекстуальных текстов.

Выводы. Включение в художественные произведения отрывков, изображений и сюжетов из других текстов само по себе является процессом создания нового текста, а также современной фазой межпоколенческих связей. Современная литература формирует интертекстуальную связь посредством текстов древних мифов и эпосов, заимствуя образы, мотивы, а иногда и просто имена героев этих текстов. Идет процесс вос-

произведения мифических образов и мотивов в памяти или подсознании автора и читателя как из древнегреческой литературы, так и из художественной мысли Древнего Востока с желанием понять глобальные проблемы современного мира. Подобная новейшая интеграция и возможность включения в художественные тексты в обновляющемся мире дает толчок дальнейшему развитию культуры и литературы.

Наличие кодов в художественных текстах, которые происходят из традиции или из богатой сокровищницы мировой литературы, в современной художественной литературе с ее новым смыслом и функцией создания текста направляет взгляды на первоисточники. Интеграция текстов, принятых в качестве исходного или основного текста в литературоведении, в новые произведения имеет разное значение в зависимости от времени. Эпос «Китаби-Дада Горгуд» – один из основных текстов, к которым обращались наши писатели в XX и XXI веках в азербайджанской литературе. В произведениях Микаила Рзагулузаде, Анара, Наби Хазри, Арифа Абдуллазаде, Мовлуда Сулейманлы, Камала Абдуллы по мотивам эпоса «Китаби-Дада Горгуд» межтекстовая связь дана не закрыто, а открыто. Близость названий и функций образов, цель, с которой писатель или поэт обращается к саге, зависит от времени автора. Цитаты, аллюзии, воспоминания, переходящие от одного текста к другому, обретают новый смысл. Различные черты мотивов и образов эпоса «Китаби-Дада Горгуд» проявились в азербайджанской литературе в творчестве М. Сулейманлы в конце XX века и Камала Абдуллы в начале XXI века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бекиргызы П. Русская формальная школа и современная филологическая мысль. *Актуальные проблемы науки и образования*. 15 октября 2019 года. Баку: «Эртем кафкарс егитим яинлари», 2019. С. 100–111.
2. Дзык Р.А. От поэтики А. Поттебни к теории интертекстуальности. *Tematy i Konteksty*. 2003. No. 3 (8). P. 266–275. URL: <https://docplayer.com/60952967-Roman-dzyk-ot-poetiki-a-pottebni-k-teorii-intertekstualnosti-tematy-i-konteksty-nr-3-8.html>.
3. Шкловский В.Б. О теории прозы. Москва : Изд. «Федерация», 1929. 265 с.
4. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. О пародии Кино. Москва, 1977. С. 284–309.
5. Эпштейн М.Н. О Юрии Тынянове. 1977. URL: https://www.emory.edu/INTELNET/es_tynianov.html.
6. Бем А.Л. Исследования. Письма о литературе. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 448 с.
7. Бочаров С.Г. Филологические сюжеты. Москва : Языки славянских культур, 2007. 656 с.
8. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. *Собрание сочинений* : в 7 томах. Москва : Русские словари, Языки славянской культуры, 2002. Т. 6.
9. Молчанова Н.С. Роль прецедентного имени в восприятии художественного текста. *Вестник Псковского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*. 2011. № 15. С. 87–91. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-pretседentnogo-imeni-v-voсприyatii-hudozhestvennogo-teksta-1>.

REFERENCES

1. Bekirgyzy P. (2019) Russkaya formal'naya shkola i sovremennaya filologicheskaya mysl' [Russian formal school and modern philological thought]. // Aktual'nye problemy nauki i obrazovaniya. 15 oktyabrya 2019 goda. Baku. "Ertem kafkars egitim yainlari". pp. 100–111. [in Russian].

2. Roman Dzyk. Ot poetiki A. Potebni k teorii intertekstual'nosti [From the poetics of A. Potebnya to the theory of intertextuality]. // <http://docplayer.ru/60952967-> [in Russian].
3. SHklovskij V. (1929). O teorii prozy [On the theory of prose]. Izd. "Federaciya". M.: 265 s. [in Russian].
4. Tynyanov YU.N. (1977). Poetika. Istoriya literatury. O parodii Kino [Poetics. Literary history. About the parody of Cinema]. M. pp. 284–309. [in Russian].
5. Mihail Epshtejn. O YUrii Tynyanove [About Yuri Tynyanov]. // <http://www.emory.edu/> [in Russian].
6. Bem A.L. (2001). Issledovaniya. Pis'ma o literature [Research. Letters about literature]. M.: YAzyki slavyanskoj kul'tury. 448 s. [in Russian].
7. Bocharov S.G. (2007). Filologicheskie syuzhety / S.G. Bocharov [Philological plots]. M.: YAzyki slavyanskih kul'tur. 656 s. [in Russian].
8. Bahtin M.M. (2002). Problemy poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics]. // *Sobranie sochinenij v 7 tomah* M.: Russkie slovari, YAzyki slavyanskoj kul'tury. T. 6. [in Russian].
9. Molchanova N.S. Rol' precedentnogo imeni v vospriyatii hudozhestvennogo teksta [The role of a precedent name in the perception of a literary text]. // <http://ematf.pskgu.ru/>.

УДК 821.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-25>

Гюль ЭТРАБЕ,

orcid.org/0000-0003-2982-6204

кандидат филологических наук, доцент,
заведующая кафедрой иностранных языков
Бакинского инженерного университета
(Баку, Азербайджан) *egul@beu.edu.az*

СИМВОЛ ГРАНАТА КАК ЭЛЕМЕНТ ПАРАТЕКСТА В КНИГЕ СКАЗОК ОСКАРА УАЙЛЬДА «ГРАНАТОВЫЙ ДОМИК»

В статье символы исследуются как когнитивный концепт, рассматривается их функциональность в формировании межтекстовых отношений. В отличие от традиционных подходов к теоретико-литературному анализу, метод интертекстуальных отношений считается более приемлемым в изучении текста в контексте общения с другими текстами. Согласно этой теории каждый текст формируется на основе взаимных, близких, далеких отношений, подобных текстам, написанным (или произнесенным) ранее или написанным (произнесенным) одновременно, тексты полны очевидных и скрытых намеков друг на друга. Существует множество систем знаков и элементов, образующих межтекстовые отношения, которые иногда являются явными (явными), а иногда неявными (скрытыми) в основном тексте. В статье акцентируется внимание на побуждающей способности символов затрагивать интертекстуальные отношения. «Гранатовый домик» («A House of Pomegranates») Оскара Уайльда (Джерарда Дженетта) представляет собой теоретический анализ в рамках концепции паратекстуальности, исследующий функциональность символа граната как когнитивной концептуальной единицы в интертекстуальной коммуникации. «Гранатовый домик» наполнен такими «фантастическими изображениями», как домик из гранатов, дом, в котором много гранатов, дом в форме граната (на самом деле это привычно для читателя, который знает, что это книга сказок). Все это «подготавливает» читателя к прочтению текста – акт встречи происходит в холле. Следующий этап – этап самоутверждения или отрицания читательской антисипации. Ознакомление с текстом сопровождается предсказаниями читателя по ходу чтения страниц книги, смыслами, которые имя навязывает уму. В этом случае между предварительной информацией в сознании читателя и информацией, переданной ему текстом, возникают резонансные волны. Ожидания читателя противоречат тому, что передает текст.

Ключевые слова: Оскар Уайльд, интертекстуальные отношения, паратекстуальность, когнитивная поэтика, персонажи, гранат.

Гюль ЭТРАБЕ,

orcid.org/0000-0003-2982-6204

кандидат филологических наук, доцент,
заведующая кафедрой иностранных языков
Бакинского инженерного университета
(Баку, Азербайджан) *egul@beu.edu.az*

СИМВОЛ ГРАНАТА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПАРАТЕКСТУ У КНИЗІ КАЗОК ОСКАРА ВАЙЛЬДА «ГРАНАТОВИЙ БУДИНОЧОК»

У статті символи досліджуються як когнітивний концепт, розглядається їх функціональність у формуванні міжтекстових відносин. На відміну від традиційних підходів до теоретико-літературного аналізу, метод інтертекстуальних відносин вважається більш прийнятним у вивченні тексту у контексті спілкування з іншими текстами. Відповідно до цієї теорії кожен текст формується на основі взаємних, близьких, далеких відносин, подібних текстів, написаних (або вимовлених) раніше або написаних (вимовлених) одночасно, тексти сповнені очевидних і прихованих натяків один на одного. Існує безліч систем знаків та елементів, що утворюють міжтекстові відносини, які іноді є явними (явними), а іноді неявними (прихованими) в основному тексті. У статті акцентується увага на тому, що спонукає здатності символів зачіпати інтертекстуальні відносини. «Гранатовий будиночок» («A House of Pomegranates») Оскара Уайльда (Джерарда Дженетта) є теоретичним аналізом у рамках концепції паратекстуальності, котрий досліджує функціональність символу граната як когнітивної концептуальної одиниці в інтертекстуальній комунікації. «Гранатовий будиночок» наповнений такими «фантастичними зображеннями», як будиночок із гранатів, будинок, у якому багато гранатів, будинок у формі граната (насправді це звично для читача, який знає, що це книга казок). Все це «готує» читача до прочитання тексту – акт зустрічі відбувається у холі. Наступний етап – етап самоствердження або заперечення читачької антисипації. Ознайомлення з текстом супроводжується прогнозами читача по ходу читання сторінок книги, смислами, які їм нав'язує розуму. У цьому разі між попередньою інформацією у свідомості читача й інформацією, переданою йому текстом, виникають резонансні хвилі. Очікування читача суперечать тому, що передає текст.

Ключові слова: Оскар Уайльд, інтертекстуальні стосунки, паратекстуальність, когнітивна поетика, персонажі, гранат.

Gul ETRABE,

orcid.org/0000-0003-2982-6204

Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages
Baku Engineering University
(Baku, Azerbaijan) egul@beu.edu.az

SYMBOL OF POMEGRANATE AS AN ELEMENT OF PARATEXT IN THE BOOK OF FAIRY TALES BY OSCAR WILDE “POMEGRANATE HOUSE”

This article examines symbols as a cognitive concept, examines their functionality in the formation of intertextual relations. Unlike traditional approaches to literary-theoretical analysis, the method of intertextual relations is considered more acceptable to study a text in the context of communication with other texts. According to this theory, each text is formed on the basis of mutual, close, distant relationships, similar to texts written (or spoken) earlier or written (spoken) at the same time, the texts are full of obvious and hidden allusions to each other. There are many systems of signs, elements and elements that form intertextual relations, which are sometimes explicit (explicit), and sometimes implicit (hidden) in the main text. The article focuses on the motivating ability of symbols to affect intertextual relations. A House of Pomegranates by Oscar Wilde (Gerard Janette) is a theoretical analysis within the paratextuality concept that explores the functionality of the pomegranate symbol as a cognitive conceptual unit in intertextual communication. The “pomegranate house” is filled with such “fantastic images” as a house made of pomegranates, a house in which there are many pomegranates, houses in the shape of a pomegranate (in fact, this is familiar to the reader who knows that this is a book of fairy tales). All this “prepares” the reader for reading the text – the act of meeting takes place in the hall. The next stage is the stage of self-affirmation or denial of the reader’s anticipation. Acquaintance with the text is accompanied by the predictions of the reader in the course of reading the pages of the book, meanings that the name imposes on the mind. In this case, resonant waves arise between the preliminary information in the mind of the reader and the information conveyed to him by the text. The reader’s expectations are at odds with what the text conveys.

Key words: Oscar Wilde, intertextual relations, paratextuality, cognitive poetics, characters, pomegranate.

Постановка проблеми. Теорія інтертекстуальних відносин бере своє початок в структуралістській лінгвістиці Ф. Соссюра, а також во взглядах російських формалістів. В 1960-х роках в «Tel Quel», збірник творів таких авторів, як Ролан Барт, Жак Дерріда, Фліпп Соллерс і Мішель Фуко в Франції, Юлія Кристева знову проаналізувала теорію діалогізму Михайла Бахтіна з семиотическим підходом, вперше використовувала термін *інтертекстуальність*. Джерард Жанетт в своїй книжці «Palimpsest» 1982 року висунув концепцію транстекстуальності, відзначаючи, що основною темою літературної критики є не текст, а транстекстуальність (1997: 1). Він розділяє відносини між двома текстами на типи, виділяє такі поняття, як гіпертекстуальність, інтертекстуальність, метатекстуальність, архітектурність, паратекстуальність.

Аналіз досліджень. В «Seuils» (1987) Дж. Жанетт пояснює паратекстуальність во всіх її деталях і відкриває тем самим нове напрямлення для дальніших досліджень. Під паратекстуальністю розуміється сукупність всіх компонентів, які залишаються на задньому плані тексту. Заголовок, назва глави, розділу, заголовки тексту, заголовки книги, передмова, заключительное слово, примітки, цитати, межі, обкладинка книги, малюнки, а також всі ілюстрації переліс-

лені як паратекстуальні елементи. Завдяки цим второстепенним елементам читач може виставляти відносини між текстами. По думці Жанетта, паратекст – це елемент призива, який знаходиться на порозі тексту і направляє сприйняття читачем тексту (і, відповідно, інтерпретацію тексту) в правильному напрямленні. «Паратекст – це те, що дозволяє тексту стати книгою і бути представленим читачам і широкій публіці в цілому. Паратекст більше схожий на поріг, ніж на перешкоду, на поріг як “вхід”, який Борхес використовував в передмові – або для входу в цей світ, або для виходу з нього» (Genette, 1997b: 1–2).

В класифікації паратекстуальних елементів Дж. Жанетта є декілька категорій: із-за зв’язу з «внутрішнім» і «зовнішнім» змістом тексту ці елементи виражаються в термінах *перитекста* і *епитекста* відповідно. Такі елементи, як назва роботи, заголовки глав, заголовки розділів, передмова і т.д. поміщаються в категорію перитекста, інтерв’ю з автором, рекламні статті, думки критиків і рецензентів і т.д. відносяться до «оточення» тексту, але вони також достатньо важливі з точки зору паратекстуальності. З урахування участі автора в створенні текстів паратекста в ньому визначені ще дві категорії: автографічна і

аллографическая. Паратекстуальные элементы с автографом, созданные непосредственно автором работы, отличаются от аллографических паратекстов, которые являются результатом исправлений и дополнений редактором, издателем и другими лицами, участвовавшими в публикации книги.

Цель статьи. Можно резюмировать, что паратекстуальность играет важную роль в восприятии и интерпретации текста, паратекстуальные элементы отвечают за успешную организацию процесса «окниживания» текста или текстов, создают условия для концептуального понимания текста. В статье рассмотрены символы и концепты ряда произведений Оскара Уайльда.

Изложение основного материала. Название текста: провоцирующая сила и способность направлять. Заголовок каждого текста обладает потенциалом антисипации (предвидения), что неизбежно обременяет читателя предвзятыми представлениями и ожиданиями относительно текста, который будет прочитан. Как говорилось в известном вопросе Джерарда Джанетта: «Как бы мы читали “Улисса” Джойса, если бы не слово “Улисс” в заголовке?» (1997b: 2). Мы можем смело повторить тот же вопрос о сборнике сказок Оскара Уайльда «Гранатовый домик».

Британский писатель, поэт, драматург Оскар Уайльд с его самобытным стилем и литературными манерами занимает особое место в истории мировой литературы. Помимо создания уникальных романов, таких как «Портрет Дориана Грея», иронических драм и глубокомысленных стихов, сочетающего элементы декадентской мысли и готической литературы и являющихся проявлением эстетики, Уайльд также известен в мировой литературе как автор сказок. Оскар Уайльд представил некоторые из своих сказок в 1884 году под названием «Счастливый принц и другие сказки», а остальные – в 1891 году в своей книге «Гранатовый домик». На обложке первого издания книги «Гранатовый домик» изображены герои древнегреческой мифологии Персефона и Аид в гранатовом саду. Четыре сказки («Молодой король», «День рождения инфанты», «Рыбак и его душа» и «Звездный ребенок») представлены под общим названием «Гранатовый домик», но ни одна из сказок не содержит никакой информации о гранате (за исключением нескольких маленьких подробностей).

Гранат (куст / дерево) (лат. *Punica granatum*) – *lythraceae*, род растений, относящийся к роду *Punica*. Гранат – фрукт, отличающийся вкусом, ароматом, аппетитными свойствами, формой дерева, нежностью цветов. На первом этапе носитель языка мыслит в рамках языка, на котором он

воспринимает текст, наслаждается вербальной насыщенностью граната и воспринимает все, что напоминает ему о фразе или слове.

«Гранатовый домик» как художественное воздействие на читателя постепенно набирает силу призыва, формирует предсказания, направляет ожидания, слово выходит за пределы своего буквального значения и переводит свою номинативность в выразительность.

В процессе чтения «гранат» начинает раскрываться слоями; слои, составляющие семантическую периферию, проявляют себя один за другим, и это раскрытие происходит от конкретного к абстрактному. Конкретное значение слова размывается, гранат отходит от плода (физического существа), на первый план выходит способность человеческого разума к абстрактному, начинают проявляться пласты условно-метафорического, символического значения. Между текстом и названием текста налаживается паратекстуальная связь, читатель не только определяет, почему текст так назван, уточняя автографический паратекст, но и перетаскивает текст в другие контексты, создавая условия для его выживания. Это связано с тем, что имя не только соприкасается с текстом, которое оно несет, но также имеет тенденцию соотноситься, сопрягаться с ним. Независимость имени-паратекста (имеет тенденцию стремиться освободиться от текста) и обязательность (обязанность объяснить текст) обладают способностью сосредоточить вокруг диалога родные и чуждые элементы: паратекстуальность активизирует интертекстуальность, которая больше, чем она сама.

Концепт вины: устойчивость символа и его интертекстуальный характер. Логическое объяснение представления Оскаром Уайльдом четырех сказок под названием «Гранатовый домик» (1891) основано на символической концепции граната, поскольку, когда вы смотрите на гранат как на символическое понятие, вырисовывается совершенно иная картина. Символ граната – один из факторов, который позволяет сказкам, включенным в «Гранатовый домик», общаться со многими предшествующими текстами.

Сюжет первой сказки в книге «Молодой король» (с. 1–26) – это история о передаче власти старым королем, находящемуся на грани смерти, своему 16-летнему сыну и о принятии молодым человеком короны. В тексте перечислены факты, когда незаконнорожденного сына старого царя забрали с рук матери в младенчестве и передали бедному пастуху, а также пишется об убийстве его матери, о переходе от пастушьей жизни к жизни во дворце. Как только молодой человек

поселяється во дворці, він стає поклонником естетики, любителем розкоші, рабом драгоценностей, і йому потрібно найкрасивіше, найдорожче, унікальне плаття і корона, прикрашені драгоценностями, для церемонії коронації.

Перед коронацією юному королю ніччю приснилося три сні: в першому сні він спостерігав бідну життя портних, які шили йому одяг і терпіли всілякі труднощі, во другому він побачив смерть чорного раба, який збирав жемчуг для королівського посоха з дна моря, і в третьому сні з аллегорическими образами, такими як смерть, алчність, жар і чума, є сцена пошуку рубіна для королівської корони. «Коли молодий король подивився в дзеркало і побачив своє обличчя, він прокинувся з криком; яскравий денний світ залитим кімнату, і пташки літали між деревами в саду» (с. 18). Після цього молодий цар відмовився від своєї розкошної одягу, корони і посоха, одягнув стару пастушеску одяг, поклав на голову венець з листків, пішов в церкву і став молитися Ісусу, незважаючи на наполегливі заклики придворних. Бунтуюче суспільство не приймає нового короля в нищому вигляді, однак в цей момент раптово відбувається чудо, молодий король, який отримав свій ангельський вигляд і привабливість, очаровує людей.

Повість «**День народження Інфанти**» (с. 27–61) починається з опису дня народження Інфанти, 12-річної дочки іспанського короля. Далі ми дізнаємося з спогадів короля, який спостерігав через вікно за прогулкою по саду своєї дочки, про те, як він доглядав за французькою принцесою (матер'ю Інфанти), одружився на ній і доставив її в свій палац. Її брат, який не любив іспанський спосіб життя і середовище, який тут, за припущенням короля, убив королеву. Символічно-аллегорический характер цієї історії показує той факт, що карлик, якого знайшли в лісі, щоб розвеселити Інфанту в день її народження, влюбився в неї і пішов в палац, щоб поговорити з нею, однак при вигляді свого відображення в дзеркалі карлик розуміє, наскільки він безобразний, і гине від горя. Слуга короля повідомляє дівчинку про смерть гнома в вигляді вираження «серце гнома розбито» (с. 61), і повість закінчується побажанням Інфанти, щоб клоуни з серцем ніколи не приходили на її день народження, тобто у них в грудях не повинно бути серця.

В повісті «**Рибак і його душа**» (с. 63–128) молодий рибак, який закохується в дівчину морську, повинен віддати свою душу, щоб поєднатися з нею. З допомогою дівчини-ведьми молодий чоловік, відокремлений від своєї душі (страстей

людських), живе з мешканцями моря в морській пучині. В цей час його душа здійснює три різних подорожі. Перша подорож на Схід – в країну татар, душа каже, що вся мудрість зосереджена на Сході, друга подорож – на південь, в країну бедуїнів, душа підкреслює, що все цінне знаходиться саме на півдні. Третя подорож – спільна подорож душі і тіла, в місті на березі річки, молодий рибак, який поєднався з душою, прогулюється по місту, щоб побачити красу танцюючої дівчини. Кожна з цих подорожей виражає відповідно мудрість, багатство і пристрасть. В подорожі пристрасть рибак підкоряється наказам душі, яка кличе до здійснення гріха: красти, мучити, знущатися, і так далі. Він відволікається від уваги читача тим фактом, що ці події відбуваються на алеї Гранатов в Гранатовому саду. В цій повісті, несучій глибокі сліди східного мистецтвенно-естетического мислення, багаті символічними, аллегорическими образами, діалог і розрив між молодим рибком і його душою углубляються, а любов до морської дівчини перемагає над усіма іншими почуттями. Нарешті рибак потрясений смертю русалки. Він каже: «Любов прекрасніше мудрості, цінніше багатства, привабливіше ніж людських дочок» (с. 126), утопає в гніві. Він хоче умерти разом з нею, цілує морську дівчину в холодні губи, і в той же момент він гине. Душа намагається ввійти в нього, але молодий рибак гине в пучині розгніваного моря.

В повісті «**Зірковий хлопчик**» (с. 129–158) встановлюється, що эгоїстичний хлопчик, якого знайшли і виростили в лісі дровосек, нарешті виявився втраченим в лісі принцем. Історія зображує гранатове дерево перед будинком ведьми в епізоді, коли хлопчик, який жорстоко звертався і ображав свою матір-матір, пізніше відправляється на пошуки її і потрапляє в ведьми як раб. В повісті проводиться паралель між красою духовності і красою обличчя. У хлопчика, який погано звертався до своєї матері-нищенки, з природою, з оточуючим середовищем, поступово формуються правильні уявлення про добро і зло. Сюжет повісті сказки представлений в вигляді метаморфози душі. Згідно традиційному казочному кінцю хлопчик стає королем і приходять до влади.

Як видно, в казках «Гранатового будинка» (точніше, в двох останніх казках) гранат – інколи всього лише деталь, причому на перший погляд не настільки важлива. Названня книги і зображення на обкладинці в вигляді перебування Аїди і Персефони

в гранатовом саду создают интертекстуальный контакт с древнегреческим мифом. Элементы паратекста (название и изображение) играют роль стимулятора в формировании возможности каждой из четырех сказок стать единым текстом в сознании читателя под этим заголовком, привлекая внимание читателя к символике, связанной с названием граната.

Согласно древнегреческой мифологии Аид и Зевс вступили в сговор, чтобы похитить Персефону (согласно римской мифологии Аид / Плутон и Персефона / Прозерпина), его дочь от Деметры. Пока Персефона и ее друзья собирают цветы на лугу, она влюбляется в цветок нарцисса (триггер), который сотворила Гейя, и хочет его сорвать. Внезапно разверзается земля, появляется Аид в своей колеснице, который увозит ее в подземный мир. Деметре очень грустно, она девять дней ищет свою голодающую и умирающую от жажды дочь и просит помощи у богов. Гелиос говорит ей, что ее дочь была похищена Аидом. Когда Деметра узнает, что здесь был замешан Зевс, она, переодевшись старухой, покидает Олимп, и прибывает в место под названием Элевус, где сидит у колодца под оливковыми деревьями. Дочери короля Кайла, пришедшие за водой из колодца, забрали ее домой, и Деметра становится няней младшего брата девочек Демофонта. Чтобы принести ребенку бессмертие, она натирает на ночь его тело амброзией и обжигает его огнем. Однажды ночью мать ребенка видит эту сцену, и Деметра в замешательстве бросает ребенка в огонь. Чтобы смыть свой грех перед королем и его семьей, она дает своему сыну телегу, запряженную драконами, и поручает ему разбросать пшеницу по всему миру. Через некоторое время, как богиня земледелия и процветания, она отказывается делать землю плодородной, и начинает царить голод и нищета. Деметра говорит, что внимет мольбам людей, если увидит свою дочь. По совету Зевса Аид соглашается освободить Персефону. Аид соглашается, но кормит Персефону зернами граната перед тем, как уйти (Гимн 2 Деметре, строки 370–73).

Итак, Персефоне приходится проводить треть года со своим мужем, а остальные две трети на земле с матерью. Месяцы, которые Персефона провела со своей матерью, были месяцами изобилия на Земле, и когда она вернулась в царство Аида, на Земле наступила зима. В гимне Гомера Деметре употребление зерен граната упоминается дважды (Гимн 2 Деметре, строки 410–411).

Экстерналистский и *интерналистский* подходы различаются в мифологической интерпретации легенды о Персефоне и Аиде. Согласно экстер-

налистским теориям этот миф связан с природой, имеет космологическое содержание и связан с мистериями Элевуса (ритуалы в честь Деметры и ее дочери Персефоны). Согласно интерналистским теориям в этом мифе закодированы ментальные и психологические изменения человеческого разума. Деметра / Персефона связана с архетипическими, этно-антропологическими переходными ритуалами, охватывающими разные этапы жизни женщины (девушка / женщина). В рассказе Эдит Уортон «Ядра граната» (1931) Сара Уайтхед, ища следы известного мифа, обращает особое внимание на мотив поедания зерен граната. В символической концепции граната он связывает сочетание плодородия и сексуальности с его биологической формой, отмечая, что гранат зернистый, а его красный цвет крови является сексуальным. Параллельно с плодом запретного знания в иудео-христианской традиции гранат интерпретируется как плод запретной сексуальности (Whitehead, 2010: 19).

Холли Блэкфорд в своей книге «Миф о Персефоне в женской фэнтезийной литературе» высказывает мысль об интерпретации в различных формах истории Деметры / Персефоны в художественном и эстетическом мышлении на протяжении тысячелетий. В частности, ею рассмотрены произведения «Шелкунчик и король мышей» Эрнеста Гофмана, «Маленькие женщины» Луизы Мэй Олкотт, «Ревущие холмы» Эмили Бронте, «Питер и Венди» Джеймса Барри и Фрэнсис Элизы Бернет, а также Элвин Брукс Уайт – «Сеть Шарлотты», Джоана Роулинг – «Гарри Поттер и Тайная комната», «Сумерки» Стефани Морган Майер и «Коралина» Нила Каймана. В своем символическом концепте она показывает девочек, уходящих из мира своей матери в мир без материнских полномочий (Blackford, 2011). В небольшом рассказе японского писателя Ясунари Кавабата «Гранат» (1977: 293–295) образ граната символизирует первый любовный опыт и взросление девушки. Она живет скучной жизнью со своей матерью, и волнение ее при виде созревания гранатов в саду Кимикогила, прощальный приход молодого человека по имени Кейкити, чтобы встретиться с ней перед уходом на фронт, воспоминания его матери об отце ассоциируются с взрослением девочки и первой любовью.

В целом символ лаконичен, как слово-концепт, формально лаконичен, но в силу своей символичности может расширяться и углубляться, поскольку подспудно здесь скрывает свой рассказ о себе. Согласно когнитивным теориям символы обычно представляют собой знаки концептов, отличающиеся своей универсальностью и устойчивостью

(Тарасова, 2019: 65–66). Эти концептуальные знаки, сформированные на основе человеческого опыта, могут повторяться снова и снова. Символы, отражающие эмоционально-оценочную, когнитивную и прагматическую составляющие человеческого разума, создают условия для концептуального восприятия мира. Символы – это показатели способности человеческого разума к абстрагированию. Это константы универсального и коллективного содержания, которые человечество неоднократно проводило через свой опыт и передавало из поколения в поколение. Каждый символ бережет свою собственную историю создания и легенду, и в каждом использовании эта история воспроизводит себя. Воспроизводимость символа придает ему интертекстуальный характер.

Как видно, в мифологическом повествовании о Персефоне и Аиде наряду с подобием тонкой символической функциональности и функциональности в сказках Оскара Уайльда есть противоречие и противостояние. Существует связь между духовными метаморфозами молодого короля, карлика и матери Инфанты в рассказах Оскара Уайльда, когда Персефона вырывается из своего идиллического пространства и обнаруживает себя в другом мире. По мнению исследователей, существует логико-символическая параллель между путешествием Персефоны в темный мир и их разрывом со своим идиллическим царством и вступлением в мир зла и интриг (Attar, 2010: 341). В целом, точка пересечения четырех сказок в книге – это грех, грехопадение, в свою очередь – это условие духовного спасения, и сначала нужно согрешить, чтобы духовно очиститься. Сказка «День рождения Инфанты» отчасти является исключением из этих сказок, в целом этапы запрета, греха и очищения, то есть преобразования души, являются ведущей линией каждой из остальных сказок. Итак, гранат здесь символизирует грех и служит запретным яблоком. Гранат на латыни звучит как «*rome granatum*», и его этимологическое объяснение означает «яблоко с множеством семян» (Nagrer, 2021).

Хотя гранаты часто символизируют надежду и плодородие, некоторые исследователи считают, что гранаты символизируют также и негативные понятия. Есть те, кто отмечает, что символическое содержание граната выражает манипулятивную власть, рабство и одержимость (Андерсон, 1979: 516). По мнению сторонников этого подхода, использование граната в мифах об Аиде и Персефоне представляет собой манипулятивное противостояние между богами и богинями (Bezzant, 2019: 14). Также есть мнение о том, что гранат считается «плодом мертвых» и служит

пищей для жителей потустороннего мира (Stover & Mercure, 2007).

После греко-римской мифологии в иудео-христианских верованиях и религиозно-канонических текстах стали появляться различные оттенки символики граната. Гранат символизирует плодородие как в древнееврейском (1200–445 г. до н.э.), так и в иудейском верованиях (Безант, 11). Плод Эдемского сада часто был гранатом, символизирующим надежду и вечную жизнь до раннего христианства. В древние и средневековые времена гранат символизировал рождение и смерть, обычно изображался в связи с женскими богинями и включал положительные и отрицательные обращения ко хтоническим богиням, особенно к жизни и смерти, здоровью и болезням, плодородию и бесплодию. В христианских иконографических изображениях Святая Мария обычно держит в руке гранат, чтобы выразить свою принадлежность к умершему сыну.

В «Мадонне с гранатом» Сандро Боттичелли символическая функция граната больше совпадает с символической функцией в сказках Оскара Уайльда. Картина изображает Марию в центре с младенцем Иисусом на руках в окружении шести ангелов с книгами и лилиями. Святая Мария держит в одной руке младенца Иисуса, а в другой – гранат. По мнению толкователей, гранат символизирует распятие, самопожертвование и воскресение Иисуса. В «Словаре тем и символов в искусстве» Джеймс Холл отмечает, что гранат может быть символом воскресения в христианском контексте (Hall, 1974: 249). Интерпретация Холла связывает символизм граната с кроплением Христа, поскольку смерть должна быть до воскресения. На картине изображена надвигающаяся смерть Христа, в которой почти все ангелы смотрят в разные стороны с волнением и разными меланхолическими выражениями. Х. Спри широко связывает идею граната со смертью (невидимой) и воскресением Иисуса с тем фактом, что запретным плодом на запретном дереве рай является гранат, отмечая, что это положило начало потребности человечества в спасении, и смерть Христа произошла «за наши грехи» (Spry, 2019).

Несмотря на всю изменчивость и динамизм присутствия символа граната в разных культурах и областях искусства, в его основе лежит концепт греха, согласно которому Оскар Уайльд дал своей книге такое название. Здесь необходимо различать понятия символов и концептов. Когнитивная поэтика уникальным образом интерпретирует механизм акта символизации, пытаясь изучить взаимосвязь между понятиями символа

и концепта. Согласно Реувену Цуре (2021) предметом когнитивной поэтики является способность человека создавать поэтические структуры и понимать их эффекты. Ф. Вейсалли отмечает, что «основная идея когнитивных исследований состоит в том, что когнитивные структуры, хранящиеся в памяти, ментально отражают окружающий мир. Мельчайшим понятием в когнитивных структурах является концепт. В общем и неприверенном смысле концепт выполняет функцию запоминания знаний о мире» (Veyselli, 205: 31).

Согласно концепции Патрика Хогана символы, словесные параллели, ассонанс, аллитерация и генетически не связанные поэтические традиции – все это средства выражения в диахронических литературных универсалиях, каждая из которых является продуктом определенных когнитивных структур (Hogan, 1997). И. Тарасова отмечает, что различия между символом и концептом могут определяться несколькими параметрами: объемом и содержанием концептов, их символическим характером и направлением концептуализации. Концепт – это более широкое понятие, чем символ, любой символ на самом деле является культурологическим понятием, но не каждый концепт является символом. Например, печаль, любовь, достаток, рождение, смерть, величие, возвышение, а также грех и т. д. есть концепты, а не символы, и в разных культурах можно встретить символы, в основе которых лежат эти концепты (черный цвет, золотая роза, огонь, земля, гора, яблоко, гранат и т. д.).

Символ имеет знаковую природу, означаемое и означающее едины по своей природе, символическое мышление аналогично образному мышлению (Тарасова: 66–67). Н. А. Афанасьева обращает внимание на концептуальный, этимологический, ассоциативный, образный и гештальтный слои когнитивного концепта в ядре символа, интерпретируя символ как сложную модель. По мнению автора, «расширение» концепта в символ происходит за счет мифологических и архетипических слоев, составляющих периферийные компоненты этого концепта (Афанасьева, 2001: 11).

В целом образ пути Оскара Уайльда от эгоизма к альтруизму, от материализма к духовности, от внешней роскоши к духовной чистоте, от похоти к любви является истинным путем очищения от

греховности. Это также напоминает нам о проблемах запрета и греха в христианском мировоззрении. Особое место занимает «любовный» контекст классификации «семи великих грехов» в христианских религиозных учениях. Таким образом, хотя высокомерие, ревность и гнев считаются грехами любви, лень описывается как грех отсутствия любви, жадность, алчность и похоть есть чрезмерные грехи любви (Gungor, 2014: 37). Понятие греха, составляющее смысловой вес сказок, влияет на использование автором символа граната. Кроме того, мифические и архетипические слои в структуре символа резонируют с кодами в подсознании читателя (вспомните «коллективное подсознание» К. К. Юнга), активируют и расширяют уровень коммуникации конкретного текста («Гранатовый домик»).

Таким образом, символ является одним из концептов когнитивной поэтики, помещая различные слои значения и уровни сознания в свою периферийную семантику в виде компонентов, в то время как концепт в ядре остается практически неизменным.

Выводы. Анализ работ как Оскара Уайльда, так и Камала Абдуллы в паратекстуальном контексте показал, что использование символов (намеренных или произвольных) представляет собой переплетение текстов с идентификацией и разъяснением этих символов читателем, создавая уникальную модель межтекстового общения. Символы входят в любой художественный текст вместе со своей культурной памятью и прошлым опытом. Независимо от положения и характера участия в тексте каждый символ имеет сотовую структуру, состоящую из множества ячеек, сформированных на основе дотекстового опыта. Применение здесь метафоры «улей и соты» необходимо для завершения образа и формального выражения интертекстуального контекста, образованного символом. Это означает, что любой символ фактически является интертекстуальным, текст входит в структуру улья и в то же время обеспечивает взаимодействие между текстом и ячейками улья. Этот процесс предоставления может происходить с разных функциональных позиций в соответствии с классификационной моделью межтекстовых отношений, персонажи могут действовать со множеством промежуточных (интермедиативных) признаков.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Афанасьева Н. А. Символы как семиотические концепты языковой модели мира М. Цветаевой : дис. ... канд. филол. наук. Череповец, 2001.
2. Anderson, G. The Mystic Pomegranate and the Vine of Sodom: Achilles Tatius 3.6. *The American Journal of Philology*. 1979. № 100 (4). P. 516–518. doi:10.2307/294065

3. Attar, J. K. Pomegranates as a Symbol of Sin in Oscar Wilde's A House of Pomegranates. *Journal of Al-Ma'moon College*. 2010. Issue 16. P. 338–345.
4. Bezzant, M. Pomegranate Imagery: A Symbol of Conquest and Victory. *Studia Antiqua*. 2019. 18. № 1. P. 9–15. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/studiaantiqua/vol18/iss1/2>.
5. Blackford, H. The Myth of Persephone in Girls' Fantasy Literature. Routledge. 2011. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203804896>.
6. Genette Gérard. Palimpsests: Literature in the Second Degree. Trans. Channa Newman and Claude Doubinsky. Lincoln : U of Nebraska, 1997a.
7. Genette, Gerard. Paratexts: Thresholds of Interpretation. Cambridge : Cambridge University Press, 1997b.
8. Güngör, M Hıristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah. *Dini Araştırmalar*. 17 / 45. 2014. P. 36–59. URL: <https://doi.org/10.15745/da.76332>
9. Hall, James. Dictionary of Subjects and Symbols in Art. London : J. Murray, 1974.
10. Harper, D. Flowers in T'ang Poetry: Pomegranate, Sea Pomegranate, and Mountain Pomegranate. *Journal of the American Oriental Society*. 1986. № 106 (1). P. 139–153. doi:10.2307/602368
11. Harper, Douglas. Pomegranate. *Online Etymology Dictionary*. 2021. URL: <https://www.etymonline.com/word/pomegranate>.
12. Hogan P.C. Literary universals. *Poetics today*. 1997. Vol. 18. № 2; Hogan P.C. What are literary universals? *Literary universals project*. Palermo : Univ. of Palermo, 2006. URL: <http://litup.unipa.it/docs/whatr.htm>.
13. Hymn 2 to Demeter. Hugh G. Evelyn-White, Ed. URL: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0013.tlg002.perseus-eng1:2>
14. Kawabata, Yasunari. The Pomegranate. Translated by Edward G. Seidensticker. *Contemporary Japanese Literature* / ed. by Howard Hibbett. New York : A. A. Knopf. 1977. pp. 293–295.
15. Nigro, L. & Spagnoli, F. Pomegranate (*Punica Granatum L.*) from Motya and its deepest Oriental roots. *Vicino Oriente*. 2018. XXII. P. 49–90.
16. Пьеге-Гро, Н. Введение в теорию интертекстуальности. Москва : Ленанд, 2015.
17. Shelestiuk, H. Symbol-intertextuality-deconstruction (on the dialectic of stability and variability of concept and symbol). 2007 (167). P. 249–270 URL: <https://doi.org/10.1515/SEM.2007.078>
18. Spry, Hannah. Symbolic Seeds: An Analysis of Pomegranate Usage in Selected Artworks of the Past and Present. *Scholarly Horizons: University of Minnesota, Morris Undergraduate Journal*. 2019. Vol. 6. Iss. 2. Article 6. URL: <https://digitalcommons.morris.umn.edu/horizons/vol6/iss2/6>.
19. Stover, Ed, & Mercure, E. W. The Pomegranate: A New Look at the Fruit of Paradise. *HortScience horts*. 2007. № 42 (5). P. 1088–1092. URL: <https://journals.ashs.org/hortsci/view/journals/hortsci/42/5/article-p1088.xml>
20. Tsur, Reuven. Aspects of Cognitive Poetics. 2021. URL: https://www.tau.ac.il/~tsurxx/2Cognitive_Poetics.html.
21. Тарасова И. А. Когнитивная поэтика: предмет, терминология, методы. ИНФРА-М, 2019.
22. Veysəlli F. Y. Kognitiv dilçilik: əsas anlayışlar və perspektivləri. Bakı : Mütərcim, 2015.
23. Whitehead, S. Demeter Forgiven: Wharton's Use of the Persephone Myth in her Short Stories. *Edith Wharton Review*. 2010. № 26 (1). P. 17–25. URL: <http://www.jstor.org/stable/43513029>
24. Wilde, Oscar. A House of Pomegranates at Internet Archive (scanned books colour illustrated but not with the original version's Ricketts-Shannon illustrations). 1891. URL: <https://archive.org/details/houseofpomegrana00wild/page/n9/mode/2up>.

REFERENCES

1. Afanas'eva N. A. Simvolny kak semioticheskie koncepty yazykovoj modelimira [Symbols as semiotic concepts of the language model of the world] M. Cvetaevoy: dis. ... kand. filol. nauk. Cherepovec: 2001. 26 p. [in Russian]
2. Anderson, G. The Mystic Pomegranate and the Vine of Sodom: Achilles Tatius 3.6. *The American Journal of Philology*, 1979, 100 (4), 516–518. doi:10.2307/294065.
3. Attar, J. K. Pomegranates as a Symbol of Sin in Oscar Wilde's A House of Pomegranates. *Journal of Al-Ma'moon College*, 2010, Issue 16, Pages 338–345.
4. Bezzant, M. Pomegranate Imagery: A Symbol of Conquest and Victory. *Studia Antiqua* 18, 2019, № 1, 9–15. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu>
5. Blackford, H. The Myth of Persephone in Girls' Fantasy Literature (1st ed.). 2011, Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203804896>.
6. Genette Gérard. Palimpsests: Literature in the Second Degree. Trans. Channa Newman and Claude Doubinsky. Lincoln: 1997a. U of Nebraska.
7. Genette, Gerard Paratexts: Thresholds of Interpretation. Cambridge: Cambridge University Press, 1997 b.
8. Güngör, M Hıristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah [Seven Deadly Sins in Christianity]. *Dini Araştırmalar* 17 / 45. 2014: 36–59. URL: <https://doi.org/10.15745/da.76332> [in Turkish]
9. Hall, James. Dictionary of Subjects and Symbols in Art. London: 1974, J. Murray
10. Harper, D. Flowers in T'ang Poetry: Pomegranate, Sea Pomegranate, and Mountain Pomegranate. *Journal of the American Oriental Society*, 1986. 106 (1), 139–153. doi:10.2307/602368
11. Harper, Douglas Pomegranate. *Online Etymology Dictionary*, 2021. URL: <https://www.etymonline.com/word/pomegranate>.
12. Hogan P. C. Literary universals. *Poetics today*. Vol. 18. № 2; Hogan P.C. What are literary universals? 1997. *Literary universals project*. Palermo: Univ. of Palermo, 2006. URL: <http://litup.unipa.it/docs/whatr.htm>.

13. Hymn 2 to Demeter. Hugh G. Evelyn-White, Ed. URL: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0013.tlg002.perseus-eng1:2>
14. Kawabata, Yasunari. The Pomegranate. Translated by Edward G. Seidensticker, in *Contemporary Japanese Literature*, edited by Howard Hibbett. New York: 1977, A. A. Knopf. pp. 293–295.
15. Nigro, L. & Spagnoli, F. ‘Pomegranate (Punica Granatum L.) from Motya and its deepest Oriental roots’, *Vicino Oriente* 2018, XXII: 49–90.
16. P’ege-Gro, H. *Vvedenie v teoriyu intertekstual’nosti* [Introduction to the theory of intertextuality]. Moskva: Lenand, 2015.
17. Shelestiuk, H. Symbol-intertextuality-deconstruction (on the dialectic of stability and variability of concept and symbol), 2007 (167), 249–270 // <https://doi.org/10.1515/SEM.2007.078>
18. Spry, Hannah. Symbolic Seeds: An Analysis of Pomegranate Usage in Selected Artworks of the Past and Present, *Scholarly Horizons: University of Minnesota, Morris Undergraduate Journal*: 2019, Vol. 6: Iss. 2, Article 6. URL: <https://digitalcommons.morris.umn.edu/horizons/vol6/iss2/6>
19. Stover, Ed, & Mercure, E. W. The Pomegranate: A New Look at the Fruit of Paradise, *HortScience horts*, 2007, 42 (5), 1088–1092. URL: <https://journals.ashs.org/hortsci/view/journals/hortsci/42/5/article-p1088.xml>.
20. Tsur, Reuven *Aspects of Cognitive Poetics*, 2021. URL: https://www.tau.ac.il/~tsurxx/2Cognitive_Poetics.html
21. Tarasova, I. A. *Kognitivnaya poetika: predmet, terminologiya, metody* [Cognitive poetics: subject, terminology, methods]. Moskva: INFRA-M., 2019.
22. Veysəlli F.Y., *Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışlar və perspektivləri* [Cognitive linguistics: basic concepts and perspectives]. Bakı: Mütərcim, 2015 [in Azerbaijani]
23. Whitehead, S. Demeter Forgiven: Wharton’s Use of the Persephone Myth in her Short Stories. *Edith Wharton Review*, 2010, 26 (1), 17–25. URL: <http://www.jstor.org/stable/43513029>.
24. Wilde, Oscar. *A House of Pomegranates* at Internet Archive (scanned books colour illustrated but not with the original version’s Ricketts-Shannon illustrations), 1891. URL: <https://archive.org/>.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.6: 811.133.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-26>**Юлія АНЦУТ,***orcid.org/0000-0002-1441-4541*викладач служби мовної підготовки мовного відділу
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) *YuliiaShvechkova19.03@gmail.com*

РОЛЬОВА ГРА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ЗАНЯТТЯ ІЗ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сьогодні ми живемо у світі постійного розвитку, прогресу та змін. Сфера освіти також не є винятком. Окрім традиційних методів навчання, ефективність яких у будь-якому разі залишається досить високою, з'являються й інтерактивні методи. Серед останніх особливо вагоме місце посідає рольова гра. Безумовно, рольові ігри в жодному разі не замінюють традиційні методи навчання, проте вони є їхнім важливим і цікавим доповненням, оскільки вони значно покращують якість заняття як із погляду викладачів, так і з погляду студентів. Застосування рольових ігор можливе в межах безлічі найрізноманітніших дисциплін різних закладів вищої освіти. Це стосується і французької мови, оскільки такий вид роботи на занятті потребує передусім комунікації між студентами, а саме це і є головною метою вивчення будь-якої іноземної мови. Проте, незважаючи на свою актуальність, питання невід'ємності рольових ігор на сучасному занятті із французької мови в закладах вищої освіти нині вивчене ще не досить глибоко. Матеріалом проведення дослідження стали десять взятих із нашого власного практичного досвіду рольових ігор, які можна використовувати на сучасних заняттях із вивчення французької мови в закладах вищої освіти. Мета статті – довести невід'ємність рольових ігор на сучасному занятті із французької мови в закладах вищої освіти. У результаті нашого аналізу з'ясовано, що рольові ігри на сучасному занятті із французької мови в закладах вищої освіти допомагають засвоювати матеріал, що вивчається, швидше й ефективніше, сприяють розвитку навичок говоріння, покращують загальну атмосферу заняття в аудиторії, викликають у студентів щирий інтерес до теми. Встановлено, що вони дозволяють водночас відпрацьовувати як лексичні, так і відповідні граматичні аспекти. Доведено, що за їхньою допомогою студенти закладів вищої освіти мають змогу уявити себе в майбутніх професійних ситуаціях у разі їхньої реалізації у франкомовному середовищі, зрозуміти, із якими проблемами вони можуть зіткнутися, припустити можливі шляхи їх вирішення тощо. Перспектива дослідження вбачається в доведенні невід'ємності інших інтерактивних методів навчання на сучасному занятті із французької мови в закладах вищої освіти, а також виявленні особливостей цих методів.

Ключові слова: рольова гра, французька мова, сучасне заняття із французької мови, інтерактивні методи навчання.

Yuliia ANTSUT,*orcid.org/0000-0002-1441-4541*Lecturer at the Language Training Service of the Language Department
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) *YuliiaShvechkova19.03@gmail.com*

ROLE-PLAYING GAME AS AN INTEGRAL ELEMENT OF THE MODERN FRENCH LESSON AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Today, we live in the world of constant development, progress, and change. The sphere of education is not an exception. In addition to traditional teaching methods the effectiveness of which remains in any case quite high, there are also interactive teaching methods. Among the last ones, a role-playing game is in a particularly important place. Of course, role-playing games are not a substitute for traditional teaching methods, but they are an important and interesting complement to them as they significantly improve the quality of a lesson from both teachers' and students' points of view. The use of role-playing games is possible within a variety of disciplines of different higher education institutions. In particular, this applies to the French language because this kind of work at the lesson requires, first of all, communication between students, and this is the main purpose of learning any foreign language. However, despite its relevance, the subject of the integrality of role-playing games being used at the modern French lesson at higher education institutions has not yet been studied in great detail. The material of our research is ten role-playing games which can be employed at the modern French lessons at higher education institutions. These games are taken by us from our own practical experience. The purpose of the article is to prove the integrality of role-playing games which are used at the modern French lesson at higher education institutions. As a result of our research, it has been found that role-playing games being employed at the modern French lesson at higher education institutions help to learn the studied material faster and more effectively, promote the development of speaking skills, improve the general atmosphere

of the lesson in the lecture room, arouse students' sincere interest in the topic. It has been established that they allow to work out both lexical and corresponding grammatical aspects at the same time. It has been proved that with their help students of higher education institutions have a good chance to imagine themselves in future professional situations in the case of their implementation in a French-speaking environment, to understand what problems they may encounter, to suggest possible ways to solve them and so on. The prospect of further research is proving the integrality of other interactive teaching methods which are used at the modern French lesson at higher education institutions, as well as identifying the features of these methods.

Key words: role-playing game, French, modern French lesson, interactive teaching methods.

Постановка проблеми. Безумовно, традиційні методи навчання відіграють надзвичайно важливу роль у процесі освіти, сприяють її ефективності. Але варто завжди пам'ятати, що світ не стоїть на місці. З розвитком освітньої сфери діяльності з'являються все нові й нові методи навчання, серед яких особливо важливими стають інтерактивні методи. Звичайно, викладачі закладів вищої освіти також мають іти в ногу із часом і проводити свої заняття не лише на основі традиційних завдань, а й на основі сучасних й актуальних вправ, зокрема рольових ігор, що є одним з інтерактивних методів навчання. Однак сьогодні питання рольової гри як невід'ємного елементу сучасного заняття із французької мови в закладах вищої освіти залишається маловивченим, а тому потребує додаткового аналізу.

Аналіз досліджень. Питання впровадження рольових ігор на заняттях з іноземних мов вивчали і вивчають такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: Е. І. Богів і М. І. Кабаці, О. М. Єфімова, Т. В. Кравчина, К. Лівінгстон, М. Моффіт, Б. Д. Філліпс, Ю. В. Холмакова й інші.

Мета статті – довести невід'ємність рольових ігор на сучасному занятті із французької мови в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Завдання педагога полягає в тому, щоб знайти максимум педагогічних ситуацій, у яких може бути реалізоване прагнення учасника навчання до активної пізнавальної діяльності. Педагог повинен постійно вдосконалювати процес навчання, що дозволяє ефективно і якісно засвоювати програмний матеріал. Тому так важливо використовувати ігри на уроках іноземної мови (Богів, Кабаці, 2016: 155).

Ігри допомагають спілкуванню, сприяють передачі накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис, як колективізм, активність, дисциплінованість, спостережливість, уважність (Богів, Кабаці, 2016: 155).

Отже, гра додає навчальному спілкуванню комунікативної спрямованості, зміцнює мотивацію вивчення іноземної мови і значно підвищує якість її опанування. Гра – це могутній чинник психологічної адаптації в новому мовному про-

сторі, що може вирішити проблему природного ненасильницького впровадження іноземної мови (Богів, Кабаці, 2016: 155).

Рольова гра сприяє тому, що мовлення учнів стає змістовнішим, аргументованішим, складнішим за структурою мовного та мовленнєвого матеріалу. Рольові ігри позитивно впливають на засвоєння лексичного матеріалу, покращення вміння швидко реагувати у стресових ситуаціях, що виокремить учня, майбутнього спеціаліста (Кравчина, 2016: 116).

Окрім того, що рольові ігри мають величезну методичну цінність, вони просто є цікавим досвідом як для викладача, так і для студентів (Холмакова, 2016: 536).

Прийом рольової гри має безсумнівну дидактичну цінність, адже рольова гра сприяє ефективному засвоєнню матеріалу і поліпшенню загального настрою у класі, а також ламанню психологічних бар'єрів як у самій групі, класі, так і між учнями і педагогом (Холмакова, 2016: 536).

У нашому дослідженні ми цілковито погоджуємося з думками, наведеними вище. На основі власного практичного досвіду ми також маємо зазначити, що рольові ігри на заняттях із французької мови в закладах вищої освіти справді здійснюють на учнів однозначно позитивний вплив: вони сприяють активізації їхньої пізнавальної діяльності, дозволяють запам'ятовувати матеріал заняття краще та швидше, дають змогу відразу відчувати, як це «працює» у реальних життєвих ситуаціях, викликають інтерес до навчання та, зрештою, просто розряджають обстановку, дозволяють «відпочити під час праці».

Хочемо зауважити, що під час проведення таких ігор завжди доречно поєднувати одночасне відпрацювання лексичного та граматичного аспектів. Приклади того, яким чином ці аспекти можуть бути один з одним пов'язані, наводимо нижче.

У процесі вивчення теми “La connaissance” (тут і далі теми занять та назви рольових ігор наводяться французькою мовою – Ю. А.), після виконання завдань, що відповідають традиційним методам навчання, її можна закріпити за допомогою рольової гри “L’entretien d’embauche”. Для цього варто уявити ситуацію, ніби одні учні приймають на роботу інших, ставлять запитання, які

завичай стають у пригоді як під час співбесіди, так і під час знайомства взагалі. Питання мають стосуватися ім'я та прізвища «претендентів на посаду», їхнього віку, міста або села, із якого вони родом, їхніх родини, освіти, досвіду роботи, інтересів, контактних даних тощо. Окрім того, протягом цієї гри також можна звернути увагу й на такий граматичний аспект, як формування питальної, стверджувальної та заперечної форм ключових для даної гри дієслів у теперішньому часі (Швечкова, 2021: 127).

Під час вивчення теми "Le repas" досить цікаво вдатися до рольової гри "Au restaurant". Один із варіантів розподілу ролей такий: офіціант, кухар, клієнт. У цьому разі відвідувач ресторану обирає страви, які йому до вподоби, паралельно розпитує офіціанта про них. Офіціант відповідає на запитання, а також надає власні поради й рекомендації. Коли замовлення зроблене, воно передається кухарю, який, зі свого боку, також вступає в діалог з офіціантом (можливо, з'ясовується, що якийсь продукт закінчився тощо). Після цього знову відбувається комунікація між офіціантом та відвідувачем. З погляду граматики ця рольова гра стане у пригоді для відпрацювання вживання часткового артикля, а також прийменника **de** після слів, що позначають міру або кількість.

У межах такої лексичної теми, як "Les apparences", цілком доречно зіграти в рольову гру "L'agence matrimoniale": одні учні призначаються працівниками шлюбного агентства, а інші – особами, що мріють знайти свою ідеальну пару. Перші ставлять відповідні запитання, а другі описують чоловіка або жінку своєї мрії, приділяють водночас особливу увагу його або її зовнішності. Отже, учні відпрацьовують активну лексику за темою. Що стосується граматичної підтеми, то тут можна закріпити, наприклад, жіночий рід та множину прикметників (Швечкова, 2021: 127).

Під час вивчення теми "Mon appartement" можна «звернутися» до іншого агентства – агентства з нерухомості. Правила рольової гри "L'agence immobilière" такі: одні особи обираються ріелторами, решта – охочими придбати власне житло. Останні за допомогою відповідної лексики мають описати спеціалісту із продажу, який будинок або квартиру вони хочуть купити, а перші – пропонувати свої варіанти. З погляду граматики під час цієї рольової гри доречно відпрацювати, наприклад, прийменники місця (Швечкова, 2021: 127).

У процесі вивчення теми "Les voyages" дуже доречно закріпити її за допомогою рольової гри "L'agence de voyage": одні учні призначаються турагентами, інші – туристами, які бажують відвідати

ту чи іншу іноземну країну. Туристи висловлюють свої побажання стосовно подорожі, а турагенти пропонують їм різні варіанти. Протягом цієї рольової гри учні можуть обговорювати, наприклад, погодні умови в обраних країнах, місцеву їжу, готелі, можливі розваги, визначні місця тощо. У межах граматичного аспекту в цій грі логічно відпрацювати прийменники, що вживаються із країнами та містами.

За С. С. Вітвицькою, рольові ігри сприяють відпрацюванню тактики поведінки дій, виконання функцій і обов'язків конкретної особистості (Вітвицька, 2006: 189).

Отже, використання рольових ігор надзвичайно важливе в межах не лише загальних тем, для кращого засвоєння іноземної мови, а й власне профільних тем, безпосередньо пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю учнів.

Наприклад, для курсантів військових закладів вищої освіти або військовослужбовців, що вивчають французьку мову, надзвичайно важливо відпрацьовувати свої комунікативні навички саме в аспекті військових тем. На початковому рівні завжди актуально зіграти в рольову гру "Mes respects!". За її правилами військовослужбовець прибуває на службу в іншу військову частину та відрекомендовується керівництву, а керівництво, у свою чергу, представляється йому у відповідь. Протягом цієї рольової гри можна назвати такі свої дані, як ім'я та прізвище, військове звання, місце попередньої військової служби, посада тощо. Що стосується граматичного аспекту, то тут можна закріпити, наприклад, уживання або невживання артиклів.

Для осіб, що навчаються на слідчих факультетах, найактуальнішою темою на заняттях із французької мови, безумовно, є тема "Les crimes et les criminels". У її межах як додаткове завдання завжди цікаво й корисно зіграти в рольову гру "Qui est coupable?". Згідно з її правилами одна особа обирається слідчим, друга – свідком, а ще декілька осіб – підозрюваними, справжнім винним із яких є лише хтось один. Під час гри слідчий опитує всіх по черзі, ставить їм різні запитання. Із граматичного боку тут доречно звернути увагу на побудову загальних та спеціальних запитань, а також на відповіді на них.

Для студентів юридичних спеціальностей однією з найважливіших тем на заняттях із французької мови, беззаперечно, є тема "La justice". Рольовою грою, яка дозволить максимально в неї заглибитись, може бути гра "L'audience": учні розігрують судові засідання. Розподіл ролей такий: потерпілий, підозрюваний, їхні адвокати, суддя, прокурор, свідки у справі. Ця рольова гра не лише дозволяє відпрацювати активну лексику заняття

та представити, як може виглядати дана ситуація в реальних умовах, а й закріпити таку граматичну тему, як минулі часи дієслів, адже будь-який злочин, щодо якого розглядається справа, потребує обговорення в минулому часі.

Для майбутніх лікарів, що вивчають французьку мову, особливо корисною буде рольова гра "Chez le docteur". Розподіл ролей такий: лікар (конкретна спеціалізація обирається згідно із ситуацією), медсестра та пацієнт. Пацієнт звертається по медичну допомогу, висловлює свої скарги на здоров'я. Лікар, у свою чергу, його вислуховує, ставить відповідні запитання, оглядає, надає подальші вказівки та призначає лікування, паралельно залучає медсестру (наприклад, просить її виписати направлення на аналізи тощо). З погляду граматики під час цієї рольової гри можна звернути увагу на злитні форми означеного артикля із прийменником *à*, адже саме він уживається у ключовій для цієї гри фразі – *avoir mal à + nom*.

Надзвичайно велике значення рольові ігри мають і на заняттях із французької мови студентів педагогічних закладів вищої освіти, тобто майбутніх учителів або викладачів власне французької мови. Гра "Le cours de français" дозволяє майбутнім фахівцям максимально наблизитись до реальних умов обраної ними професії, відчутти себе на місці справжнього вчителя або викладача. Особливо доречна та важлива така практика в межах дисципліни «Методика викладання французької мови», де студенти мають змогу відпрацювати свої професійні навички та вміння одне на одному. Теми занять, фрагменти яких можуть проводити учні, зазвичай необмежені та можуть стосуватися різних аспектів. У разі необхідності лексичний та граматичний аспекти завжди можуть бути поєднані.

Висновки. Наше дослідження рольової гри як невід'ємного елементу сучасного заняття французької мови в закладах вищої освіти дає змогу дійти таких висновків:

1. Рольові ігри на заняттях із французької мови сприяють швидшому та кращому засвоєнню нового матеріалу, розвитку комунікативних навичок учнів, покращенню колективного настрою та загальної атмосфери заняття. Зазвичай студенти закладів вищої освіти реагують на такий вид роботи суто позитивно, беруть у ньому участь із задоволенням та зацікавленістю, адже рольові ігри – це, безумовно, ефективний метод навчання, який дозволяє водночас отримувати й нові знання, і позитивні емоції.

2. Рольові ігри на заняттях із французької мови дозволяють поєднувати відпрацювання лексичного та граматичного аспектів. Незважаючи на те, що вони здебільшого спрямовані на розвиток лексичних навичок, під час їх застосування завжди можна звернути увагу студентів і на деякі граматичні аспекти, що також є дуже важливим моментом, адже розмовляти коректно й на високому рівні (а саме це є однією із цілей студентів закладів вищої освіти) без дотримання граматичних правил неможливо.

3. Рольові ігри дозволяють студентам закладів вищої освіти, що вивчають французьку мову, уявити себе не просто в певних життєвих ситуаціях, що може стати їм у пригоді під час перебування за кордоном, а й у ситуаціях, пов'язаних з їхньою майбутньою професійною діяльністю, у разі її реалізації у франкомовному середовищі. Тобто вони ніби «приміряють» на себе свою майбутню професію, припускають, які проблеми можуть чекати на них, шукають можливі шляхи їх вирішення, а також усвідомлюють, які в них слабкі та сильні сторони в межах майбутньої спеціальності, перевіряють свій рівень стресостійкості тощо (усе це відбувається як узагалі, так і в аспекті власне французької мови).

Отже, ми можемо стверджувати, що рольові ігри справді є невід'ємним елементом сучасного заняття із французької мови в закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богів Е. І., Кабаці М. І. Рольова гра як засіб пізнавальної діяльності на уроках німецької мови професійного спрямування у вищих закладах освіти. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 147. С. 152–156.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ, 2006. 384 с.
3. Кравчина Т. В. Методичні аспекти використання рольових ігор на уроках іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 114–116.
4. Холмакова Ю. В. Характеристика рольової гри як ефективного прийому навчання іноземних мов. *Молодий вчений. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 12 (39). С. 533–537.
5. Швечкова Ю. О. Рольові ігри на заняттях із французької мови. *Рівень ефективності та необхідність впливу філологічних наук на розвиток мови та літератури* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 7–8 травня 2021 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «Логос»», 2021. С. 126–128.

REFERENCES

1. Bohiv E. I. & Kabatsi M. I. (2016). Rolova hra yak zasib piznavalnoi diialnosti na urokakh nimetskoï movy profesiinoho spriamuvannya u vyshchykh zakladakh osvity [Role play as a mean of cognitive activity at the professional-oriented German language lessons at higher educational institutions]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Pedahohichni nauky Academic notes of Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University. Pedagogical sciences*, № 147, pp. 152–156 [in Ukrainian].
2. Vityvtska S. S. (2006). Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly : pidruchnyk za modulno-reitynhovoïu systemoïu navchannia dlia studentiv mahistratury [Fundamentals of higher school pedagogy: a manual on the modular and rating system of education for master's degree students]. Kyiv. 384 p. [in Ukrainian].
3. Kravchyna T. V. (2016). Metodychni aspekty vykorystannia rolovykh ihor na urokakh inozemnoi movy [Methodological aspects of the use of role-playing games at foreign language lessons]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Pedahohika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work]*, № 2 (39), pp. 114–116 [in Ukrainian].
4. Kholmakova Yu. V. (2016). Kharakterystyka rolovoi hry yak efektyvnoho pryïomu navchannia inozemnym movam [Role-play as an effective method of FLT]. *Molodyi vchenyi. Pedahohichni nauky [Young Scientist. Pedagogical sciences]*, № 12 (39), pp. 533–537 [in Ukrainian].
5. Shvechkova Yu. O. (2021). Rolovi ihry na zaniattiakh z frantsuzkoï movy [Role-playing games at French lessons], *Riven efektyvnosti ta neobkhdnist vplyvu filolohichnykh nauk na rozvytok movy ta literatury: mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [The level of efficiency and the need of the influence of philological sciences on the language and literature development: an international scientific-practical conference]*. Lviv, Ukraine : scientific-philological organization “LOGOS” [in Ukrainian].

УДК [378:373.3.011.3-051:005.336]:001
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-27>

Олена БІЛИК,

orcid.org/0000-0001-7698-6652

викладач образотворчого мистецтва

Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж

Мукачівського державного університету»

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *bilykhelena@gmail.com*

Ганна КАРНАКОВА,

orcid.org/0000-0002-2642-0973

викладач методики музичного мистецтва

Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж

Мукачівського державного університету»

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *anna_karnakova64@gmail.com*

Яна ФЕНЬОВ,

orcid.org/0000-0003-2693-8841

викладач педагогіки

Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж

Мукачівського державного університету»

(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *Fenjov89@gmail.com*

НАУКОВІ ПРОЄКЦІЇ ФЕНОМЕНУ ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті представлено наукові проєкції феномену професійно-творчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів. Обґрунтовано актуальність дослідження, зумовлену потребами сучасного суспільства у висококваліфікованих і креативних педагогах, здатних до творчості, саморозвитку, компетентних у розвитку творчого потенціалу молодого покоління. Уважаємо, що для виконання завдань Нової української школи потрібен педагог-професіонал, який сформує активність молодших школярів, забезпечить зростання творчого потенціалу, пізнавальних мотивів, збагатить форми взаємодії з дорослими й однолітками. Представлено власне визначення поняття «творчий потенціал», яке розуміємо як різновид потенціалу особистості, характерною рисою якого є його творча спрямованість. Переконані, що педагогічна творчість вимагає наявності у вчителя початкових класів як відповідних фахових знань, так і спеціальних внутрішніх можливостей, резервів, тобто потенціалу. Творчий потенціал, на думку авторів, є передумовою, можливістю вияву творчих здібностей і характеристик особистості, містить мислення, пам'ять, фантазію та ін. На основі аналізу наукових праць потенціал, яким повинен володіти майбутній учитель початкових класів, визначаємо як професійно-творчий, оскільки в ньому представлено й особливості професійної діяльності, і творчий підхід щодо її здійснення. Професійно-творчий потенціал учителя початкових класів трактуємо як складне особистісне новоутворення, яке уможливує здатність діяти творчо, нестандартно, знаходити креативні способи вирішення професійних завдань та ситуацій у роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Акцентуємо увагу на тому, що сформований належним чином професійно-творчий потенціал учителя початкових класів є вимогою часу і забезпечує ефективну професійну діяльність учителя початкових класів, в основі якої – творчість.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, педагогічна діяльність, педагогічна творчість учителя, потенціал, професійно-творчий потенціал, творча особистість.

Olena BILYK,*orcid.org/0000-0001-7698-6652*

Teacher of Fine Arts

*Separate Structural Subdivision "Humanities and Pedagogical Vocational College of Mukachevo State University"**(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) bilykhelena@gmail.com***Anna KARNAKOVA,***orcid.org/0000-0002-2642-0973*

Teacher of Methodology of Musical Art

Separate Structural Subdivision

*"Humanities and Pedagogical Vocational College of Mukachevo State University"**(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) annakarnakova64@gmail.com***Yana FENIOV,***orcid.org/0000-0003-2693-8841*

Teacher of Pedagogy

Separate Structural Subdivision

*"Humanities and Pedagogical Vocational College of Mukachevo State University"**(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) Fenjov89@gmail.com*

SCIENTIFIC PROJECTIONS OF THE PHENOMENON OF PROFESSIONAL AND CREATIVE POTENTIAL OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

The article has presented scientific projections of the phenomenon of professional and creative potential of the future primary school teachers. We have described the relevance of the study, which is due to the needs of modern society in highly qualified, creative teachers, capable to creativity, self-development, competent in the development of creative potential of the younger generation. We believe that the tasks of the New Ukrainian School require a professional teacher who will form the activity of younger students, ensure the growth of their creative potential, cognitive motives, enrich the forms of interaction with adults and classmates. The authors of the article have presented own definition of the concept of "creative potential", which is understood as a kind of potential of the individual, the characteristic feature of which is his creative orientation. We have been convinced that pedagogical creativity requires that primary school teachers have both relevant professional knowledge and special internal capabilities, reserves or, in another words, – potential. Creative potential, according to the authors, is a prerequisite, the possibility of manifestation of creative abilities and personality characteristics, includes thinking, memory, imagination, etc. Based on the analysis of scientific works, the potential that should have a future primary school teacher, we have defined as professional and creative, because it presents the features of professional activity, and a creative approach to its implementation. We have interpreted the professional and creative potential of primary school teachers as a complex personal development, which allows the ability to act creatively, non-standard, to find creative ways to solve professional problems and situations working with primary school children. We have emphasized that a properly formed professional and creative potential of a primary school teacher is a requirement of time and provides effective professional activity of a primary school teacher, which is based on creativity.

Key words: *future primary school teacher; pedagogical activity; pedagogical creativity of a teacher; potential, professional and creative potential, creative personality.*

Постановка проблеми. Проблема професійно-творчого потенціалу педагога, незважаючи на величезну кількість досліджень у різних галузях наукового знання, належить, на наш погляд, до категорії найбільш складних, неоднозначних, недостатньо вивчених і актуальних. Актуальність її полягає в тому, що сучасному суспільству потрібні висококваліфіковані, креативні педагоги, здатні до творчості, саморозвитку, а також компетентні в розвитку творчого потенціалу молодого покоління. Початкова школа – самоцінний, принципово новий етап в житті дитини, що характеризується початком систематичного

навчання, розширенням сфери її взаємодії, спілкування з навколишнім світом, зміною соціального статусу і збільшенням потреб у самовираженні. Для вирішення цих завдань потрібен педагог-професіонал, який сформує активність молодших школярів, забезпечить зростання творчого потенціалу, пізнавальних мотивів, збагатить форми взаємодії з дорослими й однолітками. З огляду на це, перед закладами вищої освіти постає складна та багатоаспектна проблема, вирішення якої передбачає, по-перше, формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів, по-друге,

спрямування освітнього процесу на загальнокультурний розвиток їхньої особистості.

Аналіз досліджень. Проблема становлення творчої особистості вчителя досліджена В. Загвязинським, В. Кан-Каликом, Н. Кічук, Г. Костюком, О. Леонтьєвим, Ю. Пелех, М. Поташником, С. Сисоевою та ін. Зокрема, педагогічну творчість як елемент педагогічної майстерності, розглядали у своїх працях О. Абдулліна, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Р. Шакуров, І. Якиманська та ін. У філософській та психолого-педагогічній літературі знаходимо дослідження феномена професійного потенціалу (Б. Астаф'єв, І. Беспалов, І. Дергальова, В. Ігнатова, О. Листопад, В. Марков, І. Підласий та ін.) та творчого потенціалу (М. Блох, Ю. Гулько, І. Зязюн, В. Моляко, Г. Полякова, В. Рибалко, С. Сисоева, А. Фурман та ін.). Попри накопичений досвід і ґрунтовний пласт досліджень, феномен професійно-творчого потенціалу вчителя початкових класів розкрито недостатньо.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні феномену професійно-творчого потенціалу вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями Нової української школи учитель – це людина, на якій тримається реформа. Щоб навчати по-новому, вчитель повинен отримати свободу дій (обирати навчальні матеріали, імпровізувати та експериментувати, тобто бути творчою особистістю). Педагогічна діяльність – це діяльність творча. За позицією В. Імбер, без творчості не є можливими ні виховний, ні навчальний процеси. Подібно до того, як скульптор ліпить свої скульптури, художник пише картини, а ювелір обробляє коштовне каміння, учитель творить нову особистість, яка житиме в цьому суспільстві, стане його невід'ємною частиною (Імбер, 2013: 16).

Як зазначає С. Осадчук, творчу особистість визначають як особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного розв'язку простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі, як Людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, вмінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, вмінням бачити далі того, що бачать його сучасники і що бачили його попередники. Серед характерних особливостей творчої особистості науковець виділяє: відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, наполегливість, високу самоорганізацію, працездатність (Осадчук, 2018: 24). Цілком погоджуємося із С. Осадчук, що немає людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі. Авторка вважає, що педа-

гогічна діяльність, яка є сплавом науки і мистецтва, за своїми компонентами завжди передбачає творчість. Актуальними для нашого дослідження є визначення, представлені в напрацюваннях науковця: творчий педагог – це творча особистість; творча особистість – це креативна особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності. Творчість – необхідна умова становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку і розкриття як особистості. Творчість є основою формування педагогічної талановитості вчителя (Осадчук, 2018: 26).

С. Сисоева педагогічну творчість визначає як засіб реалізації творчих можливостей особистості (Сисоева, 2006: 94). Авторка акцентує увагу на необхідності виділення в окрему галузь загальної педагогіки педагогіку творчості, яку визначає як галузь загальної педагогіки, що вивчає закони та закономірності: формування творчої особистості, розвитку та саморозвитку її творчих можливостей у процесі освіти та навчання; створення психолого-педагогічних умов для вияву творчого потенціалу особистості в суспільно корисних й індивідуально значущих для неї видах життєдіяльності. С. Сисоева вважає, що педагогіці творчості (із точки зору розуміння її як фундаментальної науки) притаманна єдність абстрактного й конкретного. У такому контексті автор говорить про емпіричну й фундаментальну фази теорії педагогіки творчості, які відображають конкретні й абстрактні знання. Педагогіка творчості безпосередньо пов'язана з практикою, тому вона є конкретною і її можна розглядати як синтез абстрактних знань. Головним і найбільш складним явищем, яке вивчає педагогіка творчості, є формування творчої особистості дитини в її навчально-виховній взаємодії з педагогом (Сисоева, 2006: 83).

Специфіка педагогічної творчості вчителя, її відмінність від інших видів творчої діяльності, на думку Т. Хріненко, полягає в тому, що об'єктом педагогічної творчості є особистість дитини, а результатом – формування цієї особистості. Дослідниця переконана, що педагогічна творчість як пошуковий, інноваційний процес створення і перетворення особистості вихованця виявляється, з одного боку, в науковій діяльності педагога (спрямованій на розробку нових технологій навчання і на самовдосконалення вчителя), з іншого – у творчій педагогічній роботі (оригінальне розв'язання педагогічних завдань,

розробка нових педагогічних методів, прийомів, застосування педагогічного досвіду в нових умовах, удосконалення системи роботи з учнями, імпровізація в педагогічному процесі). Під час роботи з учнями вчитель передбачає педагогічні ефекти, впливає на увагу, пізнавальну діяльність учнів, а також звертається до педагогічного перевтілення, що робить його діяльність творчим процесом (Хріненко, 2012: 234). Уважаємо, що педагогічна творчість вимагає від учителя початкових класів як відповідних фахових знань, так і спеціальних внутрішніх можливостей, резервів, тобто потенціалу.

I. Підласий трактує поняття «потенціал» як узагальнену здатність, можливість, силу; джерела, засоби, які можуть використовуватися для досягнення певної мети; можливості особистості, держави у певній сфері» (Подласый, 1998: 5).

Широке трактування терміна «потенціал» полягає в дослідженні його як джерела можливостей, засобів, запасів, які можуть бути задіяні або використані для вирішення того чи іншого завдання. Поняття «потенціал» і «потенційний» означають наявність у кого-небудь (людина, колектив, суспільство загалом) прихованих, ще не виявлених можливостей або здібностей у відповідних сферах життєдіяльності.

Потенціал – багатогранне поняття. Так, М. Каган виділяє п'ять видів потенціалу, притаманного особистості:

- гносеологічний – обсяг і якість інформації (знання про зовнішній світ, природу і суспільство);
- аксіологічний – система ціннісних орієнтацій;
- комунікативний – спілкування особистості;
- художній – художні потреби особистості і те, яким чином вони задовольняються;
- творчий – уміння і навички, здібності до дії (Каган, 1988: 69).

Виділення творчого потенціалу зараховує його до особливостей, які існують у межах характеристик творчості. Науковці переконані, що творчий потенціал є передумовою, можливістю вияву творчих здібностей і характеристик особистості, містить мислення, пам'ять, фантазію та ін. Цілком погоджуємося з В. Сухомлинським у такому: щоб виявити творчий потенціал виховання, педагог повинен володіти такими якостями, як спрямованість на формування особистості вихованця; педагогічний такт; здатність до емпатії; артистизм; уміння задавати цікаві питання, створювати проблемні ситуації, стимулювати запитання; почуття гумору (Сухомлинський, 1966: 24).

Для нашого дослідження актуальними є критерії творчих ресурсів педагога, визначені Т. Герою:

– аналітико-синтетичне опрацювання типової, на перший погляд, ситуації;

– особистісно зорієнтоване й алоцентричне (здатність звільнитися від однобічного або узагальненого ставлення до речей) розв'язання педагогічних задач щодо бачення унікальності учня;

– нетипове застосування стандартних педагогічних прийомів;

– творче комбінування стандартних засобів, форм і методів досягнення мети;

– створення нових педагогічних технік;

– вихід із реальної ситуації, творче регулювання власного часу в професіогенезі (планування кар'єри, сім'ї), регульоване планування своєї професійної діяльності в контексті особистої життєтворчості (Гера, 2012: 117).

На основі вищезазначеного творчий потенціал розглядаємо як різновид потенціалу особистості, характерною рисою якого є його творча спрямованість, сутність якої входить у поняття «творчість». За основу ми взяли визначення творчості як діяльності, яка призводить до якісно нових (суб'єктивних) результатів і має позитивну (ціннісну) соціальну значущість результатів (об'єктивна частина творчості). Відповідно, творчість – це діяльність, яка породжує якісно нове.

Визначальною характеристикою вчителя початкових класів є його професійний потенціал як здатність бачити, розуміти, ставити і вирішувати освітні проблеми. Професійний потенціал педагога найдетальніше досліджено I. Підласим. За визначенням науковця, професійний потенціал педагога – це система природних і набутих якостей, які визначають його професійну здатність виконувати свої обов'язки на належному рівні (Подласый, 1998: 5).

Професійний потенціал, як уважає I. Підласий, «об'єднує в собі багато різнопланових і різнорівневих аспектів підготовки і діяльності вчителя» і «визначається як система природних і набутих у процесі професійної підготовки якостей»:

ППП = Пнчп + Пчзн + Пдсп + Ппдп,

де, ППП – професійний потенціал педагога;

Пнчп – незмінна частина потенціалу, зумовлена загальними природженими здібностями особистості;

Пчзн – частково змінна (прогресивна) частина потенціалу, зумовлена природними спеціальними здібностями особистості, розвиток останніх у процесі професійної підготовки і практичної діяльності;

Пдсп – компонент потенціалу, який додається спеціальною підготовкою у виші (спеціальний);

Ппдп – частина потенціалу, якої набувають у процесі практичної діяльності педагога (Подласый, 1999: 73).

Професійний потенціал трактується Р. Кириченко як нове інтегративне поняття, яке узагальнює уявлення про ресурси особистості та їх реалізацію в професійній діяльності, охоплюючи сферу здібностей та мотивації фахівця. Дослідниця зазначає, що професійний потенціал людини є частиною її потенціалу як особистості, тобто щодо індивідуума професійний потенціал – це частина потенціалу людини, яка формується на основі природних даних (здібностей), освіти, виховання та життєвого досвіду. Якісно професійний потенціал є похідним від рівня розвитку технічного базису і соціально-економічних умов відтворення населення і сукупної здатності до праці. Ці чинники визначають зміст і якість загальної і фахової освіти, розвиток системи охорони здоров'я, фізичної культури, професійної підготовки, морального виховання. Кількісний аспект професійного потенціалу є похідним від кількості працездатного населення, його ставово-вікової структури (Кириченко, 2015: 95). Важливою умовою успішної самореалізації педагога в

професійній діяльності, на думку авторки, є розвиток професійного потенціалу засобами навчання та самонавчання, а також саморозвитку професійно важливих здібностей, якостей, умінь, мотивації (Кириченко, 2015: 96).

Висновки. Отже, зважаючи на аналіз наукових праць, потенціал, яким повинен володіти майбутній учитель початкових класів, визначаємо як професійно-творчий, оскільки в ньому представлено й особливості професійної діяльності, і творчий підхід до її здійснення. Професійно-творчий потенціал учителя початкових класів розуміємо як складне особистісне новоутворення, яке вможливує здатність діяти творчо, нестандартно знаходити креативні способи вирішення професійних завдань та ситуацій у роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Сформований належним чином професійно-творчий потенціал учителя початкових класів є вимогою часу, вимагає посиленої уваги, оскільки саме він забезпечує ефективну професійну діяльність учителя початкових класів на творчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гера Т. І. Активізація творчих ресурсів педагога у процесі його професіоналізації. *Психологія і суспільство*. 2012. № 2 (48). С. 112–123.
2. Імбер В. І. Психологічні передумови формування творчості в молодшому шкільному віці. *Наукові записки. Серія: Психологія: Зб. матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів*. Вип. 4. Вінниця, 2013. С. 14–16.
3. Каган М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.
4. Кириченко Р. В. Професійний потенціал особистості педагога. *Virtus*. 2015. № 4. С. 93–97.
5. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
6. Осадчук С. Ю. Проблема формування творчої особистості педагога. *Молодий вчений*. № 5.2 (57.2) травень, 2018. С. 23–27.
7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учеб. для студ. пед. вузов: В 2 кн. Москва : Гуманит. Изд. Владос, 1999. Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
8. Подласый И.П. Формирование профессионального потенциала как цель подготовки учителя. *Родная школа*. 1998. № 1. С. 3–8.
9. Сисоева С. О. (2006) Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ : Міленіум. 344 с.
10. Сухомлинський В. Наша «скрипка». Радянська освіта, 1966. С. 21–32.
11. Хріненко Т. До проблеми формування творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]*. Кіровоград : КДПУ, 2012. Вип. 107, ч. 2. С. 233–238.

REFERENCES

1. Hera T.I. Aktivizatsiya tvorchykh resursiv pedahoha u protsesi yoho profesionalizatsiyi. [Activation of creative resources of the teacher in the process of his professionalization]. *Psychology and society*, 2012, № 2 (48), Pp. 112–123 [in Ukrainian].
2. Imber V.I. Psykholohichni peredumovy formuvannya tvorchosti v molodshomu shkil'nomu vitsi. [Psychological prerequisites for the formation of creativity in primary school age]. Collections of materials of the reporting scientific-practical conference of teachers and students. Vinnytsia, 2013, #4, p. 14–16 [in Ukrainian].
3. Kagan M.S. Mir obshcheniya: problemy mezhsob'ektnykh otnosheniy. [The world of communication: problems of intersubjective relations]. Moscow: Politizdat, 1988, 319 p. [in Russian].
4. Kirichenko R.V. Profesiynnyu potentsialu osobystosti pedahoha. [Professional potential of the teacher's personality]. *Virtus*, 2015, № 4, P. 93–97 [in Ukrainian].
5. Nova ukrayins'ka shkola. [New Ukrainian school]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
6. Osadchuk S.Yu. Problema formuvannya tvorchoyi osobystosti pedahoha. [The problem of forming a creative personality of a teacher]. *A young scientist*, 2018, № 5.2 (57.2), P.23-27 [in Ukrainian].
7. Podlasy I.P. Pedagogika. Novyy kurs. [Pedagogy. New course: textbook]. Moscow, 1999, 576 p. [in Russian].
8. Podlasy I.P. Formirovaniye professional'nogo potentsiala kak tsel' podgotovki uchitelya. [Formation of professional potential as the goal of teacher training]. *Native school*, 1998, N1, P.3-8 [in Russian].
9. Sysoeva S.O. Osnovy pedahohichnoyi tvorchosti. [Fundamentals of pedagogical creativity]. Kyiv, Millennium, 2006, 344 p. [in Ukrainian].
10. Sukhomlinsky V. Nasha «skrypka». [Our "violin"]. *Soviet education*, 1966, P.21-32 [in Ukrainian].
11. Hrinenko T. Do problemy formuvannya tvorchoho potentsialu maybutn'ho vchytelya tekhnolohiy. [On the problem of forming the creative potential of the future teacher of technologies]. *Kirovograd*, 2012, #107, pp. 233-238 [in Ukrainian].

УДК 37.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-28>**Надія БІЛОУСОВА,***orcid.org/0000-0003-4167-9649**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) nv.bilousova@gmail.com***Тетяна ГОРДІЄНКО,***orcid.org/0000-0002-4662-1895**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) hordienkotana@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД (НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛЮВАННЯ) НА УРОКАХ ЯДС У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті підкреслюється значення діяльнісного підходу як спрямованих дій на розвиток ключових компетентностей та наскрізних умінь. Характеризується поняття «модель» та аналізується використання методу моделювання як одного з дієвих методів діяльнісного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. Подаються погляди науковців на проблему моделювання. Показано трансформацію діяльнісного підходу через розвивальне навчання, поетапного формування розумових дій, формування перцептивних дій і проблемного навчання. Наголошується на тому, що модель є ланцюгом, який пов'язує почуттєве та раціональне пізнання. Метою моделювання є включення всіх учнів в освітній процес. Указано, що традиційна наочність не може забезпечити необхідний рівень усвідомлення істотних властивостей об'єктів і потребує вдосконалення шляхом упровадження в освітній процес методу моделювання. Указано, що новий Державний стандарт початкової загальної освіти ґрунтується на засадах діяльнісного підходу до навчання. Охарактеризовано етапи процесу моделювання, як-от постановка й усвідомлення молодшими школярами завдань, власне моделювання, представлення й обговорення моделей; конкретизація і зміна моделі. Визначено, що під час роботи з молодшими школярами об'єкти доцільно заміщувати знаками або символами. Зазначено, що результатом систематичної роботи в класі є значне покращення здатності дітей до абстрагування відношень між першим і другим (і наступними) станами об'єкта, а також вміння «читати» досить абстрактні записи процесів за допомогою методу піктограм. З'ясовано причини виникнення труднощів «простого» заміщення та шляхи їх подолання. Доведено, що моделювання є важливим комплексним засобом, який спонукає учнів до самооцінки, самовдосконалення, аналізу власних дій, формує логічне мислення, сприяє творчому підходу до процесу навчання тощо; модель під час навчання виконує функцію планування, організації та контролю.

Ключові слова: моделювання, діяльнісний підхід, молодші школярі, ЯДС.

Nadiia BILOUSOVA,*orcid.org/0000-0003-4167-9649**Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management
Nizhyn State University named after Mykola Gogol
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) nv.bilousova@gmail.com***Tetyana HORDIYENKO,***orcid.org/0000-0002-4662-1895**Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management
Nizhyn State University named after Mykola Gogol
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) hordienkotana@gmail.com*

ACTIVITY APPROACH (ON THE EXAMPLE OF SIMULATION) IN PRIMARY SCHOOL LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

The article emphasizes the importance of the activity approach as aimed at developing key competencies and cross-cutting skills. The concept of “model” is characterized and the use of the method of “modeling” as one of the effective methods

of activity learning in the lessons of the integrated course "I explore the world" in primary school is analyzed. The views of scientists on the problem of modeling are presented. The transformation of the activity approach through developmental learning, gradual formation of mental actions, formation of perceptual actions and problem – based learning is shown. The purpose of modeling is to include all students in the educational process. It is stated that traditional clarity cannot provide the necessary level of awareness of the essential properties of objects and needs to be improved by introducing the method of modeling into the educational process. It is indicated that the New State Standard of Primary General Education is based on the principles of the activity approach to education. The stages of the modeling process are characterized: formulation and awareness of tasks by junior schoolchildren, actual modeling, presentation and discussion of models; concretization and change of model. It is determined that when working with younger students, it is advisable to replace objects with signs or symbols. It is noted that the result of systematic work in the classroom is a significant improvement in children's ability to abstract the relationship between the first and second (and subsequent) states of the object, as well as the ability to "read" fairly abstract records of processes using icons. The causes of the difficulties of "simple" substitution and ways to overcome them are clarified. It is proved that modeling is an important complex tool that encourages students to self-assessment, self-improvement, analysis of their own actions, forms logical thinking, promotes a creative approach to the learning process, etc.; the model during training performs the function of planning, organization and control.

Key words: modeling, activity approach, junior schoolchildren, "I explore the world".

Постановка проблеми. Загальновідомим є факт, що знання засвоюються в діях. Діяльнісний підхід – це спрямованість освітнього процесу на розвиток ключових компетентностей та наскрізних умінь особистості; застосування теоретичних знань на практиці; формування здібностей до самоосвіти й командної роботи; успішна інтеграція в соціумі та професійна самореалізація.

Аналіз останніх досліджень. У науковому світі діяльнісний підхід характеризують через розроблені теорії та концепції:

- розвивального навчання (Д. Б. Ельконін і В. В. Давидов);
- поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін);
- формування перцептивних дій (А. В. Запорожець);
- проблемного навчання (психологи Д. М. Боголюбський, Т. В. Кудрявцева; дидакти М. О. Данилов, І. Я. Лернер).

Мета статті – визначити особливості застосування методу моделювання на уроках інтегрованого курсу «ЯДС» у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Моделювання є одним із методів діяльнісного навчання, засобом активізації пізнавальної діяльності учнів, що з давніх часів супроводжує процес навчання.

Простежимо зміст поняття «модель» за словниками. Філософський словник трактує його так: моделювання – спосіб дослідження об'єктів пізнання шляхом вивчення їх моделей. Модель – аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності (в методології науки); виступає в дослідженні як заміник або представник певного фрагмента природної чи соціальної реальності (Шинкарук, 1986). За звичайним словником, модель – це схема якого-небудь фізичного об'єкта чи явища.

У педагогічному словнику зазначено, що модель – це геометричні фігури та тіла, ілюстрації до математичних теорем і формул, які пояснюють

і конкретизують абстрактні поняття, математичні закони та аксіоми (Гончаренко, 1997).

Сучасний тлумачний словник української мови так пояснює лексичне значення слова «модель»:

- 1) зразок, що відтворює, імітує будову і дію певного об'єкта;
- 2) уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якогось об'єкта, процесу чи явища, що використовується як його представник.

Моделювати – досліджувати якісь об'єкти, системи, явища, процеси через побудову і вивчення їх моделей (Уйюмов, 2006).

Аналіз цих визначень дає змогу зробити висновки, що модель створює мову спілкування, яка, опредметнюючи, матеріалізуючи зміст об'єкта дослідження, дозволяє виявити його найсуттєвіші ознаки. Тобто модель є ланцюгом, який пов'яже почуттєве та раціональне пізнання.

Моделювання тісно пов'язане з такими категоріями, як абстракція, аналогія, гіпотеза. Використання моделей у навчанні молодших школярів зумовлене закономірностями освітньої діяльності. Відображення об'єктів називаються моделями; процес їх створення – моделюванням, а використання в науці – модельним дослідженням.

Діти міркують, за словами К. Ушинського, «формами, звуками, фарбами, почуттями». Мислення дитини має наочно-образний характер. Тому таке вагоме значення в навчанні учнів початкових класів має принцип наочності. Ця проблема порушувалася ще Я. А. Коменським, І. Г. Песталоцці, А. Дістервегом, К. Д. Ушинським.

Я. А. Коменський вводить використання наочності в дидактичний принцип побудови навчання на конкретних образах, які безпосередньо сприймаються учнями, а відчуття і сприйняття вважає основною формою пізнання. Він сиверджує: «Якщо нема в наявності речей, то можна замість них використовувати

копії чи зображення, виготовлені для навчання» (Кузьмінський, 2016).

У наочних поясненнях В. І. Водозов радить педагогам звертати «увагу учнів на найголовніше, щоб не втратити їх складності предмета. У цьому значно допомагають пояснювальні моделі, в яких ви або спрощуєте складний предмет, або робите виднішими малопомітні частини» (Кузьмінський, 2016).

Проблему наочності в навчанні з психологічних позицій порушують Л. С. Виготський, В. В. Давидов, А. Н. Леонтьєв, П. Я. Гальперін. Ці вчені стверджують, що в молодшому шкільному віці можливо і важливо формувати теоретичне мислення, але мисленнєвим операціям обов'язково передують предметні дії. Працюючи руками, учні створюють сприятливі умови для всебічного сприйняття різних якостей предметів, а ті чи інші їх комбінації дозволяють дітям знаходити відношення і робити про них висновки.

Тривалий час наочне прирівнювалося до чуттєвого, тому будь-яке засвоєння предмета в чуттєвій формі вважалося наочним. Але не всяка наочність робить навчання наочним. Традиційна наочність не здатна забезпечити необхідний рівень усвідомлення істотних властивостей об'єктів та має бути вдосконалена шляхом упровадження в процес навчання дидактичних моделей, можливості яких ширші.

Л. М. Фрідман описує наочність як засіб моделювання в навчанні. Моделювання вчений розглядає як особливу діяльність із побудови (вибору чи конструювання) моделей. Як будь-яка діяльність, вона має зовнішній практичний зміст і внутрішню психічну сутність. Моделювання як психічна діяльність може бути складником таких психічних процесів, як сприйняття, уявлення, пам'ять, уява і, звичайно, мислення. Ці психічні процеси включаються в моделювання як складну діяльність (Фрідман, 2006).

Моделювання є методом пізнання властивостей предметів через моделі. Це процес створення моделей і дії з ними, які дозволяють досліджувати окремі властивості, сторони предмета, які нас цікавлять. Особливість моделювання (порівняно з наочністю) полягає в тому, що предмет вивчається не безпосередньо, а шляхом дослідження іншого об'єкта (аналогічного першому). Між дослідником та об'єктом пізнання наявна модель. Вона не охоплює об'єкт, який вивчається повністю, а виражає тільки деякі сторони, які цікавлять дослідника. Моделювання – це заміна дій зі звичними предметами діями з їх зменшеними зразками, моделями, муляжами, макетами та графічними замінниками (малюнками, кресленнями, схемами).

Просторові моделі розглядаються В. В. Давидовим як узагальнення, яке виникає в діяльності дитини під час планування та контролю. Оволодіння діями просторового моделювання може бути зрозумілим як один із напрямів розвитку символічної (Ж. Піаже) чи знакової (Л. Виготський) функцій свідомості. Дані наукових досліджень доводять перевагу моделювання над традиційною наочністю в процесі переходу дитини від чуттєвої форми знання до понятійного мислення, від конкретного уявлення до поняття (Савченко, 2012).

О. Я. Савченко визначає такі дидактичні функції схематичної наочності: педагогічну підтримку міркувань учнів на етапі первинного сприймання; опору для дітей, які не встигають; використання опори під час самостійної роботи й повторення (Савченко, 2012). В. О. Сухомлинський наголошував: «Образотворчу наочність я розглядаю не тільки як засіб конкретизації уявлень і понять, а і як засіб виходу зі світу уявлень у світ абстрактної думки» (Кузьмінський, 2016).

За ідеями Л. С. Виготського, навчання, відіграючи активну конструктивну роль у процесі дитячого розвитку, саме по собі зовсім не є джерелом цього розвитку. З'єднувальною ланкою між навчанням і розвитком є власна перетворювальна діяльність дитини. Стратегічною метою розвивального навчання (Д. Б. Ельконіна – В. В. Давидова) є виховання особистості дитини як суб'єкта життєдіяльності. Бути суб'єктом – бути господарем власної діяльності, власного життя: ставити цілі, розв'язувати завдання, відповідати за результати. Досягнення стратегічної мети передбачає дотримання принципів, серед яких:

– принцип дослідження й пошуку (знання не даються дітям у готовому вигляді, вони самі виявляють властивості досліджуваного предмета в процесі розв'язання навчальних завдань);

– принцип моделювання (загальний спосіб діти шукають у предметно-практичній діяльності, центральною навчальною дією якої є моделювання).

Центральний компонент будь-якого уроку – організація пізнавальної діяльності учнів. Провідними пізнавальними процесами є мислення й уява. На основі аналітико-синтетичної діяльності за допомогою цих двох процесів відбувається формування знань й інтелектуальних умінь, дослідження проблемних питань і творче розв'язання завдань (Кравчук, 2013). Саме моделювання дає можливість вчителю «пробудити» дитяче мислення й уяву, активізувати і розвивати пізнавальну активність школярів.

Новий Державний стандарт початкової загальної освіти ґрунтується на засадах компетентніс-

ного підходу до навчання, в основу якого покладено ключові компетентності. Важливо, щоб учні не тільки здобули певні знання, а й могли у житті скористатися ними тоді, коли виникне в цьому потреба. За роки навчання вчитель повинен не тільки озброїти учнів деяким багажем знань, а й навчити їх здобувати знання самостійно, сформулювати у школярів навчальну діяльність.

Основну мету освіти кардинально переопрацюють зміни, зумовлені масовим входженням у життя людини світової інформаційної мережі. Сучасні засоби комунікації багаторазово збільшили швидкість обміну інформацією і швидкість прийняття рішень.

У сучасному світі майже вся діяльність є колективною, що більше сприяє формуванню компетенцій, ніж індивідуальна діяльність. Тому перед освітянами постала проблема серйозного навчання культурі праці й участі в колективній діяльності, виховання відповідальності за доручену справу та креативного ставлення до виконання завдання.

У сучасних наукових дослідженнях моделювання зі спеціального прийому наукового дослідження перетворилося на важливий метод наукового пізнання і використовується для вивчення окремих сторін об'єкта. Вивчення об'єкта та його властивостей за допомогою моделювання виявляється можливим тому, що будь-яка модель є специфічною формою відображення дійсності.

Моделювання в навчанні (англ. *modelling in education*) розуміється, як:

- 1) спосіб пізнання, яким повинні оволодіти учні;
- 2) дія – складник навчальної діяльності (Гільберг, 2018).

Повністю погоджуємося з думкою, що «в початкових класах ключові компетентності набувають пріоритетного значення. Математична компетентність передбачає моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань. Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій вимагають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, передбачати і робити висновки на основі проведених досліджень. Навчання впродовж життя передбачає опанування умінь і навичок для подальшого навчання (організацію свого навчального середовища, отримання інформації, її застосування, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання роботі в групі і самостійно)» (Шинкарук, 1986).

На сучасному етапі розвитку освіти результатом навчання є загальна здатність і готовність до

діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання і виховання.

Виділяють такі компоненти навчальної діяльності, як постановка мети, планування роботи, виконання роботи, перевірка результатів, підбиття підсумків, оцінка роботи. Усе це можна сформулювати, якщо залучати учнів до активної пізнавальної роботи на уроці, якою і є моделювання. Школярі не пасивно сприймають навчальний матеріал, а «самі здійснюють відкриття» і навчають інших.

Результативне викладання навчального матеріалу варто здійснювати з опорою на різні канали сприймання учнями інформації та притаманні їм стилі навчальної діяльності. Відповідно до останніх виокремлюються групи учнів, яким для успішного навчання потрібно:

- спостерігати за групою, бачити чужий досвід, дії і ставлення інших людей;
- навчатися з використанням навчальних посібників;
- отримувати досвід, діючи руками, працювати самостійно;
- самостійно використовувати різноманітні засоби для підвищення власної компетентності.

Найбільш результативними щодо засвоєння і закріплення навчального матеріалу є моделі, створені самими учнями. Процес моделювання можна розділити на кілька етапів:

- постановка й усвідомлення дітьми завдання (учитель ознайомлює школярів зі знаками, символами, які можна використати для побудови моделі);
- власне моделювання (як правило, відбувається у формі групової роботи);
- представлення й обговорення моделей (вибір найзручнішої, найрозумілішої, виправлення помилок, доповнення тощо);
- конкретизація і зміна моделі.

Від предметної дії учень переходить (через копіювальний малюнок і предметну модель) до графічної моделі (схеми), від неї – до знакової і буквеної (формули), а пізніше – до словесної (правил і визначень).

Другий етап – власне моделювання – кульмінація уроку, «відкриття способу», розв'язання суперечності. Основними методами навчання є дослідження, спостереження, аналіз, порівняння, узагальнення, формулювання висновків. Діти відчують радість пізнання і досягнення успіху. Як правило, модель – результат групової роботи. Створення моделі вимагає певного часу, щоб більшість дітей усвідомили «відкритий» спосіб. Така організація діяльності ще й дає учням можливість відпрацювати навички спілкування, співпраці.

На етапі конкретизації і зміни моделі вчитель може запропонувати придумати свої завдання, для виконання яких необхідно звертатися до складеної моделі.

Робота з моделлю може бути проведена на будь-якому етапі уроку. Побудували на минулому уроці нову модель. Наступний урок починаєте з «озвучування» моделі (читання):

- Пригадайте, що означає ця модель.
- Підберіть слова, що підходять до неї.
- Поясніть тим, кого не було вчора, що означає нова модель.

Якщо графічне подання матеріалу поєднується з діяльнісним підходом, то навчання стає значно ефективнішим. Процес моделювання сприяє якісному засвоєнню матеріалу.

Під час роботи з молодшими школярами доцільно об'єкти заміщувати знаками або символами. Завжди заміщається не об'єкт, а деяке відношення в об'єкті. На початку першого року навчання від дитини постійно вимагається виконання цієї дії під час опанування різних навчальних предметів. Зокрема, на уроках з ЯДС учитель запитує дітей про те, чи можна якось спростити запис результатів спостережень за погодою, чи обов'язково робити докладні малюнки.

Пропозиції дітей про введення символічних позначень різних станів погоди фіксуються вчителем під кольоровими картинками, що відбивають різні стани погоди, при цьому вчитель послідовно вивіщує картинку на дошку. Діти позначають стани погоди символами (сонячно, хмарно, дощ, вітер) поруч із малюнками в зошиті. Таким чином, діти ознайомлюються з піктограмами, які в майбутньому стануть основою створення опорних конспектів. Аналогічно вводяться позначення станів інших об'єктів, як-от рідкий і твердий стани води. Учні залюбки працюють творчо, пропонують свої символи для позначення. Найлегше для них позначити стан об'єкта першою буквою слова «ясно» – «Я», «рідкий» – «Р» тощо. Однак такий запис є незручним, тому що пізніше діти часто не можуть згадати, що вони позначили цією буквою. Те саме відбувається й у випадках, коли для позначення вибирається будь-який інший знак, не пов'язаний за своєю формою з тим, що він позначатиме. Труднощі «простого» символічного заміщення пояснюються, очевидно, тим, що ця дія не є простою. По-перше, реально завжди заміщується не об'єкт, а деяке відношення в об'єкті. При цьому дитині часто не є зрозумілою природа зв'язку між моделлю і об'єктом, який вона заміщає. Таким чином, можна сказати, що в основі «простого» символічного заміщення лежить роз-

горнута складна дія, якщо вона не інтеріоризована, тобто остаточно не привласнена дитиною, що викликає характерні труднощі.

Порівняємо із символічним заміщенням дію функціонального заміщення предмета його ігровим заміником. Не будь-який предмет може заміщати в грі конячку, але паличка може. Через що? Вона дозволяє робити з нею дії, аналогічні діям із реальним предметом, тобто на ній можна скакати, що дитина і робить, відтворюючи відповідні рухи. Завдяки цим рухам паличка може стати символічною заміною коня.

Знаходячи нові способи дій і фіксуючи їх схематично у вигляді загальних способів дій, дитина робить узагальнення у своїх практичних діях.

Уже на першому році навчання більшість дітей можуть побачити за символом невидиме відношення між об'єктами або сторонами реальності.

Так, наприклад, уперше відкривши зміну як процес, як зміну станів об'єкта, діти фіксують відношення попереднього і наступного станів у вигляді стрілки, спрямованої від минулого до майбутнього. Це відбувається тоді, коли діти пробують стати на місце тих, хто не бачив процесу на власні очі. Але стрілка починає «працювати» у той момент, коли нею позначають не зовсім доступні спостереженню процесу, як-от зміна рельєфу місцевості протягом століть або утворення нового виду тварин.

Подібні узагальнення стосуються деякого практичного досвіду дитини, але для молодшого школяра цей досвід виявляється незначним. Важливо підкреслити, що за відсутності спеціального навчання «вузьке охоплення» зберігається в багатьох дітей у середній і старшій школі, що найчастіше призводить до майже нездоланих труднощів у вивченні предметів, які потребують абстрагування.

Результатом систематичної роботи в класі є значне покращення здатності дітей до абстрагування відношень між першим і другим (і наступними) станами об'єкта, а також уміння «читати» досить абстрактні записи процесів.

Труднощі «простого» заміщення тривають ще багато років, оскільки заміщати необхідно все більш складні об'єкти, що мають свою структуру. Так, наприклад, учні часто не можуть впоратися з визначенням фаз Місяця, використовуючи площинні схеми або рухомі моделі з конструктора, оскільки додатковою операцією в структурі дії заміщення є відтворення об'ємної фігури з плоскої. Педагогічні дії, що дозволяють подолати такі труднощі, складаються у вибудовуванні рядів усе більш віддалених від реальності модельних засобів. Так, визначення

фаз Місяця може відбутися на моделі з м'ячів і ламп (найбільш наближеної до реальності), на «живих моделях» (замість Сонця і планет рухаються самі діти), на плоских моделях із дитячого конструктора і на схемах, накреслених на папері (найбільш далекий від реальності варіант). Діти (залежно від сили своєї здатності до заміщення) можуть вільно або на прохання вчителя рухатися в будь-якому напрямку на низці цих модельних засобів.

Учні разом з учителем займаються моделюванням загальних способів дій на декількох навчальних предметах. Через розмаїття модельних засобів, що застосовуються для фіксації предметних зв'язків і відносин, діти найчастіше (непомітно для себе) опановують різні мови моделювання. Це нагадує ситуацію багатомовності в дитячому віці,

коли дитина від народження спілкується з матір'ю, яка говорить однією мовою, і батьком, котрий говорить іншою. Як у житті маленької дитини настає період, коли вона відчуває певні труднощі, намагаючись розмовляти з батьком про те, про що раніш говорила тільки з матір'ю, так і в житті школярів, котрі зіштовхуються із ситуацією, яка вимагає перекладу з однієї модельної мови іншою. Таким чином, навіть до кінця пролонгованої початкової школи ситуація «багатомовності» є характерною під час використання модельних засобів.

Висновки. Отже, для подолання цих феноменів і побудови повноцінної дитячої дії на уроках ЯДС використовуються спеціальні засоби: піктограми, мнемічні схеми, конструювання з доступних матеріалів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах ЗЗСО на засаді компетентнісного підходу : навч.-метод. посібн. Київ : Генеза, 2018. 256 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
3. Кравчук Л. Ефективний урок. Початкова школа. Київ : Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 120 с.
4. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка : хрестоматія / Вид. 2-ге, стер. Київ : Знання, 2016. 700 с.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручн. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
6. Уйомов А. І. Логічні основи методу моделювання. Москва : Просвещение, 2006.
7. Філософський словник; за ред. В. І. Шинкарука. Вид. 2-ге., доп. Київ : УРЕ, 1986. 800 с.
8. Фрідман Л. М. Наочність та моделювання в навчанні. Москва : Знание, 2006. 350 с.

REFERENCES

1. Hilberg T., Tarnavska S., Pavych N. (2018) *Metodyka navchannya intehrovanoho kursu "YA doslidzhuyu svit" u 1-2 klasakh ZZSO na zasadi kompetentnisnogo pidkhodu. Navchal'no-metodychnyy posibnyk.* [Methods of teaching the integrated course "I explore the world" in grades 1-2 ZZSO on the basis of the competence approach. Training manual]. Kyiv: Genesis. 256 [in Ukrainian].
2. Goncharenko S. (1997). *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk.* [Ukrainian pedagogical dictionary]. K. : Lybid. 375 [in Ukrainian].
3. Kravchuk L. (2018). *Efektivnyy urok.* [An effective lesson]. Elementary School – K: Newspapers for preschool and primary education. 115. [in Ukrainian].
4. A.I. Kuzminsky, V.L. Omelyanenko. (2016) *Pedahohika.* [Pedagogy]. K.: Knowledge Press. 700 [in Ukrainian].
5. *Didactics of primary education: textbook. Dydaktyka pochatkovoyi osvity.* (2012). / Alexandra Yakovlevna Savchenko. K. : Gramota. 504 [in Ukrainian].
6. [Logical bases of modeling method]. (2006). *Lohichni osnovy metodu modelyuvannya / AI Uyomov.* M. : Enlightenment. [in Ukrainian].
7. [Philosophical Dictionary]. *Filosofs'kyy slovnyk.* (1986) / Ed. VI Shinkaruk. 2 kind. ext. K. : URE. 800 [in Ukrainian].
8. Friedman L.M. (2006). *Naohnist' ta modelyuvannya v navchanni.* [Visibility and modeling in teaching]. M. : Znanie. 350 [in Ukrainian].

УДК 273.5.016+378.016]:620.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-29>**Вікторія БОНДАРЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5158-4438**аспірантка кафедри фізики та методики навчання фізики**Бердянського державного педагогічного університету**(Бердянськ, Запорізька область, Україна) viktoriabondarenko1995@gmail.com***Артем ЦЬОМКАЛО,***orcid.org/0000-0001-7802-2216**аспірант кафедри фізики та методики навчання фізики**Бердянського державного педагогічного університету**(Бердянськ, Запорізька область, Україна) jfrkoe4321@gmail.com***Геннадій ШИШКІН,***orcid.org/0000-0003-2617-6699**доктор педагогічних наук, професор,**професор кафедри фізики та методики навчання фізики**Бердянського державного педагогічного університету**(Бердянськ, Запорізька область, Україна) ur3qugs@gmail.com*

ОСНОВИ НАНОФІЗИКИ ТА НАНОТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасне суспільство вимагає від системи освіти формування в молоді системи знань, необхідних для сприйняття сучасних досягнень у галузі науки і техніки. Успіхи в розвитку техніки фахівці пов'язують із сучасними досягненнями нанофізики, дослідженнями наноструктур та розвитком нанотехнологій. Найближчі десятиліття стануть епохою нанотехнологій. Темпи впровадження сучасних технологій будуть визначати рівень розвитку суспільства.

Наше дослідження присвячене аналізу проблеми формування базових знань із нанофізики та сучасних нанотехнологій у здобувачів освіти закладів середньої та вищої освіти. Проведений аналіз навчальних програм та підручників із фізики закладів середньої освіти показав, що менше 2% від загального обсягу навчального матеріалу містить інформацію про нанотехнології. Ураховуючи результати проведеного анкетного опитування вчителів із проблеми дослідження, можна стверджувати про необхідність змін у навчальних програмах із фізики та введення спеціальних курсів із нанофізики в систему підготовки майбутніх учителів.

Упровадження сучасних досягнень фізики в освітній процес закладів середньої освіти необхідно починати з відповідної підготовки майбутніх учителів у педагогічних університетах. Звертається увага на необхідність уведення в освітні програми педагогічних університетів таких питань, як: типи наноструктур та їх властивості; особливості фізичних властивостей наноматеріалів та їх застосування в технологіях; основні галузі застосування наноматеріалів; фізичні ефекти на поверхні наноструктур та методи їх дослідження.

Для підвищення якості організації навчального процесу та враховуючи складність вивчення нанооб'єктів, обґрунтовується необхідність застосування цифрових технологій навчання. Під час вивчення наноструктур у закладах вищої педагогічної освіти доречно використовувати комп'ютерне моделювання, яке дозволяє адекватно відобразити об'єкти наносвіту. Для реалізації такого підходу можуть бути використані пакети програмування з молекулярної динаміки. Як засоби комп'ютерного моделювання нанооб'єктів пропонується методика формування уявних моделей, що сприяє засвоєнню навчального матеріалу на якісному рівні.

Ключові слова: навчання фізики, освітній процес, нанофізика, нанотехнологія, наноструктура, цифрові технології.

Victoria BONDARENKO,

orcid.org/0000-0001-5158-4438

*Graduate Student at the Department of Physics and Methods of Teaching Physics
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporozhye region, Ukraine) viktoriabondarenko1995@gmail.com*

Artem TSOMKALO,

*Graduate Student at the Department of Physics and Methods of Teaching Physics
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporozhye region, Ukraine) jfrkoe4321@gmail.com*

Gennadiy SHYSHKIN,

orcid.org/0000-0003-2617-6699

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Physics and Methods of Teaching Physics
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporozhye region, Ukraine) ur3qugs@gmail.com*

FUNDAMENTALS OF NANOPHYSICS AND NANOTECHNOLOGIES IN SECONDARY AND HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION INSTITUTIONS

Modern society requires the education system to form a system of knowledge necessary for the perception of modern advances in science and technology among young people. Experts attribute the success in the development of technology to modern advances in nanophysics, research on nanostructures and the development of nanotechnology. The coming decades will be an era of nanotechnology. The pace of implementation of modern technologies will determine the level of society development.

Our research is devoted to the analysis of the problem of formation of basic knowledge in nanophysics and modern nanotechnologies among students of secondary and higher education. An analysis of curricula and textbooks in physics in secondary schools showed that less than 2% of the total educational material contains information about nanotechnology. Given the results of a questionnaire survey of teachers on the research problem, it can be argued about the need for changes in the curriculum in physics and the introduction of special courses in nanophysics in the system of training future teachers.

The introduction of modern achievements of physics in the educational process of secondary education institutions need to start with the appropriate training of future teachers in pedagogical universities. Attention is drawn to the need to introduce into the educational programs of pedagogical universities such issues as: types of nanostructures and their properties; features of physical properties of nanomaterials and their application in technologies; main areas of application of nanomaterials; physical effects on the surface of nanostructures and methods of their research.

To improve the quality of the educational process and given the complexity of the study of nanoobjects, the need of learning digital technologies is justified. In the studying nanostructures in institutions of higher pedagogical education, it is appropriate to use computer modeling, which allows to adequately reflect the objects of the nanoworld. Molecular dynamics programming packages can be used to implement this approach. The means of computer modeling of nanoobjects offer a method of forming their imaginary models, which promotes the assimilation of educational material at a high quality level.

Key words: *teaching physics, educational process, nanophysics, nanotechnology, nanostructure, digital technologies.*

Постановка проблеми. Сучасна фізика досягла такого рівня, що її здобутки дали можливість впливати на структуру речовини на рівні окремих молекул і атомів. Ці досягнення дозволили здійснювати принципово нові підходи до розробки сучасних технологій, які отримали назву «нанотехнології». Створення та дослідження наноструктур із заданими властивостями входить до найважливіших технологічних проблем сучасної науки і техніки. Це пов'язано з унікальними властивостями матеріалів, що перебувають у наноструктурованому стані. Розробка матеріалів із заданими властивостями призводить до загальної тенденції до мініатюризації виробів, створення принципово нових об'єктів, пристроїв і навіть нових галузей виробництва.

Науковці припускають, що найближчі десятиліття стануть епохою нанотехнологій, яку розглядають як третій етап науково-технічної революції. Досягнення в галузі нанотехнологій буде визначати рівень розвитку суспільства. Нанотехнології – це широкий набір наукових, технологічних і виробничих напрямів, які об'єднуються в єдину технологічну культуру. У цьому разі йдеться не тільки про нові технології, а й про процеси, які можуть змінити сегменти промисловості, економіку, соціальну сферу. Успіхи в цій галузі у XXI столітті будуть визначати економічний статус держави.

Розвиток і впровадження сучасних нанотехнологій вимагає певного перегляду нових підходів до фізичної та інженерної освіти молоді. Одним

з основних завдань навчання фізики у закладах вищої та середньої освіти є формування фізико-технічної картини навколишнього середовища (Шишкін, 2019). Для формування такої сучасної картини та підготовки молоді до сприйняття та розуміння сучасних технологій необхідно вводити і більше уваги приділяти вивченню нанорозмірних об'єктів на основі базових знань із нанофізики. В освітні програми з фізики доцільно вводити навчальний матеріал про фізичні властивості наноматеріалів, їх застосування у сучасних приладах та технологіях.

Досягнення в дослідженні наноструктур формують нові перспективні напрями, які можна використовувати у багатьох сферах діяльності людини та які стають невід'ємною частиною нашого сучасного життя. Успіхи нанотехнологій незаперечні, їх важко переоцінити. З огляду на це, суспільство вимагає від системи освіти формування у молоді уявлень про сучасний рівень розвитку науки, техніки, технологій. Ураховуючи те, що науковою базою розвитку нанотехнологій є знання з нанофізики, то вивчення закономірностей мікро- і наносистем у курсі фізики відповідає принципу професійної спрямованості навчання. Формування в студентів-фізиків педагогічних університетів базових знань із нанофізики, на основі яких формуються уявлення про наноструктури та нанотехнології, є однією з важливих проблем сучасної фізичної освіти.

Аналіз досліджень. Загальноприйнятим є вживання префікса «нано-» щодо матеріалів (природного або штучного походження), які містять частинки у вигляді груп або агломератів, 50 відсотків (як мінімум) із яких мають один із лінійних розмірів у межах від 1 до 100 нанометрів. На можливість створення матеріалів із розмірами зерен менше 100 нм, які повинні відповідати певним вимогам і мати корисні додаткові властивості (порівняно з традиційними мікроструктурними матеріалами), вказав німецький учений Г. Глейтер у 1981 році. Він також увів у науковий обіг терміни «нанокристалічні», «наноструктурні», «нанофазні», «нанокомпозитні матеріали» (Gleiter, 1981; Gleiter, 2000; Birringer, 1984).

Інтерес до нового класу матеріалів постійно зростає (як у галузі фундаментальної та прикладної наук, так і в промисловості) (Алферов та ін., 2003). Це положення зумовлено:

- прагненням до мініатюризації виробів;
- унікальністю властивостей матеріалів у наноструктурованому стані;
- необхідністю розробки та впровадження нових матеріалів із якісно та кількісно новими властивостями;

- розробкою нових підходів і методів у розробку сучасних технологій;

- практичним упровадженням у розробку сучасних приладів для дослідження і контролю наноматеріалів;

- розвитком і впровадженням нових технологій (іонно-плазмові технології обробки поверхні й створення тонких шарів і плівок, LIGA-технології, що становлять послідовність процесів літографії, гальваніки, технологій отримання та формування нанопорошків тощо).

Розвиток фундаментальних і прикладних уявлень про наноматеріали та нанотехнології вже в найближчі роки може привести до кардинальних змін у багатьох сферах діяльності людини: матеріалознавстві, енергетиці, електроніці, інформатиці, машинобудуванні, медицині, сільському господарстві, екології. Поряд із цифровими інформаційними технологіями і біотехнологіями нанотехнології є фундаментом науково-технічного розвитку у XXI столітті (Алферов та ін., 2003). Термін «нанотехнологія» запропонований японським ученим Н. Танігучі у 1974 році (Андрієвський, Рагуля, 2005).

На наш погляд, найбільш повноцінною можна вважати таку термінологію:

наноматеріали – матеріали, що містять структурні елементи, геометричні розміри яких хоча б в одному вимірі не перевищують 100 нм і мають якісно нові властивості;

нанотехнологія – сукупність методів і прийомів, що забезпечують можливість контролювати створення та модифікування об'єктів, дозволяють здійснювати їх інтеграцію в повноцінну систему більшого масштабу;

наносистемна техніка – повністю або частково створена на основі наноматеріалів і нанотехнологій функціонально закінчена система або пристрій, характеристики яких відрізняються від показників систем, створених за традиційними технологіями.

Метою статті є аналіз проблеми формування уявлень про наноструктури та нанотехнології у здобувачів закладів вищої педагогічної освіти на основі базових знань із нанофізики.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи значний вплив нанотехнологій на розвиток суспільства та сучасної промисловості, виникає потреба впровадження базових знань із нанофізики в межах курсу фізики закладів середньої освіти та спеціальних курсів у педагогічних університетах. Підвищення рівня знань здобувачів середньої освіти про наноструктури та нанотехнології необхідно починати з відповідної підго-

товки майбутніх учителів фізики. Із метою виявлення проблем упровадження сучасних знань про наноструктури та нанотехнології в освітній процес із фізики в закладах середньої та вищої освіти проведено педагогічне дослідження.

На початковому етапі дослідження виявлено стан упровадження та рівень знань здобувачів освіти про наноструктури та нанотехнології. У дослідженні взяли участь студенти молодших курсів педагогічного університету та учні старших класів закладів середньої освіти. Проаналізовано сучасну наукову та методичну літературу з проблем підвищення якості фізичної освіти молоді.

Результати анкетного опитування показали, що 3% опитаних мають уявлення про нанотехнології, 12% – тільки загальне уявлення, не розуміють галузі застосування та ролі нанотехнологій у науково-технічному прогресі. Анкетне опитування вчителів фізики закладів середньої освіти свідчить про те, що 72% учителів вважають за необхідне ознайомлювати здобувачів освіти з властивостями наноструктур на основі базових знань із нанофізики на якісному рівні.

Формування знань на якісному рівні найбільш ефективно можна формувати шляхом побудови уявних моделей процесів, що вивчаються (Зикова, Шишкін, 2017). Звертається увага на важливу роль моделей у формуванні практико орієнтованих знань здобувачів освіти. Авторами запропоновано етапи формування різних типів моделей фізичних об'єктів та процесів.

Для формування у здобувачів освіти уявлень про наноструктури необхідно, по-перше, визначитися зі змістом навчального матеріалу та його узгодженням з освітніми програмами; по-друге, розробити методiku формування базових знань основ нанофізики з урахуванням складності навчального матеріалу.

Вивчення складного навчального матеріалу не може відбуватися без збудження інтересу та пізнавальної активності здобувачів освіти. Проведені дослідження довели, що розвиток пізнавального інтересу відбувається одночасно з розвитком пізнавальних здібностей. На формування мотивації до навчання суттєво впливають ті джерела інформації, якими користується сучасна молодь. Дослідження засвідчили, що учні та студенти віддають перевагу сучасним цифровим джерелам інформації (Шишкін, Зикова, 2018).

У науковій та методичній літературі вчені достатньо уваги приділяли застосуванню цифрових технологій під час формування практико орієнтованих та фізико-технічних знань (Косоков, Шишкін, 2017; Зикова, Шишкін, 2020), розвитку

творчих здібностей та дослідженню фізичних явищ (Keller at al., 2006; Gregorcic, Bodin, 2017; Shyshkin, Bandurov, 2014;), методиці проведення віртуальних лабораторних робіт (Піменов та ін., 2014; Finkelstein at al., 2005).

Для впровадження сучасних досягнень нанофізики в освітній процес закладів середньої освіти необхідні відповідні зміни в системі підготовки майбутніх учителів фізики та перепідготовки вчителів фізики. Для підвищення якості навчання фізики в закладах вищої педагогічної освіти виникає потреба в розробленні змісту та методики вивчення основ нанофізики. Зважаючи на складність навчального матеріалу для розуміння, методiku вивчення нового матеріалу необхідно будувати з максимальним залученням цифрових технологій навчання.

Проаналізувавши навчальні програми та підручники з фізики закладів середньої освіти, ми дійшли висновку, що лише у 2% від загального обсягу матеріалу згадується про нанотехнології. Ураховуючи результати аналізу проведеного анкетного опитування та тестування учнів та студентів, можна зробити висновок про необхідність уведення основ нанофізики в освітні програми закладів освіти.

Аналіз освітньо-професійних програм вищих педагогічних закладів освіти свідчить про те, що, як і в закладах середньої освіти, ми маємо лише згадки про нанотехнології. У процесі використання спеціальних курсів та факультативних занять з основ нанофізики кількість навчальних годин досягає 5% від загальної кількості.

Ознайомлення учнів з основами сучасних фізичних теорій і технологій необхідно починати з відповідної підготовки студентів-фізиків педагогічних університетів. Для забезпечення більш глибокого вивчення основ нанофізики та нанотехнологій у закладах середньої та вищої освіти необхідне коригування навчальних програм та освітніх стандартів підготовки майбутніх учителів фізики.

У нанофізиці розроблено методи отримання наноструктур та наноматеріалів, із якими необхідно ознайомити майбутніх учителів фізики. Основні методи отримання наноматеріалів ділять на технологічні групи (рис. 1).

Рис. 1. Методи отримання наноматеріалів

Широке застосування в отриманні наноматеріалів знайшли комплексні методи, які одночасно використовують (послідовно або паралельно) кілька різних технологій. Перспективними є методи, в основу яких покладено отримання аморфних прекурсорів, які становлять мономерні або полімерні сполуки, що містять необхідні елементи. Унаслідок певного технологічного процесу вони перетворюються в кінцевий продукт.

Галузь застосування наноматеріалів визначається специфічними фізичними властивостями наноструктур. Найбільше на зміни властивостей наноматеріалів впливають розміри кристалів у діапазоні від 10 до 100 нм. До основних фізичних чинників, які впливають на властивості наноматеріалів, зараховують:

- частку атомів, які містяться на поверхневому шарі матеріалу, що призводить до суттєвого спотворення кристалічної решітки або навіть зміни її структури;
- збільшення об'ємної частки меж поділу зі зменшенням розмірів (зерен) кристалів у наноматеріалах;
- схильність наноматеріалів до появи кластерів, що призводить до принципів саморегуляції кластерних структур, які широко використовуються, наприклад, в оптиці та електроніці (Андриєвский, 2002; Нащекін, 2003);
- наявність деякої ефективної довжини вільного пробігу носіїв (дифузійна довжина, довжина вільного пробігу дислокації);
- вияв квантових розмірних ефектів у разі розмірів кристалів менше 10 нм (Андриєвский, 2002; Головін, 2003).

На спеціальних курсах із проблем нанотехнологій і наноматеріалів необхідно ознайомити студентів з основними галузями застосування наноматеріалів, як-от конструкційні та інструментальні матеріали; промислові технології; ядерна енергетика; електронна техніка; медицина і біологія; військова справа; приладобудування.

У всіх інваріативних розділах курсу загальної та теоретичної фізики необхідно виділяти теми, які стосуються закономірностей мікро- та наносвіту. На вивчення цих тем необхідно виділяти більше навчального часу із зазначенням можливостей застосування їх у сучасних технологічних процесах. Для варіативних дисциплін необхідним є створення спецкурсів «Нанofізика», «Нанотехнології», які повинні охоплювати такі розділи, як надпровідні наносистеми; магнітні наноструктури; напівпровідникові наноструктури (електронні та оптичні властивості, технології атомарного і нанометрового масштабу на основі зондових,

електронно-променевих та іонно-променевих методів).

На кафедрі фізики та методики навчання фізики Бердянського державного педагогічного університету ведеться певна робота з удосконалення системи підготовки магістрів-фізиків у галузі нанотехнологій. Розроблено спеціальний курс «Сучасні наноматеріали». Магістри та аспіранти залучаються до наукової та експериментальної роботи кафедри в галузі наноматеріалів. Практичне використання набутих навичок застосування цифрових технологій та моделювання фізичних процесів, що відбуваються в наноструктурах, знайшли своє відображення в спільних публікаціях студентів із викладачами нашого університету (Bandurov at al., 2019; Suchikova at al., 2020, 2021).

Висновки. Система побудови курсів фізики закладів середньої та вищої освіти потребує оновлення сучасними досягненнями в науці, які суттєво впливають на розвиток суспільства. Прогрес у сучасній техніці фахівці пов'язують з успіхами в дослідженні наноструктур та розвитком нанотехнологій. Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що впровадження в освітній процес закладів освіти сучасних досягнень нанofізики є актуальною проблемою методики навчання фізики. Упровадження цих досягнень в освітній процес із фізики необхідно починати з відповідної підготовки майбутніх учителів фізики в педагогічних університетах. В освітньо-професійні програми педагогічних університетів необхідно ввести такі питання, як: типи наноструктур та їх властивості; особливості фізичних властивостей наноматеріалів та їх застосування в технологіях; основні галузі застосування наноматеріалів; фізичні ефекти на поверхні наноструктур; методи дослідження наноструктур. Наші дослідження довели, що підвищення рівня знань студентів у галузі нанofізики та нанотехнологій найбільш ефективно відбувається за рахунок міждисциплінарної інтеграції дисциплін природничої підготовки та використання цифрових технологій навчання. Методика формування знань орієнтується на формування якісних фізичних моделей нанооб'єктів та наноструктур засобами комп'ютерного моделювання та застосування цифрових приладів під час навчального експерименту.

Подальших досліджень потребує розробка методики отримання здобувачами освіти наноструктур у межах освітнього процесу та експериментального дослідження властивостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алферов Ж. И., Копьев П. С., Сурис Р. А. и др. Наноматериалы и нанотехнологии. *Нано- и микросистемная техника*. 2003. № 8. С. 3–13.
2. Андриевский Р. А., Рагуля А. В. Наноструктурные материалы : уч. пособие. Москва : Академия, 2005. 117 с.
3. Андриевский Р. А. Наноматериалы : концепция и современные проблемы. *Рос. хим. ж.*, 2002, т. XLVI. № 5, С. 50–56.
4. Головин Ю. И. Введение в нанотехнологию. Москва : Машиностроение–1, 2003. 112 с.
5. Зикова К. М., Шишкін Г. О. Фізичні моделі та їх формування в системі профільного навчання. *Наукові записки. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*. Частина 1. Кропивницький, 2017. Вип. 12. С. 67–73.
6. Зикова К. М., Шишкін Г. О. Формування предметної компетентності при вивченні газових законів з використанням ІКТ. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 26. С. 60–63. URL: <https://doi.org/10.326626/2307-4507.2020-26.60-63>
7. Косоогов І. Г., Шишкін Г. О. Практико орієнтовані задачі з фізики в навчальному процесі загальноосвітньої школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Чернігів, 2017. Вип. 146. С. 144–147.
8. Информационный анализ наноструктурных особенностей композитных фуллереноосновных пленок С60-СdTe / А. В. Нашекин, А. Г. Колмаков, С. О. Когновицкий и др., *Перспективные материалы*, 2003. № 1. С. 36–45.
9. Піменов Д. О., Сосницька Н. Л. Дослідження стану термодинамічної системи на основі імітаційного комп'ютерного моделювання. *Наукові записки*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 5. ч. 2. С. 160–165.
10. Шишкін Г. О., Зикова К. М. Аналіз джерел здобуття інформації учнями при вивченні фізики. *Наукові записки: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка*. Кропивницький, 2018. Вип. 168. С. 292–294.
11. Шишкін Г. О. Формування фізико-технічної картини навколишнього середовища при вивченні фізики. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2019. Випуск 25. С. 46–49.
12. S. O. Bandurov, R. S. Lozhkin, G. O. Shishkin. Improved burning down protection system of industrial electron accelerators outlet window foil. *Problems of Atomic Science and Technology. Series "Plasma Electronics and New Methods of Acceleration"*, 2019, № 4, p. 169–173.
13. Finkelstein N. D., Adams W. K., Keller C. J., Kohl P. B., Perkins K. K., Podolefsky N. S. and LeMaster R. When learning about the real world is better done virtually: a study of substituting computer simulations for laboratory equipment. *Phys. Rev. Spec. Top. – Phys. Educ. Res.* 2005 1 1–8.
14. Gleiter H. Nanostructured materials: basic concepts and microstructure. *Acta mater.*, 2000. V. 48. P. 1–29.
15. Gleiter H. In: Deformation of Polycrystals. Proc. of 2nd RISO Symposium on Metallurgy and Materials Science (Eds. N. Hansen, T. Leffers, H. Lithold). Roskilde, RISO Nat. Lab., 1981, p. 15–21.
16. Gregorcic B, Bodin M. Algodoo: a tool for encouraging creativity in physics teaching and learning. *Phys. Teach*, 2017. 55 25–8. DOI: 10.1119 / 1.4972493
17. Keller C. J., Finkelstein N. D., Perkins K. K. and Pollock S. J. Assessing the effectiveness of a computer simulation in conjunction with tutorials in introductory physics in undergraduate physics recitations. *AIP Conf. Proc.* 2006. 818 109–12. doi.org/10.1063/1.2177035
18. Y. Suchikova, N. Kosach, V. Bolshakov, G. Shishkin. Synthesized nanostructures formation time effect on their morphological quality indicators – pore diameter increase in nanostructured coatings. *Ukrainian Metrologica Journal*, 2020. № 4. p. 43–49. doi.org/10.24027/2306-7039.4.2020.224294
19. Y. O. Suchikova, S. S. Kovachov, G. O. Shishkin, D. O. Pimenov, A. S. Lazarenko, V. V. Bondarenko, I. T. Bogdanov. Functional model for the synthesis of nanostructures of the given quality level. *Archives of Materials Science and Engineering*. 2021; 2 (107): 72-84. DOI: 10.5604/01.3001.0015.0244/
20. Shyshkin G. A., Bandurov S. O. Digital electronics in an educational experiment in physics. *European science review*, Vienna. September-October, 2014. № 9–10. pp. 84–87.

REFERENCES

1. Alferov Zh. I., Kopev P. S., Suris R. A. i dr. Nanomaterialy i nanotekhnologii. [Nanomaterials and nanotechnology] *Nano- i mikrosistemnaya tehnika*. 2003. #8. S. 3-13. [in Russian].
2. Andrievskiy R. A., Ragulya A. V. Nanostrukturnye materialy [Nanostructured materials]: uch. posobie. M.: Akademiya, 2005. 117 s. [in Russian].
3. Andrievskiy R. A. Nanomaterialy : kontseptsiya i sovremennyye problemy [Nanomaterials: Concept and Contemporary Problems]. *Ros. him. zh.*, 2002, t. XLVI. #5, s. 50-56. [in Russian].
4. Golovin Yu. I. Vvedenie v nanotekhnologiyu [Introduction to nanotechnology]. M.: Mashinostroenie–1, 2003. 112 s. [in Russian].
5. Zykova K. M., Shyshkin H. O. Fizychni modeli ta yikh formuvannia v systemi profilnoho navchannia [Physical models and their formation in the system of specialized training]. *Naukovi zapysky. RVV KDPU im. V. Vynnychenka*. Chastyina 1. Kropyvnytskyi, 2017. vyp. 12. S. 67-73.
6. Zykova K. M., Shyshkin H. O. Formuvannia predmetnoi kompetentnosti pry vyvchenni hazovykh zakoniv z vykorystanniam IKT [Formation of subject competence in the study of gas laws using ICT]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*. Kamianets-Podilskyi, 2020. vyp. 26. S. 60-63. <https://doi.org/10.326626/2307-4507.2020-26.60-63>

7. Kosohov I. H., Shyshkin H. O. Praktyko-orientovani zadachi z fizyky v navchalnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly [Practice-oriented problems in physics in the educational process of secondary school [Investigation of the state of a thermodynamic system based on simulation computer modeling]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Chernihiv, 2017. vyp. 146. S. 144-147.
8. Nashchekin A. V., Kolmakov A. G., Kognovitskiy S. O. i dr. Informatsionnyy analiz nanostrukturnykh osobennostey kompozitnykh fullerenoosnovnykh plenok S60-CdTe [Informational analysis of nanostructural features of composite fullerene-base films C60-CdTe]. *Perspektivnyye materialy*. 2003. № 1. S. 36-45. [in Russian].
9. Pimenov D. O., Sosnytska N. L. Doslidzhennia stanu termodynamichnoi systemy na osnovi imitatsiinoho kompiuternoho modeliuвання [Investigation of the state of a thermodynamic system based on simulation computer modeling]. *Naukovi zapysky*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka, 2014. Vyp. 5. ch. 2. S. 160–165.
10. Shyshkin H. O., Zykova K. M. Analiz dzhherel zdobuttia informatsii uchniamy pry vyvchenni fizyky [Analysis of sources of information by students in the study of physics]. *Naukovi zapysky: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka*. Krapivnytskyi, 2018. vyp. 168. S. 292-294.
11. Shyshkin H. O. Formuvannya fizyko-tekhnichnoi kartyny navkolyshnoho seredovyshcha pry vyvchenni fizyky [Formation of a physical and technical picture of the environment in the study of physics]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Kamianets-Podilskiy : 2019. – Vypusk 25.: S 46-49.
12. S. O. Bandurov, R. S. Lozhkin, G. O. Shishkin. Improved burning down protection system of industrial electron accelerators outlet window foil. *Problems of Atomic Science and Technology. Series «Plasma Electronics and New Methods of Acceleration»*, 2019, № 4, p. 169-173.
13. Finkelstein N. D., Adams W. K., Keller C. J., Kohl P. B., Perkins K. K., Podolefsky N. S. and LeMaster R. When learning about the real world is better done virtually: a study of substituting computer simulations for laboratory equipment. *Phys. Rev. Spec. Top. – Phys. Educ. Res.* 20051 1–8.
14. Gleiter H. Nanostructured materials: basic concepts and microstructure. *Acta mater.*, 2000. V. 48. P. 1-29.
15. Gleiter H. In: *Deformation of Polycrystals. Proc. of 2nd RISO Symposium on Metallurgy and Materials Science* (Eds. N. Hansen, T. Leffers, H. Lithold). Roskilde, RISO Nat. Lab., 1981, p. 15–21.
16. Gregorcic B, Bodin M. Algodoo: a tool for encouraging creativity in physics teaching and learning. *Phys. Teach*, 2017. 55 25–8. DOI: 10.1119 / 1.4972493
17. Keller C. J., Finkelstein N. D., Perkins K. K. and Pollock S. J. Assessing the effectiveness of a computer simulation in conjunction with tutorials in introductory physics in undergraduate physics recitations. *AIP Conf. Proc.* 2006. 818 109–12. doi.org//10.1063/1.2177035
18. Y. Suchikova, N. Kosach, V. Bolshakov, G. Shishkin. Synthesized nanostructures formation time effect on their morphological quality indicators – pore diameter increase in nanostructured coatings. *Ukrainian Metrologica Journal*, 2020. № 4. p. 43-49. doi.org/10.24027/2306-7039.4.2020.224294
19. Y. O. Suchikova, S. S. Kovachov, G. O. Shishkin, D. O. Pimenov, A. S. Lazarenko, V. V. Bondarenko, I. T. Bogdanov. Functional model for the synthesis of nanostructures of the given quality level. *Archives of Materials Science and Engineering*. 2021; 2 (107): 72-84. DOI: 10.5604/01.3001.0015.0244/
20. Shyshkin G. A., Bandurov S. O. Digital electronics in an educational experiment in physics. *European science review*, Vienna. September-October, 2014. № 9-10. pp. 84-87.

UDK 372.881.111.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-30>

Halyna BONDARENKO,

orcid.org/0000-0001-8964-7270

PhD in Pedagogical Science, Lecturer,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology

Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council

(Kharkiv, Ukraine) gallochka234@gmail.com

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL PROCESS' HUMANISTIC ORIENTATION

The article reveals the vital problems of the use of innovative methods in teaching foreign languages in higher education and offers the theoretical discourse of this aspect. The main innovative methods of teaching foreign languages in higher education establishments have been observed and the main features of their implementation into educational process have been elicited in this article. The components of modern methods of teaching foreign languages have been analyzed and the main approaches to the mastering of foreign languages in the modern methodological literature have been observed. The article deals with the main objectives of modern methods of teaching foreign languages and observes the essence of these practical, educative, educational and developmental objectives. It has been stated that the distinctive tendency is being formed to strengthen the communicative orientation of the educational process. Thus, the communicability is named as the main methodological content of a modern foreign language lesson. The aims of innovative methods of teaching foreign languages, based on a humanistic approach have been clarified and the main principles of modern methods have been stated. The definition of the category of "interactive learning" has been made in the article. In addition, the basic principles of methods of cooperation in the system of interactive learning have been stated here. The main forms of pair and group work, which are used in communicative method have been elicited. The role of communicability in the process of globalization and in the growing importance of cultural exchanges, integration into Europe, commitment to world values has been clarified. The leading motives for learning English as a professional discipline by students of higher education, their motivational sphere, developing ways and methods of its correction have been outlined in the article.

Key words: *innovative methods of teaching, communicability, interactive learning, teaching foreign language, humanistic orientation.*

Галина БОНДАРЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8964-7270

кандидат педагогічних наук, викладач,

старший викладач кафедри іноземних мов

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

(Харків, Україна) gallochka234@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті теоретично обґрунтовано проблеми використання інноваційних методів викладання іноземної мови у вищій освіті. Виокремлено основні інноваційні методи викладання іноземних мов у закладах вищої освіти та основні особливості застосування цих методів у навчальному процесі.

Проаналізовано складники сучасної методики навчання іноземних мов та розглянуто основні підходи до оволодіння іноземними мовами в сучасній методичній літературі. У статті розглянуто основні завдання сучасної методики навчання іноземних мов та сутність цих практичних, виховних, навчальних та розвивальних завдань. Констатовано, що формується відмінна тенденція до посилення комунікативної спрямованості навчального процесу. Таким чином, комунікабельність названа основним методичним змістом сучасного заняття з іноземної мови. З'ясовано цілі інноваційної методики навчання іноземних мов, заснованої на гуманістичному підході, та сформульовано основні принципи сучасної методики. У статті дано визначення категорії «інтерактивне навчання». Крім того, викладено основні принципи методів співпраці в системі інтерактивного навчання. Виявлено основні форми парної та групової роботи, які використовуються в комунікативному методі. З'ясовано роль комунікабельності в процесі глобалізації та зростанні значення культурних обмінів, інтеграції в Європу, відповідності світовим культурним та моральним цінностям, а також важливість досконалого володіння мовою та професійної майстерності викладача для ефективного навчання іноземних мов у процесі організації навчальної діяльності студентів з оволодіння іншомовною діяльністю. У статті окреслено провідні мотиви вивчення англійської мови як професійної дисципліни студентами вищих навчальних закладів, їх мотиваційну сферу, розвиток шляхів і методів її корекції.

Ключові слова: *інноваційні методи викладання, комунікативність, інтерактивне навчання, викладання іноземних мов, гуманістична спрямованість.*

Formulation of the problem. An important component of a developing democratic society in Ukraine is the focus on the humanistic values of world culture. The public, politicians, scientists and educators are increasingly aware of the need to build a united Europe, in particular a scientific and educational space without borders. Particular attention is paid to higher education, universities, their intellectual potential, which is constantly strengthened and used in the European integration process, to disseminate the necessary knowledge in order to understand common values (Kriuchkov, 2004: 5).

The state is in need of highly qualified specialists with knowledge of foreign languages, professionals who are able to absorb everything new and progressive, ready to generate and implement fresh original ideas, as well as to participate profitably in international cooperation and form a new attitude to Ukraine in Europe and the world.

The current state of Ukraine's international relations in various spheres of life, its entry into the European and world space, new political, socio-economic and cultural realities require certain transformations in the field of education as an important state institution, including the field of foreign languages. Today, as never before, the status of a foreign language tends to grow steadily. Among the world community, it is increasingly becoming a means of intercultural communication. All this leads to the definition of the main innovative strategic directions for improving the goals, content, methods, techniques and tools of foreign language teaching.

Research analysis has shown that in the scientific literature, some aspects of educational innovation are covered in the following areas: innovative pedagogical technologies: M. Zhaldak, I. Nosachenko, V. Oliynyk, A. Pidlasy, I. Pidlasy, S. Sysoeva; theoretical issues of pedagogical innovation: L. Burkova, L. Vashchenko, I. Dychkivska, O. Popova; examination, evaluation and selection of educational innovations, monitoring of innovative educational processes, innovative experiment: K. Bakhanov, L. Burkova, Y. Gilbukh, L. Danylenko.

The objective of the article is to represent the main innovative methods of teaching foreign language and elicit the main features of their implementation into educational process.

Presenting the main material. Effective teaching of foreign languages requires from the teacher a perfect command of the language, as well as professional skills in organizing the educational activities of students to master foreign language activities. The learning process is realized through the efforts of two of its participants - a teacher and a

student. Regarding the management of this process, defining its strategy and tactics, the main role belongs to the teacher.

The specificity of teaching a foreign language, in contrast to other subjects, is that the teacher needs to form the new student's stereotype of speech communication in addition to the native language, which has already existed. Thus, the basis of theoretical knowledge of modern methods of teaching foreign languages consists of the following components:

- general theoretical knowledge of basic methodological concepts (methodology as a science is related to other sciences and the achievements of foreign language teaching methods reflect the achievements in the field of linguistics, psychology, sociology, etc.).

- issues of organization the teaching foreign phonetics, vocabulary, grammar and types of speech activity (speaking, listening, reading, writing); questions of the organization of training include consideration of methodical concepts, explanation of language material features, stages of training, methods of training concerning mastering of speech skills.

- the problem of monitoring the foreign language teaching; monitoring of functions, objects of monitoring and criteria for assessing the level of proficiency in foreign language speech activities.

The success of learning a foreign language largely depends on the chosen approach to learning. The term "approach" means a general initial conceptual position that is crucial in considering and defining other subordinate conceptual positions, in other words, "approach" means a learning strategy.

The following approaches have been allocated in the modern methodological literature:

- Behavioral approach that defines mastering a foreign language as the formation of responsive reactions to foreign language incentives.

- Intuitive-conscious approach that involves mastering a foreign language in modelling in an intensive mode, followed by awareness of their importance.

- Conscious cognitive approach that directs the student's activities to master the rules of using lexical and grammatical models, on the basis of which the conscious construction of statements has been made.

- Communicative active approach that involves an organic combination of conscious and subconscious components in the process of learning a foreign language, i.e. learning the rules of operation the foreign language models occurs simultaneously with the mastering of their communicative-speech function. The communicative-activity approach was determined as a result of methodical comprehension

of scientific achievements in the field of linguistics (theory of communicative linguistics) and psychology (theory of activity) in the works of Y. Pasov, S. Shatilov, G. Rogova and others.

The communicative active approach to teaching foreign languages that is adopted in modern methodology, determines the selection of objectives, principles, content, methods, techniques and means of teaching.

The modern methods of teaching foreign languages put forward the following objectives: practical, educational, educative and developmental. The practical objective is leading, this is due to the fact that learning a foreign language is learning the ability to carry out foreign language communication.

The practical objective involves the practical mastery of a foreign language, i.e. mastering all language tools for foreign language interpersonal communication in the main types of speech activities: listening, speaking, reading and writing. Students must master the program language material as a means of designing or understanding the statements in the process of communication for their correct use in appropriate speech situations, be able to select independently those language and speech tools that are optimal for the implementation of communicative intent.

The educational objective involves enriching the spiritual world of the individual, obtaining and expanding knowledge about the culture of the country, which language is being studied and also the native country, namely history, literature, painting, music, customs, traditions, etc.; about the structure of the foreign language being studied, its system, character, features.

The educative objective lays in educating a person of high moral quality with the help of foreign language, in forming positive character traits. Education of students in the process of learning a foreign language is provided by:

- selection of educational material (texts, situations), which reflects universal moral values, such as kindness, humanity, patriotism, mutual respect and mutual understanding between people, etc.;
- application of problem tasks that are needed to be solved in the learning process;
- expressing their feelings, views, critical assessment and their own opinion about various events, relationships, facts, which are reflected in the informative educational material.

The developmental objective is realized in the process of learning a foreign language in two directions:

- the development of individual psychological characteristics of the student's personality, which

affect the success of mastering a foreign language speech activity. These are phonetic and intonation hearing, flexibility of the articulatory apparatus, the amount of operative and long-term auditory and visual memory, speech guessing, etc.;

- development of special learning skills, such as the ability to work independently with a variety of learning tools, the ability to work in different modes of learning and control, the ability to think logically; general cultural skills to communicate with other people.

Learning objectives are closely related to the content of learning. In modern methodology of teaching foreign languages, the problem of content is solved from the standpoint of methodology as a science and its interrelations with related sciences and is also based on the position of communicative active approach to learning.

The content of foreign language teaching should ensure the achievement of learning objectives, its structure may consist of the following groups of components

- Areas of communication, topics, situations.
- Language and speech training material.
- Knowledge, skills and abilities of speech.

According to the National Doctrine of Education Development, the main directions of updating the content of higher education are: personal orientation of the educational system, priority of universal and national values, ensuring the quality of education based on the latest achievements of science, culture and social practice (Kovalenko, 2003: 8).

A distinctive tendency is being formed to strengthen the communicative orientation of the educational process, its approximation to the real process of communication. Thus, the methodological content of a modern foreign language lesson should be communicability.

In the process of learning by communicative method, students acquire communicative competence – the ability to use the language depending on the specific situation. They learn to communicate in the process of communication itself. Accordingly, all exercises and tasks should be communicatively justified by information deficit, choice and reaction (information gap, choice, feedback). The most important characteristic of the communicative approach is the use of authentic materials, i.e. those that are actually used by native speakers. Students' speech interaction sometimes, though not always, takes place with the participation of the teacher in various forms: pairs, triads, small groups, with the whole group. From the very beginning, students master all four types of speech activity at the supra-phrase and text levels with limited use of the native language. The object

of evaluation is not only the correctness, but also the speed of speaking and reading.

To achieve communicative competence – i.e. communicative skills that are formed on the basis of language knowledge, skills and abilities – a foreign language teacher uses the latest teaching methods that combine communicative and cognitive objectives. Innovative methods of teaching foreign languages, based on a humanistic approach, are aimed at the development and self-improvement of the individual, the disclosure of his/her reserve capabilities and creative potential, create the conditions for effective improvement of the educational process in higher education. The main principles of modern methods are: the movement from the whole to the single, learner-centered lessons, purposefulness and content of classes, their focus on achieving social interaction in the presence of the teacher's faith in the success of their students, language integration and language acquisition using knowledge from other fields of science. There are different variants of this direction in modern methodology, which have different names – “Whole Language Content Approach”, “Cognitive Approach”, “Content-Based ESL Program”, “Cognitive Academic Language Approach”, “Co-operative Learning”, “Interactive training” (Stern, 1983: 284).

The interactive method provides an opportunity to solve communicative - cognitive tasks by means of foreign language communication. The category of “interactive learning” can be defined as: a) the interaction of teacher and student in the communicative process; b) training to solve linguistic and communicative problems. Interactive activities include the organization and development of dialogical speech, aimed at mutual understanding, interaction, solving problems important to each of the participants in the learning process.

In the system of interactive learning there are the following basic principles of methods of cooperation:

- 1) positive interdependence – the group succeeds in terms of great performing of each student;
- 2) individual responsibility – working in a group, each student performs his task, different from others;
- 3) equal participation – each student is given the same amount of time to have a conversation or complete a task;
- 4) simultaneous interaction – when all students are involved in the work (Burns, 2012: 208).

In the process of communication students learn:

1. to solve complex problems based on the analysis of circumstances and relevant information;
2. to express alternative opinions;
3. to make informed decisions;

4. to communicate with different people;
5. to take part in discussions.

Modern communicative methods offer a wide introduction of active non-standard methods and forms of work into the educational process for better conscious assimilation of the data. In practice, such forms of work as individual, pair, group and team work have been shown to be quite effective.

The most famous forms of pair and group work are:

1. inner (outer) circles;
2. brain storm;
3. jigsaw reading;
4. exchange of thoughts (think-pair-share);
5. pair-interviews and others (Thornbury, 2017: 82).

For example, jigsaw reading means an activity that involves dividing a text into parts or using different texts on the same subject. Excerpts of the text are given to students for reading with further discussion in order to identify the content of the whole text or to express different points of view on what has been read.

It should be noted that all the above forms of interactive learning are effective if the problem was previously discussed in class and students have some experience and ideas gained earlier in the learning process.

The teacher should also take into account the fact that the topics for discussion should not be limited. One of the features of interactive forms of learning is that they motivate the student not only to express their own point of view, but also to change it under the reasoned influence of partners in the communication process.

Among the identified benefits of interactive learning are the following:

- 1) establishing a friendly atmosphere and relationships between participants;
- 2) students have the opportunity to be more independent and confident;
- 3) the teacher encourages students to cooperate, cheers them up, they are not afraid to make mistakes;
- 4) students have the opportunity to overcome the fear of the language barrier;
- 5) the teacher does not dominate;
- 6) each student is involved in the work; has a specific task;
- 7) weak students can get help from stronger ones;
- 8) students can use their knowledge and experience gained earlier.

Thus, the latest methods of teaching foreign languages contribute to a one-time solution to problems of communicative, cognitive and educational nature: to develop communicative skills, establish emotional contact with students, teach them to work in a team, take into account the thoughts and statements of others.

As previous experience shows, the use of these teaching methods relieves students' nervous tension, changes the forms of activity, draws attention to the main issues of the lesson.

Thus, the study and practical application of innovative methodological approaches provide an opportunity for foreign language teachers to implement and improve new methods of work, increase the efficiency of the educational process and the level of knowledge of students.

The new vision of education aims to create a motivational environment for students in the process of learning foreign languages. The principle of functional approach in the process of learning foreign languages is basic. In this approach, communicability, as the main function of language, is more fully performed, both in linguistic and conceptual-thematic direction. The growing importance of cultural exchanges, integration into Europe, commitment to world values, the process of globalization have increased opportunities for contact with native speakers. Thus, the study of a foreign language acquires practical significance, and the communicative function of language plays a major role in the process of expressing feelings, judgments and assimilation of information, knowledge, presented in any form.

When using the language, one goal dominates: to receive information, to ask information, to motivate for the action, to express feelings, etc. Such materialization of communicative acts can take various forms of expression, from the simplest to the most complex ones.

Analysis of the practice of teaching English in higher education showed that textbooks and methodological materials which are used in the learning process do not sufficiently take into account the role and importance of the motivational sphere of students, the dynamics of meaningful learning motives in studying, the measure and nature of motivational readiness to the acquisition of knowledge, to master the methods of such assimilation with specific methodological techniques.

Therefore, the urgent problem is to study the motivational sphere of students, developing ways and methods of its correction and development.

The leading motives for learning English as a professional discipline by students of higher education are the motives of professional achievement, communicative, cognitive and external motives. The means of their formation is the method of teaching and the content of English as a subject.

Specific motives for learning English are communicative motives. The most important condition for their formation and development is to give a communicative character to the whole course of teaching English.

The innovative status of a foreign language teacher in the system of normative and developmental learning, namely the active regulator of the teaching process, gives him freedom of action in methodological and didactic activities and in all his initiatives. All didactic initiatives are concentrated around the student's personality. Democratization of bilateral relations "student-teacher" aims not only the freedom of decisions on the part of students, but also the responsibility of the teacher in the process of testing the knowledge acquired by the student. The teacher must create a motivational environment for students, adequate for learning foreign languages.

Conclusion. Thus, we can conclude that the effectiveness of communicative foreign language teaching will depend on the desire and ability of teachers to use the positive experience of domestic and foreign scholars and practitioners on the humanistic approach to learning, understanding the need to abandon authoritarian and scholastic methods. Methods of teaching foreign languages, based on a humanistic approach, help to reveal the creative potential of students and contribute to the development and self-improvement of the educational and communicative process, the formation of future conscious patriots of their country, tolerant citizens. And this ensures Ukraine's entry into the European educational space.

BIBLIOGRAPHY

1. Інноваційні технології у вивченні англійської мови / упоряд.: Т. Михайленко. Київ : Шкільний Світ, 2008. 128 с.
2. Крючков Г. Болонський процес як гармонізація Європейської системи вищої освіти. *Педагогічна преса. Іноземні мови в навчальних закладах*. 2004. № 1. С. 4–8.
3. Коваленко О. Концептуальні зміни у викладанні іноземних мов у контексті трансформації іншомовної освіти. *Педагогічна преса. Іноземні мови в навчальних закладах*. 2004. № 1. С. 4–10.
4. Burns, A. *The Cambridge Guide to Pedagogy and Practice in Second Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. 2012. 314 p.
5. Stern, H.H. *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford : Oxford University Press. 1983. 582 p.
6. Thornbury S. *Scott Thornbury's 30 Language Teaching Methods*. Cambridge : Cambridge University Press. 2017. 140 p.

REFERENCES

1. Innovatsiini tekhnolohii u vyvchenni anhliiskoi movy [Innovative technologies of the English language learning]/ uporiad.: T. Mykhailenko. Kyiv : School World, 2008. 128 p. [in Ukrainian].
2. Kriuchkov H. Bolonskyi protses yak harmonizatsiia Yevropeiskoi systemy vyshchoi osvity [The Bologna process as the harmonization of the European system of higher education]. *Pedagogical press. Foreign languages in educational establishments*. 2004. № 1. С. 4–8 [in Ukrainian].
3. Kovalenko O. Kontseptualni zminy u vykladanni inozemnykh mov u konteksti transformatsii inshomovnoi osvity. [Concept changes in the foreign language teaching in the context of the foreign language education transformation]. *Pedagogical press. Foreign languages in educational establishments*. 2004. № 1. С. 4–10 [in Ukrainian].
4. Burns, A. *The Cambridge Guide to Pedagogy and Practice in Second Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. 2012. 314 p.
5. Stern, H.H. *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford : Oxford University Press. 1983. 582 p.
6. Thornbury S. *Scott Thornbury's 30 Language Teaching Methods*. Cambridge : Cambridge University Press. 2017. 140 p.

Наталія ГАЛЬЧУН,

orcid.org/0000-0003-0431-638X

*викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист
Комунального закладу вищої освіти «Волинський медичний інститут»,
аспірантка кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) natashahalchun@gmail.com*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Статтю присвячено одній з актуальних проблем професійної діяльності та забезпечення конкурентоспроможності медичного працівника сучасному ринку праці – його міжкультурній компетентності як важливого складника професійної компетентності. Авторка статті звертає увагу на важливість та актуальність проблеми інтеграційної компетентності як однієї з необхідних фахових вимог до сучасних медиків з огляду на глобалізаційні процеси, що відбуваються в Україні та світі, входження нашої держави в єдиний європейський простір, міжнародні та внутрішні міграційні процеси.

Здійснено теоретичний аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників із теми. Досліджено наукові погляди щодо професійної компетентності фахівця в умовах сьогодення та медичного працівника безпосередньо. Авторка статті вважає, що міжкультурна компетентність є важливим та невід'ємним складником професійної компетентності на ринку праці, зокрема в галузі охорони здоров'я.

На основі вивчення джерел досліджуваної теми розглядаються бачення українськими та світовими науковцями дефініції поняття професійної компетентності медичного працівника. Проаналізовано та узагальнено точки зору дослідників щодо трактування міжкультурної компетентності фахівців-медиків. Автор пропонує власне визначення цього поняття.

Узагальнивши інформаційний масив наукової літератури, авторка статті довела, що міжкультурна компетентність є важливим складником професійної компетентності сучасного конкурентоспроможного медичного працівника. Вона є виявом певного рівня розвитку фахівця сфери охорони здоров'я як представника професії «людина-людина», який має бути готовим до спілкування та взаємодії в конструктивному діалозі.

Міжкультурна компетентність фахівців системи охорони здоров'я належить до ключових компетентностей, які є багатофункціональними й охоплюють професійні функції та ролі, вимагають значного інтелектуального розвитку.

У дослідженні визначено складники та зміст міжкультурної компетентності конкурентоздатного медика. А сам зміст інтеграційної компетентності медичного працівника пов'язаний із багатьма аспектами його професійної діяльності та є ширшим, ніж в інших фахівців.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, міжкультурна компетентність, міжкультурна комунікація, фахівець, медик, охорона здоров'я.

Nataliia HALCHUN,

orcid.org/0000-0003-0431-638X

*Teacher of Higher Qualification Category, Teacher-Methodist
Municipal Institution of Higher Education "Volyn Medical Institute",
Graduate Student of Social Work and High School Education Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) natashahalchun@gmail.com*

INTERCULTURAL COMPETENCE AS COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF MEDICAL PROFESSIONAL

The article deals with one of the actual problems of professional activity and competitiveness implementation of medical professional at modern job market, his intercultural competence as an important compound of professional competence. The author of the article pays attention into importance and actuality of the intercultural competence problem as one of the professional demands to modern medics considering the globalization processes as in Ukraine so as in the whole world, our country's entering into the entire European area, international and internal migration processes.

The theoretical analysis of the home and foreign investigators' scientific works on the theme is conducted. The scientific views as to the professional competence of the specialist nowadays and of medical specialist in particular. The author of the article considers that intercultural competence is an important and integral compound of professional competence at job market, including the health care system.

Based on the investigation of the sources of the problem under study, the Ukrainian and foreign scientists' vision of definition of the professional competence of medical specialist are regarded. The investigators' points of view as to the concept of medical professional intercultural competence have been analyzed and generalized. The author suggests her own definition of the mentioned phenomena.

Having generalized the informational massive of the scientific literature, the author of the article proved that intercultural competence is an important component of professional competence of modern competitive medical specialist. It is the expression of a certain development level of the health care specialist as a representative of the "man-man" profession, who should be ready for communication and interaction in constructive dialogue.

Intercultural competence of the health care professional belongs to the key competences which are multifunctional and embrace professional functions and roles.

The components and the contest of the intercultural competence of competitive medic are defined in the article. And the very contest of the medical specialist intercultural competence is connected with many aspects of his professional activity and it is broader than of other specialists.

Keywords: *competence, professional competence, intercultural competence, intercultural communication, professional (specialist), medical professional, health care.*

Постановка проблеми: Сучасний медичний працівник в умовах багатонаціонального українського суспільства має бути підготовленим до міжкультурної взаємодії та спілкування в полікультурному середовищі, бути компетентним та успішним в інтеркультурній комунікації, володіти конфліктологічною культурою. Медики зобов'язані забезпечувати рівність прав і свобод своїх пацієнтів, допомагати їм реалізувати етнокультурні потреби, сприяти злагоді та взаєморозумінню в суспільстві, запобігати міжетнічним конфліктам.

Саме тому міжкультурна компетентність наразі є однією з важливих професійних вимог до фахівців у галузі охорони здоров'я. Володіння інтеркультурною компетентністю становить суттєве підґрунтя для досягнення успіху в міжкультурній взаємодії та для повноцінного виконання професійних обов'язків.

Міжкультурна компетентність є виявом рівня розвитку людини, зокрема фахівця у сфері охорони здоров'я як представника професій типу «людина-людина», який має бути готовим комунікувати та взаємодіяти в конструктивному діалозі. Окрім того, інтеркультурна компетентність є особистісним ресурсом, становлення якого не обмежене в часі та триває впродовж усього життя людини.

Аналіз досліджень. Питання професійної компетентності та міжкультурної компетентності фахівців викликає значний інтерес серед українських та світових дослідників.

Окреслена тема привертала увагу вчених різних галузей наукового дослідження. Серед них – британський психолог Джон Равен; польські вчені М. Амстронг, Г. Філіпович, М. Гебановський, В. Злічінський, П. Карней, М. Кенсі, Д. Кжевінська, Т. Олексін, А. Почтовський, М. Сідор-Жадковська; російські науковці В. Адольф, К. Адиширін-Заде, Є. Грінченко, О. Садохін, Г. Лежнина, А. Петров, І. Пучкова, К. Юшчак, Н. Янкіна.

Серед українських дослідників професійної компетентності слід згадати А. Любас, Т. Браїнецьку, І. Переходько, О. Резунову та ін.

Професійну компетентність медичного працівника вивчали українські науковці С. Бухальська, О. Голік, Г. Кліш, Я. Кульбашна, М. Мруга, І. Радзієвська, К. Хоменко, А. Щербакова

Метою статті є дослідження міжкультурної компетентності як важливого складника професійної діяльності медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. Сучасна епоха, якій притаманні процеси формування глобального світового співтовариства, вимагає становлення нових пріоритетів та цінностей, націлених на взаємодію та інтернаціоналізацію. Ці цінності проникають в усі сфери життя людини. Особливо помітний їх вияв у медичній галузі, на яку покладається надзвичайна відповідальність за збереження життя та забезпечення фізичного й психічного здоров'я громадян України. До медичного працівника висуваються вимоги глобальної компетентності, що виявляється у глибокому професіоналізмі та відчутті громадянської відповідальності, що виходить за межі місцевого або й національного рівня.

Суттєві зміни в суспільному, політичному та економічному житті України викликали реформування багатьох аспектів життєдіяльності людини, зокрема й охорони здоров'я. Інтернаціоналізація всіх сфер життя, розширення міжнародних контактів і співробітництва, політика інтеграції в європейське й світове співтовариство ставлять перед сучасним медичним працівником комплексну вимогу – бути конкурентоспроможним фахівцем із чітко сформованою міжкультурною компетентністю (Резунова, 2021).

Джон Равен розмежовує рівні компетентності, як-от спеціальна, соціальна, особистісна, та виокремлює вищі компетентності, яким характерні ініціативність, здатність організовувати людей для

виконання поставлених завдань, уміння аналізувати та передбачати можливі наслідки своїх дій. У структурі компетентності вчений виділяє три рівні: інтегративну компетентність, психологічну компетентність, діяльну компетентність. До інтегративної компетентності дослідник зараховує здатність фахівця до інтеграції знань і навичок та вміння застосовувати їх у практичній діяльності. Психологічну компетентність становить розвинена система емоцій, що може забезпечити адекватне сприйняття навколишнього світу й реальної ситуації поведінки людей. Діяльна компетентність виявляється у конкретних сферах практичної діяльності фахівця, а саме в умінні працювати з людьми, долати невизначеність, реалізовувати намічені плани (Гринченко, 2015: 21).

Заслугують на увагу дослідження польських учених. М. Армстронг (20, Армстронг, 2011: 153) пропонує поділ компетентностей на м'які – поведінкові та тверді – знання та практичні навички. Г. Філіпович (Філіпович, 2004: 36-37) пропонує такий функціональний поділ компетентностей: особистісні, рівень яких впливає на загальну якість завдання й визначає швидкість, адекватність та надійність результатів; соціальні, які визначають ефективність співробітництва, спілкування й впливу на інших людей; організаційні, що визначають ефективність організації роботи, управління працівниками, стратегічного планування; професійні, що визначають ефективність завдань конкретної галузі знань. Т. Олексін (Олексін, 2014: 17–19) також виділяє організаційні, професійні, соціальні та особистісні компетентності.

А. Почтовський (Почтовський, 2003: 36, 260–271) виділяє основні компетентності, необхідні для належного виконання певної роботи, та роздільні компетентності, які дають можливість відрізнити досвідченого працівника від інших. Дослідник називає класифікацію зразковим комплексом компетентностей (Кодекс, 1949) та конкретизує виділені ним обидві категорії: основні (професійне зростання, вміння вирішувати проблеми, комунікація, користування послугами радників) та роздільні компетентності (лідерство, емпатію, готовність до навчання, толерантність до неоднозначності, креативність, орієнтацію на майбутнє).

М. Сідор-Жадковська (Сідор-Жадковська, 2011: 22–24) виділяє основні (здатність виконувати свою роботу на належному рівні) та особистісні (характеризують конкретного фахівця та вирізняють його серед інших) компетентності.

Професійною компетентністю одні дослідники вважають складну систему, що містить комплекс знань, умінь, властивостей та якостей особи

(Адольф, 1998: 54). Інші ж її трактують як володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, як здатність проектувати свій подальший професійний розвиток.

Усе це свідчить про складність та багатогранність професійної компетентності в різних галузях, а також зумовлює велику кількість наукових підходів у визначенні терміна. Професійна компетентність та компетенція є цілим інтегрованим багатокомпонентним утворенням. Саме тому є актуальною проблема формування професійної компетентності загалом та міжкультурної компетентності як її складника.

Професійна компетентність, на думку Є. Гринченко (Гринченко, 2015), – це володіння людиною певним набором спеціальних компетентностей, що дають можливість людині використовувати свої можливості, здійснювати складні види діяльності, оперативно й успішно адаптуватися у професійному середовищі, включно з ціннісним ставленням до професійної ситуації, у межах якої вона діє.

Професійні компетентності, як наголошує К. Адиширін-Заде (Адыширин-Заде, 2010: 18), відображають здатність не лише використовувати отримані знання, а й створювати нові явища, інформацію, систему знань, умінь, навичок, що мають універсальне значення.

Аналіз наукових джерел визначає професійну компетентність як інтегральну характеристику, що демонструє здатність вирішувати професійні проблеми й типові фахові завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності із застосуванням знань, професійного та життєвого досвіду, цінностей та схильностей (Хоменко, 2017: 80).

Професійна компетентність – це можливості людини щодо здійснення нею певних повноважень у професійній діяльності. Компетентність характеризує інтегрованість людини у професійну діяльність, соціальну й психологічну зрілість, професійний світогляд та відповідні цінності. Професійна компетентність трактується Я. Кульбашною (Кульбашна, 2014а: 125) та К. Юшчак (Юшчак, 2020: 22) як інтегральна характеристика особистості, що визначає здатність фахівця вирішувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та схильностей.

Професійна компетентність фахівця характеризується як його якісна теоретична й практична підготовка. Професійно компетентному працівнику притаманні сформовані професійно важливі якості, він психологічно підготовлений до

професійної діяльності, позитивно ставиться до неї. Професійна компетентність трактується як рівень якостей особи, володіння людиною відповідною компетентністю, що передбачає її особистісне ставлення до неї та предмета діяльності.

Сутність компетентностей представлена ієрархічною системою, рівні якої складають: ключові компетентності (базові), загальногалузеві компетентності, спеціальні компетентності. Компетентнісний підхід у професійній, зокрема й медичній, освіті спрямований не лише на професійну діяльність, а й на поведінку, спілкування, формування особистісних якостей фахівця, прагнення до самоосвіти (Бухальська, 2009: 86).

Будь-яка професія має свою специфіку, але в кожній від працівника вимагають високого рівня професіоналізму. Професіоналізм трактується І. Пучковою (Пучкова, 2012: 258) як інтегральна психологічна характеристика людини праці, що демонструє та фіксує ступінь відповідності людини вимогам професії. Професіоналізм передбачає володіння певними особистісними якостями, які сприяють успішному виконанню трудової діяльності.

Альтернативою поняттю «професіоналізм» є компетентність, що належить до сфери технологічної підготовки фахівця.

Більшість дослідників трактують професійну компетентність як інтегративну особистісно-діяльнісну характеристику особистості, що базується на особистісному й діяльнісному досвіді, має можливість ефективно діяти в галузі, що стосується її компетенції, тобто в певній галузі застосування (Кульбашна, 2014а: 221).

Професійна компетентність – якість, спрямована на розвиток здібностей та інтелектуального потенціалу, саме тому одним із найважливіших завдань модернізації освіти є формування установки на постійне нарощування професійної компетентності, професійної кваліфікації (Лежнина, 2007).

Виходячи з вищевикладеного, очевидно є необхідність конкретизувати поняття «професійна компетентність» для кожної професії, зокрема медичної. При цьому, як зазначають автори, необхідно звертатися до базових компетентностей, визначених європейськими фахівцями.

Професійну компетентність випускника медичного профілю досліджували українські (С. Бухальська, О. Голік, Г. Кліш, Я. Кульбашна, М. Мруга, І. Радзівська) та польські (Г. Філіпович, М. Гебановський, В. Злічінський, П. Карней, М. Кенсі, Д. Кжевінська, Т. Олексин) вчені. Унаслідок аналізу їхніх наукових поглядів та багаторічного досвіду виокремлюють такі компетентності:

спеціальну, соціальну, духовно-етичну, соціально-особистісну, деонтологічну, діяльнісно-практичну, акмеологічну, особову, інтернаціональну, організаційно-управлінську та професійно-правову (Хоменко, 2017: 102).

Інтернаціональна компетентність в умовах євроінтеграції сприяє адаптації в іншомовному соціумі, формуванню толерантності, поваги та терпимості до людей інших національностей.

Професійна компетентність фахівця у галузі охорони здоров'я розглядаються як діяльність у системі «людина-людина». Для представників такого типу професій об'єктом діяльності є інша людина. Важливими складниками діяльності медика є не лише його знання й уміння, особливості клінічного мислення, а й особисті якості, уміння комунікувати з пацієнтом. Професійна компетентність медичного працівника містить не лише високий рівень спеціальної медичної підготовки, загальнолюдської культури, а й соціально-психологічні аспекти його особи, цінності орієнтації, комунікативну грамотність.

Визначаємо складники професійної компетентності медика на основі дослідження Я. Кульбашної, як-от:

- когнітивна компетентність, яка характеризує пізнавальні здібності фахівця, його здатність сприймати навчальний матеріал, наявність певних знань;
- діяльнісна компетентність, яка характеризує здатність фахівця застосовувати творчий підхід у своїй діяльності, проектувати перспективи розвитку, вміння передбачати та виходити з проблемних ситуацій;
- гносеологічна компетентність, яка характеризує особистісне ставлення фахівця до проблем, його почуття, емоції, здатність до адекватної самооцінки;
- комунікативна компетентність, яка характеризує особливості взаємодії фахівця з оточенням, здатність вести діалог;
- мотиваційна компетентність, яка характеризує готовність фахівця здійснювати професійну діяльність професійно;
- інтернаціональна компетентність, яка характеризує готовність фахівця адаптуватися в іншомовному соціумі, толерантно ставитися до людей інших національностей й культур;
- деонтологічна компетентність, яка характеризує моральні принципи фахівця;
- соціально-психологічна компетентність, яка характеризує здатність фахівця до професійної взаємодії з іншими (Кульбашна, 2014б: 108).

Професійна компетентність медичного працівника складається із спеціальної медичної

підготовки, загальної культури, цінностей, комунікативної культури.

Комунікація в його діяльності є єдиним шляхом до розуміння та взаємодії. Комунікативна компетентність розглядається як фактор організації взаємовідносин медика у професійних контактах типу «медичний працівник-пацієнт» і «медичний працівник-медичний працівник». Така взаємодія здійснюється за допомогою професійної мовної компетентності.

Лікар, медична сестра та ін. супроводжують людину від моменту народження до смерті. Отже, умови професійної діяльності передбачають надзвичайно широкий спектр спілкування з людьми різних соціальних й етнічних груп, особистісних і культурних установок. Сучасний медичний працівник виконує у суспільстві безліч соціальних ролей, інтегруючись у різні сфери життя. Отже, необхідною є наявність у нього світоглядних, громадянських та полікультурних основ особистості, враховуючи традиційно активну роль медиків як у суспільному житті країни, так і на міжнародному рівні (Щербакова, 2015: 82).

У цьому контексті особисті якості, необхідні для успішної професійної діяльності медичного працівника, містять також якості, необхідні для успішної міжкультурної професійної комунікації, як-от відкритість, терпимість, гнучкість, толерантність, почуття власної гідності, готовність до міжкультурного діалогу (Щербакова, 2015: 83).

У Міжнародному кодексі медичної етики, прийнятому в 1949 р. Генеральною Асамблеєю ООН, зазначено: «Я не дозволю, щоб релігійні, расові, політичні або соціальні мотиви перешкодили мені виконати свій обов'язок стосовно пацієнта; я буду дотримуватися найглибшої поваги до людського життя... , навіть під загрозою я не буду використовувати свої знання проти законів людяності. Обіцяю це врочисто й щиросердно...» (Кодекс, 1949).

Досліджуючи різні підходи щодо визначення професійної компетентності, доходимо висновку, що зміст професійної діяльності висуває певні вимоги до людини. Основною характеристикою кожного фахівця медичної галузі є його професіоналізм, що характеризується високою ефективністю лікувального процесу, сучасним рівнем кваліфікації та професійною компетентністю, спрямованістю на досягнення визначених цілей, можливістю подальшого професійного розвитку.

Міжкультурна компетентність фахівців медичної галузі належить до ключових компетентностей, які є багатофункціональними й реалізують професійні функції та ролі, вимагають значного інтелектуального розвитку: абстрактного мис-

лення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення, включають різноманітні розумові процеси: аналітичні, критичні, комунікативні тощо (Янкина, 2016: 114–115).

І. Переходько трактує «міжкультурну компетентність» як «інтегративну властивість особистості, що характеризується сукупністю спеціальних знань, міжкультурних умінь і системою ціннісних орієнтацій, необхідних для вирішення професійних завдань в умовах міжкультурної взаємодії в стилі співробітництва і толерантності» (Любас, 2017: 155).

Як головний атрибут міжкультурної комунікації, міжкультурна компетентність вимагає від кожного учасника розуміння того, «що, коли, кому і як говорити або робити» (Садохин, 2007: 135). Таким чином, О. Садохін відводить міжкультурній компетентності роль однієї з форм соціокультурної адаптації до певного міжкультурного контексту діяльності й спілкування (Любас, 2017: 156).

Ключові характеристики міжкультурної компетентності – багатофункціональність, надпредметність, міждисциплінарність, багатовимірність, урахування різноманітних розумових процесів та інтелектуальних умінь. Ці характеристики – одні з найнеобхідніших у процесі реалізації міжкультурної компетентності (Любас, 2017: 159).

Більшість дослідників доводять, що міжкультурна компетентність формується протягом усього життя та є невід'ємною частиною особистості. Володіння цією компетентністю передбачає достатній рівень гнучкості щодо стратегій функціонування в чужій культурі, креативній у розвитку інтеркультурних відносин. Це дає можливість фахівцеві успішно застосовувати на практиці форми міжкультурної взаємодії в нових ситуаціях (Любас, 2017: 158).

Готовність медичного працівника до взаємодії з представниками іншої культури, повага до інших культурних цінностей, традицій, уміння розпізнавати, поважати та ефективно використовувати відмінності у стилі мислення, поведінки, своєї та іншої культури під час комунікації сприяє вдосконаленню міжкультурної компетентності.

Формування й розвиток міжкультурної компетентності фахівця відображає етапи культурного самовизначення особистості в процесі міжкультурної комунікації:

– стадія етноцентризму. Їй притаманні «оціночні судження «добре»

або «погано» щодо досліджуваної культури».

– стадія культурного самовизначення. Особа визначає своє місце «в спектрі культур, усвідомлюючи себе культурним об'єктом».

– стадія діалогу культур. Учасники комунікації навчаються бути готовими «ставити себе на місце інших; виявляти ініціативу під час створення міжкультурних контактів; прогнозувати і розпізнавати соціокультурні прогалини, що ведуть до нерозуміння, створення помилкових стереотипів, неправильної інтерпретації фактів культури, міжкультурних конфліктів; брати на себе відповідальність за усунення міжкультурного непорозуміння, виступати повноцінним представником рідної культури; самонавчатися і функціонувати самотійно в полікультурному світі» (Резунова, 2021).

У сучасному світі медицині приділяється багато уваги, постійно зростає кількість державних і приватних клінік та медичних центрів. Безумовно, основними чинниками конкурентної боротьби є висока кваліфікація медиків, їхній досвід і професійна підготовка, які передбачають здатність до інтеграції до світової медичної спільноти та можливість надавати медичні послуги на рівні кращих світових стандартів пацієнтам (незалежно від національної чи етнічної належності).

В епоху глобалізації, «відкритих кордонів» набуває актуальності інтеркультурна компетентність як інтегративна якість особистості, яка дає можливість активно взаємодіяти з представниками інших культур на всіх рівнях міжкультурної комунікації й в усіх сферах взаємодії (Щербакова, 2015: 3).

У сучасному глобалізованому світі відбуваються зміни характеру соціальних відносин у сфері професійної діяльності медика, формування нових нормативних та етико-правових положень, гуманізація його практичної діяльності (Щербакова, 2015: 4).

Якщо зазвичай міжкультурна компетентність належить до галузі загальносоціальних компетентностей, які не залежать від професії сучасної людини, то зміст інтеркультурної компетентності медичного працівника є ширшим, ніж в інших фахівців (Щербакова, 2015: 4)

Медики повинні не лише вміти жити в полікультурному середовищі, а й мати світогляд, адекватний для розв'язання глобальних соціокультурних і моральних завдань; уміти будувати власну поведінку відповідно до норм іншої культури в ситуаціях міжкультурної професійної взаємодії; поважати розмаїття різних світових культур, цивілізацій і народів; бути готовими до розуміння й співробітництва з людьми, які різняться своєю зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями й віруваннями; вміти працювати в міжнародних командах у межах медичних й освітніх проєктів; бути здатними налагоджувати професійні зв'язки із зарубіжними коле-

гами; володіти етикою й культурою спілкування; вміти оперативно вирішувати професійні завдання в інтеркультурному соціумі; володіти іноземними мовами на рівні, що дозволяє брати участь у письмових та усних дискусіях на міжнародному рівні; мати такі полікультурні якості, як відкритість, емпатія, терпимість, толерантність, гнучкість, почуття власної гідності, готовність до міжкультурного діалогу (Щербакова 2015: 85–86).

Міжкультурна компетентність допомагає медичним працівникам визначити, які соціокультурні установки впливають на поведінку учасників лікувального процесу (пацієнти, родина тощо), їх стереотипні реакції в ситуаціях взаємодії з представником лікувального закладу. Особливої важливості набуває модифікація спілкування залежно від конкретної професійної ситуації.

Виходячи з вищевикладеного, можна надати таке визначення міжкультурній компетентності фахівця сфери охорони здоров'я: це компонент професійної компетентності, особистісно-професійна якість, що забезпечує здатність вирішувати професійні завдання в умовах багатокультурного середовища сучасного світу на основі здобутих ним знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних мотивів, цінностей у реальних ситуаціях професійної інтеркультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей та релігійних конфесій за умови безпечного виконання обов'язку лікаря, медичної сестри тощо (Щербакова, 2015: 86).

Крім того, міжкультурну компетентність сучасного фахівця у сфері медицини можна трактувати як інтегративну особистісно-професійну якість, яка дозволяє індивіду саморозвиватися, що забезпечує успіх у розв'язанні завдань міжкультурної комунікації, адаптацію та самореалізацію фахівця в іншомовному суспільстві.

Зміст міжкультурної компетентності медичного персоналу пов'язаний із такими аспектами професійної діяльності, як:

- усвідомлення культурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів та колег, пов'язаних із національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною та іншою належністю, ставлення до них із повагою;
- уміння діяти відповідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;
- здатність налагоджувати конструктивну міжкультурну взаємодію в роботі й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду;

– знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, зумовлених її культурною належністю;

– здатність забезпечувати культурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності (Щербакова, 2015: 87–88).

У більш широкому розумінні міжкультурна компетентність медиків становить сукупність професійних здібностей та особистісних якостей, а також знань та досвіду, що забезпечують успішну професійну діяльність у сучасних умовах полікультурного світу (Хоменко, 2017: 88).

У переліку компетентностей та результатів навчання за спеціалізацією «Екстрена медицина» професійної кваліфікації «парамедик» Стандарту вищої освіти України до загальних компетентностей зараховано «здатність до конструктивної взаємодії з іншими людьми (незалежно від їх походження та особливостей культури, і поваги до різноманітності)» (Стандарт, 2018: 41).

Висновки. Отже, ефективне ділове міжкультурне спілкування малоімовірно за відсутності в учасників комунікації міжкультурної компетентності, а наявність у сучасних фахівців міжкультурної компетентності робить їх конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці (Резунова, 2021).

Професійна компетентність – це можливості людини щодо здійснення нею певних повноважень у професійній діяльності. Відповідно до дослідження Я. Кульбашної складником професійної компетентності медика є інтернаціональна компетентність, що характеризує готовність фахівця адаптуватися в іншомовному соціумі, толерантно та терпимо ставитися до людей інших національностей та культур.

Міжкультурна компетентність фахівців системи охорони здоров'я належить до ключових компетентностей, які є багатофункціональними й охоплюють професійні функції та ролі, вимагають значного інтелектуального розвитку.

Міжкультурна компетентність медичного працівника – це компонент професійної майстерності, особистісно-професійна якість, що забезпечує здатність вирішувати професійні завдання в умовах полікультурного середовища сучасного світу на основі здобутих знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних мотивів, цінностей у реальних ситуаціях професійної інтеркультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей та релігійних конфесій за умови безпечного виконання обов'язку лікаря, медичної сестри тощо.

Зміст міжкультурної компетентності медика пов'язаний із багатьма аспектами професійної діяльності та є ширшим, ніж в інших фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя : монография. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т., 1998. 309 с.
2. Адыширин-Заде В. А. Формирование профессиональных компетенций будущих врачей. *Поглед вверху световната наука – 2010* : материалы за IV Международна научна практична конференция. София, 2010. Т. 17. С. 17–20.
3. Бухальська С. Є. Компетентнісний підхід. Теоретичний аналіз ключових дефініцій вищої медичної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2009. №2. С. 84–85.
4. Браніцька Т. Р. Міжкультурна компетентність як важливий чинник професійної діяльності фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. Вип. 1 (44) URL: <http://orcid.org/0000-0003-4503-3140>
5. Гринченко Е. Л. Анализ содержания составляющих профессиональной компетентности будущего врача при изучении химии. *Современный проблемы науки и образования*. 2015. №3. URL: www.science-education.ru/123-17389
6. Кульбашна Я. А. Модель формування професійної компетентності майбутнього стоматолога. *Медична освіта*. 2014. № 1. С. 124–128.
7. Кульбашна Я. А. Конкретизація поняття «формування професійної компетентності майбутніх стоматологів». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школах*. 2014. Вип. 36. С. 221–229.
8. Лежнина Г. В. Профессиональная компетентность в образовательном процессе медицинского училища. *Среднее профессиональное образование*. 2007. № 10. С. 28–29. URL: www.science-education.ru/123-17389
9. Любас А. А. Сутність і структура міжкультурної компетентності фахівців бойового оперативного забезпечення. *Педагогічний альманах*. 2017. Вип. 35. С. 154–160.
10. Міжнародний кодекс медичної етики. Всесвітня медична асоціація : Кодекс. Міжнародний документ від 01.10.1949. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_002
11. Петров А. Профессиональная компетентность: понятийно-терминологические проблемы. *Alma mater «Вестник высшей школы»*. 2004. № 10. С. 6–10.
12. Пучкова И. М. Профессиональная компетентность как критерий развития профессионализма. *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2012. № 6. С. 258–266.
13. Резунова О. С. Міжкультурна компетентність як необхідна складова професійної компетентності сучасного фахівця. *Науковий огляд*. 2021. № 1 (73). URL: <https://orcid.org/0000-0003-3315-0294>

14. Садохин А. Межкультурная компетентность: понятие, пути формирования. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2007. № 1. С. 125–139.
15. Стандарт вищої освіти України. Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський). Ступінь вищої освіти – бакалавр. Галузь знань 22 Охорона здоров'я Спеціальність 223 Медсестринство. Київ, 2018. 43 с. Додаток 2. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/223-medsestrinstvo-bakalavr.pdf>
16. Хоменко К. П. Формування професійної компетентності майбутніх лікарів в університетах Польщі (1990-2015) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Інс-т вищ. осв. НАПН України. Київ, 2017. 237 с.
17. Щербакова А. В. Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Луганськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Старобільськ, 2015. 357 с.
18. Юшчак К. А. Актуализация профессионально-ценностных ориентаций студентов в процессе высшего педагогического образования в Польше : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Щецен, 2000. 22 с.
19. Янкина Н. Формирование межкультурной компетентности студента университета : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Оренбург. гос. ун-т. Оренбург, 2016. 360 с.
20. Armstrong A. Zarządzanie zasobami ludzkimi. Kraków: Oficyna Ekonomiczna. 2011. 782 s.
21. Filipowicz G. Zarządzanie kompetencjami zawodowymi. Warszawa: PWE. 2004. 402 s.
22. Oleksyn T. Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji: monografia. Warszawa : Wolters Kluwer business. 2014. 642 s.
23. Poczowski A. Zarządzanie zasobami ludzkimi : strategie – procesy – metody. Warszawa: PWE. 2003. 480 s.
24. Sidor-Rządkowska M. Kompetencyjne systemy oceny pracowników. Przygotowanie, wdrażanie i integrowanie z innymi systemami ZZL. Watszawa: Wolters Kluwer Polska. 2011. 252 s.

REFERENCES

1. Adolf V. A. Professionalnaia kompetentnost sovremennoho uchytelia [Professional competence of modern teacher]. Krasnoiarск: Krasnoiar. hos. un-t, 1998. 309 p [in Russian].
2. Adyshyryn-Zade V. A. Formyrovanye professionalnykh kompetentsyi budushchykh vrachei [Professional competence formation of future doctors]. Proceedings of the Pohled vyerkhu svetovnata nauka: IV Mezhdunarodna nau chna praktychna konferentsiya. Sofyia, 2010, vol. 17. pp. 17-20 [in Russian].
3. Bukhalska S. Ye. Kompetentnisnyi pidkhid. Teoretychnyi analiz kliuchovykh definitsii vyshchoi medychnoi osvity [Competence approach Theoretical analysis of key definitions of higher medical education]. Nova pedahohichna dumka, 2009, Nr 2, pp. 84-85 [in Ukrainian].
4. Branitska T. R. Mizhkulturna kompetentnist yak vazhlyvyi chynnyk profesiinoi diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Intercultural competence as an important factor of the social sphere specialists activity]. Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Serii «Pedahohika. Sotsialna robota», 2019. vol. 1 (44) Available at: <http://orcid.org/0000-0003-4503-3140> [in Ukrainian].
5. Hrynchenko E. L. Analiz soderzhanyia sostavliaiushchykh professionalnoi kompetentnosti budushcheho vracha pry yzuchenyy khymyy [Analysis of the components of the professional competence content of future doctor during chemistry studying]. Sovremennyi problemy nauky y obrazovanyia, 2015, Nr 3. Available at: www.science-education.ru/123-17389 [in Ukrainian].
6. Kulbashna Ya. A. Model formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho stomatoloha [Model of professional competence formation of future stimatologist]. Medychna osvita, 2014, Nr 1, pp. 124-128 [in Ukrainian].
7. Kulbashna Ya. A. Konkretyzatsiia poniattia «formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh stomatolohiv» [Specification of concept “professional competence formation of future stomatologists”]. Pedahohika formuvannia tvorechoi osobystosti u vyshchii i zahalnyi shkolkakh, 2014, vol. 36. pp. 221-229 [in Ukrainian].
8. Lezhnyna H. V. Professionalnaia kompetentnost v obrazovatelnom protsesse medytsynskoho uchylyshcha [Professional competence in the medical specialized school educational process]. Srednee professionalnoe obrazovanye, 2007, Nr 10, pp. 28-29. Avvailable at: <https://orcid.org/0000-0003-3315-0294> [in Russian].
9. Liubas A. A. Sutnist i struktura mizhkulturnoi kompetentnosti fakhivtsiv boiovoho operatyvnoho zabezpechennia [Essence and structure of professional competence of combat operational support specialists]. Pedahohichnyi almanakh, 2017, vol. 35. pp. 154-160 [in Ukrainian].
10. Mizhнародnyi kodeks medychnoi etyky. Vsesvitnia medychna asotsiatsiia : Kodeks. Mizhнародnyi dokument vid 01.10.1949. [Medical Ethics Manual. World Medical Association: Codex. International document 01/10/1949]. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_002
11. Petrov A. Professionalnaia kompetentnost: poniatyino-termynolohycheskye problemy [Professional competence: conceptual-terminological problems]. Alma mater «Vestnyk vysshei shkoly», 2004, Nr 10, pp. 6-10 [in Russian].
12. Puchkova Y. M. Professionalnaia kompetentnost kak kryteryi razvytiia professionalizma [Professional competence as criteria of professionalism development]. Uchen. zap. Kazan. un-ta, vol. Humanyt. nauky, 2012, Nr 6, pp. 258-266 [in Russian].
13. Rezunova O. S. Mizhkulturna kompetentnist yak neobkhidna skladova profesiinoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia [Intercultural competence as necessary component of modern specialist professional competence]. Naukovyi ohliad, 2021, Nr 1 (73). Available at: <https://orcid.org/0000-0003-3315-0294> [in Ukrainian].
14. Sadokhyn A. Mezhhkulturnaia kompetentnost: poniatyie, puty formyrovanyia [Intercultural competence: concept, ways of formation]. Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy, 2007, № 1, pp. 125-139 [in Russian].

15. Standart vyshchoi osvity Ukrainy. Riven vyshchoi osvity – pershyi (baklavrskiy). Stupin vyshchoi osvity – bakalavr. Haluz znan 22 Okhorona zdorovia Spetsialnist 223 Medsestrinstvo [Standart of higher education of Ukraine. Higher education level – first (bachelor). Higher education degree – bachelor. Branch of knowledge 22 Health Care Specialty 223 Nursing]. Kyiv, 2018, vol 2. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdeni%20standarty/12/21/223-medsestrinstvo-bakalavr.pdf>

16. Khomenko K. P. Formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh likariv v universytetakh Polshchi (1990-2015) [Professional competence formation of future doctors in the universities of Poland (1990-2015)] (PhD Thesis) Kyiv: Institute of Higher Education NAES of Ukraine.

17. Shcherbakova A. V. Formuvannya polikulturnoi kompetentnosti u studentiv-medykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchoho medychnoho navchalnoho zakladu [Polycultural competence formation of the students in educational process of the higher medical educational institution] (PhD Thesis) Starobilsk: State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”.

18. Iushchak K. A. Aktualyzatsiya professyonalno-tsennostnykh oryentatsiyi studentov v protsesse vyssheho pedahohycheskoho obrazovanyia v Polshche [Actualization of professional-valuable orientations of students in the process of higher pedagogical education in Poland] (PhD Thesis) Shchetsen: Higher Humanitarian School, Poland.

19. Iankyna N. Formyrovanye mezhkulturnoi kompetentnosti studenta unyversyteta [Intercultural competence formation of the university student] (PhD Thesis) Orenburh: Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Orenburg State Univercity”.

20. Armstrong A. Zarządzanie zasobami ludzkimi [Human recourses management]. Kraków: Oficyna Ekonomiczna, 2011, 782 p [in Polish].

21. Filipowicz G. Zarządzanie kompetencjami zawodowymi [Management of personal competences]. Warszawa: PWE, 2004, 402 p [in Polish].

22. Oleksyn T. Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji: monografia [Human resources management in organization]. Warszawa : Wolters Kluwer business, 2014, 642 p [in Polish].

23. Pocztowski A. Zarządzanie zasobami ludzkimi : strategie – procesy – metody [Human resources management : strategy – process – methods]. Warszawa: PWE, 2003, 480 p [in Polish].

24. Sidor-Rządowska M. Kompetencyjne systemy ocey pracowników. Przygotowanie, wdrażanie I integrowanie z innymi systemami ZZL [Competence employee assessment systems. Preperation, implemrntation and integration with other HRM systems]. Watszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011, 252 p [in Polish].

UDC 37.016:81'373.72:811.111:[94:028.7](045)=111
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-32>

Natalia HERTSOVSKA,
orcid.org/0000-0003-0971-7529
Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Language, Literature with Methodology of Teaching
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) nataliyahertsovska@gmail.com

Tetiana SHPENYK,
orcid.org/0000-0001-8031-7187
a second-year master's student at the Faculty of Humanities
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) tatjana.shpenik@privatbank.ua

THE IMPORTANCE OF HISTORICAL EXCURSUS IN TEACHING ENGLISH IDIOMS

The article considers the importance and necessity of using historical excursus in the study of English idioms. Usually idioms have the meaning which is different from the words that make it up and, thus, they appear to be quite a difficult task, for both – teachers, in terms of using special teaching methods, and for pupils and students. Modern English has a large number of idioms that are closely linked to the history, culture and traditions of the native speakers.

The vast majority of scholars who have studied the problems of English idioms in their works, support the approach to learn idioms by methods that would promote their effective study and appropriate usage, taking into account the cultural values, mentality of the native language of those who study the idioms.

Taking into account the immensity of sources of various information, there arise new requirements to the modern teacher, including the knowledge and subjects that go beyond linguistics, but in some respect having common points of study (history, language culture study, geography). The use of historical excursus in the study of English idioms, brings the learning process to a new, qualitatively higher level; allows to involve additional tools and teaching methods; acts as a kind of catalyst that stimulates the processes of both the discussion of idioms and their subsequent use in language as a whole.

Systematic work with idioms through the prism of historical excursus allows students to change their point of view and consider cultural realities and traditions from the standpoint of native speakers of the English language. The knowledge of idioms associated with interesting historical events, facts, legends, personalities, does not only explain their meaning, but also significantly expands the worldview and enrich the language and conceptual picture of the world of students learning English.

Key words: idiom, historical excursus, methods and principles of teaching idioms, origin of idioms, meaning of idioms, language picture of the world, conceptual picture of the world.

Наталія ГЕРЦОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-0971-7529
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання
Мукачівського державного університету
(Мукачеве, Закарпатська область) nataliyahertsovska@gmail.com

Тетяна ШПЕНИК,
orcid.org/0000-0001-8031-7187
студентка II курсу магістратури гуманітарного факультету
Мукачівського державного університету
(Мукачеве, Закарпатська область) tatjana.shpenik@privatbank.ua

ВАЖЛИВІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ЕКСКУРСУ В НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКИХ ІДІОМ

У статті розглянуто важливість та необхідність використання історичного екскурсу під час вивчення англійських ідіом. Зазвичай ідіоми мають значення, відмінне від слів, що його утворюють, тому є досить складним завданням як для вчителів, з точки зору методики їх навчання, так і для учнів та студентів. Сучасна англійська мова налічує велику кількість ідіом, що тісно пов'язані з історією, культурою і традиціями носіїв мови.

Більшість науковців, які у своїх працях досліджували проблематику англійських ідіом, підтримують думку про необхідність вивчення ідіом за методами, які б сприяли їх ефективному вивченню та доречному використанню, враховуючи культурні цінності, менталітет та особливості рідної мови учнів.

В умовах неосвяжності джерел різної інформації до сучасного педагога висуваються нові вимоги, як-от володіння знаннями і предметами, що виходять за межі лінгвістики, проте в деяких аспектах мають спільні точки дотику (історія, країнознавство, географія). Використання історичного екскурсу під час вивчення англійських ідіом виводить процес навчання на якісно вищий щабель; дозволяє залучати додаткові інструменти, методики викладання; є каталізатором, що стимулює як процеси самого обговорення ідіом, так і подальше їх використання у мові загалом.

Систематична робота з ідіомами через призму історичного екскурсу, дає змогу учням змінити кут зору і розглянути культурні реалії і традиції з позиції носіїв цієї мови. Знання ідіом, пов'язаних з цікавими історичними подіями, фактами, легендами, особистостями, не лише дозволяє пояснити їх зміст, а й значно розширюють світогляд та збагатити мовну та концептуальну картину світу учнів та студентів, які вчать англійську.

Ключові слова: ідіома, історичний екскурс, методи і принципи навчання ідіом, походження ідіом, значення ідіом, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Defining the problem. Classification of English idioms is an important issue of many scientific investigations. While dealing with idioms the main tasks are as follows: translating, understanding and using. In English there are many idioms which have full or partial Ukrainian analogues. At the same time there is a large number of idioms that do not have Ukrainian analogues, which are difficult to translate. Idioms related to history, interesting legends not only explain the essence and content of the phrase, but also acquaint with interesting historical facts, expand the worldview, go beyond linguistics.

From another point of view, in the present-day globalized society the achievements of scientific and technological progress are unquestionable, they influence all spheres of vital activity and linguistic processes, cause new terms, expressions, phrases to appear, that reflect reality of modern society and change teaching process as well.

Nowadays the qualities of a good teacher include skills in communication, listening, collaboration, adaptability, empathy and patience. Other characteristics of effective teaching include an engaging classroom presence, value in real-world learning, exchange of best practices and a lifelong love of learning. Effective teachers demonstrate a deep understanding of the curriculum and knowledge of other subjects connected with English, such as history, geography, language culture study, etc. In this respect the knowledge and correct usage and explanation of idioms would be of a great value for English teachers.

Classification of English idioms appear the object of investigation in the works of A. Aljochina, M. Basai, R. Ekkert, M. Leonidova, O. Smirnitskuj, S. Skorupka. Specialties of English idioms in translation have been analyzed by O. Kurilko and G. Sidoruk. Morphological classification of idioms in English and Armenian has been highlighted by A. Hovhannisyanyan, R. Ghazaryan. *In these works the authors deal with different*

approaches to classification, description of idioms, in consequence of they recognize the difficulties and struggling connected with translating, teaching, understanding, and appropriate using of English idioms for foreign learners.

Aim and tasks. In our research we are aimed to reveal historical and traditional English idioms from the point of view of historical excursus. For this purpose, we considered some of the most interesting historical idioms according to their history of origin and occurrence. Some idioms may appear so unusual that it is impossible to guess their origin, just in case you know the history. Therefore to better understand the ways of correct using of idioms, to allow deeper immersion in the atmosphere of the native speakers the following tasks are to be solved:

Presentation of the material. Every language in the world, with modern English is not an exception, has the phrases that, though consisting of well-known words, convey quite a different meaning than the one prescribed by these words. According to Oxford dictionary, an idiom refers to a group of words fixed by usage as having a meaning not deducible from those of the individual word (McCarthy, 2002).

Development of the English language is characterized by the accumulation of a large amount of idioms, which emotionally color and enrich speech and communication, in addition idioms allow reducing complicate sentences to simple constant expressions. In relation to the period of their occurrence idioms can be classified into traditional, which were used for a long period of time, and modern, which have emerged relatively recently. The latest idioms can be traced back as far as 3,000 years. All idioms – from the ancient to the most recent – owe their creation to the development of human thought and language evolution. In English there are idioms borrowed from Celtic, Latin, Scandinavian, French, German and other cultures such as Spanish, Portuguese, Danish, Indian and Chinese. The whole history of Great Britain is

divided into periods: prehistory, Roman Britain, Anglo-Saxon period, Norman England, England after Plantagenets, Tudor England, 17th century, formation of Great Britain and the United Kingdom, modern England (18th – 19th centuries), late modern (20th century) and contemporary. We are inclined to think that traditional idioms are those which arose to 19th century (Voevoda, 2009).

One of the oldest idiom is “*Cloud Cuckoo Land*” which tells us about a state of absurdly over-optimistic fantasy. It was firstly accredited to “The Birds”, a play, a comedy written by ancient Greek playwright Aristophanes, performed in ancient Athens in 414 BC.

According to the history of origin there are ranges of idioms connected to history of Great Britain. Such idioms recover the peculiarity of thinking British, their mentality, public relationship, acquired values, and accumulated experience centuries ago. Let us consider some traditional English idioms: «*To hand over the reins*»: rein is a long, thin piece of leather or other material that is used to control or direct a horse. The meaning of idiom is to take or give someone control over an organization or country.

An idiom «*to add fuel to the fire*» is to make an argument or bad situation worse. The idiom can be traced back to the ancient Rome and “The history” of Titus Livius who lived around I cent.: “Not withstanding my remonstrance, you have added fuel to this fire, by sending to your army a youth who burns with an ambition of sovereignty...”. A well-known idiom “*to carry coals to Newcastle*” was first documented in North America in 1679 in William Fitzhugh’s letters. It refers to the fact that historically, the economy of Newcastle upon Tyne in north-eastern England was heavily dependent on the distribution and sale of coal and therefore any attempt to sell coal to Newcastle would be foolhardy as supply would be greater there than anywhere else in Britain (Sherik, Savichuk, Starko, 2005).

Probably the most widely used idiom by Ukrainian learners is: “*to rain cats and dogs*”, though the origin of it is not so spread. The phrase has been used at least since the 17th century. One possibility that is the expression comes from the poorly built streets of England during the 1600’s. When a heavy rain came, the streets were flooded by flowing sewage and trash. Any dogs and cats trapped in the muck could easily be killed. Hence, after a very bad rain, the corpses of cats and dogs were often found outside, looking as if they fell from the sky. Thus, the idiom was born.

The term “*dead as doornail*” firstly was used in the 1500s by William Shakespeare, and in Charles Dickens’ “A Christmas Carol” in 1843. Doornails are the large-headed studs that were used in earlier

times for strength and more recently as decoration. The practice was to hammer the nail through and then bend the protruding end over to secure it. This process, similar to riveting, was called clenching. This may be the source of the ‘deadness’, as such a nail would be unusable afterwards.

There are a plethora of sayings relating to alcohol and the Dutch. During the 17th century, the Netherlands and Britain squabbled for control of marine trade routes. They waged three wars against each other over 20 years. When the English and the Dutch were trying to mining it over the rest of the world, the English tried to smear the competition by cowardly and disdain everything “Dutch”. Most idioms about the Dutch in the English language came into being after 1665. In the English language at these days preserved many idioms involving “Dutch”, for example: “*beat the Dutch*” – to exceed expectations, “*Dutch act / cure*” – committing suicide, “*Dutch agreement*” – an agreement made while intoxicated, “*Dutch bargain*” – a bargain settled over drinks, “*I’m a Dutchman if I do*” – a strong refusal, “*If not, I’m a Dutchman*” – used to strengthen an affirmation or assertion (Sherik, Savichuk, Starko, 2005: 161).

Another interesting idiom containing a proper name is “*Queen Anne is dead!*” which is sarcastic way of saying: “That’s old news. I heard that weeks ago”. The death of Queen Anne was officially hushed up for a while. News had leaked out, so when at last there was an official announcement of the Queen’s death, the crowd chanted in derision “Queen Anne is dead – didn’t you know?” and to this day “And Queen Anne is dead” is a standard rejoinder to somebody who bears stale news or states the obvious.

Human emotions are different and therefore can be differently applied to in idioms. Idioms are usually derived from local culture and customs in each individual language. In the process of historical development people have been trying to express their emotions, feelings, relationship by using idioms. “*A penny for your thoughts*” is used to ask what someone is thinking about. First used by English statesman Sir Thomas More in his 1522 book *Four Last Things*, the idiom “A penny for your thoughts” has retained the same meaning for nearly 500 years.

“*To have a heart of gold*” means to be of a generous nature. It comes from the idea of gold being a precious metal that is highly valued. The use of this idiom dates back at least to the 1500s. The expression was already in use during Shakespeare’s time, when he included it in his play “Henry V”. It appears in a scene in which the king has disguised himself as a commoner. “*A wet blanket*” is a person who discourages enjoyment or enthusiasm, someone who dampens other people’s

joy. The expression dates from around the 1870s and is based on the fact that cooks at that time kept a wet blanket in the kitchen to smother fires quickly. This practice dates back at least to the mid-1600s. “*Give the shirt off back*” is to lose a majority of one’s wealth or value in an investment. This phrase implies not just loss, but ultimate loss. This hyperbolic idiom was first recorded in 1771 (Engblog).

The term “*spitting image*” is the exact double of another person or thing, is an allusion to someone who is so like someone else as to appear to have been spat from his mouth. The concept and phrase were in circulation by 1689, when George Farquhar used it in his play *Love and a Bottle*: “Poor child! He’s as like his own dada as if he were spit out of his mouth”. “*To wear the pants*” is to be the dominant partner in a relationship. This idiom, generally applied to women and dating from the mid-1500s, a time when they wore only skirts, equates pants with an authoritative and properly masculine role. “*To cook someone’s goose*” is to make it certain that someone will fail or lose. The most commonly written about origin is that when a man called Jan Hus (an early 15th Century religious reformer) was on his death bed and proclaimed that the goose would now be cooked. In English there are many idioms related to money, success, and entertainment.

“*Two sides of the same coin*” which reflect such purely cultural aspects of the life of nation, mean that are two things that are regarded as two parts of the same thing. The proverb has been traced back in English to 1742, and is first attested in the United States in the 1802 «*Diary and Autobiography of John Adams*» and an 1817 letter of Thomas Jefferson.

“*Keep the wolf from the door*” is to have or earn enough money to afford things (such as food and clothing) that is needed to live. The original saying may have been keep the wolf from the gate, which dates from at least 1470. By the 1500s the saying had become keep the wolf from the door, with the current meaning that it bears: see, for example, the 1645 quotation. “*To make one’s blood boil*” means to make someone very angry. Enrage one, as in Whenever Jim criticizes his father, it makes my blood boil. Although this term did not appear in print until 1848, the term the blood boils, meaning “one gets angry” dates from the 1600s.

There is a wide range of idioms related to theme time, which indicate and reflect social norms, beliefs, attitudes, and emotions. “*Dog days of the summer*” is the period between early July and early September when the hot sultry weather of summer usually occurs in the northern hemisphere; a period of stagnation or inactivity. When Sirius would appear in the sky just before the sun, near the end of July, which marked the beginning of the very hottest days of the year. The

Romans referred to this period as “*dies caniculares*” or “*days of the dog star*”, which was eventually translated as just “*dog days*”. “*Indian summer*” is a period of unseasonably warm, dry weather that sometimes occurs in autumn; the exact origins of the term are uncertain, it was perhaps so-called because it was first noted in regions inhabited by Native Americans, or because the Natives first described it to Europeans, or it had been based on the warm and hazy conditions in autumn when Native Americans hunted (Engblog).

As around 150,000 words of the English language are derived from ancient Greek, it should come as no surprise then, that many sayings and idioms also have their roots in ancient Greek. The majority of English sayings with Greek origins have emerged from ancient Greek myths and stories, and they have full or partial Ukrainian equivalents. Here are some of the most used English sayings and phrases with a decidedly Greek touch: “*Achilles heel*” – someone’s weak spot. As a baby, Achilles’ mother, Thetis, dunked him in the River Styx, said to have the magical power of making people invulnerable, by holding him upside down by his heel. Consequently, Achilles’ heel was the only part of his body to be kept dry, and, as it turns out, vulnerable, it was at this spot, according to Homer, in his work, *The Iliad*, a poison arrow, launched by Paris, one of the Trojans, hit Achilles, killing him instantly.

“*Beware of Greeks bearing gifts, the Trojan Horse*” is a phrase from *Aeneid* written by Virgil between 29 and 19 BC, is the Trojan priest Laocoon’s warning, meaning beware of Greeks bearing gifts, used today as a warning to be careful about accepting gifts from enemies or opponents, because, you never know what may be lurking inside. The Trojans, fighting against the Greeks during the ten-year Trojan war (10-12 century BC), had learnt, to their detriment, the dangers of accepting gifts from the Greeks. The Greeks, who had besieged the city of Troy, pretended to retreat, leaving behind them, outside the gates of the city, a large wooden horse. The Trojans, assuming they had won the war, and thinking the horse a gift, brought it inside the city, but those wily Greeks had hidden soldiers inside the horse, who sneaked out in the night, and captured the city of Troy (Greekier than the Greeks).

“*The Midas Touch*” is said about someone who has a great success in financial dealings, someone who succeeds in anything he/she puts his/her hand to, whatever he/she touches, turns to gold. The saying comes from the Greek myth about Midas, the greedy king of Phrygia, in Asia Minor, who was granted a wish by Dionysus, god of the grape-harvest, winemaking and wine, of fertility, ritual madness, religious ecstasy. Midas wished for everything he touched, to turn to gold,

if only he had given more thought to his wish, literally, everything he touched, turned to solid gold, food, water, wine, and most sadly of all, his precious daughter Zoe. A true case of be careful what you wish for.

“*Between a rock and a hard place*” – this particular idiom from Greek mythology is the one you will hear quite frequently in English. If someone is stuck between a rock and a hard place, they have a very difficult decision to make. “*Call a spade a spade*” is used to address or describe the true nature of someone or something, even if it is unpleasant or impolite. “*Herculean task*” – meaning the task requiring the great strength of a Hercules which very hard to perform. “*Pandora’s Box*” is a process that once begun generates many complicated problems. “*Leave no stone unturned*” – to make every possible effort to find someone or something (Greek than the Greeks).

The Bible is the holy scripture of the Christian religion, purporting to tell the history of the Earth from its earliest creation to the spread of Christianity in the first century A.D. Other words the Bible is the ground of religions Christianity in Europe. The Bible was translated into English and all language in the world hundreds of years ago. Majority Hebrew or Greek idioms have become part of many languages in the world, with the English and Ukrainian not an exception. The Bible’s Old Testament is very similar to the Hebrew Bible, which has origins in the ancient religion of Judaism. The exact beginnings of the Jewish religion are unknown, but the first known mention of Israel is an Egyptian inscription from the 13th century B.C. The Bible was first written in Hebrew and then translated into Greek and many idioms used in both of them (Biblical idioms and sayings with origins explained).

We want to pay attention on the Biblical idioms which being tightly connected with Ukrainian mentality, are common, popular and often used: “*The blind leading the blind*” refers to a situation where people lacking in skill or knowledge are being led or guided by others who are equally inept (Origin: Matthew 15:13-14). “*Money is the root of all evil*” means that greed is the cause of a particular problem or the cause of society’s problems in general (Origin: 1 Timothy 6:10). “*A sign of the times*” is something that is typical of the way that things are now, generally in a negative way (Origin: Matthew 16:3). “*There’s nothing new under the sun*” is a way of saying that everything has been seen before; there is nothing new or original these days (Origin: Ecclesiastes 1:9). “*Wolf*

in sheep’s clothing” someone who is pretending to be something they are not, usually to the detriment of others. (Origin: Matthew 7:15) (Biblical idioms and sayings with origins explained).

Conclusions. Idioms are highly interactive items; they are strong and colorful examples of cross-cultural relations; idioms are omnipresent in natural human language and all languages use idioms to express the realities of daily life. Knowing culture, literature and traditions of different nationalities will help the language learner to communicate with a native speaker adequately.

Traditional methods of teaching idioms focus on rote learning and memorization. Recent developments in cognitive linguistics have considered idioms as analyzable expressions which are motivated by conceptual metaphors and whose meanings can derive from associations between source and target concept. *There are a few main arguments in favor of teaching idioms by means of historical excursus: offering students systematic opportunities to encounter idioms during their language training therefore enables them to acquire new perspectives on life, viewing different cultural realities through the eyes of the people who create and use these turns of phrase; the process of teaching idioms permits using additional tools, such as an immersion in British atmosphere, their tradition, legendy and culture; oftentimes, the etymological origins and historical excursus of fixed, institutionalized idiomatic expressions reveal important information about their metaphorical register and imagery; language practitioners are therefore strongly encouraged to make etymological information available to students at all levels, and to use this as a catalyst for further discussion about an idiom’s figurative meaning and its purpose in communication.*

The analyzed idioms are implied in every day speech, what is they might be easily inserted in the process of everyday communication of the learners of English. The using of idioms in the teaching process and in the different communicative situations is the best reason and the unique opportunity to teach both language and culture from a multitude of sociocultural perspectives, leading to learners’ development and attainment of idiomatic competence. Through idiomatization, pupils and students develop and attain high levels of communicative competence, and in such way they use language in socially responsible way, having enriched their language and conceptual pictures of the world.

BIBLIOGRAPHY

1. Воевода Е.В. Великобритания: история и культура = Great Britain: Culture across History : учеб. пособие. Москва : МГИМО-Университет, 2009. 223 с.

2. Шерік А.Д., Савічук В.Я., Старко В.Ф. Довідник англійських, німецьких та українських ідіом та виразів. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 173 с.
3. Biblical idioms and sayings with origins explained: web-site. URL: <https://improving-your-english.com/vocabulary/idioms/bible-idioms/>
4. Engblog. Для изучающих английский язык: web-site. URL: <https://engblog.ru/origins-of-idioms>
5. Grecker than the Greeks: web-site. URL: <https://greckerthanthegreeks.com/2019/04/20-everyday-english-phrases-sayings-and-idioms-with-greek-origins.html>
6. McCarthy M. Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge University Press, 2002. 604 p.

REFERENCES

1. Voevoda E.V. Velikobritaniya: istoriya i kultura [Great Britain: Culture across History] : ucheb. posobie. M. : MGIMO-Universitet. 2009. 223 s. [in Russian]
2. Sherik A.D., Savichuk V.Ia., Starko V.F. Dovidnyk anhliiskykh, nimetskykh ta ukrainskykh idiom ta vyraziv. [Handbook of English, German and Ukrainian idioms and expressions]. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 2005. 173 s. [in Ukrainian]
3. Biblical idioms and sayings with origins explained. Web site. URL : <https://improving-your-english.com/vocabulary/idioms/bible-idioms/> [in English]
4. Engblog. Dlya izuchayuschih angliyskiy yazyk [For the learners of English]. Web site. URL: <https://engblog.ru/origins-of-idioms> [in Russian]
5. Grecker than the Greeks. Web site. URL : <https://greckerthanthegreeks.com/2019/04/20-everyday-english-phrases-sayings-and-idioms-with-greek-origins.html> [in English]
6. McCarthy M. Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge University Press. 2002. 604 p. [in English]

УДК 378.147:[37.016:81'243][61:378.4]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-33>

Олена ГОРДІЄНКО,
orcid.org/0000-0003-2936-2630
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри іноземних мов
Запорізького державного медичного університету
(Запоріжжя, Україна) olena.gord@gmail.com

Анастасія ШЕВКУН,
orcid.org/0000-0001-9104-3142
викладач кафедри іноземних мов
Запорізького державного медичного університету
(Запоріжжя, Україна) anastasiia.shevkun@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена аналізу інформаційно-комунікаційних технологій і засобів навчання у ЗВО, а саме проблемам впровадження дистанційної та змішаної форм навчання в умовах, спричинених пандемією коронавірусної хвороби SARS-CoV-2, використовуючи інтерактивні технології у викладанні дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» студентам медичних спеціальностей. Вивчення правовстановлюючих документів Міністерства освіти і науки й охорони здоров'я України допомогло окреслити напрямки дослідження, сфокусованого на вивченні основних характеристик та інструментарію платформи MS Teams щодо впровадження нових методів викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. Для досягнення поставленої мети використовувалися такі методи: аналітичний огляд літератури, описовий метод, метод емпіричного дослідження, метод зіставлення отриманих даних, проектний метод розробки навчально-методичного комплексу з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням». Було розроблено сучасний комплекс методів, засобів і прийомів викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» студентам медичних закладів вищої освіти. Доцільність усіх розроблених видів робіт щодо розвитку мовленнєвої діяльності (Listening, Reading and Use of English, Writing, Speaking) визначалася критеріями, затвердженими у робочих програмах із дисципліни, програмах, розроблених спільно із Британською Радою та рекомендованих Міністерством освіти і науки України, а також Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти. Результати дослідження дозволяють представити навчальний матеріал засобами дистанційного навчання без суттєвих якісних втрат і сприяють більш ефективному досягненню цілей, передбачених програмою вивчення дисципліни, зберігаючи стимул і зацікавленість студентів в освітньому процесі. Запропонований у статті комплексний підхід до вирішення нагальних проблем із викладання іноземної мови у сучасних умовах є перспективним і стане у нагоді не лише на період дистанційної форми навчання, а й після пандемії, як допоміжний у впровадженні й оцінюванні самостійної роботи студентів.

Ключові слова: іноземна мова за професійним спрямуванням, англійська мова, заклад вищої освіти, студент-медик, платформа MS Teams, дистанційні форми навчання, асинхронний і синхронний режими викладання.

Olena GORDIYENKO,
orcid.org/0000-0003-2936-2630
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Foreign Languages
Zaporizhzhia State Medical University
(Zaporizhzhia, Ukraine) olena.gord@gmail.com

Anastasiia SHEVKUN,
orcid.org/0000-0001-9104-3142
Teacher at the Department of Foreign Languages
Zaporizhzhia State Medical University
(Zaporizhzhia, Ukraine) anastasiia.shevkun@gmail.com

INTEGRATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN MEDICAL UNIVERSITIES

The article is devoted to the analysis of information and communication technologies and teaching aids in higher education establishments, namely the problems of introduction of distance and mixed forms of education in the conditions

caused by the pandemic of coronavirus disease SARS-CoV-2, using interactive technologies in teaching the discipline "Foreign language for professional purposes" to medical students. The study of legal documents of the Ministries of Education and Science and Health of Ukraine helped to determine the directions of the study which was focused on investigation of general characteristics and instruments of MS Teams regarding the introduction of new methods of teaching a foreign language for professional purposes. To fulfill the purpose, the following methods were used: an analytical review of the literature, a descriptive method, an empirical research method, a method for comparing the obtained data, a project method for developing an educational and methodological complex for the discipline "Foreign language for professional purposes". As a result of the research, a set of modern methods and means of teaching the discipline "Foreign language for professional purposes" to students of medical institutions of higher education has been designed. The expediency of all designed types of exercises for the development of speech activity (Listening, Reading and Use of English, Writing, Speaking) was determined by the criteria of approved programs in the discipline, programs developed together with the British Council and recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine, as well as CEFRL. The results of the study allow to present educational material by means of distance learning without significant quality losses and contribute to more effective achievement of the goals set by the program of the discipline, while maintaining the incentive and interest of students in the educational process. The comprehensive approach to solving urgent problems suggested in the article is promising and will be useful not only for the period of distance learning, but also after the pandemic, as an aid in the implementation and evaluation of independent work of students.

Key words: foreign language for professional purposes, English language, higher education establishment, medical student, Microsoft Teams, distance learning, asynchronous and synchronous teaching modes.

Постановка проблеми. Умови, спричинені карантинними обмеженнями у зв'язку із пандемією коронавірусної хвороби SARS-CoV-2, вимагають швидкої адаптації класичних методів і прийомів організації та здійснення викладання іноземної мови за професійним спрямуванням студентам-медикам. Вимоги щодо стрімких змін у сфері викладання зазначені у правовстановлюючих документах МОН і МОЗ України, а саме: Наказі «Деякі питання організації дистанційного навчання» № 1115 від 08 вересня 2020 р.; «Положенні про дистанційне навчання», затверджене Наказом МОН № 46625 від 25 квітня 2013 р. (зі змінами на підставі Наказу МОН № 1115 від 08 вересня 2020 р.); листі МОН «Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій» № 1/9-249 від 14 травня 2020 р.; постанові МОЗ «Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо організації протиепідемічних заходів у закладах освіти в період карантину в зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 42 від 30 липня 2020 р. тощо.

Стаття фокусується на особливостях підготовки студентів медичних закладів вищої освіти (далі – ЗВО) із дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» в умовах дистанційного та змішаного навчання. Комплексний підхід, запропонований нами у дослідженні, сприятиме вирішенню нагальних питань сьогодення.

Аналіз досліджень. Проблема організації дистанційного та змішаного навчання у ЗВО разом із вивченням методів, прийомів і засобів цих форм навчання є актуальною для вітчизняних і зарубіжних дослідників (Рижов, 2010: 133–139; Попов та ін., 2014: 24–30; Рижов та ін., 2017; Arkorful, Abaidoo, 2014: 397–410).

Водночас у зв'язку з необхідністю стрімкої адаптації освітнього процесу та переходу в

онлайн-режим із метою запобігання поширенню пандемії коронавірусної хвороби SARS-CoV-2 зростає потреба у дослідженні особливостей викладання на базі онлайн-платформ, якісних змін у ефективності досягнення цілей навчання та взаємин між викладачами та студентами (Alawamleh et al., 2021: 1536–1548; Karataş, Tuncer, 2020).

У межах порушеного питання особливу важливість для нас становлять студіювання проблеми викладання іноземних мов для студентів немовних ЗВО у форматі дистанційного навчання (Liu, 248: 237–239; Торяник, Ісаєва, 2009: 97–99; Ісаєва, Назаренко, 2012: 47–49; Ісаєва, 2012: 132–134; Торяник, 2016: 3–4), однак не вирішеними частинами загальної проблеми є дослідження методів і форм викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» саме студентам медичних спеціальностей ЗВО України в умовах дистанційного та змішаного навчання. Аналіз теоретичної літератури продемонстрував недостатню кількість комплексних праць із цього питання.

У нашій роботі вперше досліджено особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням у немовних ЗВО на прикладі досвіду кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету для студентів медичних спеціальностей в умовах синхронної й асинхронної форм викладання, викликані пандемією коронавірусної хвороби SARS-CoV-2. Актуальність проблеми та необхідність заповнення цієї лакуни зростає у зв'язку з потребою забезпечення безперервності процесу навчання. Нові реалії пропонують нові можливості реорганізації системи освіти, які продовжать діяти й після завершення карантинних обмежень, що є перспективним.

Мета статті – дослідити наявні методи, прийоми та засоби навчання студентів медичних ЗВО дисципліни «Іноземна мова за професійним

спрямуванням» в умовах дистанційної та змішаної форм навчання та розробити комплекс адаптованих до сучасних реалій методів, прийомів і засобів навчання іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів медичних спеціальностей.

Для досягнення поставленої мети використовувалися такі **методи**: аналітичний огляд літератури, описовий метод, метод емпіричного дослідження, метод зіставлення отриманих даних, проектний метод розробки навчально-методичного комплексу з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

Реалізація мети досягалася шляхом виконання таких **завдань**:

1) зробити аналітичний огляд теоретичної літератури та наявних практичних напрацювань щодо особливостей викладання іноземної мови за професійним спрямуванням студентам медичних ЗВО в умовах дистанційної та змішаної форм навчання і виявити лакуни з огляду на сучасні вимоги;

2) дослідити наявні інструменти корпоративної платформи MS Teams;

3) виділити види мовленнєвої діяльності залежно від вимог до рівня володіння англійською мовою у випускників медичних ЗВО згідно із затвердженими стандартами;

4) екстраполювати сучасні інтерактивні методи, прийоми і засоби викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» студентам медичних спеціальностей ЗВО на класичні щодо розвитку навичок різних видів мовленнєвої діяльності (Listening, Reading and Use of English, Writing, Speaking);

5) розробити комплекс адаптованих до сучасних реалій методів, прийомів і засобів навчання іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів медичних спеціальностей.

Визначені мета, завдання та методи дослідження дозволили розробити комплекс адаптованих до сучасних реалій методів, прийомів і засобів для здійснення інтеграції сучасних інтерактивних технологій навчання і платформи MS Teams у викладанні іноземної мови у медичних ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Згідно із рекомендаціями Міністерства освіти і науки з метою збереження безперервності навчання ЗВО України надається можливість здійснювати комунікацію учасників освітнього процесу через засоби, вбудовані до системи управління навчанням (LMS), електронну пошту, месенджери (Viber, Telegram та ін.), відеоконференції (MS Teams, ZOOM, Google Meet, Skype та ін.), форуми, чати тощо (Лист МОН України, 2020).

Вибір платформи MS Teams від Microsoft Office 365 зумовлено тим, що цей хмарний сервіс було обрано нашим університетом як базу для викладання в умовах карантину, спричиненого пандемією коронавірусної хвороби SARS-CoV-2.

За період карантину платформа MS Teams проявила себе як просте та комфортне для викладачів і студентів середовище організації та реалізації освітніх завдань (Як успішно перейти на дистанційне навчання, 2020). Програма об'єднує у собі чат, файлообмінник і корпоративні застосунки, більшість яких можуть бути адаптовані для навчання. Основними складниками платформи є команди, відеозаняття, форми та завдання. Розглянемо їх і їхні можливості детальніше.

• **Команди (Teams)**

Команди у платформі MS Teams дозволяють об'єднувати зареєстрованих у системі користувачів у групи для роботи над спільними проектами, завданнями та файлами. В умовах дистанційного викладання команди можуть використовуватися як групи/класи студентів за спеціальностями. Для цього передбачені такі типи команд: *клас, професійна освітня спільнота (ПОС), персонал, інше*.

Викладач як власник команди може редагувати інформацію про неї, додавати студентів і співвласників, керувати подіями та відеоконференціями, призначати та корегувати завдання, закріплювати команду у «топі», а також створювати у ній додаткові тематичні канали (публічні або приховані).

• **Відеозаняття (Calling)**

Програма надає можливість організувати аудіо-та відеодзвінки як із групою, так і з кожним учасником окремо. Виклик може бути запланований як подія у календарі (*Meeting*) або миттєвий, тобто організатор одразу переходить у режим дзвінка, а учасники сповіщаються програмою про вхідний виклик.

Для візуальної демонстрації теоретичного та практичного матеріалу викладач може додатково використовувати інтерактивну дошку, представлену декількома додатками (*Whiteboard, OneNote, Freehand by InVision*).

• **Форми (Forms)**

Цей компонент платформи MS Teams використовується для створення тестів різних видів, анкет, опитувань і призначений для швидкого збору інформації. Форми мають досить широкий спектр застосування. Викладач може створювати тести для поточної перевірки засвоєних знань, умінь і навичок, самостійної роботи, тематичного й підсумкового контролю. Процес оцінювання майже повністю автоматичний, тож студенти можуть одразу отримати результат, а викладач – статистичні дані щодо успішності виконання завдання.

• **Завдання (Assignments)**

Створення завдання у MS Teams забезпечує підтримку мотивації та дисциплінованості студентів в умовах дистанційного та змішаного навчання, адже викладач встановлює критерії оцінювання роботи, терміни здачі (з можливістю пізньої здачі поза дедлайном або її відсутністю), може призначити роботу команді або окремим її учасникам, запланувати завдання наперед і коментувати кожну здану роботу індивідуально.

З інтеграцією вищеописаних інтерактивних технологій платформи MS Teams у процес викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спілкуванням» на максимально можливому рівні досягається ефективна комунікація між викладачем і студентами, а також набуття останніми загальних і спеціальних компетентностей, передбачених робочою програмою.

Згідно із «Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, також відомими як CEFR, або CEF чи CEFRL)», які у 2001 р. були рекомендовані Радою Європейського Союзу, на заняттях із іноземної мови за професійним спрямуванням розвивають чотири головні види мовної діяльності: аудіювання (Listening), читання (Reading), говоріння (Speaking) і письмо (Writing), а також п'ятий – використання мови (Use of English).

Узагальнення та систематизація вже наявних методів викладання іноземних мов, а також застосування сучасних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій з огляду на наш досвід і виклики сьогодення дозволили розробити комплекс адаптованих до сучасних реалій методів, прийомів і засобів навчання іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів медичних спеціальностей із застосуванням комплексного підходу.

Розроблений комплекс складається із таких компонентів згідно із мовними компетентностями у рамках медичного дискурсу: аудіювання, читання, говоріння, використання мови та письма. Розглянемо, як застосунки програми MS Teams можуть забезпечувати ефективний процес тренування цих навичок у форматі дистанційного навчання без суттєвих якісних втрат.

I. Аудіювання (Listening).

Загальні вимоги до володіння навичками аудіювання на рівні B1+ відповідно до CEFR передбачають, що студенти можуть розуміти ключові моменти чіткого стандартного мовлення стосовно знайомих тем, які регулярно зустрічаються у роботі, навчанні, відпочинку тощо, включаючи

короткі розповіді (Common European Framework, 2011; Listening Comprehension). Це підводить до висновків, що студенти медичного ЗВО повинні також розвивати навички сприйняття спеціальної лексики за професійним спрямуванням, занурюватися в іншомовну атмосферу за допомогою перегляду автентичних аудіо- та відеоматеріалів на медичну тематику тощо.

Можливості платформи MS Teams дозволяють реалізацію цих завдань як під час заняття із викладачем, так і під час самостійного опрацювання тем студентами. Пропонуємо декілька шляхів досягнення поставлених цілей уроку, такі як:

1. **Відеоконференція (Calling).** Під час дистанційного заняття у форматі відеодзвінка викладач має можливість використати доступні онлайн-ресурси з «банку даних» як загальної медичної тематики, так і стоматологічної (у нагоді стануть такі популярні на відеохостингу Youtube канали, як TedxTalks (dentistry, dental care), TED-Ed, Mental Dental, Medic Mind, Osmosis, Armando Hasudungan, The National Library of Medicine, iMedicalSchool, Online MedEd тощо). За допомогою демонстрації екрану викладач показує відеоматеріали за темою заняття студентам (рис. 1), після чого можливе виконання таких завдань для перевірки розуміння змісту повідомлення, як обговорення (Discussion), завдання множинного вибору (Multiple choice answers), «Правда-неправда» (True or false?) і заповнення пропусків (Complete the sentences) із використанням вебзастосунку Microsoft Forms, який є частиною MS Teams.

2. **Завдання (Assignments).** Дозволяє призначити студентам завдання з аудіювання усіх перелічених вище видів для самостійного опрацювання та як домашню роботу. До завдання можна додати посилання на бажаний матеріал або файл для виконання аудіювання, робочі аркуші тощо. Студенти можуть додати роботу у вигляді файлу популярних текстових форматів і зображень, виконати тест у формах та отримати коментар від викладача.

II. Читання (Reading). Навчання читання на заняттях із дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» відповідно до CEFR передбачає набуття таких навичок: читання листів (Reading correspondence), ознайомлювального читання (Reading for orientation), пошукового читання (Reading for information & argument), читання інструкцій (Reading instructions) (Common European Framework, 2011; Listening Comprehension). Ключові компетентності на рівні B1+ включають уміння читати та розуміти тексти з тем, які стосуються сфери інтересів студента, на задовільному рівні.

Цілі заняття досягаються опрацюванням спеціальних текстів із затвердженого підручника згідно із навчальним планом, які є неадаптованими статтями із сучасних англійських та американських джерел (Ісаєва та ін., 2013), а також додатковою літературою з офіційних джерел за професійним спрямуванням. У нагоді викладачеві стануть такі ресурси, як, наприклад, «The National Library of Medicine» – контент високої якості для спеціалістів

на загальну медичну тематику та найновіші актуальні статті.

Типовими завданнями на тренування навичок читання текстів іноземною мовою, у тому числі за професійним спрямуванням, є завдання множинного вибору (Multiple choice), «Правда-неправда» (True or false), доповнення речень (Complete the sentences about the text) (рис. 2), розташування абзаців у правильному порядку (Put the paragraphs

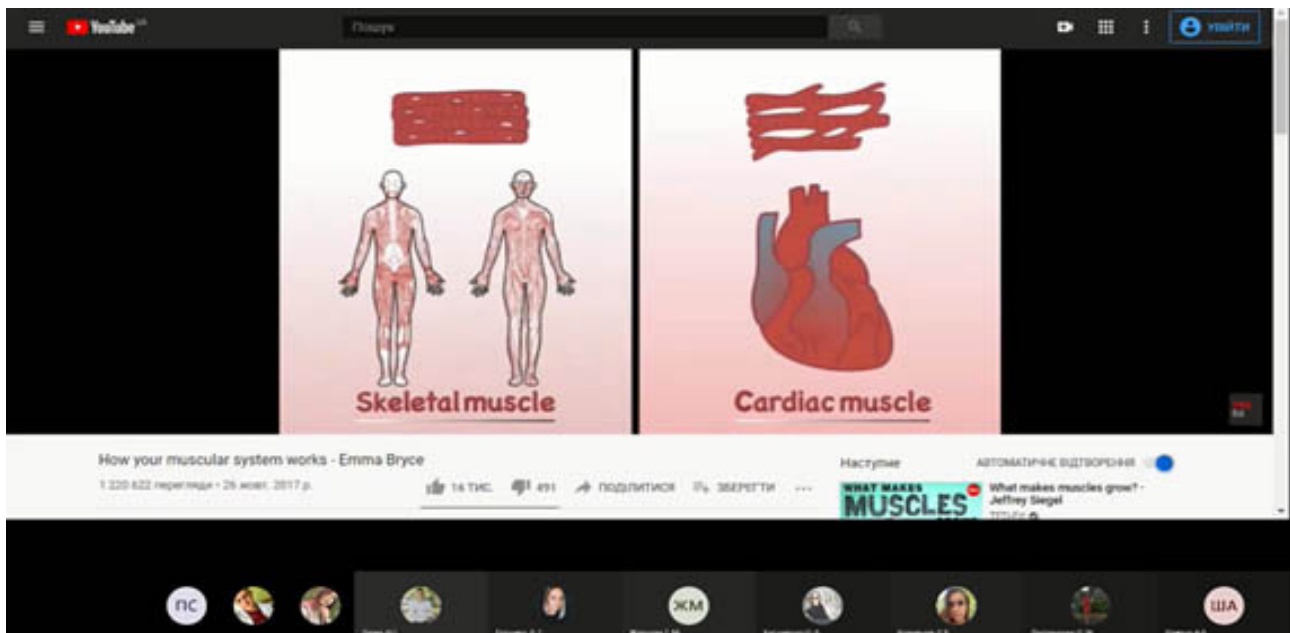

Рис. 1. Перегляд відеоматеріалу з відеохостингу Youtube за темою заняття перед виконанням вправ на розвиток навичок аудіювання

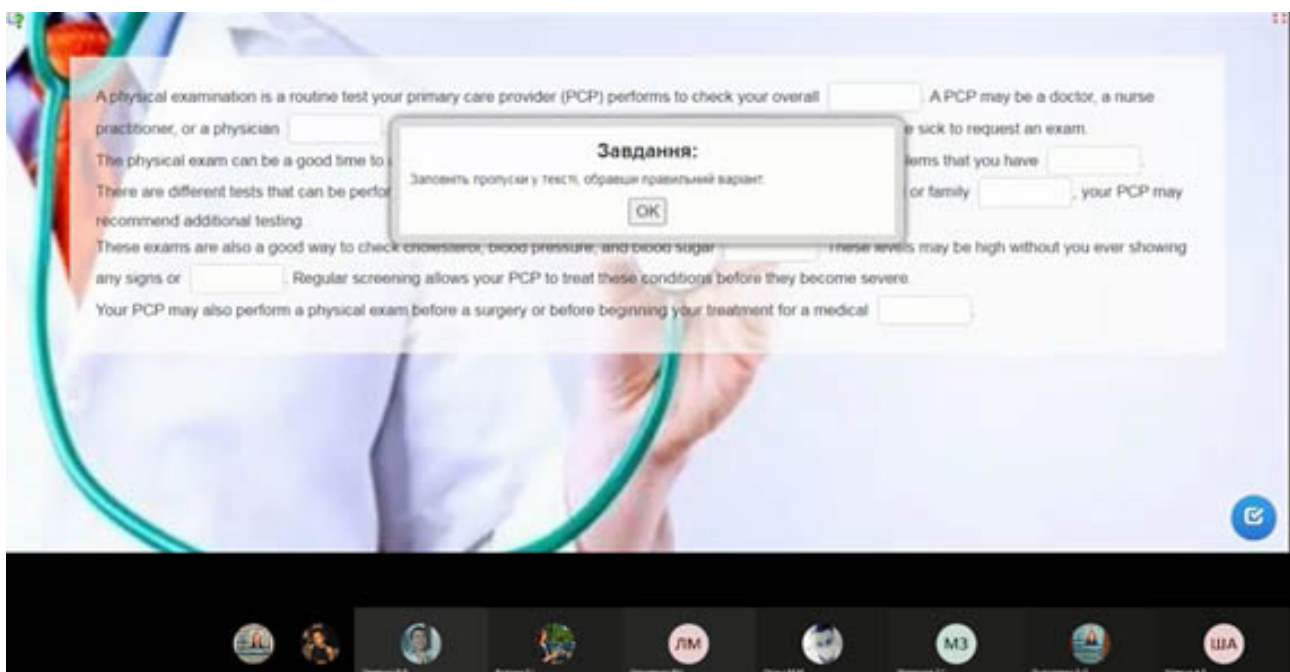

Рис. 2. Виконання студентами вправи на тренування навичок читання з демонстрацією екрану під час відеозаняття (Calling). Текст для завдання взятий із відкритого ресурсу <https://www.healthline.com/health/physical-examination>

into the correct order), встановлення відповідності між заголовком та абзацом (Match the headings with the paragraphs) тощо.

Займаючись зі студентами у дистанційному режимі, під час відеоконференції викладач може користуватися описаними вище демонстрацією екрану, завданнями Assignments і формами Forms.

III. Використання мови (Use of English).

Завдання на використання мови демонструють, наскільки добре студенти володіють лексикою та граматикою. Найпопулярнішими тренувальними вправами є заповнення пропусків одним словом (fill in the gaps using only one word), словотвір (word formation) і перефразування речень за допомогою заданої фрази (complete the second sentence so that it has a similar meaning to the first sentence, using the word given). Викладач може як послуговуватися вже згаданими ресурсами MS Teams, так і залучати студентів до активності за допомогою сторонніх веб-застосунків за допомогою демонстрації екрану чи вікна браузера під час відеоконференції, наприклад, сервісу LearningApps, розробленого Центром Педагогічного коледжу інформатики освіти РН Верн у співпраці з університетом м. Майнц та університетом м. Цитгау / Герліц (рис. 3).

Ще одним оригінальним способом засвоєння лексичного матеріалу є Quizlet – веб-сайт, який дозволяє працювати з картками (Flashcards), створеними викладачем самостійно згідно із навчаль-

ною темою. Сайт автоматично генерує тестові завдання з використанням лексики з карток, пропонуючи вправи на заучування (Learn), письмо (Write), вимову (Spell), відповідність (Match) тощо.

Також корисними для розвитку цієї компетенції застосунками на платформі MS Teams є так звана *дошка (Whiteboard)*, подібний до неї *Freehand by InVision*, котрий дозволяє не лише писати, а й створювати «дошки настрою» (mood boards) і «мапи думок» (mind maps), а також *блокнот (OneNote)*.

IV. Письмо (Writing). Вміння, яких студент набуває під час роботи із цією мовною активністю, відповідно до CEFR включають здатність донести ідеї на абстрактні та конкретні теми, запитувати інформацію чи роз'яснення, писати особисті та формальні листи й замітки, висловлювати власну думку тощо (Common European Framework, 2011; Listening Comprehension).

Письмові завдання зазвичай вимагають від студента написання есе (essay) на задану тему або на підтримку чи спростування тези, а також листа-пропозиції (proposal), доповіді (report), огляду (review), формального або неформального листа та ін.

Хоча виконання завдань на тренування навичок із цієї мовної активності й передбачає здебільшого самостійну роботу студента за допомогою Assignments, викладач може зробити цей вид діяльності більш активним, організовуючи роботу

Рис. 3. Виконання тренувальних вправ на використання професійної лексики студентами-медиками за допомогою демонстрації на екран створеної викладачем вправи у «LearningApps» під час відеозаняття (Calling). Текстовий матеріал для вправи взятий із підручника English for Medical Students (Аврахова та ін., 2011). Усі зображення взяті з відкритих джерел мережі Інтернет

над помилками та подаючи ключові стратегії до написання кожного виду письмової роботи на онлайн-занятті. У цьому допоможе цифрова дошка *Whiteboard*, на якій можна наочно представити поради щодо ефективного виконання завдання у вигляді плану, малюнку зі встановленням взаємозв'язків і короткими текстовими замітками. Застосування інтерактивних методів під час відеоконференції має значну перевагу у підвищенні успішності студентів у розвитку цієї компетенції над простим текстовим коментарем до письмової роботи з оцінкою.

V. Говоріння (Speaking). У процесі навчання «Іноземної мови за професійним спрямуванням» студент повинен опанувати навички впевненої комунікації на знайомі теми стосовно професійної сфери та сфери інтересів, хобі, подорожей, культурних подій; обміну, перевірки та підтвердження інформації; висловлення думок на абстрактні, культурні теми, такі як фільми, книги, музика тощо (Common European Framework, 2011; Listening Comprehension).

Перехід на дистанційну форму навчання ускладнив відпрацювання навичок говоріння через відсутність особистого контакту з викладачем і між студентами, однак ресурси платформи MS Teams дозволяють подолати цей бар'єр та організувати активність максимально близько до аудиторного формату. Викладач і студенти можуть спілкуватися у відеоконференції з увімкненою камерою, бачити один одного та реакцію співроз-

мовника, що підтримує впевненість у спілкуванні. Є можливість застосовувати практично всі види завдань на говоріння: запитання на загальні й особисті теми згідно із тематичним планом, опис ілюстрацій із порівнянням, монологічне та діалогічне висловлювання на задану тему або ситуацію тощо. Як самостійну роботу студенти також можуть записати аудіо- та відеовисловлювання та додати файл до завдань Assignments.

Висновки. У статті досліджено наявні інструменти корпоративної платформи MS Teams і розроблено комплекс методів, прийомів і засобів із екстраполяцією на класичні щодо розвитку навичок різних видів мовленнєвої діяльності (Listening, Reading and Use of English, Writing, Speaking) у процесі викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» студентам медичних спеціальностей ЗВО із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Перспективи дослідження бачимо у вивченні специфіки інших рекомендованих Міністерством освіти і науки України платформ, таких як ZOOM, Google Meet, Skype та ін., а також у порівнянні ефективності пропонуєваних ними інструментів для досягнення цілей і завдань із дисципліни.

Також у перспективі можливим є детальний аналіз змін, які продовжують відбуватися у ролі викладача за дистанційного та змішаного навчання як тьютора (tutor), модератора та дизайнера процесу, де студентоцентрованість є першочерговим чинником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврахова Л. Я., Паламаренко І. О., Яхно Т. В. English for Medical Students – Англійська мова для студентів-медиків : підручник. Київ : ВСВ «Медицина», 2011. 448 с.
2. Ісаєва О. С. та ін. Англійська мова для студентів-медиків : підручник. Львів, 2013. 546 с.
3. Ісаєва О. С., Назаренко Т. П. Навчання професійному спілкуванню іноземними мовами в контексті Болонської угоди. *Моніторинг якості викладання іноземних мов у неможливих ВНЗ* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. відео-конф. у режимі on-line, м. Харків, 2012. С. 47–49.
4. Ісаєва О. С. Сучасні методи формування комунікативної компетенції. *Інноваційні технології у викладанні дисциплін мовознавчого блоку в ДВНЗ медичної та фармацевтичної освіти* : матеріали семінару-наради завідувачів кафедр української, латинської та іноземних мов у ДВНЗ медичної та фармацевтичної освіти, м. Івано Франківськ, Харків, 2012. С. 132–134.
5. Рижов О. А., Приходько О. Б., Павліченко В. І., Попов А. М., Васильчук Н. Г. Інтелектуальна система дистанційного навчання на основі когнітивних прототипів репрезентації предметно-орієнтованих знань (ІСДНКП) : методичний посібник. Запоріжжя : ЗДМУ, 2017. 80 с.
6. Рижов О. А. Моделі знань у системах дистанційного навчання. Частина II. Порівняльний аналіз процесу передачі знань у системах навчання на основі IDEF0-технологій. *Клинічна інформатика та телемедицина*. 2010. Т. 6. № 7, С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kiit_2010_6_7_23 (дата звернення: 17.10.2021).
7. Попов А. М., Рижов О. А., Васильчук Н. Г. Ефективність самостійної роботи студента над комп'ютерно-генерованими навчальними завданнями на основі когнітивних прототипів. *Медична інформатика та інженерія*. 2014. № 3. С. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mii_2014_3_6 (дата звернення: 17.10.2021).
8. Торяник Л. А. Використання комп'ютерних технологій як засобу інноваційних форм сучасного навчання іноземній мові. *Концепція навчання комунікативній іноземній мові* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 2016. С. 3–4. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/13614/1/3-4.pdf> (дата звернення: 17.10.2021).
9. Торяник Л. А., Ісаєва О. С. Шляхи оптимізації управління самостійною роботою студентів при навчанні іноземним мовам в умовах дистанційного навчання. *Всеукр. наук.-практ. конф. Інноваційні технології: роль та місце в сучасній методиці викладання іноземної мови* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 2009. С. 97–99.

10. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій : лист Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 1/9-249. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73574/ (дата звернення: 17.10.2021).
11. Як успішно перейти на дистанційне навчання: досвід Запорізького медуніверситету. *Новини науки і технологій на сьогодні – на Техно 24*. 2020. URL: https://techno.24tv.ua/yak_uspishno_pereyti_na_distantsiynе_navchannya_dosvid_zaporizkogo_meduniversitetu_n1327586 (дата звернення: 17.10.2021).
12. Alawamleh M., Al-Twait L.M., Al-Saht G.R. The effect of online learning on communication between instructors and students during Covid-19 pandemic. *Asian Education and Development Studies*. 2021. Vol. 11. № 7. P. 1536–1548.
13. Arkorful V., Abaidoo N. The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education. *International Journal of Education and Research*. 2014. Vol. 2. № 12. P. 397–410. URL: <https://www.ijern.com/journal/2014/December-2014/34.pdf> (дата звернення: 17.10.2021).
14. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment : Council of Europe. 2011. URL: <http://ebcl.eu.com/wp-content/uploads/2011/11/CEFR-all-scales-and-all-skills.pdf> (дата звернення: 17.10.2021).
15. Karataş T. Ö., Tuncer H. Sustaining Language Skills Development of Pre-Service EFL Teachers despite the COVID-19 Interruption : A Case of Emergency Distance Education. *Sustainability*. 2020. Vol. 12. № 19. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/19/8188> (дата звернення: 17.10.2021).
16. Listening comprehension : Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/listening-comprehension> (дата звернення: 17.10.2021).
17. Liu Z.. The Impact of Distance Learning on Foreign Language Education. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*. 2018. Vol. 248. P. 237–239. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icsser-18/25904798>. (дата звернення: 17.10.2021).

REFERENCES

1. Avrakhova L. Ya., Palamarenko I. O., Yakhno T. V. Anhliiska mova dlia studentiv-medykiv: pidruchnyk [English for Medical Students : A Textbook]. Kyiv : AUS Medicine Publishing, 2011. 448 p. [in Ukrainian].
2. Isaieva O. S. et al. Anhliiska mova dlia studentiv-medykiv: Pidruchnyk [English for Medical Students: A Textbook]. Lviv, 2013. 546 p. [in Ukrainian].
3. Isaieva O. S., Nazarenko T. P. Navchannia profesiinomu spilkuvanniu inozemnyimi movamy v konteksti Bolonskoi uhody [Training in professional communication in foreign languages in the context of the Bologna Agreement]. *Monitoring the quality of foreign language teaching in non-language universities : materials for VII All-Ukrainian scient.-pract. video conf. on-line*, Kharkiv, 2012. pp. 47–49 [in Ukrainian].
4. Isaieva O. S. Suchasni metody formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii [Modern methods of formation of communicative competence]. *Innovative technologies in teaching disciplines of the linguistic block in the SHEI of medical and pharmaceutical education : materials for seminars-meeting of heads of departm. of Ukrainian, Latin and foreign lang. in SHEES of medical and pharmaceutical education*, Ivano-Frankivsk, Kharkiv, 2012. pp. 132–134 [in Ukrainian].
5. Ryzhov O. A., Prykhodko O. B., Pavlichenko V. I., Popov A. M., Vasylychuk N. G. Intel'ektualna systema dystantsiinoho navchannia na osnovi kohnityvnykh prototypiv reprezentatsii predmetno-oriientovanykh znan (ISDNKP) [Intelligent distance learning system based on cognitive prototypes of subject-oriented knowledge representation (IDLSCP)]. Zaporizhzhia : ZSMU, 2017. 80 p. [in Ukrainian].
6. Ryzhov O. A. Modeli znan u systemakh dystantsiinoho navchannia. Chastyna II. Porivnialnyi analiz protsesu peredachi znan u systemakh navchannia na osnovi IDEF0-tekhnologii [Models of knowledge in distance learning systems. Part II. Comparative analysis of the process of knowledge transfer in learning systems based on IDEF0-technologies]. *Clinical informatics and telemedicine*, 2010. vol. 6, № 7, pp. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kiit_2010_6_7_23 (accessed on 17.10.2021) [in Ukrainian].
7. Popov A. M., Ryzhov O. A., Vasylychuk N. G. Efektyvnist samostiinoi roboty studenta nad kompiuterno-henerovanyimi navchalnymi zavdanniamy na osnovi kohnityvnykh prototypiv [The effectiveness of student independent work on computer-generated learning tasks based on cognitive prototypes]. *Medical informatics and engineering*. 2014. № 3, pp. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mii_2014_3_6 (accessed on: 17.10.2021) [in Ukrainian].
8. Torianyk L. A. Vykorystannia kompiuternykh tekhnologii yak zasobu innovatsiinykh form suchasnoho navchannia inozemnoi movi [The use of computer technology as a means of innovative forms of modern foreign language teaching]. *The concept of communicative foreign language learning : materials for scient.-pract. conf.*, Kharkiv, 2016. pp. 3–4. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/13614/1/3-4.pdf>. (accessed on: 17.10.2021) [in Ukrainian].
9. Torianyk L. A., Isaieva O. S. Shliakhy optymizatsii upravlinnia samostiinoiu robotoiu studentiv pry navchanni inozemnym movam v umovakh dystantsiinoho navchannia [Ways to optimize the management of independent work of students in teaching foreign languages in terms of distance learning]. *All-Ukrainian scientific-practical conf. Innovative technologies: role and place in modern methods of teaching a foreign language: materials for scient.-pract. conf.*, Kharkiv, 2009. pp. 97–99 [in Ukrainian].
10. Shchodo orhanizatsii potochnoho, semestrovoho kontroliu ta atestatsii zdobuvachiv osvity iz zastosuvanniam dystantsiinykh tekhnologii [Regarding the organization of current, semester control and certification of students with the use of distance technologies] : A Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 14.05.2020 № 1/9-249. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73574/ (accessed on: 17.10.2021) [in Ukrainian].
11. Yak uspishno pereyti na dystantsiine navchannia: dosvid Zaporizkoho meduniversytetu [How to successfully switch to distance learning: the experience of Zaporizhzhia Medical University]. *Science and technology news for today – on*

.....
Techno 24. 2020. URL: https://techno.24tv.ua/yak_ushpishno_pereyti_na_distantniyne_navchannya_dosvid_zaporizkogo_meduniversitetu_n1327586 (accessed on: 17.10.2021) [in Ukrainian].

12. Alawamleh M., Al-Twait L.M., Al-Saht G.R. The effect of online learning on communication between instructors and students during Covid-19 pandemic. *Asian Education and Development Studies*, 2021. vol. 11, № 7, pp. 1536–1548.

13. Arkorful V., Abaidoo N. The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education. *International Journal of Education and Research*. 2014, vol. 2, № 12, pp. 397–410. URL: <https://www.ijern.com/journal/2014/December-2014/34.pdf> (accessed on: 17.10.2021).

14. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment : Council of Europe. 2011. URL: <http://ebcl.eu.com/wp-content/uploads/2011/11/CEFR-all-scales-and-all-skills.pdf> (accessed on: 17.10.2021).

15. Karataş T. Ö., Tuncer H. Sustaining Language Skills Development of Pre-Service EFL Teachers despite the COVID-19 Interruption: A Case of Emergency Distance Education. *Sustainability*, 2020. vol. 12, № 19. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/19/8188> (accessed on: 17.10.2021).

16. Listening comprehension : *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/listening-comprehension> (accessed on: 17.10.2021).

17. Liu Z. The Impact of Distance Learning on Foreign Language Education. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*. 2018. vol. 248, pp. 237–239. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icsser-18/25904798> (accessed on: 17.10.2021).

УДК 373.3/5.091.332

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-34>

Тетяна ГРАЧОВА,

orcid.org/0000-0003-0584-1338

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української філології

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *grata34@gmail.com*

Аліна ГРАЧОВА,

orcid.org/0000-0002-7235-1198

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри італійської філології

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *avg285@ukr.net*

Катерина ГОРБАЧОВА,

orcid.org/0000-0002-1440-1310

студентка II курсу магістратури факультет філології та масових комунікацій

Маріупольського державного університету

(Маріуполь, Донецька область, Україна) *kniguhochu555@meta.ua*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Стратегія переходу України до нової моделі освіти передбачає вивчення стану організації самостійної роботи здобувачів освіти в школі та реструктуризацію методів і прийомів її реалізації на практиці з урахуванням досягнень сучасної психолого-педагогічної науки. Важливо знайти оптимальні рішення в забезпеченні ефективності самостійної роботи, розкрити умови та методи ефективної організації самостійної роботи учнів як цілісної системи освітнього середовища, оскільки в школярів часто не сформована постійна потреба в самоосвіті, самоактуалізації. Отже, виникає реальна потреба в системному підході до організації самостійної роботи як резерву підвищення ефективності засвоєння навчального контенту здобувачами освіти.

Учені та педагоги-практики завжди приділяли багато уваги вивченню різних аспектів, пов'язаних із самостійною роботою (досліджувались сутність поняття самостійної роботи, принципи її організації, розглядались різні класифікації, вивчались методи, форми, засоби проведення самостійної роботи, розроблялись методики планування та контролю самостійної роботи тощо). Однак практична діяльність педагога дозволяє констатувати необхідність реалізації новітніх досягнень психології, дидактики з цього питання в шкільному дискурсі.

Самостійна робота учня – це вид діяльності, що передбачає порівняно автономну роботу здобувача освіти під систематичним методичним керівництвом і контролем із боку вчителя. У процесі опанування навчального контенту в закладі освіти важливо виокремити з низки методів самостійної роботи, які пропонує сучасна методична наука, саме такі, що дозволять розкрити інтелектуальний і творчий потенціал особистості учня, його індивідуальні здібності і нахили з урахуванням вікових особливостей. Самостійну роботу школярів варто грамотно мотивувати, щоб здобувачі освіти мали вичерпну інформацію стосовно мети роботи, її необхідності, шляхів подальшого практичного використання її результатів у навчальній та повсякденній діяльності.

Отже, фахівець повинен прагнути мати кінцевою метою своєї діяльності формування в учнів навичок самостійного вивчення матеріалу, організації власного робочого простору, пошуково-дослідницької, творчої діяльності. Ефективність роботи залежить від професіоналізму вчителя в процесі планування, організації, методичного забезпечення самостійної роботи здобувачів освіти.

Ключові слова: самостійна робота, форми організації самостійної роботи, фактори активізації самостійної роботи, навчальний процес, здобувач освіти.

Tetjana HRACHOVA,
 orcid.org/0000-0003-0584-1338
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
 Mariupol State University
 (Mariupol, Donetsk region, Ukraine) grata34@gmail.com

Alina GRACHOVA,
 orcid.org/0000-0002-7235-1198
 Candidate of Philological Sciences,
 Senior Teacher at the Department of Italian Philology
 Mariupol State University
 (Mariupol, Donetsk region, Ukraine) avg285@ukr.net

Kateryna HORBACHOVA,
 orcid.org/0000-0002-1440-1310
 Second-year Master's Student at the Faculty of Philology and Mass Communications
 Mariupol State University
 (Mariupol, Donetsk region, Ukraine) knygyhochy555@meta.ua

EFFICIENCY OF ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK AT SCHOOL AS A FACTOR OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

The strategy of Ukraine's transition to a new model of education involves studying the state of organization of independent work of students at school and restructuring the methods and techniques of its implementation in practice, taking into account the achievements of modern psychological and pedagogical science. It is important to find optimal solutions to ensure the efficiency of independent study, to reveal the conditions and methods of effective organization of independent work of students as an integral system of educational environment, because scholars often don't have a constant need for self-education and self-actualization. Thus, there is a real need for a systematic approach to the organization of independent work as a fund of improving the efficiency of the students' mastery of course content.

Researchers and practical teachers have always paid much attention to the study of various aspects related to independent work (there were analyzed the essence of the concept of independent work and the principles of its organization, there were treated various classifications, studied methods, forms and means of executing independent work, there were developed methods of planning and control of independent study, etc.). However, the practical activity of the teacher allows us to state the need to implement the latest advances in psychology and didactics on this issue in school discourse.

Independent work of a scholar is a type of activity that involves relatively autonomous work of the student under the systematic methodological guidance and control of the teacher. In the process of mastering course content in an educational institution it is important to identify from a number of methods of independent work offered by modern methodological science those that will reveal the intellectual and creative potential of the student, his individual abilities and inclinations, taking into consideration age. Independent study of scholars should be properly motivated so that students have comprehensive information about the purpose of work, its necessity and ways of further practical use of its results in educational and everyday activities.

Therefore, the specialist should strive to have the ultimate objective of his activities to form in students the skills of independent study of the material, of the organization of their own workspace, research and creative activities. The efficiency of work depends on the teacher's professionalism in the process of planning, organization and methodological support of independent work of students.

Key words: *independent work, forms of organization of independent work, factors of activation of independent work, educational process, student.*

Постановка проблеми. Сучасна парадигма навчання визначає самостійну роботу одним із найважливіших компонентів педагогічного процесу, оскільки вона дозволяє розглядати знання як об'єкт власної діяльності здобувачів освіти. Самостійність у сучасному психологічному дискурсі розглядається як одна з найбільших важливих характеристик особистості, пов'язана з умінням суб'єкта ставити перед собою мету як

результат діяльності для її досягнення власними силами. Критичність власного розуму, самостійність мислення – найбільш поціновані в соціумі риси. Самостійність тісно пов'язана з активністю, зацікавленістю, що є передумовою пізнання. Психолого-педагогічна теорія і практика авторитетно підтверджує, що ефективність самостійної роботи є значно вищою порівняно з чіткими алгоритмами діяльності (наказами, інструкціями, постановами,

рекомендаціями), що пропонується особі в готовому інформаційному варіанті. Без самостійної діяльності не відбудеться формування повноцінних умінь і навичок учнів, без них не буде можливою сама когнітивна діяльність здобувачів освіти. П. Підкасистий зауважує, що «самостійна робота – це не форма організації навчальних занять і не метод навчання. Її правомірно розглядати як засіб залучення до самостійної пізнавальної діяльності» (Підкасистий, Коротяев, 1978: 42).

Професійно організована самостійна робота запобігає формалізму в засвоєнні школярами навчального контенту, розвиває довільну увагу дітей, виробляє в них здатність міркувати і формує самостійність як рису характеру особистості.

Аналіз досліджень. Нині переорієнтації школи з передання інформації від учителя здобувачеві освіти на управління навчально-пізнавальною самостійною діяльністю школяра із засвоєння знань, умінь і навичок зумовлює актуалізацію проблеми організації самостійної роботи учнів із застосуванням досягнень сучасної методичної науки.

Самостійна робота стала предметом наукових досліджень багатьох видатних педагогів та психологів: А. Алексюка, П. Анохіна, А. Аюризанайна, Н. Бернштейна, В. Буряка, О. Ващук, Л. Виготського, П. Гальперіна, Є. Гапона, В. Давидова, Б. Єсіпова, А. Івасишина, В. Козакова, А. Леонтьєва, В. Луценко, П. Підкасистого, С. Рубінштейна, М. Скаткіна та ін. Серед питань, які продуктивно вирішували вчені, були такі: самостійність як вид діяльності особистості, самостійність у процесі навчальної діяльності, визначення сутності поняття «самостійна робота», різні види класифікацій, методика проведення самостійної роботи в закладах освіти з урахуванням навчальних і виховних завдань, методики планування та контролю самостійної роботи та ін. Однак варто зауважити: визнаючи важливість правильної організації самостійної роботи в закладах освіти, вчені остаточно не визначилися із самою сутністю цього поняття, неоднозначні вони і в оцінці найбільш продуктивної методики проведення самостійної роботи, дидактичного значення різних видів самостійних робіт. Таким чином, актуальність питання грамотної організації самостійної роботи учнів з урахуванням новітніх досягнень психолого-педагогічної теорії і практики є безумовною.

Мета статті – на основі узагальнення наукового досвіду авторитетних учених (психологів, педагогів) із проблеми запропонувати форми вдосконалення самостійної роботи учнів, обґрунтувати умови, які забезпечують успішність виконання навчальних завдань, дозволяють суттєво

підвищити якість навчально-виховної діяльності з урахуванням власного практичного досвіду роботи в закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Дидактична наука стверджує, що процес розвитку самостійності відбувається поступово (від репродуктивної (простої) самостійності, що вимагає від учнів механічного відтворення набутих знань, до творчого рівня, коли школяр у процесі самостійної діяльності демонструє потенції відкривати щось нове, оригінальне). Самостійна робота учня є видом діяльності, який передбачає такі варіанти навчання, що забезпечують максимально автономну (без участі фахівця) роботу здобувача освіти під ретельним методичним керівництвом і контролем із боку вчителя. У процесі вивчення навчального матеріалу надзвичайно важливо виділити з низки методів самостійної роботи, які пропонує сучасна методична наука, саме такі, що дозволять максимально повно розкрити інтелектуальний, творчий потенціал особистості учня, його індивідуальні здібності і нахили.

Залежно від дидактичної мети розрізняють такі типи самостійних робіт:

- відтворювальні;
- реконструктивно-варіативні;
- евристичні;
- творчі.

Відтворювальні самостійні роботи спрямовані на запам'ятовування способів дій у конкретних ситуаціях, формування базових умінь і навичок. Виконання цього варіанта завдань не передбачає повної самостійності від учнів, бо від них вимагається відтворення інформації, повторення дій за зразком. Проте значення цього виду самостійних робіт не варто недооцінювати, оскільки вони є фундаментом для подальшої самостійної роботи. Функція учителя при цьому полягає у визначенні чітких темпоральних меж відтворювальної роботи для кожного здобувача освіти (індивідуальний підхід), оскільки з'являється небезпека, з одного боку, несформованості у дітей необхідного багажу знань, умінь і навичок, з іншого – гальмування в розвитку учнів, коли їм стає нецікаво довго виконувати одноманітну (механічну) роботу.

Реконструктивно-варіативні самостійні роботи засновані на раніше отриманих здобувачами освіти знаннях, імпульсом для виконання дії учнями є ідея, запропонована фахівцем-педагогом, а шляхи вирішення проблеми учні повинні знайти самі. Виконання завдань такого типу активізує розумову активність учнів, оскільки діти повинні осмислено перенести знання в типові ситуації, аналізувати та систематизувати події, явища, факти.

Виконання евристичних самостійних робіт дозволяє учням досліджувати і пізнавати явища, предмети, поняття, дії без окресленого педагогом напрямку руху до поставленої мети, спираючись на засвоєні раніше базові знання. Для здобувачів освіти при цьому відкривається широкий простір у виборі засобів виконання завдання. Пошук нових нестандартних рішень, їх аналітична оцінка, систематизація нових знань дає можливість учням підвищити якість знань із предмета та набути нових умінь і навичок.

Творчі самостійні роботи є найефективнішим типом самостійних робіт, оскільки учні, виконуючи завдання, беруть на себе домінуючу функцію в дослідженні, активно використовують засвоєні знання, власний життєвий досвід під час установа нових зв'язків між предметами та явищами на рівні закону та знаходять шляхи його практичного застосування. Саме на цьому етапі відбувається формування творчої особистості учня.

Практична реалізація зазначених типів самостійної роботи для різних дидактичних завдань відбувається за допомогою таких видів робіт, як робота з книжкою; виконання вправ; розв'язання завдань та виконання практичних і лабораторних робіт; перевірочні самостійні роботи, контрольні роботи, диктанти, твори; підготовка доповідей та рефератів; домашні дослідження і спостереження; виконання індивідуальних та групових завдань; технічне моделювання та конструювання.

Безумовно, щоб досягти максимального результату в освітній діяльності, варто звертати увагу на низку питань, що, на перший погляд, не стосуються безпосередньо навчального процесу, однак суттєво впливають на його якість. Ідеться про «гігієну» навчального процесу, забезпечення якої є особливо важливим під час організації самостійної роботи учнів. Отже, якщо сумлінно ставитися до організації навчання, розраховуючи на високі показники якості знань з предмета, слід пояснити учням, як правильно організувати самостійну роботу: виявити механізми розумової праці, варіанти підвищення працездатності; пояснити причини можливої втоми і вказати шляхи її запобігання; наголосити на важливості режиму дня, харчування, відпочинку тощо, оскільки учні здобуватимуть знання без активного безпосереднього втручання в процес педагога-фахівця. Це стосується здобувачів освіти всіх вікових категорій. Окрім цього, важливо наголосити, що самостійна робота передбачає наявність у здобувачів освіти певних моральних якостей, що не дозволять їм бездумно, автоматично, механічно копіювати матеріал з інтернет-джерел, привласнювати

чужі думки (без покликань на першоджерело), зокрема, коли йдеться про творчі завдання, реферативні дослідження.

Учитель повинен визначити обсяг і зміст самостійної роботи учнів, корелюючи її з іншими видами навчальної діяльності, розробити систему методичних засобів проведення поточного та підсумкового контролю (чітко визначити терміни виконання частин роботи і кінцевого результату), проаналізувати результати (як проміжні, так і остаточні) самостійної навчальної роботи кожного здобувача освіти. Отже, необхідно створити учням всі умови для успішної результативної самостійної навчальної роботи, надаючи їм консультативну та технічну допомогу, можливість користуватися фондами бібліотек та комп'ютерних класів.

Кожен вид самостійної роботи має свою дидактичну мету. Однак усі види занять повинні сприяти поглибленому засвоєнню навчального матеріалу, спонукати учнів до творчого осмислення визначених проблем, активізувати до самостійного вивчення рекомендованої фахівцем наукової та методичної літератури, формувати навички самоосвіти, оволодіння науковими методами аналізу явищ і проблем.

Самостійну роботу учнів необхідно грамотно мотивувати, тобто слід контролювати, щоб здобувачі освіти мали вичерпну інформацію стосовно мети самостійної роботи, її необхідності, шляхів подальшого використання в навчальній діяльності. З огляду на це, учитель повинен розробити систему завдань для самостійного опрацювання учнями, визначити теми рефератів, виступів, оголосити списки літератури для обов'язкового вивчення (конспектування) та додаткові джерела навчального, наукового та методичного планів залежно від навчальної мети.

Практика роботи доводить, що учні часто ставляться до самостійної роботи як до другорядної, відкладають її виконання до останнього терміну, а потім роблять поспіхом, механічно. Тому фахівець повинен так грамотно добирати завдання для самостійної роботи, щоб вони, з одного боку, були зрозумілими для школярів, з іншого – мали елемент новизни, відповідали навчальній меті. Важливо при цьому розкривати у здобувачів освіти креативний, творчий підхід до виконання завдань. Учителеві варто пам'ятати, що необхідність самостійно розв'язувати завдання суттєво активізує можливості психічної діяльності учнів, сприяє розвитку та становленню позитивних якостей.

Школярі повинні усвідомити, що вирішення будь-якої проблеми вимагає детального ознайом-

лення з першоджерелом. Наприклад, на уроках української та світової літератури першоджерелом є художній текст, який учням необхідно повністю прочитати. Для якісного усвідомлення естетичної природи будь-якої жанрової форми словесного мистецтва користування частинами тексту, короткими переказами чи хрестоматіями є неможливим. Повним уявленням про художній текст може бути лише за умови його уважного прочитання і навіть повторного перечитування окремих фрагментів. Інша інформація про твір (підручники, посібники, критичні статті тощо), поза сумнівом, є дуже корисною, однак лише допоміжною. Це важливо донести школярам, оскільки ознайомлення з художніми текстами (особливо епічними і драматичними) є, як правило, результатом самостійної домашньої роботи. Неграмотно мотивовані учні часто на все життя залишаються невмілими читачами.

Сучасна школа, на жаль, часто переобтяжує школярів. Величезна кількість навчальної інформації з різних предметів залишає обмаль часу для естетичного розвитку дитини. Однак сучасна методична наука пропонує фахівцям різні інноваційні форми і методи навчання, що дозволяють за умови професійного використання досягати значних позитивних результатів і вирішувати складні навчально-виховні завдання.

Самостійна робота учнів із критичною літературою передбачає, що здобувач освіти, ідучи від простого до загального, повинен з'ясовувати концептуальні тези, твердження, положення, встановлювати взаємозв'язок між ними, вмінти систематизувати опанований матеріал, давати йому власну виважену аналітичну оцінку. У роботі з енциклопедіями, словниками, довідниками продуктивніше використовувати часткове (вибіркове) читання. Варто запропонувати учням у процесі роботи робити записи прочитаного у різних варіантах, як-от запис власних думок; складання плану; виписування цитат; складання схем, таблиць; складання тез; складання конспекту; складання анотацій; написання реферату; рецензування; підготовка зведеного конспекту; записи висновків та ін. Така організація роботи сприятиме формуванню в учнів логіки мислення, навичок аналітичного усвідомлення матеріалу, вміння систематизувати, робити власні висновки.

Використання інтернет-технологій для ефективного пошуку інформації – реалії сьогодення. Фахівець повинен пам'ятати, що посилення мотивації і пізнавального інтересу школярів у навчанні здійснюється за рахунок новизни мето-

дів навчання. Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі організації самостійної роботи – це потужний резервний фонд сучасного педагога, що дає змогу учням обирати індивідуальні способи отримання знань.

Серед переваг використання інформаційних технологій в організації самостійної роботи учнів слід указати на:

- виконання навчального контенту на сучасному рівні;
- можливість вибору здобувачем освіти індивідуального графіка роботи;
- персоналізацію завдань з урахуванням можливостей, нахилів та особистих уподобань учнів;
- можливість здійснення об'єктивного електронного контролю над станом засвоєння учнем навчального матеріалу.

Використання такої форми самостійної роботи дозволяє підвищити інтенсивність засвоєння навчального матеріалу учнями, закладає основи подальшої самоосвіти. Однак варто зауважити, що головною проблемою використання інформаційних технологій залишається відбір і систематизація школярами з величезного інформаційного потоку якісної навчальної інформації. Для того, щоб учні змогли вичленили з інформаційного поля необхідні джерела, вчитель повинен здійснити попередню фахову корекцію матеріалу, зорієнтувати здобувачів освіти на якісний навчальний контент. Лише за цієї умови в учня з'явиться можливість сформувати особистий освітній вектор.

Самостійну роботу варто практикувати на етапі як засвоєння нового матеріалу, так і його закріплення, повторення. Майже кожен урок починається з того, що фахівець актуалізує опорні знання учнів, уміння і навички, необхідні для вивчення нового матеріалу. На цьому етапі навчання доречними стають усні та письмові самостійні завдання (попереднє читання й спостереження, вправи на повторення, зіставлення, розгляд картин та ілюстрацій, складання описів, замальовок тощо). Найскладніше для вчителя організувати самостійну роботу на етапі засвоєння учнями нового навчального матеріалу. Усвідомлюючи це, педагогові необхідно запропонувати школярам чіткий алгоритм дій (сформулювати мету, завдання, вказати на послідовність дій, зорієнтувати на кінцевий результат), при цьому можна унаочнити методичні поради у вигляді пам'ятки (настінної таблиці). Від грамотності постановки навчального завдання значно залежить результативність усієї самостійної роботи. Варто зауважити, що самостійна робота під час вивчення нового матеріалу може бути ефективною з учнями старших

класів, діти молодших класів на цьому етапі навчання потребують посиленого керівництва з боку фахівця.

Із метою активізації в школярів різних видів сприймання і запам'ятовування (слухова, зорова, моторна пам'ять) форма самостійних завдань повинна бути різноманітною. За формою організації можна виділити такі види самостійної роботи, як індивідуальна, фронтальна та групова, кожна з яких виконує своє дидактичне завдання.

Висновки. Отже, плануючи самостійну роботу, вчитель повинен визначати її місце в структурі уроку, добирати необхідний дидактичний матеріал, усвідомлювати рівень володіння навчальним матеріалом учнів, передбачати труднощі, які можуть виникати в процесі роботи, ретельно добирати завдання (як за змістом, так і

за формою), корелюючи їх із навчальною метою уроку, чітко відстежувати темпоральні показники виконання завдань, визначати максимально ефективний раціональний спосіб перевірки роботи.

Метою самостійної роботи учнів є формування навичок самостійного вивчення матеріалу, що сприяє формуванню когнітивної діяльності; навичок організації власного робочого простору; вмінь формулювати завдання роботи, аналізувати її результати; активізація навичок пошуково-дослідницької, творчої діяльності.

Педагогічна практика доводить, що ефективність самостійної роботи учнів залежить від грамотного управління з боку фахівця, що корелюється з чітким плануванням, оптимальною організацією, продуманим методичним забезпеченням, інформатизацією та технологізацією процесу роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кудрянт З. Н. Система освіти в Україні. *Педагогіка. Навч. посібник*. Одеса, 2001. С. 55–56.
2. Пидкасистий П. И., Коротяев В. И. Самостоятельная деятельность учащихся в обучении : учеб. пособие. Москва : МГУ, 1978. 76 с.
3. Ярмаченко М. Д. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Знання, 1995. 93 с.
4. Яшанов С. М. Формування у майбутніх учителів умінь і навичок самостійної навчальної роботи у процесі використання нових інформаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2003. 20 с.

REFERENCES

1. Kudriant Z. N. Systema osvity v Ukraini [The system of education in Ukraine]. *Pedagoghika. Navch. posibnyk* [Pedagogics. Work book]. Odesa, 2001. pp. 55 – 56 [in Ukrainian].
2. Pidkastyiy P. I., Korotyayev V. I. Samostoyatelnaya deyatelnost uchashchihysya v obuchenii : ucheb. posobie [Unsupervised activities of pupils in instruction : work book]. M. : Moscow State University, 1978. 76 p. [in Russian].
3. Iarmachenko M. D. Pedagoghika : navch. posibnyk [Pedagogics : work book]. Kyiv : Znannja, 1995. 93 p. [in Ukrainian].
4. Iashanov S. M. Formuvannia u maibutnikh uchyteliv umin i navychok samostiinoi navchalnoi roboty u protsesi vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.09 [Formation of skills and habits of self-educational work with usage of new informational technologies for the future teachers : thesis for obtaining a scientific degree of the candidate in pedagogical sciences in speciality 13.00.09]. Kyiv, 2003. 20 p. [in Ukrainian].

УДК 378.147:821(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-35>

Наталія ГРИЦАК,

orcid.org/0000-0003-4744-7072

доктор педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики української та світової літератури

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) grycak78@ukr.net

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЖАНРОВОГО АНАЛІЗУ РІЗНОНАЦІОНАЛЬНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА: СУЧАСНИЙ СТАН

У статті розкрито питання сучасного стану формування компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутніх учителів зарубіжної літератури. Проаналізовано зміст понять «жанрова грамотність студента-філолога», «жанровий аналіз різнонаціональних художніх творів». Проведено анкетування студентів факультетів філології і журналістики, іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з метою виявлення рівня сформованої компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів. Зіставлено отримані результати відповідей майбутніх учителів зарубіжної літератури з результатами опитування, що проводилось у 2018–2019 рр. Продемонстровано, що оновлення змісту навчально-методичного забезпечення літературознавчих дисциплін і курсу «Методика навчання зарубіжної літератури» для філологічних факультетів закладів вищої освіти, розроблення авторської методики навчання жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутніх учителів зарубіжної літератури, впровадження цієї методики у навчальний процес засвідчують позитивну динаміку формування жанрової грамотності і компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів як важливого компонента літературознавчої і методичної компетентностей. Спостереження у процесі лекційних/практичних/лабораторних занять, індивідуальні бесіди зі студентами, результати опитування показали, що відбувається зростання кількості студентів-філологів із високим рівнем жанрової грамотності й умінь і навичок жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів. На основі отриманих результатів уточнено й доповнено характеристики показників інформаційно-когнітивного, ціннісно орієнтованого, емоційно-рефлексивного, оцінювально-результативного критеріїв, доповнена тематика лекцій, практичних і лабораторних занять, окреслено напрями науково-дослідницької та самостійної роботи студентів-філологів. Проведене діагностування підтвердило необхідність подальшого впровадження в навчальний процес філологічних факультетів закладів вищої освіти методики навчання жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, студент-філолог, майбутній учитель, жанрова грамотність, жанровий аналіз художнього твору.*

Natalia HRYTSAK,

orcid.org/0000-0003-4744-7072

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Ukrainian and World Literature

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) grycak78@tnpu.edu.ua

FORMATION OF FUTURE FOREIGN LITERATURE TEACHER'S COMPETENCE TO MULTINATIONAL FICTION GENRE ANALYSIS: CURRENT STATE

The paper deals with formation of multinational fiction genre analysis competence of future foreign literature teacher. The essence of such concepts as a philology student's genre literacy and genre analysis of multinational works of fiction have been analysed. The survey of students of Philology and Journalism Department and Foreign Languages Department of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University was carried out to find out the level of developed competence of multinational fiction genre analysis. The results of future foreign literature teachers' responses have been compared with those of the 2018-2019 survey. It has been demonstrated that updating the content of educational and methodological support of Literary Studies disciplines as well as "Methods of Teaching Foreign Literature" course for philological faculties of higher education institutions on the one hand, and the development of the author's methodology for teaching genre analysis of multinational works of fiction to future teachers of foreign literature and its implementation into the educational process on the other one, demonstrate a positive dynamics in the formation of genre literacy and competence of genre analysis of multinational fiction, as an important component of literary and methodological competence.

Lectures / seminars / laboratory classes observations, individual conversations with students, and the results of the survey have showed an increase in the number of philology students with a high level of genre literacy and the ability and skills of multinational fiction genre analysis. Based on the results obtained, the characteristics of the indicators of information and cognitive, value-oriented, emotional and reflective, evaluation and results criteria have been clarified and supplemented; the subjects of lectures, practical and laboratory classes have been expanded; the directions of research and independent work have been outlined. The conducted diagnostics confirmed the need for further implementation the methods of teaching genre multinational fiction analysis in the educational process of philological faculties of higher education.

Key words: higher educational institution, student-philologist, future teacher, genre analysis of a work of fiction.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти в Україні передбачає якісні зміни у фаховій підготовці майбутнього вчителя зарубіжної літератури, адже його завдання – крізь призму високохудожніх творів різних національних літератур навчити цінувати рідне й толерантно сприймати чуже, сформувані гуманістичні погляди і національну свідомість, розкрити національну самобутність і усвідомити належність до полікультурного соціуму. Мають рацію автори модельної навчальної програми «Зарубіжна література», що «вивчення зарубіжної літератури не лише спрямоване на набуття знань про доробок письменників, окремі художні твори, літературні жанри та стилі, а й покликане залучити учнів до процесу суб'єктивізації знань, пізнання довколишнього світу і самопізнання в процесі навчання, народження у свідомості школярів «власного тексту» культури, збагаченого особистісним «Я», що сприятиме розширенню емоційно-чуттєвого досвіду учнів, формуванню ціннісних орієнтацій і ставлень» (Ніколенко, 2021:3–4). У цьому контексті особливу увагу слід звернути на той факт, що сучасний учень у виборі книги для читання керується жанровим шляхом, оскільки віддає перевагу якомусь конкретному жанру. Так, актуалізується проблема формування в майбутніх учителів зарубіжної літератури компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів.

Аналіз досліджень. Студіювання сучасних науково-методичних розвідок засвідчує, що науковці дотримуються тенденції аналізувати художній твір з урахуванням його жанрово-родової природи. Так, В. Гладишев, О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, А. Ситченко, Г. Токмань, Б. Шалагінов, Ф. Штейнбук та інші обстоюють позицію, що звернення до жанру під час аналізу твору дає змогу поглибити теоретичні знання учнів, сприяє вихованню естетично-художнього смаку молоді й усвідомленню специфіки твору як явища мистецтва. Утім методисти розглядають жанр як компонент шкільного літературного аналізу. У методику навчання літератури ідею про самодостатність жанрового аналізу впроваджують Ю. Бондаренко (Бондаренко, 2011; Бондаренко, 2019), Н. Романишина (Романишина, 2012; Романишина, 2014) і Н. Грицак

(Грицак, 2019). Так, Ю. Бондаренко розробляє алгоритм проведення цього виду аналізу в шкільному курсі української літератури, увиразнює основні етапи підготовки учнів до вивчення жанру твору. Н. Романишина репрезентує оригінальну авторську методичну систему вивчення майбутніми вчителями української літератури художніх творів малої форми жанровим шляхом аналізу, впроваджує її у практику викладання літературознавчих курсів у ЗВО. Н. Грицак теоретико-методологічно обґрунтувала й розробила методику навчання жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан формування компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутнього вчителя-філолога.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи сформований рівень компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів студентів, доцільно звернутись до змістового наповнення понять «жанрова грамотність» і «жанровий аналіз». Так, поняття «жанрова грамотність студента» є для нас базовим, адже віддзеркалює сукупність знань, умінь і навичок визначати той чи інший жанр, виокремлювати авторські жанрові ознаки, зіставляти жанрові риси тощо, синтезуючи у своїй структурі взаємопов'язані компоненти (інформаційний, аксіологічний, міжкультурний, комунікативно-практичний) (рис. 1).

Стисло прокоментуємо кожен зі складників. Інформаційний компонент дає змогу визначити рівень теоретичних знань студента, оскільки без орієнтації у напрямках і течіях у літературознавстві, специфіці художнього образу, структурі та елементах змістової/внутрішньої організації твору, родах і жанрах літератури, жанрових модифікаціях, авторських жанрових визначеннях тощо не можна увиразнити жанрову природу твору. Аксіологічний блок передбачає розуміння студентами природи художніх цінностей крізь призму тлумачення національних кодів. Варто зазначити, що аксіологічний компонент допомагає подолати ситуацію культурного шоку й утвердити ціннісний світогляд студента. Міжкультурний складник увиразнює специфіку входження інонаціонального

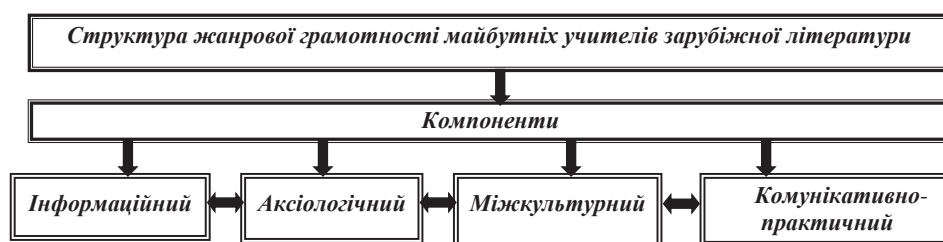

Рис. 1. Структура жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури

художнього твору в читацький простір студента. Відповідно, комунікативно-практичний блок зорієнтований на усвідомлення студентами того, що жанр є «серцевиною літератури», акумулюючи всі рівні художньої форми.

Із поняттям «жанрова грамотність» тісно пов'язане поняття «жанровий аналіз художнього твору» – один із видів літературознавчого аналізу, що виявляє типологічні ознаки й індивідуально-авторські особливості жанрової природи художнього твору. Говорячи про інокультурний твір, варто використовувати поняття «жанровий шлях аналізу» з урахуванням національної специфіки художнього твору. Цей шлях аналізу передбачає виявлення кризь призму загальних типологічних ознак твору авторських національних жанрових рис із метою пізнання твору, розуміння самобутності національної літератури та створення власної інтерпретації твору. Так, запропоновані студентам питання анкети зорієнтовані на усвідомлення майбутніми вчителями жанрових процесів, еволюції жанру, на особливості функціонування жанру в тій чи іншій національній літературі, появу і розвиток жанру, жанрових модифікацій, сучасної жанрової поліфонії, етапів проведення жанрового аналізу тощо.

Так, упродовж 2018–2019 рр. на факультеті філології і журналістики спеціальності «Середня освіта. Українська мова і література» (170 респондентів), факультеті іноземних мов спеціальностей «Середня освіта. Мова і література (англійська)», «Середня освіта. Мова і література (німецька)» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (215 студентів) проведено анкетування з метою виявлення рівня сформованої компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів. Отримані відповіді студентів підтвердили наші спостереження щодо низького рівня жанрової грамотності і компетентності жанрового аналізу інонаціонального художнього твору загалом. Зазначимо, що ці результати спонукали до створення експериментальної методики навчання

студентів жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів, яка представлена у низці публікацій автора й докторському дослідженні (Грицак, 2020; Грицак, 2021). За розробленою авторською методичною системою викладачі літературознавчого циклу працювали впродовж кількох років. У вересні-жовтні 2021 року на факультетах філології і журналістики, іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка нами проведено ще одне анкетування студентів, метою якого було зіставлення результатів із попередніми, уточнення і доповнення характеристик показників виокремлених рівнів, визначення рівня сформованої жанрової грамотності та вмій жанрового аналізу художнього твору. Студентам запропоновано анкету, яка містила 6 питань, що потребували однієї відповіді; 4 питання передбачали кілька варіантів відповідей. Наведемо зразок питань:

1. Чи Ваше сприйняття художнього твору змінилось після його аналізу з урахуванням жанрової природи?
 - а) так;
 - б) ні.
2. Позалітературні чинники впливають на формування жанру?
 - а) так;
 - б) ні.
3. Чи дотримуєтесь Ви позиції, що художній твір потрібно аналізувати в єдності змісту і форми?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) залежить від жанру художнього твору;
 - г) залежить від конкретного художнього твору.
4. На Вашу думку, рівень жанрової грамотності визначає загальний рівень літературознавчої компетентності?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) не замислювалась (-вся) над цим питання;
 - г) не лише літературознавчої компетентності, а й методичної компетентності.

5. Чи виникають у Вас труднощі під час написання реклам жанру чи жанрових довідок?

- а) так;
- б) ні;
- в) залежить від жанру художнього твору;
- г) залежить від конкретного художнього твору.

6. Після здійснення жанрового аналізу художнього твору Вам легше обґрунтувати авторське жанрове визначення художнього твору?

- а) так;
- б) ні;
- в) залежить від жанру художнього твору;
- г) залежить від конкретного художнього твору

і письменника.

7. Які новітні види літературознавчого аналізу Вам відомі?

- а) культурологічний;
- б) етнокультурологічний;
- в) жанровий;
- г) контекстуальний;
- д) компаративний.

8. Із якими видами літературознавчого аналізу пов'язаний жанровий аналіз?

- а) компаративним;
- б) культурологічним;
- в) етнокультурологічним;
- г) інтертекстуальним;
- г) контекстуальним;
- д) лінгвістичним.

9. Для складання асоціативного жанрового малюнку треба знати:

- а) типологічні ознаки цього жанру;
- б) специфіку функціонування жанру в національній літературі;
- в) письменників, які писали в цьому жанрі;
- г) авторські ознаки жанру;
- д) значення національних символів, елементів.

10. Для реклами жанру (як виду навчальної діяльності) характерні такі ознаки:

- а) звернення до творчої уяви читача;
- б) інформаційна насиченість;
- в) стислий обсяг;
- г) акцент на окремих жанрових елементах;
- г) формування інтересу потенційного читача.

Проаналізуємо отримані результати. Відповіді (у відсотках) на 1–3 питання представлено в діаграмі (рис. 2).

Отримані результати дають змогу стверджувати, що студенти добре розуміють важливість вивчення художнього твору в єдності змісту і форми, адже лише за таких умов повноцінно увиразнюється авторська рефлексія, відкривається авторський підтекст, розкривається взаємозв'язок жанру з національно-літературною традицією, естетичною платформою митця, літературними явищами у світовій літературі (90% – «так»). Важливою є позиція студентів, що позалітературні фактори (історико-політичні, соціокультурні) значно впливають на формування і функціонування того чи іншого жанру в національній літературі (87% – «так»). Так, студенти добре усвідомлюють, що вивчення художнього твору в його жанровій специфіці потребує обов'язкового занурення в національно-культурне середовище твору, адже встановлення соціокультурних, історичних, географічних, політичних, економічних тощо зв'язків сприяє глибокому осмисленню жанротвірних компонентів. Важливим є твердження студентів (75% – «так») про зміну рецепції інокультурного художнього твору після аналізу з урахуванням жанрової природи, оскільки дослідження твору крізь призму жанрових елементів увиразнює неповторність і особливість цього твору на всіх рівнях художньої форми. Крім того, ці відповіді в подальшому слугуватимуть формуванням у студентів позиції про потребу дослідження твору жанровим шляхом.

Відповіді на 4 питання (у відсотках) представлено в діаграмі (рис. 3).

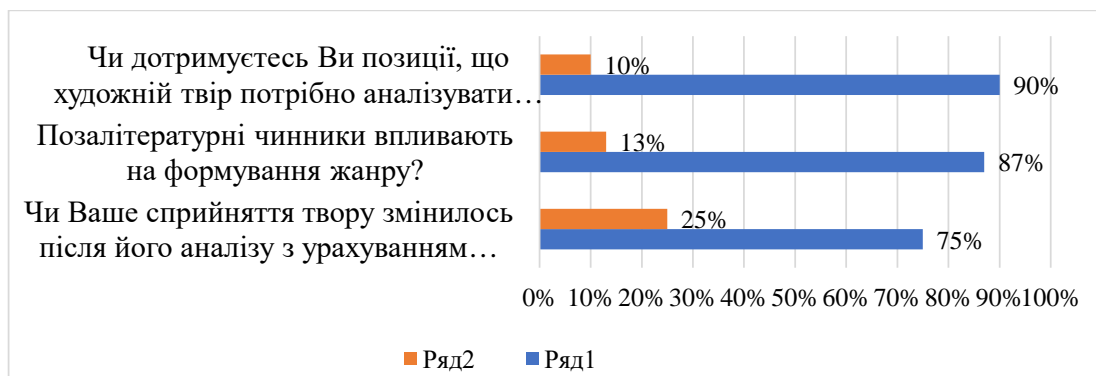

Рис. 2.

Як бачимо, більшість студентів (47%) усвідомлюють, що вміння жанрового аналізу є визначальними для літературознавчої компетентності. Утім важливо, що 47% респондентів дотримуються позиції, що вміння жанрового аналізу для вчителя зарубіжної літератури є важливим компонентом методичної компетентності. Отримані результати переконують, що в майбутній педагогічній діяльності ці студенти під час вивчення інокультурного художнього твору будуть застосовувати жанровий шлях.

Відповіді студентів на 5 і 6 питання дають змогу, по-перше, увиразнити доцільність застосування авторських видів навчальної діяльності, по-друге, виявити труднощі, які виникають під час виконання цих завдань. Результати відповідей показані в таблиці (табл. 1).

Як бачимо, 37% студентів стверджують, що написання реклам жанру чи довідок жанру не є для складним завданням. Зазначимо, що більшість студентів виконували це завдання творчо, наприклад, готували відеоролики від імені автора чи головного героя, де самі виступали в їхній

ролі; показували відеопрезентації. В індивідуальній бесіді студенти констатували, що подібні завдання у них викликають підвищений інтерес, мотивують до науково-творчої роботи, сприяють перевірці власних здібностей. Студенти розуміють, що написання реклам жанру чи жанрових довідок потребує ґрунтовних літературознавчих й історико-літературних знань, про що свідчать відповідні результати (залежить від жанру твору – 27%; залежить від конкретного художнього твору – 23%). Підтвердженням доцільності застосування жанрового аналізу є 78% студентів, які переконливо стверджують, що вивчення твору жанровим шляхом допомагає пояснити авторську позицію щодо обраного жанру чи запропонованої авторської жанрової номінації.

Важливо, що студенти не лише виявляють інтерес до виконання подібних завдань, а й розуміють особливість того чи іншого завдання, його складники, алгоритм навчальний дій. 78% студентів усвідомлюють, що без знань типологічних ознак жанру, письменників, які писали в цьому жанрі, та

Рис. 2.

Таблиця 1

Показники відповідей на питання анкети, %

Питання анкети			
Чи виникають у Вас труднощі під час написання реклам жанру чи жанрових довідок?		Після здійснення жанрового аналізу художнього твору Вам легше обґрунтувати авторське жанрове визначення художнього твору?	
Відповідь студента	%	Відповідь студента	%
так	13	так	78
ні	37	ні	3
залежить від жанру художнього твору	27	залежить від жанру художнього твору	9
залежить від конкретного художнього твору	23	залежить від конкретного художнього твору і письменника	10

значень національних символів не зможуть скласти асоціативний жанровий малюнок. 8% студентів до цього переліку ще додають потребу розумітися на авторських жанрових ознаках; 9% студентів помилково вважають, що скласти асоціативний жанровий малюнок можна лише послугуючись типологічними ознаками жанру; 5% обрали відповідь «специфіку функціонування жанру в національній літературі», «письменників, які писали в цьому жанрі», «значення національних символів, елементів». Пропонуючи студентам різні завдання, ми хочемо, щоб вони розуміли специфіку та відмінність. Наприклад, жанрова довідка і реклама жанру – це різні види роботи, адже реклама жанру апелює до творчої уяви читача, фокусуючи при цьому увагу на окремих жанрових компонентах твору. Натомість пріоритетними ознаками жанрової довідки є інформаційна насиченість, розкриття жанрової самобутності твору, науковість мовлення, стислий обсяг. Саме тому 92% правильно до ознак реклами жанру зарахували звернення до творчої уяви читача, акцент на окремих жанрових елементах; формування інтересу потенційного читача; 4% до цих ознак додали ще й стислий обсяг; лише 4% обрали стислий обсяг і акцент на окремих жанрових елементах.

Важливою частиною анкетування були питання, які дають змогу перевірити обізнаність студентів із новітніми видами літературного аналізу, специфікою проведення жанрового аналізу, його зв'язку з іншими видами літературного аналізу. Так, 69% майбутніх учителів до новітніх видів літературного аналізу зараховують етнокультурологічний і жанровий; 18% – жанровий аналіз;

7% – культурологічний і жанровий; 6% – етнокультурологічний, жанровий і культурологічний. Отримані результати засвідчують обізнаність студентів у провідних тенденціях розвитку методики зарубіжної літератури, впровадженнях у шкільну і вишівську практику вивчення художнього твору нових видів літературного аналізу. Так, на нашу думку, є закономірними відповіді студентів на питання «З якими видами літературознавчого аналізу пов'язаний жанровий аналіз?». Так, 81% студентів правильно констатували, що жанровий аналіз тісно переплітається з культурологічним, етнокультурологічним і контекстуальним аналізами; 9% – із лінгвістичним і етнокультурологічним; 4% – із компаративним, культурологічним і лінгвістичним; 6% – з інтертекстуальним, контекстуальним і лінгвістичним.

Висновки. Проведене анкетування студентів дало змогу перевірити і зіставити результати відповідей студентів різних років навчання. Отримані результати переконують у правильності розробленої авторської методики навчання жанрового аналізу інокультурного художнього твору, доцільності запропонованих видів навчальної діяльності, які сприяють підвищенню загального рівня жанрової грамотності і набуттю високого рівня компетентності жанрового аналізу. На основі нових результатів доповнено показники інформаційно-когнітивного, ціннісно орієнтованого, емоційно-рефлексивного, оцінювально-результативного критеріїв, уточнено тематику лекцій, практичних і лабораторних занять, окреслено напрями науково-дослідницької і самостійної роботи майбутніх учителів зарубіжної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Ю. І. Концептуально-образний аналіз літературного твору в школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 11. С. 11–14.
2. Бондаренко Ю. І. Універсальність жанрово-родового аналізу літературного твору в школі. VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 17 травня 2019 р. Київ, 2019. С. 271–276.
3. Грицак Н. Р. Аксиологічний компонент структури жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури. *Неперервна освіта: теорія і практика*. 2020. № 1. С. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.1.5>
4. Грицак Н. Р. Методика жанрового аналізу балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка з урахуванням національної специфіки. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 1 (39). С. 147–155. DOI: [10.31376/2410-0897-2019-1-39-147-155](https://doi.org/10.31376/2410-0897-2019-1-39-147-155)
5. Грицак Н. Р. Теорія і методика навчання жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутніх учителів зарубіжної літератури: дис. ... д.пед.наук: 13.00.02. Київ: Київський Університет імені Бориса Грінченка, 2021. 515 с.
6. Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П., Туряниця В. Г., Тихоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Zar.lit.5-9-kl/Zar.lit.5-6-kl.Nikolenko.ta.in.14.07.pdf>
7. Романишина Н. В. «Не можна писати новели мовою роману»: методика вивчення малої прози Григора Тютюнника в аспекті жанру. Григор Тютюнник. Нові дослідження і матеріали: [наук. зб. до 80-річчя від дня народження Григора Тютюнника]. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. С. 262–268.

8. Романишина Н. В. Методика вивчення епічних літературних творів із жанровою специфікою фольклорних. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. 2014. Вип. XX. С. 132–138.

9. Романишина Н. В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення: [монографія]. Рівне : ТзОВ «Принт Хауз», 2013. 576 с.

REFERENCES

1. Bondarenko Ju.I. Konceptualjno-obraznyj analiz literaturnogho tvoriv v shkoli [Conceptual and figurative analysis of a literary work at school]. *Ukrajinsjka literatura v zagaljnoosvitnij shkoli*, 2011, 11, pp. 11–14 [in Ukrainian].

2. Bondarenko Yu.I. Universal'nist' zhanrovo-rodovogo analizu literaturnogo tvoriv v shkoli [Universality of genre analysis of a literary work at school]. VII Voloshyns'ki chytannya «Shkil'na movno-literaturna osvita: tradyciji i novatorstvo»: materialy` vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kyjiv, 17 travnya 2019 r. Kyjiv, 2019, pp. 271–276 [in Ukrainian].

3. Hrytsak N.R. Aksiolohichnyy komponent struktury zhanrovoyi hramotnosti maybutnikh uchyteliv zarubizhnoyi literatury [Axiological component of genre literacy structure of future teachers of world literature]. *Neperervna osvita: teoriya i praktyka*. 2020. № 1. pp. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.1.5> [in Ukrainian].

4. Hrytsak N.R. Metodyka zhanrovoho analizu balad «Vil'shanny korol» Y. Gete ta «Lileya» T. Shevchenka z urakhuvannjam natsional'noyi spetsyfiki [Methodology of fiction genre analysis the ballad J. Goethe "Erlkönig" and taras Shevchenko "The Lily" on national specificity]. *Visnyk Hlukhivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky*, 2019, 1 (39), pp.147–155 [in Ukrainian].

5. Hrytsak N.R. Teoriya i metodyka navchannya zhanrovoho analizu riznonatsional'nykh khudozhnikh tvoriv maybutnikh uchyteliv zarubizhnoyi literatury [Theory and Methodology of Teaching Genre Analysis of Multinational Works of Fiction to Future Foreign Literature Teacher]: dys. ... d.ped.nauk: 13.00.02. Kyjiv: Kyjivs'kyj Universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2021. 515 s. [in Ukrainian].

6. Model'na navchal'na prohrama «Zarubizhna literatura. 5–6 klasy» dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity [Model curriculum "Foreign Literature. Grades 5–6" for general secondary education institutions] (avtory Nikolenko O.M., Isayeva O.O., Klymenko Zh.V., Matsevko-Bekers'ka L.V., Yuldasheva L.P., Rudnits'ka N.P., Turyanytsya V. H., Tikhonenko S.O., Vitko M.I., Dzhanhobekova T.A.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Zar.lit.5-9-kl/Zar.lit.5-6-kl.Nikolenko.ta.in.14.07.pdf> [in Ukrainian].

7. Romanyshyna N.V. «Ne mozhna pysaty novely movoyu romanu»: metodyka vyvchennya maloyi prozy Hryhora Tyutyunnyka v aspekti zhanru ["You can not write short stories in the language of the novel": a method of studying the short prose of Grigor Tyutyunnik in terms of genre]. *Hryhir Tyutyunnyk. Novi doslidzhennya i materialy: [nauk. zb. do 80-richchya vid dnya narodzhennya Hryhora Tyutyunnyka]*. Luhans'k: Vyd-vo «Noulidzh», 2012. pp. 262–268 [in Ukrainian].

8. Romanyshyna N.V. Metodyka vyvchennya epichnykh literaturnykh tvoriv iz zhanrovoyu spetsyfikoju fol'klornykh [Methods of studying epic literary works with genre specifics of folklore]. *Aktual'ni problemy suchasnoyi filolohiyi. Literaturoznnavstvo*. 2014. Vyp. KhKh. pp.132–138 [in Ukrainian].

9. Romanyshyna N.V. Ukrai'ns'ka hudozhnja mala proza: teoretyko-metodychni aspekty vyvchennja: monografija [Ukrainian short fiction: theoretical and methodological aspects of the studyng: monograph]. Rivne : TzOV «Prynt Hauz». 2013. [in Ukrainian].

УДК 811.162. 2'36

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-36>**Тетяна ДЕГТЯРЬОВА,***orcid.org/0000-0001-9239-5801**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету
(Суми, Україна) t.dehtiarova@drl.sumdu.edu.ua***Аліна ШЕВЦОВА,***orcid.org/0000-0002-3773-6068**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету
(Суми, Україна) a.shevtsova@drl.sumdu.edu.ua*

РОЛЬ ВІЗУАЛЬНОЇ НАОЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ

У статті досліджується ефективність використання візуальної наочності (граматичних таблиць) у процесі формування мовленнєвої компетенції студентів-іноземців під час вивчення української мови як іноземної на підготовчому відділенні.

У методиці викладання іноземних мов завжди була актуальною проблема наочності, оскільки принцип наочності сприяє активації логічного мислення студентів, позитивній мотивації, викликає інтерес до мови, що вивчається, допомагає формувати різні види мовленнєвої діяльності.

Підкреслюється безсумнівна перевага візуальної наочності в психологічному впливі на студентів, оскільки органи зору мають більшу чутливість. Така наочність оживляє заняття, активізує слухачів, підвищує їх інтерес до роботи, посилює увагу, робить процес вивчення нерідної мови цікавим і захоплюючим.

Зауважується, що провідне місце серед усіх візуальних засобів наочності належить таблицям, оскільки вони не тільки компактно презентують мовленнєвий матеріал, але й систематизують його. Презентація граматики у вигляді таблиць забезпечує міцніше запам'ятовування та не потребує використання рідної мови слухачів або мови-посередника.

Аналізуються форми роботи з різними видами граматичних таблиць: із таблицями-схемами, в яких теоретичний матеріал оформлений у вигляді графічного зображення, що візуально підкреслює співвідношення та залежність явищ і характеризує певну мовленнєву проблему; з таблицями, що являють собою алгоритм, який презентується у вигляді блок-схеми й наочно представляє логічну послідовність дій для вирішення конкретної лінгвістичної задачі.

У статті наголошується на тому, що застосування таблиць у процесі навчання нерідної мови має бути постійним, а не епізодичним. Систематична робота з граматичними таблицями на уроках сприяє формуванню в слухачів різних видів пізнавальної діяльності: спостережливості, умінь досліджувати, аналізувати, зіставляти, виділяти, розрізняти, класифікувати, узагальнювати, визначати взаємозв'язок. Таблиці є одним з основних засобів формування та розвитку мовленнєвої компетенції.

Ключові слова: візуальна наочність, мовленнєва компетенція, граматичні таблиці.

Tetiana DEHTIAROVA,*orcid.org/0000-0001-9239-5801**Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) t.dehtiarova@drl.sumdu.edu.ua***Alina SHEVTSOVA,***orcid.org/0000-0002-3773-6068**Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) a.shevtsova@drl.sumdu.edu.ua*

THE ROLE OF VISUAL CLARITY IN THE PROCESS OF FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS

The article explores the effectiveness of the use of visual clarity (grammar tables) in the process of forming the speech competence of foreign students in the study of Ukrainian as a foreign language at the preparatory department.

The problem of clarity has always been relevant in the methodology of teaching foreign languages, because the principle of clarity promotes the activation of logical thinking of the students, positive motivation, arouses interest in the language being studied, helps to form different types of speech activity.

The undoubted advantage of visual clarity in the psychological impact on students is emphasized, since the visual organs are more sensitive. Such clarity enlivens the lesson, activates students, increases their interest to the work, increases attention, makes the process of learning a foreign language interesting and exciting.

It is noted that the leading place among all visual aids of clarity belongs to the tables, because they not only compactly present the speech material, but also systematize it. Presentation of grammar in the form of tables provides stronger memorization and does not require the use of students' native language or intermediary language.

Forms of work with different types of grammar tables are analyzed: with tables-schemes, in which the theoretical material is designed in the form of a graphic image, which visually emphasizes the correlation and dependence of things and characterizes a particular speech problem; with tables, which are an algorithm that is presented in the form of a block diagram and clearly represents a logical sequence of actions to solve a specific linguistic task.

The article emphasizes that the use of tables in the process of learning a foreign language should be constant, not episodic. Systematic work with grammar tables in lessons promotes the formation of different types of cognitive activity of the students: observation, the ability to research, analyze, compare, highlight, distinguish, classify, summarize, determine the connection. Tables are one of the main means of formation and development of speech competence.

Key words: visual clarity, speech competence, grammar tables.

Постановка проблеми. У методиці викладання іноземних мов завжди була актуальною проблема наочності. Актуальна вона й на сучасному етапі, оскільки принцип наочності сприяє активації логічного мислення студентів, позитивної мотивації, викликає інтерес до мови, що вивчається, допомагає формувати різні види мовленнєвої діяльності.

У сучасних умовах, коли основною метою навчання іноземних мов є розвиток особистості студента, який здатний і бажає брати участь в міжкультурній комунікації іноземною мовою та самостійно вдосконалюватися в новій мовленнєвій діяльності, наочність виступає як основа, на якій будується мова.

Наочність служить вихідним моментом, джерелом та основою набуття знань; вона є засобом навчання, що забезпечує оптимальне засвоєння навчального матеріалу та його закріплення в пам'яті; широко використовується в процесі вивчення іноземної мови й виконує різні функції на окремих етапах засвоєння навчального матеріалу. Наочність знімає додаткове навантаження на пам'ять учнів, сприяє найбільш раціональній можливості для прояву комунікативної функції мови.

Засоби наочності допомагають створенню образів, уявлень, мислення ж перетворює ці уявлення в поняття. Ілюстрації сприяють розвитку уваги, спостережливості, естетичного смаку, культури мислення, пам'яті й підвищують інтерес до вивчення іноземної мови.

Під час навчання іноземної мови наочність є не тільки основним засобом семантизації, а й засобом опанування ситуативної зумовленості мови. За допомогою наочності створюються навчальні ситуації, в яких відпрацьовується усна комунікація та освоюється, таким чином, мовленнєва реакція на об'єктивну реальність.

Аналіз досліджень. Питання використання наочності в навчанні розглядалися в роботах Я.А. Коменського, І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинського й інших педагогів XVII–XIX століть, які дійшли висновку, що ефективність навчання підвищується

зі збільшенням кількості аналізаторів (органів відчуття), які використовуються в навчанні. Так, К.Д. Ушинський вбачав у наочності одну з умов, яка забезпечує отримання учнями повноцінних знань, розвиває їхнє логічне мислення.

Тему актуальності використання засобів наочності в процесі навчання іноземної мови школярів молодшої ланки досліджували С.В. Гапонова, С.Ю. Николаєва, О.В. Котенко, Н.Ф. Бориско. У працях А.Д. Климентенка, І.Л. Біма, Л.С. Панова, А.М. Щукіна викладено питання вивчення іноземних мов, у тому числі з використанням засобів наочності, у загальноосвітній школі й закладах вищої освіти.

Однак попри те, що відбувається пошук інтенсивного використання різних засобів наочності в навчанні іноземних мов, зазначена проблема недостатньо досліджена в процесі вивчення української мови як іноземної (далі – УМІ).

Метою статті є аналіз ефективності використання візуальної наочності (граматичних таблиць) у процесі формування мовленнєвої компетенції студентів-іноземців під час вивчення української мови як іноземної на підготовчому відділенні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній методиці навчання української мови як іноземної використання різних форм наочності є одним з основних компонентів заняття під час презентації будь-якого матеріалу на кожному етапі засвоєння.

Виділяють такі форми наочності:

- безпосередньо мовну;
- зображальну.

Безпосередньо мовна наочність поділяється залежно від залучених систем аналізаторів на аудіальну й візуальну (Щукін, 2004).

Відомо, що органи зору мають більшу чутливість. Безсумнівна перевага візуальної наочності в психологічному впливі на учнів. Вона оживляє заняття, активізує студентів, підвищує їхній інтерес до роботи, посилює увагу, робить процес вивчення нерідної мови цікавим і захоплюючим.

Під час вивчення української мови як іноземної застосовуються різні види наочності, які

використовуються на всіх етапах. Особливо ефективні й продуктивні вони на початковому етапі. На стадії введення нового матеріалу візуальна наочність допомагає адекватному сприйняттю та розумінню нових одиниць, їх узагальненому уявленню; на стадії закріплення – стимулює вироблення навичок (Камалова, 2014: 535).

Провідне місце серед усіх візуальних засобів наочності належить таблицям, оскільки вони не тільки компактно презентують мовленнєвий матеріал, але й систематизують його.

Як показує практика викладання УМІ, в процесі вивчення нової мови студенти стикаються з типовими проблемами: відсутністю системного уявлення про нову мову, труднощами в побудові усних і письмових висловлювань, недостатньою активністю та інтересом у засвоєнні знань, високим ступенем забування навчального матеріалу. Граматичні таблиці розроблені саме для зняття подібних труднощів і розв'язання таких проблем.

Навчання за допомогою таблиць сприяє розвитку логічного мислення та пам'яті слухачів, їх здібностей аналізувати, зіставляти, протиставляти, знаходити зв'язки.

Таблиці прості у використанні, не вимагають додаткових пристосувань. Вони полегшують сприйняття теоретичного матеріалу, формують стійкі навички й уміння в усному й писемному мовленні. Презентація граматики у вигляді таблиць забезпечує міцніше запам'ятовування та не потребує використання рідної мови студентів або мови-посередника.

Таблиці сприяють довільному й мимовільному запам'ятовуванню правил творення форм і значень, що складають ту чи іншу категорію. Головне їхнє призначення – створити у свідомості слухачів цілісне уявлення про мову, яка вивчається. Економічність, чіткість, можливість до швидкого їх сприйняття та запам'ятовування роблять таблиці незамінними під час вивчення, закріплення та узагальнення граматичного матеріалу в комунікативно орієнтованому навчанні. Таблиці успішно використовуються також під час самостійної роботи студентів у класі й вдома.

Викладачі кафедри мовної підготовки іноземних громадян Сумського державного університету розробили навчальний посібник «Українська мова для іноземців у таблицях і коментарях» (Дегтярьова, Дядченко, Кулішенко, 2021) та успішно використовують цей комплекс на всіх етапах навчання.

Особливе місце в посібнику займають таблиці-схеми, в яких теоретичний матеріал оформлений у вигляді графічного зображення, що візуально підкреслює співвідношення та залежність явищ і характеризує певну мовленнєву проблему.

У таблицях за кожним закінченням у початковій формі закріплюється та заучується певна модель.

Наприклад, для іменників: ч. р. – магазин, музей, санаторій; ж. р. – кімната, площа, земля, аудиторія; с. р. – озеро, море, місто, завдання. Для прикметників: новий, синій; нова, синя; нове, синє.

Як приклад наведемо роботу з таблицею «Множина іменників» (Дегтярьова, Дядченко, Кулішенко, 2021: 65–68). Категорія числа в українській мові є словозмінною, часто утворення форми множини вимагає запам'ятовування. Чоловічий рід: іменники, під час утворення яких відбувається чергування -і//о (стіл – столи, гість – гості, рік – роки, сік – соки); зміна -о/-е на нуль звука Ø (гуртожиток – гуртожитки, будинок – будинки, день – дні, олівець – олівці). Жіночий і середній рід: іменники, в яких під час утворення форми множини відбувається прирощення основи шляхом афіксів (мати – матері, ім'я – імена); суплетивні форми (людина – люди, дитина – діти) є винятками, вводяться після основного правила й вимагають заучування. Усе це відтворено у відповідних таблицях.

Практично всі способи утворення форм множини зустрічаються студентам уже на початковому етапі навчання, але потрібно пам'ятати про те, що винятки повинні вводитися поступово, не заважати засвоєнню основного правила й закріпленню мовленнєвою практикою, тому інформаційний матеріал таблиці вводиться поетапно, від простого до складного.

Категорія відмінка іменників демонструє різні види відносин одних предметів до інших, до явищ, дій, станів та є найскладнішою словозмінною категорією іменників (Дегтярьова, Дядченко, Кулішенко, 2021: 66–88). На перший погляд, здається, що система відмінювання українських іменників за ознакою роду й флексії досить проста, однак існують варіанти закінчень для іменників із твердою, м'якою та мішаною основою. Також у мові є досить велика кількість слів, які є винятком. Саме винятком із загального правила слід вважати випадки прирощення, чергування морфем в іменників під час утворення форм непрямих відмінків і множини.

Студентам-іноземцям необхідно запам'ятовувати варіанти закінчень іменників не тільки чотирьох відмін, але й із твердою, м'якою та мішаною основою, наприклад: інженер – інженером, учитель – учителем, викладач – викладачем; машина – машиною, земля – землею, площа – площею (Дегтярьова, Дядченко, Кулішенко, 2021: 80). Саме тому відбір матеріалу для таблиць проводився ретельно й продумано, в них відбивається найповніша система відмінкових закінчень і враховується доцільність уживання лексики в комунікативно-мовленнєвій практиці іноземців.

Однією з головних особливостей української прийменниково-відмінкової системи є те, що кожен відмінок має декілька значень і може виконувати в реченні різні функції. Це робить неможливим знайомство студентів-іноземців відразу з

усіма значеннями будь-якого відмінка. Унаслідок цього в курсі практичної граматики української мови відмінки вивчаються концентрично: спочатку на прикладі одного зі значень слухачі знайомляться з мовленнєвою формою, що виражає це значення, тобто флексіями іменників чоловічого, жіночого й середнього роду в однині. Потім презентуються форми множини іменників, після чого як активна або пасивна грамика певного уроку в мовленнєвому зразку пропонуються форми прикметників, займенників, порядкових числівників. І тільки після цього вводиться таке значення відмінка, який вивчається.

У граматичних таблицях матеріал подається з урахуванням розглянутих особливостей. Наприклад, знахідний відмінок неістоти, знахідний відмінок істоти, знахідний відмінок у значенні на пряму руху, знахідний відмінок у значенні на пряму руху (географічні назви) (Дегтярєва, Дядченко, Кулішенко, 2021: 73–75).

З огляду на зазначене, можна зробити висновок про те, що прийменниково-відмінкова система є ядром практичної граматики української мови на початковому етапі навчання. До вивчення відмінків пристосовані інші граматичні теми, тому така особливість є основним принципом створених граматичних таблиць з української мови.

Слід зауважити, що деякі таблиці являють собою алгоритм, який презентується у вигляді блок-схеми й наочно представляє логічну послідовність дій для вирішення конкретної лінгвістичної задачі. Керуючись алгоритмом, студент може самостійно або під керівництвом викладача виконати завдання з певної теми й таким чином перевірити рівень знань, умінь і навичок. Такими, наприклад, є таблиці: «Вживання доконаного й недоконаного видів дієслова» (Дегтярєва, Дяд-

ченко, Кулішенко, 2021: 103), «Вживання займенника *свій*» (Дегтярєва, Дядченко, Кулішенко, 2021: 114), «Складнопідрядне речення з відносним займенником *який*» (Дегтярєва, Дядченко, Кулішенко, 2021: 92–93).

Окремі розділи посібника презентують милозвучність та «Українське слововживання. Найтупіші помилки у вживанні слів» (Дегтярєва, Дядченко, Кулішенко, 2021: 115–121). Робота з такими таблицями сприятиме підвищенню мовленнєвої культури студентів-іноземців, які вивчають українську мову на початковому етапі.

Застосування таблиць у процесі навчання нерідної мови має бути постійним, а не епізодичним. Під час підготовки навчального матеріалу до кожної теми слід продумувати й способи його подачі й закріплення, які активізують слуховий і зоровий канали. Звернення до таблиць повинно відповідати вимогам доцільності, своєчасності й доречності, мати співвідношення з конкретним завданням навчання на занятті.

Систематична робота з граматичними таблицями на уроках сприяє формуванню в слухачів різних видів пізнавальної діяльності: спостережливості, умінь досліджувати, аналізувати, зіставляти, виділяти, розрізняти, класифікувати, узагальнювати, визначати взаємозв'язок.

Висновки. Отже, максимальне використання на заняттях з української мови як іноземної граматичних таблиць дозволяє студентам самостійно здобувати знання, дає можливість для саморозвитку й самовираження. Як зазначалося вище, їх можна використовувати на будь-якому етапі уроку (активізація знань або презентація нового матеріалу, закріплення або контроль отриманих знань). Вони є одним з основних засобів формування та розвитку мовленнєвої компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Камалова Д.К. Технологія використання комунікативних таблиць і схем в навчанні іноземних мов. *Молодий вчений*. 2014. № 10. С. 534–536.
2. Українська мова для іноземців у таблицях та коментарях : навчальний посібник / Т.О. Дегтярєва, Г.В. Дядченко, Л.А. Кулішенко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 123 с.
3. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика : учебное пособие для преподавателей и студентов. Москва : Филоматис, 2004. 416 с.

REFERENCES

1. Kamalova D.K. Tekhnolohia vykorystannia komunikativnykh tablyts i skhem v navchanni inozemnykh mov [Technology of using communicative tables and diagrams in foreign language teaching]. *A young scientist*, 2014, Nr 10, pp. 534–536. [in Ukrainian].
2. Ukrainska mova dlia inozemtsiv u tablytsiakh ta komentariakh: navchalnyi posibnyk [Ukrainian language for foreigners in tables and comments: a textbook]. T.O. Dehtiarova, H.V. Diadchenko, L.A. Kulishenko. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet, 2021. 123 p. [in Ukrainian].
3. Shshukyn A.N. Obuchenye ynostrannym yazykam. Teoryya u praktyka: uchebnoye posobyе dlya prepodavateley i studentov [Foreign language training. Theory and practice: a textbook for teachers and students]. M.: Filomatis, 2004. 416 p. [in Russian].

УДК 378+370.113+620.009.2+371.334.67
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-37>

Наталія ДУБІНІНА,
 orcid.org/0000-0002-3250-9528
 кандидат педагогічних наук,
 старший викладач кафедри іноземних мов
 Одеської державної академії будівництва та архітектури
 (Одеса, Україна) naty.dubinina83@ukr.net,

Марія ОГРЕНІЧ,
 orcid.org/0000-0001-7276-1747
 кандидат педагогічних наук, доцент,
 доцент кафедри іноземних мов
 Одеської державної академії будівництва та архітектури
 (Одеса, Україна) mariaogrenich08@gmail.com

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-БУДІВЕЛЬНИКІВ

Статтю присвячено змісту професійної діяльності й підготовки майбутніх інженерів-будівельників. Актуальність дослідження зумовлена модернізацією системи освіти в Україні згідно з положеннями державних документів (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Закон України «Про національну програму інформатизації»), що наголошують на впровадженні освітніх інновацій, інформаційних технологій у систему вищої освіти, створенні індустрії сучасних засобів навчання та виховання, повному забезпеченні ними вищих навчальних закладів. Необхідність реалізації поставлених завдань зумовлена також кардинальними соціально-економічними перетвореннями в країні, швидким розвитком інформатизації промисловості й суспільства, що висувають нові вимоги до системи освіти й професійної підготовки молоді. Уміння швидко адаптуватися до професійної діяльності, змінювати й удосконалювати її на основі самостійного набуття знань, знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях – ось ті складові частини, якими має володіти кожен фахівець сьогодення. А наявність усіх таких якостей неможлива без обізнаності щодо застосування мультимедійних технологій на достатньому рівні. Насамперед визначено сутність поняття «діяльність». Це специфічно людська форма активного ставлення до довкілля, зміст якої складає його цілеспрямовану зміну й утворення. Діяльність є активною взаємодією суб'єкта й об'єкта. У ролі суб'єкта виступає людина, а об'єктом є матеріал, на який впливає людина з метою зміни його форми й властивостей і його перетворення на продукт діяльності. Невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість. Діяльність є двигуном прогресу в суспільстві, а також умовою для його існування. Діяльність поділяють на духовну, матеріальну, виробничу, трудову й нетрудову. За творчою роллю в соціальному розвитку вона класифікується як репродуктивна (спрямована на отримання результату за допомогою відомих засобів) і продуктивна (спрямована на вироблення нових ідей за допомогою нових засобів).

Ключові слова: діяльність, професійна діяльність, підготовка, інженери-будівельники, мультимедійні технології.

Natalya DUBININA,
 orcid.org/0000-0002-3250-9528
 PhD in Pedagogy,
 Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
 Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 (Odessa, Ukraine) naty.dubinina83@ukr.net

Maria OHRENICH,
 orcid.org/0000-0001-7276-1747
 PhD in Pedagogy,
 Associate Professor at the Department of Foreign Languages
 Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
 (Odessa, Ukraine) mariaogrenich08@gmail.com

CONTENTS OF PROFESSIONAL ACTIVITY AND TRAINING OF THE FUTURE BUILDING ENGINEERS

The article is devoted to the content of professional activity and training of future civil engineers. The urgency of the study is due to the modernization of the education system in Ukraine in accordance with the provisions of state

documents (National Strategy for Education in Ukraine for 2012–2021, the Law of Ukraine “On National Informatization Program”), emphasizing the introduction of educational innovations. The need for the implementation of the tasks is also due to the radical socio-economic transformations in the country, the rapid development of informatization of industry and society, making new demands on the education system and youth training, the ability for quick adaptation to the professional activity, their change and improvement on the basis of independent acquisition of knowledge, finding ways to solve professional and social problems in any non-standard situations – these are the components that every professional should possess today. And the presence of all these qualities is impossible without awareness of the use of multimedia technologies at a sufficient level. First of all, the essence of the concept of “activity” is defined. This is a specifically human form of active attitude to the environment, the content of which is its purposeful change and formation. Activity is an active interaction of a subject and an object. The role of the subject is a person, and the object is the material that is influenced by man in order to change its shape and properties and its transformation into a product of activity. An integral characteristic of the activity is its awareness. Activity is the engine of progress in society, as well as a condition for the existence of this society. Activities are classified as spiritual, material, production, labor and non-labor. According to the creative role in social development, it is classified as reproductive (aimed at obtaining results with the help of known means) and productive (aimed at developing new ideas with the help of new means).

Key words: activity, professional activity, training, civil engineers, multimedia technologies.

Постановка проблеми. Зміст професійної діяльності й підготовки майбутніх інженерів-будівельників вимагає уточнення понять «діяльність», «підготовка» й «професійна підготовка». Поняття «діяльність» розглядається в працях таких науковців, як Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, А. Деркач, Б. Клімов, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, К. Платонов, С. Рубінштейн та інші.

За Л. Виготським, діяльність є джерелом походження багатьох продуктів культури й форм соціального життя та відіграє значну роль у становленні соціальних наук. Науковець зазначав, що діяльність потребує аналізу її механізмів і чинників, що її утворюють (Виготський, 1991: 27).

Учений В. Давидов виділяє чотири закономірності розвитку діяльності: процес виникнення, формування та розпаду будь-якого виду діяльності; зміна функцій її структурних компонентів; взаємозв'язок певних видів діяльності протягом життя певної людини; кожний вид діяльності спочатку виникає в соціальному середовищі, а потім стає внутрішньою формою діяльності людини (Давидов, 1996: 70).

Поняття «професійна діяльність» у психолого-педагогічній літературі розглядається як діяльність людини за своєю професією та спеціальністю в певній сфері й галузі виробництва. Успіх фахівця залежить саме від його готовності до здійснення професійної діяльності. Метою професійної діяльності виступає очікуваний результат, за яким можна судити про розвиток особистості та її життєдіяльності. Основними функціями професійної діяльності є створення матеріальних і духовних благ, отримання засобів, необхідних для життя, загальний і професійний розвиток людини.

Поняття «професійна діяльність» знаходить своє відбиття в роботах багатьох науковців (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, С. Клімов, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, О. Лішин, А. Маслоу, К. Платонов, В. Сластьонін та інші). Так,

Н. Кузьміна розглядає професійну діяльність як вирішення завдань як репродуктивних, так і продуктивних, результатом яких є продукт, що задовольняє критерії якості (Кузьміна, 1990: 22).

О. Лішин під «професійною діяльністю» розуміє цілеспрямовану багатоступеневу активність людини щодо формування змістових мотивів, ціннісних орієнтацій і результатів професійного продукту (Лішин, 2009: 219).

Не обійшли науковці своєю увагою і проблему професійної діяльності інженера. Такій проблемі присвячені праці А. Бехтера, О. Завалевської, М. Канівець, О. Лішина, Б. Ломова, Г. Морохова, О. Пономарьова, І. Попової, Н. Фролової тощо.

Аналіз досліджень. Професійна діяльність інженерів є комплексною багаторівневою структурою, що характеризується якістю, продуктивністю, ефективністю. Вона впливає на людей, життя суспільства й природне середовище. Виконання інженерної професійної діяльності на високому рівні передбачає як високий рівень знань інженерної справи, так і високий рівень розвитку моралі, культури, духовного розвитку, комунікативних умінь, а також знань МТ і вмінь їх застосування.

Водночас, як зазначають науковці, професійна діяльність інженера, як і будь-якого спеціаліста іншого профілю, має свою специфіку, функції, спрямована на вирішення певних професійних завдань, потребує сформованості певних знань, умінь, навичок і професійно-особистісних якостей.

Так, М. Канівець вважає, що інженерна діяльність, з одного боку, є предметно-практичною, її основу складають знання властивостей об'єктів її впливу, а з іншого, – має соціальний характер, зумовлений розвитком виробничих відносин у суспільстві й об'єктивним відбиттям цих відносин особистістю (Канівець, 2013: 29).

Згідно з думкою А. Бехтера, специфіка професійної діяльності інженера основана на виконанні ним таких професійних завдань: створення та експлуатація

інженерних систем, дослідження, конструювання, проектування, розробка й впровадження нових методів і технологій, оновлення старих методів і технологій, розвиток прийомів і способів роботи, управління виробництвом (Бехтер, 2011: 36).

Феномен «професійна діяльність майбутніх інженерів-будівельників» також знайшов своє викладення в психолого-педагогічній літературі (В. Аніщенко, Т. Картель, І. Косенкова, В. Костигіна, О. Пахомова, Л. Сьомушкіна, Н. Трубнікова й інші).

Так, на погляд учених (В. Аніщенко, О. Пахомова), професійна діяльність майбутніх інженерів-будівельників пов'язана з вирішенням виробничих, технологічних, конструкторських та інших типів завдань різного рівня складності, тому вбачається формування їхньої готовності до професійної діяльності в основі комплексу професійно зорієнтованих завдань. Інші вчені (І. Косенкова, В. Костигіна) зауважують, що інженерно-будівельна професійна діяльність пов'язана з проектуванням, виробництвом та організацією будівельної техніки, а також із проектно-конструкторською та науково-дослідницькою діяльністю в проектних інститутах і науково-дослідних установах.

Мета статті – визначити й проаналізувати зміст професійної діяльності й підготовки майбутніх інженерів-будівельників в умовах сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормативних документів із напрямку «Будівництво» дозволяє дійти висновку, що структура професійної діяльності майбутнього інженера-будівельника охоплює певні види практики, серед яких можна виділити такі: проектно-конструкторську, виробничо-технологічну, виробничо-управлінську, експериментально-дослідницьку, монтажно-експлуатаційну. Якщо під професійним завданням розуміти формалізований опис проблемної професійної ситуації, то кожному виду діяльності можна поставити у відповідність низку певних професійних завдань.

Так, у ході проектно-конструкторської діяльності розв'язуються такі завдання: збирання даних, необхідних для створення проектів споруд і будівель різного призначення; проведення розрахунків та оцінки їх міцності, жорсткості й стійкості під час проектування; конструювання вузлів та окремих металевих конструкцій в умовах виробничої діяльності; розрахунки будівельних конструкцій; розробка проектно-технічної документації та її використання під час виконання будівельних робіт; забезпечення відповідності проекту завданням, технічним умовам та іншим виконавчим документам; дотримання вимог будівельних норм.

Виробничо-технологічна діяльність спрямована на виконання таких завдань: організації

робочого місця, забезпечення технологічного обладнання та технічного оснащення; здійснення контролю за дотриманням технологічної дисципліни; організації забезпечення технологічних процесів; організації інженерно-будівельного колективу, виробництва будівельних матеріалів та обладнання; організації контролю за дотриманням заходів безпеки на будівництві; складення технічної документації (кошторисів, планів-проектів, інструкцій).

Виробничо-управлінська діяльність передбачає виконання таких завдань: управління виконанням будівельних робіт за стандартами й підготовки технічних засобів, систем, будівельних матеріалів і будівельного обладнання до сертифікації; управління виконанням технічної документації; управління організацією та проведенням планових розрахунків; управління проведенням аналізу витрат і діяльністю будівельної організації.

Експериментально-дослідницька діяльність передбачає такі завдання: вивчення та аналіз інформації про здійснення процесу будівництва у своїй країні й за кордоном; використання мультимедійних комп'ютерних програм інженерно-будівельного призначення для здійснення проектування та дослідження; участь у конференціях, присвячених сучасному процесу будівництва; проведення будівельних експериментів; публікація наукових статей; складення звітів за виконанням робіт, участь у впровадженні результатів дослідження в практику процесу будівництва.

Завданнями монтажно-експлуатаційної діяльності є: проведення монтажу, налагодження будівельних конструкцій, обладнання будівельних проектів і зразків будівельної продукції; перевірка технічного стану обладнання, будівельних конструкцій, матеріалів і виробів; здійснення профілактичного огляду об'єктів і ремонту; складення технічної документації на ремонт об'єкту; проведення інструктажу з використання будівельних об'єктів та обладнання.

Зазначимо, що сучасна будівельна індустрія потребує кваліфікованих кадрів (інженерів), спроможних розв'язувати певні професійні завдання, отже, постає необхідність посилення підготовки фахівців інженерно-будівельного вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) шляхом впровадження нової системи методик викладання дисциплін різних циклів, здійснення її на сучасному рівні з урахуванням потреб держави й профілю фахівців, які навчаються.

Поняття «професійна підготовка» визначається як опанування знань, умінь і навичок для виконання певної професійної діяльності спеціаліста.

Термін «професійна підготовка» розглядається в працях таких науковців, як-от: А. Богуш, Ф. Гоноволін, Т. Жаровцева, З. Курлянд, Е. Карпова, А. Ліненко, В. Сластьонін, М. Солдатенко, Р. Хмельюк та інші.

З. Курлянд під «професійною підготовкою» розуміє організацію навчально-виховного процесу, за якої стимулюється активний стан усіх структурних компонентів особистості майбутнього спеціаліста в їх єдності (Курлянд, 1995: 40). За В. Корнешук, «професійна підготовка» – це цілеспрямований процес у вищих навчальних закладах освіти, що забезпечує формування значущих для майбутньої професійної діяльності знань, практичних умінь і навичок, а також професійно важливих рис особистості відповідно до обраної кваліфікації, достатніх для успішного виконання майбутнім спеціалістом професійних обов'язків (Корнешук, 2010: 13).

Професійну підготовку будемо розуміти як тривалий трудомісткий процес опанування студентами знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення майбутньої професійної діяльності, який здійснюється у ВНЗ згідно з освітньо-професійними програмами й освітньо-кваліфікаційними характеристиками.

Професійна підготовка майбутніх інженерів досліджувалася в працях таких науковців, як-от: Я. Булахова, Н. Буняк, О. Завалевська, Л. Конопляник, М. Канівець, Ю. Лобода, Н. Макоєд, Н. Фролова й інші.

Так, Н. Буняк під підготовкою майбутніх інженерів розуміє процес формування сукупності фахових знань, умінь і навичок, атрибутів трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують можливість успішної професійної діяльності майбутнього інженера (Буняк, 2013: 39). Ю. Лобода розглядає професійну підготовку майбутніх інженерів як систему цілеспрямованих заходів, що забезпечують формування в молодого фахівця професійної спрямованості, знань, умінь, навичок і професійної готовності й дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності (Лобода, 15: 43).

Згідно з думкою Л. Конопляник, підготовка майбутніх інженерів повинна базуватися на формуванні творчої самостійної особистості, здатної до самоосвіти й саморозвитку, творчого використання набутих знань у майбутній професії та їх оновлення протягом життя, критичного мислення, розв'язання професійних проблеми й застосування засобів іноземної мови під час розв'язання професійних питань (Конопляник, 2005: 8).

Професійній підготовці майбутніх інженерів-будівельників присвячено праці таких нау-

ковців, як: Т. Картель, І. Косенкова, В. Костигіна, О. Любимова, І. Мисишин, М. Толстякова, Н. Трубнікова й інші.

Так, В. Костигіна підкреслює, що професійна підготовка майбутніх інженерів-будівельників спрямована на формування професійної компетенції майбутніх фахівців (професійно й особистісно-значущих знань, технологічної грамотності, високого ступеня адаптації до умов діяльності праці в будівельній індустрії, що змінюється, професійного досвіду в проектуванні й конструюванні будівель і споруд, організації праці на будівельному майданчику тощо (Костигіна, 2010: 32).

І. Косенкова вважає, що професійна підготовка майбутніх інженерів-будівельників спрямована на формування та розвиток організаційно-управлінських умінь, здатність швидко, точно й свідомо виконувати певні дії на основі засвоєних знань і практичних навичок (Косенкова, 2010 : 9).

За І. Мисишиним, професійна підготовка майбутніх інженерів-будівельників – це синтез різних освітніх циклів (отримання інженерної освіти, вивчення різних технічних пристроїв та машин, що використовуються в будівництві, високий рівень володіння інформаційними технологіями) (Мисишин, 2010: 45).

Сучасні стандарти підготовки фахівців інженерно-будівельної галузі визначаються стандартами певних факультетів і спеціальностей, а також всеукраїнськими конвенціями з підготовки майбутніх інженерів-будівельників різних профілів. Водночас слід відзначити, що професійна підготовка майбутніх інженерів-будівельників (на відміну від професійної підготовки спеціалістів в інших ВНЗ технічного напрямку) має свої особливості, зумовлені характером і специфікою їхньої майбутньої професійної діяльності: випускники ВНЗ інженерно-будівельного напрямку повинні бути не лише спеціалістами інженерно-будівельної справи, а й також мати організаторські здібності, вміння керувати процесом будівництва, володіти творчим потенціалом (вміння пропонувати, аналізувати й обґрунтовувати ідеї), удосконалювати свою професійну діяльність у сучасних умовах праці, володіти навичками комунікаційної культури (вміння вести професійні бесіди, у тому числі й іноземною мовою), також вміння застосовувати МТ під час виконання професійних завдань.

Підготовка майбутніх інженерів-будівельників здійснюється згідно з галузевими стандартами вищої будівельної освіти й визначає освітньо-кваліфікаційні рівні (далі – ОКР) та освітньо-кваліфікаційні характеристики (далі – ОКХ) випускників такого напрямку підготовки. Відповідно до нового

проекту Закону України «Про освіту» в Україні, як і в усіх країнах Європейського Союзу, підготовка студентів здійснюється за двома освітньо-кваліфікаційними рівнями (бакалавр і магістр). Термін навчання на отримання ОКР «бакалавр» становить 4 роки й передбачає опанування знань, умінь і навичок із профільюючих і загальноосвітніх дисциплін, а також здатностей вирішувати професійні завдання відповідно до специфіки навчання, виконувати певні виробничі функції. Саме з такою метою здійснюється виробнича практика на будівельних об'єктах, у проєктних інститутах, фірмах тощо. Для отримання ОКР «магістр» студенти навчаються ще 1,5 роки, після чого опановують систему спеціальних знань, умінь і навичок, а також досвід їх застосування під час вирішення певних професійних завдань.

На основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності «Промислове й громадянське будівництво» й відповідно до структури професійної діяльності будівельників було виокремлено компоненти професійної підготовки майбутніх інженерів-будівельників, які містять такі складові частини:

- проєктно-конструкторську підготовку;
- виробничо-управлінську підготовку;
- виробничо-технологічну підготовку;
- експериментально-дослідницьку підготовку;
- інформаційно-комунікативну підготовку.

Метою проєктно-конструкторської підготовки є розробка проєктних завдань, ескізних проєктів, технічних і робочих проєктів, виготовлення та випробування зразків, доведення конструкцій за результатами випробувань, уточнення будівельних проєктів та їх оформлення, передання будівельних проєктів органам технологічної підготовки виробництва.

У процесі виробничо-управлінської підготовки майбутніх інженерів-будівельників студентів навчають застосовувати різноманітні аналітичні методи для прийняття управлінських рішень, розробляти проєкти рішення певного управлінського завдання та оцінювати їх ефективність, стан бізнес-процесів.

Виробничо-технологічна підготовка майбутніх інженерів-будівельників ставить за мету навчити студентів виконання технологічних робіт на будівельних дільницях, а саме: проєктування, монтажу, експлуатації та реконструкції різноманітних об'єктів, благоустрою житлових територій, виробництва й реалізації будівельних матеріалів і будівельних конструкцій.

У процесі експериментально-дослідницької підготовки майбутніх інженерів-будівельників студентів залучають до активної науково-дослідної роботи, вдосконалення науково-технічної бази ВНЗ, формування інтересу до експериментально-дослідницької діяльності, науково-технічної та винахідницької творчості, у них розвивається творче мислення, самостійність у набутті й закріпленні знань, умінь та навички самостійного рішення професійних завдань.

Інформаційно-комунікативна підготовка майбутніх інженерів-будівельників спрямована на опанування студентами навичок роботи з пакетами прикладних програм. Вона має загальноосвітній напрям і допомагає студентам набутти навички роботи з комп'ютером. Завданням такого виду підготовки є вивчення базових положень і принципів роботи, що використовуються в програмах MS Office і більшості інших сучасних прикладних програм, а також вироблення навичок спілкування, умінь вести бесіду, дискутувати, застосовуючи інформаційні технології.

Висновки. Аналізуючи зміст і структуру професійної діяльності й підготовки майбутніх інженерів-будівельників, ми дійшли висновку щодо необхідності підготовки фахівця певного профілю, здатного працювати в галузі наукомісткого виробництва з урахуванням технологічних, технічних, екологічних, економічних, ергономічних і соціальних вимог до її результатів. Для цього випускник повинен володіти не лише знаннями, вміннями й навичками зі спеціальних предметів, а й високим рівнем готовності до застосування сучасних засобів розв'язання різноманітних професійних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехтер А.Ю. Педагогические условия формирования готовности к профессионально-личностному саморазвитию студентов неязыкового ВУЗа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва, 2011. 195 с.
2. Буняк Н.В. Аналіз готовності випускників вищої технічної школи до виконання професійних обов'язків. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2 (41). С. 62–66.
3. Выготский Л.В. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 387 с.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. Москва : ИНТОР, 1996. 544 с.
5. Завалевська О.В. Професіограма інженера з напряму підготовки 0924 «Телекомунікації». *АЛЬЯНС НАУК вчений – вченому* : IV Міжнародна науково-практична конференція, 18–19 березня 2009 р. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. Т. 5. С. 6–10.

6. Канівець М.В. Сутність професійної підготовки майбутніх інженерів. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : збірник наукових праць. *Нові педагогічні технології в освіті та формування гуманітарно-технічної еліти* : VI Кримські педагогічні читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21–24 травня 2013 р. / ред. Л.Л. Товажнянський, О.Г. Романовський. Харків : НТУ «ХПІ», 2013. Вип. 34–35 (38–39). С. 44–51.
7. Конопляник Л.М. Формування готовності майбутніх інженерів авіаційної галузі до використання іноземної мови у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2011. 20 с.
8. Корнєшук В.В. Теорія і практика формування професійної надійності майбутніх спеціалістів соціономічної сфери діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Південноукраїнський державний педагогічний ун-т імені К.Д. Ушинського, 2010. 43 с.
9. Косенкова И.В. Развитие аналитических способностей как основа организации управленческих умений будущих инженеров-строителей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Орёл, 2010. 20 с.
10. Костыгина В.В. Формирование профессиональной компетентности будущих инженеров-строителей в процессе учебно-производственных практик : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Пенза, 2010. 272 с.
11. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Наука, 1990. 119 с.
12. Курлянд З.Н. Професійна усталеність учителя – основа його педагогічної майстерності. Одеса, 1995. 160 с.
13. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл: издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
14. Лишин О.В. Концепция ведущей деятельности взросления и направленности мотивационной стратегии жизненных позиций личности как важнейших ориентиров при постановке целей и задач воспитания в современной системе образования. *Мир психологии. Научно-методический журнал*. 2009. № 1. С. 218–227.
15. Лобода Ю.Г. Педагогічні умови використання комп'ютерно-інтегрованих технологій у процесі підготовки майбутніх менеджерів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2010. 280 с.
16. Мысышин И.С. Профессиональная подготовка инженеров-строителей сельскохозяйственных объектов на основе применения комплексной технологии обучения специальным дисциплинам. Санкт-Петербург, 2010. 289 с.
17. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 255 с.

REFERENCES

1. Behter A.Yu. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya gotovnosti k professionalno-lichnostnomu samorazvitiyu studnetov neyazykovogo VUZa. [Pedagogical conditions of readiness formation to the professional-personal self-development of a non-language higher educational establishment]. Dis. cand. ped. sciences: 13.00.04 “Theory and methodics of professional education”. M., 2011. 195 p. [in Russian].
2. Bunyak N.V. Analiz gotovnosti vipuschnikiv vischoyi technichnoyi shkoli do vikonannya profesijnih obov'yazkiv. [The analysis of readiness of a higher technical school graduates to the fulfillment of professional responsibilities]. *Galitskiy economical visnik*, 2013. Nr 2 (41). 62 p. [in Ukrainian].
3. Vyigotskiy L.V. Pedagogicheskaya psihologiya. [Pedagogical psychology]. M.: Pedagogics, 1991. 387 p. [in Russian].
4. Davyidov V.V. Teoriya razvivayuschego obucheniya. [Theory of developing education]. M.: INTOR, 1996. 544 p. [in Russian].
5. Zavalevska O.V. Profesiograma inzhenera z napryamu pidgotovki 0924 “Telekomunikatsiyi”. [Profesiogram of an engineer in preparation direction 0924 “Telecommunications”. Alyans of sciences “a scientist to a scientist”, IV international scientific-practical conference 18–19 March, 2009. T. 5, pp. 6–10. [in Ukrainian].
6. Kanivets M.V. Sutnist profesijnoyi pidgotovki maybutnih inzheneriv. [The essence of professional preparation of future engineers]. *Problems and perspectives of formation of national humanitarian-technical elite*, 2013. Nr. 34. 260 p. [in Ukrainian].
7. Konoplyanik L.M. Formuvannya gotovnosti maybutnih inzheneriv aviatsijnoyi galuzi do vikoristannya inozemnoyi movi u profesijnij diyalnosti. [The formation of readiness of future engineers of aviation branch to the use of foreign language in professional activity]. The abstract of dis. on the degree of Ph.D. obtaining: 13.00.04 “Theory and methodics of professional education”, 2005. 20 p. [in Ukrainian].
8. Korneschuk V.V. Teoriya i praktika formuvannya profesijnoyi nadiynosti maybutnih spetsialistiv sotsionomichnoji sferi diyalnosti. [Theory and practice of formation of professional reliability of future specialists of socioeconomic sphere of activity]. The abstract of dis. on the degree of Doctor of pedagogical sciences obtaining: 13.00.04 “Theory and methodics of professional education”, 2010. 43 p. [in Ukrainian].
9. Kosenkova I.V. Razvitie analiticheskikh sposobnostey kak osnova organizatsii upravlencheskih umeniy buduschih inzhenerov-stroiteley. [The development of analytical abilities as a basis of the organization of managing skills of future civil engineers]. The abstract of dis. on the degree of Ph.D. obtaining: 13.00.08 “Theory and methodics of professional education”, 2010. 20 p. [in Ukrainian].
10. Kostyigina V.V. Formirovanie professionalnoy kompetentnosti buduschih inzhenerov-stroiteley v protsesse uchebno-proizvodstvennykh praktik. [The formation of professional competence of future civil engineers in the process of scientific-productive practices]. Dis. cand. ped. sciences: 13.00.08 “Theory and methodics of professional education”, 2010. 272 p. [in Russian].
11. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya i мастера proizvodstvennogo obucheniya. [The professionalism of a teacher’s personality and a master of productive education]. M.: Science, 1990. 119 p. [in Russian].

-
12. Kurlyand Z.N. Profesionalna ustalenist uchitelya – osnova yogo pedagogichnoyi maysternosti. [Teacher's professional stability as a basis of his pedagogical mastership], 1995. 160 p. [in Ukrainian].
 13. Leontev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. [Activity. Consciousness. Personality]. M.: Editor centre "Academy", 2004. 352 p. [in Russian].
 14. Lishin O.V. Kontseptsiya vedushey deyatelnosti vzrosleniya i napravlenosti motivatsionnoy strategii zhiznennyih pozitsiy lichnosti kak vazhneyshih orientirov pri postanovke tseley i zadach vospitaniya v sovremennoy sisteme obrazovaniya. [Concentration of leading activity of growing and direction of motivating strategy of living positions of personality as the most important orientations when setting the goals and tasks of upbringing in modern system of education]. The world of psychology: the scientific methodological journal, 2009. Nr.1, pp. 218–227. [in Russian].
 15. Loboda Yu.G. Pedagogichni umovi vikoristannya komp'yuterno-integrovanih tehnologiy u protsesi pidgotovki maybutnih menedzheriv. [Pedagogical conditions of computer-integrated technologies use in the process of preparation of future managers]. Dis. cand. ped. sciences: 13.00.08 "Theory and methodics of professional education", 2010. 280 p. [in Ukrainian].
 16. Myisyishin I.S. Professionalnaya podgotovka inzhenerov-stroiteley selskohozyaystvennyih ob'ektov na osnove primeneniya kompleksnoy tehnologii obucheniya spetsialnyim distsiplinam. [Professional preparation of civil-engineers of agricultural objects on the basis of complex technology of special disciplines learning use]. Dis. cand. ped. sciences: 13.00.08 "Theory and methodics of professional education", 2010. 289 p. [in Russian].
 17. Platonov K.K. Struktura i razvitie lichnosti. [The structure and development of a personality]. M.: Science, 1986. 255 s. [in Russian].

Світлана ЄЛДІНОВА,
orcid.org/0000-0002-1759-3274

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) eldinova-svetlana@rambler.ru

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ ТА В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті аналізується використання елементів колективної творчої діяльності на уроках читання та в позаурочний час, виділяються три їх основні види: презентація, мала творча справа, велика творча справа.

Складові частини педагогічного процесу – освіта, навчання та виховання. Кожна епоха висуває на перший план одну із цих складових частин, яка домінує в окремий історичний період. Розв'язання питання про групові форми навчальної діяльності в сучасних умовах становлення Нової української школи посідає важливе місце в психолого-педагогічній літературі, оскільки відкриває для дітей можливості співпраці, взаємодопомоги, соціальної підтримки, сприйняття світу й свого місця в ньому, підвищення позитивної самооцінки.

Першим у вітчизняній педагогіці використав прийоми колективного творчого виховання А. Макаренка. Із часом вчитель І. Іванов, узагальнивши ідеї А. Макаренка, розробив та апробував технологію колективного творчого виховання. Така технологія дозволяє вдосконалювати пізнавальну, емоційну й дієву сферу не тільки учня, а й педагога. Її можна віднести до особистісно орієнтованих технологій, оскільки кожній дитині знаходиться справа до душі, яку вона може організувати краще, ніж інші діти.

Колективні творчі справи розрізняються за спрямованістю виховання: громадські, трудові, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні. Виділяють три типи колективних творчих справ: презентація, мала творча справа, велика творча справа.

Велика творча справа потребує попередньої підготовки як від організаторів такої справи, так і від її учасників. Зазвичай саме організатори (вчителі) дають завдання учасникам.

Мала творча справа не потребує попередньої підготовки від учасників: усі завдання, які їм дають організатори (вчителі чи актив класу), повинні бути виконані саме під час проведення справи.

Представлення взагалі не потребує виконання від учасників завдань. Тих, хто бере участь у презентації, радше можна назвати глядачами, оскільки презентація – це колективні пісні, ігри, концертні номери із залом, бесіди із залом.

Як малу творчу справу ми рекомендуємо використовувати окремі види роботи на уроках читання та в позаурочний час. Прикладом може бути гра «Знімаємо фільм», яка й зумовлює декілька видів роботи на етапі аналізу художнього твору.

Ключові слова: уроки читання, колективна творча діяльність, мала творча справа, велика творча справа, гра «Знімаємо кіно».

Svitlana ELDINOVA,
orcid.org/0000-0002-1759-3274
Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Methods of Preschool and Primary Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) eldinova-svetlana@rambler.ru

USAGE OF ELEMENTS OF COLLECTIVE CREATIVE ACTIVITY IN READING LESSONS AND OUTSIDE SCHOOL HOURS IN PRIMARY SCHOOL

This article describes the use of elements of collective creative activity in reading lessons and in extracurricular activities, three main types of which are marked out: a performance, small creative activity, big creative activity.

Components of the pedagogical process are – education, training, and upbringing. Each epoch brings to the top one of these components, which dominates in a particular historical period. Dealing with the issue of group forms of educational activities in the modern conditions of the New Ukrainian School occupies an important place in the psychological and pedagogical literature, as it opens opportunities for children to cooperate, to help each other, it opens the opportunities of social support, perception of the world and child's place in it, it raises positive self-esteem.

A. Makarenko was the first in the domestic pedagogy who used the methods of collective creative upbringing. In the course of time, a St. Petersburg teacher I. Ivanov, summarizing the ideas of A. Makarenko, developed and tested the

technology of collective creative upbringing. This technology allows improving the cognitive, emotional, and effective sphere not only of the pupil but also of the teacher. It can be attributed to personality-oriented technologies because every child is interested in an affair that he can organize better than other children.

Collective creative activities differ over the direction of upbringing: they can be social, labor, cognitive, sports, health, artistic and aesthetic. There are three types of collective creative activities: performance, small creative activity, big creative activity.

A big creative activity requires prior training from both the organizers of the case and its participants. Usually, these are the teachers who give tasks to the participants.

A small creative activity does not require prior training from the participants – all the tasks which are given to them by the class assets must be performed during the conducting of an activity.

The performance does not require the participants to perform tasks at all. Those who take part in the performance can be called spectators because the performance means collective songs, games, performance acts with the hall, conversations with the hall.

When using a small creative work, we recommend using certain types of work in reading lessons and in extracurricular activities, for example, a game “Making a movie”, which stipulates for several types of work at the stage of analysis of a work of art.

Key words: *reading lessons, collective creative activity, small creative activity, big creative activity, game “Making a movie”.*

Постановка проблеми. Освіта, навчання, виховання – три складові частини педагогічного процесу. Кожна епоха висуває з названої триєдності на перший план одну із цих складових частин, яка в певний історичний момент є визначальною для країни.

Зокрема, на думку багатьох педагогів, у сучасних умовах зростає значення моральної спрямованості отриманих знань (Карпенчук, 2005: 23). Чим більше людина отримує знань, тим гостріше стає питання про рівень розвитку в неї загальнолюдських цінностей, наприклад, таких як відповідальне відношення до справи, вміння враховувати загальні інтереси, підкорятися та управляти, громадська активність. Вивчення питання про групові форми навчальної діяльності в сучасних умовах становлення Нової української школи займає важливе місце в психолого-педагогічній літературі, оскільки відкриває для дітей можливості співпраці, взаємодопомоги, соціальної підтримки, підвищення позитивної самооцінки, усвідомлення світу й свого місця в ньому.

Аналіз досліджень. Першим у вітчизняній педагогіці використав прийоми колективного творчого виховання А. Макаренко. Із часом учитель І. Иванов, узагальнивши ідеї А. Макаренка, розробив і використав у своїй роботі технологію колективного творчого виховання (Иванов, 1989: 126). Це відбулося в середині 50-х років ХХ століття, коли зріс інтерес до гуманістичних ідеалів і цінностей, коли поступово почали змінюватися акценти у вихованні. З 1986 року розпочався другий етап відродження технології колективного творчого виховання. Цьому також сприяла і її пропаганда на сторінках «Учительської газети» й журналу «Виховання школярів». Проблема практичного застосування організації групових форм роботи у викладанні різних дисциплін стала предметом дослідження науковців і

методистів К. Бабанова, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Ярошенко й інших.

Мета статті – проаналізувати використання елементів колективної творчої діяльності на уроках читання та в позаурочний час.

Вклад основного матеріалу. Технологія, спрямована на розв'язання питань моральної спрямованості отриманих знань, – це колективне творче виховання або колективна організація творчої діяльності (Иванов, 1989: 124).

Технологія колективного творчого виховання дозволяє вдосконалювати пізнавально-світоглядну, емоційну й дієву сфери особи не лише учня, а й педагога. Її можна віднести до особистісно орієнтованих технологій, оскільки кожній дитині знаходиться справа до душі, яку вона може організувати краще, ніж інші. Нині учень управляє, організовує, творить спільно з іншими, такими ж зацікавленими дітьми. Завтра він із такою ж зацікавленістю бере участь у новій колективній творчій справі, але вже в ролі виконавця (Иванов, 1989: 128). Таким чином, ця технологія об'єднує ділову й особистісну сфери діяльності школяра.

Одна з головних ідей методики – формування особистості в атмосфері єдиного виховуючого колективу, з однаковими вимогами до старших і молодших. Творчий підхід до процесу виховання забезпечується як прийомами виховної роботи (спонукання, переконання, заохочення, поваги, довіри, «секретного договору»), співдружності старшого й молодшого в колективі, співпраці педагогів, так і основними виховними засобами (колективної виховної діяльності, колективних творчих справ, творчих ігор, творчих свят) (Иванов, 1989: 130).

Колективні творчі справи (далі – КТС) – це, як зазначав І. Иванов, насамперед виявлення своєї життєвої, практичної, громадської турботи про поліпшення життя, сукупність дій для загального благополуччя (Иванов, 1989: 138).

Це *колективна* справа тому, що планується, готується, проводиться та обговорюється всіма учасниками.

Вона *творча* тому, що на кожній стадії її проведення учні й учителі ведуть пошук оптимальних шляхів вирішення загального завдання; тому що справа проводиться не за шаблоном, завжди розкриває нові можливості його учасників.

Колективні творчі справи розрізняють за спрямованістю виховання: громадські, трудові, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні (Іванов, 1989: 1157).

Зазвичай виділяють три основних типи КТС: презентація, мала творча справа (далі – МТС), велика творча справа (далі – ВТС).

ВТС вимагає попередньої підготовки як від організаторів справи, так і від її учасників. Як правило, саме організатори (вчителі) дають завдання учасникам.

МТС не вимагає попередньої підготовки від учасників – усі завдання, які дають їм організатори (вчителі або актив), мають бути виконані безпосередньо під час проведення справи.

Презентація взагалі не вимагає давати завдань учням. Учасників *презентації* швидше можна назвати глядачами, оскільки презентація – це колективні пісні, ігри, концертні номери, ігри із залом, бесіди із залом (Іванов, 1989: 171).

Як МТС ми рекомендуємо використати певні види роботи на уроках читання та в позаурочний час. Прикладом може служити гра «Знімаємо фільм», яка в цілому вирішує завдання декількох видів роботи на етапі аналізу художнього твору:

1. Ділення тексту на частини.
2. Вибір вподобаної частини.
3. Створення заголовків частин тексту.
4. Вибіркове читання та детальний аналіз частини.
5. Словниково-стилістична робота.
6. Підготовка до виразного читання (драматизації).
7. Узагальнююча бесіда.

Наприклад, під час роботи над текстом «Стрітнення» (Чипурко, 2019: 94) мала творча справа проводилася в такій послідовності.

Закріплення вивченого матеріалу:

1. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення мети уроку. Діти, уявіть собі, що в нашій школі – в класах, у сквері біля школи – будуть проходити зйомки телефільму «Стрітнення». Якщо буде дощова погода, декорації побудують в актовій залі. Акторами стануть наші учні. Поки знімальна група затримується, допоможемо їй все підготувати до проби акторів.

2. Ділення тексту на частини, створення заголовків частин. На скільки частин можна поділити

оповідання? Порадьтеся в парах, яку частину слід вибрати для проби акторів? Чому ви вважаєте, що краще використати саме другу частину? Яку коротку умовну назву ви придумали для неї? Ось ми й зробили першу справу: вибрали найяскравіше місце в оповіданні, в якому показані головні герої, на «хлопавці» написали «Прощання із Зимою».

3. Підготовка до проведення КТС (ділення класу на групи, визначення цілей і завдань колективної творчої справи кожної групи).

Продовжимо нашу підготовку до зйомки фільму. Зараз увесь клас працюватиме в складі творчих груп. Якщо працюватимете дружно, будете прислухатися до думки товаришів, у вас обов'язково з'являться хороші ідеї. Постарайтеся, щоб наш фільм був якомога ближчим до тексту оповідання, тому беріть до уваги кожне його слово. Не забувайте повторювати: «Раз у тексті сказано <...>, значить <...>».

Розподілимо обов'язки. Одна група (учні, що сидять на двох-трьох сусідніх партах) виконуватиме роботу декораторів. Знайдіть та уважно прочитайте потрібні уривки з тексту, помічаючи для себе, що повинно бути враховано в декораціях, світловому й звуковому оформленні місця дії.

Будьте готові представити свою роботу на захист перед усім класом. Поясніть своє рішення, спираючись на точні рядки з тексту. Усім зрозуміло? Починайте роботу.

Учні з другої групи будуть костюмерами. Подумайте, який має бути одяг у кожного героя оповідання. Як вони повинні виглядати, виходячи з того, що ми дізналися про них, про те, чим вони були зайняті перед початком сцени, яку ми вибрали для зйомки. Точніше впоратися з роботою нам допоможуть картини сучасного українського художника Григорія Зорика, які ви бачите зараз на дошці. Адже саме він написав багато малюнків, де зображені зимові пейзажі.

Третя група – гримери. Як підкреслити вираз обличчя в головних героїв – Зими, Літа – в цій сцені? Як поза, жести допоможуть акторам точніше передати настрій їхніх героїв? Під час відповіді на ці питання обов'язково звертайтеся до тексту. Будьте готові додати якісь деталі, які автор не згадав в оповіданні.

Найскладніша робота – у режисерів. Подумайте, які поради ви б дали акторам. Приготуйте повну партитуру читання в особах для режисерського показу. Кого з класу ви хотіли б бачити в ролі головних дійових осіб? Визначте декілька пар для проби акторів. (Учитель переходить від групи до групи, спрямовуючи роботу дітей). Перевіряємо роботу груп.

4. Вибіркове читання та відповіді на питання з елементами словникової роботи. Словесний малюнок. Підготовка до виразного читання.

Декоратори. Пояснення може супроводжуватися показом ескізів декорацій. Зараз на вулиці сніг із дощем. Тому ми готуватимемося до проведення зйомок у залі. З оповідання нам відомо, що події відбуваються 15 лютого. Зима – стара бабуся – одягнена в старий кожух (кожух – це довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкіри хутром до середини (Грінченко, 1959: 289)), в руках у неї глечик (глечик – кругла, глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині (Грінченко, 1959: 92)). Значить, на сцені – засніжена доріжка, що веде в зимовий ліс.

На передньому й середньому плані – кучугури снігу й невеличкі зелені ялинки й сосни, припорошені снігом.

На середньому плані – галявинка, на якій зустрілися герої – Зима й Літо: в центрі нічого не повинно закривати акторів від камери, а ліворуч і праворуч на галявинці ростуть кущі горобини.

Задній план – суцільна стіна зелених ялинок. Їх голочки виблискують на сонці під кригою. З однієї ялинки спурхнула синичка, а на іншій – сидить зграйка снігурів.

Додатково – освітлювачі й звукооператори. Це полудень, тому що зранку головні герої – Зима й Літо – були зайняті своїми справами, і ось зустрілися на галявині, щоб поговорити. Сонце почало більше пригрівати, світло падає згори, пронизуючи все прямими променями. Найяскравіше освітлене місце – центр галявини – місце майбутньої зустрічі героїв. У центрі галявини палає вогнище, що почало розтоплювати снігові замети. Лунають дзвінки голоси птахів, тому що дія відбувається в лісі. Ще не всі герої зібралися на галявині, тому в лісі чути голос Мороза, який поспішає на допомогу Зимі.

Костюмери. Ми думаємо, що Мороз одягнений у теплий синій кожух і рукавиці, в руках у нього палиця, що допомагає долати перемети, а ще він має довгу сиву бороду й вуса. Зима – стара бабуся, одягнена в латаний кожух, теплі постолі, а на голові в неї – клітчаста хустина. У Зимі червоні щоки, оскільки тільки що прибігли на галявину, щоб випередити Літо й ще трохи поморозити дітей. Але ось на галявині з'являється Літо – гарна молода дівчина в білій вишитій сорочці й зеленій спідниці. На голові в неї вінок із білих ромашок, синіх волошок, жовтої кульбаби, вплетеної яскраво-червоної стрічки, на шії – червоне намисто з лісових ягід, а в руках – букет із польо-

вих квітів і пшеничних колосків. Літо виділяється серед інших героїв: у неї приємне світле обличчя та блакитні очі. Вона посміхається до дітей і привітно махає їм рукою.

Гримери. Пояснення може супроводжуватися показом пантоміми. Як вже говорили костюмери, Літо виділяється серед інших героїв оповідання. Це досить висока й худенька, немов пагінець, молода дівчина. У неї біляве волосся, зачіска з прямим проділом, туга довга коса. Кругле обличчя, великі блакитні очі, трохи кирпатий ніс. Вона бігла на галявину на зустріч із Морозом і Зимою, тому щоки в неї розчервонілися, очі весело блищать.

Учитель направляє роботу малих груп, бере участь в їх роботі як тимчасовий партнер, підказуючи деталі, звертаючи увагу учнів до тексту, враховуючи зроблені дітьми ескізи, обговорює, хто захищатиме перед класом роботу групи.

Після представлення («захисту») роботи всіх груп проводиться «проба акторів» (декілька дублів зі змінним складом претендентів).

Завершується МТС звичайним для будь-якої КТС підсумком (удачі, радощі, знахідки; врахуємо на майбутнє: не повторимо помилки, використаємо в додатковій роботі).

Велику творчу справу (ВТВ) ми рекомендуємо проводити як заняття, яке готується всім класом значний час. Наприклад, вистава лялькового театру на ширмі, коли працюють групи режисерів, сценографів, звукооператорів, ляльководів, дітей, які створюють ляльки своїми руками, ведучих (Яблунька, Квіточка, Сонечко) (Чипурко, 2019: 95).

Як ВТС можна проводити урок – усний журнал «Книги про тварин». Після колективного підбору й обговорення літературного матеріалу, планування структури журналу кожна група переходила до підготовки своєї сторінки. ВТС завершується показом усного журналу для учнів класу, не залучених у роботі, і запрошених гостей (паралельний клас, батьки).

Як ВТС можна готувати й захист читацьких формулярів за темою «Твори улюблених письменників для дітей» (Олексюк, 2004: 55).

Розподіл ролей може бути таким:

- «кращий читач», який «захищає» прочитану книгу (доводить своє уміння читати уважно, усвідомлено, творчо ставитись до прочитаного);
- «контролери» – група з 3–4 учнів, які підготували цікаві питання та завдання за темою.

Після кожного захисту підводяться підсумки:

- а) найцікавіше питання (з-поміж яких у кінці уроку буде вибрано «най-найцікавіше»);
- б) найважче питання;
- в) оцінка «контролерами» роботи «читача».

Наприкінці уроку обов'язково треба виділити кращих учасників гри, «читачів», що виконували ролі, «контролерів», глядачів (вибір аргументується дітьми, іноді за допомогою вчителя).

Ми використовуємо у своїй роботі такий алгоритм організації будь-якого виду КТС:

1. Спільне з дітьми визначення педагогічної мети КТС.

Учні повинні зрозуміти, які здібності може розвивати КТС і що вони повинні усвідомити в результаті її проведення. Мета відповідає на питання: *Чого ми хочемо досягти?*

2. Визначення контексту справи.

Що ми вже робили? Що належить сьогодні зробити? Що ще можна буде зробити для поставленої мети?

3. Визначення змісту справи.

Якщо справа велика, що складається з декількох заходів, то її змістом є ці заходи, а якщо справа маленька, то її зміст – це та діяльність, яка буде відбуватися впродовж КТС. *Зміст* відповідає на питання: *що буде відбуватися?*

4. Визначення кількості учасників та узгодження з ними факту проведення КТС.

5. Визначення типу й форми справи. *Форма* визначає, як проходитиме справа.

Приклад: Свято, присвячене ювілею міста.

Мета – формування дбайливого відношення до свого міста, з'ясування таких понять, як «Батьківщина», «країна», формування почуття обов'язку.

Зміст – святкові заходи для жителів мікрорайону, бесіди про відомих земляків, про роль кожного в житті міста, Свято міста в школі.

Форма святкового заходу для жителів мікрорайону – концерт, бесіда про роль кожного – диспут (гра «Дебати»), свято в школі – ярмарок.

6. Рішення організаційних моментів. Які потрібні матеріали? В які терміни буде проходити захід? Де? Кого можна запросити? Як відзначити кращих? і тому подібне.

7. Проведення КТС.

8. Підбиття підсумків КТС. Підсумки підбиваються організаторами КТС (учителем, лідерами) спільно з іншими дітьми. Мета – накопичення колективного досвіду.

Першим кроком підбивання підсумків є рефлексія, фіксація та аналіз почуттів від КТС (новизна й значущість задуму, успіх проведення, оцінка співпраці, оцінка результатів для себе й

для інших, що в майбутньому необхідно виправити, а що запам'ятати надалі (Іванов, 1989: 55)).

Таким чином, базовим компонентом технології є *колективна організація діяльності*, тобто такий спосіб її організації, за якого всі учні класу залучаються до процесу планування, підготовки, проведення та аналізу спільних справ. Така методика роботи формує в учнів навички побудови взаємостосунків у колективі, уміння виконувати завдання, враховуючи інтереси й кожного члена колективу, і справи в цілому.

Показником рівня розвитку колективного мислення, як підкреслює О. Олексюк, є *колективна творчість* (мозковий штурм), яка дозволяє спілкуватися в колективі не за шаблоном, а з вигадкою, фантазією, імпровізацією, грою (Олексюк, 2004: 118).

Будь-яка діяльність розпочинається з визначення мети. У такій технології – це *колективна постановка мети*. Діти й дорослі спільно визначають мету колективного життя. Колективне визначення мети має два напрями: формулювання спільної довгострокової мети й визначення конкретних дій на певний проміжок часу. Характерним компонентом технології є і *громадська спрямованість діяльності класного колективу*. Необхідно, щоб у роботі разом із формуванням в учнів таких якостей, як творчість, відповідальність, діловитість, комунікабельність, розвивався і гуманістичний сенс навчальної діяльності, яка є основою для молодших школярів.

Висновки. У колективній творчій діяльності нам імпонують способи, якими учитель та однокласники спонукають учнів до сумлінності, творчості, самостійності, участі в реалізації загальної справи: «радість від доброго сюрпризу» (виконання однією групою частини загальної справи по секрету), «допомога дружньою порадою» (пропозиція декількох варіантів на вибір), «секретний договір» як засіб індивідуального підходу («разом підготуємо це по секрету від інших»), «звернення до дітей по допомогу» («покажи», «порадь, як краще це зробити?»), «вимога товаришів» («раз вирішили всі разом, то потрібно»), «похвала товаришів» і тому подібне.

Таким чином, колективна творча діяльність – форма роботи, яка спрямована на розвиток творчих та інтелектуальних здібностей, на реалізацію комунікативних потреб, навчання правил і форм спільної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко Б.Д. Словник української мови. Київ, 1958–1959. Т. 1–4.
2. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. Москва : Педагогика, 1989. 258 с.

-
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. Навчальний посібник. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища шк., 2005. 343 с.
 4. Нор Е.Ф. Технология организации групповой учебной деятельности. Николаев, 1998. 75 с.
 5. Олексюк О.Є. Технологія колективного творчого виховання. *Освітні технології*. Київ : Освіта, 2004. С. 181–196.
 6. Чипурко В.П. Українська мова та читання. Частина 2 : Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 94–96 с.

REFERENCES

1. Grinchenko B.D. Slovar ukraïnskoi movy [Dictionary of Ukrainian]. Kyiv, 1958–1959. Т. 1–4 [in Ukrainian].
2. Ivanov I.P. Entsiklopedia kolektivnyh tvorcheskih del [Encyclopedia of collective creative affairs]. Moscow: Pedagogy, 1989. 258 p. [in Russian].
3. Karpenchuk S.G. Teoriya i metodyka vyhovannya [Theory and methodology of education]. Manual. 2-d kind. Kyiv, 2005. 343 p. [in Ukrainian].
4. Nor E.F. Tehnologii organizacii gruppovoi uchebnoi deyatel'nosti [Technology of organization of group educational activity]. Nikolaev, 1998. 75 p. [in Russian].
5. Oleksyuk O.E. Tehnologii kolektivnogo tvorchoho vyhovannya [Technology of collective creative education]. Educational technologies. K.: Education, 2004. pp. 181–196 [in Ukrainian].
6. Chipurko V. Ukraïnska mova ta chytannya [Ukrainian and reading]. Part 2: Textbook for 2 classes of establishments of universal middle education (in 2th parts). Ternopil: the Educational book is Bohdan, 2019. pp. 94–96 [in Ukrainian].

Руслан ЖОГА

orcid.org/0000-0002-3287-6918

здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії

Української інженерно-педагогічної академії

(Харків, Україна) ruslan20008@gmail.com

АДАПТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті розглянуто проблему підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва в умовах мінливого соціокультурного й професійного середовища. Автором проведено аналіз наявних у сучасному науковому дискурсі визначень поняття «адаптивні освітні технології» та зроблено висновок про недостатність розгляду питання застосування адаптивної освіти на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти. Логіку дослідження побудовано на вивченні таких понять, як адаптація, соціальна адаптація, освітні адаптивні технології. Проведено пошук способів їхнього дієвого використання в закладах вищої педагогічної освіти. У роботі акцентовано на проблемі існування вступників із різним рівнем початкової музичної підготовки музичних факультетів закладів вищої педагогічної освіти, що суттєво ускладнює процес їхньої професійної адаптації.

Наведено історичні джерела й стилі характеристики сучасного стану розробленості проблеми адаптивних технологій в освіті. Основну увагу зосереджено на питанні застосування освітніх адаптивних технологій під час підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва. На основі аналізу визначень науковців з'ясовано специфіку суті соціальної адаптації та адаптивних освітніх технологій на сучасному етапі. Акцентовано на існуванні адаптаційних потреб у здобувачів вищої освіти на початковому етапі навчання.

У роботі наголошено на важливості застосування адаптивних технологій у сучасних мінливих соціокультурних умовах. Акцентовано на складності освоєння музичного мистецтва, його емоційній основі, вивченні іншої, невербальної мови спілкування. Запропоновано авторське бачення застосування освітніх адаптивних технологій під час підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва без початкової підготовки. Виокремлено етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти через конкретизацію теми «Звукоряд» дисципліни «Елементарна теорія музики». Автором наголошено на необхідності врахування індивідуальних можливостей здобувачів освіти, рівня їхнього розвитку, працездатності й аналітично-рефлексивних дій.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, адаптивне навчання, музичне мистецтво, підготовка вчителів музичного мистецтва.

Ruslan ZHOGA,

orcid.org/0000-0002-3287-6918

Graduate of the Degree of Doctor of Philosophy

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

(Kharkiv, Ukraine) ruslan20008@gmail.com

ADAPTIVE TECHNOLOGIES IN MUSICAL AND PEDAGOGICAL EDUCATION

The paper deals with the issues of training would-be teachers of Music in an evolving socio-cultural and professional environment. The author analyzes definitions of the “adaptive educational technologies” concept available in modern research discourse. He also concludes that applying adaptive education at Musical faculties is insufficient at pedagogical universities. The study’s logic is built up through analyzing the concepts of social adaptation and educational adaptive technologies. We sought ways to use them efficiently at pedagogical universities. The focus of our attention is the issue of entrants who show different musical efficiency levels when they start Music courses at Pedagogical Universities, which hampers their professional adaptation significantly.

We present historical background and a brief description of the adaptive technologies (AT) current development status in education. Its focus is applying educational AT while training would-be teachers of Music. Based on the definition’s analysis, actual peculiarities and the essence of social adaptation and adaptive educational technologies are clarified. Emphasis is placed on the students’ adaptation needs at the beginning of the course. The author also emphasizes the importance of applying AT in today’s evolving socio-cultural conditions. The complexity of mastering the art of music is emphasized, as well as its emotional basis and learning another, nonverbal language of communication. The author’s vision of applying AT in the course of training would-be Music teachers who lack basic preparation is offered in the paper. The stages of implementing adaptive education at musical faculties through specifying the topic of “Soundtrack” within the framework of the discipline “Elementary theory of Music” are singled out. The author emphasizes the necessity to consider the students’ individual capabilities and their development rates, their ability to work, as well as their analytical and reflexive actions.

Key words: adaptation, social adaptation, adaptive learning, music, training teachers of Music.

Постановка проблеми. В умовах динамічного соціально-економічного середовища значно активізувалась проблема соціальної адаптації як суспільства загалом, так і окремої особистості. У процесі модернізації освіти відбувається пристосування здобувачів вищої освіти й викладачів до новацій: дворівневої системи освіти, нових державних стандартів, технологій, форм і методів навчання. У зв'язку із цим спостерігається ускладнення перехідних процесів, ситуацій, які потребують специфічних адаптивних методів розв'язання завдань у системі вищої освіти.

Сучасні зміни в суспільстві виявляють неготовність молоді розвиватись в умовах мінливого соціокультурного й професійного середовища. Система професійної, зокрема музично-педагогічної, освіти також виявилась не досить підготовленою до трансформацій суспільного життя, до підготовки активної особистості, здатної до творчого самовдосконалення в мінливих економічних і соціальних умовах.

Специфіка створення освітнього процесу музично-педагогічних факультетів визначається наявністю молоді з різним рівнем початкової музичної підготовки. Тут є випускники музичних шкіл, музичних коледжів, коледжів культури й взагалі без початкової підготовки. Це зумовлює різний рівень знань із теоретичних і виконавських дисциплін, різний вік, мотивацію отримання вищої освіти й професійну спрямованість. Існує суперечність між розвиненістю технологій адаптивного навчання в професійній освіті та їх недостатнім використанням на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти. Представлена стаття присвячена розв'язанню суперечності дослідження.

Аналіз досліджень. Системне вивчення літературних джерел дало змогу визначити значущі наукові розвідки з питань адаптивних технологій: соціальної адаптації (К. Андросович, І. Галецька, Л. Константинова, А. Реан, М. Ромм, Н. Свіридов, Н. Соколова), менеджменту освіти (Г. Єльнікова, Г. Кравченко, В. Ульянова).

Окрему групу становлять дослідження, присвячені адаптивному навчанню в контексті професійної підготовки студентів (В. Бондар, Н. Кисельов, Д. Лопарева, В. Медведєв, А. Налчаджян, Т. Опалюк, Н. Подсосова, Г. Симонова, Т. Франчук, І. Шапошнікова, Є. Яковлев, Н. Яковлева). Спеціальних досліджень проблеми адаптивних технологій у музично-педагогічній освіті нами не знайдено.

Не дивлячись на цінні теоретичні результати, отримані в наукових працях, залишається не досить дослідженою проблема професійно-педагогічної адаптації майбутніх вчителів музич-

ного мистецтва на початковому етапі навчання в закладі вищої освіти.

Останнім часом спостерігається низький рівень готовності випускників шкіл до засвоєння програм вищої професійної освіти. Багатьом вступникам характерний репродуктивно-наслідувальний рівень пізнавальної діяльності, слабе володіння навичками самостійної навчальної діяльності, інтелектуальними й загальнонауковими вміннями, відсутність системності в знаннях, недостатня мотивація до навчання. Це посилює необхідність розв'язання проблеми формування компетентних фахівців, підготовки вчителів музичного мистецтва.

Мета статті – розглянути сутність адаптаційних процесів професійної підготовки вчителів музичного мистецтва й запропонувати авторське бачення технології навчання такого контингенту на основі адаптивних освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Адаптація як явище й міждисциплінарний феномен цікавили науковців з античних часів. Арістотель, Платон, Демокріт, Плутарх та інші намагались дати тлумачення та з'ясувати її природу. Перше згадування терміна «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) відбулось в 1865 році. Запровадив його вживання фізіолог Г. Ауберг. Він розглядав адаптацію як зміни пристосувального характеру шкірних аналізаторів до дії зовнішніх подразників. Це дало поштовх до всебічного вивчення проблеми, яка вийшла за межі біології та набула розповсюдження в інших наукових галузях: філософії, соціології, психології, демографії, медицині, педагогіці й інших (Яковлев, Яковлева, 2016).

У вітчизняних дослідженнях науково-практичний інтерес до проблеми адаптації виник у 20-ті роки минулого сторіччя. Розуміння необхідності створення умов для гармонійного розвитку особистості потребувало вивчення адекватних способів її пристосування до мінливих умов освітнього середовища й надання можливості перетворювати середовище відповідно до своїх потреб та інтересів.

Поступово проблема адаптації стає міждисциплінарною та отримує розвиток у соціальній, педагогічній та інших сферах. Поняття «соціальна адаптація» та «адаптація особистості» вважаються синонімічними й мають багато визначень. Одним із найпоширеніших є таке: «процес і результат ефективної взаємодії особистості із середовищем, у результаті якого встановлюється відповідність між загальним рівнем найактуальніших натепер потреб особистості й наявним (перспективним) рівнем задоволення таких потреб, що визначає беззупинний розвиток особистості»

(Словник, 2021). Хочемо відзначити, що потреба в адаптації виникає тоді, коли проявляється та усвідомлюється протиріччя між зовнішніми обставинами й усталеними характеристиками суб'єкта, які не дозволяють йому повною мірою реалізувати необхідні функції.

І. Галецька вважає, що соціальна адаптація – це інтеграція людини в суспільство, у процесі якої відбувається формування самосвідомості й рольової поведінки, здатності до самоконтролю та адекватних зв'язків і стосунків (Галецька, 2005: 91).

На думку Н. Соколової, соціальна адаптація – це технологія соціальної роботи, яка складається з таких етапів (Соколова, 2016: 97):

- виникнення адаптаційної потреби;
- усвідомлення адаптаційної потреби;
- діагностика адаптивності й індивідуальних особливостей людини;
- усвідомлення людиною потреб у зміні якостей особистості (комунікативних, ціннісно-орієнтованих, пізнавальних та інших);
- розробка плану дій;
- реалізація програми;
- коригувальні дії.

Вона вважає, що соціальна адаптація як технологія виникає тоді, коли людина попадає в інше соціальне середовище (новий трудовий, шкільний або студентський колектив, іншу країну й інше) або складну життєву ситуацію. У таких обставинах особистість розуміє, що модель її поведінки не відповідає потребам нового соціального середовища. Відбувається усвідомлення необхідності пристосування до нової соціальної ситуації.

За думкою Н. Свірідової, «соціальна адаптація – це активне освоєння особистістю нового для неї соціального середовища». Викликані постійними змінами, що відбуваються й у соціальних умовах нашого існування, і в нас самих, адаптаційні процеси проходять весь час. Автор виділяє об'єктивну основу процесу соціальної адаптації особистості в колективі – обмін діяльністю на основі певного розподілу праці (Свіридов, 1980: 51–59).

Ми розуміємо процес соціальної адаптації особистості як процес дієвої взаємодії людини із середовищем, пристосування для уникнення протиріч між зовнішніми обставинами й усталеними властивостями особистості.

Оскільки в колі уваги знаходиться питання професійної підготовки фахівців, нас особливо зацікавили проблеми соціальної адаптації здобувачів вищої освіти. Тож зупинимось на них детальніше. Підґрунтям для цього стали підходи А. Реана, який відзначає три стратегії адаптаційного процесу (Реан, 2008: 42):

1. Активний вплив на зовнішнє середовище, його освоєння та пристосування до своїх потреб.

2. Зміна своєї особистості, корекція власних соціальних принципів, стереотипів поведінки.

3. Комбінована стратегія, яка об'єднує перші дві стратегії.

Ми погоджуємося з його думкою, що стратегії адаптаційного процесу формуються залежно від потреб, мотивів, суб'єктної позиції, психофізіологічних та індивідуально-особистісних особливостей, які визначають здатність людини пристосовуватись до соціального середовища. Нездатність людини знайти своє місце в суспільстві призводить до неспроможності діяльності, стану дискомфорту, психоемоційного напруження. У результаті позитивного результату пристосування до соціального середовища відбувається інтеграція, досягнення оптимального стану, самоактуалізація, які є показником досягнення позитивного результату.

Зосередимося на комбінованій стратегії, в основу якої покладено узгодженість впливу викладача й спрямовану самоорганізацію здобувача освіти. Адаптація відбувається в результаті узгодження взаємодії різноспрямованих впливів, які є рушійною силою та мають творчу основу.

У контексті нашого дослідження слушною є думка Л. Константинової, яка розглядає соціальну адаптацію як одну з форм адаптації студентів-першокурсників. На її думку, це процес і результат активного пристосування індивіда до групи, до умов соціального середовища, до суспільних умов життя, що змінюються чи вже змінилися (Константинова, 2021).

У своєму дослідженні К. Андросович відзначає чотири стадії соціальної адаптації здобувачів вищої освіти перших курсів:

– перша стадія передбачає усвідомлення нового соціального статусу, засвоєння світоглядних, поведінкових, комунікативних та інших стереотипів, властивих студентській спільноті;

– друга – адаптація до особливостей освітнього процесу закладу вищої освіти, зміна системи цінностей, стилю мислення, набуття власного стилю в навчанні;

– третя – соціально-громадська адаптація, входження молоді у світ зрілого громадського життя. У такий період формуються політичні орієнтації, почуття відповідальності, громадська позиція;

– четверта стадія – відбувається особистісна адаптація, процес самоідентифікації як цілої дорослої особистості. Для такої стадії характерне формування нової самооцінки, суспільно-політичної позиції (Андросович, 2015: 43).

Дослідниця вважає, що адаптація – це передумова майбутньої адекватної діяльності, необхідна умова її успіху без відчуття дискомфорту, напруженості й внутрішнього конфлікту особистості з професійним і соціальним середовищем (Андросович, 2015: 44).

Працюючи над таким питанням, колектив науковців (В. Бондар, Т. Опалюк, Т. Франчук, І. Шапошнікова) описує теорію та практику адаптивного навчання студентів педагогічних закладів вищої освіти й указує, що «адаптивне навчання трактується як процес становлення продуктивних взаємовідношень між студентом та освітнім середовищем, в якому навчання є системотвірним компонентом із тенденцією переходу від суб'єкт-об'єктних (асиміляція) до суб'єкт-суб'єктних способів взаємодії (акомодация), які виступають базовими для реалізації адаптивної функції навчання, проєктування індивідуальної особисто орієнтованої траєкторії професійного розвитку й саморозвитку здобувачів вищої освіти» (Бондар, 2018: 49).

Ми розуміємо адаптивне навчання як процес ефективної взаємодії особистості з освітнім середовищем, під час якого відбувається його професійне становлення, самоактуалізація та формування важливих особистісних якостей.

Розглянемо використання адаптивних освітніх технологій безпосередньо під час підготовки вчителів музичного мистецтва. Як зазначалось раніше, виникнення адаптаційної потреби виникає в здобувачів вищої освіти музичних факультетів на початковому етапі навчання. Адаптацію студентів необхідно розглядати як комплексну проблему, яка складається із соціального й педагогічного аспектів.

У соціальному аспекті йдеться про процес сприйняття студентом нової соціальної ролі, колективу, іншої організації освітнього процесу. Інше соціальне середовище ускладнює процес адаптації та органічне включення в освітній процес. У педагогічному аспекті велике значення має такий чинник освітнього процесу, як мінливість, в якій особистість постійно пристосовується до змін, що мають педагогічно обґрунтований характер.

У таких умовах важливо вміти грамотно організувати й супроводжувати адаптаційний вплив, використовуючи весь спектр можливостей і урахувавши особистісні особливості здобувачів освіти (їхні цілі, інтереси, потреби, здатності). Слід відзначити, що особистість адаптується не тільки до нового освітнього контенту (нова термінологія, факти, способи комунікативної взаємодії), а й до нової діяльності, яку опановує здобувач вищої освіти (нові вміння, алгоритм дій, темп та інтенсив-

ність діяльності), до поведінки в середовищі інших суб'єктів освітнього процесу (норми поведінки, цінності, вимоги). Важливе значення відіграє наявна різниця в рівні знань студентів, яка ускладнює процес адаптації та органічне включення в освітній процес. У такій ситуації важливого значення набуває виявлення та діагностика основних проблем, усвідомлення потреб у власних змінах, планування та реалізація адаптивних заходів.

У контексті нашого дослідження значущою є методика організації адаптивного навчання, запропонована Г. Єльніковою (Єльнікова, 2020). Спираючись на її дослідження, нами пропонуються такі етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти:

- аналітичний: аналіз змісту теми, її структурування;
- етап визначення логічних зв'язків: вивчення основних понять теми, встановлення логічних зв'язків із базовими поняттями, засвоєних на попередніх заняттях;
- етап виокремлення специфіки понять: робота з основними поняттями теми;
- етап формування елементарних умінь: застосування отриманих знань;
- закріплювальний етап: виконання завдань із використанням отриманих знань, впевнюючись у практичній корисності опанованих понять;
- конструктивний етап: застосування вивчених понять на конструктивному рівні, здійснюючи перехід від одного поняття до іншого, змінюючи його конструкцію;
- творчий етап: виконання творчих завдань шляхом перенесення понять у нову ситуацію.

Ураховуючи специфіку музичної освіти, впровадження адаптивного навчання доцільне на теоретичних предметах. Тому об'єктом його використання ми обрали дисципліну «Елементарна теорія музики» (далі – ЕТМ). Логіку застосування адаптивного навчання конкретизовано на прикладі матеріалу підручника С. Павлюченка «Елементарна теорія музики» (табл. 1).

Покажемо реалізацію наведених етапів на занятті з ЕТМ на прикладі теми «Звукоряд» (табл. 2).

Реалізація методики значною мірою залежить від компетентності викладача. Він має враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, рівень їхнього розвитку, інтелектуальних можливостей, працездатності, аналітично-рефлексивних дій та іншого. З урахуванням таких чинників має відбуватись вивчення основних понять, оскільки такі поняття, як «відстань між звуками» «забарвлення акордів», «лади» й багато інших, повинні

Таблиця 1

Етапи реалізації адаптивного навчання на заняттях з ЕТМ (за Г. Єльніковою)

№	Етап	Зміст етапу
11.	Аналітичний етап	Аналіз змісту теми, знайомство з основними поняттями, визначеннями. Складається термінологічний апарат теми.
22.	Етап визначення логічних зв'язків	Вивчення основних понять, встановлення їхньої суті, смислового наповнення, зв'язку з іншими поняттями. Формується поняттєвий апарат теми.
33.	Етап виокремлення специфіки понять	Визначаються механізми виокремлення особливостей і специфіки понять. За допомогою слухового аналізу встановлюються основні властивості понять.
44.	Етап формування елементарних умінь	Набуття початкових навичок і вмінь для використання вивчених понять, застосування отриманих знань.
55.	Закріплювальний етап	Виконання завдань, застосування набутих знань на елементарному рівні, пояснення процесів, які відбуваються.
66.	Конструктивний етап	Застосування набутих знань на вищому рівні, перехід від одного поняття до іншого, змінюючи його конструкцію. Розвиток умінь щодо перетворення понять, встановлення їхніх спільних характеристик для переходу від одного поняття до іншого за зразком.
77.	Творчий етап	Самостійне застосування набутих знань. Розвиток здатності до творчої діяльності, перенесення понять у незнайому ситуацію.

Таблиця 2

Етапи реалізації адаптивного навчання на прикладі теми «Звукоряд»

№	Етап	Зміст етапу
11.	Аналітичний етап	Складається термінологічний апарат теми: звукоряд, октави, складові й літерні позначення нот, позначення октав, темперований стрій, знаки альтерації, енгармонізм.
22.	Етап визначення логічних зв'язків	Установлюються логічні зв'язки з поняттями, що були вивчені на попередньому занятті (тема «Звук»).
33.	Етап виокремлення специфіки понять	Вивчення основних понять теми: звукоряд, позначення звуків октави, темперований і не темперований стрій, дієз, дубль-дієз, бемоль, дубль-бемоль, енгармонізм.
44.	Етап формування елементарних умінь	Вивчення суті понять: звукоряд, октави, складові й літерні позначення нот, октави, стрій, знаки альтерації, енгармонізм. З якою метою вживаються знаки альтерації? Слуховий аналіз.
55.	Закріплювальний етап	Закріплення вивченого матеріалу. Виконується ряд вправ, що подаються в порядку від простого до складного. Організується командна робота, використовується взаємооцінка, коментування. Викладач акцентує на успіху кожного здобувача, заохочує його до активного навчання.
66.	Конструктивний етап	Виконання завдань на конструктивному рівні. Практична робота з урахуванням внутрішнього взаємозв'язку між вивченими елементами. Побудова хроматичних і діатонічних інтервалів, енгармонічна заміна звуків та інше.
77.	Творчий етап	Перенесення вивчених понять у нову ситуацію. Застосування отриманих знань в інших октавах, тональностях. Формування базових понять для наступних тем.

супроводжуватись слуховим аналізом і не можливі без пояснень педагога.

Висновки. Надано авторське визначення поняття «адаптивне навчання» як процесу ефективної взаємодії особистості з освітнім середовищем, під час якого відбувається його професійне становлення, самоактуалізація та формування важливих особистісних якостей. Запропоновано етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах

закладів вищої педагогічної освіти, а саме: аналітичний, визначення логічних зв'язків, виокремлення специфіки понять, формування елементарних умінь, закріплювальний, конструктивний, творчий. Визначені етапи конкретизовано на прикладі вивчення теми «Звукоряд» дисципліни «Елементарна теорія музики». Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення шляхів практичного застосування запропонованої методики адаптивного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К.А. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу : дис.. ... канд. психол. наук : 19.00.05 ; Східноукраїнський нац. університет ім. В. Даля. Сєверодонецьк, 2015. 274 с.
2. Бондар В.І., Шапошнікова І.М., Опалюк Т.Л., Франчук Т.Й. Адаптивне навчання студентів професії вчителя: теорія і практика : монографія / за ред. В.І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 308 с.
3. Галецька І.І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 91–100.
4. Сльникова Г.В. Деякі питання організації адаптивного навчання в закладах освіти. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія : Педагогіка*. 2020. Вип. 10 (19). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiy0puOuKnxAhUECRAIHYP7CasQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Famtp.org.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F282%2F254&usg=AOvVaw3tk5drL3q0CLMdgEwUodZ6> (дата звернення: 21.06.2021).
5. Константинова Л.М. Специфіка соціалізації студентів-першокурсників на етапі адаптації до нових умов навчання. URL: <http://refdb.ru/look/2397923.html>. (дата звернення: 07.10.2021).
6. Реан А.А. Психология адаптации личности. Санкт-Петербург : Прайм-Евразнак, 2008. 479 с.
7. Свиридов Н.А. Социальная адаптация личности в коллективе. *Социологические исследования*. 1980. № 3. С. 51–59.
8. Словник психологічних термінів URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 18.06.2021).
9. Соколова Н.А. Социальная адаптация как технология социальной работы. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2016. № 5. С. 95–100.
10. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Виды адаптации личности в образовательном процессе. *Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2016. № 6. С. 123–127.

REFERENCES

1. Androsovykh K.A. Psykholohichni chynnyky sotsialnoi adaptatsii pershokursnykiv v umovakh osvitnoho seredovyscha profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu [Psychological factors of social adaptation of freshmen in the educational environment of vocational school]: dys...kand. psykhol. nauk: 19.00.05 Skhidnoukrainskyi nats. universytet im. V. Dalia. Sievierodonetsk, 2015. 274 p. [in Ukrainian].
2. Bondar V.I., Shaposhnikova I.M., Opaliuk T.L., Franchuk T.Y. Adaptivne navchannia studentiv profesii vchytelia: teoriia i praktyka [Adaptive teaching of students of the teaching profession: theory and practice]: monohrafiia / za red. V.I. Bondaria. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. 308 p. [in Ukrainian].
3. Haletska I.I. Psykholohichni chynnyky sotsialnoi adaptatsii [Psychological factors of social adaptation]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny* [Socio-humanitarian problems of man]. 2005. № 1. pp. 91–100. [in Ukrainian].
4. Ielnykova H.V. Deiaki pytannia orhanizatsii adaptivnoho navchannia v zakladakh osvity [Some issues of the organization of adaptive learning in educational institutions]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka* [Adaptive control: theory and practice]. Seriiia : Pedahohika 2020. Vyp. 10 (19). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiy0puOuKnxAhUECRAIHYP7CasQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Famtp.org.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F282%2F254&usg=AOvVaw3tk5drL3q0CLMdgEwUodZ6> (data zvernennia 21.06.2021). [in Ukrainian].
5. Konstantynova L.M. Spetsyfyka sotsializatsii studentiv-pershokursnykiv na etapi adaptatsii do novykh umov navchannia [The specifics of the socialization of freshmen at the stage of adaptation to new learning conditions]. URL: <http://refdb.ru/look/2397923.html>. (data zvernennia 07.10.2021). [in Ukrainian].
6. Rean A.A. Psihologiya adaptatsii lichnosti. [Psychology of personality adaptation]. SPb: Praim-Evroznak, 2008. 479 p. [in Russian].
7. Sviridov N.A. Sotsialnaya adaptatsiya lichnosti v kollektive [Social adaptation of the individual in the team]. *Sotsiologicheskie issledovaniya* [Sociological research]. 1980. № 3. pp. 51–59. [in Russian].
8. Slovník psykholohichnykh terminiv [Dictionary of psychological terms] URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (data zvernennia 18.06.2021). [in Ukrainian].
9. Sokolova N.A. Sotsialnaya adaptatsiya kak tehnologiya sotsialnoy raboty [Social adaptation as a technology of social work]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of the Chelyabinsk State Pedagogical University]. 2016. № 5. pp. 95–100. [in Russian].
10. Yakovlev E., Yakovleva N. Vidyi adaptatsii lichnosti v obrazovatelnom protsesse [Types of personality adaptation in the educational process]. *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of the South Ural State Humanitarian Pedagogical University]. 2016. № 6. pp. 123–127. [in Russian].

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-40>

Оксана ЗУБЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5435-5817

*асистент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) xepazov@gmail.com*

Оксана СТОЛЯРЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7080-0626

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного технічного університету
(Вінниця, Україна) Oksanny-81@ukr.net*

Олена СТОЛЯРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-1899-8089

*доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) Olena-best@ukr.net*

НОВІТНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

З моменту введення карантинів закладам вищої освіти довелося кардинально змінюватися та шукати альтернативні методи для продовження процесу навчання іноземних мов. На момент спалаху COVID-19 навчання в інтернеті не було в новинку. Багато закладів вищої освіти вже використовували такий інструмент під час змішаного й дистанційного вивчення. Застосування таких методів навчання відбувається на всіх академічних рівнях і формах викладання іноземної мови. У статті досліджуються різні погляди стосовно новітніх способів викладання іноземних мов у закладах вищої освіти. Вивчаються виклики й сприятливі умови використання сучасних онлайн-ресурсів і технологій під час дистанційного й змішаного навчання. На думку Ю. Бистрової, поняття «новітні методи викладання» полікомпонентне, оскільки об'єднує всі ті нові й ефективні способи освітнього процесу (здобуття, передачі й продукування знань), які, власне, сприяють інтенсифікації та модернізації навчання, розвивають творчий підхід та особистісний потенціал здобувачів вищої освіти (Бистрова, 2015: 27–33). Питання впровадження новітніх методів у вищій освіті України з урахуванням зазначених форм навчання завжди актуальне. Робота спрямована на ґрунтовний аналіз новітніх методів викладання іноземних мов, які почали активно й стрімко розвиватися у зв'язку зі зростаючою потребою в опануванні іноземної мови в короткий термін. Доведено, що якісна іношомовна підготовка студентів закладів вищої освіти можлива за умови впровадження сучасних освітніх технологій, таких як: професійно орієнтоване навчання, метод проєктів, технології інтенсивного й дистанційного навчання, інформаційні й телекомунікаційні технології, робота з навчальними й контролюючими комп'ютерними програмами з іноземних мов, ігрові технології, створення презентацій, тренінгові системи навчання та інші.

Ключові слова: дистанційне навчання, змішане навчання, методика, іноземні мови.

Oksana ZUBENKO,
 orcid.org/0000-0001-5435-5817
 Lecturer at the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
 Vasyl Stus Donetsk National University
 (Vinnytsia, Ukraine) xenazov@gmail.com

Oksana STOLIARENKO,
 orcid.org/0000-0001-7080-0626
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Foreign Languages
 Vinnytsia National Technical University
 (Vinnytsia, Ukraine) Oksanny-81@ukr.net

Olena STOLIARENKO,
 orcid.org/0000-0002-1899-8089
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor at the Department of Pedagogy,
 Vocational Education and Management of Educational Institutions
 Vinnytsia State Pedagogical University after Mykhailo Kotsiubynskyi
 (Vinnytsia, Ukraine) Olena-best@ukr.net

NEW METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS, CHALLENGES OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING

Since the introduction of quarantines, higher education institutions (HEIs) have had to change radically and look for alternative methods to continue the process of teaching foreign languages. At the time of the COVID-19 outbreak, online learning was not new. Many HEIs have already used this tool during distance and blended learning at all academic levels and forms of foreign language teaching. The article explores different views on the latest ways of teaching foreign languages in the HEIs. The challenges and possibilities of using modern online resources and technologies during distance and blended learning are studied. According to Yu. Bystrova, the concept of “the newest teaching methods” is multicomponent, as it combines all the new and effective ways of the educational process (acquisition, transfer and production of knowledge), which, in fact, contribute to the intensification and modernization of education, develop a creative approach and personal potential of higher education applicants (Bystrova, 2015: 27–33). The issue of introducing the latest methods in higher education in Ukraine, taking into account these forms of education, is always relevant. This work is aimed at a thorough analysis of the latest methods of teaching foreign languages which began to develop actively and rapidly due to the growing need to master a foreign language in the short term. It is proved that high-quality foreign language training of the students of HEIs is possible with the introduction of modern educational technologies, such as vocational training, project method, intensive and distance learning technologies, information and telecommunication technologies, work with educational and control computer programs in foreign languages, game technologies, creation of presentations, training systems, etc.

Key words: distance learning, blended learning, methodology, foreign languages.

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною підготовки фахівців у різних галузях є вивчення іноземної мови, що являє собою важливий складник сьогоденного ритму життя. Опанування іноземної мови – дуже важливий крок, який потребує значних зусиль, адже в майбутньому це запорука успіху для подальшої кар’єри. Щоб досягти високого рівня з іноземної мови, викладачу важливо знати новітні методи навчання та спеціальні прийоми, щоб оптимально вибрати метод відповідно до рівня знань, потреб, інтересів студентів тощо. Раціональне вивчення та мотивування для використання методів навчання на заняттях з іноземної мови вимагає творчого підходу з боку викладачів, оскільки «педагогіка є наукою та

мистецтвом одночасно, тому й підхід до вибору методів навчання має ґрунтуватися на творчій педагогіці» (Кузьмінський, 2008: 159–160).

Віддалена форма навчання, в якій зараз вимушені знаходитись вищі навчальні заклади через спалах COVID-19, виявилася складним викликом для викладачів і студентів. Розглядаючи наслідки закриття денної форми навчання в закладах вищої освіти (далі – ЗВО), ЮНЕСКО назвала ряд викликів такого періоду (ЮНЕСКО, 2021), а саме: стрес для викладачів, соціальну ізоляцію, труднощі у вимірюванні, тестуванні засвоєння знань і проблеми, котрі пов’язані зі створенням, підтримкою та вдосконаленням дистанційного навчання. Як зазначає І. Когут: «Більшість цих наслідків

має велике значення для вищих навчальних закладів» (Когут, 2021). До цього можна додати й інші виклики, які стали більш вираженими в результаті різкої зміни методів навчання, а саме: недостатні цифрові навички (як серед студентів, так і серед викладачів), недосконалість методів вивчення в разі зміни методу спілкування зі студентами, питання академічної доброчесності (Совсун, 2020). Водночас будь-яка зміна соціальних умов може привести до того, що із часом проблеми, які стали очевидними, зміняться на нові можливості й шляхи для викладачів і студентів.

Тому в контексті вимушеного дистанційного навчання питання впровадження інноваційних методів у вищу освіту в Україні з урахуванням дистанційного й змішаного навчання найактуальніші. Такі теми, як зміст і форми навчання, новітні методи й технології навчання іноземних мов, їх особливості для закладів вищої освіти, потребують ретельного вивчення та аргументування з науково-практичного боку.

Аналіз досліджень. Аналіз наукових статей останнього періоду показав, що дистанційне навчання та методи, котрі використовуються в подібній роботі, привертають увагу дослідників. Технології дистанційного навчання та їх застосування у вищій школі розглядають такі дослідники, як Ю. Бистрова, І. Бацуровська, І. Совсун (Бистрова, 2015: 31; Бацуровська, 2011; Совсун, 2020), котрі звертають увагу на можливості платформи MOODLE. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання в закладах ЗВО роз'яснено Міністерством освіти і науки України (МОН, 2021). Деякі вчені розглядають можливість використання розумних технологій у контексті вивчення іноземних мов, включаючи вебінари, соціальні мережі, вікі й подкасти (Воронкова, Кивлюк, 2021: 89). Ю. Назаренко, О. Сирбу (Назаренко, Сирбу, 2021) аналізують проблеми й наслідки пандемії в освіті. Серед теоретичних і практичних підходів до розв'язання цих проблем, на їхню думку, важливими й недорозвиненими є питання формування та підтримки мотивації студентів до ефективного вивчення іноземних мов на дистанційних заняттях. Адже студенти, перебуваючи на відстані від викладача, мають слідкувати не тільки за часом на екрані ноутбука або смартфона, а також запам'ятовувати нову інформацію, розвивати нові знання та навички з іноземної мови. Питання підтримки мотиваційної складової частини й інтересу як результату в процесі вивчення іноземної мови потребує розробки відповідних методів, які мають містити цікаві й продумані завдання, що дають змогу розвивати творчий потенціал студентів, ефективно

опановувати матеріал та об'єктивно перевіряти рівень вивчених тем.

Мета статті – розкрити роль і значення новітніх методів викладання іноземних мов у закладах вищої освіти й розглянути проблеми дистанційного й змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасну освіту неможливо уявити без інформаційних технологій. Пройде ще трохи часу, і в поняття традиційного навчання міцно закріпляться такі інструменти, як електронні курси, електронні бібліотеки, новітні засоби навчання та технології передачі знань. Змінюються усталені підходи й методики, а найголовніше – змінюються потреби сучасних здобувачів вищої освіти. Очевидно, що не реагувати на ці зміни не можна й не вдасться.

В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства ці зміни цілком природні, а впровадження інновацій в освіту є необхідним процесом.

Дистанційне навчання – це тип навчання, що засноване на освітній взаємодії віддалених один від одного викладачів і студентів. Реалізація такого навчання відбувається за допомогою телекомунікаційних технологій і ресурсів мережі інтернет. Популярне введення електронного навчання (e-learning) не повинно підміняти собою аудиторне заняття з викладачем. Тобто воно має лише розширювати можливості освіти й зменшувати аудиторне навантаження. Разом із тим дистанційне навчання є частиною змішаного навчання, яке стало все частіше використовуватися під час навчання студентів-заочників.

Змішане навчання (Blended Learning) – це підхід до педагогічної та технологічної моделі. Також це методологія, яка поряд з онлайн-технологіями спирається на безпосередню взаємодію між студентами й викладачами в аудиторії. Теоретичні й практичні дослідження дистанційного й змішаного навчання зараз надзвичайно актуальні, про що свідчить статистика Google Trends. У 2020 році тема пошуку «дистанційна освіта» стала найпопулярнішою. Інтерес до теми «змішане навчання» різко зріс у серпні й на початку 2020–2021 навчального року й продовжує залишатися на досить високому рівні.

У рекомендаціях Міністерства освіти і науки (МОН, 2021) щодо запровадження змішаної освіти у вищих навчальних закладах зазначено, що крім переваг у вивченні окремих дисциплін такий вид освіти забезпечує:

- узгодження змісту освітніх програм;
- постійний моніторинг якості освіти;
- демонстрацію індивідуальних курсів потенційним абітурієнтам;

– можливу комерціалізацію освітнього контенту.

Як ми бачимо, формується ідея, що змішане навчання стане найефективнішим і найпопулярнішим засобом навчання у сфері освіти, частково переходячи в комерційну площину.

Викладання іноземної мови під час використання дистанційного компонента в процесі змішаного навчання приносить значну користь, адже викладачі отримують інструмент із великим потенціалом. На результат навчання, однак, впливає наявність комп'ютерної грамотності викладачів, умінь підготувати необхідні матеріали, підібрати цікавий зміст, правильно використовувати чинні програми. Тобто цифрова грамотність викладачів і студентів як одна з важливих проблем, про яку згадують дослідники, виходить на перший план та одночасно починає розв'язуватися. Педагог ставить собі за мету донести цікавий матеріал зі зрозумілою подачею змісту. Під час підготовки до занять викладач перевіряє свій навчальний матеріал, звертаючи увагу на завдання, зміст тексту, фахову лексику, лексико-граматичне наповнення та інше. Для розвитку лексичної та граматичної компетенції та формування різних видів мовленнєвої діяльності можна використовувати такі додатки, як Quizlet, MasterTest, Online Test Pad, Kahoot!, ClassMaker. Платформа Quizlet, наприклад, суттєво полегшує процес засвоєння нового вокабуляру, проте доречно виконувати вправи з обмеженням в часі й комбінувати з іншими видами опитування, щоб унеможливити або суттєво зменшити можливість застосування електронного перекладу здобувачами.

Навчальний процес під час аудіювання за допомогою віддалених технологій також має широкий спектр можливостей. Викладач, використовуючи додаток, наприклад SKYPE або MS TEAMS, може включити аудіо- або відеофайли для прослуховування всіма студентами без використання додаткового обладнання. Усе, що для цього потрібно, – це правильно налаштувати звук і мати стабільне Інтернет-з'єднання.

Без сумніву, підготовка таких завдань вимагає додаткової роботи, але такий вид діяльності особливо важливий під час вивчення іноземних мов. Інструменти, які можуть допомогти із цим впоратися, – це документи Google. Наприклад, відповідь на відкрите запитання, використане в опитуванні, яке насправді може бути звичайним есе або офіційним чи неофіційним листом, студенти можуть писати й одночасно слухати навчальний матеріал, а викладач, отримавши відповіді, одразу може перевіряти й коментувати їх, навіть перевірити текст на унікальність на безкоштовних

онлайн-сервісах. Таке одночасне виконання письмового завдання протягом обмеженого часу зменшує можливість студентів копіювати відповіді з інтернету. Крім того, під час захисту роботи кожен учасник навчального процесу може вивести свою роботу на спільний екран та отримати коментарі щодо правильності виконання та корекції як від викладача, так і від інших здобувачів.

Значну допомогу в розширенні знань про різні онлайн-інструменти надають курси дистанційного навчання для викладачів, наприклад, Cambridge Assessment English. Наступний ресурс – Futurelearn – це освітня платформа дистанційного навчання як для викладачів, так і для студентів. Портал Coursera після впровадження суворого карантину почав надавати доступ до своїх курсів безкоштовно для викладачів, студентів та інших освітніх організацій. За останні два роки суттєво збільшилась роль вебінарів, тренінгів, розширилась їхня тематика й залученість аудиторії. Ряд освітніх центрів, наприклад, Міжнародний освітньо-методичний центр Dinternal Educational, запровадив серію сезонних вебінарів і тренінгів для викладачів, а також пропонує допомогу в проведенні тематичних онлайн-тренінгів для студентів зі своїми викладачами. Усі ці інструменти демонструють учасникам навчального процесу користь від користування зазначеними ресурсами.

Окрім цього, чудовим доповненням є інтерактивні дошки Miro (<https://miro.com/>) і Padlet (<https://uk.padlet.com/>), котрі надають можливість викладати матеріал і працювати в режимі реального часу. Студенти можуть спільно розробляти й демонструвати власні проекти й презентації. Викладач має змогу спланувати роботу так, щоб студенти мали можливість попрактикуватися: прослухати необхідний аудіоматеріал, подивитися навчальний відеоролик, дати відповіді на запитання, потренувати навички говоріння. Завдяки різноманітним програмним додаткам є можливість навчатися в будь-який зручний час, швидко знаходити й опрацьовувати навчальний матеріал. Можливість організації такої діяльності надають різні освітні платформи. Зручним інструментом можуть стати платформи MOODLE і Google Class, застосування таких сервісів, як Zoom, Google Meet, Skype, MS Teams, Discord тощо. За короткий час викладачам і студентам довелося освоїти можливості різних доступних навчальних платформ, іноді поєднуючи їх для досягнення мети заняття.

Без сумніву, читання, аудіювання, письмо й інші способи вивчення іноземних мов онлайн суттєво відрізняються в порівнянні з аудиторним навчанням, проте й вони можуть бути ефективними.

Викладаючи мовлення (за допомогою відео), педагог може бачити й чути студентів, так само як і в аудиторії, але виправлення помилок доводиться відкладати до тих пір, поки студент не закінчить промову, оскільки він зазвичай не може чути виправлене слово або фразу правильно. Доречно записати помилки студентів і провести дискусію або пояснення пізніше, по закінченню виступу здобувача. Викладач також може використовувати чат або жести, що, як показала практика, досить ефективно. Існує можливість для студентів записати себе й послухати результат або навіть зробити повторний запис, щоб покращити остаточну «версію» – це цікаві й корисні можливості, які відкривають інтернет-ресурси. Крім того, додаток ZOOM пропонує чудову можливість розбити студентів на пари або невеликі групи в різних залах (кімнатах), що дозволяє одночасно готувати діалоги або обговорювати теми. Викладач / тренер своєю чергою може відвідувати, перерозподіляти групи, слухати й допомагати їм із завданнями.

Читання на онлайн-заняттях теж досить ефективно в порівнянні з аудиторними: можна розповсюдити текст на екрані для всіх студентів одночасно, в результаті чого зникає проблема забезпечення підручниками чи достатньою кількістю роздаткового матеріалу. Нині текстовий переклад значною мірою замінюють онлайн-перекладачами, якими постійно користуються студенти, особливо з низьким рівнем володіння іноземною мовою. Якщо в аудиторії можна контролювати такий процес, то в умовах дистанційного навчання це практично неможливо. З такої причини практику перекладу під час дистанційного навчання варто обмежити окремими лексико-граматичними структурами.

Існує багато ресурсів для запису висловлювань, історій іноземною мовою. Найпростіший спосіб, яким студенти постійно користуються в спілкуванні між собою, – це запис монологу в будь-якому месенджері, котрий можна надіслати, в тому числі й викладачеві, з метою аналізу правильності вимови слів і речень з іноземної мови. Такий спосіб можна використовувати для запису власних голосових або звукових проєктів, вживаючи більш професійні інструменти, наприклад Speakpipe-диктофон, Padlet. Усі ці ресурси можуть допомогти значно урізноманітнити завдання, зробити їх привабливими й креативними й охопити більшу аудиторію учасників.

Карти Google – це також результативний ресурс для викладачів і студентів під час вивчення краєзнавчих тем, за допомогою яких можна проводити невеликі екскурсії до міст, що вивчаються. Наприклад, Лондон, столицю Великобританії, раніше описували й показували на картинці, а тепер завдяки новітнім технологіям можна «пройти» його старовинними вулицями й побачити сучасні хмарочоси Сіті.

Отже, ми бачимо, що існує багато онлайн-ресурсів, які зручно використовувати в змішаному й дистанційному форматі навчання, зменшуючи тим самим для викладачів проблеми й виклики, з якими вони зустрілися під час пандемії Covid-19, особливо на початку екстреного й важкого періоду переходу на віддалений формат навчання.

Висновки. Таким чином, дистанційне й змішане навчання є викликом сьогодення, з яким викладачі можуть і повинні впоратися. Існує ряд методологічних проблем, що мають організаційно-психологічний характер, які також доведеться розв'язувати тим, у чиїх руках освіта сучасної молоді. Для успішного прогресу у вивченні іноземної мови існує широкий вибір технічних можливостей: програми, платформи, ресурси. Зацікавлений фахівець спроможний знайти пояснення, майстер-класи й тренінги для опанування нових інструментів. Звісно, не все залежить від викладача, студенти також повинні бути вмотивовані й докладати певних зусиль у вивченні іноземних мов. Важливу роль відіграє технічне оснащення закладів вищої освіти, яке не завжди відповідає сучасним вимогам через недостатнє фінансування. Як ми бачимо, студенти можуть знайти багато цікавого й корисного в дистанційному навчанні, а завдяки ретельному плануванню змішане навчання може суттєво урізноманітнити традиційне заняття, передати знання новими й захоплюючими способами. Традиційні курси можуть бути модифіковані відповідно до змішаної або дистанційної моделі, потребам та очікуванням студентів у навчанні, а також педагогічним вимогам викладача. Проте необхідно врахувати навантаження на викладачів, яке за останній час зросло в кілька разів і залишається стабільно високим, що призводить до зниження інтересу, підвищення стресу (подекуди перманентного стресу) і емоційного вигорання навіть найкреативніших фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистрова Ю. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 27–33.
2. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка : Підручник. Київ : Знання-Прес, 2008. 447 с.

3. Adverse consequences of school closures. *UNESCO* : вебсайт. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> (дата звернення: 01.02.2021).
4. Когут І., Назаренко Ю., Сирбу О. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. *CEDOS-аналітичний центр* : вебсайт. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> (дата звернення: 01.02.2021).
5. Совсун І. Шість проблем української вищої освіти, які виявив карантин. Вища освіта в Україні. *Освіта UA* : вебсайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/74767/> (дата звернення: 30.01.2021).
6. Бацуровська І., Самойленко О. Технології дистанційного навчання у вищій освіті. *Альянс наук : вчений – вченому* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 25–26 лютого 2011 р. Дніпро, 2011. Т. 6 : Наукові праці з педагогіки та психології. С. 26–29.
7. Воронкова В., Кивлюк О. Людина у освітньому просторі smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. С. 88–95. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova_Kyvlyuk.pdf (дата звернення: 30.01.2021).
8. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової перед вищої та вищої освіти. *МОН* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletsreads-2.pdf> (дата звернення: 30.01.2021).

REFERENCES

1. Bistrova Y. Innovatsiini metody navchannia u vyshchii shkoli Ukrainy. [Innovative teaching methods in the higher school of Ukraine] *Law and Innovation Society*. – 2015. – № 1 (4). – pp. 27–33. [in Ukrainian].
2. Kuzminsky A.I., Omelyanenko V.L. *Pedahohika: Pidruchnyk. [Pedagogy: Textbook]* – К.: Znannia-Pres, 2008. – 447 p. [in Ukrainian].
3. Adverse consequences of school closures // *UNESCO* : web-site. URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/consequences> [in English].
4. Kohut I., Nazarenko Yu., Syrbu O. Koronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii. [Coronavirus and Education: analysis of problems and consequences of pandemic]. *CEDOS analytical centre*. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii> [in Ukrainian].
5. Sovsun I. Shist problem ukraïnskoi vyshchoi osvity, yaki vyiavyv karantyn. [Six problems that quarantine discovered]. *Higher education in Ukraine. Osvita UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/74767/> [in Ukrainian].
6. Batsurovsjka I.V. Tekhnolohii dystantsiinoho navchannia u vyshchyi osviti. [Distance learning Technologies in higher education] *Alians nauk: vchenyi vchenomu: mater.VI nauk.-prakt. konf., 25–26 lut. 2011 r. 2011 v. 6 : Naukovi pratsi z pedahohiky ta psykholohii. [Scientific works on pedagogy and psychology]*. pp. 26–29. [in Ukrainian].
7. Voronkova V., Kyvliuk O. Liudyna u osvitnomu prostori smart-suspilstva. [A man in an education space of smart-society]. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2017. № 10–11. pp. 88–95. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17103/1/Voronkova_Kyvlyuk.pdf [in Ukrainian].
8. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. *MON*. [Recomendathion on introduction of blended learning to the institutions of pre-high and high education] – URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletsreads-2.pdf> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Natália VÁRADI. The plant cultivation situation of Transcarpathia in the Khrushchev era (1953–1964).....	4
Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ. Використання вибухівки у протистоянні радянської репресивно-каральної системи із українським визвольним рухом (1944–1950-і рр.).....	12
Ростислав МЕЛЬНИК, Ірина СПИЧАК. Студентське проектно-конструкторське бюро Львівського політехнічного інституту у системі народного господарства 1960–1970-х рр.: діяльність, здобутки, визнання.....	26

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олена БАЗАН. Ранні твори Віталія Губаренка: на шляху становлення індивідуального стилю.....	34
Юлія БЕЗПАЛЕНКО. Фундаментальні поняття про тіло танцівника в хореографії під час викладання класичного танцю у ВНЗ.....	41
Лариса БУТКО, Дар'я ВАСИЛЕНКО, Катерина РАЗНО. Оцифрування документного фонду бібліотеки як ключовий засіб її ребрендингу.....	49
Петро ВАКАЛЮК. Сонати для труби Мауріціо Каццаті: традиційність і новаторство.....	55
Катерина ГАМАЛІЯ. Жертовність у семантиці зображень пелікана: віра, надія та любов.....	65
Валентин ГОЛУС, Леонід ЗВЕНІГОРОДСЬКИЙ, Олександр ЛЕВАДНИЙ. Історичний і термінологічний аспект еволюції символіки товарних знаків.....	71
Ganna GOLUBNYCHNA. Artistic and imaginative properties of gender infographics.....	78
Андрій ДЕМ'ЯНЧУК. Чудотворна ікона Мати Божа Ласкава та її копії в католицьких храмах Галичини.....	85
Erkan NILUFER. The use of fabric and sewing techniques as art materials in the works of Gozde Ilkin and Gunesh Terkol.....	92
Ольга ЗАВ'ЯЛОВА, Наталя КОХАН. Ленд-арт у контексті мистецтвознавчої думки сьогодення.....	97
Вікторія ЗАЙЦЕВА. Іконостас Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври. Дослідження та реставрація.....	104

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ханум Фархад кызы АБДУЛЛАЕВА. Особенности художественного стиля романов Гусейна Рахми Гюрпынара.....	111
Yasin Babazade. American lexicography in the XVIII–XX centuries.....	117
Ніна БАЛИКОВА. Естети й ексцентрики: постаті самотників у «Нотатках знічев'я» Кенко-хоші.....	121
Yuliia VILENKA, Malvina KOLOMIIETS. The role of home reading and home screening in foreign language learning by students of language departments.....	127
Dmytro BORYS. Suffixed clipping in the 21 st century English slang.....	135
Олена ВОЛГІНА. Відтворення концепту «DONNA/ЖІНКА» в італійських прислів'ях та приказках.....	141
Юлія ГОДІСЬ. Семантика оцінки в промоційних анотаціях до текстів жанру «мистецтво успіху».....	148
Аліна ГОНЧАРЕНКО, Ірина ОЛЕКСАНДРУК. Словотвірне освоєння новітніх англійців на позначення популярних спільнот і сервісів віртуальної комунікації в українській мові.....	155
Оксана ДАНИЛЕНКО. Структурно-лінгвістичні особливості ритуального жанру політичного дискурсу (на матеріалі новорічних звернень канцлерки Німеччини 2020–2021 рр.).....	162
Турана Фаиг Кызы ДЖАББАРЗАДЕ. Теоретические истоки интертекстуальности.....	167
Гюль ЭТРАБЕ. Символ граната как элемент паратекста в книге сказок Оскара Уайльда «Гранатовый домик».....	173

ПЕДАГОГІКА

Юлія АНЦУТ. Рольова гра як невід’ємний елемент сучасного заняття із французької мови в закладах вищої освіти.....	182
Олена БЛИК, Ганна КАРНАКОВА, Яна ФЕНЬОВ. Наукові проєкції феномену професійно-творчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів.....	187
Надія БІЛОУСОВА, Тетяна ГОРДІЄНКО. Діяльнісний підхід (на прикладі моделювання) на уроках ЯДС у початковій школі.....	192
Вікторія БОНДАРЕНКО, Артем ЦЬОМКАЛО, Геннадій ШИШКІН. Основи нанофізики та нанотехнологій у закладах середньої та вищої педагогічної освіти.....	198
Halyna BONDARENKO. Innovative methods of teaching foreign languages in the context of the educational process’ humanistic orientation.....	205
Наталія ГАЛЬЧУН. Міжкультурна компетентність як складник професійної компетентності медичного працівника.....	211
Natalia HERTSOVSKA, Tetiana SHPENYK. The importance of historical excursus in teaching English idioms.....	220
Олена ГОРДІЄНКО, Анастасія ШЕВКУН. Інтеграція інтерактивних технологій у викладанні іноземної мови у медичних закладах вищої освіти.....	226
Тетяна ГРАЧОВА, Аліна ГРАЧОВА, Катерина ГОРБАЧОВА. Ефективність організації самостійної роботи в школі як фактор підвищення якості освіти.....	235
Наталія ГРИЦАК. Формування компетентності жанрового аналізу різнонаціональних художніх творів майбутнього вчителя-філолога: сучасний стан.....	241
Тетяна ДЕГТЯРЬОВА, Аліна ШЕВЦОВА. Роль візуальної наочності в процесі формування мовленнєвої компетенції студентів-іноземців.....	248
Наталія ДУБІНІНА, Марія ОГРЕНІЧ. Зміст професійної діяльності і підготовки майбутніх інженерів-будівельників.....	252
Світлана ЄЛДІНОВА. Використання елементів колективної творчої діяльності на уроках читання та в позаурочний час у початковій школі.....	259
Руслан ЖОГА. Адаптивні технології в музично-педагогічній освіті.....	265
Оксана ЗУБЕНКО, Оксана СТОЛЯРЕНКО, Олена СТОЛЯРЕНКО. Новітні методи викладання іноземних мов у закладах вищої освіти: виклики дистанційного та змішаного навчання.....	271

CONTENTS

HISTORY

- Natália VÁRADI.** The plant cultivation situation of Transcarpathia in the Khrushchev era (1953–1964).....4
- Vasyl ILNYTSKYI.** Use of explosives in the confrontation of the Soviet repressive-punishment system with the Ukrainian liberation movement (1944–1950).....12
- Rostyslav MELNYK, Iryna SPYCHAK.** Student Design and Engineering Bureau of Lviv Polytechnical Institute in the system of national economy in 1960–1970s: activity, achievements, recognition.....26

ART STUDIES

- Olena BAZAN.** Early works of Vitaliy Gubarenko: on the way to the of formation of individual style.....34
- Julia BEZPALENKO.** Fundamental concepts about dancer’s body in choreography in teaching of classical dance in higher education institutions.....41
- Larysa BUTKO, Daria VASYLENKO, Kateryna RAZNO.** Digitalization of the library documentary fund as a key means of its rebranding.....49
- Petro VAKALYUK.** The trumpet sonatas by Maurizio Cazzati – tradition and innovation.....55
- Kateryna GAMALIHA.** Sacrifice in the semantics of pelican images: faith, hope and love.....65
- Valentyn HOLIUS, Leonid ZVENIGORODSKYY, Olexander LEVADNIY.** Historical and terminological aspect of evolution of trademark symbols.....71
- Ganna GOLUBNYCHA.** Artistic and imaginative properties of gender infographics.....78
- Andrii DEMIANCHUK.** The miracle-working icon of the Mother of God of Mercy and its copies in Catholic churches of Galicia.....85
- Erkan NILUFER.** The use of fabric and sewing techniques as art materials in the works of Gozde Ilkin and Gunesh Terkol.....92
- Olga ZAVIALOVA, Natalia KOKHAN.** Land-art in the context of artistic thought of the present.....97
- Viktoriia ZAITSEVA.** Iconostasis of the Trinity Gate Church of the Kyiv-Pechersk Lavra. Research and restoration.....104

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

- Khanum Farhad ABDULLAEVA.** Features of the artistic style of the novels of Huseyn Rahmi Gyurpynar...111
- Yasin Babazade.** American lexicography in the XVIII–XX centuries.....117
- Nina BALLYKOVA.** Aesthetes and eccentrics: depiction of recluses in Kenko-hoshi’s “Essays in Idleness”.....121
- Yuliia BILENKA, Malvina KOLOMIETS.** The role of home reading and home screening in foreign language learning by students of language departments.....127
- Dmytro BORYS.** Suffixed clipping in the 21st century English slang.....135
- Olena VOLGINA.** Reflection of the concept “*DONNA/WOMAN*” in Italian proverbs and sayings.....141
- Yulia GODIS.** Semantics of evaluation in self-help book blurbs.....148
- Alina HONCHARENKO, Iryna OLEKSANDRUK.** Word-forming adaptation of new English borrowings on the designation of popular community and virtual communication services in the Ukrainian language.....155
- Oksana DANYLENKO.** Structural and linguistic peculiarities of a ritual genre in political discourse (as exemplified in the 2020–2021 new year addresses of the Chancellor of Germany).....162
- Turana Faig JABBARZADE.** Theoretical sources of intertextuality.....167
- Gul ETRABE.** Symbol of pomegranate as an element of paratext in the book of fairy tales by Oscar Wilde “Pomegranate House”.....173

PEDAGOGY

Yuliia ANTSUT. Role-playing game as an integral element of the modern French lesson at higher education institutions.....	182
Olena BILYK, Anna KARNAKOVA, Yana FENIOV. Scientific projections of the phenomenon of professional and creative potential of the future primary school teacher.....	187
Nadiia BILOUSOVA, Tetyana HORDIYENKO. Activity approach (on the example of simulation) in primary school lessons in primary school.....	192
Victoria BONDARENKO, Artem TSOMKALO, Gennadiy SHYSHKIN. Fundamentals of nanophysics and nanotechnologies in secondary and higher pedagogical education institutions.....	198
Halyna BONDARENKO. Innovative methods of teaching foreign languages in the context of the educational process' humanistic orientation.....	205
Nataliia HALCHUN. Intercultural competence as component of professional competence of medical professional.....	211
Natalia HERTSOVSKA, Tetiana SHPENYK. The importance of historical excursus in teaching English idioms.....	220
Olena GORDIYENKO, Anastasiia SHEVKUN. Integration of interactive technologies when teaching a foreign language in medical universities.....	226
Tetjana HRACHOVA, Alina GRACHOVA, Kateryna HORBACHOVA. Efficiency of organization of independent work at school as a factor of improving the quality of education.....	235
Natalia HRYTSAK. Formation of future foreign literature teacher's competence to multinational fiction genre analysis: current state.....	241
Tetiana DEHTIAROVA, Alina SHEVTSOVA. The role of visual clarity in the process of formation of speech competence of foreign students.....	248
Natalya DUBININA, Maria OHRENICH. Contents of professional activity and training of the future building engineers.....	252
Svitlana ELDINOVA. Usage of elements of collective creative activity in reading lessons and outside school hours in primary school.....	259
Ruslan ZHOGA. Adaptive technologies in musical and pedagogical education.....	265
Oksana ZUBENKO, Oksana STOLIARENKO, Olena STOLIARENKO. New methods of teaching foreign languages in higher education institutions, challenges of distance and blended learning.....	271

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 43. ТОМ 1
ISSUE 43. VOLUME 1**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря*

Здано до набору 08.11.2021 р. Підписано до друку 26.11.2021 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 32,78. Зам. № 1221/473. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.